

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ

МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ

Підготував Славко Бурда

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ / МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ
Книга друга

Видавець

Українська громада Республіки Хорватія
Українське культурно-просвітнє товариство «Кобзар» Загреб

Відповідальні за випуск

Славко Бурда, Володимир Карешин

Автори наукових праць та статей, опублікованих у збірнику
Валерій Власенко, Галина Саган, Микола Нагірний, Оксана Гула, Олег Румянцев,
Світлана Лук'янчук, Олександр Савчук, Ольга Романівна Фабрика-Процька, Славко
Бурда, Міленко Попович, Ана Дуганджіч, Левко Довхович

За згодою всіх авторів

матеріали зібрав та підготував до збірника

Славко Бурда

Упорядник

Славко Бурда

Рецензенти

Галина Васілівна Саган, доктор історичних наук, професор

Микола Зіновійович Нагірний, кандидат наук, доцент

Оксана Григорівна Гула, кандидат історичних наук

Олег Євгенович Румянцев, доктор наук, професор

Книга видана за підтримки Ради національних меншин Республіки Хорватія
Запис CIP доступний у комп'ютерному каталозі Національної та університетської

бібліотеки в Загребі під номером 001075001

ISBN 978-953-8108-03-7

Загреб, 2020 р.

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ

МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

НАУКОВІ ПРАЦІ ТА СТАТТІ

Книга друга

Загреб, 2020.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

Славко Бурда, ВСТУПНЕ СЛОВО УПОРЯДНИКА / с.10

Галина Саган, Микола Нагірній, Оксана Гула

АНОТАЦІЇ НА ЗБІРНИК / с.15

НАУКОВІ СТАТТІ

Валерій Власенко

**ФОРМУВАННЯ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ
ЕМІГРАЦІЇ В ЮГОСЛАВІЇ (ПЕРША ХВИЛЯ) / с.22**

Валерій Власенко

**ДРУГА ХВИЛЯ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ
ЕМІГРАЦІЇ У ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ / с.31**

Валерій Власенко

**ТРЕТЯ ХВИЛЯ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ЕМІГРАЦІЇ ДО ЮГОСЛАВІЇ / с.43**

Галина Саган

**УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ ТА ІСТОРІЯ
ДИПЛОМАТИЧНОГО СПРИЯННЯ УКРАЇНСЬКІЙ ІДЕЇ НА
ТЕРИТОРІЇ КОРОЛІВСТВА СХС / с.59**

Галина Саган

**СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ В КОРОЛІВСТВІ СЕРБІВ, ХОРВАТІВ
І СЛОВЕНЦІВ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД / с.68**

Валерій Власенко

**РАДИКАЛЬНО-НАЦІОНАЛІСТИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ МІЖВОЄННОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ / с.81**

Валерій Власенко

УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ПРОСВІТА В ЗАГРЕБІ У
1922-1941 РР. (ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА) / с.95

Оксана Гула

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ У КОРОЛІВСТВІ СХС/ЮГОСЛАВІЯ ЯК ЧИННИК
ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (1918–1941 рр.) / с.106

Валерій Власенко

УКРАЇНСЬКА І РОСІЙСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В ЮГОСЛАВІЇ В
МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ВЗАЄМИНИ / с.114

Валерій Власенко

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ
В МІЖВОЄННІЙ ЮГОСЛАВІЇ / с.124

Валерій Власенко

МІЖВОЄННА УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В
ЮГОСЛАВІЇ: ВІДНОСИНИ З ВЛАДОЮ / с.127

Олег Румянцев

«РУСКИ НОВИНИ» ТА «РІДНЕ СЛОВО» – ДЗЕРКАЛА ДВОХ УКРАЇНСЬКИХ
ГРОМАД ЮГОСЛАВІЇ В ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ / с.133

Галина Саган

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОГО ЧИННИКА В УТВЕРДЖЕННІ
ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ РУСИНІВ НА БАЛКАНАХ / с.141

Валерій Власенко

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ФАШИСТСЬКОГО
ЗДВИГУ В ЮГОСЛАВІЇ / с.150

Микола Нагірний

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ У ДРУГІЙ
СВІТОВІЙ ВІЙНІ: МАСШТАБИ ТА ОЦІНКА / с.153

Микола Нагірний

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ РУСИНІВ ТА УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ У ХХ СТ. / с.158

Микола Нагірний

ВИСВІТЛЕННЯ ПОДІЙ ХОРВАТСЬКО-СЕРБСЬКОЇ ВІЙНИ
У ВИДАННЯХ РУСИНСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ХОРВАТІЇ / с.169

Микола Нагірний

ДІЯЛЬНІСТЬ КРИЗОВОГО ШТАБУ РУСИНІВ ТА
УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ (1991–1993) / с.175

Микола Нагірний

“НОВА ДУМКА” ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РУСИНІВ
ТА УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ (1990-ті рр.) / с.183

Микола Нагірний

“ЛІТНІ ШКОЛИ” ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ РУСИНІВ ТА УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ (1990-ті роки) / с.192

Микола Нагірний

РУСИНСЬКІ Й УКРАЇНСЬКІ БІЖЕНЦІ ТА ВИГНАНЦІ У
ХОРВАТСЬКО-СЕРБСЬКІЙ ВІЙНІ (1991–1995) / с.198

Микола Нагірний

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ СЛАВОНСЬКОГО
БРОДУ (ХОРВАТІЯ) НАПРИКІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ / с.205

Микола Нагірний

ВУКОВАР ЯК ЦЕНТР КУЛЬТУРНИЦЬКОГО ЖИТТЯ
РУСИНІВ ТА УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ НАПРИКІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ / с.210

Микола Нагірний

ПЕТРОВЦІ ЯК ОСЕРЕДОК КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ
РУСИНСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ХОРВАТІЇ / с.213

Микола Нагірний

ПЕРЕСЕЛЕНЦІ ПІД ЧАС ЛОКАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ:
ДОСВІД ХОРВАТСЬКИХ УКРАЇНЦІВ НАПРИКІНЦІ ХХ СТ. / с.219

Микола Нагірний

УКРАЇНЦІ НА ЗАХИСТІ ХОРВАТСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У ХХ СТ. / с.224

Світлана Лук'янчук, Микола Нагірний, Олександр Савчук

НАЦІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ У
ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.:
ІСТОРИКО-МОВНИЙ АСПЕКТ / с.231

Галина Саган

АКТУАЛІЗАЦІЯ «РУСИНСЬКОГО ПИТАННЯ» В ХОРВАТІЇ НА
ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ВИТОКИ ТА НАСЛІДКИ / с.238

Микола Нагірний

ХОРВАТСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ У
ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗДРАВКИ ЗЛОДІ / с.245

Оксана Гула

СИСТЕМА ОСВІТИ РЕСПУБЛІКИ ХОРВАТІЯ:
УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ / с.249

Ольга Романівна Фабрика-Процька

ХАРАКТЕРИСТИКА СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА
ЕТНІЧНИХ ГРУП (РУСИНІВ, ЛЕМКІВ ТА РУСНАКІВ) В
ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ / с.256

Славко Бурда

СУЧАСНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ / с.264

Славко Бурда

ВНЕСОК СЕРГІЯ БУРДИ В РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-ХОРВАТСЬКИХ
ВЗАЄМИН ШЛЯХОМ ПУБЛІКАЦІЙ ПРО УКРАЇНУ / с.276

Міленко Попович, Ана Дуганджич

ЗАГРЕБСЬКА УКРАЇНІСТИКА / с.279

Левко Довгович

З ІСТОРІЇ КООРДИНАЦІЙНОГО ОСЕРЕДКУ УКРАЇНСЬКИХ
ГРОМАДСЬКИХ ЦЕНТРАЛЬНИХ УСТАНОВ -
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНГРЕС УКРАЇНЦІВ / с.285

БІОГРАФІЇ

Валерій Власенко / с.305

Галина Саган / с.306

Оксана Гула / с.307

Микола Нагірний / с.308

Олег Румянцев / с.309

ЖИТТЄПИС

Левко Довгович / с.310

Славко Бурда / с.312

ПІСЛЯМОВА

Олег Румянцев, УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ ТОМ II. / с.314

ПЕРЕДМОВА

Славко Бурда

ВСТУПНЕ СЛОВО УПОРЯДНИКА

Цього року українці Хорватії відзначають 120-ту річницю свого переселення на територію сьогоденішньої Республіки Хорватія, хоча присутність на цих теренах деяких видатних українців-представників інтелектуальних, наукових, політичних та економічних кіл, а також духовенства зафіксовано в історії набагато раніше.

В кінці XIX та на початку XX століть в межах Австро-Угорської монархії українці компактно населяли Славонію та Мославіну (сучасні Сисачко-Мославачку та Бродсько-Посавську жупанії). Це були вихідці з Галичини, меншою мірою - з Буковини та Закарпаття, а також лемки з південної Польщі. Нині вони проживають навколо сіл Липовляни, Нова Субоцька, Каніжа, Шумече, Буковле та інших близько 20 в Мославіні та Славонії. Більш детальні дані про це подані в першій книзі-збірнику статей та документів «Українці Хорватії», яка побачила світ у 2002 році.

Ще до того як галицькі українці емігрували до Хорватії, точніше наприкінці XIX століття, закарпатські русини з Бачки перетнули Дунай, оселилися і жили у східній Хорватії та в західному Сріємі. Нащадки сучасних українців, значна кількість яких сьогодні проживає у Вуковарсько-Сріємській жупанії, переселилися на цю територію після Другої світової війни з північної Боснії. Вони залишили пасивні райони і своє дуже важке життя, перетнули річку Саву і оселилися в Хорватії. Тоді більшість боснійських українців залишилися в Бачкій та в Сріємі у Воеводині з іншого боку Дунаю.

Окрім економічних емігрантів в Австро-Угорській монархії, слід згадати також політичних емігрантів з царської Росії або з центральних і південних частин України, які після Першої світової війни, рятуючись від більшовиків, отримали притулок і можливість залишитися в колишньому Королівстві сербів, хорватів та словенців. Це були цивільні і військові біженці з різних верств - від чиновників колишнього уряду в царській Росії до інтелектуалів усіх категорій, вчених, лікарів, письменників, інженерів, художників, акторів, оперних співаків, священників і вищого духовенства, офіцерів та солдатів білогвардійських генералів Врангеля та Денікіна. Серед них була також група донських та кубанських козаків. Вони знайшли притулок у всіх частинах колишньої Югославії. Таку хвилю ми називаємо хвилею політичної еміграції і до неї увійшли члени військової та цивільної політичної влади Української Народної Республіки та Західно Української Народної Республіки, а також невелика кількість тих, хто воював в лавах австро-угорської армії. Перша світова війна призвела до великої кількості жертв в усьому світі і в цих краях зокрема.

Версальським договором було підтверджено створення держави південних слов'ян – Королівство сербів, хорватів і словенців - у межах якої опинилося близько 50 тис. українців і русинів. Окрім Османської імперії, зі світової сцени зникли Австро-Угорська та Російська імперії.

Емігранти всіх трьох міграційних хвиль за часів Австро-Угорщини і навіть нової

політичної емігрантської хвилі з царської Росії почали співпрацювати в межах своїх можливостей, але вже тоді існували поділи не лише територіально-політичні, а й релігійні, культурні, національні та інтелектуальні.

120-річчя переселення українців на ці терени - це немалий період. Нині в Хорватії проживає п'яте-шосте покоління перших українських емігрантів. Минуло майже 280 років, відколи русини переселилися спочатку до Воєводини або тодішньої південної Угорщини, а потім до Хорватії, де проживають вже понад десять і більше поколінь. Саме тому емігрантська спільнота першої, другої та третьої хвилі вважається найстарішою русинсько-українською діаспорою у світі.

Завдяки першим організаціям та культурно-політичній діяльності існувало кілька осередків: для українців в Хорватії - Загреб, свого часу Белград, для українців Боснії - Приявор та Баня-Лука, для русинів Воєводини - Руські Керестур, Куцура та Нові Сад. На всій території колишньої Югославії існували спеціальні осередки для груп українських емігрантів четвертої хвилі або емігрантів з царської Росії. Центром для українських греко-католиків була Крижевацька єпархія з єпархіальним центром у Крижевцях. В Загребі поряд із парафією св. Кирила та Мефодія існувала духовна семінарія, де навчалися і жили теологи або майбутні священники. Були й інші церковні центри для православних українців у Сріємі, в основному для українців з центральної та східної частин України, тобто емігрантів четвертої хвилі.

Окрім Загреба, українці та русини в Хорватії жили переважно у сільських поселеннях чотирьох сучасних областей – у Вуковарсько-Сріємській, Осієчко-Бараньській, Бродсько-Посавській та Сісачко-Мославацькій жупаніях. Вони займалися землеробством та тваринництвом. Їхні нащадки й досі живуть на цих теренах. Лише після Другої світової війни, з посиленням індустріалізації, українці почали залишати села і переселятися в міста. Слід зазначити, що значна кількість українців з політичних та економічних причин покинула ці території, оселившись в європейських країнах. Ще більше їх емігрувало по той бік океану - до країн Північної та Південної Америки, а також до Австралії.

В наш час, через 120 років після переселення на ці терени третьої міграційної хвилі, у північній Боснії залишилася лише невелика частина нащадків українців - близько 2 тисяч. Така ж їх кількість проживає в Хорватії та трохи менше - в сусідній Словенії. Більшість з них населяє сучасну Сербію, точніше Воєводину, зокрема Бачку та Срієм (близько 5 тисяч). В інших країнах – в Північній Македонії та Чорногорії - українців дуже мало.

Після розпаду Югославії в новостворені держави прибули і продовжують прибувати емігранти з України. Їх кількість складно точно визначити, оскільки не всі отримали громадянство деяких із цих країн і відповідно не відображаються в реєстрі виборців. Значна частина новоприбулих лише тимчасово проживає і працює в цих країнах, маючи намір повернутися в Україну через деяких час. Серед новоприбулих українців є і значна кількість українських громадян, які перебувають в змішаних шлюбах.

Сьогодні Україна як незалежна держава відкрила свої дипломатичні представництва у всіх столицях постюгославських країн - в Загребі, Белграді, Любляні, Подгориці, Скоп'є і Сараєво. Багато вчених з декількох держав Європи та з усього світу досліджували українсько-хорватські еміграційні процеси, життя українців між двома світовими війнами в Хорватії та в її столиці Загребі, а також їхні перші організації та хід поступової адаптації в суспільстві колишньої Югославії. До таких дослідників і вчених належать і фахівці-історики з України.

Про період з 1918 року по теперішній час українські вчені та дослідники написали велику кількість наукових праць, опублікованих в книгах та наукових журналах України. Публікації про українських емігрантів в Хорватії виходили на всіх континентах, де живе і діє українська діаспора. В самій Хорватії у 2002 році Культурно-просвітне товариство

русинів і українців Загреба видало збірник «Українці Хорватії: матеріали і документи» (Книга перша). Після виходу книги в світ нині покійному Роману Мизю протягом наступних п'ятнадцяти років вдалося зібрати та опублікувати 7 томів матеріалів про переселення українців в Боснію на більше ніж 2,5 тисячах сторінок, підготованих більше ніж 100 авторами. У багатьох наукових роботах та статтях окремо не виділено Хорватію та Загреб, але в них йдеться про українців Хорватії, а серед авторів таких текстів, як вже було згадано, була і велика кількість хорватських українців. Майже 100 років тому в Загребі засновано українську «Просвіту», яка стала фундаментом організованого суспільно-політичного, культурно-мистецького та просвітнього життя українців не лише в Хорватії, а й у всій колишній Югославії. Про осередки українців у Загребі, Белграді, Любляні, Новому Саді, Зреняніні, Смедерево, Сараєво, Баня-Луці та інших місцях пишуть і вчені з України.

Відомий український вчений-історик Олег Румянцев проводив дослідження з історії та збереження ідентичності українців і русинів на теренах колишньої Югославії. Він видав монографії «Галичина-Боснія-Воєводина» (2008 р.), «Питання ідентичності русинів і українців колишньої Югославії» (2010 р.), «Українці в Македонії» (2010 р.) і надалі продовжує досліджувати, писати та публікувати нові роботи.

Ще один український дослідник Валерій Власенко з Сумського державного університету також досліджує і публікує наукові праці на ці теми, беручи участь у різноманітних наукових форумах, семінарах, круглих столах в Україні та інших країнах. Він також пише про перші організації українців на Балканах у Королівстві сербів, хорватів і словенців або в Югославії, а згодом в Хорватії, Сербії, Болгарії та Румунії. У цьому збірнику ми публікуємо тільки одну частину його наукових праць.

У 2012 році Микола Нагірний, видатний вчений з України, опублікував свою першу монографію під назвою «Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття». Його книга найкраще висвітлює боротьбу хорватського народу за незалежність та участь русинів і українців. У книзі подано точну інформацію про Вітчизняну війну в Хорватії, про найбільші страждання українців та русинів від переселення до наших днів. М.Нагірний вірно описав їх життя в той час та прагнення Кризового штабу русинів та українців Хорватії консолідувати постраждалу українсько-русинську громаду і допомогти русинам та українцям повернутися до своїх домівок в багатотисячових осередках, зокрема до зруйнованого міста-героя Вуковара та навколишніх сіл. Непростим був процес відбудови міст і сіл, налагодження цивілізованого мирного гідного життя, відродження традицій та звичаїв всіх народів, відновлення культурної автономії та співжиття з хорватським народом як більшістю та з усіма іншими представниками різних національностей. Це були важкі часи і про них варто було видати окрему книгу, що професор Микола Нагірний і зробив на високому професійному рівні. За це йому вдячні в першу чергу українці та русини Хорватії. Його дослідження не зупинилися. Він продовжив свою дослідницьку роботу, охопивши часи нинішньої хорватської держави і в своїй другій монографії про Хорватію опублікував цікаві дослідження з минулого та сьогодення країни.

Високопрофесійний історик, вчена Галина Саган із Києва опублікувала кілька книг та низку наукових робіт. Серед них слід відзначити її книгу «Югослави в ХХ столітті - державні та культурні зв'язки з Україною». Вона пише про всі сфери життя югославського суспільства і достовірно представляє діяльність русинсько-української громади з 1900 по 1990 рік. Її нещодавня робота стосується виникнення політичного русинізму в Хорватії і ній вона пише про прихильників та керівників, які порушують та псують гармонійні відносини в русинсько-українській громаді, формуючи поганий імідж про свою прабатьківщину - сучасну незалежну і суверенну Україну.

Відома українська вчена-історик Оксана Гула виступила з двома науковими роботами, висвітливши діяльність русинсько-українських культурно-просвітніх організацій

між двома світовими війнами з 1918 по 1941 рік. Вона пише про сучасні освітні наукові установи та університети в Хорватії, про вивчення української мови та літератури, про відкриття та роботу кафедри української мови та літератури на Філософському факультеті Загребського університету.

Детальніше про наукові праці цих та інших українських вчених, роботи яких ми публікуємо в збірнику, написано в анотаціях, які подаються відразу після вступного слова редактора збірника, а більше про них - наприкінці збірника. Слід також згадати, що книги, видані в Україні про українську діаспору в Хорватії та колишній Югославії, мали невеликий тираж. Вони стали рідкістю, про них мало хто знає і мало хто їх має в Хорватії та в інших країнах колишньої Югославії. Книги не продавалися і не готувалися з комерційною метою, що стало лише однією з важливих причин, чому редактор, ініціатор ідеї та організатор цього проекту поставив перед собою завдання видати цю та наступні збірки про українську діаспору в Хорватії.

Видання цього збірника - це також нагода і можливість згадати велику кількість хорватських викладачів та студентів кафедри української мови та літератури Філософського факультету Загребського університету, які цікавляться українською історією, культурою та всім, що пов'язане з Україною. Слід особливо відзначити цінність серії видань *Ucrainiana Stoatica*. В рамках проекту студенти україністики перекладають наукові праці українських вчених з певних регіонів та областей України, готуючи статті до публікації в окремих хорватських виданнях хорватською мовою. На сьогодні вже видано понад 20 книг. Проект реалізується завдяки активній роботі професора Євгена Пашенка, якому також допомагають інші викладачі кафедри. Діє ціла група україністів, чия роботу широко підтримують інші хорватсько-українські організації та установи, а фінансову допомогу надає і Міністерство закордонних справ та європейської інтеграції Республіки Хорватія. Також важливо згадати, що з недавніх часів комерційні видавництва в Хорватії перекладають та видають книги відомих українських письменників.

Українці та русини здійснюють власну інформаційно-видавничу діяльність в рамках культурної автономії. До проголошення незалежності в Хорватії було видано лише декілька публікацій, а зараз ця кількість значно зросла і сягає близько 100 видань. Не одну книгу видавали та редагували й русини: Владо Костельник, Гавриїл Такач, Джуро Лікар, Мирослав Кіш, Оксана Тимко-Джітко, Якім Пушкаш, Агнетка Балатинець та інші, а також українці Роман Мизь, Євген Пашенко, Павло Головчук, Сергій Бурда, Іван Барщевський, Славко Бурда, Борис Гралоук, Алекса Павлешен, Дубравка Поляк Макаруха, Михайло Ляхович та інші.

Серед хорватських письменників, журналістів та вчених Джуро Відмарович, Здравка Злоді та Сергій Бурда пишуть та видають книги хорватською мовою про Україну, про хорватсько-українські взаємини, а також про українську історію та культуру. Письменник та історик Джуро Відмарович, колишній Посол Республіки Хорватія в Україні, багато пише про сучасну ситуацію в Україні та про її багату культуру. Відомий історик і науковець, професор Здравка Злоді займається історією України, української діаспори та стосунків між русинами та українцями в Хорватії та за її межами і така її робота викликає зацікавленість українських істориків та науковців. Історик Микола Нагірний у своїй праці пише про науковий доробок вченої Здравки Злоді в роботі, яку ми публікуємо у збірнику.

З представників молодшого покоління найбільший доробок належить Сергію Бурді, магістру журналістики. З огляду на більший інтерес читачької аудиторії до публікацій, написаних хорватською мовою, в збірнику подано огляд та резюме десятка його публікацій. З книг, які він написав і відредагував сам, ми виділяємо «Історію України» хорватською мовою, якої у нас досі не було і яка нам була конче потрібна, враховуючи, що більшість нашого українського та русинського населення в Хорватії мало або зовсім не знає українську мову.

До недавніх часів хорвати, на жаль, не відрізняли нас від росіян і дуже мало знали про українців як про окремих народ, про нашу історію, культуру, традиції та звичаї. Більшість з нас намагається це виправити і розставити потрібні акценти і це дає відповідні результати.

Всього в збірнику «Українці Хорватії» (Книга друга) опубліковано 31 роботу українських вчених, серед яких автором 9 робіт є Валерій Власенко, 13 - Микола Нагірний, 4 - Галина Саган, 2 - Оксана Гула, 1 - Олег Румянцев, 1 - Ольга Фабрика-Процька, а 1 публікація є спільною працею вчених Світлани Лук'янчук, Миколи Нагірного та Олександра Савчука. Окрім них, опубліковано 1 роботу вчених Міленка Поповича та Ани Дуганджич, 1 статтю Левка Довговича про історію Європейського Конгресу Українців та 2 роботи культурно-суспільного діяча Славка Бурди, перша стаття про сучасне становище українців у Хорватії, а друга стаття про внесок Сергія Бурди, магістра журналістики, у розвиток хорватсько-українських відносин. Рецензії про збірник написали вчені Микола Нагірний, Галина Саган, Оксана Гула та Олег Румянцев. Окрім них, у підготовці та видачі своїх робіт бере участь вчений та історик Валерій Власенко. Редактор збірника зібрав та відібрав наукові праці до другої книги збірника «Українці Хорватії», відредагував та підготував збірник до друку, а також написав вступне слово. Важливо зазначити, що п'ятеро авторів з України, роботи яких стали основою збірника, в ході співпраці з редактором погодилися публікувати свої наукові праці, на прохання редактора написали свої короткі біографії і долучили свої фотографії, які ми подаємо в збірнику.

Важливо зазначити, що редактор вже зібрав велику кількість наукових праць згаданих науковців та нових авторів, про які ще не згадувалося, що планується опублікувати в наступних збірниках «Українці Хорватії: матеріали і документи». Виданням цього збірника «Українці Хорватії: матеріали і документи» (Книга друга), заповнюється прогалина у відображенні 120-річної історії та життя української діаспори в Хорватії. Вірю, що наступні збірники, які планується видати в найближчі роки, сприятимуть об'єднанню в одному місці маловідомого в Хорватії науково-дослідного матеріалу про українську діаспору на цих теренах, підготовленого високопрофесійними дослідниками, вченими та істориками з України, Хорватії і інших країн. Перекоаний, що таку порожнечу або «крик в минуле» заповнять також нові роботи широковідомих або маловідомих авторів, як вже опубліковані, так і ті, які ще тільки готуються побачити світ.

АНОТАЦІЇ НА ЗБІРНИК

Галина Саган

Шановне товариство, завдяки старанням Славка Бурди, голови УКПТ «Кобзар» у Загребі, заступника голови Української громади Республіки Хорватія, ми тримаємо в руках книгу, яка знайомить нас з цікавою та непростою історією українців і русинів Хорватії у ХХ-ХХІ століттях. Варто відзначити, що це далеко не перші результати діяльності пана Славка в цій царині. У 2002 році була видана перша книга «Українці Хорватії», згодом ще сім книг про українців Боснії і Хорватії. Серед них фундаментальні дослідження Олега Румянцева «Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках» (2008 р.) та Миколи Нагірного «Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття – Хорватські русини та українці» (2012 р.).

Нинішня збірка матеріалів «Українці Хорватії» є другою книгою, яка вміщує понад 30 наукових праць, які упродовж останніх років були опубліковані в різних журналах України. Представлені праці є результатом дослідження архівних матеріалів, звітів громадських та культурних товариств, спогадів очевидців, періодичних видань та ін. Як правило, більшість матеріалів науковці могли отримати, здійснивши наукову поїздку до Хорватії для роботи в архівах та бібліотеках. Навіть зараз, в умовах безвізового режиму, це вимагає від дослідників великих зусиль, тому висловлюю велику вдячність і пошану авторам, чий статей розміщені у збірці. Також варто відзначити, що всі автори є провідними спеціалістами в Україні з історії українців в Хорватії. Вони вже десятки років досліджують ці питання і лише частину їх доробку ми можемо побачити у цій збірці.

Велику частку збірки займають праці знаного в Україні науковця Валерія Власенка. У його статтях ми можемо ознайомитися з питаннями формування міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії та їх відносинам з владою, зрозуміти процес формування радикально-націоналістичного середовища міжвоєнної української еміграції в Південно-Східній Європі, познайомитися з діяльністю Українського товариства «Просвіта» в Загребі упродовж 1922-1941 рр., побачити картину правового становища української еміграції в міжвоєнній Югославії, з'ясувати історію українського фашистського здвигу в Югославії та ін.

Широкий спектр питань розкривають праці відомого українського історика Миколи Нагірного. Зокрема, дослідник вивчає питання колабораціонізму українців Хорватії у Другій світовій війні, прослідковує динаміку чисельності русинів та українців Хорватії у ХХ ст., аналізує видання русинсько-української діаспори Хорватії на предмет подій хорватсько-сербської війни, розкриває діяльність кризового штабу русинів та українців Хорватії упродовж 1991–1993 років, показує роль «Нової думки» як джерела для вивчення історії русинів та українців Хорватії (1990-ті рр.), висвітлює роль «літніх шкіл» як чинника збереження національної ідентичності русинів та українців Хорватії у 1990-ті роки, описує долю русинських та українських біженців і вигнанців у хорватсько-сербській війні (1991–1995), розкриває діяльність української громади Славонського Броду (Хорватія) наприкінці ХХ століття, висвітлює роль Вуковару як центру культурницького

життя русинів та українців Хорватії наприкінці ХХ століття та пише про низку інших важливих питань із життя та діяльності русинів і українців Хорватії.

Олег Румянцев належить до тих науковців, які у процесі свого дослідження тісно спілкуються з представниками української спільноти Хорватії, активно долучає їх спогади до своїх праць. О.Румянцев працює в архівах Хорватії та інших країнах, де знаходять матеріали про українців регіону. Також пан Олег є автором десятків праць, які розкривають історію українців в Хорватії і на Балканах загалом. У цьому збірнику презентовано статтю про роль матеріалів «Руски новини» та «Рідне слово» у віддзеркаленні діяльності українських громад Югославії в період між двома світовими війнами.

Оксани Гула у своїй статті розкриває місце українознавчого аспекту в системі освіти Республіки Хорватія. Дослідження Ольги Фабрики-Процької присвячені характеристиці суспільно-культурного середовища етнічних груп (русинів, лемків та руснаків) в регіоні.

Не один рік науковий інтерес історика Галини Саган охоплюють питання історії українців та русинів в Хорватії та в інших країнах, які колись були частиною Югославії. У збірці представлені дослідження про діяльність дипломатичних інституцій УНР у захисті українського питання на території Королівства СХС, проаналізовано створення та діяльність громадських організацій русинів-українців в Королівстві сербів, хорватів і словенців у міжвоєнний період, розкрито роль релігійного чинника в утвердженні етнічної ідентичності русинів на Балканах, зроблено спробу розібратися з визріванням так званого «русинського питання» в Хорватії на початку ХХІ ст.

На завершення, варто відзначити, що зібрані матеріали у другій книзі «Українці Хорватії» презентують лише частину здобутку українських дослідників. Сподіваємося, що наші автори ще не один рік присвятять вивченню історії українців Хорватії, а упорядники організують видання чергової збірки.

Микола Нагірний

Українці Хорватії – одна з найдавніших діаспор нашого народу. Попри невелику чисельність на сьогоднішній день, українські активісти у цій південнослов'янській країні невтомно працюють над збереженням національної ідентичності нашої меншини, її історичної пам'яті та підтримують зв'язок із прабатьківськими землями.

Одним із виявів таких зусиль є видавнича діяльність. На початку 2000-х років побачила світ книга «Українці Хорватії: матеріали і документи» (упорядники С.Бурда і Б.Гралюк). Відтоді пройшло майже два десятиліття, сповнених буремними подіями і позначених розколом у середовищі русинсько-української громади Хорватії. І, попри це, Славко Бурда зумів підготувати до друку новий збірник, присвячений вищезазначеній тематиці.

Збірник характеризується високим рівнем науковості, адже С.Бурда включив до нього праці науковців, які професійно займаються питаннями історії української діаспори у Хорватії.

Надзвичайно плідною науковою спадщиною, якщо говорити про дослідження української діаспори на Балканах, може похвалитися Валерій Власенко. Характерною рисою його досліджень є використання надзвичайно широкої джерельної та історіографічної бази.

Насамперед його цікавив процес еміграції українців на хорватські землі. Цій темі автор присвятив низку наукових праць. При цьому основну увагу В.Власенко приділяє політичній еміграції міжвоєнного періоду. Він виділяє три хвили такої еміграції.

Характерною рисою першої з них була її мобільність. Після нетривалого перебування в країні біженці або поверталися додому, або реемігрували до країн Центральної та Західної Європи. Друга хвиля, більш масова, теж була мобільною. Ті люди, які залишилися на Балканах підчас першої та більш масової другої хвилі, заклали основу майбутніх російської й української еміграції у Південно-Східній Європі.

Третя хвиля, найбільш масова, мала місце у листопаді 1920 – 1922 рр. До країни прибуло декілька десятків тисяч уродженців та колишніх жителів України, а також кубанських козаків, частина яких ототожнювала себе з Україною. Невизнання УНР, відсутність офіційного українського дипломатичного представництва у КСХС, традиційне русофільство сербського політикуму, розгляд українського питання з подачі російської еміграції стримували процес об'єднання та самоорганізації української еміграції у цій країні.

Інша велика тема, якою цікавився автор – політична та культурна діяльність українських емігрантів міжвоєнного періоду у Югославії. Серед конкретних об'єктів його зацікавлень – товариство «Просвіта» у Загребі та радикально-націоналістичне середовище югославських українців, зокрема, український фашистський здви́г. В.Власенко прийшов до висновків, що радикально-націоналістичне середовище української політичної еміграції в Югославії не було численним, але поступово ставало впливовою силою серед емігрантів. Представники радикально-націоналістичного середовища діяли серед емігрантського загалу через Українське товариство «Просвіта» в Загребі. Між центральною управою УТП у Загребі та керівниками окремих філій існували розбіжності щодо спрямування діяльності організації. Перша намагалася її політизувати, другі – обмежитися культурно-освітньою роботою.

Щодо стосунків між представниками української та російської еміграції автор дійшов висновку, що ступінь взаємодії української та російської еміграції в Югославії різнився політично й ідеологічно. Відносини з еміграцією монархічного спрямування та носіями ідеї «єдиної и неделимой России» були напруженими і ворожими, а з окремими групами кубанських і донських козаків – взаємовигідними, оскільки козацькі організації визнавали ідею самостійної української держави.

Труднощі для української еміграції були й у питанні ставлення з боку югославської питання розглядала крізь призму поглядів російських емігрантів.

Сфера зацікавленості української дослідниці Галини Саган – українська діаспора Хорватії міжвоєнного періоду, її культурна діяльність та специфіка національної свідомості українського населення південнослов'янських земель.

У статті «Українське питання: виклики сьогодення та історія дипломатичного сприяння українській ідеї на території Королівства СХС» здійснено намагання пов'язати спроби налагодити контакти УНР і ЗУНР із Королівством СХС та сьогоденні сприйняття російсько-української війни у Сербії. Авторка залучила спогади українських дипломатів часів УНР та ЗУНР та архівні документи, які висвітлюють діяльність цих дипломатів на території Королівства СХС, матеріали нинішніх іноземних посольств в Україні – усе це, безсумнівно, сприяло якісному вивченню та висвітленню поставлених перед дослідницею завдань. Г.Саган із занепокоєнням висловлюється про сучасні зусилля української дипломатії, яка програє інформаційну війну на міжнародній арені, ставлячи під удар українську державність, її цілісність та суверенність.

В статті Г.Саган «Створення та діяльність громадських організацій русинів-українців в Королівстві сербів, хорватів і словенців у міжвоєнний період» авторка вивчає Русинське народне товариство «Просвіта» (Новий Сад), «Домагой» (Загреб), Українську студентську громаду (Загреб), Українську громаду в Белграді та ін. Дослідниця зазначає, що, попри всі складності (дефіцит освічених людей та ін.), результатом громадської діяльності русинів-українців в КСХС стало те, що їх почали сприймати як окремий народ,

який прагне відновити свою державність. Діалог, який налагодився між українцями і югослов'янськими народами завдяки спілкуванню в культурній сфері, формував позитивний імідж української діаспори в Югославії. Тоді ж в урядовців Королівства Югославія почала формуватися позиція до т. зв. «українського питання», про яке вони раніше або не чули, або не розуміли його суті. Для вивчення даних питань авторка опрацювала значний масив діаспорної періодики, зокрема, часописи «Тризуб» та «Гуртуймося».

Цікавила Г.Саган і релігійність русинів-українців та його вплив на національну свідомість нашої діаспори. У статті «Роль релігійного чинника в утвердженні етнічної ідентичності русинів на Балканах» дослідниця вказує, що з часів переселення в середині XVIII ст. і в даний час переважна більшість українсько-русинської діаспори залишається вірною Української греко-католицької церкви, а греко-католицька віра мала чітку національну орієнтованість. Тому церква виховувала не тільки релігійну, а й національну свідомість. Релігійні проблеми у житті українців-русинів в Югославії до Другої світової війни полягали переважно у протистоянні греко-католиків із православними. Православний рух, який намагався переманити до своїх приходів греко-католицьких українців, користувався підтримкою Сербської ПЦ, яка в період Королівства СХС фактично була державною релігією. Однак більшість проблем було все-таки подолано.

Злободенні проблеми сучасного стану русинсько-української діяльності також перебували у полі зору Г.Саган. У статті «Актуалізація «русинського питання» в Хорватії на початку XXI ст.: витоки та наслідки» висвітлюється розкол у середовищі української діаспори у Хорватії. Залучивши в науковий обіг звіти Союз русинів та українців Хорватії, матеріали Посольства України в Республіці Хорватія, авторка простежила кроки русинської частини діаспори до відокремлення і довела, що такі сепаратистські тенденції мають політичне підґрунтя.

Микола Нагірний – автор чималої кількості наукових праць на діаспорну тематику. Спектр його досліджень – досить широкий, хоча переважно він вивчає історію української діаспори на зламі XX-XXI століть. Цей період характеризується багато в чому визначальними подіями – здобуттям Хорватією незалежності та хорватсько-сербською (Вітчизняною) війною. Оскільки українці Хорватії опинилися фактично на лінії фронту, то війна їх зачепила чи не найбільше з усіх національних меншин Хорватії. Автор досліджує стапновище українців під владою т.зв. Сербської Країни, долі українських біженців та вигнанців, діяльність Кризового штабу Союзу русинів і українців Хорватії та інші актуальні для того періоду теми.

Не оминув дослідник своєю увагою й інші теми: культурницькі (діяльність «літніх шкіл» молоді та українських регіональних товариств), політичні (колабораціонізм хорватських українців у Другій світовій війні), загальні (динаміка чисельності русинсько-української меншини Хорватії впродовж її перебування на цих землях, питання етнічної самосвідомості нашої діаспори).

Оксана Гула (Іванченко) – автор низки публікацій, присвячених новітній історії Хорватії та українській діаспорі у цій країні. У своїх роботах вона висвітлює як міжвоєнний, так і сучасний періоди. Зокрема, серед її зацікавлень - діяльність головних українських культурно-просвітницьких організацій у Королівстві СХС/Югославія. Авторка дослідила, що українська еміграція не лише зберігала свою національну ідентичність в умовах конкуренції із російськими організаціями, а й виробляла політичну стратегію відновлення незалежної держави. Дослідниця вдалося розкрити причини численних розколів вказаних організацій, де, за українською традицією, велике значення мали суто побутові чинники.

О.Гула (Іванченко) з'ясувала роль окремих особистостей (В. Андрієвського, І. Будза, М. Туміра) у процесі формування українських культурно-просвітницьких організацій, простежила політичну еволюцію цих діячів у міжвоєнний час: від обстоювання української державності у форматі УНР до примирення з ідеями нацистського «нового порядку».

Однак, не дивлячись на численні розколи, існування культурно-просвітницьких товариств сприяло консолідації українців у міжвоєнній Югославії.

Вагомим внеском О.Гули є те, що при підготовці статті вона використала раніше неопубліковані документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

У іншій своїй роботі – «Система освіти Республіки Хорватія: українознавчий аспект» – О.Гула звертається до актуальних проблем сучасності. Авторка опрацювала шкільні та вузівські плани і програми та на їх основі дослідила особливості здобуття освіти у Республіці Хорватія. При цьому вона звернула увагу на висвітлення образу України та українців у змісті підручників з історії не лише хорватських шкіл, але й вищих освітніх закладів, у яких викладаються українознавчі предмети. Дослідниця прийшла до висновку, що кафедра української мови та літератури на філософському факультеті Загребського університету була і залишається центром формування і поширення української національної культури, а також консолідуючим ядром, навколо якого продовжує збиратися розпорошена українська діаспора.

Назагал, роботи О.Гули (Іванченко) є вагомим внеском у справу вивчення історії нашої діаспори у Хорватії.

Окремо слід сказати про дослідження Олега Румянцева. Його монографія „Галичина – Боснія – Воеводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках” – це фактично перша в українській історіографії узагальнена праця про українських емігрантів на Балканах. Однак у його роботі детально висвітлено громадсько-культурне життя діаспори усього попереднього періоду. При цьому О.Рум’янець розглядає русинсько-українську діаспору усієї Югославії.

Стаття О.Румянцева «„Руски новини” та „Рідне слово” – дзеркала двох українських громад Югославії в період між двома світовими війнами» висвітлено матеріали цих двох газет, за якими можна дослідити взаємини між бачвансько-сріємськими русинами та боснійсько-славонськими українцями в міжвоєнний період, а також окремо розглянути питання національної ідентичності русинської громади. Можна сказати, що автор здійснив фундаментальні дослідження історії південнослов’янської гілки української діаспори.

Завершує збірку робота кандидата мистецтвознавства Ольги Фабрики-Процької, присвячена взаємовпливам русинів різних земель із сусідніми народами упродовж кількох століть. Авторка наголошує, незважаючи на денационалізацію з боку сусідів, у своїй основі русини-переселенці та українці-переселенці не втратили власної національної ідентифікації.

Ім’я О.Фабрики-Процької – досить нове для когорти дослідників з даного питання.

Однак загалом приємно відзначити, що в українській історичній науці з’явилася ще одна постать, предметом зацікавленнь якої є дослідження історії української діаспори Хорватії.

Підсумовуючи огляд змісту збірника, можемо з приємністю відзначити широкий діапазон його тематики та високий рівень вміщених тут статей.

Залишається подякувати панові Славку Бурді за його ідею та працю щодо втілення видання книги, а також висловити надію, що у подальшому на нас чекають нові частини збірника з цієї тематики. Сама ж публікація такого видання дає надію та заохочення дослідникам в Україні та Хорватії і надалі писати та досліджувати про українську діаспору в Хорватії та за її межами.

Оксана Гула

Збірник праць «Українці Хорватії. Книга друга» є логічним продовженням наукового видання «Українці Хорватії. Книга перша. Документи і матеріали», що побачило світ у м. Загреб 2002 р.

Пропоноване видання підготовлене українським громадським діячем, активним організатором культурного, освітнього життя української діаспори в Республіці Хорватія, С. Бурдою.

Видання хронологічно охоплює період від закінчення Першої світової війни і по теперішній час. Зміст сформовано відповідно до цього, а також враховуючи проблемний принцип статей.

Насамперед сюди увійшли наукові розробки кандидата історичних наук, доцента В. Власенка. Автор, на основі архівних та опублікованих документів і матеріалів дослідив передумови, причини та становище української політичної еміграції на теренах Південно-Східної Європи загалом та Югославії зокрема.

Науковець детально зупинився на розгляді кожного етапу еміграції українців та констатував, що емігранти першої хвилі були досить мобільними, а тому через короткий проміжок часу або знову поверталися на Батьківщину, або реемігрували далі у Європу (с. 28).

Друга хвиля еміграції, як вказує автор, була значно чисельнішою і саме вона заклала основи формування в Югославії (і у всій Південно-Східній Європі) української еміграції (с. 42). Третю хвилю міжвоєнної політичної еміграції до КСХС дослідник хронологічно обмежує 1920-1922 роками, стверджуючи, що це був наймасовіший потік військових, військовополонених, політичних і культурних діячів.

І хоча вони відрізнялися соціальним статусом і рівнем національної свідомості, саме представники третьої хвилі активізували створення українського політичного осередку в Югославії (с. 56).

Окрім дослідження історії появи в Югославії української політичної еміграції, В. Власенко у низці статей проаналізував також її політичне та ідеологічне підґрунтя, взаємовідносини із місцевою владою та представниками інших емігрантських кіл, а також звернув увагу на політично-правове становище українських переселенців. Науковий доробок автора детально висвітлює усі аспекти появи та діяльності української еміграції на югославських територіях.

Натомість доктор наук, професор Г. Саган свою увагу зосередила на вивченні р усинського питання.

Авторка порушила низку важливих та проблемних аспектів цієї теми: діяльність громадських організацій русинів-українців на югославських територіях у міжвоєнний період, релігійна самоідентифікація русинського населення, політика місцевої влади щодо русинсько-української національної меншини, тощо. Дослідниця, спираючись на низку законодавчих актів, офіційних документів та матеріалів, показала причини актуалізації в останні роки «русинського питання».

Г. Саган дійшла висновку, що висловлювання представників русинської меншини про її окремішність від української є спекулятивними, заангажованими і політично скерованими, а тому потребують невідкладного вирішення задля збереження історичної пам'яті українського народу (с. 236).

Історія та культура української та русинської меншини Хорватії в новітній період

складає науковий інтерес нововолинського дослідника, кандидата історичних наук М. Нагірного.

У своїх наукових роботах автор детально проаналізував історію появи та подальшого становлення русинської і української меншини на хорватських територіях, показав динаміку її чисельності і виокремив головні причини непорозумінь між ними. Взаємовідносини меншини із хорватським народом також не залишилися поза його увагою.

Насамперед М. Нагірний продемонстрував вплив соціально-політичних змін у Хорватії на становище русинів та українців, показав реакцію та скоординованість дій української і русинської меншини під час подій 1991-1995 рр., виокремив напрямки співпраці між двома народами.

Дослідник зупинився і на культурно-освітній діяльності української еміграції. Проаналізувавши видавничо-публіцистичну справу українців і русинів він відмітив, що вихід у світ періодичних видань, висвітлення на їхніх сторінках повідомлень про історію, культуру народу забезпечують поширенню знань про Україну і український народ та сприяють збереженню національної ідентичності.

Змістове наповнення періодичних видань діаспори міжвоєнного періоду досліджував також О. Румянець, вказуючи, що журнали слугують чудовим джерелом вивчення насамперед взаємин русинів і українців, допомагають збагнути важливість дослідження історичних коренів існуючих протиріч (с. 139).

О. Гула предметом свого дослідження обрала культурну сферу життя української еміграції. Висвітливши основні напрями діяльності культурно-просвітницьких товариств та організацій у Королівстві СХС/Югославія, вона дійшла висновку, що сформовані у міжвоєнний період, ці організації прагнули виробити також і власну політичну позицію, що трансформувалася відповідно до зовнішньополітичних змін.

Авторка дослідила також образ України та українців, відображений на сторінках хорватських підручників з історії та встановила, що розширення українознавчих знань має важливе політичне значення для Хорватії.

Насамперед це забезпечує стабільність держави, адже влада надає повну можливість зберігати та розвивати власну національну культуру в рамках існуючого хорватського суспільства.

Разом з цим, створюється зручний майданчик для проведення акцій «культурної дипломатії»: міждержавний діалог відбувається на рівні усього суспільства, а не обмежується офіційними особами.

Таким чином, можна з упевненістю констатувати, що пропонований увазі читача Збірник актуалізує тему історичного розвитку української діаспори у хорватських землях та розширює відомості щодо її політичної, соціальної, культурно-просвітницької діяльності.

Валерій Власенко

ФОРМУВАННЯ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЮГОСЛАВІЇ (ПЕРША ХВИЛЯ)

У статті розглядається питання формування української політичної еміграції в Югославії у післяреволюційний період. Основна увага приділяється першій хвилі еміграції у 1918-1919 рр. Розповідається про військово-політичну ситуацію на півдні України та в Криму, яка привела до евакуації військових і цивільних осіб, про ставлення югославських властей до емігрантів. Розглядаються також заходи Дипломатичної місії УНР в Югославії та місії Українського товариства Червоного Хреста на Балканах з надання допомоги емігрантам. Робиться висновок, що еміграція першої хвилі була мобільною. Одна частина емігрантів реемігрувала до інших країн, друга повернулася на Батьківщину, вступивши до лав Армії УНР і ЗСПР, третя залишилася в Югославії. Еміграція поповнювалася також військовополоненими, які поверталися на Батьківщину через Югославію.

Ключові слова: військовополонений, дипломатична місія, евакуація, рееміграція, українська еміграція, Українська Народна Республіка, Українське товариство Червоного Хреста, хвиля еміграції, Югославія.

Із здобуттям Україною незалежності посилювався інтерес до вивчення такого складного суспільно-політичного та соціокультурного явища, як міжвоєнна українська політична еміграція в Європі. Це було пов'язано з тим, що, незважаючи на строкатість політичних течій, вона сповідувала альтернативні радянській форми державного устрою. Саме в Європі сформувалися політичні центри еміграції, перебували лідери еміграції та колишні члени українських урядів, діяли політичні партії та громадські організації, функціонували науково-освітні та культурно-мистецькі інституції, виходили українські періодичні видання.

В історичній літературі розкриті різноманітні сторони життєдіяльності української еміграції на рівні континенту, його регіонів та окремих країн. Більшою чи меншою мірою висвітлена її діяльність у країнах Центральної та Західної Європи, де діяли політичні центри, і недостатньо – на Балканах, зокрема, у Королівстві сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія). Незважаючи на прибуття до цієї країни великої кількості уродженців та жителів України, тут сформувався периферійний осередок еміграції. Окремі дані про українську еміграцію в КСХС наводяться у монографіях з історії міжвоєнної української політичної еміграції в Європі [1-4]. У роботах В. Козлітіна подана загальна характеристика російської й української еміграції у цій країні у 1919-1945 рр. [5], показана роль громадських організацій в емігрантському середовищі [6-7]. Висвітлені питання про українську періодику в Югославії у 1919-1941 рр. [8; 9], діяльність дипломатичного представництва УНР [10], українських громад [11-12], українців у Хорватії [13] і Боснії [14] та студентський рух [15]. Проте недостатньо дослідженим залишається питання появи в КСХС української політичної еміграції. Під цим поняттям ми розуміємо ту частину емігрантського загалу, яка була політично вмотивована, ідеологічно визначена, організаційно структурована та сповідувала ідею відновлення незалежної України у

різних її формах. Тому автор ставить собі за мету показати початок процесу формування міжвоєнної української політичної еміграції в КСХС, а саме першої її хвилі. Під хвилями еміграції ми розуміємо повторювані масові еміграційні потоки.

Події 1917-1921 рр. на території колишньої Російської імперії взагалі та України зокрема призвели до того, що емігрантські хвилі, в яких тією чи іншою мірою брали участь українці, розходилися в різні напрями. У російській і зарубіжній історіографії виділяють три основні напрями: північно-західне, південне та далекосхідне [16, с.30-36; 17, с.76]. У межах першого напрямку емігранти прямували до скандинавських і прибалтійських країн, Англії, Польщі, Чехословаччини, Німеччини та Франції, другого – з України або через її територію до Туреччини, Балкан, Північної Африки та островів Егейського і Середземного морів, третього – через Сибір і Далекий Схід до Китаю, Кореї та Японії. Далі міграції відбувалися вже поза межами Батьківщини.

Найбільшу кількість українських емігрантів дали евакуації та перехід через кордон, що були пов'язані з поразками Армії УНР та білих армій на території України. Тому джерелами формування української політичної еміграції на Балканах взагалі та КСХС зокрема були, з одного боку, особи, які опинилися в цьому регіоні внаслідок кількох евакуацій російських протибільшовицьких військових формувань, з другого боку, у складі військових частин Армії УНР, що перетнули румунський кордон. Разом з військовими частинами Україну залишили і цивільні особи.

У рамках міжвоєнної хвилі української еміграції можна виділити декілька менших хвиль (етапів). Головні критерії їх визначення – характер еміграційних потоків, причини прийому емігрантів країнами-реципієнтами, діяльність державних і громадських інституцій, які займалися прийомом і розміщенням новоприбулих біженців.

Перша хвиля охоплює період із другої половини 1918 р. до кінця 1919 р., коли до Балканських країн прибули окремі представники заможних верств суспільства, військові та цивільні особи після поразки військ Антанти у квітні 1919 р. (так звана “французька” евакуація Одеси). Зауважимо, що в зарубіжній історіографії зустрічаються й інші точки зору щодо кількості та хронологічних меж хвиль еміграції [18, с.13-16; 19, с.5-6]. Друга хвиля припала на зиму-весну 1920 р., коли внаслідок низки поразок армії А. Денікіна з Одеси та Новоросійська були евакуйовані військові та цивільні особи. Третя і наймасовіша хвиля відбулася восени-взимку 1920 р. після розгрому армій УНР та генерала П. Врангеля. Впродовж 1921-1922 рр. відбувалася рееміграція, тобто переїзд емігрантів до інших країн.

Відомий сербський дослідник російської еміграції на Балканах М.Йованович відзначав, що до початку організованого виходу з Одеси навесні 1919 р. на Балканах взагалі і КСХС зокрема проживали піддані колишніх Австро-Угорської та Російської імперій [20, с.165-166], уродженці або жителі України. У зв'язку з цим запропоновану ним класифікацію груп біженців варто уточнити і розширити. Тим більше, коли йдеться не про весь регіон, а лише одну країну. Обмежимося тими групами людей, життя яких тією чи іншою мірою було пов'язане з КСХС.

1. Русинсько-українська меншина у КСХС. Питання національної ідентичності українців і русинів у Югославії вже знайшло висвітлення в історичній літературі [21, с.13-15; 22]. Ця меншина тією чи іншою мірою взаємодіяла з міжвоєнною українською політичною еміграцією. Перші групи русинів із Закарпаття прибули до Банату і Бачки поодиночі і неорганізовано у 1740-х рр. у пошуках праці. Організоване переселення, за контрактом з камеральною адміністрацією Бачки, розпочалося 1751 р. до Керестура (Krstur) та 1763 р. до Коцура (Kucura). Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. русини оселилися в інших місцевостях Бачки та Срему. Після революції 1848-1849 рр. рух переселення русинів із Закарпаття до Срему та Славонії посилювався [23, с.474-478].

1890 р. розпочалося офіційне організоване переселення українців із Галичини та Закарпаття до Боснії. Це були військовослужбовці австро-угорської армії, чиновники

з родинами, сезонні робітники, колоністи-селяни та спонтанні переселенці. До Боснії прибуло також декілька десятків осіб з Російської імперії, зокрема з районів Києва, Луцька, Володимира-Волинського. 1900 р. розпочалося переселення українців з Галичини та Закарпаття до Славонії. Великі колонії (громади) українців існували у таких округах, як Баня-Лука, Сараєво, Травнік, Тузла. До Першої світової війни, за різними даними, до Боснії та Славонії переселилося 10-15 тис. українців. Серед них і такі відомі громадські діячі з Галичини, як члени Верховного суду у Сараєві професор М. Зобків, Вусович, Михайлівський, Давидчак, судді окружного суду у Баня-Луці О. Бойко, М. Тимчишин [21, с.22-29]. За даними перепису 1921 р., русинсько-українська меншина (за рідною мовою) у КСХС складала 25615 осіб [24, с.3]. На думку ж самих вихідців із Західної України, русинів-українців у КСХС проживало від 30 тис. [25, с.10] до 40 тис. осіб [22, с.80].

У роки Першої світової війни до цієї групи приєдналися українці зі Східної Галичини та Північної Буковини, які внаслідок захоплення цих західноукраїнських земель російськими військами у 1914 р. змушені були мігрувати до західних і південних частин Австро-Угорщини. Окремі більш-менш численні групи (колонії) українських мігрантів із Західної України з'явилися у Любляні (Словенія), Загребі (Хорватія), Сараєві (Боснія). У 1914 р. у замку Вурберг, який перетворили на санаторій, розмістили 250 українців із Східної Галичини [26, с.230]. У січні 1915 р. лише у Словенії перебувало близько 5 тис. біженців з Галичини [27, с.382]. Деякі західноукраїнські громадські діячі співпрацювали із Союзом визволення України та були його уповноваженими в окремих країнах, зокрема, В. Хома-Довський – у Хорватії, де 1916 р. у Загребі на кошти СБУ хорватською мовою була видана його книга “Ukrajina i Ukrajinci” [28, с.366-367].

2. Вояки російської армії, які потрапили у полон і перебували на території Австро-Угорщини, Болгарії, Німеччини та Туреччини. На кінець 1917 р. військовополоненими Росія втратила 3,409 тис. осіб [29, с.4]. Відчутною серед них була частка українців. На початку 1919 р. в європейських країнах перебувало більше 500 тис. полонених українців [30, с.116]. Один з основних шляхів повернення військовополонених з Австрії, Італії та Німеччини пролягав Дунаєм через Балканські країни до Одеси та Миколаєва.

Частина військовополонених розміщувалася у таборах на території КСХС, зокрема, в Хорватії [31]. У 1918-1919 рр. їх налічувалося 4-5 тис. осіб [20, с.165-166]. Головними шляхами повернення військовополонених українців з КСХС були, по-перше, через Відень і Прагу; по-друге, через Тімішоару (Timișoara) до Чернівців і Хотина або в Бессарабію, а звідти в Україну. Непоодинокими були випадки повернення військовополонених до країни відправлення, наприклад, з Румунії до КСХС.

До кінця революційних подій в Україні 1917-1921 рр. основна маса військовополонених повернулася на Батьківщину, у КСХС залишилося лише декілька осіб.

3. Співробітники дипломатичних представництв УНР, громадських та кооперативних організацій, що мали свої представництва за кордоном. На відміну від Болгарії і Румунії, де відповідно діяли Українське посольство і Надзвичайна дипломатична місія УНР, українсько-югославські відносини в 1918-1920 рр. так і не набули сталого характеру. Офіційні кола КСХС негативно ставилися до українського національно-визвольного руху, вважаючи його сепаратистським, і не визнавали УНР-ЗУНР. І хоча в КСХС було дипломатичне представництво ЗУНР, проте воно мало напівофіційний статус. Впродовж невеликого проміжку часу з жовтня 1919 р. до початку 1920 р. Дипломатичну місію ЗУНР в КСХС очолював журналіст Г. Микитей [5, с.92; 32, с.153]. У 1921 р. почесним генеральним консулом УНР в Загребі був С. Лукіянович [33, арк.10, 31]. У 1919 р. інтереси українців у КСХС спочатку представляла напівлегальна військово-санітарна місія УНР-ЗУНР на чолі з членом НТШ, лікарем, д-ром В. Вербенцем. Сербська влада формально її не визнавала, проте дозволяла їй діяти. Після прибуття до КСХС делегата Українського товариства Червоного Хреста (УТЧХ) на Балканах Д. Дорошенка військово-

санітарна місія перетворилася на місію УТЧХ. Обидві місії опікувалися українськими військовополоненими та їх репатріацією на Батьківщину, а також фактично виконували консульські функції. До складу місій входили хорунжий В. Ганьківський і сотник П. Франко. Співробітниками по найму зі складу військовополонених були фельдфебель Гавриков та матрос Нечипоренко [34, с.470].

Загальна кількість тих, хто до масової еміграції опинився в КСХС, не перевищувала декількох десятків чоловік. Для місцевої влади вони не складали великої проблеми і згодом повернулися додому або реемігрували до інших країн.

Перша масова організована хвиля еміграції з України та півдня Росії відбулася на початку квітня 1919 р. Її зумовив провал інтервенції військ Антанти на півдні України та в Криму. Наприкінці 1918 р. відбулися події, що призвели до військово-політичної напруги в країнах Центральної та Східної Європи. Підписання Німеччиною й Австро-Угорщиною капітуляції у жовтні 1918 р. та наступні революційні події у цих країнах змусили вояків німецької й австро-угорської армії покинути Україну. Протигетьманське повстання призвело до зміни політичної ситуації в Україні. Директорія проголосила відновлення Української Народної Республіки, а невдовзі розпочався наступ військ Червоної армії на Україну з північного сходу та білогвардійців – з південного сходу.

З метою посилення боротьби проти більшовиків та контролю Азовсько-Чорноморського регіону правлячі кола країн Антанти спрямували свої збройні сили на територію колишньої Російської імперії. Наприкінці листопада – у грудні 1918 р. у Севастополі, Одесі та Новоросійську висадився військовий десант країн Антанти. У січні-лютому наступного року були взяті під контроль Херсон та Миколаїв. Основу багатотисячного військового контингенту склали французькі, англійські, грецькі та румунські частини. Війська Армії УНР були змушені відступити до лінії Тирасполь – Бірзула – Вознесенськ – Миколаїв – Херсон. Під час перебування військового контингенту Антанти в Україні велися переговори між його керівництвом, представниками Директорії УНР та Добровольчої армії про спільні дії проти більшовиків. Вони проходили в Яссах, Бірзулі та Одесі. Проте на початку березня 1919 р. на півдні України активізувалися дії Українського фронту більшовиків. Командування французького контингенту вирішило не вступати у широкомасштабне військове протистояння в регіоні і спочатку залишило Херсон і Миколаїв, а 3-6 квітня 1919 р. відбулася евакуація військ Антанти з Одеси.

Організацію евакуації очолив французький генерал д'Ансельм. Французькі і грецькі військові були відправлені кораблями до Константинополя, румунські – до Констанци. Одночасно були евакуйовані цивільне населення та вояки Добровольчої армії. Одну частину відправили до Новоросійська, де формувалися Збройні сили Півдня Росії (ЗСПР) на чолі з генералом А. Денікіним, другу – до Константинополя, третю – до Констанци. Крім того, також відбувалася евакуація біженців із Севастополя та Новоросійська до Константинополя. Вона здійснювалася французькими й англійськими військовими кораблями. Всього навесні 1919 р. з України, Криму та півдня Росії емігрувало 15-20 тис. осіб.

Внаслідок цих евакуацій до Туреччини прибуло декілька тисяч біженців. Згодом вони реемігрували до інших країн Європи, в тому числі до КСХС. Наприкінці 1919 р. у Туреччині перебувало близько 1 тис. біженців [20, с.167]. Найбільша кількість емігрантів опинилася у Румунії. Через приймальний пункт у м. Тульча пройшло 12330 вояків із Одеської стрілецької бригади на чолі з генералом М. Тимановським та декілька тисяч цивільних осіб. Ставлення румунської влади до перебування на її території такої кількості біженців було негативним, і тому вона заборонила в'їзд нових груп. Через це та намагання військового командування країн Антанти використати вояків у боротьбі проти більшовиків, а також наказ А. Денікіна про повернення усіх військовослужбовців до лав Добровольчої армії більша частина солдат та офіцерів виїхала на кораблях Антанти до Новоросійська [35,

л.14-17]. Інша частина реемігрувала до КСХС та Болгарії. У 1919 р. у Румунії залишилося близько 1,6 тис. емігрантів з України та півдня Росії [20, с.189].

Навесні 1919 р. почали прибувати біженці з Одеси і до КСХС. Серед них були представники інтелігенції, чиновники, громадські діячі різної політичної орієнтації, в тому числі і прихильники П. Скоропадського [36, с.30]. Неочікувана та нашвидкуруч організована евакуація визначила як характер самої групи, так і початок та напрям їх прибуття до Королівства. За свідченням сербського історика М. Йовановича, біженці з Одеси прямували до КСХС неорганізованим порядком, кількома групами, з різних країн та неодноразово. На початку травня 1919 р. перші біженці попросили притулку у Королівстві. Формально їх прибуття відповідало тогочасним міжнародним нормам. Вони подавали відповідні заяви до державних інституцій й отримували дозвіл (візи) на в'їзд до країни. З середини травня 1919 р. потік біженців постійно збільшувався. Так, 13 травня з Афін до м.Ніш у повному складі прибула авіаційна ескадрилья російської армії [37, с.99]. Новоприбулі біженці були розселені переважно у Баран'ї, Банаті та Бачці [38, с.16].

Із збільшенням кількості біженців парламентські кола КСХС почали виявляти до них інтерес. 25 травня 1919 р. був створений Російсько-югославський комітет (Руско-југословенски одбор) на чолі з генералом В. Живановичем. Він мав свої філії у багатьох містах країни. Головним завданням громадської організації був збір коштів на допомогу біженцям з Росії. У Белграді комітет відкрив збірний пункт (трамвайне депо на околиці Белграда – В.В.) для тих, хто групами чи поодинокі прибували до столиці. Він тимчасово надавав їм житло (кімнати у приватних будинках) та забезпечував харчуванням. Спочатку на одного біженця щоденно виділялося 10 динарів, згодом – 2 динари. Останні біженці цієї хвилі прибули до КСХС у грудні 1919 р. Всього допомогою Російсько-югославського комітету скористалися 1600 осіб (фактична кількість біженців із Одеси у КСХС), з яких у період з 26 травня 1919 р. до 31 січня 1920 р. повернулося на Батьківщину близько 900 осіб [37, с.99-102]. Частина новоприбулих реемігрувала до інших країн Європи. Тому з цієї хвилі еміграції в КСХС залишилося декілька сотень чоловік.

Політика уряду КСХС щодо емігрантів з Росії базувалася на кількох принципах. По-перше, це довготривала традиція дружніх відносин з Росією та проросійська орієнтація спочатку Сербії, а потім і КСХС. По-друге, династії Карагеоргієвичів і Романових були пов'язані шлюбними узами, а майбутній король Александр навчався у Пажеському корпусі в Петербурзі. По-третє, консервативне сербське керівництво негативно ставилося до повалення самодержавства в Росії та вбивства царської сім'ї і тому підтримувало антибільшовицькі сили в Росії, в першу чергу – білий рух, який виступав за відновлення єдиної Росії – головного партнера Сербії/КСХС у балканській політиці. По-четверте, провідну роль у державному управлінні відігравала слов'янофільськи налаштована Радикальна партія на чолі з Н. Пашичем. По-п'яте, важливу роль в організації прибуття біженців з Росії відіграло керівництво країн Антанти, яке було налаштовано проти більшовиків.

У квітні 1919 р. КСХС і Всеросійський тимчасовий уряд на чолі з адміралом О. Колчаком обмінялися дипломатичними представництвами. Посланником Росії в Белграді став В. Штрандтман. Згодом він очолив російську місію як представник урядів А. Денікіна та П. Врангеля. У його підпорядкуванні були віце-консул у Белграді та консул у Загребі [39, с.219]. Місія також опікувалася біженцями з Росії. За сприяння В. Штрандтмана та підтримки королівського уряду була організована акція пільгового обміну російських грошей, що низько котирувалися на ринку, на динари. За одну “думську” тисячу рублів казначейство КСХС сплачувало 800 динарів при її вартості на біржі 110-115 динарів. Реалізацією акції займалася безпосередньо російська місія. Саме вона відповідно до сімейного стану визначала суму обміну для кожного біженця і видавала ордер на обмін валюти. Тобто такий обмін був прихованою формою підтримки біженців з боку уряду КСХС [40, с.7].

Взагалі, під час цієї хвилі еміграції допомогу біженцям надавали Королівський двір, уряд, Міністерство внутрішніх справ та Сербська православна церква.

Щодо українського питання сербське населення було погано поінформоване. Як зазначав Д. Дорошенко, “сербі дивилися на українство очима росіян”, а оскільки росіяни українців вважали ворогами слов’янства, германофілами, сепаратистами, які разом з більшовиками зруйнували Росію – захисницю сербів, то відповідно “сербське громадянство так і дивилося на українців, як на своїх власних ворогів” [34, с.473]. Таке ставлення виявилось при створенні влітку 1919 р. Товариства слов’янської взаємності (Друштво словенске узајамности). Серед його фундаторів були серби – професори університетів, дипломати, громадсько-політичні діячі, редактори центральних видань, а також росіяни – граф В. Бобринський, Ф. Родічев, М. Челноков (усі члени Державної думи), сенатор В. Смольянінов, Д. Вергун, колишній ректор Новоросійського університету, професор Д. Кишенський, колишній директор гімназії Гуманітарного товариства у Петербурзі С. Лавров та інші особи, які виступали проти вступу українців до Товариства. Проте члени Української військово-санітарної місії В. Вербінець, П. Франко та В. Ганьківський подали заяву на вступ, яка стала предметом дискусії і переросла в обговорення “українського питання” взагалі. Сили були нерівні: з одного боку – військовий лікар колишньої австро-угорської армії В. Вербенець – не політик і не промовець, з іншого боку – відомі російські політики та колишній сербський посол у Росії М. Спалайкович. Наприкінці літа 1919 р. Товариство видрукувало всі ці промови однією книгою [41], що фактично віддзеркалювала настрої тогочасного сербського суспільства щодо українства [34, с.473-477]. Згодом Д. Дорошенко та Г. Микитей намагалися пояснити місцевій громадськості суть “українського питання”, проте через нетривалий час перебування у КСХС вони не змогли реалізувати цей задум.

У 1919 р. уряд КСХС намагався вирішити проблему розміщення колишніх військовополонених російської армії. Вони спочатку перебували у Словенії та Хорватії, потім – у Сербії. Більша частина з них намагалася повернутися на Батьківщину, менша – чекала припинення там військового протистояння, окремі особи одружувалися і залишалися в країні перебування [31, с.109-110; 42, с.19-20]. 30 грудня 1918 р. Сербська військова місія у Загребі, посилаючись на розпорядження військового міністра, повідомляла місцеву владу про необхідність прийому й облаштування всіх військовополонених колишньої російської армії, які перебували на території КСХС або прибули до неї нещодавно, до того часу, коли стане можливим їх відправка додому через Румунію (м. Тімішоара). Відповідальність за їхнє перебування, наприклад, у Хорватії та Славонії, й подальше транспортування до Румунії покладалася на командира місцевого 25-го піхотного полку [43].

На початку 1919 р. міністр армії і флоту генерал М. Рашич видав наказ про звільнення та відправку на батьківщину колишніх військовополонених. Невдовзі за сприяння російського посланника у Белграді генерал-майора В. Артамонова перші групи були відправлені до Тімішоари, де їхнім подальшим транспортуванням територією Румунії опікувався французький офіцер. Проте на початку лютого 1919 р. виникла нова проблема. До Королівства СХС почали прибувати військовополонені з Австрії та Німеччини, де місцева влада дозволила їм виїзд додому. З-поміж них було чимало прихильників більшовицьких ідей. Через небезпеку поширення більшовизму югославська влада намагалася ізолювати новоприбулих у спеціальних збірних таборах [37, с.93-96].

Російський військовий представник у КСХС з метою виявлення більшовиків серед військовополонених ініціював їх реєстрацію у Белградській міській управі. Цією справою займався російський жандармський штаб-ротмістр Попов. За свідченням Д. Дорошенка, незважаючи на наявність у військовополонених українців відповідних документів на проїзд із Німеччини в Україну, щодо них чинилися всілякі перепони та неподобства. Під час такої “реєстрації” Попов “кидав на землю українські паспорти й топтав ногами, ляв

Україну й творив усякі знущання”. Після втручання представника УТЧХ на Балканах ситуація змінилася, проте В. Артамонов вигадував нові перепоми [34, с.477].

Навесні 1919 р., коли пропаганда більшовиків серед військовополонених посилилася, Міністерство внутрішніх справ КСХС намагалося якомога швидше відправити їх на батьківщину [44]. Прямуючи через територію Угорщини, вони брали участь у тамтешніх революційних подіях весни-літа 1919 р. Як повідомляв сербську владу тогочасний російський військовий представник у КСХС, до угорської Червоної Гвардії записалося близько 7-8 тис. колишніх російських військовополонених (з різних країн Європи – В.В.) [45]. 21 березня 1919 р., тобто в перший день революції, до Надзвичайної дипломатичної місії (НДМ) УНР в Угорщині звернулася за допомогою група військовополонених у складі 64 осіб на чолі із сотником Л. Михайловичем (український паспорт він отримав від Д. Вербенця у Белграді), яка виїхала з КСХС. Через транспортні проблеми її відправка до України затрималася. Місія знайшла приміщення для тимчасового перебування групи у Будапешті. Проте через три дні вночі озброєна група у складі Л. Михайловича, кількох угорських і російських військових та місцевого комуніста вдерлася до одного з приміщень Місії, заарештувала і пограбувала її співробітників. Потім вломила до кімнати радника НДМ Я. Біберовича (одночасно виконував доручення Уряду ЗО УНР), оголосивши про його арешт “від імени російської советської влади, позаяк советська Росія не признає самостійности України” та конфіскувавши гроші на суму 2,5 млн корон. Згодом представники Комісаріату закордонних справ Угорщини вибачилися за прикрий інцидент і повернули гроші [46, с.199-201]. Після поразки революції в цій країні колишні військовополонені та представники радянської влади намагалися безпосередньо з Угорщини або через Румунію потрапити до КСХС. Це, як повідомляв російський військовий представник у Королівстві, вони намагалися зробити за допомогою паспортів, виданих Українським консульством у Відні [45].

У 1919 р. у КСХС справами військовополонених українців і біженців з України займалася спочатку військово-санітарна місія, а потім місія УТЧХ. Австрійська, румунська та чехословацька влади визнавали видані ними паспорти, чим полегшували умови повернення військовополонених до України. За даними військового лікаря Я. Окуневського, із КСХС та Албанії було відправлено більше 1 тисячі військовополонених [47, с.164]. Частина з них восени 1919 р. з КСХС потрапила до табору у Ліберцях (Чехословаччина) [48, с.23].

Отже, характерною рисою першої хвилі міжвоєнної української еміграції в КСХС була її мобільність. Після нетривалого перебування в країні біженці або поверталися додому, або реемігрували до країн Центральної та Західної Європи. Внаслідок цього в КСХС залишилося лише декілька десятків емігрантів. У цей період збільшився і потік військовополонених, які через Балкани поверталися на Батьківщину. Одна частина потрапила до України завдяки напівлегальному дипломатичному представництву УНР та Місії УТЧХ на Балканах, друга – до Новоросійська, де влилася до ЗСПР, третя частина залишилася у таборах для військовополонених. Нечисленні емігранти першої хвилі заклали основу міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії. Остаточно вона сформується після прибуття до країни біженців, які у листопаді 1920 р. були евакуйовані з Криму та півдня Росії.

Джерела та література

1. Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В.П. Трошинський. – К., 1994. – 259 с.
2. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / Симон Наріжний. – К., 1999. 271 с.

3. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К., 2002-2006. – Т.5: Українці за межами УРСР (1918-1940) / Керівник тому В.П. Трошинський. – К., 2003. – 720 с.
4. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття) / В. Піскун. – К., 2006. – 672 с.
5. Козлитин В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.) / В.Д. Козлитин. – Харьков, 1996. – 476 с.
6. Козлитин В.Д. Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. XX ст.) / В.Д. Козлітін // Українська діаспора. – К., 1996. – Ч. 9. – С. 52-69.
7. Козлитин В.Д. Те саме // Українці Хорватії. Матеріали і документи / Культурно-просвітне т-во русинів і українців Загреб. Кн. 1. – Загреб, 2002. – С. 21-37
8. Мовчан С.П. Українська періодика в Югославії та її роль у формуванні національної свідомості і консолідації українців у 1919-1941 рр. / С.П. Мовчан // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Львів, 1996-1997. – Вип. III-IV. – С. 226-238.
9. Румянцев О. “Руски новини” та “Рідне слово” – дзеркала двох українських громад Югославії в період між двома світовими війнами / О. Румянцев // Наукові записки Національного ун-ту “Острозька академія”. Зб. наук. пр. Сер.: Історичні науки. – Острог, 2008. – С. 448-460.
10. Сергійчук В. “Хорватський нарід найбільше розуміє нас, українців...” / В. Сергійчук // Українці Хорватії. Матеріали і документи. – Кн. 1. – Загреб, 2002. – С. 97-102.
11. Власенко В. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького “Тризуба”) / В.Власенко // Київська старовина. – К., 2011. – № 1. – С. 123-136.
12. Власенко В. Українська громада у Великому Бечкерекі (Югославія) у міжвоєнний період / В. Власенко // Київська старовина. – К., 2011. – № 3. – С. 41-48.
13. Мацяк Є. Українці в Хорватії / Є. Мацяк // Організація українських націоналістів. 1929-1954. – [Б.м.]: На чужині, 1955. – С. 393-404.
14. Матеріали до історії українців у Боснії / Упоряд. Р. Мизь. – Новий Сад, 2008. – Т. 5. – 259 с.
15. Роговий В.М. Підтримка українських студентів у Хорватії / В.М. Роговий // Історія науки і біографістика: електронне наук. фахове видання / Держ. наук. сільськогосподарська б-ка. – К., 2009. – №2. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2009-2/09_rogovyj.pdf
16. Раев М. Россия за рубежом: История культуры русской эмиграции. 1919-1939 / М. Раев; пер. с англ.; предисловие О. Казиной. – М., 1994. – 296 с.
17. Пивовар Е.И. Российское зарубежье: социально-исторический феномен, роль и место в культурно-историческом наследии / Е.И. Пивовар; Рос. гос. гуманитарный ун-т. – М., 2008. – 545 с.
18. Даскалов Д. Бялата емиграция в България / Д. Даскалов. – София, 1997. – 181 с.
19. Кьосева Ц. България и руската емиграция 20-те – 50-те години на XX в.) / Ц. Кьосева. – София, 2002. – 592 с.
20. Йованович М. Обзор переселения русских беженцев на Балканы / М. Йованович // Русский исход / РАН, Ин-т всеобщей истории; отв. ред. Е.М. Миронова. – СПб., 2004. – С. 165-200.
21. Румянцев О.Є. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1990 роках / О.Є. Румянцев. – К., 2008. – 256 с.
22. Поповић Љ. Русини и Украјинци у Србији / Љ. Поповић // Зборник Матице српске за славистику. – Нови Сад, 2010. – Бр. 78. – С. 69-99.
23. Рамач Я. Руснаци у Южней Угорскеј (1745-1918) / Я. Рамач. – Нови Сад, 2007. – 526 с.
24. Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921 год. = Résultats définitifs du recensement de la population du 31 janvier 1921. – Сарајево: Државна штампарија, 1932. – 467 с.
25. Дописи. Українська еміграція в Югославії (Лист з Загреба) // Громадський вістник. – Прага, 1921. – № 2. – С. 10.

26. Пулко Р. Санаторий в Вурберге / Р. Пулко // Новый журнал. – Нью-Йорк, 2010. – № 259. – С. 229-238.
27. Podbersiĉ R. Begunci z vzhoda in Godoviška kronika / R. Podbersiĉ // Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino. – Ljubljana, 2004. – № 3 (52). – S. 379-390.
28. Пащенко С. Українська інтелігенція і розвиток хорватської україністики / С. Пащенко // Наукові записки Національного ун-ту “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип. 15. – Острог, 2010. – С. 363-380.
29. Россия в мировой войне 1914-1918 гг. (в цифрах). – М., 1925. – 103 с.
30. Срібняк І. Полонені та інтерновані вояки-українці в Румунії (1919-1923 рр.) / І. Срібняк // Пам’ять століть. – К., 1998. – № 5. – С. 116-124.
31. Mikšić D. Ruski ratni zarobljenici u Prvom svjetskom ratu prema gradivu Hrvatskoga državnog arhiva / D. Mikšić // Arhivski vjesnik. – Zagreb, 2005. – Br. 48. – S. 101-114.
32. Микитей Г. У місії до Югославії / Г. Микитей // Історичний календар-альманах “Червоної калини” на 1939 рік. – Львів, 1938. – С.137-156.
33. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3696, оп. 2, спр. 520.
34. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки) / Д. Дорошенко. – К., 2007. – 632 с.
35. Государственный архив Российской Федерации, ф. Р-5680, оп. 1, д. 65.
36. Козлитин В.Д. Общественная жизнь русских и украинских эмигрантов в Югославии (1920-1930-е годы) / В.Д. Козлитин // Славяноведение. – М., 1996. – № 5. – С. 30-41.
37. Јовановић М. Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924 / М. Јовановић. – Београд, 1996. – 390 с.
38. Палибрк-Сукић Н. Руске избеглице у Панчеву 1919-1941 / Н. Палибрк-Сукић. – Панчево, 2005. – 269 с.
39. Vinaver V. Pašić, radikali i pitanje uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatotskih odnosa (1919-1926) / V. Vinaver // Pregled: Časopis za društvena pitanja. – Sarajevo, 1967. – Br. 9. – Kn. II. – S. 217-230.
40. Козлитин В.Д. Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919-1923) / В.Д. Козлитин // Славяноведение. – М., 1992. – №4. – С.7-19.
41. Ukrajinsko pitanje. – Sv. 2. – Beograd, 1919. – 80 s.
42. Ribkin-Puškadija T. Emigranti iz Rusije u kulturnom i znanstvenom životu Zagreba / T. Ribkin-Puškadija. – Zagreb, 2006. – 304 s.
43. Hrvatski državni arhiv (далі – HR-HDA), f. 1356, kut. 1, inv. br. 7.
44. HR-HDA, f. 1356, kut. 1, inv. br. 9. 45.
45. HR-HDA, f. 1356, kut. 1, inv. br. 10.
46. Матяш І. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині: історія, спогади, архівні документи / І. Матяш, Ю. Мушка. – К., 2005. – 400 с.
47. Окуневський Я. Допомога полоненим / Я. Окуневський // Воля. – Відень, 1920. – Т. II. – Ч. 4. – С. 159-165.
48. Трембіцький В. Санітарно-медична справа в Україні / В. Трембіцький // Вісті комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1975. – Ч. 2. – С. 16-25.

Валерій Власенко

ДРУГА ХВИЛЯ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ

Стаття присвячена другому етапу формування міжвоєнної української політичної еміграції на Балканах. Наведена інформація дозволяє визначити особливості формування української еміграції у Болгарії, Румунії та Югославії.

Серед проблем української історії, які в останні роки викликають інтерес не тільки у фахівців, але і широкого загалу, важливе місце належить міжвоєнній українській еміграції - складному, багатоаспектному суспільно-політичному та соціокультурному явищу. Воно пов'язане з адаптацією до нових обставин життя понад двохсот тисяч наших співвітчизників, які внаслідок Першої світової війни та поразки національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., коли українські землі опинилися у складі інших держав, змушені були залишити Батьківщину. Опинившись в іншому політичному, економічному, етнічному, релігійному, мовному середовищах, маючи матеріальні нестатки, емігранти спромоглися самоорганізуватися.

Найширше суспільно-політичне та культурно-освітнє життя еміграції розгорнулося в Європі, де утворилися її основні політичні центри, периферійні осередки, викристалізувалися політичні течії, діяли політичні партії, громадські організації, навчальні заклади, наукові і культурні інституції, виходила українська преса. Проте якщо українська еміграція у Центральній і Західній Європі висвітлена більш-менш широко, то в південно-східній частині континенту, а саме в Болгарії, Румунії та Королівстві сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. - Югославія), - недостатньо.

Специфіка Південно-Східної Європи або Балкан полягає в тому, що українці потрапили до цього регіону внаслідок кількох емігрантських хвиль двома головними шляхами. Перший - через чорноморські порти до Туреччини, а далі в балканські країни, другий - через Дністер до Румунії. Першим шляхом скористалися ті уродженці або жителі України, які добровільно чи примусово (за мобілізацією) опинилися у складі білих армій А.Денікіна та П.Врангеля. Вони пов'язували своє майбутнє з цими арміями та збереженням України (з різним статусом) у складі Великої Росії. Їхні інтереси в еміграції обстоювали переважно російські політичні кола. Проте з-поміж них виокремилася частина емігрантів - прихильників незалежної української держави. Другим шляхом скористалися вояки Армії УНР, які сповідували ідею самостійної суверенної України й орієнтувалися на українські політичні центри. Тому джерелами формування української політичної еміграції в Південно-Східній Європі були, з одного боку, особи, які опинилися в цьому регіоні внаслідок кількох евакуацій російських протибільшовицьких військових формувань, з другого боку, у складі військових частин Армії УНР, що перетнули румунський кордон. Разом з військовими частинами Україну залишили і цивільні особи.

В історичній літературі окремі сторони життєдіяльності української еміграції в Південно-Східній Європі розкриті у монографічних дослідженнях з історії міжвоєнної української еміграції на континенті [1-4], російської й української еміграції в Югославії [5], українсько-болгарських відносин [6], військовополонених та інтернованих [7-9],

емігрантської преси [10], у численних статтях наукової періодики. Проте поза увагою дослідників залишилося питання процесу виходу на Балкани української політичної еміграції. У нашій роботі такою ми вважаємо ту частину емігрантського загалу, яка була політично вмотивована, ідеологічно визначена, організаційно структурована та сповідувала ідеї відновлення незалежної та суверенної України у різних її формах. Тому автор ставить собі за мету показати початок процесу формування міжвоєнної української політичної еміграції в Південно-Східній Європі, а саме другої її хвилі.

Ми дотримуємося загально визнаної сучасними українськими вченими позиції про існування чотирьох масових хвиль еміграції. Перша розпочалася з останньої третини ХІХ ст. і тривала до початку Першої світової війни. Це була трудова еміграція. Друга хвиля охоплювала період між Першою і Другою світовими війнами і була зумовлена політичними та соціально-економічними причинами. Третя хвиля розпочалася наприкінці Другої світової війни і була викликана політичними причинами. Початок четвертої хвилі датується 1990-ми роками. Це була так звана «заробітчанська» (трудова) еміграція. В межах кожної з них виділяють менші хвилі або етапи.

Головними критеріями визначення цих менших хвиль міжвоєнної української політичної еміграції в Південно-Східній Європі є характер еміграційних потоків, причини прийому емігрантів країнами-реципієнтами, діяльність державних і громадських інституцій, що займалися прийомом і розміщенням новоприбулих біженців.

Перша хвиля охоплює період з другої половини 1918 р. і до кінця 1919 р., коли до балканських країн прибули окремі представники заможних верств суспільства, військові та цивільні особи після поразки військ Антанти у квітні 1919 р. (так звана «французька» евакуація Одеси). Друга хвиля припала на зиму-весну 1920 р., коли внаслідок низки поразок армії Денікіна з Одеси та Новоросійська були евакуйовані військові та цивільні особи. Третя і наймасовіша хвиля - осінь-зима 1920 р., після розгрому армій УНР та генерала Врангеля. Поряд з військовими Батьківщину залишило чимало цивільних осіб. За кількістю емігрантів кожна наступна хвиля переважала попередню. Зауважимо, що в зарубіжній історіографії існують й інші точки зору щодо кількості та хронологічних меж хвиль міжвоєнної еміграції [16, с.13-16; 17, с.5-6].

Характерною рисою першої хвилі міжвоєнної української еміграції була її мобільність. Після нетривалого перебування в балканських країнах біженці або поверталися додому, або реемігрували до країн Центральної і Західної Європи. Внаслідок цього в Болгарії, Румунії та КСХС залишилося лише по декілька десятків емігрантів в кожній із цих країн. Одночасно у регіоні збільшився потік військовополонених, які прямували через Балкани на Батьківщину. Одна частина повернулася в Україну завдяки дипломатичним представництвам УНР та Місії Українського товариства Червоного Хреста на Балканах, друга - до Новоросійська, де влилася до Збройних сил Півдня Росії (ЗСПР), третя залишилася у тамтешніх таборах для військовополонених.

У середині 1919 р. в Україні склалася складна військово-політична ситуація. Спільний похід армій УНР і ЗУНР, а також наступ Добровольчої армії генерала Денікіна проти більшовиків призвели до відступу Червоної армії. Проте перемогою скористалася Добровольча армія, яка захопила Київ і контролювала більшу частину України. У жовтні 1919 р. Червона армія почала контрнаступ і стрімко просувалася територією України. Опинившись восени 1919 р. у так званому «трикутнику смерті» - між Червоною і Добровольчою арміями та Польщею, Армія УНР змушена була відступати. У листопаді 1919 р. керівництво Української галицької армії уклало перемир'я та союзний договір з Добровольчою армією. Разом з відступаючими арміями УНР, ЗУНР і ЗСПР Україну залишали тисячі цивільних осіб. Наприкінці 1919 р. командування Добровольчої армії розпочало переговори з урядами Болгарії та КСХС щодо прийому ними хворих, поранених та інвалідів, а на початку 1920 р. - з урядом Румунії щодо транспортування її територією

біженців. Врешті-решт у січні-лютому 1920 р. Рада Міністрів Болгарії спочатку погодилася на прийом 3 тис. осіб, а згодом - 8 тис. біженців [18, с.9-10; 17,с.46-48], уряд КСХС - 8 тис. осіб [19, с.109].

Наприкінці 1919 - на початку 1920 р. Червона армія здобула вирішальні перемоги в Україні та на півдні Росії. На початку січня 1920 р. війська Південного фронту Червоної армії захопили Ростов-на-Дону, розділивши таким чином ЗСПР на дві частини. Війська Київської та Новоросійської областей опинилися відрізними від основних баз і центрального командування ЗСПР. У січні Червона армія захопила Маріуполь, Миколаїв, Херсон і просувалася до Одеси. Залишки Добровольчої армії отаборилися в Криму. Евакуація частин Добровольчої армії та цивільних осіб з Одеси розпочалася 25 січня (7 лютого) 1920 р. Вона відбувалася двома шляхами: водним і суходолом.

Перший шлях забезпечували російські (Добровольчої армії), англійські, французькі й американський військові кораблі та російські, англійські, болгарський транспортні і допоміжні судна, що перевозили біженців до Болгарії, КСХС, Туреччини, на острови у Середземному морі (Кіпр, Лемнос, Мальта, Принцівські острови та інші), а також до англійських баз в Єгипті. В цілому ця евакуація відбулася більш-менш вдало і без втрат. Планувалося евакуювати близько 30 тис. осіб, проте через брак кораблів частина військових і біженців обрала сухопутний напрям евакуації через румунський кордон.

Другий шлях виявився більш небезпечним і трагічним. Переговори представника Добровольчої армії в Румунії генерала Олександра Геруа про прийом цією країною біженців з-під Одеси ні до чого не призвели [20, с.122]. 25 січня (7 лютого) 1920 р. з району Одеси у бік Румунії вирушила група військовослужбовців і біженців загальною кількістю 13 тис. осіб [21, с.4]. За іншими даними, ця група налічувала 16 тис. осіб [22, с.97]. У районі м.Овідіополь навпроти тогочасного румунського м.Акерман (Четатя-Албе, нині Білгород-Дністровський) румунська влада відмовила їм перетнути кордон. Біженці декілька днів намагалися самотужки перейти Дністровський лиман. 29 січня в районі Акерману румунські прикордонники зустріли біженців кулеметним вогнем. Перейти на румунську територію дозволили лише іноземцям. Група військових, до складу якої входив й «Український партизанський загін отамана Струка», на чолі з генералом Васильєвим та біженців загальною кількістю 12 тис. осіб вирушила до Тирасполя, сподіваючись на зустріч з частинами генерала Миколи Бредова. Проте у районі містечка Кандель та сіл Зельц і Раскасць шлях їм перекрили червоноармійські частини - стрілецька дивізія та кавалерійська бригада Григорія Котовського. 2(15) лютого група, у складі якої було вже близько 6 тис. осіб, вступила в бій з червоноармійцями. Вночі наступного дня вона спробувала перейти румунський кордон, але була обстріляна місцевими прикордонниками. Всього ж з 13 тис. біженців, які вийшли з району Одеси, на території Румунії опинилося лише 1,8 тис. осіб. У квітні - травні 1920 р. більшість з них була переправлена до Болгарії та КСХС [13, с.169-170].

Не менш драматично відбувалася евакуація військових та біженців з Новоросійська, що розпочалася 13-14 (26-27) березня 1920 р. Через паніку внаслідок прориву фронту Червоною армією не всі бажанчі змогли потрапити на кораблі. Евакуацію здійснювали російські, англійські, американські, італійські, французькі та грецький кораблі. З міста були евакуювані 35 тис. осіб бойових частин Добровольчої армії, 10 тис. козаків та велика кількість біженців, цивільних урядовців та службовців тилових установ [23, с.189]. Основну масу евакуюваних відправили до Криму, де формувався головний осередок білого руху на чолі з новопризначеним 4 квітня того ж року головнокомандувачем ЗСПР Петром Врангелем. Решту евакуювали до Болгарії, КСХС, Туреччини, англійських таборів в Єгипті та на середземноморські острови.

Найбільшу кількість біженців під час другої хвилі прийняла Туреччина. Взимку - навесні 1920 р. до Константинополя було перевезено близько 25 тис. осіб [24, с.77], на

середземноморські острови та Єгипет - приблизно 13 тис. осіб, в тому числі на Принцівські острови (невеликі острови у Мармуровому морі поблизу Стамбула) - 4,1 тис., Лемнос - 2 тис., Кіпр - 1,5 тис., англійські військові табори в Єгипеті - 6 тис. осіб [13, с.170-171]. За іншими даними, у Константинополі, на Принцівських островах, у Болгарії та КСХС перебувало 45 тис. російських емігрантів, половину з яких склали військові [24, с.77]. Серед них були й уродженці України, яких Директорія й Уряд УНР розглядали як потенційне джерело поповнення Армії УНР. Міністр закордонних справ УНР А.Ніковський у листі до голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії К.Мацієвича від 4 серпня 1920 р. повідомляв, що на Принцівських островах «знаходиться досить поважна кількість військових Українців, як старшин так і козаків. Зважаючи на необхідність поповнення нашої Армії, Пан Головний Отаман наказав вжити заходів, щоби згаданий елемент був як найскоріше використаний в зазначених цілях» [25, арк.12]. Йшлося про повернення вояків в Україну через Румунію.

За даними М.Йовановича, навесні 1920 р. у Греції перебувало близько 2 тис. біженців з України, Півдня Росії та Криму [13, с.189]. У лютому-березні 1920 р. з Одеси, Новоросійська та Севастополя до Єгипту прибуло 3180 осіб, в тому числі хворих, поранених та інвалідів - 2000, жінок і дітей - 650, цивільних урядовців та військових старшин похилого віку (більше 50 років) - 150, кадетів з Дону та Кубані - 380 осіб. Серед них були й українці. У таборі Тель-хіб-Кебір (між Каїром і Суецом) вони об'єдналися у гурток (10 чоловік). Після від'їзду влітку 1920 р. близько 700 військових до Криму усіх біженців перевели до табору Сіді-Бішр поблизу Олександрії. Кількість членів гуртка зросла до 35 осіб [26; 27, с.6]. Згодом вони реемігрували до Болгарії.

Більш організовано відбувалася евакуація до Болгарії. Основне навантаження з прийому біженців, військовополонених та вояків ЗСПР припало на Варну. За наполяганням головнокомандуючого військами Антанти в Болгарії генерала А.Клоделя на початку січня 1920 р. уряд Болгарії погодився на розміщення 1,1 тис. військовополонених, яких доставили з Марселя. 7 січня з Константинополя на пароплаві «Вітязь» до Варни доправили 1,5 тис. осіб, іншим пароплавом - ще 350 осіб, до Бургаса - 150 осіб. До кінця лютого 1920 р. у Варні перебувало вже 6756 чоловік, з них 450 поранених і 200 хворих. У транспортуванні біженців до Варни були задіяні 25 пароплавів. До 15 березня кількість новоприбулих до країни досягла 8 тис. осіб, а наприкінці того ж місяця - 9323 особи, з яких близько 1 тис. були чехами, поляками, фінами, південними слов'янами та представниками інших національностей [28, с.38; 29, с.36]. Незважаючи на те, що у лютому-березні близько 2 тис. біженців реемігрували до КСХС [30, с.356-358], у квітні до Болгарії прибули нові групи біженців. Загальна кількість тих, хто опинився у Болгарії наприкінці весни 1920 р., перевищила 8 тис. осіб [17, с.46-49].

Ставлення до біженців з боку болгарського уряду та суспільства, крім комуністів, було позитивним. Уряд, в якому провідну роль відігравали русофільські групи (їхні представники Стоян Данєв та Михайло Маджаров), прихильно поставився до представників генерала Денікіна, виділивши їм територію для організації військової сили, надавши одяг і зброю, проте, скоріше, за наполяганням військового представництва країн Антанти, ніж з власної ініціативи.

В деяких місцях були організовані табори, в яких утримувалися евакуйовані військові. Відправку їх до Криму налагодили вже за командування ЗСПР П.Врангеля. Тих, хто не хотів їхати, позбавляли утримання та допомоги. Бажаючих повернутися до Криму було небагато, оскільки не вірили у перемогу Врангеля. Багато біженців зверталося до Українського посольства з метою відправки їх до Армії УНР, але взимку - на початку весни 1920 р. можливості переїзду в Україну не було [31, арк.65].

Уряд УНР розглядав біженців та військових, евакуйованих до Болгарії, як джерело поповнення Армії УНР. З цією метою навесні 1920 р. цю балканську країну відвідав

полковник Микола Шаповал [32, с.29]. За його даними, в Болгарії перебувало тоді близько 4 тис. осіб, в тому числі 1,5-1,6 тис. українців, а серед них - 450-500 «свідомих» українців, тобто тих, хто за часів Української Центральної Ради, гетьманату та Директорії УНР служив в українських установах та військових частинах. Виявили бажання вступити до лав Армії УНР генерали Микола Антонович, Володимир де Вейле, Ігор Новицький, Тимковський, інші високі військові чини, а також близько 1 тис. болгарських старшин і навіть болгарський генерал від кавалерії Савов. Листування НДМ УНР в Румунії з МЗС УНР влітку 1920 р. свідчить про те, що українська сторона цілком серйозно розглядала питання про залучення до Армії УНР болгарських старшин. Обговорювалося питання прийому їх на території Румунії з наступною відправкою окремими групами до України [25, арк.3-3зв, 9].

Чимало українських вояків та цивільних осіб зверталося до Українського посольства в Болгарії за допомогою у справі повернення на Батьківщину. Керуючий справами Українського посольства в Болгарії В.Драгомирецький повідомляв голові НДМ УНР в Румунії К. Мацієвичу про те, що на початку квітня 1920 р. у Варні зібралося близько 400 українців, в тому числі 100 військових старшин, 130 козаків та урядовців, 2 лікарів, 35 дружин і дітей військових, решта - приватні особи з дружинами та дітьми. Перебуваючи у складному становищі, вони виявили бажання повернутися додому: цивільні особи - у рідні місця, а військові - до Армії УНР, в якій раніше служили. В.Драгомирецький просив допомоги щодо спрощення справи перетину ними румунського кордону [33, арк.5-5зв].

З іншого боку, румунська влада, не бажаючи надати притулок українським біженцям на її території, надсилала НДМ УНР запити про згоду Уряду УНР приймати репатріантів. Так, на початку липня 1920 р. Генеральний штаб Румунії повідомив, що в Болгарії поблизу румунського кордону перебуває декілька сотень осіб, які бажають вступити до лав Армії УНР. Серед них генерал Микола Антонович, Марія Антонович, полковник Йосип Петров, інженер Леонід Прибиловський. Якщо Уряд УНР погодиться, то це буде підставою для оформлення віз на в'їзд до Румунії [25, арк.10].

Отже, ті біженці, які звернулися до Українського посольства і декілька місяців очікували відправки до Армії УНР, заробляючи собі на прожиття важкою фізичною працею, врешті-решт змушені були погодитися на відправку до Криму.

Крім новоприбулих біженців з Одеси, Новоросійська та Криму, у Болгарії ще перебували військовополонені колишньої російської царської армії. У березні 1920 р. таких в країні налічувалося 6 тис. осіб [18, с.10]. Спроби використати їх при поверненні додому робилися з різних боків. По-перше, військове командування країн Антанти та керівництво ЗСПР намагалися відправити їх до Криму для боротьби з Червоною армією, по-друге, місцеві комуністи й агенти російських більшовиків чинили цьому опір, по-третє, уряди радянських Росії й України закликали керівництво Болгарії дозволити військовополоненим повернутися додому. З новоприбулих до Болгарії у січні 1920 р. військовополонених, яких розмістили у монастирі святого Костянтина поблизу Варни, білогвардійські офіцери спробували сформувати «Русский добровольческий полк», проте Болгарська комуністична партія (т.с.) розгорнула широку пропагандистську кампанію серед військовополонених. Поширювалися листівки, агітатори докладно інформували їх про події в Росії, роль Антанти в них, перемоги Червоної армії, плани білогвардійців тощо.

Одночасно фракція БКП (т.с.) виступала у парламенті із заявами та закликами до Уряду Болгарії не підтримувати білогвардійців. Наслідком цього стала вимога частини військовополонених не вважати їх «добровольцями» і негайно відправити на Батьківщину [34, с.73-76]. Врешті-решт болгарський уряд вимушений був погодитися на відправку «руського полка» до радянської Росії. Наприкінці березня 1920 р. 731 особа на болгарському пароплаві «Кирил» прибула до Одеси [35, с.110]. 21 квітня того ж року уряди РСФРР та УСРР відправили болгарському уряду ноту (за підписами відповідно

Г.Чичеріна та Х.Раковського) з протестом проти надання білогвардійцям допомоги. В ній йшлося і про перетворення табору для військовополонених поблизу Варни у вербувальний центр Добровольчої армії [34, с.79]. У червні 1920 р. більшість з тих, хто залишився у пересильному таборі під Варною, звернулися до болгарського уряду з вимогою ліквідувати табір і відправити їх до радянської Росії. Уряд дозволив приїзд до Болгарії представника радянського Українського товариства Червоного Хреста болгарина за походженням Христо Кіліфарські та обмін ним 200 тис. романівських і 35 тис. думських рублів. 26 серпня 1920 р. на ці кошти були відправлені до Одеси 354 особи, які невдовзі долучилися до Червоної армії [35, с.173-175].

Взимку - восени (до середини листопада) 1920 р. допомогу біженцям у Болгарії надавали різноманітні державні інституції та громадські організації. Для розміщення та забезпечення харчуванням біженців у Варні місцева влада використала шкільні приміщення та реквізувала продукти харчування. Матеріальна підтримка біженців з боку держави виявилася у здійсненні пільгового обміну валюти. Згідно з постановою Ради Міністрів від 3 січня 1920 р., відділення Болгарського народного банку здійснювали обмін знецінених російських рублів на болгарські леви у співвідношенні 1 рубль = 80 стотінок. Біженцям дозволялося за таким курсом обміняти 1-2 тис. руб., а громадським діячам, дипломатам, офіційним особам, військовим місіям, Російському телеграфному агентству - до 1 млн руб. Різниця покривалася з державного бюджету країни [34, с.73-74]. Уряд Болгарії визнав за емігрантами право на працевлаштування, в тому числі і до державних інституцій. У лютому 1920 р. на роботу до Софійського університету було прийнято 11 професорів з Росії, у березні до болгарського церковного відомства – 9 російських священників [17, с.53-54].

Слов'янське товариство опікувалося прибулими інвалідами. У січні 1920 р. таких налічувалося близько 1 тис. осіб. Зі збільшенням кількості біженців функції товариства на початку 1920 р. перебрав на себе Російсько- болгарський культурно-благодійний комітет на чолі з архимандритом Стефаном (почесний голова правління).

Серед керівників комітету були професори А.Агура (товариш голови правління), Михайло Попруженко, Олександр Федоров. Ініціатором створення комітету був російський дипломатичний представник у Софії Олександр Петряев, який перебрав опіку над російськими біженцями від посольства Нідерландів у Болгарії. Крім 60 представників російської еміграції, до складу комітету увійшло багато відомих болгарських громадських діячів (близько 1 тис. чоловік) [36, с.227]. Завдання комітету полягали у пошуку житла, облаштуванні побуту, працевлаштуванні біженців, відкритті для них дешевих їдалень тощо.

У травні 1920 р. за ініціативи О.Петряєва був створений Об'єднаний комітет допомоги росіянам у Болгарії. До нього увійшли більше 10 громадських і релігійних організацій, в тому числі Святий синод Болгарської православної церкви, Болгарське товариство Червоного Хреста, Російське товариство Червоного Хреста (стара організація) та інші. Очолив комітет єпископ Стефан. Фінансову та матеріальну допомогу комітету надавали штаб генерала Врангеля, Рада іноземних послів у Софії, Ліга Націй та інші організації [35, с.232].

У Варні виникло декілька російських біженських благодійних організацій - Варненська національна російська община (лютий), Союз російських інвалідів (31 березня), Російсько-болгарський дамський комітет (березень). Навесні 1920 р. Всеросійський земський союз розпочав свою діяльність у Болгарії. Ним було відкрито Бюро праці, влаштовано курси з машинопису, іноземних мов, ремесла, будівництва, електротехніки, землевпорядкування, виноградарства тощо, виділено кошти на утримання їдальні в Російському домі та відкриття Російської гімназії в Софії [16, с.27, 30]. У липні розпочалася діяльність у Болгарії Всеросійського союзу міст.

Кошти біженцям та військовополоненим у Болгарії збирали уряди країн Антанти, Міжнародне товариство Червоного Хреста, Болгарське й Американське товариства Червоного Хреста. Розподіляли їх військова місія ЗСПР у Болгарії та Російське товариство Червоного Хреста (стара організація) [31, арк.65]. На 1 липня 1920 р. РТЧХ зареєструвало 4071 біженця [16, с.14].

Українське посольство в Болгарії намагалося також допомагати біженцям з України, проте через брак коштів допомога була мінімальною. Виділені урядом гроші йшли переважно на утримання посольства та на потреби військовополоненим українцям. Після відправки останніх в Україну витрати на біженців у 1920 р. зросли, проте не перевищували 2% річних видатків посольства [37, с.27].

У Королівстві сербів, хорватів і словенців для прийому біженців з України та Півдня Росії наприкінці січня 1920 р. Міністерством соціальної політики КСХС був створений Державний комітет з прийому та розміщення російських біженців на чолі з інспектором міністерства д-ром Куячичем. Ця державна інституція перебрала на себе функції допомоги біженцям від Російсько-югославського комітету, який остаточно припинив діяльність у червні 1920 р. До складу Державного комітету увійшли представники ще 6 міністерств. Його засідання відбувалися щодня. У них брали участь російські дипломатичний та військовий представники.

Навесні 1920 р. уряд КСХС щомісяця виділяв на утримання біженців позички у 3 млн. динарів [38, с.210]. З 1 червня того ж року змінилися правила надання позичок біженцям. Одній особі надавалася місячна позичка у 400 динарів, родині з двох осіб - 700, трьох осіб - 850, чотирьох - 1000 динарів і т.д. Позичальники при цьому повинні були частково відшкодувати (забезпечити) отриману позичку російськими грошми, зокрема, на кожні 100 динарів - 250 донських чи добровольчих рублів або 200 думських чи 125 царських рублів [39, с.2]. У липні 1920 р. замість комітету була створена Державна комісія з прийому та розміщення російських біженців (діяла до 1940 р. - В.В.) на чолі з лідером Радикальної партії та головою Народної скупщини Л.Йовановичем. Комітет і комісія були посередниками між югославською владою та біженцями.

Справами біженців у КСХС займалися й урядовці ЗСПР: дипломатичний представник В.Штрандтман, військовий представник В.Артамонов та державний уповноважений з облаштування російських біженців С.Палеолог. Вони були посередниками між російською державою у формі ЗСПР та біженцями й одночасно представляли їхні інтереси перед владою КСХС. До липня 1920 р. допомогу біженцям надавала також Рада з питань біженців, з липня того ж року - Комітет допомоги російським біженцям, до складу якого увійшли усі російські благодійні організації, в тому числі Російське товариство Червоного Хреста (с.о.), Всеросійський земський союз та Всеросійський союз міст, що розпочали свою діяльність навесні 1920 року [19, с.75-90; 40].

МЗС КСХС зобов'язав консульство у Салоніках (Греція) на базі місцевого табору біженців, що діяв ще в роки Першої світової війни, організувати табір для тих, хто прямуватиме до Королівства. Звідти біженців залізницею транспортували до міста Гевгелія (серб. Ђевђелија) в Македонії на кордоні з Грецією, де був створений збірний центр біженців, а далі - до Белграда та в інші місця країни. Другий шлях до КСХС починався у болгарському місті Варна, звідки залізницею через Софію, Царіброд (нині м. Димитровград у Сербії), Пірот, Ніш біженці добиралися до Белграда [30, с.357-358]. Інші біженці з Варни пароплавом Дунаєм і Тисою прямували до м.Нові-Бечей. З Румунії тих, хто сухоходом перейшов румунський кордон, транспортували через Плоешті, Дробета-Турну-Северін, Тімішоару до сербського м.Панчево. Основний потік біженців до КСХС припав на березень-квітень, проте окремі групи прибували до червня включно. Усього за січень - червень 1920 р. у КСХС опинилося 7-8 тис. біженців [5, с. 27; 19, с.110-114]. Зауважимо, що в історичній літературі наводяться й інші дані щодо кількості прибулих до КСХС, зокрема

- 11 тис. [40, с.7] або 12 тис. осіб [38, с.238]. Імовірно йдеться про загальну культик біженців, у тому числі реемігрантів з КСХС до інших країн та тих, хто повернувся до Криму. Свідченням цього є публікації на сторінках белградської «Русской газеты» наказів російського військового агента в КСХС про відправку до Криму військовослужбовців [41, с.1]. Влітку 1920 р. вона здійснювалася організовано окремими групами.

Після ліквідації спочатку військово-санітарної місії УНР, а потім і місії Українського товариства Червоного Хреста на Балканах справами військовополонених та біженців у КСХС, за розпорядженням уповноваженого у справах полонених в країнах колишньої Австро-Угорщини, Італії та Балкан д-ра А.Окопенка від 20 березня 1920 р., займалася місія УТЧХ у Відні. Вона охоплювала своєю діяльністю і балканські країни. Власних коштів бракувало, тому на прохання Міжнародного товариства Червоного Хреста Міністерство фінансів Австрії надало Місії позичку на суму 4 млн крон. Цінну допомогу, переважно одягом і продуктами харчування, українським біженцям у КСХС надавало Американське товариство Червоного Хреста [42, арк.4-5; 43, с.483-486].

Після заборони місцевою владою у 1919 р. в'їзду на територію Румунії потік біженців і військовослужбовців з України, Криму та Півдня Росії у першій половині 1920 р. майже припинився. Абсолютна більшість тих, хто у 1919 р. хотів повернутися на батьківщину, зробили це. Ті, кому під час евакуації з Одеси у лютому 1920 р. дозволили перетнути румунський кордон, невдовзі були відправлені до КСХС. За свідченням російського дипломатичного представника у Румунії Станіслава Поклевського-Козелл, у 1920 р. в Бухаресті проживало не більше 100 росіян, в основному це були співробітники колишніх російських місій та організацій. Лише у Ботошані, Романі та Яссах перебували невеликі групи колишніх російських військовослужбовців, які знайшли собі роботу або просто там проживали [44, арк.16-17].

Після ліквідації наприкінці січня 1920 р. у Румунії місії УЧХ функції опікування військовополоненими та біженцями, які поверталися в Україну, поклалися на Надзвичайну дипломатичну місію УНР та її військову секцію [45, арк.34зв]. Ще у лютому 1920 р. голова НДМ УНР у Румунії К.Мацієвич вів переговори з чеським послом щодо транспортування до Румунії бригади Вариводи й італійським послом щодо транспортування 10 тис. військовополонених українців з Італії для формування ще однієї бригади на території Румунії [46, арк.99]. Ця справа обговорювалася з румунським військовим командуванням упродовж декількох місяців. 11 червня 1920 р. на ноті голови НДМ УНР К.Мацієвича до румунського уряду прем'єр-міністр генерал Олександр Авереску наклав таку резолюцію: «допускається репатріація, а також поворот зброї й знаряддя; не може бути допущено формування озброєних одиниць на нашій території» [31, арк.122]. Йшлося саме про повернення українських військовополонених (бригада на чолі з полковником Євгеном Коновальцем, сформована з колишніх вояків УГА - В.В.) з Чехії та майна Запорозького корпусу Армії УНР, на що й було отримано дозвіл румунських військових [25, арк.3]. Обрали найкоротший шлях: Кошице - Чоп - Батьово (Чехія) - Керешмезе (Ясіня, Румунія) - Вороненко - Коломия - Непоколовці (Польща) - Чернівці - Новоселиця (Румунія) [31, арк.122зв]. Проте справа не була реалізована.

У серпні 1920 р. знову йшлося про можливість транспортування залізницею 10 тис. військовополонених до Ясс, далі - Рені-Галац, потім - морським шляхом до Одеси або інших чорноморських портів [47, с.98]. Проте через зміну військово-політичної ситуації у Східній Європі, суперечки між урядами УНР і ЗУНР (в еміграції), між українськими військовими, бажання галичан повернутися з Чехії додому, а не воювати у складі Армії УНР, цей план не був здійснений. Крім того, затримки у справі репатріації українців траплялися і з боку румунської влади. Так, у липні 1920 р. близько 200 козаків, готових до відправки в Україну, були затримані [25, арк.11].

Тим не менш, за допомогою НДМ УНР бажачі воювати у складі Армії УНР

відправлялися в Україну невеликими групами. Голова військової секції НДМ УНР генерал С.Дельвіг доповідав військовому міністру про те, що поблизу м.Крайова українською стороною утримується табір Фокей, де перебувало близько 600 військових. Звідти в Україну вже транспортувалися окремі групи. Наприкінці липня 1920 р. з цього табору до Могильова-Подільського відправився черговий курінь у складі 15 старшин та 300 козаків. Одночасно повідомлялося, що румунська влада погодилася на транспортування з Перемишля територією Румунії до Криму 6 тис. військовослужбовців з бригади М.Бредова [31, арк.124]. У середині серпня того ж року вони дісталися місця призначення.

У серпні-вересні 1920 р. затримок у справі відправки військовополонених та біженців до тієї частини України, що контролювалася польсько-українською владою, не було. Після відповідного дозволу румунських властей НДМ УНР щомісяця організовувала для цього окремі групи («партії»). Відправлялися в Україну лише ті особи, які персонально звернулися до місії [25, арк.37].

Важливою стороною діяльності НДМ УНР у Румунії була консульська робота. Консульський відділ при місії відкрився у вересні 1919 р. Інтенсивність його праці постійно збільшувалася. Так, у першому кварталі 1920 р. на перебування у Румунії було видано 18 паспортів за плату і 19 без плати, у другому кварталі відповідно 54 і 22, у третьому кварталі - 54 і 25 паспортів. Такого виду паспорти видавалися терміном на 6 місяців. Після його завершення людина з'являлася до відділу для пролонгації терміну чинності паспорту. Новий термін - 1 рік. Відділ видавав також паспорт на виїзд з Румунії. Термін його дії - 1 рік з наступною пролонгацією на такий же період щороку. У першому і другому кварталах 1920 р. таких паспортів консульський відділ не видавав, а в третьому кварталі видав 275 паспортів за плату і 27 безплатно. У першому кварталі того ж року відділ пролонгував термін чинності паспорта 2 особам за плату, у другому кварталі - 16 особам за плату, у третьому кварталі - 15 особам за плату й 1 особі безплатно [48, арк.25зв, 29].

Румунська влада прихильно ставилася до українських паспортів, на основі яких видавала документи - «білети на право вільного перебування в країні». Поліція безперешкодно візувала українські паспорти як на в'їзд, так і на виїзд з країни. При цьому термін дії «білета» був таким же, як і термін чинності паспорта. Підтвердженням прихильного ставлення до українських паспортів з боку румунської влади є такий випадок. Навесні 1920 р. з метою заснування кінських перегонів у Бухаресті з Одеси до Румунії переїхала група власників бігових коней разом з кіньми й обслуговуючим персоналом. Коли вони звернулися до Бюро контролю іноземців для одержання «білета», то їм заявили, що такий документ видадуть лише за умови заміни російського паспорта на український, що і було зроблено у консульському відділі НДМ УНР. Подібні випадки, коли румунська влада пропонувала замінити російські паспорти на українські, були непоодинокими [48, арк.25зв.-26].

НДМ УНР видавала українські паспорти не всім, хто звертався до неї. Вона дотримувалася принципу, за яким паспорт на проживання у Румунії видавався лише тим громадянам, «які не повинні були нести ніяких негайних державних обов'язків на Україні і лояльність яких не могла бути взята під сумнів. Осіб українського підданства, яких Місія вважала ворогами Української Народної Республіки, Місія висилала поза межі Румунії, прибігаючи в окремих випадках до допомоги компетентної румунської влади» [25, арк.34].

Консульський відділ НДМ УНР видавав також візи українським громадянам на в'їзд до України. У цій справі місія діяла досить обережно, оскільки побоювалася в'їзду на територію країни «шкідливого для української справи елемента». У першому кварталі 1920 р. було видано 10 безплатних віз, другому кварталі - 7 платних і 15 безплатних, третьому кварталі - 2 безплатні візи. Такі візи отримували співробітники посольств і місій за кордоном, дипломатичні кур'єри, представники закордонних філій економічних та громадських інституцій, військовополонені, особи, які прямували в Україну для вступу

до Армії УНР. Проте К. Мацієвич стверджував, що «прикордонна влада УНР абсолютно не перевіряла переїзджуючих і безконтрольний переїзд людей, не маючих на те права, не припинявся» [48, арк.26-26зв]. Імовірно, повернення в Україну козаків і старшин, які хотіли вступити до Армії УНР, здійснювалося поза межами візового режиму. Зауважимо, що кордон між УНР і Румунією до серпня 1920 р. існував не завжди, в окремі періоди замість нього був польсько-румунський і радянсько-румунський кордон.

Консульський відділ НДМ УНР видавав візи іноземцям для в'їзду в Україну. Це були журналісти закордонних ЗМІ, іноземні громадяни, переважно американці, які їхали за своїми родичами, а також комерсанти, які були відомі місії або здійснювали за її дорученням комерційні операції, наприклад, купівлю-продаж українського цукру для придбання на виручені кошти зброї та медпрепаратів для Армії УНР. У першому кварталі 1920 р. було видано 5 платних і 6 безплатних віз, другому кварталі відповідно 36 і 7, третьому кварталі - 7 платних і 4 безплатних візи. Крім того, консулят видавав українським громадянам посвідки, наприклад, для отримання віз, та засвідчував документи, наприклад, про освіту. Проте такі операції були поодинокими [48, арк.26зв]. Загальна сума консульського збору за різноманітні послуги у першому кварталі 1920 р. складала 278 леїв, або 20 гривень, другому кварталі - 1651,50 леїв, третьому кварталі - 7527,50 леїв [48, арк.28].

Отже, під час другої хвилі еміграції з України, Криму та Півдня Росії на Балканах та середземноморських островах опинилося 35-45 тис. осіб. Ця еміграція була мобільною, про що свідчать різноманітні за кількістю осіб одночасні різновекторні еміграційні потоки - рееміграція до країн за межами Балканського півострова, в його межах, репатріація цивільних біженців і військовополонених колишніх російської й австро-угорської армій до УНР, УСРР, РСФРР, Польщі (Східна Галичина і Волинь), повернення військово-службовців до Криму (ЗСПР) та виїзд до України бажуючих вступити до лав Армії УНР. Ті люди, які залишилися на Балканах підчас першої та більш масової другої хвилі, заклали основу майбутніх російської й української еміграції у Південно-Східній Європі.

1. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В.П.Трощинський. - К., 1994. - 259 с.
2. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С.Наріжним до частини другої) / Симон Наріжний. - К., 1999. - 271 с.
3. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф.Курас (голова) та ін. - К., 2002-2006. - Т.5: Українці за межами УРСР (1918-1940) / Керівник тому В.П.Трощинський. - К., 2003. - 720 с.
4. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття) / В.Піскун.- К., 2006. - 672 с.
5. Козлитин В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.) / В.Д.Козлитин. - Харьков, 1996. - 476 с.
6. Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр. / В.Павленко. - К., 1995.- 224 с.
7. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.) / І.Срібняк. - К., 1997. - 128 с.
8. Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.) / М.Павленко.- К., 1999. - 352 с.
9. Срібняк І.В. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919-1924 рр.) / І.В.Срібняк. - К., 2000. - 280 с.
10. Сидоренко Н.М. Національно-духовне самоствердження: У 3 ч. - Ч.2: Преса

- інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924 рр.) / Н.Сидоренко. - К., 2000. - 262 с.
11. Раев М. Россия за рубежом: История культуры русской эмиграции. 1919-1939 / М.Раев. - М., 1994. - С.30-36.
  12. Ершов В.Ф. Российское военно-политическое зарубежье в 1918-1945 гг. / В.Ф.Ершов. - М., 2000. - С.9-11.
  13. Йованович М. Обзор переселения русских беженцев на Балканы / М.Йованович // Русский исход. - СПб., 2004. - С.165-200.
  14. Пивовар Е.И. Российское зарубежье: социально-исторический феномен, роль и место в культурно-историческом наследии / Е.И.Пивовар. - М., 2008. - С.76.
  15. Бочарова З.С. Российское зарубежье 1920-1930-х гг. как феномен отечественной истории / З.С.Бочарова. - М., 2011. - С.47.
  16. Даскалов Д. Бялата емиграция в България / Д.Даскалов. - София, 1997. - 181 с.
  17. Кьосева Ц. България и руската емиграция 20-те - 50-те години на ХХ в. / Ц.Кьосева. - София, 2002. - 592 с.
  18. Спасов Л. България и южнорусские правительства на Деникин и Врангел / Л.Спасов // Исторически преглед. - София, 1990. - Кн.2. - С.3-19.
  19. Јовановић М. Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924 / М.Јовановић. - Београд, 1996. - 390 с.
  20. Варнек П. Эвакуация Одессы Добровольческой армией в 1920 году / П.Варнек // Флот в Белой борьбе. - М., 2002. - С.122-136.
  21. Косик В.И. Из истории начала российской эмиграции / В.И.Косик // Славяноведение. - М., 1992. - №4. - С.4-6.
  22. Штейнман Ф. Отступление от Одессы (январь 1920 г.) / Ф.Штейнман // Архив русской революции. - Берлин, 1921. - Т.2. - С.87-97.
  23. Варнек П. У берегов Кавказа в 1920 году / П.Варнек // Флот в Белой борьбе. - М., 2002. - С.178-213. Зауважимо, що автор не виключає того, що козаки були евакуйовані не з Новоросійська, а тижнем пізніше з Туапсе.
  24. Ипполитов С.С. Российская эмиграция в Константинополе в начале 1920-х годов / С.С.Ипполитов, С.В.Карпенко, Е.И.Пивовар // Отечественная история. - М., 1993. - №5. - С.75-85.
  25. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВОВУ), ф.3696, оп.2, спр.352.
  26. Національний архів Чеської Республіки, ф.»Український музей в Празі», інв. №289.
  27. З життя українських біженців в Єгипті // Громадський вісник. - Прага, 1921. - №1. - С.6.
  28. Панайотов П. Руските емигранти в България и движението сред тях за връщане в Съветска Русия (1920-1923 г.) / П.Панайотов // Исторически преглед. - София, 1963. - Кн.5. - С.34-61.
  29. Мельцер Д.Б. Советско-болгарские отношения (1917-1935 гг.) / Д.Б.Мельцер. - Минск, 1975. - 224 с.
  30. Про перипетії евакуації у січні-лютому 1920 р. з Одеси до Варни, а далі через Софію, Цариброд, Пірот, Ніш до Белграда йдеться у щоденнику Дмитра Васильовича Скринченка (1874-1947), який у 1913-1919 рр. жив у Києві, де працював у реакціях місцевих видань «Киевлянин» та «Киев». У КСХС був викладачем сербської гімназії у м.Нові Сад, членом кількох російських емігрантських громадських організацій. Див.: Эмигрантский дневник Д.В. Скрынченко / Вступ. слово В.Б.Колмакова; комментарии А.Б.Арсеньева, В.Б.Колмакова, В.А.Скрынченко // Славянский альманах 2008. - М., 2009. - С.355-371.31.
  31. ЦДАВОВУ, ф.3696, оп.2, спр.308.
  32. Симон Петлюра та його родина. До 70-річчя його трагічної загибелі: Документи і матеріали. - К., 1996. - 319 с.
  33. ЦДАВОВУ, ф.3696, оп.2, спр.355.
  34. Советско-болгарские отношения и связи: документы и материалы. - Т.1: Ноябрь 1917 - ноябрь 1944. - М., 1976. - 542 с.
  35. Панайотов П. Българо-съветски отношения и връзки 1917-1923 / П.Панайотов. - София,

1982. - 292 с.
36. Сабенникова И.В. Российская эмиграция (1917-1939): сравнительно-типологическое исследование / И.В.Сабенникова. - Тверь, 2002. - 431 с.
  37. Павленко В. Дипломатична місія Української Народної Республіки (1918-1920 рр.) / В.Павленко // Український історичний журнал. - К., 1992. - №12. - С.18-31.
  38. Миронова Е.М. Дипломатическая поддержка формирования колонии русских беженцев в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1917-1922) / Е.М.Миронова // Русский исход. - СПб., 2004. - С.201-244.
  39. Правила о выдаче ссуд русским беженцам // Русская газета. - Белград, 1920. - №23 (4 июня). - С.2.
  40. Більш детально про організацію допомоги біженцям в КСХС з боку місцевої влади та російських організацій див.: Козлитин В.Д. Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919-1923) / В.Д.Козлитин // Славяноведение. - М., 1992. - №4. - С.7-19.
  41. Приказы Российского военного агента в Королевстве СХС // Русская газета. - Белград, 1920. - №24 (5 июня). - С.1.
  42. ЦДАВОВУ, ф.4465, оп.1, спр.600.
  43. Чайка К. Український Червоний Хрест за кордоном / К.Чайка // Воля. - Відень, 1920.- Т.IV. - Ч.10. - С.482-486.
  44. Государственный архив Российской Федерации, ф.Р-5680, оп.1, д.65.
  45. ЦДАВОВУ, ф.3696, оп.2, спр.11.
  46. ЦДАВОВУ, ф.3696, оп.1, спр.7.
  47. Власенко В. Невідомі листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри 1920 р. / В.Власенко // Пам'ятки: Археографічний щорічник. - К., 2008. - Т.9. - С.83-110.
  48. ЦДАВОВУ, ф.3696, оп.2, спр.562.

Валерій Власенко

ТРЕТЯ ХВИЛЯ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ДО ЮГОСЛАВІЇ

***Анотація:** У роботі йдеться про формування української політичної еміграції в Королівстві сербів, хорватів і словенців у міжвоєнний період, а саме третю, найбільш масову хвилю еміграції у листопаді 1920 – 1922 рр. Крізь призму матеріалів і документів українських, російських, хорватських та чеських архівів, емігрантської та югославської преси показані перипетії виходу українців на еміграцію, прибуття та розміщення їх у КСХС, ставлення югославської влади до емігрантів та діяльність державних, міжнародних та громадських інституцій з надання допомоги біженцям.*

***Ключові слова:** українська еміграція, російська еміграція, хвиля еміграції, Королівство сербів, хорватів і словенців.*

Із здобуттям Україною незалежності посилювався інтерес до вивчення української політичної еміграції у міжвоєнний період. З одного боку, це було пов'язано з тим, що вона сповідувала альтернативні радянській формі устрою держави, з другого, з адаптацією українців, які внаслідок Першої світової війни та поразки національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. змушені були залишити Батьківщину, до нового суспільно-політичного, економічного, етнічного, мовного середовища та збереження ними національної ідентичності.

Найширше суспільно-політичне та культурно-освітнє життя еміграції розгорнулося в Європі. Саме тут утворилися її основні політичні центри, периферійні осередки, викристалізувалися політичні течії, діяли політичні партії, громадські організації, навчальні заклади, наукові та культурні інституції, виходила українська преса. Проте діяльність еміграції в окремих регіонах та країнах континенту висвітлена нерівномірно. Якщо українська еміграція у Центральній і Західній Європі досліджена більш-менш широко, то в її південно-східній частині взагалі та в Королівстві сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р.– Югославія) зокрема – недостатньо. Незважаючи на прибуття до цієї країни великої кількості уродженців та жителів України, тут сформувалася периферійний осередок еміграції.

Окремі відомості про українську еміграцію в КСХС наводяться у монографіях з історії міжвоєнної української політичної еміграції в Європі (Трощинський, 1994; Наріжний, 1999; Політична історія України, 2003; Піскун, 2006) та російської й української еміграції в Югославії у 1919-1945 рр. (Козлітин, 1996). У статтях показані роль громадських організацій в емігрантському середовищі (Козлітин, 2002), поширення української преси у 1919-1941 рр. (Мовчан, 1996-1997; Румянцев, 2008), діяльність дипломатичного представництва УНР (Сергійчук, 2002), українських громад у Белграді (Власенко, 2011, №1) і Великому Бечкерекі (Власенко, 2011, №3), українців у Хорватії (Мацяк, 1955) і Боснії (Матеріали до історії українців в Боснії, 2008), студентський рух (Роговий, 2009) та відзначення Шевченківських свят українською еміграцією (Власенко, 2012).

Проте недостатньо дослідженим залишається питання появи в КСХС української політичної еміграції. Це поняття в літературі використовується у двох сенсах. У широкому сенсі всю міжвоєнну українську еміграцію вважають політичною, оскільки головну роль у виході українців на еміграцію відіграли саме політичні чинники. У нашій роботі ми застосовуємо це поняття у вузькому сенсі. Йдеться про ту частину української еміграції, яка була політично вмотивована, ідеологічно визначена, організаційно структурована та сповідувала ідею відновлення незалежної України у різних її формах. Тому автор ставить собі за мету показати завершальний етап процесу формування міжвоєнної української політичної еміграції в КСХС, а саме третю хвилю еміграції – наймасовішу. Під хвилями еміграції ми розуміємо повторювані масові еміграційні потоки.

У межах міжвоєнної хвилі української політичної еміграції в Південно-Східній Європі виділяють декілька менших хвиль або етапів. Головними критеріями визначення цих менших хвиль є характер еміграційних потоків, причини прийому емігрантів країнами-реципієнтами, діяльність державних і громадських інституцій, що займалися прийомом і розміщенням новоприбулих біженців.

Перша хвиля охоплює період з другої половини 1918 р. і до кінця 1919 р., коли до балканських країн прибули окремі представники заможних верств суспільства, військові та цивільні особи після поразки військ Антанти у квітні 1919 р. (так звана «французька» евакуація Одеси). Друга хвиля припала на зиму-весну 1920 р., коли внаслідок низки поразок армії генерала Антона Денікіна з Одеси та Новоросійська були евакуйовані військові та цивільні особи. Третя і наймасовіша хвиля – осінь-зима 1920 р., після розгрому армії УНР та генерала Петра Врангеля. Поряд з військовими Батьківщину залишило чимало цивільних осіб. За кількістю емігрантів кожна наступна хвиля переважала попередню. Зауважимо, що в зарубіжній історіографії існують й інші точки зору щодо кількості та хронологічних меж хвиль міжвоєнної еміграції (Раев, 1994, 13-16; Пивовар, 2008: 5-6).

Характерною рисою перших двох хвиль міжвоєнної української еміграції в КСХС була її мобільність. Після нетривалого перебування в країні біженці або поверталися додому, або реемігрували до країн Центральної та Західної Європи. Внаслідок цього в КСХС залишилося лише декілька сотень емігрантів. У цей період збільшився і потік військовополонених, які через Балкани поверталися на Батьківщину. Одна частина потрапила до України завдяки напівлегальному дипломатичному представництву УНР в КСХС та Місії Українського товариства Червоного Хреста на Балканах, друга – до Новоросійська та Криму, де влилася до Збройних сил Півдня Росії (ЗСПР) або Російської армії (РА) Врангеля, третя частина залишилася у таборах для військовополонених. Нечисленні емігранти першої та другої хвиль заклали основу міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії.

У жовтні – на початку листопада 1920 р. Червона армія завдала низку поразок РА, а 8-11 листопада прорвала Перекопську й Ішунську лінії оборони, які заступали вхід до Криму. 11 листопада головнокомандуючий РА видав наказ, а уряд – повідомлення про початок евакуації з Криму армії та всіх бажаних. 13 листопада Врангель, французький верховний комісар граф де Мартель та адмірал Дюменіль підписали конвенцію, за якою головнокомандуючий РА «передає свою армію, флот и своїх сторонников под покровительство Франции, предлагая Франции в качестве платы доходы от продажи военного и гражданского флота» (Русская военная эмиграция, 1998, т.1, кн.1: 244-245). Евакуація, що тривала 13-16 листопада 1920 р., здійснювалася з 5 кримських портів: Євпаторії, Керчі, Севастополя, Феодосії та Ялти. Для цього були використані російські й іноземні військові кораблі, пасажирські пароплави, транспортні і парусні судна, криголами, підводні човни, баржі, буксири та маленькі катери загальною кількістю близько 130. За даними російського ескадреного штабу у Бізерті, евакуацію здійснили 138 військових і

комерційних кораблів, не рахуючи кораблів іноземних держав (Гутан, 2008: 71). Усі вони прямували до Константинополя.

У другій половині листопада 1920 р. уся ця ескадра стояла вже на рейді (у бухті) Мода у Босфорі. Згодом почали оприлюднювати дані щодо загальної кількості прибулих. Так, за даними Посольства УНР у Константинополі, із Криму до Туреччини прибуло 120 тис. осіб, з яких військових – 70 тис. осіб, серед них українців – 35 тис. осіб, в тому числі 2 тис. повстанців на чолі з отаманами Ангелом, Гелевим, Олександром Реківим, Уренюком (ЦДАВО, 3696-2-448: 7), Чорною Хмарою (Антон Гребенник) (Коваль, 2005: 251-252), Демидом Гула-єм (ЦДАГО, 269-2-263: 62), Федорченком (ЦДАВО, 3696-2-360: 32) та ін. Дипломатичні представництва УНР у Болгарії та Румунії пові-домляли, що з Криму евакуювалося близько 130 тис. осіб [ЦДАВО, 3696-2-308, 66; 3696-2-360, 18зв], історики еміграції, сучасники тих подій – 136 тис. осіб (Даватц, 1923, 7). За даними самого Врангеля, до Константинополя прибуло 150 тис. осіб, з яких дві третини склали військові (50 тис. солдатів із фронту, 40 тис. солдатів тилових частин, 6 тис. військових інвалідів та поранених, 3 тис. вихованців військових корпусів) й одну третину – цивільні особи (13 тис. чоловіків, 30 тис. жінок і 7 тис. дітей) (Врангель, 1992: 413; Спасов, 1999: 64-65).

Опинившись у Туреччині, частини РА були фактично інтерновані. Військові та цивільні особи отримали статус біженців й утримувалися урядом Франції. Щомісяця на їх підтримку витрачалося 40 млн франків (Спасов, 1999: 69). Уряд Франції не був зацікавлений у продовженні фінансової допомоги і тому суттєво її скорочував. Через це, а також суспільно-політичну ситуацію в Туреччині на рубежі 1920-1921 рр. у зв'язку з посиленням ролі Мустафи Кемалю, якого підтримувала радянська Росія, розпочалося так зване «розвантаження» Константинополя.

По-перше, 8-10 грудня 1920 р. кількома групами Російська військова ескадра вирушила до французької військової бази Бізерта (франц. Bizerte, араб. Ben-Zert) у Тунісі. По-друге, велика кількість біженців виявила бажання повернутися на Батьківщину. З 16 лютого до 17 вересня 1921 р. з Константинопольського району на Батьківщину виїхало понад 15 тис. біженців (Спасов, 1999: 70). Серед них було багато українців. По-третє, через припинення фінансування РА уряд Франції запропонував військовослужбовцям переселитися до Бразилії, Перу, Мадагаскару або вступити до французького Іноземного легіону. По-четверте, частина тільки-но прибулих з Криму біженців була одразу направлена до балканських країн. Переговори Врангеля з керівниками Болгарії, Греції, КСХС та Румунії щодо прийому біженців тривали впродовж листопада 1920 р.

Цивільні біженці та військові з Криму потрапили до КСХС кількома етапами. 13 листопада 1920 р. уряд цієї країни погодився прийняти на своїй території 10 тис. біженців, 26 листопада того ж року – ще 10 тис. осіб. Таке рішення було викликано послідовною антибільшовицькою позицією Белграда, наполегливістю союзників КСХС по Антанті та політичним впливом численних російських біженців, які проживали у КСХС.

З 25 листопада до 23 грудня 1920 р. безпосередньо з Севастополя та району Константинополя на 8 кораблях до країни прибули 21343 біженці з Криму. У бухті Бока Которська висадилася 12371 особа, порту Дубровник – 2563 та порту Бакар – 6409 осіб. Дані Міністерства внутрішніх справ щодо кількості біженців коливалися в межах 22,4-22,6 тис. осіб, канцелярії Державного уповноваженого у справах російських біженців – 19,1-23,9 тис. осіб (Јовановић, 1996: 181-182; Ђурић, 1990: 19). Емігрант Микола Федоров стверджував, що у цей проміжок часу прибуло близько 22 тис. біженців (Fedogov, 1939: 4). З портів новоприбулих залізницею транспортували у внутрішні райони країни. Перший шлях: Бока Которська – Дубровник – Мостар – Сараєво – Босанські Брод, а далі до Північної Сербії та Хорватії. Другий шлях: Бакар – Сушак – Загреб, а далі до Словенії, Північної та Східної Хорватії. Отже, враховуючи прибулих у жовтні-листопаді (9,3 тис.), наприкінці 1920 р. у КСХС перебувало близько 31 тис. осіб. Крім того, восени 1920 р.

невелика кількість емігрантів, в тому числі й українських, потрапила до КСХС з Австрії через Марибор (Словенія) та Болгарії через Царіброд (Димитровград, Сербія) (ЦДАВО, 3696-2- 521: 3зв).

Розселили біженців майже по всіх регіонах країни. Згідно із даними Державної комісії та канцелярії Державного уповноваженого у справах російських біженців контингент біженців з Криму у складі 12503 осіб, який прибув до КСХС на рубежі 1920-1921 рр., територіально був розміщений таким чином (станом на 6 лютого): Банат, Баран'я, Бачка, Сербія, Срем – 3938 осіб або 31,5 %, Далмація, Славонія, Хорватія – 5007 осіб або 40,05 %, Боснія – 2389 осіб або 19,10% та Словенія – 1169 осіб або 9,35 % (Јовановић, 1996: 207). Наприкінці 1921 р. у КСХС російські й українські емігранти проживали приблизно у 200 таборах, причому у 160 з них переважали кубанські козаки й українці (ЦДАВО, 4-1-567: 31). У деяких таборах виникали українські організовані формування. Наприклад, восени 1921 р. у таборі м. Бачка Топола (Ва́ска Топола), що у 30 км на південь від міста Суботиця, діяв український військовий гурток на чолі з хорунжим Є. Микитовим та бунчужним В. Маєвським, члени якого через Генконсульство УНР у Загребі, Надзвичайну дипломатичну місію (НДМ) УНР в Угорщині підтримували зв'язок з Державним Центром (ДЦ) УНР та здійснювали підготовку до переїзду українських вояків до Польщі (ЦДАВО, 1429-2-88: 12). До 1923 р. емігранти з Росії й України перебували у більш ніж 300 колоніях (Козлітін, 2002: 22). Їхня діяльність регулювалася Постановою («уредба») про колонії російських біженців у КСХС та Інструкцією («правилник») про порядок обрання органів управління в колоніях, які періодично затверджувалися відділенням державної безпеки МВС (ННДА, 1357-1-5388 (1930)). У 1924 р. біженцям надали право вільно обирати місце свого проживання.

Проте невирішеною залишалася проблема військових. У квітні 1921 р. у Белграді спеціальна місія на чолі з начальником штабу РА генералом Павлом Шатиловим вела переговори з головою уряду КСХС Ніколою Пашичем та регентом Александром. Югославська сторона погодилася прийняти 12 тис. військових за умови спрямування їх на будівництво шляхів та прикордонну службу за контрактом. У червні-листопаді 1921 р. з таборів у Галіполі, Чаталджі та на Лемносі через порт Салоніки до македонського містечка Гевгелія (Ћевѓелија) і далі у північні та північно-західні райони країни прибуло 10557 осіб, лютому 1922 р. – 70, травні 1923 р. – 1300 осіб, з яких 300 одразу відправилися до Угорщини. Отже, у 1921 р. загальна кількість новоприбулих до КСХС військових – 11627 осіб. Проте, як зазначав генерал Григорій Янушевський у жовтні 1921 р., тут не були враховані військові, які одноосібно (не у складі великих організованих груп) приїжджали до КСХС (ГАРФ, Р-7440-1-30: 6). Наприкінці 1922 р. до КСХС прибули 983 інваліди з Константинополя, у лютому 1923 р. – 761 особа, 1924 р. – 388 кадетів та офіцерів з Шанхаю, травні 1928 р. – 440 осіб з Туреччини (Йованович, 2004: 182).

З 1 вересня 1921 р. з новоприбулих до КСХС кавалерійських частин РА Військове міністерство залучило до прикордонної служби на контрактній основі 4,5 тис. вояків. Вони здійснювали охорону кордону КСХС з Австрією, Албанією, Грецією, Італією й Угорщиною. Одночасно Міністерство транспорту використало 7 тис. військових (переважно донських і кубанських козаків) на будівництві низки шосейних і залізничних шляхів у Воеводині, Македонії, Сербії та Словенії (Йованович, 2004: 185; Арсеєв, 2004: 143).

Крім того, територією КСХС пролягали транзитні шляхи емігрантів до країн Західної та Центральної Європи. Наприклад, на початку жовтня 1921 р. з Константинополя через КСХС до Угорщини прямувала група з 1,4 тис. осіб (ГАРФ, Р-7440-1-30: 6).

Одночасно з прибуттям біженців до КСХС відбувалась і їх рееміграція та репатріація. Так, за радянськими агентурними даними, у листопаді 1921 р. із КСХС до Чехословаччини прибули великі організовані групи вояків-українців колишньої армії Врангеля, які потім «направляються к Шаповалу. Шаповал производит регистрацию и пересылает их в деревню

формально на роботи. Из этих зарегистрированных будут организовываться военные отряды. На содержание этих людей Шаповал получил от Чехословацкого правительства 2 миллиона чешских крон» (ЦДАВО, 4-1-567: 11). Насправді йшлося про Український громадський комітет у Празі. Його очолював Микита Шаповал, який мав дружні стосунки з членами чехословацького уряду. Завдяки цьому здобув фінансову допомогу для цієї інституції. Комітет надавав матеріальну допомогу емігрантам, сприяв їм у пошуку роботи та навчанні. Загалом до кінця 1921 р. через балканські країни, в тому числі КСХС і Болгарію, до Чехословаччини прибуло близько 10 тис. колишніх військовослужбовців «Русской армии» (Павленко, 1999: 190). На початку 1922 р. пароплавом до Італії відбуло близько 1,2 тис. осіб, переважно військових, наприкінці 1923 р. до США – 150 осіб. Виїжджали також до Франції. У зведенні агентурних даних радянської розвідки від 3 квітня 1922 р., з КСХС через Болгарію і Константинополь до Росії щодня вирушало 10-50 осіб. За короткий проміжок часу додому виїхало близько 1 тис. осіб. Напоготові друга партія такої ж кількості бажаючих повернутися додому (Русская военная эмиграция, 1998, т. 1, кн. 2, 227: 230).

Не тільки складні матеріальні умови перебування в еміграції сприяли поверненню частини біженців додому. За свідченням генерала Г. Янушевського, численні більшовицькі агенти через засоби масової інформації та в особистих розмовах агітували біженців визнати радянську владу. Посилаючись на статтю «Советская власть и эмигранты» у російській емігрантській газеті «Общее дело» (№ 319 від 31 травня 1921 р.), він стверджував, що більшовицьким агентам за кордоном поставлене завдання слідкувати за емігрантами та шляхом пропаганди, з одного боку, сіяти між ними розбрат, а з другого – переконувати примиритися з радянською владою та повернутися на Батьківщину. Чимало українців, на думку генерала, одноосібно і невеликими групами вже повернулися в Україну, а ще більше, особливо серед немолодих старшин, які втратили надію на перемогу над більшовиками, збираються це зробити (ГАРФ, Р-9145-1-324, 10-10об). Про це писала й українська емігрантська преса (Т-он, 1921: 2).

Наявність у КСХС численної групи більшовицьких шпигунів та агітаторів засвідчують югославські органи влади, поліція та військові. Наприкінці січня 1921 р. комендант тилового району Савської дивізії у Хорватії повідомив командуючому 4-ої армії про те, що у районі порту Бакар серед російських біженців перебувають «сумнівні особи», переважно євреї, які є небезпечним елементом, більшовицькими шпигунами й агітаторами (HR-HDA, 1357-1-6679, inv. br. 2031 (1921)). 10 березня 1921 р. департамент громадської безпеки МВС попередив місцеву владу у Загребі про те, що серед військових армії Врангеля зустрічаються більшовицькі агенти та прихильники більшовицьких ідей (HR-HDA, 1357-1-6679, inv. br. 14125 (1921)), зокрема, Соломон Германович (Germanović) або вояк колишньої австро-угорської армії Дюро Фелдош (Feldoš), який прибув до КСХС за російським паспортом. Департамент також повідомив, що увечері 6 січня 1921 р. у порту Бакар на пароплаві «Херсон» одна частина біженців молилася Богу і співала гімн «Боже, царя бережи», друга виконувала комуністичний гімн «Інтернаціонал» (HR-HDA, 1357-1-6679, inv. br. 10777 (1921)). Югославська влада реагувала на це відповідним чином, інтернуючи більшовицьких агентів у спеціальних таборах. Так, ще у серпні 1920 р. такий табір був створений на пагорбі Хум (436 м. над рівнем моря) поблизу міста Мостар (1,5 км від центра міста) у Герцеговині (Дневни вести, 1920: 3). Наприкінці 1920 – навесні 1921 р. у ньому перебувало декілька десятків осіб (HR-HDA, 1357-1-10778, inv. br. 17846 (1921)); Побува русских коммуниста, 1920: 1).

Суперечливим залишається питання щодо загальної кількості біженців, які прибули до КСХС. В офіційних документах, мемуарах, дослідженнях місцевих і зарубіжних авторів різниця складає від кількох тисяч до десятків тисяч осіб. За даними перепису, на 31 січня 1921 р. у КСХС проживало 20568 росіян (за рідною мовою) (Дефинитивни резултати пописа, 1932: 2–3). Керівник статистичного відділу Державної комісії з прийому

та розміщення російських біженців професор Іванцов стверджував, що у 1921 р. у країні перебувало 28895 російських біженців (Јовановић, 1996: 165-166), український дипломат Отто Ейхельман – 30000 осіб, в тому числі 20318 чоловіків і 9682 жінки (на 31 січня 1922 р.) (Русская военная эмиграция, 1998, т. 1, кн. 2: 603). За даними російського прес-бюро у Константинополі, наприкінці лютого 1921 р. у КСХС було 32 тис. біженців, белградської газети «Політика», у квітні того ж року – 34750 осіб (Број руских избеглица, 1921: 3), представника КСХС у п'ятій комісії Ради Ліги Націй Ранісава Аврамовича, у вересні 1922 р. – 50 тис. біженців (Г., 1922: 2), секретаря Українського посольства в Софії М. Лаврика та представника Уряду УНР на Балканах полковника В. Филоновича, на початку 1920-х рр. – не менше 50 тис. осіб (ЦДАВО, 1429-2-109: 30; ЦДАГО, 269-2-258: 27). Професор Іванцов стверджував, що після прибуття біженців і вояків армії Врангеля загальна кількість російських емігрантів у країні складала 73351 особу, в тому числі 33231 особа з різних цивільних евакуацій та 40200 осіб врангелівської військової евакуації (Ђурић, 1990: 20). Историк Олексій Єлачич загальну кількість російських емігрантів, які пройшли через Югославію, визначив у 60 тис. осіб (Јелаčić, 1930: 241), Вук Вінавер – у 60-70 тис. (Vinaver, 1965: 112), Міодраг Сібінович – 50-70 тис. осіб, а максимальну їхню кількість у країні на початку 1920-х років – до 45 тис. осіб (Сибиневич, 1996: 7-8).

Серед сучасних дослідників російської еміграції в Югославії також існують різні точки зору щодо її кількості. Володимир Козлітін припускає, що загальна кількість біженців з Росії й України, які у 1919-1923 рр. опинилися у КСХС, складала приблизно 60-100 тис. осіб. Більш-менш достовірною, на його думку, є їхня кількість у 60-70 тис. осіб. При цьому автор звернув увагу на те, що при визначенні кількісного складу емігрантів дослідниками застосовувалися різні поняття, наприклад, «військові», «цивільні», «зареєстровані», «незареєстровані», «біженці трьох евакуацій» тощо (Козлитин, 1996: 96-97, 114]. Матей Селяк вважає, що у 1919-1924 рр. до КСХС прибуло 56-75 тис. біженців з Росії (Seljak, 2007: 16).

Мирослав Йованович, залишивши поза увагою тих біженців, які без зупинок або із затримкою на декілька днів чи тижнів транзитом пройшли територією країни, зосередився на визначенні кількості біженців, які перебували у КСХС від кількох місяців до кількох років, а дехто і пожиттєво. За його підрахунками, на початку 1920-х років таких було 41-44 тис. осіб (Јовановић, 1996: 186). Згодом автор уточнив їхню кількість – 42,5 тис. осіб, що в цілому відповідало офіційним даним, якими оперував югославський уряд у Раді Ліги Націй (Йованович, 2005: 118-119). На нашу думку, вона є найбільш репрезентативною щодо тих біженців з Росії й України, які наприкінці 1921 р. перебували у КСХС.

Не менш суперечливими є дані щодо кількості українських емігрантів у КСХС, оскільки уряд цієї країни офіційно не визнав УНР і відповідно не виокремлював українців із російського емігрантського загалу. Тому дані про кількісний склад українських емігрантів подавали до Генштабу Армії УНР і МЗС УНР військові та громадські діячі, які перебували на той час у цій країні. Так, у доповіді начальника Генштабу генерала Всеволода Петріва генералу Михайлу Омеляновичу-Павленку від 4 листопада 1921 р. повідомлялося про 2 тис. зареєстрованих українців (ЦДАВО, 1075-2-476: 234; 1078-2-210: 4), у відповідній доповіді від 20 грудня того ж року – 6 тис. осіб (ЦДАГО, 1-20-1311: 29). Йшлося саме про військових, оскільки наприкінці 1921 р. завершився прийом основного контингенту РА в КСХС. Це підтверджується й агентурними даними радянської розвідки. Наприкінці листопада того ж року у цій балканській країні було 6 тис. українських вояків, в тому числі багато старшин і 16 офіцерів генерального штабу РА (ЦДАВО, 4-1-567: 31). Отже, у грудні 1921 р. українці склали приблизно половину зареєстрованих у КСХС вояків армії Врангеля.

Радянські агентурні дані також свідчать про велику кількість українців у складі російської еміграції у КСХС. У доповіді про Югославію розвідувального управління штабу

радянських військ в Україні від 26 листопада 1921 р. зазначається, що з 36 тис. емігрантів з Росії у цій балканській країні зареєстровані українці склали 16 тис. осіб, кубанці – до 8 тис.¹, росіяни – 12 тис., донці й інші національності – до 3 тис. осіб. Доповідач стверджував, що кубанці вважали себе українцями, оскільки жили окремими від росіян громадами і підтримували тісний зв'язок з українськими організаціями або особисто записувалися до них. Навпаки, росіяни і донські козаки трималися відокремлено і ставилися до українців вороже, вважаючи їх зрадниками. На думку доповідача, росіяни у своїй більшості національно малосвідомі, а дехто з них, відзначаючи організованість українців, співчували їм і навіть при вступі до цих організацій просили записати їх українцями (ЦДАВО, 4-1-567: 31).

У доповідях українських військових і дипломатів наводилися дані щодо питомої ваги українців як у складі армії Врангеля, так і всього російського емігрантського загалу в цій країні. Наприкінці вересня 1921 р. помічник начальника Генштабу Армії УНР генерал Г. Янушевський, який евакуювався з Криму разом із армією Врангеля та більше ніж півроку провів у КСХС, інформував військового міністра про те, що українці склали 70% цієї армії. Посилаючись на дані Українського посольства у Туреччині, він стверджував, що найкращі українські військові сили у кількості більше 4 тис. осіб перебували у КСХС у складі кавалерійських частин (ГАРФ, Р-9145-1-324, 16об-17). Лідер української колонії у м. Нові Сад полковник О. Колтоновський зазначав, що 75 % всієї еміграції складають уродженці Наддніпрянської України, переважно так звані малороси (ЦДАГО, 269-2-258: 29).

У сучасних дослідженнях з історії російської й української еміграції на Балканах взагалі та КСХС зокрема наводяться дані про велику кількість уродженців і жителів України у складі російської еміграції у цій балканській країні. В. Козлітін, використовуючи дані тогочасної російської преси (газети «Руль» і «Знамя России») та сучасних досліджень, стверджував, що серед біженців з Криму більше 50% за своїм походженням та місцем проживання склали вихідці з України (Козлітін, 2002: 22). Не всі з цієї категорії емігрантів вважали себе українцями.

Отже, на початку 1920-х рр. з 42,5 тис. емігрантів у КСХС не менше 50 % склали уродженці або колишні жителі України. Серед них «малоросів», українців і кубанців, які вважали себе частиною української нації – 17-18 тис. осіб, «свідомих» українців – не більше 200 осіб.

Фінансове забезпечення справи прийому і розміщення біженців у КСХС здійснювалося кількома шляхами. По-перше, регулярні джерела фінансування надходили від урядів Великобританії (з жовтня 1920 р. до квітня 1922 р.), Франції (з грудня 1920 р. до січня 1921 р., а далі через непорозуміння з урядом КСХС фінансування на деякий час припинилося) та з державного бюджету КСХС. Лівову частку серед них склали кошти КСХС. Акумулювала їх Державна комісія з прийому та розміщення російських біженців. У 1920 р. в її розпорядженні було 22 244 800 динарів, 1921 р. – 81 669 248, 1922 р. – 76 990 288, 1923 р. – 65 451 329 динарів. Ці кошти використовувалися для підтримки інвалідів та непрацездатних осіб похилого віку, утримання учнів і навчальних закладів, надання медичної допомоги хворим, підвищення професійного рівня та стимулювання трудової діяльності біженців [Козлітін, 1992, 14]. Державна комісія виділяла біженцям кошти безпосередньо або через Всеросійський союз міст, Всеросійський земський союз, Російське товариство Червоного Хреста (РТЧХ) та місцеві бюро праці.

По-друге, нерегулярними джерелами фінансування були кошти Петроградського депозитного банку. Після жовтневого перевороту 1917 р. у Петрограді основні фонди цієї установи (прикраси, дорогоцінності, в тому числі з Російського музею імператора Олександра III, а пізніше і твори мистецтва, зібрані за часів більшовицької влади у Києві Всеукраїнським комітетом з охорони пам'яток культури) були вивезені спочатку на південь

Росії, потім до Криму, а зі збільшенням потоку біженців на Балкани – до КСХС. Із 1618 ящиків, привезених влітку 1920 р. пароплавом «Самара» спочатку до Которської бухти, а потім порту Бакар, у грудні 1923 р. до Белграда надійшло лише 657 ящиків, які й були взяті під контроль Міністерством фінансів КСХС. Решта ящиків (майже 60 %) була викрадена, продана і вивезена за кордон. Частина коштів від їх продажу передали Державній комісії з прийому та розміщення російських біженців (Радонић, 2008/2009: 129–137).

Нерегулярними джерелами фінансування були також благодійні пожертви, кошти від проведення різноманітних акцій, концертів, вечірок, лотерей тощо. Ці кошти йшли на потреби як біженців взагалі, так й окремих верств зокрема, наприклад, інвалідів. Так, у березні 1921 р. МВС рекомендувало місцевим органам влади сприяти організації такого роду заходів на користь біженців (HR-HDA, 1357-1-6679, inv. br. 11505 (1921)). 2 березня 1923 р. у Белграді відбувся концерт козацького хору (диригент Соколов), чистий прибуток від якого пішов на потреби російських і сербських інвалідів (Концерти и забаве, 1923: 5).

По-третє, уряд КСХС під час переговорів з Врангелем вимагав фінансових гарантій у справі прийому й облаштування вояків РА на території країни. Такою гарантією стали перераховані у червні 1921 р. колишнім російським послом у США Борисом Бахметьевим кошти у сумі 400 тис. доларів [Русская эмиграция в Бразилию, 1921, 1]. Крім того, вояки, які перебували на прикордонній службі, створили спеціальний грошовий фонд, куди відраховували 8 % своєї платні. У вересні 1922 р. з цього фонду на потреби військових інвалідів було використано 500 тис. динарів; вояків, які перебували у складному матеріальному становищі, у вигляді одноразової допомоги – 250 тис. ди- нарів (Даватц, 1923: 10, 25).

Прийомом і розміщенням біженців з Криму займалися вищі і місцеві органи влади, міжнародні інституції, громадські та благодійні організації. МЗС КСХС інформував у цій справі Раду Міністрів, центральні та місцеві органи влади. Дипломатичні представництва у Константинополі та Салоніках опікувалися справою транспортування біженців до КСХС. МЗС узгоджувало питання видачі їм віз із дипломатичними службами в Афінах, Константинополі та Лондоні. У період максимального напливу біженців до справи безпосередньо долучилася Рада Міністрів. Вона вела переговори з урядами Англії та Франції щодо фінансування справи прийому та розміщення біженців, здійснювала контроль над міністерствами армії і флоту та будівництва у зв'язку з прийомом військових на прикордонну службу та будівництво шляхів, місцевими органами влади у справі прийому біженців. Іноді до вирішення проблем біженців долучався Королівський двір в особі регента Александра Карагеоргійовича, про що свідчать його переговори з делегацією РА на чолі з П. Шатиловим. Безпосередньо розміщенням біженців у країні займалися міністерства армії і флоту, внутрішніх справ, соціальної політики, транспорту та віросповідань.

Державна комісія з прийому і розміщення російських біженців (1920-1924), до складу якої входили сербські урядовці і російські громадські діячі, виконувала функції, які були зазначені в її назві. У структурі комісії діяли такі відділи, як фінансовий, контрольний, рахунковий, забезпечення та каса. Вони у свою чергу поділялися на підвідділи. Наприклад, у складі відділу забезпечення функціонували підвідділи управління, освіти, праці, благодійної допомоги, статистичний та інформаційний. Комісія надсилала до місць прийому біженців своїх уповноважених. Згодом на неї покладалася функція фінансування медичної допомоги, сприяння адаптації й інтеграції біженців у нове соціальне середовище. Ці функції Державна комісія здійснювала у співпраці з місцевими органами влади (HR-HDA, 1357-1-6679, inv. br. 14127 (1921)). У травні 1922 р. рішенням міністра закордонних справ КСХС усі російські благодійні організації були підпорядковані Державній комісії. З поглибленням процесу централізації російських організацій біженців у КСХС, що тривав до березня 1924 р., коли замість тогочасного російського дипломатичного представництва

була створена «Делегація із захисту інтересів російських біженців», функції Державної комісії були передані саме цій інституції.

Справою прийому та розміщення біженців займалися також російські дипломатичний і військовий представники та Державний уповноважений у справах російських біженців. Вони відстоювали інтереси біженців перед югославською владою. З 1920 р. справою біженців займався також і представник міжнародного Нансенівського комітету з питань біженців Сергій Юрьєв, який з 1922 р. офіційно обіймав посаду делегата Верховного комісару у справах російських біженців у КСХС.

Центральна югославська влада прихильно ставилася до російської еміграції. Чимало її представників було прийнято на державну службу, в тому числі і до центрального державного апарату, в тому числі МЗС, МВС тощо. Через русофільство уряду КСХС та більшості політичних партій, крім комуністичної, яка взагалі негативно поставилася до російських біженців, югославська влада нехтувала інтересами українських емігрантів і розглядала так зване «українське питання» з подачі російської еміграції. За повідомленнями українських дипломатів, місцева громадськість була занепокоєна напливом великої кількості російських біженців, проте більш-менш прихильно ставилася до них, про Україну майже нічого не знала, а якщо і надходила якась інформація про неї, то лише крізь призму російського погляду (ЩДАВО, 3696-2-308: 66–67).

Ставлення російської еміграції до українців було негативним. Це на власному досвіді відчув генерал Г. Янушевський, який декілька місяців поспіль намагався отримати візу до Польщі через російського військового представника у Белграді та грошову допомогу на переїзд від Державної комісії. Візу він так і не отримав, а замість допомоги ледь не втратив і те, що раніше одержував від уряду КСХС, оскільки у Державній комісії на той час уже переважали російські монархісти. Комісія ухвалила рішення про виключення його зі складу біженців і, відповідно, позбавлення допомоги. Генерал не без труднощів повернув собі закордонний паспорт і відмовився від грошової допомоги на переїзд. Посилаючись на статтю «Kad mrtvacі ožuvljuju» у часопису «Jutarni list» від 19 травня 1921 р. (№ 3339), він стверджував, що російські монархісти мають своїх агентів у консульствах і дипломатичних місіях. Завдяки цим особистим зв'язкам і знайомствам вони легко отримували необхідні візи на вільне пересування, тоді як без їхньої протекції у Белграді з КСХС «не вирватися». Тому українські емігранти змушені були звертатися до більшовицьких агентів, які добували їм перепустки на виїзд через Румунію, Угорщину, а найчастіше – через Німеччину. За таких умов, на думку генерала, існувала загроза, що багато «українських громадян скоро опиняться в стані наших ворогів – більшовиків» (ГАРФ, Р-9145-1-324, 10об-11).

МЗС та Військове міністерство УНР намагалися змінити ситуацію щодо українських біженців у КСХС на краще. 2 листопада 1920 р. ініціативна група Української колонії у КСХС на чолі з К. Люшенком уповноважила секретаря групи, колишнього старшого юрисконсульта Міністерства земельних справ УНР Михайла Петріва звернутися до міністра закордонних справ УНР з пропозицією відкрити у Загребі консульство УНР, а за можливістю і пресове бюро. Підставою для цього, на думку емігранта, було те, що, по-перше, Загреб – головне місто Хорватії, найбільше місто країни, важливий торговельно-економічний і культурний центр КСХС, по-друге, у ньому розташовані консульства провідних країн світу, в тому числі і слов'янських, по-третє, хорватський народ є найближчим серед південних слов'ян до українців за прагненням до здобуття незалежності і прихильно ставиться до УНР, по-четверте, кількість українців у КСХС постійно зростає, особливо після кримської евакуації. М. Петрів повідомив, що у Хорватії перебувають видатні українські громадяни – академік Української академії наук, професор Загребського політехнічного інституту Степан Тимошенко, член сенату при Вищому суді у м. Сараєво, професор Михайло Зобков та місцевий український громадський діяч Степан

Лукиjanович, кандидатуру якого і було запропоновано на посаду консула (ЦДАВО, 3696-2-521, 3-3зв).

У доповіді ініціативної групи Української колонії у КСХС міністру закордонних справ УНР від 17 січня 1921 р. йшлося про відсутність перепон з боку автономного уряду Хорватії щодо відкриття Генерального консульства УНР та згоду С. Лукиjanовича очолити його, проте остаточно справу повинен вирішити уряд КСХС. На посаду керівника пресового бюро та місії у справах українських військовополонених колишніх російської й австро-угорської армій та українських вояків армії Врангеля, які перебували переважно у Хорватії, ініціативна група запропонувала українського громадського діяча, доктора права Михайла Введенського (ЦДАВО, 3696-2-521, 13зв).

У січні 1921 р. МЗС УНР уповноважило голову НДМ УНР у Чехословаччині Максима Славінського боронити інтереси і права її громадян у КСХС (ЦДАВО, 3696-2-520: 4). Справами українських біженців у цій балканській країні ще з кінця 1919 р. цікавився також голова НДМ УНР у Румунії професор Кость Мацієвич. Він листувався з тамтешніми українцями. Наприкінці січня 1921 р. за дорученням С. Лукиjanовича М. Гардовий (псевдонім Михайла Петріва) інформував дипломата про становище української справи у КСХС. Головною перепорою налагодженню дипломатичних відносин з УНР, на думку кореспондента, була неконсолідованість держави південних слов'ян, русофільство центрального уряду та традиційні впливи російських монархістів, які особливо посилювалися після кількох евакуацій до КСХС вояків армій Денікіна та Врангеля. Якщо сербська політична еліта дотримувалася російської орієнтації, то хорвати і словенці ставилися до українців із симпатією та співчуттям за «аналогією з їхнім довготривалим перебуванням під монархічним ярмом і спільною боротьбою за незалежність». Другою перепорою була поразка Армії УНР, брак інформації про останні події в Україні та визвольну боротьбу українців взагалі. Великою проблемою усіх попередніх українських урядів, на думку М. Гардового, було недбальство та зволікання у справі налагодження гарних стосунків з народами КСХС (ЦДАВО, 3696-2-521: 23). К. Мацієвич пропонував МЗС УНР відновити діяльність місії УТЧХ у цій країні і призначити її керівником відомого громадського діяча, дипломата, літератора, лікаря Євмена Лукасевича. Тоді, за словами Костя Адріановича, «ми без всяких витрат з нашого боку могли б там розпочати нашу працю і тим хоч трохи паралізувати те надзвичайне русофільство, яке там панує» (ЦДАВО, 3696-2-308: 47). Проте ця пропозиція не була реалізована.

На початку лютого 1921 р. С. Лукиjanович запропонував МЗС УНР план роботи Генерального консульства УНР у Загребі. Основні його положення були викладені у трьох розділах. У першому йшлося про становище української справи у КСХС. Серед низки причин негативного ставлення місцевої громадськості до української справи, зокрема, називалася та, що українським представникам, які були направлені Урядом УНР до Королівства СХС, не вдалося переконати сербську громадськість та сербські слов'янофільські кола у хибності виключної орієнтації сербів на «єдиную, великую и неделимую Россию», в якій вони вбачали єдину захисницю їхньої самостійності, для самої сербської національної ідеї.

У другому розділі були сформульовані основні завдання генконсульства і пресового бюро в українському емігрантському середовищі, а саме:

1. Створення Українського еміграційного комітету у Загребі, до складу якого увійшли б українці Хорватії, Славонії, Далмації і Межимор'я, та поширення його діяльності шляхом відкриття філій у різних місцевостях краю.
2. Здійснення роботи комітету у формі влаштування зборів, заслуховування звітів і рефератів на нагальні теми; надання допомоги незаможним громадянам УНР та студентам-українцям загребських високих шкіл; культурно-освітньої діяльності серед українсько-русинської громади Бачки, Срему і Боснії (разом близько 30

тис. осіб) та вояків армії Врангеля, переважно кубанців, які перебувають у таборах округу Шабац (північно-західна частина Сербії); підтримки створених з власної ініціативи емігрантів «українських гуртків» у таборах, наприклад, у Стерніце (Strnišće) (Пулко, 2010: 229–230) поблизу Марибора.

3. Захист інтересів українсько-русинської меншини та інтернованих українських вояків армії Врангеля перед місцевими крайовими урядами.
4. Сприяння молоді в отриманні освіти у місцевих вищих навчальних закладах.
5. Порушення клопотань перед урядом КСХС про надання роботи українським фахівцям (лікарям, інженерам, юристам) та спрощення процедури їхнього в'їзду до КСХС.

Основні заходи консульства та комітету серед югославської громадськості полягали у:

6. налагодженні стосунків з прихильними до українців хорватами шляхом поширення української літератури у хорватських і словенських перекладах через загребські книгарні; влаштування концертів та вечірок з метою зацікавлення місцевого населення українською культурою, головне – піснею та поезією; публікації статей на поточні українські теми у місцевій пресі;
7. підготовці ґрунту серед місцевих урядовців для визнання УНР та її дипломатичних представництв.

У третьому розділі йшлося про штат та утримання консульства. На початковому етапі своєї діяльності штат консульства обмежувався 3 одиницями: консула, секретаря та голови пресового бюро. Консул відмовився від платні. Загальні щомісячні витрати склали 7 тис. динарів (приблизно 4–4,5 тис. чеських корон), в тому числі на оплату праці секретаря – 2,5 тис. динарів, голови пресового бюро – 4 тис., канцелярію – 500 динарів. С. Лукіянович зазначив, що робота консульства без відповідних повноважень здійснювалася вже близько півроку (ЦДАВО, 3696-2-520: 31–32). Зауважимо, що фінансове утримання консульства у Загребі (так само, як і посольства УНР у Туреччині та Болгарії) пропонувалося К. Мацієвичу, проте через брак коштів він відмовився (ЦДАВО, 3696-2-31: 4).

Відкриття Генерального консульства у Загребі прихильно зустріли місцеві українсько-русинська громада та греко-католицька церква в особі єпископа Крижевацької єпархії Дионісія Нярадія, про що свідчить лист єпископа до МЗС УНР від 28 лютого 1921 р. (ЦДАВО, 3696- 2-520: 9). Офіційне ж призначення С. Лукіяновича почесним консулом було затверджене М. Славінським у квітні того ж року (ЦДАВО, 3696- 2-521: 28).

Генконсульство і створений нею Український емігрантський комітет розгорнули широку діяльність. Було надано матеріальну допомогу студентській молоді та військовополоненим, які поверталися з полону в Італії на Батьківщину, започатковано пресове бюро на чолі з М. Петрівим, на сторінках югославської преси опубліковано низку статей про українську справу (Хардовіч, 1921; Lukijanović, 1921; *Ucrainica* в чужих виданнях, 1921], видано хорватською мовою книгу про Т. Шевченка «*Velikome Slovenu u sromen, prigodom 60-godjišnice smrti 1861-1921*» (Zagreb, 1922), велися переговори з видавцем часопису «*Jugoslovenska Njiva*» д-ром Б. Трухелька про переклад на хорватську та видання «Книги буття українського народу» М. Костомарова та з іншими видавцями – «Записок Петроградської академії наук про українську мову» (НАСР, 2об). Зауважимо, що на сторінках віденського часопису «Український прапор» періодично публікувалися огляди югославської преси зазвичай за підписом І.Б. (Іван Будз), зокрема, у рубриках «Україна в югославській пресі» (1921, ч. 1, 17), «Ріжні вісти. Югославянська преса про східно-галицьку державність» (1922, ч. 34), «Югославянська преса» (1922, ч. 43, 49), «Чужа преса про подію Сх. Галичині» (1922, ч. 50, 1923, ч. 18, 20), а також стаття «Югославія й справа галицької державности» (1921, ч. 33, 1-2) та повідомлення «Українці в Югославії» (1921,

ч.50, 5) щодо позиції КСХС до подій у Східній Галичині та про українців у цій балканській країні. Огляди югославської преси про Україну та українських емігрантів друкувалися і на сторінках варшавської газети «Українська трибуна» (Ук. Сл., 1922: 3).

МЗС УНР надсилало Генконсульству запити щодо політичної ситуації в КСХС, становища, кількості та складу частин врангелівської армії в цій країні, відображення у закордонній пресі чуток про нібито укладання договору між Урядом УНР і Врангелем (ЦДАВО, 3696-2-520: 28). Оскільки не всі українці у КСХС знали про існування Генконсульства УНР у Загребі, МЗС рекомендувало йому налагодити зв'язок з окремими осередками українців у Сербії та їхніми лідерами, зокрема, полковником В'ячеславом Чопівським у містечку Петроварадин (поблизу Нові Саду), який мав широкі зв'язки у КСХС та листувався з помічником начальника Генерального штабу Армії УНР генералом Г. Янушевським (ЦДАВО, 3696-2-521: 32). Генконсульство зі свого боку регулярно інформувало як МЗС УНР про політичне становище в країні, діяльність російської еміграції, налагодження зв'язків з українськими групами й організаціями, так і місцевих українських емігрантів про заходи Уряду УНР, умови переїзду до Польщі тощо (ЦДАВО, 3696-2-521, 10, 25: 31).

Голова пресового бюро М. Петрів листувався з професором Степаном Смаль-Стоцьким. Піднімалися питання скликання Всеукраїнського національного конгресу, діяльності української громади у КСХС, залучення чеських професорів Ярослава Бідла та Маріаша Мурка до обговорення української справи як на сторінках сербської та хорватської преси, так і на з'їзді Югославської та Чеської АН у вересні 1921 р. у Загребі. С. Смаль-Стоцький обіцяв сприяти вирішенню поставлених питань [НАСР, 3-10]. М. Петрів досить критично висловився щодо призначення Державним секретаріатом закордонних справ ЗУНР своїм представником у КСХС мариборзького дрібного залізничного урядовця Івана Будза, який «інформує Югослов'ян в нашій справі через німецьку пресу. Годі казати про те, що отака «інформація» може лишень пошкодити з таким трудом налагоджену нами тут працю. Представником УНР (або західної, або східної, бо хіба ми сердешні емігранти можемо мати тут двох своїх представників?), беручі під увагу колосальні труднощі для українців в досягненні у Югославії дипломатичного успіху, може бути лишень високоосвічена людина, професор, якийсь наш найвидатніший діяч, яким п. Будзь абсолютно не є. Кожний крок такого представника, хоча і не визнаного місцевою владою, може лишень скомпрометувати українську справу в югослов'янській опінії». Взагалі, на думку М. Петріва, поділ українців у Югославії на наддніпрянців і наддністриянців, був надзвичайно шкідливим (НАСР, 1об-2).

У червні 1921 р. НДМ УНР у Празі через Посольство КСХС у Чехословаччині звернулася до югославського уряду з меморандумом про визнання УНР та її Генконсульства у Загребі (ЦДАВО, 3696-2- 520: 10). Проте відповіді так і не отримала.

У 1922-1923 рр. діяльність Генконсульства УНР у Загребі стала менш інтенсивною. Це було викликано як фінансовими і політичними труднощами Уряду УНР, так і невизнанням югославською владою офіційного статусу цього дипломатичного представництва. Матеріальна допомога з боку Уряду УНР була мінімальною. Більшість заходів Генконсульства були виконані на кошти С. Лукіяновича, зокрема, утримання пресового бюро, видання української літератури, матеріальна допомога студентській молоді тощо (Петрів, 1924: 139). Почесний консул неодноразово висловлював незадоволення тим, що Уряд УНР не надавав «українцям жодної підтримки і допомоги» (ЦДАВО, 3696-2-521: 32). У листі до МЗС УНР від 29 квітня 1922 р. М. Петрів зазначав, що в країні перебуває велика кількість українців, яких слід об'єднати й організувати. Розпочати цю роботу варто було б у Белграді, проте через невизнання центральною владою Генконсульства УНР у Загребі здійснити її неможливо (ЦДАВО, 1429-2-153: 10). Тому діяльність Генконсульства поступово переходила на рейки громадської самодіяльності.

Паралельно Військове міністерство УНР намагалося опікуватися долею українських біженців у КСХС. З метою позбавитися впливу російських монархічних кіл і більшовицьких агентів та об'єднати й організувати українських військових у КСХС у серпні 1921 р. помічник начальника Генерального штабу Армії УНР Г. Янушевський за пропонував сформувати з представників кількох міністерств (закордонних справ, військового, преси і пропаганди та повстанського штабу) комісію для вирішення наступних завдань.

По-перше, запровадити посаду українського представника у КСХС, бажано з військових, який би користувався довір'ям і повагою українських вояків. Якщо призначення офіційного представника неможливе, то доручити захист інтересів українських біженців представнику іншої держави та мати при ньому довірену особу з українців. У крайньому випадку неофіційно доручити кому-небудь з тамтешніх українців поширювати інформацію про Україну взагалі та розпорядження Уряду УНР зокрема. По-друге, налагодити ефективний зв'язок з українськими біженцями у КСХС, оскільки листи українською мовою на кордоні перлюструються та знищуються. Тому українці змушені листуватися російською. По-третє, надсилати офіційні видання Уряду УНР та взагалі україномовну літературу окремим особам у колоніях біженців для поширення їх серед українців. По-четверте, знайти найбільш ефективний спосіб використати бажання українців бути корисними Батьківщині. Це питання стосується не тільки самих українських біженців і Української держави, але й Уряду УНР. Якщо його вирішити належним чином, то українські емігранти відчують необхідність зв'язку з урядом і будуть підтримувати його, а не переходити до більшовиків. По-п'яте, оскільки у КСХС є багато бажаючих повернутися в Україну для продовження боротьби з більшовиками, необхідно організувати транспортування їх до Польщі, тобто виділити невеликі кошти для переїзду та допомогти з отриманням паспортів і перепусток (ГАРФ, Р-9145-1-324: 11–13).

У доповіді військовому міністру УНР від 27 вересня 1921 р. Г. Янушевський наголосив також на необхідності використання досвіду вояків-галичан у Чехословаччині, які об'єднані у так звані «робітничі сотні», де підтримується військова організація та дисципліна під началом однієї військової особи у кожній сотні. У майбутньому такі сотні могли стати основою військових підрозділів. Для реалізації цієї справи генерал пропонував навіть неофіційно призначити до КСХС військового представника, як це зробив Уряд ЗУНР в еміграції щодо західних українців у Загребі (ГАРФ, Р-9145-1-324: 14–15). Проте фактична реалізація таких заходів розпочнеться через декілька років з призначенням представника військового міністерства УНР на Балканах і його відпоручника у КСХС.

Українські емігранти, які перебували у сербській частині країни, намагалися самотужки об'єднатися. За даними радянської розвідки, наприкінці 1921 р. у Белграді з ініціативи кількох українських громад у таборах (колоніях) з метою об'єднання їхньої діяльності був створений Український комітет. До його складу хоча і входили представники різних політичних орієнтацій, проте всі вони сповідували ідею відновлення державності України (ЦДАВО, 4-1-567: 31). Зауважимо, що у вересні 1921 р. анонімний дописувач, імовірно, голова пресбюро Українського еміграційного комітету у Загребі М. Петрів стверджував, що «зараз на черзі закладення Українського громадського комітету» у Белграді (Дописи, 1921: 10). На початку січня 1922 р. на сторінках варшавської газети «Українська трибуна» було опубліковано повідомлення про українську еміграцію в КСХС, в якому наголошувалося на необхідності створення такого комітету (Українська еміграція в Югославії, 1922: 4), тобто наприкінці 1921 р. Українського комітету у сербській столиці або не існувало, або він вже припинив свою діяльність, або в агентурних даних радянської розвідки йшлося про Український еміграційний комітет у Загребі, а не в Белграді.

Подібно до Болгарії голова Українського національного комітету в Парижі Сергій Моркотун намагався поширити свою діяльність і на КСХС. За даними радянської розвідки, у Белграді діяло відділення політичної організації «Молода Україна», яку ще в Україні

очолював С. Моркотун. Керівником відділення у сербській столиці був Петро Гудзенко. На отримані від французької спецслужби кошти він агітував проти українського національного руху та Уряду УНР, співпрацював з російськими монархістами у КСХС (ЦДАВО, 4-1-567: 31).

Отже, третя хвиля еміграції з Криму до Туреччини, балканських країн та середземноморських островів виявилася наймасовішою. Вона завершилася у листопаді 1920 р. Далі міграції відбувалися як з Туреччини, середземноморських островів та півночі Африки до балканських країн, в тому числі і КСХС, так і в межах Балкан. Здійснювалося це внаслідок тиску країн Антанти, антибільшовицької позиції урядів більшості балканських країн, спроби окремих країн використати прийом біженців у своїх зовнішньополітичних планах та політичного впливу тією чи іншою мірою численних російських емігрантів, які оселилися на Балканах.

Ареал розселення української еміграції у КСХС сформувався у 1921-1922 рр. Більш-менш сталим він залишався до кінця міжвоєнного періоду. До країни прибуло декілька десятків тисяч уродженців та колишніх жителів України, а також кубанських козаків, частина яких ототожнювала себе з Україною. Усі вони належали до різних соціальних груп і відрізнялися рівнем національної свідомості. Згодом частина з них реемігрувала до інших країн або повернулася на Батьківщину. Невизнання УНР, відсутність офіційного українського дипломатичного представництва у КСХС, традиційне русофільство сербського політикуму, розгляд українського питання з подачі російської еміграції стримували процес об'єднання та самоорганізації української еміграції у цій країні. Попри це та завдяки ініціативі емігрантів у КСХС були закладені основи для створення осередку української політичної еміграції.

1. Імовірно, у документі була зроблена технічна помилка або описка. За змістом і поданими фактичними даними щодо національного складу еміграції в Югославії документ збігається з опублікованим в українській пресі дописом, де кількість кубанців визначена у 3 тис. осіб, а не 8 тис. Див.: Українці в Югославії (Допись), Український прапор, Відень, 1921, Ч. 50 (17 грудня), с. 5. За іншими даними, на той час у КСХС перебувало приблизно 5 тис. козаків, в тому числі 3,5 тис. кубанських, решту склали донські, астраханські, терські, уральські козаки та калмики. Див.: Арсеєв А. Козаки у Краљевини Југославији, Зборник Матице српској за историју, Нови Сад, 2004, Св. 69-70, с.142-143.

Список джерел і використаної літератури

- Арсеєв А. Козаки у Краљевине Југославији, Зборник Матице српској за историју, Нови Сад, 2004, св. 69-70, с.137-157.
- Број руских избеглица, Политика, Београд, 1921, 18. априла, с. 3.
- Власенко В. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького «Тризуба»), Київська старовина, Київ, 2011, № 1, с. 123-136.
- Власенко В. Українська громада у Великому Бечкереку (Югославія) у міжвоєнний період, Київська старовина, Київ, 2011, № 3, с. 41-48.
- Власенко В. Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Югославії (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб»), Величина малих язичких, књижевних, културних и историјских традицијах, Зб. радова филозовски факултет, Нови Сад, 2012, с. 95-105.
- Врангель Петр Николаевич. Воспоминания генерала барона П.Н. Врангеля: в 2 ч., Москва, 1992, ч. 2: Южный фронт (ноябрь 1916 г. – ноябрь 1920 г.): последняя пядь родной земли, 484 с.
- Г. Ранисав Аврамовић о руским избеглицима код нас, Политика, Београд, 1922, 19.

- септембра, с. 2.
- Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. Р-7440, оп. 1, д. 30, 25 л.
  - ГАРФ, ф. Р-9145, оп. 1, д. 324, 295 л.
  - Гутан Н.Р. Записка о состоянии Русской эскадры, Русская колония в Тунисе. 1920-2000: Сборник, Москва, 2008, с. 71-72.
  - Даватц В.Х., Львов Н.Н. Русская армия на чужбине, Белград, 1923, 123 с.
  - Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921 год = Résultats définitifs du recensement de la population du 31 janvier 1921, Сарајево: Државна штампарија, 1932, 467 с.
  - Дневне вести. Против сумњивих и опасних странаца, Политика, Београд, 1920, 13. августа, с. 3.
  - Дописи. Українська еміграція в Югославії (Лист з Загреба), Громадський вістник, Прага, 1921, № 2, с. 10.
  - Ђурић О. Руска литерарна Србија 1920-1941 (писци, кружоци, издања), Горњи Милановац, Београд, 1990, 301 с.
  - Йованович М. Обзор переселения русских беженцев на Балканы, Русский исход, Санкт-Петербург., 2004, с. 165-200.
  - Йованович М. Русская эмиграция на Балканах: 1920-1940, Москва, 2005, 488 с.
Јовановић М. Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924, Београд, 1996, 390 с.
  - Коваль Р.М. Багрянi жнива Української революції, Київ, 2005, 398 с.
  - Козлитин В.Д. Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919-1923), Славяноведение, Москва, 1992, № 4, с. 7-19.
  - Козлитин В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.), Харьков, 1996, 476 с.
  - Козлітiн В. Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. ХХ ст.), Українці Хорватії. Матеріали і документи, кн. 1, Загреб, 2002, с. 21-37.
  - Концерти и забаве. Козачки концерт, Политика, Београд, 1923, 2. марта, с. 5.
  - Кушинський А. Кілька документів про «українське питання» у Врангеля,
  - Тризуб, Париж, 1926, № 26-27, с. 23-27.
  - Мовчан С.П. Українська періодика в Югославії та її роль у формуванні національної свідомості і консолідації українців у 1919-1941 рр., Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаніка, Львів, 1996-1997, вип. III-IV, с. 226-238.
  - Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої), Київ, 1999, 271 с.
  - Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.), Київ, 1999, 352 с.
  - Петрів М. Українці в Югославії, Літопис політики, письменства і мистецтва, Берлін, 1924, кн. 1, зшиток 12 (22 березня), с. 139.
  - Пивовар Е.И. Российское зарубежье: социально-исторический феномен, роль и место в культурно-историческом наследии, Москва, 2008, 545 с.
  - Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття), Київ, 2006, 672 с.
  - Побува руских комуниста у мостарској тврђани, Политика, Београд, 1920, 22. децембра, с. 1.
  - Політична історія України. ХХ століття: У 6 т., т. 5: Українці за межами УРСР (1918-1940) / Керівник тому В.П. Трошинський, Київ, 2003, 720 с.
  - Пулко Р. Санаторий в Вурберге, Новый журнал, Нью-Йорк, 2010, № 259, с.229-238.
  - Радовић Д. Судбина руског блага у Краљевини Југославији: осам и по деценија касније, Кровови, Сремски Карловци, 2008/2009, година XXII-XXIII, бр. 71-74, с. 129-137.
  - Раев М. Россия за рубежом: История культуры русской эмиграции. 1919- 1939, Москва, 1994, 296 с.
  - Роговий В. М. Підтримка українських студентів у Хорватії, Історія науки і

біографістика: електронне наук. фахове видання / Держ. наук. сільськогосподарська б-ка, Київ, 2009, №2. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2009-2/09_rgovuj.pdf

- Румянцева О. «Руски новини» та «Рідне слово» – дзеркала двох українських громад Югославії в період між двома світовими війнами, Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія», сер.: Історичні науки, Острог, 2008, с. 448-460.
- Русская военная эмиграция 20-40-х годов. Документы и материалы, т. 1: Так начиналось изгнание: 1920-1922 гг., кн. 1: Исход, Москва, 1998, 426 с. Русская военная эмиграция 20-40-х годов. Документы и материалы, т. 1: Так начиналось изгнание: 1920-1922 гг., кн. 2: На чужбине, Москва, 1998, 751 с.
- Русская эмиграция в Бразилию, Рувль, Берлин, 1921, № 146, с. 1.
- Сергійчук В. «Хорватський нарід найбільше розуміє нас, українців...», Українці Хорватії. Матеріали і документи, кн. 1, Загреб, 2002, с. 97- 102.
- Сибинович М. Значение русской эмиграции в сербской культуре XX века– границы и перспективы, Русская эмиграция в Югославии, Москва, 1996, с. 7-26.
- Спасов Л. Врангелювата армия в България 1919-1923, София, 1999, 244 с.
- Т-он. Більшовики і російська еміграція, Українська трибуна, Варшава, 1921, ч. 49, с. 2
- Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище, Київ, 1994, 259 с.
- Ук. Сл. Хорватська преса й українці, Українська трибуна, Варшава, 1922, ч.16, с. 3.
- Українці в чужих виданнях, Хліборобська Україна, Відень, 1921, кн. 3, зб.5, с. 210.
- Українська еміграція в Югославії, Українська трибуна, Варшава, 1922, ч. 6, с. 4.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 4, оп. 1, спр. 567, 31 арк.
- ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 476, 284 арк.
- ЦДАВО, ф. 1078, оп. 2, спр. 210, 113 арк.
- ЦДАВО, ф. 1429, оп. 2, спр. 88, 13 арк.
- ЦДАВО, ф. 1429, оп. 2, спр. 109, 394 арк.
- ЦДАВО, ф. 1429, оп. 2, спр. 153, 10 арк.
- ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 31, 135 арк.
- ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 308, 175 арк.
- ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 318, 448 арк.
- ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 360, 35 арк.
- ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 448, 171 арк.
- ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 520, 36 арк.
- ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 521, 40 арк.
- Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф.1, оп. 20, спр. 1311, 128 арк.
- ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 258, 204 арк.
- ЦДАГО, 269, оп. 2, спр. 263, 92 арк.
- Хардовий М. Из историје препорода украинског народа, Nova Evropa, Zagred, 1921, knj. 3, br. 5, s. 137-142.
- Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), f. 1357, kut. 1, br. 5388 (1930).
- HR-HDA, f. 1357, kut. 1, br. 6679 (1921).
- Fedorov N. Ruska emigracija: historija, suština, rad, značenje. 1919-1939, Zagreb, 1939, 23 s.
- Jelačić A. Ruska emigracija u Jugoslaviji, Nova Evropa, Zagreb, 1930, knj. XXI, br. 4 (16. aprila), s. 241-244.
- Lukijanović St. Ukrajinski problem, Nova Evropa, Zagred, 1921, knj. 3, br. 5, s.142-145.
- Národní archiv České republiky (NAČR), f. “Ukrajinské muzeum v Praze”, kart.67, inv. № 879.
- Seljak M. Ruske emigrantske izobraževalne organizacije in organizacije ruskih znanstvenikov v Sloveniji 1920-1945, Ljubljana, 2007, 60 s.
- Vinaver V. Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1919-1929, Istorija 20. veka, Beograd, 1965, knj. 7, s. 99-186.

Галина Саган

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ ТА ІСТОРІЯ ДИПЛОМАТИЧНОГО СПРИЯННЯ УКРАЇНСЬКІЙ ІДЕЇ НА ТЕРИТОРІЇ КОРОЛІВСТВА СХС

Анотація. У статті показано зв'язок історичного минулого з викликами сьогодення у контексті представлення українського питання в Королівстві сербів, хорватів і словенців та пояснено чому сьогодні іноземці, зокрема серби, воюють на Сході України з боку сепаратистів.

Ключові слова: українське питання, Королівство сербів, хорватів і словенців, дипломатична служба.

Постановка проблеми. Утвердження української державності після Першої світової війни вимагало від політиків УНР та ЗУНР титанічних дипломатичних зусиль, аби незалежність і соборність України стала доконаним фактом. Втрачені шанси у другому десятилітті ХХ ст. свідчать про низку чинків, які спричинили поразку державотворчим намірам українців. Різні сторони проблеми знайшли висвітлення в історичній літературі. Однак, мало уваги приділено дипломатичній діяльності УНР та ЗУНР у Королівстві сербів, хорватів і словенців (Королівство СХС, 1929 р. – Королівство Югославія). Балканський регіон традиційно характеризувався москвофільськими настроями, які негативно впливали на тлумачення українського питання. Тому вивчення досвіду діяльності українських амбасадорів в Королівстві є надзвичайно актуальним, оскільки й нині на Балканах неоднозначне ставлення до України, до збройного конфлікту на Донбасі. Неодноразово українські ЗМІ передавали інформацію про наявність серед сепаратистів сербських четників. За законами Сербії участь окремих осіб або груп осіб у збройних формуваннях найманців карається позбавленням волі на строк від шести місяців до восьми років, організація подібних формувань – від двох до 10 років. Однак, за даними управління прокуратури Республіки за цими двома частинами КК не отримували жодних скарг [12]. Разом з тим офіційний Белград висловлював прихильну до України позицію. Останні факти українсько-сербської співпраці свідчать про розуміння подій на Сході України, і це не дивує, оскільки Сербія мала подібні проблеми на своїй території. Нажаль, вони завершилися втратою давньої сербської землі Косово, після проголошення ним у лютому 2008 р. незалежності. Попри низку своїх невирішених питань, 28 квітня 2015 р. Міністр без портфеля з питань європейських інтеграцій Ядранка Йоксимович разом з сербською делегацією взяла участь у Міжнародній конференції на підтримку України в Києві, де від імені Уряду Республіки Сербія надала одноразову допомогу у розмірі 100 тис. євро, призначену для потреб переселених осіб внаслідок збройного протистояння на Сході України [3]. І тут виникає низка запитань до керівництва України, до працівників ЗМІ, які ніяким чином не висвітлюють інформацію про четників, про сербську допомогу ні в Україні, ні на Балканах. У нашій інформаційній політиці є ще багато прогалин, котрі не дозволяють Україні стати суб'єктом міжнародної співпраці. Балкани є стратегічним

регіоном для всієї Європи і Україна має докласти максимум зусиль до формування в цьому регіоні, як і в інших, надійних союзників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що зазначена проблема практично не ставала об'єктом наукового дослідження. Наша розвідка загалом спирається на спогади українських дипломатів часів УНР та ЗУНР [1] та архівні документи, які висвітлюють діяльність цих дипломатів на території Королівства СХС [7–11]. Матеріали нинішніх іноземних посольств в Україні допомогли нам оцінити ставлення їхніх країн (насамперед Сербії) до сучасних подій в Україні та провести паралелі з історичним минулим [3].

Мета. Запропоноване дослідження покликане показати зв'язок історичного минулого з викликами сьогодення у контексті представлення українського питання перед південними слов'янами та пояснити чому сьогодні іноземці, зокрема серби, воюють на Сході України з боку сепаратистів.

Виклад основного матеріалу. Історія свідчить, що часто українськими заслугами користувалися інші держави, і насамперед це робила Росія. Так, у роки Першої світової війни в Російській імперії організовували благодійні збори, офіційно трактуючи їх необхідні заходи, спрямовані на захист православної віри. Однак, те, як вони відбувалися, впливає інший висновок. Про ставлення держави до цих заходів не хто інший, а сам ідеолог слов'янофільства в Росії І. Аксаков зазначав, що «пожертв було б у сто разів більше, якби не протидія уряду, який при будь-якій можливості забороняв такі збори» [2, 11]. Разом з тим, держава була не проти того, щоб скористатися всіма позитивними сторонами благодійницької діяльності. І.С.Аксаков також розумів важливість цих акцій для імперії й зазначав: «Я вважаю, що самому уряду потрібна підтримка суспільної думки, потрібна у тому значенні, що вона може перед Європою втішати збуджені голови і демонструвати «законне співчуття населення» і навіть схвалювати через це власні заслуги для самоутвердження» [4, 146].

Такої ж точки зору щодо оцінки благодійної діяльності в Російській імперії на користь слов'янам дотримується російський дослідник С. Нікітін [2, 5–78]. Проте інший вчений Т.Г.Снитко вважає, що імперія не була причетна до визвольних подій на Балканах і не підтримувала їх ні ідейно, ні матеріально. А жертвували на користь балканських народів у Російській імперії, зазначає Т.Снитко, переважно прості люди. Зокрема він наводить такі дані: 80 % жертв надходило від селян, 15 % – від робітників, 5 % – від дворян і купців [6, 96]. З частиною висновків Т. Снитко ми не можемо погодитися. Насамперед з тим, що це явище було типовим для всієї імперії. Так, дійсно, у звітах начальника ярославського жандармського управління були наведені аналогічні цифри. З московської жандармерії повідомляли, що найвідоміші московські купці Перлов і Єрмаков не тільки нічого не дали у фонд допомоги сербам, але й заборонили організувати збір жертв у «своїх», тобто в тих, що знаходилися під їх покровительством, церквах [6, 96]. А що стосувалось губерній на території України – Чернігівської, Херсонської, Київської, то у звітах жандармерій були дещо інші дані. Насамперед йшлося про всенародну підтримку і участь у благодійних зборах на користь сербів та інших південних слов'ян. Також керівники жандармерій відзначали, що «цей рух виник і протікає без участі та сприяння влади і посадових осіб». Не було жодних повідомлень з приводу того, які саме верстви населення жертвували під час благодійних акцій. Більше того, архівні документи підтверджують думку, що українська інтелігенція, духовенство, підприємці брали активну участь в організації благодійних зборів і вносили кошти на користь балканських слов'ян. Таким чином, усі прошарки української громадськості, на відміну від багатих представників російської спільноти,

зі співчуттям поставилися до проблем південних слов'ян і намагалися максимально їм допомогти.

Напевно, ті та інші факти підтримки українцями сербів мав на увазі Патріарх Сербський Вікентій, коли перебував з візитом у Києві 1956 р. За святковим обідом у київському екзархаті Патріарх Вікентій у своїй промові зазначив: «Ми відвідали три головні центри Радянського Союзу: Москву, Ленінград і Київ. Скрізь нас зустрічали сердечно, і важко сказати, де було краще. Але хочу відзначити, що Київ для нас, сербів, особливо дорогий тому, що ми саме з Києва отримували допомогу і моральну підтримку в найважчі моменти нашого підневільного життя, коли нам загрожувала денационалізація і коли вороги православ'я хотіли нас відвернути від православної віри. У 1721 року ми звернулися до Св. Синоду за допомогою, і він доручив Києву допомогти нам і послав допомогу в особі вчителя Максима Суворова та інших, які привезли з собою богослужбові книги та іншу літературу, відкрили школи і зайнялися просвітництвом сербського народу». Патріарх Вікентій наводив ще й інші приклади допомоги, а наприкінці зробив висновок: «А найголовніше те, що ми зберегли православ'я при допомозі Києва» [11, 14–21].

Вже цих фактів достатньо, аби говорити про взаємну підтримку українського і сербського народів та нові перспективи взаємовигідної співпраці. Цікавим є досвід відстоювання українських інтересів дипломатами УНР та ЗУНР на Балканах. Свого часу їм довелося чимало докласти зусиль. На зорі зародження зарубіжних українських представництв після Першої світової війни ні Королівство СХС, ні УНР не вбачали один в одному стратегічного партнера. Водночас інтереси молодих держав подекуди перетиналися, що й вимагало спільних зусиль для їх вирішення. Ідеться, зокрема, про роботу дипломатичних служб, захист інтересів своїх співвітчизників тощо. Королівство СХС стало прихистком для сотень українських біженців, які прибули на Балкани у складі т.зв. «білої» еміграції.

Окрім цього, на югославських землях проживало чимало українських переселенців (близько 20 тис. осіб), які разом із новоприбулими емігрантами потребували підтримки і захисту своєї батьківщини. На жаль, югослов'яни практично не розуміли об'єктивної необхідності та історичної доцільності відновлення незалежної Української держави. Ситуацію ускладнював той факт, що на політичній карті світу декілька століть не існувало такої держави, як Україна, а тому змінити сприйняття українських державотворчих процесів було важко, особливо в регіоні, де діяльність Російської імперії, а згодом і російських емігрантів, як правило, була спрямована на знищення навіть самої ідеї української державності.

Беручи до уваги ці обставини, керівництво УНР розпочало діяльність зі встановлення дипломатичних представництв у Королівстві СХС. Зрозуміло, що провідникам УНР до велося докласти чимало зусиль, щоб забезпечити закордонних українців хоча б мінімальним захистом із боку як держави походження, так і перебування, та поінформувати міжна-родну спільноту про суть українського питання.

Тривалий час більшість керівництва Королівства СХС не розуміли і не вникали у події, які розгорталися в Україні. Вони, як і їхні попередники, планували співпрацювати з Російською імперією, а Україну бачили лише як її невід'ємну частину. Прихід до влади більшовиків у колишній Російській імперії призупинив повноцінні контакти югослов'ян із цим колись стратегічним партнером. Позиція керівництва Королівства СХС була раціональною і в дусі москвофільства – вони бажали мати справу з однією, хоч і ненадійною державою (радянською Росією), ніж з кількома, які виникали на руїнах Російської імперії. Тому Королівство не поспішало налагоджувати дипломатичних відносин з УНР чи ЗУНР.

Присутність українців на югославських землях вимагала уваги від дипломатичних структур УНР і ЗУНР. Лідери української еміграції сподівалися, що з відкриттям української

дипломатичної місії покращаться умови перебування українських біженців в Королівстві СХС.

Оскільки УНР не відразу після свого утворення відкрила дипломатичне представництво в Королівстві СХС, то українці, які перебували там, зверталися за допомогою до українських представництв у сусідніх державах. Найчастіше такі запити надходили до посла УНР в Австрії як до найближчої української місії. З часом це взяли до уваги керівники УНР, і дипломатів у Відні зобов'язали «перейматися» українцями на югославських землях. У 1919 р. послові УНР в Угорщині Я. Біберовичу доручили одночасно виконувати повноваження посла в Югославії [5]. Однак його діяльність у становленні закордонного представництва України на Балканах була мало результативною. У жовтні 1919 року керівництво УНР вирішило призначити посла УНР у Югославії; за наказом міністра закордонних справ УНР А. Лівницького, ним став Г. Микетей.

На той час у Белграді вже перебував представник ЗУНР – колишній шкільний товариш Г. Микетей П. Франко, який опікувався українськими полоненими. Уряд ЗУНР просив Г. Микетей замінити П. Франка і перебрати на себе його функції. Таким чином, новопризначений посол отримав доручення від двох українських урядів, які поставили перед ним однакові завдання: 1) донести суть української справи до керівництва та громадськості Королівства СХС; 2) захищати інтереси українців на югославських землях [1, 146]. Перед початком місії Г. Микетей зустрівся у Відні з П. Франком, який повідомив, що ситуація з українською справою в Белграді надто складна, бо більшість сербських урядовців має русофільські настрої. Ця інформація стривожила Г. Микетей, він навіть якийсь час вагався, чи їхати до Югославії, оскільки не був упевнений, що зможе змінити там ситуацію на краще. Тому ще у Відні, посол почав готувати ґрунт для майбутньої місії в Югославії.

Г. Микетей зустрівся з українським послом у Відні В. Сінгалевичем та послом Югославії у Відні Погачніком. Обидва підтримали ідею Г. Микетей з приводу того, що для виконання своєї місії необхідно спиратися на вихідців з України. Також Г. Микетей вирішив розгорнути активну співпрацю з югославськими політиками – колишніми депутатами віденського парламенту, з якими він був знайомий із часів Першої світової війни, коли працював у Відні в представництві Червоного Хреста. З огляду на ці обставини, Г. Микетей сподівався на результативну дипломатичну службу в Королівстві СХС і вирушив до країни призначення. Свою діяльність розпочав зі столиці Хорватії м. Загреб, де мав кілька важливих зустрічей. Спочатку кілька днів провів у садибі хорватської письменниці Ади Медвецької, вдови оперного співака українця Романа Любинецького. Письменниця пообіцяла вирішити проблему публікацій статей про українську справу в позапартійному журналі «Обзор» (часопис зажив слави друкованого органу Югославії, який впливав на формування громадської думки з важливих питань) [1, 147].

Важливою також була зустріч із греко-католицьким єпископом Д. Няраді, з яким посол був знайомий від 1917 року. Єпископ поінформував Г. Микетей про внутрішні справи Югославії та організував йому кілька важливих зустрічей, зокрема з депутатом югославського парламенту професором Я. Шімаком, провідним діячем хорватської католицької партії. Я. Шімак зазначив, що вже вніс до програми партії українське питання. Також Д. Няраді познайомив Г. Микетей з ректором Духовної семінарії о. Северовичем та директором католицької гімназії о. Каляєм, які пообіцяли писати на українські теми у хорватських журналах [1, 147].

Після Загреба Г. Микетей розгорнув свою діяльність в Любляні. Там зустрівся з депутатом Франком Самодеем, який ще й редагував впливовий словенський журнал «Слове нець». Ф. Самодей пообіцяв на сторінках журналу підтримати українське питання. На той час у Словенії вже друкували статті про Україну, і робив це журнал «Вперед», з керівництвом якого Г. Микетей теж згодом познайомився.

У такий же спосіб посол вивчав ситуацію в Боснії і Герцеговині. У Сараєво гуртувалася значна кількість української інтелігенції. Наприклад, у судовій системі майже всі вищі посади займали вихідці з України. Очолював Крайовий суд українець В. Яворський, посаду президента сенату займав українець М. Зобків і т. д. До речі, в БіГ від часу входження її до складу Королівства СХС, з усіх державних структур звільнено всіх чужинців, окрім українців. Їх багато працювало в жандармерії (близько 50 осіб), де після реорганізації вони продовжували свою службу на різних посадах [1, 149].

Г. Микетею в БіГ організували зустріч з українцями в одному з найпрестижніших готелів Сараєво – «Європа», де посол виступив з доповіддю про політичне та економічне становище в Україні. У столиці БіГ М. Зобків познайомив Г. Микетея з відомим боснійським адвокатом Стрикачем. Той дав послові рекомендаційного листа до керівника Сербської радикальної партії С. Протича, який двічі очолював Уряд Королівства СХС (грудень 1918 – липень 1919; лютий–травень 1920 рр.).

Порушувати питання про українську справу перед сербськими радикалами було надзвичайно складно, оскільки це була найбільша партія Югославії, яка дотримувалася русофільських настроїв. Члени партії для демонстрації своєї прихильності до Росії спілкувалися російською мовою. Багато з них навчалася в Петрограді та мало дружин-росіянок.

Зустріч Г. Микетея з С. Протичем організував посол Чехословаччини в Югославії Каліна. Чехословацький дипломат також допоміг українському послові з приміщенням для представництва, виділивши одну кімнату в своєму посольстві. Г. Микетею дозволили користуватися дипломатичними кур'єрами та поштою при чехословацькому посольстві. Зустріч українського дипломата з С. Протичем минула успішно [1, 152]. Прем'єр-міністр схвально відгукнувся про наміри України розбудувати незалежну державу.

Г. Микетей здійснив також візит до міністерства закордонних справ Королівства, де вже знали про зустріч із С. Протичем, а згодом підтримали вимоги України щодо Галичини на міжнародній мирній конференції. Це стало одним з успішних результатів дипломатичної діяльності Г. Микетея в Югославії. Та офіційного представництва України в Королівстві СХС так і не вдалося відкрити, хоч потреба в цьому щодня зростала.

Кількість українців на Балканах збільшувалася. Додалося ще дві хвилі біженців у 1920 р. – після Новоросійської катастрофи армії Денікіна та після розгрому армії Врангеля. У той час Крим залишили тисячі людей, сотні українських сімей. Еміграційним процесам сприяли чутки про доброзичливе ставлення до «руських емігрантів» у Югославії. Тому багато українців та представників інших народів Російської імперії переїхало туди з Туреччини, Болгарії і Румунії. Більшість біженців були військові. Для дипломатичної місії УНР виокремити українців із загального потоку емігрантів видавалося надто складним процесом – майже всі вони реєструвалися під загальною назвою «русский».

Треба віддати належне керівництву Королівства СХС, яке чимало робило для полегшення становища біженців. Насамперед усім було визначено державну допомогу у розмірі 400 динарів на місяць. Інколи до цих коштів додавалася допомога благодійних організацій та приватних осіб. Матеріальне становище українських емігрантів на чужині, як писав один із біженців, «що далі, то гірше» [10, 87]. «Якби не надія про скорі повернення до Батьківщини, то життя було б тут неможливе», – зустрічаємо в іншому листі українського емігранта» [10, 88–89]. Самі ж біженці і навіть працівники МЗС УНР, вважали, що всі проблеми спричинені відсутністю організації емігрантського життя українців у Югославії. Російські емігранти мали свої представництва, організації, які допомагали їм швидко знаходити помешкання, влаштовуватися на роботу тощо.

Представник російських емігрантів С. Палеолог, колишній полтавський поміщик, заснував у Белграді «Управу руської державної допомоги з улаштування руських емігрантів в Королівстві СХС». Згодом, з допомогою російського гвардійського ротмістра

Шабельського, С. Палеолог заручився підтримкою вищих придворних кіл Белграда. Росіяни домоглися того, що матеріальне забезпечення російських біженців перейшло до «Державної комісії», яку сформували три сербські високопосадовці. Російським монархістам удалося влаштувати туди своїх діячів, зокрема полковника-юриста Плетньова, який став керуючим справами вищезгаданої Комісії. Невдовзі російські емігранти, а згодом і українські, опинилися в Югославії під впливом російських монархістів [10, 90].

Загальна зорієнтованість російської еміграції, до якої місцева громадськість зараховувала й українців, швидко викликала неприйняття з боку значної частини югославського суспільства. У хорватському часописі «Yutarni List» 19 травня 1920 р. була надрукована стаття «Коли вмерлі оживають». Головна ідея автора полягала в тому, щоб довести, що Врангель і його однодумці – це «жменька політичних сліпців, які на хребті руської революції були викинуті сюди до нас... продовжують і в нашій Батьківщині ту ж пагубну політичну роботу, котра головним чином була причиною останньої безприкладної трагедії руського народу» [10, 90].

Російські часописи в Югославії не втрачали можливості скомпрометувати у своїх статтях представників української еміграційної спільноти, українську ідею загалом. Журнал «Новое время» від 9 травня 1920 р. (ч.113) писав, що українські селяни «шукають винних у біді, яка спіткала Росію, вбачають у євреях винуватців революції». Провокаціями проти українського народу займався і часопис російського шовініста Бурцевського «Общее Дело». Останній у свої статтях зводив суть української справи до єврейських погромів.

Ці та подібні публікації екстремістської російської еміграційної пресидезорганізували українську еміграцію, відволікали її інтелектуальні сили на непотрібні дискусії щодо правильного розуміння суті українського питання. Згодом тиск і упередженість керівництва російської монархічної еміграції відчули навіть їхні співвітчизники – росіяни. Пересічних росіян-біженців почали ставити у такі умови, що вони змушені були «покірно нести дань». Зокрема з тих 400 динарів, що виділяв уряд Югославії, керівники емігрантів «умудрилися сделать сбережения», і від середини 1920 р. одинокі біженці почали отримувати 340 динарів, а сім'ї – лише 440 динарів. Проте, навіть ці кошти часто затримувалися.

Монархісти встановили спеціальний нагляд за т.зв. «військовими» біженцями. Незалежно від виборчого комітету, який призначався урядом Королівства СХС, монархісти призначали для кожної колонії (регіон компактного проживання емігрантів) свого «коменданта». Російський військовий агент у Белграді надав цим комендантам право не лише пильнувати, а й навіть «атестувати» всіх без урахування їхнього звання і статусу. Тобто, уповноважений молодий комендант «атестував» навіть генералів. І всі змушені були терпіти, бо без цієї «атестації» жоден колишній військовий не міг влаштуватися на роботу, отримувати пільги тощо.

Уряд Королівства СХС, зважаючи на скрутне матеріальне становище емігрантів, дозволив їм вільно пересуватися територією країни. На залізниці для цієї категорії пасажирів був навіть запроваджений безкоштовний проїзд. Проте монархістам така пільга видалась невідповідною – влітку 1920 р. вони домоглися не лише обмеження вільного пересування емігрантів, а й максимально ускладнили виїзд за кордон. Емігранти скаржилися: «Порядній людині, щоб виїхати, треба чекати півроку, а прихвосню в два місяці обробляли цю справу» [10, 90].

Непорядність монархістів у ставленні до своїх співвітчизників, а тим більше до всіх інших емігрантів спостерігалось в усьому. Наприклад, в одній з найбільших російських колоній у м. Нові Сад наприкінці серпня 1921 р. були призначені збори про приєднання до постанови Рейхенгальського монархічного з'їзду. Зі 1100 біженців колонії 200–250 осіб були монархістами; на збори прийшло 88 осіб. Незважаючи на це, прийняли рішення всієї колонії «одногосно прилучитися до постанови Рейхенгальського з'їзду». Як відомо, в баварському містечку Рейхенгаль у травні 1921 р. проходив загальноросійський з'їзд

монархістів, на якому прийняли рішення спрямувати діяльність монархістів на встановлення в Росії влади «царя з дому Романових, відповідно до закону про престолонаслідування». Аналогічно приймалися й інші рішення російських еміграційних кіл в Югославії [10, 91]. Без співробітництва з монархічними організаціями емігрантам вижити було надзвичайно важко, особливо українцям. Ідеологи російських монархістів стверджували, що України немає, а слово «українець» вважали ганебним і вживали «малорос». Таке розуміння російські монархісти нав'язували й урядовцям Югославії і самі успішно популяризували свої українофобські ідеї: наприклад, вони добилися того, щоб листи, написані українською мовою, вилучалися на пошті і не надходили до адресата [10, 91]. Лідери української еміграції сподівалися, що влада Югославії цього не знала, і вірили, що з відкриттям української дипломатичної місії покращаться умови життя українських біженців у Королівстві СХС.

За відсутності українського дипломатичного представництва в Королівстві СХС українці вимушено зверталися за допомогою до представництв УНР та ЗУНР у сусідніх державах. Найчастіше, як вже зазначалося, такі запити надходили до українського посла в Австрії. У червні 1920 р. колишній штаб-ротмістр Російської армії звернувся до посольства з проханням дозволити йому сформувати військову одиницю з українців та інших слов'ян («великоросів та білорусів»), які «не підтримали вузько шовіністичні погляди армії генерала Врангеля і тому не можуть більше воювати у складі Кримської армії, але мають бажання повернутися в Україну і продовжити боротьбу з більшовиками» [7, 3]. Українці зверталися і з інших проблем, як правило, стосовно матеріального забезпечення, сприяння в облаштуванні житла, пошуку роботи тощо. На той час у Королівстві СХС проживало понад 30 тис. українців, і з щодня кількість зростала за рахунок військових (понад 5 тис. осіб) з армії Врангеля [9, 3-4]. Вирішувати проблеми стільки людей на відстані, та ще й на території іншої держави, вкрай складно. Тому вкотре виникла об'єктивна необхідність активізувати діяльність дипломатичного представництва УНР у Королівстві СХС.

Початком роботи такого представництва можна вважати призначення у січні 1921 р. М. Славинського уповноваженим у вирішенні справ громадян УНР у Королівстві СХС, а також у роботі, «потрібній для цього заступництва УНР та оборони прав та інтересів її громадян». М. Славинський уже виконував обов'язки голови дипломатичної місії УНР у Чехословаччині; окрім цього, йому доручили створити дипломатичну службу в Королівстві СХС і керувати її діяльністю, про що потім звітувати до МЗС УНР [8, 4].

Через об'єктивні обставини українцям було складно організувати тут дипломатичну діяльність, тим більше коли офіційний Белград не визнавав факту існування УНР. Проросійські настрої, які домінували у сербських політичних колах, перешкоджали налагодженню політичної співпраці югославської держави з УНР. Але хорватська, словенська, македонська частини владного представництва Королівства були конструктивно налаштовані щодо визнання УНР та співпраці з нею. Тому, скориставшись такою не зовсім стандартною ситуацією, М. Славинський вирішив розгорнути діяльність української дипломатичної місії у несербських регіонах.

Найсприятливішою для цього склалася ситуація в Хорватії. Наприкінці лютого 1921 р., за рекомендацією колишнього юрисконсульта МЗС УНР М. Петрова, консулом УНР у Хорватії було призначено С. Лук'яновича [4, 9]. За відгуками сучасників, цей «найвидатніший абориген української колонії» мав великий досвід спілкування з місцевою владою, знав хорватську та кілька західноєвропейських мов. Свою працю він готовий був здійснювати безкоштовно «задля української держави, допомоги українським емігрантам в Югославії» [9, 3-4].

Ще до свого призначення С. Лук'янович розробив і надіслав до МЗС УНР план діяльності Генерального консульства УНР у Хорватії з місцем розташування в Загребі. Насамперед С. Лук'янович проаналізував стан української справи в Югославії, яка на той час була визначена центральною владою як ворожа. На нашу думку, слід погодитися з

висновком С. Лук'яновича, що таке ставлення до «українського питання» було сформоване перш за все під тиском російських емігрантів-шовіністів. Водночас С. Лук'янович висловив надію на те, що за сприяння «хорватського елемента», тобто входження хорватів до уряду Королівства СХС, та завдяки їх прихильному ставленню до «української справи» в Югославії думка щодо української держави згодом зміниться на користь УНР.

С. Лук'янович добре розумів: пріоритетом у його роботі має бути активна діяльність, спрямована на формування «позитивного іміджу навколо української справи». З цією метою він пропонував активізувати політику згуртування українських емігрантів, створити Український еміграційний комітет у Загребі та відкрити його філії в інших містах Хорватії. Нагальною була робота з українською академічною молоддю Загреба, яка могла виступати на зборах хорватської громадськості та об'єктивно інформувати про «українське питання», про сучасний стан Української держави та про її історичне минуле. Важливе значення мала й організація благодійної діяльності в середовищі українських емігрантів, культурно-просвітницька робота з українським колоністами Воєводини, Боснії, Хорватії та інтернованими військовими армії Врангеля, які перебували у таборі в окрузі Шабац (Південно-Західна Сербія). На думку С. Лук'яновича, необхідно «добре поставити справу з поширення серед югославської громадськості української літератури у хорватських і сербських перекладах, організувати концерти, вечорниці-знайомства з українською культурою, розміщувати статті в місцевій періодиці тощо» [8, 31–33].

Одразу після призначення С. Лук'янович розгорнув активну роботу в усіх напрямках. Уже в серпні 1921 року М. Славинський повідомляв МЗС УНР про результати його праці: інтенсивна інформаційна діяльність у югославській пресі; організація українського інформаційного бюро, яке почало друкувати хорватською мовою інформаційні брошури про українців; матеріальна та моральна підтримка українських біженців, які прибували до Хорватії (економічна допомога, просвітницька робота тощо) [8, 9].

Восени 1921 р., з метою поширення на всіх українських солдатів Югославії опіки з боку консульської служби, заступник міністра закордонних справ УНР О. Ейхельман із Загреба рекомендував С. Лук'яновичу налагодити відносини з українським полковником Чоповським, який перебував у Петровородині і мав широкі ділові зв'язки в Югославії з керівництвом Головного штабу генерала Г. Янушевського. Саме там зберігалася найповніша інформація про українських військовослужбовців, які перебували на території Королівства СХС [8, 32].

У червні 1921 р. М. Славинський зазначав, що завдяки дипломатичним зусиллям українських політиків відбулися значні зміни у настроях сербського уряду стосовно «української справи». За результатами цього повідомлення, до Белграда було надіслано меморандум МЗС про необхідність визнання УНР.

Висновки. Ситуацію щодо сприйняття українців як нації, яка прагне мати незалежну державу, зуміла суттєво змінити дипломатична діяльність УНР і ЗУНР. Завдяки наполегливій праці її співробітників Г. Микетєя, а згодом і С. Лук'яновича, М. Славинського та їх соратників у Королівстві СХС велася пояснювальна робота про суть питання «українська ідея». Також їм вдалося організувати надходження об'єктивної інформації для югославської громадськості про тогочасний стан справи в Українській державі, її історичне минуле тощо. Дбали про об'єднання інтернованих українських військових, про надання їм матеріальної та моральної підтримки. Були налагоджені зв'язки з українцями, які переселилися до югославських земель ще у попередні часи. Проте прихід до влади в Україні більшовицького режиму перешкодив подальшій активній діяльності дипломатичної місії УНР та ЗУНР у Королівстві СХС, яка за своїм характером і суттю була дійсно українською і такою її сприймала влада Королівства. Нинішні події на Сході України та присутність там сербів, свідчить, що українська влада або недооцінює

історичне минуле, або відверто його ігнорує. Таким чином, ми продовжуємо програвати інформаційну війну на міжнародній арені, ставлячи під удар українську державність, її цілісність та суверенність.

Список використаної літератури

1. Микетей Г. У місії до Югославії / Г. Микетей // Історичний календар-альманах «Червона Калина» на 1939 р. – Л., 1938. – С. 132–148.
2. Никитин С. А. Русское общество и национально-освободительная борьба южных славян в 1875–1876 гг. / С. А. Никитин // Общественно-политические и культурные связи народов СССР и Югославии. – М., 1957. – С. 5–182.
3. Офіційний сайт посольства Республіки Сербія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiev.mfa.gov.rs/ukr/news.php>.
4. Переписка И. С. Аксакова с кн. В. А. Черкасским. (1875–1878) // Славянский сборник. – М., 1958. – С. 5–165.
5. Представители Западно-Украинской Народной Республики в других странах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://wwhp.ru/zunr-m.htm.
6. Снытко Т. Г. Из истории народного движения в России в поддержку борьбы южных славян за свою независимость в 1875–1876 гг. / Т. Г. Снытко // Общественно-политические и культурные связи народов СССР и Югославии. – М., 1957. – С. 70–120.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3581, оп. 3, спр. 40.
8. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 520.
9. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 521.
10. ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 624.
11. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 1, спр. 145.
12. Чи покарають сербських найманців, які воюють за терористів на Донбасі. Інформатор. <http://www.informator.su/chy-pokarayut-serbskyh-najmantsiv-yaki-vouyut-za-terorystiv-na-donbasi-video/>.

Галина Саган

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ В КОРОЛІВСТВІ СЕРБІВ, ХОРВАТІВ І СЛОВЕНЦІВ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Авторське резюме

В статті розкривається процес створення та аналізуються напрями діяльності громадських організацій русинів-українців в Королівстві сербів, хорватів і словенців у міжвоєнний період. Зокрема, мова йде про Русинське народне товариство «Просвіта» (Новий Сад), «Домагой» (Загреб), Українську студентську громаду (Загреб), Українську громаду в Белграді та ін. Показуються складності, з якими зіткнулася русинсько-українська громада у процесі організації свого громадського життя. Найпоширенішою проблемою був дефіцит освічених людей, особливо в сільській місцевості. Серед переселенців інтелігенція траплялася рідко, а ті, які емігрували на Балкани, селилися в містах, де зазвичай працювали в органах місцевої адміністрації. Попри всі складності, результатом громадської діяльності русинів-українців в Югославському королівстві стало те, що їх почали сприймати як окремий народ, який прагне відновити свою державність, зберегти свою мову, духовність тощо. Тоді ж в урядовців королівства почала формуватися позиція до т. зв. «українського питання», про яке вони раніше або не чули, або не розуміли його суті. Разом з тим культурна робота, яку організовували громадські організації русинів-українців, допомагала їм покращити своє матеріальне становище, що завжди залишалося актуальним для переселенців.

Ключові слова: русини, українці, громадські організації, «Просвіта», Королівство Югославія.

Русини та українці на землях Королівства, сербів, хорватів і словенців (Королівства СХС) у міжвоєнний період мали вже чималий досвід облаштування свого побуту, господарства, релігійного життя, шкільництва тощо. З часу свого переселення у регіон (середина XVIII ст.) українсько-русинська громада встигла укріпити свої економічні позиції, побудувати церкви і школи. А от що стосується створення громадських організацій, то у міжвоєнний період якраз спостерігається сплеск заснування і розгортання їхньої роботи.

В українській та зарубіжній історичній науці відсутнє комплексне дослідження, яке би всесторонньо презентувало діяльність громадських організацій русинів-українців в Королівстві сербів, хорватів і словенців у міжвоєнний період. Разом з тим, є низка праць, які вивчали окремі питання нашої проблеми. У цьому плані особливий інтерес становлять монографії О.В. Павлюченка (Павлюченко 1987; Павлюченко 1992), котрі висвітлюють суспільні зв'язки українського та югослов'янських народів протягом другої половини XIX та початку XX ст. І хоча хронологічно та тематично ці праці лише частково стосуються нашого дослідження, вони переконливо засвідчують інтерес до громадської активності українців-русинів на Балканах.

На увагу заслуговують також праці таких українських науковців: В. Козлітіна (Козлітін 1996), В. Трощинського (Трощинський 1999), О. Малиновської (Малиновська 1995) та ін. В. Козлітін у монографії «Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.)» показав російську й українську еміграції в Югославії як особливу цілісну спільноту людей одного етнічного кореня. У силу спільної історичної долі вони опинилися поза межами своєї батьківщини і, незважаючи на відмінності в традиціях, культурі, соціальному походженні та освіті, зберегли внутрішню солідарність інтересів та намірів, вважає В. Козлітін.

Вперше почали оцінювати емігрантів як окремішні національні потоки українські діаспорні дослідники М. Марунчак (Марунчак 1969), М. Мушинка (Мушинка 2005), С. Наріжний (Наріжний 1999), О. Румянцев (Румянцев 2008). Вони зробили вагомий внесок у вивчення культурного та громадського життя українців на Балканах. Публікації активних діячів української діаспори доповнюють історіографію громадського життя української спільноти на теренах Королівства Югославія. С. Бурда (Бурда 1999), Є. Кулеба (Кулеба 2000), Б. Ліський (Ліський 2002 а, 2002 б), Є. Мацяк (Мацяк 1941), Р. Мизь (Мизь 2001, 2003, 2005) інформують про громадське та культурне життя української громади в регіоні в часописах, збірках, виданих громадськими організаціями діаспори. Публікації цих авторів нерідко містять суб'єктивні оцінки тих чи інших подій, не підкріплених фактами.

Вже на початку ХХ ст. українсько-русинська спільнота на Балканах робила перші кроки зі створення громадських об'єднань. Так, 1909 р. в Прняворі, а 1912 р. у Камениці було відкрито «Руську читальню товариства “Просвіта”». Того ж 1912 р. в Прняворі почали діяти ощадна і позичкова каси (Марунчак 1969: 46). Книжки для читалень, газети, журнали надходили з Галичини, зв'язки з якою не припинялися.

З утворенням Королівства сербів, хорватів і словенців правове становище українсько-русинського населення фактично не змінилося. Як і в часи австрійського панування, національні меншини більшими правами не стали користуватися. Щоправда, югославські освітні закони дозволяли створювати початкові школи, де навчання проводилося рідною мовою (клас мав налічувати не менше 30 учнів) з обов'язковим вивченням сербсько-хорватської. Такі школи були відкриті в найбільших осередках українців і русинів – Керестурі, Коцурі, Вербасі, Дюрдьове. Також тут почали розвивати свою діяльність філії львівської «Просвіти», активними учасниками якої були насамперед представники політичної еміграції, що опинилися в Югославії після війни (Малиновська 1995: 20). У рамках товариств «Просвіта» працювали бібліотеки, драматичні гуртки, створювалися хори, які вивчали народні, церковні та класичні твори. Наприкінці 20-х рр. при цих товариствах почали функціонувати спортивні секції, які пізніше стали називатися «Соколи» (Малиновська 1995: 20).

Велику роль у становленні громадського життя українських переселенців відіграла столиця Хорватії Загреб. Писемні пам'ятки свідчать, що українці, які проживали в Загребі вже з першої половини ХІХ ст., були членами «Іллірійського товариства», захоплювалися ідеєю слов'янофільства, писали пісні, читали лекції та брали активну участь у культурному житті Загреба та Хорватії.

Перша українсько-русинська організація в Загребі була заснована студентами. Хоча спочатку такі спроби були зроблені в Сербії, куди на початку 20-х рр. ХХ ст. прибула більша частина українських студентів з тих, котрі хотіли навчатися на Балканах. На той час українці частіше контактували з сербами і менше з хорватами, словенцями та іншими народами Югославії. Проте таке розташування української студіюючої молоді у регіоні швидко змінилося. Українські студенти не знайшли підтримки у сербській спільноті в т. зв. «українському питанні». Значна частина тодішньої сербської еліти не розділяла думки, що Україна має стати незалежною державою. Голова Сербської Королівської академії наук Йован Жуйович говорив: «Ми, серби, вважаємо, що не виправдане прагнення деяких

малоросів, щоб з України створити державу зовсім автономну, без будь-яких зв'язків з Росією. ...це було б проти інтересу найбільшої слов'янської держави Росії, і нашої сербсько-хорватсько-словенської держави, і всього слов'янства» (Мацях: 1941: 3).

Така позиція громадських кіл Сербії призвела до переселення українських студентів з Белграда до Загреба і Любляни. Ця група українських студентів характеризувалася високою національною свідомістю. 12 жовтня 1920 р. при хорватському академічному католицькому товаристві «Домагой» за домовленістю з греко-католицьким біскупом Янком Шимраком постала організація, яка на той час складалася з шести студентів Загребського університету (Крайцар 1927: 114). 1922 р. товариство модернізувалося в Українську студентську громаду, єдину на той час українську організацію, якій було дозволено працювати в Хорватії. Після кількох місяців очікування, влітку 1923 р., громада отримала урядовий дозвіл на діяльність. До того, 1919 р., в Новому Саді а згодом у Руському Керестурі було засновано першу українську організацію – Русинське народне товариство «Просвіта» (РНТП) (Бурда 2002: 174).

29 червня 1922 р. у столиці Хорватії Загребі також була заснована «Просвіта». На першому спільному засіданні його члени прийняли поміркований у національному питанні статут. Передбачалося об'єднати всіх українців і русинів на базі культурно-просвітньої роботи і в такий спосіб спробувати задовольнити «духовні і моральні потреби українців-емігрантів з Великої України і Галичини, як також національне усвідомлення місцевих русинів-українців» (Український прапор 1922). Статут було затверджено у Белграді лише 7 лютого 1925 р. До складу керівництва загребської «Просвіти» увійшли В. Войтанівський (голова правління), І. Будз і Я. Колій (заступники голови), Й. Філяс (секретар) і А. Жук (скарбник) (Козлітін 1996: 56-57).

Події в Загребі спричинили негативну реакцію керівництва РНТП у Руському Керестурі. Заступник голови РНТП о. Ю. Біндас написав листа до голови загребської «Просвіти» В. Войтанівського, в якому зазначив своє обурення, вказуючи на те, що два товариства будуть між собою конкурувати. Войтанівський у листі-відповіді переконав Біндаса у протилежному. Зокрема, зазначив, що товариства ніяк не можуть конкурувати одне з одним з простої причини. В. Войтанівський мав на увазі те, що РНТП переважно дбало про переселенців, які не володіли українською літературною мовою та орієнтувалися на збереження місцевих культурних традицій, які принесли з собою їхні предки з рідної землі. КПТ «Просвіта» в Хорватії поклала на себе значно ширші завдання. Вона мала загальноукраїнську орієнтацію і прагнула поширювати українську культуру та національну свідомість серед усіх українців Югославії. Тому, на думку В. Войтанівського, товариства могли лише доповнювати одне одного. А якщо між ними протягом певного часу буде злагода, то справа може дійти до об'єднання у спільний Просвітний союз, вважав Войтанівський (Латяк 2002: 52-53). Після з'ясування відносин напруга між організаціями припинилася.

Тривалий час не могла організувати громадське життя українська спільнота сербської столиці. З прибуттям сюди після Першої світової війни великої кількості російських емігрантів склалися такі умови, що «годі було думати про які-небудь вияви українського життя». Тому Белград українці певний час просто оминали. Проте з кожним місяцем українців у центрі Сербії все більшало. Це сприяло тому, що югославська спільнота з великим інтересом сприймала усі події в житті українців та в Україні й намагалася в них розібратися. Ще більшого ажіотажу додали трагічні обставини, пов'язані із загибеллю С. Петлюри. Не обійшлося без реакції російської еміграції, яка, власне, розпочала диспут на сторінках югославської преси. Після вбивства Петлюри 25 травня 1926 р. одна із центральних газет Югославії «Политика» інформувала про цю трагедію. 27 травня «Политика» надрукувала українофобську статтю російського емігранта А. Ксюніна «Кривавий Петлюра». У ній писалося, що С. Петлюра розпочав свою діяльність у Києві з

того, що друкував усі книги і часописи українською мовою, яку нібито вигадав професор М. Грушевський. «Але настав великий конфуз. Не змогли знайти жодного письменника, який би вмів писати тією мовою, жодного читача, який би ту мову розумів». Закінчувалася стаття цинічним висновком: «Запізніла куля потрапила нарешті в С. Петлюру, як помста за жидівські погроми» (Вбивство С. Петлюри в Югославській пресі 1926: 24-25). Брехлива стаття викликала гостру полеміку в югославській пресі.

Першою відгукнулася монархічна газета «Балкан», в якій написали, що Петлюра був демократом і поступовцем, і без іронії запитали у А. Ксюніна, чому він як поступовець-демократ з такою ненавистю писав про С. Петлюру. 30 травня сербська газета «Политика» надрукувала спростування статті Ксюніна, яку надіслало Українське товариство «Просвіта» з Белграда. Російський емігрант не мав жодних підтверджуючих слів і відмовився від коментарів та інтерв'ю. Згодом «Политика» вмістила ще кілька відгуків про смерть С. Петлюри. Вже згадувана газета «Балкан» опублікувала промову О. Лотоцького на поминальному засіданні в Празі. Низка інформаційних статей вийшла в інших періодичних виданнях Югославії: «Време» і «Правда» в Сербії, «Обзор» у Хорватії, «Новості словенські» і «Словенські народ» у Словенії та ін. (Вбивство С. Петлюри в югославській пресі 1926: 26).

1926 р. в Белграді громадське життя українсько-русинської діаспори набирало помітно організованіших форм. 29 січня 1926 р. просвітяни із Загреба відкрили свою філію у Белграді. До складу її правління увійшли І. Будз (голова), В. Шухевич і П. Павлович-Шура (заступники), В. Вільківський (бібліотекар), М. Тумін (скарбник), І. Радченко (референт музично-драматичного відділу) і В. Андрієвський (секретар) (Козлітін 1996: 55). Такого російські емігранти не очікували, а відтак не знали, що робити з появою «мазепинської організації» (Анський 1937: 30). Влітку 1927 р. белградські просвітяни організували публічний виступ своїх аматорських колективів, який отримав визнання глядачів міста. Сербська публіка проявила великий інтерес до української пісні, танцю та українського вбрання (Хроніка 1927: 42-43).

Упродовж 1927-1928 років у середовищі белградської «Просвіти» склалася ситуація, коли керівництво організації почало «ледве не затуляти рота тим, хто боронив національну справу, а натомість дивилися крізь пальці на те, що за кулісами товариства ведеться акція федералістів із захоплення «Просвіти», яко єдиної української організації в свої руки» (Відкриття Української громади в Білгороді 1927: 26). Хоча свої наміри русофіли белградської «Просвіти» не змогли здійснити, все ж від участі у діяльності «Просвіти» самоусунулася група українських патріотів. Вони приступили до організації Української громади в Белграді (УГ Белграда). На зборах 23 вересня 1928 р. було прийнято статут товариства та обрано управління, до якого увійшли Г. Шевчик (голова), М. Тумир (заступник), В. Андрієвський (секретар) та ін. Деякий час громада чекала своєї легалізації у відповідних державних відомствах Югославії. 10 листопада 1928 р., після офіційного дозволу на діяльність, відбулося урочисте відкриття Української громади. На святі були присутні державні чиновники Югославського королівства: Заніпович (секретар міністра внутрішніх справ), Рихтерич (інспектор Міністерства внутрішніх справ), Голя (шеф кабінету міністрів соціальної політики) та ін. Також прийшли представники від загребської та новосадської «Просвіт» (Відкриття Української громади в Білгороді 1927: 26-27).

Заснування Української громади Белграда дало поштовх представникам російської еміграції до відкритої ворожої агітації проти громади та інших організацій українців (Анський 1937: 30). Частина українців не витримали морального тиску російських емігрантів і відійшла від співпраці з УГ, але інші продовжували працювати з громадою. З роками позиції російських емігрантів в югославському суспільстві мінялися, їх вплив на урядові кола Югославії поступово зменшувався.

У лідерах російської діаспори розчаровувалися пересічні росіяни-емігранти, які не бачили відданої праці на благо простих переселенців, котрі мали багато проблем у

чужій країні. Цією ситуацією не могли не скористатися активісти української діаспори. Українські організації відчували себе вільнішими – відверта ворожість до них змінилася на прийнятні умови діяльності. Почали видаватися різного роду інформаційні матеріали, які розповідали, насамперед югославській спільноті, про суть «української справи». Велику роль у цьому відіграла брошура А. Чигирини «Українській вопрось», яку видала і поширювала УГ Белграда (Анський 1937: 30).

Активізація громадського життя українців у Белграді пожвавила інтерес місцевих ЗМІ до українства. Це стало помітним уже в другій половині 20-х рр. ХХ ст. До цього сербська громадськість, яка раніше мало що знала про Україну, український народ, його прагнення, тепер отримала нагоду про все прочитати у своїх газетах. Періодичні видання друкували різноманітні матеріали – від інформаційних до сенсаційних, скажімо, про «арешт заможного українського націоналіста і мецената» інженера Т. Боржинського з Відня. У центральній газеті «Политика» з'явилася низка матеріалів про «підготовку англійської операції з відокремлення України від Росії». Ці публікації демонстрували інтерес на Балканах та й у світі загалом до «українського питання». Подібні статті «розхвилювали мертве море балканської еміграції», і, що важливо, «з'являлося все більше земляків, які почали свідомо відокремлювати себе від загальноросійської еміграції і називатися українцями» (Лист з Югославії 1927: 10-11).

Разом з тим серед впливових кіл сербської громадськості ще мала силу слава великої Росії, що примушувала їх з підозрою ставитися до державницьких устремлень українців. «Для нас краще, хай існує Росія більшовицька, але велика, ніж окремі держави на території бувшої Росії», – говорили деякі серби (Лист з Югославії 1927: 12). Проте югославські чиновники дуже скептично оцінювали співпрацю з Росією. Міністр закордонних справ Марінкович на запитання журналістів, коли буде встановлено торговельні відносини з більшовиками, рішуче відповів: «У нашій торгівлі навіть царська Росія грала невелику роль. Чим можуть торгувати з нами большевики? Хіба, що пропагандою, комуністичною літературою?» (Лист з Югославії 1927: 12). Зрозуміло, що такі матеріали вселяли надію та мобілізували діяльність українського громадського життя, змінювали ставлення самої Югославії до «українського питання».

Проте повністю позбавитися «опіки» російської еміграції українській діаспорі тоді не вдалося. Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. свою українофобську діяльність пожвавив «Національний союз нового покоління», який створив «Малоруско-українську секцію» для переманювання до себе активної української молоді. Оскільки російські товариства відзначалися ще й значними фінансовими статками, то їхні наміри певний час мали успіх. Та коли із секції виключили за «сепаратизм» найактивнішого її члена, виникла обґрунтована підозра щодо справжніх намірів діяльності організації. Після скандалу багато молодих українців залишили організацію (Анський 1937: 31).

Наприкінці 1928 р. у Сербії склалася ситуація, коли виникла потреба в координації діяльності вже кількох українських організацій, які працювали в Белграді, Петровграді, Суботиці, Смедереві і Нові Саді. Тоді й було створено Союз українських організацій в Югославії, який взявся за налагодження співпраці між громадами та просвітніми товариствами, що працювали у вищезгаданих регіонах (Відкриття Української громади в Білгороді 1927: 26-27). Через важкий фінансовий стан усі українські товариства шукали способів заробити кошти і покращити своє матеріальне становище. Найефективнішим способом була організація виступів перед мешканцями тих міст, де ці товариства працювали.

Концерти, вистави та інше демонстрували українсько-русинські громади Белграда, Петровграда, Суботиці, Смедерево, «Просвіта» з Нового Саду і Белграда. Заодно ці заходи популяризували українську культуру як серед української спільноти, так і серед інших народів Югославії. Успіх першої вистави «Панна Штукарка» О. Володарського,

підготовленої УГ Белграда, продемонстрував це твердження (Хроніка 1938: 17). Згодом громадівиці для белградської публіки поставили вистави «Кум мірошник», «Мартин Боруля», організували концерти української народної творчості (Хроніка 1937 (47): 27). Часто громада з концертними програмами виїжджала в регіони, як правило, туди, де проживали українці і русини, й там влаштовували виступи. Аматори УГ Белграда 19 січня 1929 р. дали великий концерт у Шиді (Срем), де знайшли свій осідок переселенці з Галичини (Хроніка 1929 (6): 31-32). З 30-х рр. ХХ ст. громада щороку взялася проводити Шевченківські вечори, де звучали вірші поета, хоровий спів, читалися пізнавальні реферати про життя і творчість митця. На святкування запрошували гостей з інших міст, переважно з тих, що стали найбільшими центрами скупчення українців і русинів (Хроніка 1937 (2): 24).

Загалом Українська громада у сербській столиці постійно працювала над удосконаленням своєї культурно-просвітницької діяльності. Коли у перші роки після створення вони влаштовували вечори, на яких читали вірші, реферати, співали пісні, то з літа 1930 р. було вирішено надати тим вечорам більш просвітницького змісту. З того часу організували тематичні вечори, присвячені представникам української культури чи історії. Як виявилось, підготувати такий вечір було не легко, відчувався значний інформаційний голод. 1 липня 1930 р. відбувся перший подібний вечір, який присвятили творчості Л. Глібова (Хроніка 1930 (29-30): 43-44). Новий формат заходу дуже сподобався членам і гостям громади. З того часу щомісяця проводилися тематичні вечори (Хроніка 1930 (31-32): 47-48).

1934 р. УГ Белграда вирішила змінити своє приміщення у центрі міста на більш простору будівлю на околиці. Це було вигідно з кількох позицій. По-перше, на околиці збирали менші податки на нерухомість, а фінансові питання завжди залишалися актуальними. По-друге, старе приміщення з часом стало тісним, оскільки з кожним днем збільшувалася кількість бажаючих взяти участь у громадському та культурному житті діаспори (З життя української громади 1935: 31).

Белградська «Просвіта» свою першу публічну виставу поставила для мешканців гостей і міста 2 березня 1929 р. Оскільки це була сербська п'єса «Невільник», вона викликала жвавий інтерес місцевої публіки, і на прохання глядачів через кілька днів виставу повторили. На прем'єрі були присутні навіть члени югославського уряду, працівники міністерств, дипломатичних служб (Хроніка 1929 (16-17): 41).

Популяризувати українське театральне мистецтво активно взялася й смедеревська Українська громада. Тут з весни 1929 р. розпочалися періодичні публічні покази вистав. Як і попередні товариства, смедеревські аматори такою діяльністю, попри все, прагнули покращити своє матеріальне становище. Приміщення, у якому проходили виступи, вміщувало 400 глядачів, але бажаючих подивитися завжди було більше. Це засвідчувало про моральний та матеріальний успіх громади (Хроніка 1929 (16-17): 41).

Окрім Української громади, у Смедерево працювала й інша громадська організація українців-русинів. Виникла вона наприкінці 1925 р. завдяки старанням Пилипа Чорного, колишнього курсового старшини Київської інструкторської школи старшин за часів Центральної Ради і гетьманства. Згодом організацію перетворили на Український аматорський гурток. Тривалий час активісти гуртка не могли добитися офіційного визнання через перешкоди, які чинила російська еміграція. Чиновники під впливом російських активістів навіть погрожували П. Чорному виселенням зі Смедерево, а згодом і з Югославії. Наполеглива праця Чорного та його соратників Коробко і Жежеленко сприяла тому, що 1931 р. громада отримала реєстрацію (Хроніка 1931 (29-30): 44).

Тоді ж Міністерство внутрішніх справ затвердило статут організації, назва якої була визначена як Українська громада «Кобзар». Членами організації на момент її створення було 56 осіб (більшість із них українці з Кубані). 12 липня 1931 р. відбулися

установчі збори, на яких сформували керівництво громади: головою обрали Дворецького, секретарем – Чорного, а скарбником – Медведіва-Козюру. Ще до офіційного визнання члени «Кобзаря» встигли підготувати і показати мешканцям Смедерево кілька вистав: «Невольник», «Хмара», «Різдвяна ніч», «Наталка Полтавка», «Кум Мірошник» та ін. Усі декорації були виготовлені Жежеленко. Громада відкрила хату-читальню і планувала створити театральну секцію й хор (Хроніка 1929 (16-17): 41).

Нелегко доводилося працювати Українській громаді і у Великому Бечкереку через скупчення великої громади російської еміграції, яка всіляко намагалася перешкоджати організації громадського життя українців. Товариство українців Великого Бечкереку очолив М. Мельничук. Ним було добре організовано культурно-просвітню роботу серед українців (3 життя української громади 1935: 30).

Особливістю цього осередку українсько-русинської діаспори було те, що там знаходилися кубанські козаки, для яких національність не мала визначального характеру. Серед них були українці, росіяни й інші народи колишньої Російської імперії. Але попри це громаді вдавалося вести своє українське діаспорне життя – організовувати свята, просвітницькі вечори, на яких знайомили населення з визначними подіями та особистостями української культури та історії. Перші вечори висвітлювали теми: «Крути», «22 січня і його значення», «Чому називаємо Т. Шевченка генієм України» (3 життя української громади 1935: 31). При громаді створили Кубанський хор, концерти якого мали успіх у публіки, його запрошували на місцеві фестивалі, конкурси (Хроніка 1931 (25): 31-32).

Театральні успіхи українців відігравали велике значення у житті емігрантів. До аматорів долучалася все більша кількість учасників. Окрім уже згаданих товариств, на початку 30-х рр. ХХ ст. була створена «Українська драматична група», яка теж взялася за постановку вистав. Однак між товариствами незабаром спалахнув конфлікт, який мав фінансовий підтекст, хоча трактувалося це як мистецька конкуренція. Організації почали наввипередки готувати і ставити одні й ті ж вистави, що заплутало глядачів, а відтак інтерес до українського театрального мистецтва почав згасати (Українська театральна справа в Білгороді 1930: 19-20). Тим самим було завдано шкоди як популяризації української культури, так і матеріальному становищу громадських організацій українців.

Критичне становище змусило активістів товариств сісти за стіл переговорів, щоб спільно розв'язати проблему. 28 вересня 1930 р. ініціативна група скликала нараду прихильників українського театрального мистецтва. На запрошення відгукнулася велика кількість людей. На засіданні вибрали спеціальний комітет, який мав підготувати статут нової організації, визначити програму її діяльності, спрямовану на розвиток театральної справи у Белграді. 19 жовтня 1930 р. відбулися перші організаційні збори «Українського художньо-драматичного товариства», на які зійшло понад 70 осіб. При товаристві обрали управу і ревізійну комісію. До складу управи увійшли Баскевич (голова), Праведників (заступник голови), Зіверт (секретар), Андрієвський (скарбник), Манглер (режисер), Загребельний (диригент), Миколаєнко (адміністратор) та ін. До ревізійної комісії увійшли Яковенко, Карабан та Щербак. З огляду на матеріальні та моральні заслуги перед українською театральною справою почесним головою одногосно обрали заможного українського підприємця І. Будза (Українська театральна справа в Білгороді 1930: 19-20).

Діяльність новоствореного Українського художньо-драматичного товариства невдовзі викликала невдоволення українців. 19 вересня 1931 р., даючи виставу «Запорожець за Дунаєм», товариство до концерту включило російські романси, чим обурило українську спільноту, «не тому, що ми вороже відносимося до російської пісні... ми шануємо мистецтво кожного народу, але вважаємо, що у даному випадку не місце забавним романсам у подібних концертних програмах» (Хроніка 1931 (37): 28-29).

Таке застереження було не випадковим. Українська спільнота вже помітила проросійські настрої у діяльності художньо-драматичного товариства. Весною

товариство розмістилося у приміщенні російського будинку офіцерів, що викликало ще більше невдоволення української громади. Частина членів товариства перестала з ними співпрацювати, хоча товариство і далі ставило вистави. Критики зазначали, що тоді вже їхні вистави втратили «національний характер», і серед глядачів домінувала публіка з числа російських емігрантів (Хроніка 1932: 26).

На початку 30-х рр. XX ст. до хорватської столиці почали прибувати українські студенти, які переїжджали з Праги в результаті подорожчання там навчання. Становище українського студентства в Югославії, особливо в перші роки еміграції, оцінювалося як надзвичайно тяжке. Посередництво між державою й емігрантами в Югославії опинилося в руках російських чиновників. Національні студентські групи (українські, грузинські, білоруські тощо) були віддані «цілком на ласку й неласку москалів» (Наріжний 1942: 99) – від останніх залежав і розподіл студентських стипендій, і облаштування побуту. Маючи в розпорядженні такі важелі, російські емігранти не допускали заснування національних українських організацій, відбирали в українських студентів стипендії, домагалися видалення небажаних їм елементів за межі держави. До того ж і сам розмір студентських стипендій у Югославії не був достатній, аби забезпечити прожитковий мінімум (Наріжний 1942: 99).

Окрім опору з боку російської еміграції, українські студенти опинилися під тиском греко-католицької церкви, клірикам якої не сподобалося те, що студенти гуртували усіх українців, незважаючи на їх релігійну приналежність, і претендували на керівну роль в українській громаді Югославії (Ліський 2002 б: 40). На жаль, цей конфлікт з церквою завдавав великої шкоди справі консолідації українців в еміграції. Не зважаючи на труднощі, опір і перешкоди, прогресивне українське студентство продовжувало організовувати громадське життя в еміграції (Мацях 2002: 51).

Прибуття студентів до Хорватії збіглося з кризою в організації національного життя українців у регіоні. У Прняворі, Баня-Луці, Липениці залишилися старі читальні, що з бігом часу і під впливом місцевих парохів перетворилися на клуби чи церковні братства, повільно втрачали свій початковий національно-громадський характер. Притік національно свідомої молоді сприяв докорінним змінам. У літні місяці студенти найчастіше з економічних причин відправлялися до українських сіл, де організовували культурно-просвітницьку роботу. За таких умов відкривалися філії та читальні Українського товариства «Просвіта», яких згодом стало понад 20, а сама організація нараховувала близько 5 тис. членів. Якщо врахувати, що загалом тут проживало близько 15 тис. українців (Мацях 2002: 53), то авторитет «Просвіти» був помітно високим.

Серед студентів, які прибули з Праги, були пластуни. На новому місці вони вирішили організувати гурток «Перелітних» та приєднатися до Союзу українських пластунів-емігрантів (СУПЕ) (Наріжний 1942: 282-285). На початку липня 1932 р. у Загребі проходив джемборі (пластовий здвиг), на якому були присутні делегати майже від усіх європейських держав, що входили до Міжнародного бюро скаутів (МБС). Українці як бездержавна нація не мали права бути членами союзу, тому у джемборі брали участь у складі чеської пластунської організації. Українські студенти на параді учасників йшли зі своїм жовто-блакитним стягом і встановили два шатра з вивіскою «Ukraine». Виставка, організована українцями, привернула увагу багатьох гостей джемборі. Під час змагань українських пластунів матеріально і морально підтримували місцеві українські емігранти (Українські пластуни 1932а: 30-31). Югославська преса позитивно відзначила участь українських студентів у джемборі, і, незважаючи на те, що українці не були членами МБС, їх назвали учасниками пластового здвигу (Українські пластуни 1932б: 11-12). Таке ставлення хорватської спільноти до української діаспори черговий раз засвідчило добрі відносини між народами.

1938 р. у Загребському університеті Антон Івахнюк заснував два українські студентські товариства «Пробоем» (пізніше «Дніпро») і «Лихвар». У звіті греко-католицького Прияворського деканату від 8 травня 1939 р. сказано, що «Пробоем» виник у результаті розколу, який стався між загребськими студентами. Новостворене товариство почало працювати на католицьких основах – «настали для нас сприятливі обставини, бо студенти з товариства Пробоем почали співпрацювати з церквою» (Ліський 2002 б: 44). Інша частина студентів, яка не підтримала ініціативи Івахнюка, гуртувала навколо себе усіх українців, без огляду на їх релігійну належність.

Друге товариство, засноване А. Івахнюком, «Лихвар», мало економічну зорієнтованість. Метою його діяльності була фінансова допомога у вигляді позик для членів товариства. 6 березня 1938 р. затвердили статут «Лихваря», і товариство 1 квітня розпочало свою діяльність (Ліський 2002 а: 64). Члени обох товариств у своїй діяльності дотримувалися тих принципів, що українські студенти за кордоном перш за все повинні отримати освіту і кваліфікацію спеціаліста. Другим обов'язком мала бути пропаганда серед іноземців і української громади української національної ідеї. Для цього, як стверджував їхній лідер А. Івахнюк, потрібно «на чужині бути «ходячою енциклопедією» і на будьяке питання треба вміти дати вичерпну відповідь. Від іноземців рекомендували не відгороджуватися «китайською стіною», а розвивати дружні стосунки. Кожен українець мав бути свідомим того, що за кордоном він є представником своєї нації» (Ліський 2002 а: 64).

Наприкінці 1932 – на початку 1933 р. спостерігався новий етап в організації громадського життя українців Югославії. За ініціативи Української громади Белграда 8 жовтня 1933 р. у столиці Югославського королівства зібралися представники українських громад з провінції, щоб відновити діяльність Союзу українських організацій (СУО). На зборах було обрано правління під головуванням адвоката Г. Шевчика. Його заступником став В. Андрієвський, а секретарем – М. Тумір. СУО об'єднав політично активну частину української діаспори, проголосивши своєю метою «здобуття волі українському народові» (Хроніка 1933: 17). Через внутрішній конфлікт, який виник у союзі, у грудні 1933 р. В. Андрієвський вийшов зі складу правління. За таких умов зріс авторитет аполітичної загребської «Просвіти», яка стала домінувати ще й чисельно завдяки приєднанню Української студентської громади (800 осіб) (Наріжний 1942: 285).

Упродовж 1934 р. філії загребської «Просвіти» з'явилися в хорватських містечках Качечиці, Стара Дубрава, Приявор й Штрбуя (*Штрбац). Основну увагу члени правління звертали на давню економічну («заробітчанську») еміграцію, переважно з галицьких селян, серед яких вербували нових членів. Йшлося виключно про економічно-господарську та культурно-просвітницьку діяльність, тобто організацію святкових вечорів (Шевченківські свята, 22 січня – День соборності, День пам'яті першого президента УНР М. Грушевського та ін.), театральні вистави, поширення української періодики, художньої літератури, підручників. Загалом у Королівстві СХС на кінець 30-х рр. працювало 5 філій «Просвіти», 13 представництв, які охоплювали 24 населених пункти (Козлітін 1996: 59).

У середині 30-х рр. розгорнулася боротьба між українськими організаціями щодо доцільності поєднання в їх діяльності політичних настроїв з культурно-просвітницькими. Лише після обрання нового правління союзу, що відбулося 12 травня 1935 р., ця проблема була знята. До складу нового правління увійшли П. Чорний (голова), В. Андрієвський (заступник), Й. Прокоп'юк (секретар), Б. Козиренко (скарбник), а також члени М. Мельничук, В. Мартос і Б. Жилєня. До складу Наглядової ради були обрані К. Цвитанович, С. Трєтевич і В. Сердюк (Хроніка 1935: 36-37).

Після таких змін ситуація в українських організаціях Королівства Югославія стала відносно спокійною, а їхня діяльність ефективнішою. Нове правління СУО проводило лінію раціонального поєднання культурно-просвітницької діяльності з пропагандою ідей

збереження етнічної самобутності українців в Югославії і майбутнього національного визволення України.

Як наслідок подальших творчих зусиль представників української діаспори 1936 р. виходить «Руско-український альманах бачванско-сримских писательох», видавцем якого було «Руске народне друштво у Руским Керестуре». В альманасі почали друкувати молодих письменників М. Винайя, Я. Фейса, М. Ковача, С. Саламона, О. Латкович, Й. Костельника, о. М. Буїла, Є. Ковач (Марунчак 1969: 47-48).

Автори і видавці альманаху так пояснювали у вступі ціль і потребу такого альманаху: «Русько-український альманах – то є перша спроба, яка охопить белетристику югославських русинів. Переклади прози бачвансько-сремського діалекту літературною українською мовою засвідчать нашу любов до літературної української мови і заодно викличуть зацікавлення наших русинів до літературної мови, а наших братів українців у Галичині і в Україні зацікавлять нашими звичаями. Особливо ми намагаємося цим виданням зблизити широкі кола югославських русинів з українцями Галичини і України» (Марунчак 1969: 48).

Національні мотиви відтоді все частіше проявлялися в літературній творчості бачванських русинів-українців. Для обміркування своїх культурно-освітніх та народних справ бачванські русини вперше з'їхалися ще у липні 1919 р. на нараду в Нові Сад. Сюди з ініціативи о. Ю. Біндаса – пароха з Дюрдово прибуло близько 150 делегатів, які заснували «Руске народне просвітне друштво» (РНПД) (Латяк 2000: 50). Метою товариства було «пізнавати народний характер українців, розвивати й поширювати українську народну просвіту і в культурних справах заступати всюди інтереси південних українців». Попри те, що товариство було створене на території Воеводини, його діяльність планувалося розгорнути і на просторах Боснії і Хорватії. Згодом після з'їзду товариство почало видавати часопис «Руски новини» та щорічник «Руски календар». Коли 1935 р. в Руському Керестурі заснували друкарню, згадані видання перенесли з Нові Саду до Керестура, який і став центром культурного життя всіх бачванських русинів-українців.

З 1933 р. виходив ще один орган української діаспори в Югославії – «Рідне слово». До квітня 1941 р. це було єдине видання українською мовою. Першим і єдиним редактором, який одночасно був засновником цієї газети, а також і виконавцем усіх інших робіт (від підготовки статей до їх редагування та оформлення журналу), був о. М. Фірак – спочатку душпастир у Пішкоревцях, а згодом парох у Руському Керестурі. Друкували газету неподалік від Пішкоревців, у Дякові. Листопадове число з 1934 р. почали видавати вже в Осієку, де газету друкували до 2-го номера 1936 р. Потім кілька номерів вийшло у Дервенті, а останньою редакцією, яка випускала «Рідне слово», з кінця 1936 р. стала друкарня «Просвіти» у Руському Керестурі.

За законами старої Югославії відповідальними редакторами «Рідного слова» були люди, які фактично з цією газетою не мали нічого спільного, але постійно мешкали у місцевості, де вона друкувалася.

У Дякові відповідальним редактором був о. Ф. Дідович, римо-католицький парох і декан у Дякові. Коли ж друкувалися в Осієку, відповідальним редактором був сам о. Фірак. Під час видання у Дервенті газету підписував о. Жигмонд Слиж, український душпастир цього містечка.

У Руському Керестурі відповідальним редактором знову став о. М. Фірак. Спочатку «Рідне слово» виходило один раз на місяць, від 9-го номера 1935 р. – два рази на місяць, а з 2-го номера 1940 р. – три рази. Назву газети, а також і назви поодиноких рубрик графічно оформляв о. М. Буїла. Перші три букви назви газети своєю стилізацією утворювали гербовий знак святого Володимира Великого – тризуб. У перших номерах газети були такі рубрики: «З рідного краю», «Що чувати у світі?», «Що нового в Югославії?», «З наших осель», «Новинки». Пізніше з'являються рубрики: «Господарство», «З нашої держави»,

«Наші дописи». З часом рубрики міняли свої назви, але їх спрямування залишалось незмінним.

Вступну статтю до першого номера «Рідного слова» написав крижевський владика Д. Няраді, де, зокрема, зазначалося: «Нехай буде Господу Ісусу Христу найбільша честь і слава, що допоміг і поблагословив видання газети “Рідне слово” для греко-католицьких українців у Югославії» (Мизь 2003: 12). Видавець-редактор у першому номері звернувся до читачів із словами: «Випускаючи у світ “Рідне слово” – перший часопис для українського народу в Югославії, підписаний має тверду надію, що наші люди в Боснії, Славонії і по других краях Югославії його щиро привітають, бо відчують потребу часопису, котрий рідною українською мовою до кожного заговорить, принесе вісті з рідного краю, злучить нас розсіяних до одної громади і занесе до наших домів світло просвіти і знання. “Рідне слово” це часопис український і християнсько-католицький. Буде воно будити в наших людях народну свідомість, буде вчити любити рідну мову і все що наше українське...» (Мизь 2003: 12). Окрім «Рідного слова», у Пішкоревцях видавали «Ілюстровані календарі рідного слова для українського народу в Югославії», перші видання якого з’явилося 1934 – 1935 рр.

Отже, громадське життя русинів-українців у Югославії з початку ХХ ст. і до Другої світової війни оформилося і функціонувало з усіма національними ознаками. Попри тиск інших діаспорних згуртувань, насамперед російських, українці зуміли виокремитися з маси переселенців із земель Російської та Австрійської імперій і позиціювати себе як окремий народ. Їм вдалося створити низку громадських товариств – як нових, так і філій тих, що вже працювали в Україні (наприклад «Просвіта»). Ці організації стали осередками культурного життя українців в Югославії, що дозволило їм зберегти свої звичаї, традиції, мистецтво й активно знайомити з ними югославську спільноту. Діалог, який налагодився між українцями і югослов’янськими народами завдяки спілкуванню в культурній сфері, формував позитивний імідж української діаспори в Югославії.

Популяризація української культури, громадська діяльність на югослов’янських землях мала і політичні наслідки. В Югославії лише після розгортання активної суспільної діяльності русинів-українців почали сприймати їх як окремий народ, який прагне відновити свою державність, зберегти свою мову, духовність тощо. Тоді ж в урядовців Королівства Югославія почала формуватися позиція до т. зв. «українського питання», про яке вони раніше або не чули, або не розуміли його суті. Разом з тим громадська активність русинів-українців допомагала їм покращити своє матеріальне становище, що завжди залишалось актуальним для переселенців.

ЛІТЕРАТУРА

- Анський 1937 – Анський В. З українського життя в Югославії // Гуртуймося. Прага, 1937. Рік видання 2-3 (XX-XXI). С.30.
- Бурда 1999 – Бурда С. З життя русинів і українців Загреба // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. Вуковар, 1999. Рік XIX. № 107. С. 29-30.
- Бурда 2002 – Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. Загреб, 2002. С. 174.
- Вбивство С. Петлюри в Югославській пресі 1926. Тризуб. Прага, 15 серпня, 1926. Число 40. С. 24-25.
- Відкриття Української громади в Білгороді 1927. Тризуб. Прага, 23 грудня 1927. Число 156. С. 26-27.
- З життя у Югославії (Лист з Смередево) 1931. Тризуб. Прага, 1 листопада 1931. Число 44 (299). С. 17-18.
- З життя української громади 1935, Гуртуймося. Прага, 1935. Рік вид. I (XIII). С. 30-31.

- Козлитин 1996 – Козлитин В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.). Харьк. гос. пед. ун-т им. Г.С.Сковороды. Харьков: РА, 1996. 476 с.
- Крайцар 1927 – Крайцар І. Українська еміграція у Югославії // Руски календар. Руски Крестур, 1927. С.114.
- Кулеба 2000 – Кулеба Є. 30 років культурного життя українців у Кулі (II) // Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. Новий Сад, 2000. № 7. С. 49-56.
- Латяк 2002 – Латяк Ю. Інформування українською мовою на просторах колишньої Югославії (1922-1992) Короткий огляд // Misli z Dunava. Vukovar, 2002. № 5. С. 50-54.
- Латяк 2000 – Латяк Ю. Інформування українською мовою на просторах колишньої Югославії (1922-1992) // Глас Союзу. Новий Сад, 2000. № 3. С. 50.
- Лист з Югославії 1927. Тризуб. Прага, 7 серпня 1927. Число 32 (90). С. 10-11.
- Ліський 2002 а – Ліський Б. Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. С. 62-74.
- Ліський 2002 б – Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945) // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. С. 38-51.
- Малиновська 1995 Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях: короткий історичний нарис // Українська діаспора. Київ-Чикаго, 1995. Число 8. С.12-24.
- Марунчак 1969 – Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. Вінніпег, 1969. 64 с.
- Мацях 2002 – Мацях Є. Українці в Хорватії // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. С. 51-61.
- Мацях 1941 – Мацях Є. Хорватія вчора і сьогодні // Український вісник. Берлін, 3 серпня, 1941. Ч.21 (65). С. 3.
- Мизь 2001 – Мизь Р. «Новій думці», власне, 33 роки // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. Вуковар, 2001. № (1) 2. С.11.
- Мизь 2005 – Мизь Р. Біля колиски двох союзів і одної Регіональної Ради // Голос Союзу: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії. Нови Сад, 2005. № 8. С. 4-5.
- Мизь 2003 – Мизь Р. До 70-ліття виходу в світ першого числа «Рідного слова» // Наша газета. Загреб, 2003. 7 вересня. № 14. С.12.
- Мушинка 2005 – Мушинка М. Нас поєднав Володимир Гнатюк // Голос Союзу: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії. Новий Сад 2005. № 8. С. 12-15.
- Наріжний 1942 – Наріжний С. Українська еміграція. Прага, 1942. Частина друга. 370 с.
- Наріжний 1999 – Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. 370 с.
- Павлюченко 1987 – Павлюченко О.В. Россия и Сербия 1888-1903 (дипломатические отношения, общественные связи). К.: Наукова думка, 1987. 130 с.;
- Павлюченко 1992 – Павлюченко О.В. Україна в російсько-югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина XIX – початок XX ст.). К.: Наукова думка, 1992. 205 с.
- Румянцев 2008 – Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1999 роках. Київ: ФАДА, ЛТД, 2008. 256 с.
- Трощинський 1999 – Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. К.: Видавничий дім «Альтернатива», 1999. Т. 15. 350 с.
- Українська театральна справа в Білгороді 193. Тризуб. Прага, 16 листопада 1930. Число 40 (251). С. 19-20.
- Український прапор 1922 – Український прапор. 5 серпня 1922.
- Українські пластуни 1932а – Українські пластуни на югославському Джемборі в Загребі 1932. Тризуб. Прага, 28 серпня 1932. Число 33-31 (340-41). С. 30-31.
- Українські пластуни 1932б – Українські пластуни на югославському Джемборі в Загребі 1932. Тризуб. Прага, 30 жовтня 1932. Число 42 (350). С. 11-12.
- Хроніка 1927 – Хроніка 1927 // Тризуб. Прага, 26 червня 1927. Число 26-27. С. 42-43.
- Хроніка 1929 (6) – Хроніка 1929 (6) // Тризуб. Прага, 3 лютого 1929. Число 6 (162). С. 31-32.

- Хроніка 1929 (16-17) – Хроніка 1929 (16-17) // Тризуб. Прага, 14 квітня 1929. Число 16-17. С. 41.
- Хроніка 1930 (29-30) – Хроніка 1930 (29-30) // Тризуб. Прага, 3 серпня 1930. Число 29-30 (237-8). С. 43-44.
- Хроніка 1930 (31-32) – Хроніка 1930 (31-32) // Тризуб. Прага, 31 серпня 1930. Число 31-32 (239-408). С. 47-48/
- Хроніка 1931 (25) – Хроніка 1931 (25) // Тризуб. Прага, 28 червня 1931. Число 25 (283). С. 31-32.
- Хроніка 1931 (29-30) – Хроніка 1931 (29-30) // Тризуб. Прага, 2 серпня 1931. Число 29-30 (287-288). С. 44.
- Хроніка 1931 (37) – Хроніка 1931 (37) // Тризуб. Прага, 4 жовтня 1931. Число 37 (295). С. 28-29.
- Хроніка 1932 – Хроніка 1932 // Тризуб. Прага, 13 березня 1932. Число 11 (319). С. 26.ч
- Хроніка 1933 – Хроніка 1933 // Гуртуймося. 1933. Жовтень. С. 17.
- Хроніка 1935 – Хроніка 1935 // Гуртуймося. 1935. № 14-15 (квітень-вересень). С. 36, 37.
- Хроніка 1937 (2) – Хроніка 1937 (2) // Гуртуймося. Прага, 1937. Рік видання 2 (XXIII). С. 24.
- Хроніка 1937 (47) – Хроніка 1937 (47) // Тризуб. Прага, 5 грудня 1937. Число 47 (597). С. 27.
- Хроніка 1938 – Хроніка 1938 // Гуртуймося. Прага, 1938. Рік видання 3 (XXVI). С.17.

Валерій Власенко

РАДИКАЛЬНО-НАЦІОНАЛІСТИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ

Охарактеризовано радикально-націоналістичне середовище української політичної еміграції у трьох балканських країнах - Болгарії, Румунії та Югославії. Визначено основні його структурні одиниці - місцеві осередки Організації українських націоналістів та Український фашистський здви́г. Перші діяли в Болгарії та Югославії, другий - лише в Югославії. Проаналізовано діяльність Українського товариства «Просвіта» в Загребі та Українського культурного об'єднання в Болгарії, які перебували під впливом ОУН. В українському емігрантському середовищі в Румунії ОУН не спромоглася створити власні осередки. Вони діяли лише на етнічних українських землях - у Північній Буковині та частині Бессарабії. Розглянуто взаємовідносини різних середовищ української політичної еміграції в регіоні.

***Ключові слова:** Болгарія, Організація українських націоналістів, політичне середовище, Румунія, українська еміграція, Український фашистський здви́г, Югославія.*

Міжвоєнна українська політична еміграція в країнах Південно-Східної Європи - складне суспільно-політичне та соціокультурне явище. Вона мала не тільки строкату соціальну структуру, але і різні світоглядні напрямки щодо української державності.

В українській політичній думці того часу в Європі визначилося 5 основних напрямів: національно-демократичний, народницько-соціалістичний, націонал-комуністичний, консервативно-гетьманський та радикально-націоналістичний [1, с.11]. Проблема існування різних суспільно-політичних середовищ докладно розкрита на рівні політичних центрів еміграції (Австрія, Німеччина, Польща, Франція та Чехословаччина) [1-3], уривчасто - в окремих периферійних осередках, в тому числі в Югославії [4]. Охарактеризовані консервативно-гетьманське та національно-демократичне середовища еміграції в Південно-Східній Європі [5-6]. Але поза увагою дослідників залишилися інші суспільно-політичні середовища. Наша мета - розкрити особливості радикально-націоналістичного середовища української еміграції в таких країнах регіону, як Болгарія, Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. - Югославія) та Румунія.

Радикально-націоналістичне середовище української еміграції в країнах Південно-Східної Європи було представлено двома політичними структурами - Організацією українських націоналістів (ОУН) та Українським фашистським здви́гом (УФЗ). Перша була поширена серед українських емігрантів Болгарії й Югославії, друга - лише в Югославії. В Румунії осередки ОУН діяли серед етнічних українців Північної Буковини та Бессарабії, в емігрантському середовищі ідеї українського націоналізму знайшли своє організаційне оформлення лише напередодні Другої світової війни (друга половина 1939 р.).

Поразка Української революції 1917-1921 рр., поділ українських етнічних земель іншими державами, обструктивна політика цих держав щодо українського населення, розчарування частини українського суспільства в принципах демократії, занепад українських

політичних партій в еміграції, наявність суспільних груп, здатних на самоорганізацію під радикально-націоналістичними гаслами, зростання впливів тоталітарних, право-радикальних рухів в Європі та наявність власної (хоча і слабкої) традиції радикально-націоналістичного мислення сприяли появі націоналістично-радикального середовища [7].

Потужним центром українського націоналістичного руху була Чехословаччина. Місцеві українські право-радикальні націоналістичні групи й організації намагалися поширити свій вплив і на емігрантів у балканських країнах. Так, у другій половині 1920-х рр. Легія українських націоналістів (ЛУН), що виникла у листопаді 1925 р. в Празі, мала свого представника на Балканах [8, с. 52]. В обіжнику Проводу українських націоналістів (ПУН) Э№ 180/27 від 1 травня 1928 р. йшлося про те, що ЦК ЛУН запропонує Проводу кандидатуру від поручника в Болгарії [9, с. 62]. У додатку до проекту програми I Конгресу українських націоналістів був представлений приблизний реєстр учасників форуму, в якому Григорій Калюжний - делегат від українських націоналістів в КСХС, Зенон Кузеля (проживав у Берліні) - в Румунії, а також представники з Буковини та Бессарабії [9, с. 86; 10, с. 46].

Одним із важливих заходів з об'єднання всіх українських націоналістичних груп в єдину політичну організацію Є. Коновалець вважав видання журналу «Розбудова нації» (РН). У листі до Д. Андрієвського від 17 листопада 1928 р. він писав: «Досі я заступав думку, що раньше, заки приступати до якоїсь ширшої діяльності, треба нам виждати появи щонайменше двох перших чисел РН, зорієнтуватися, яке викликала вона вражіння серед нашого громадянства в краю і за кордоном і доперва після цього начати дальшу працю в поширеному вже масштабі так біля організації українських націоналістів як теж біля підготовки самого конгресу» [11, с. 69].

І дійсно, перше число журналу знайшло схвальні відгуки українських емігрантів в Італії, Франції, Чехословаччині й Югославії. У серпні 1928 р. уенерівець В. Андрієвський, стверджував, що в Загребі існувала невелика група емігрантів - прихильників журналу «Розбудова нації» [12, арк. 267]. Підґрунтям для появи українського націоналістичного руху в Югославії стала діяльність Українського товариства «Просвіта» (УТП) й Української студентської громади в Загребі, до складу яких входили вихідці зі Східної Галичини, та групи українських емігрантів, які поширювали націоналістичні видання «Сурма», «Розбудова нації» в цій балканській країні [13, арк. 291]. Восени 1928 р. представник військового міністра УНР на Балканах і в Туреччині В. Филонович інформував В. Сальського та В. Змієнка про зростання впливу націоналістичних груп та організацій в українському емігрантському середовищі в Болгарії та КСХС [14, арк. 62, 2 32-233]. Г. Калюжний намагався схилити на свій бік і прихильників УНР. За його сприяння один із керівників Української громади (УГ) в Белграді В. Андрієвський навіть умістив на сторінках часопису «Розбудова нації» кореспонденцію про життя українців в Югославії [15, с. 244-246].

28 січня - 3 лютого 1929 р. у Відні відбувся установчий Конгрес українських націоналістів, який завершився створенням Організації українських націоналістів. У його нарадах взяли участь 30 делегатів (членів) з Австрії, Бельгії, Вільного міста Данциг, Німеччини, Франції, Чехословаччини та 2 гостей. Не змогли прибути представники з Люксембургу, Туреччини, США та Югославії, а також із Буковини [8, с. 143; 16, с. 61]. У Конгресі повинен був взяти участь член управи УТП у Белграді Мар'ян Тумир, але через брак відповідних документів він до Відня так і не прибув [10, с. 49].

В оприлюдненому на Конгресі рефераті Петра Кожевникова йшлося про організаційну структуру ОУН. Автор запропонував схему територіального поділу діяльності ОУН, згідно з якою українські етнічні землі поділялися на 11 країв, в тому числі Задністрянський (11-й) з адміністративним центром у Чернівцях (в межах тогочасної Румунії), та 10 теренів, в тому числі Близькосхідний (7-й) з адміністративним центром

у Константинополі, до складу якого входили також Болгарія й Югославія. Наступними структурними ланками в краях були округи, на теренах - держави. Первинними ланками були відділи, що діяли на рівні міста, містечка або села, та підвідділи (у великих містах) [10, с. 202-203]. На Близькосхідному терені передбачалося створити відділи в Загребі та Каїрі [9, с. 144]. Запропонована П. Кожевниковим схема організаційної структури ОУН була схвалена Конгресом.

Після завершення установчого форуму розпочалася розбудова організаційної структури ОУН у балканських країнах. З метою відкриття місцевих відділів спочатку призначалися секретарі ОУН, а потім ці країни відвідували члени Проводу. У звіті М. Сціборського про діяльність ПУН з 15 квітня по 1 жовтня 1929 р. зазначалося, що секретарем ОУН в Югославії було призначено Г. Калюжного. Головне його завдання - заснування відділів у Белграді та Загребі. Особливу увагу Організаційна референтура ПУН приділяла Болгарії, оскільки в цій країні, по-перше, була численна військова еміграція, по-друге, велика кількість українців з Кубані, «праця серед яких є важливою у зв'язку з нашою зовнішньою політикою», по-третє, Болгарія розглядалася як потенційний осередок для зв'язку з Україною. У червні 1929 р. країну відвідав член ПУН Леонід Костарів. Секретарем ОУН у цій державі був призначений Іван Коршун [9, с. 195-196; 17, арк. 115, 120].

На нараді членів ПУН та ОУН, що відбулася 15 квітня 1930 р. в Женеві, йшлося про розбудову організаційної структури ОУН в еміграції. На той момент вже було створено 20 відділів з більш ніж 400 членами. Повідомлялося, що І. Коршун об'єднав навколо себе близько 30 осіб (прихильники ОУН). Вони впливали на діяльність УГ в Болгарії, що орієнтувалася на Уряд УНР в еміграції. Для поширення діяльності ОУН в країні І. Коршун пропонував відкрити в Софії бібліотеку-читальню. Керівники ОУН вважали цю пропозицію слушною, проте її реалізацію відкладали в часі через брак матеріальних засобів. В Югославії розбудова мережі ОУН дещо загальмувалася. Пояснювалося це, по-перше, недостатніми організаторськими здібностями Г. Калюжного, по-друге, складною політичною ситуацією в країні після державного перевороту в січні 1929 р., коли король Олександр розпустив парламент, заборонив політичні партії та призупинив дію конституції. Це ускладнило справу поширення журналу «Розбудова нації», оскільки поштою дозволялося пересилати одним пакунком не більше одного номера [9, с. 290-291].

У червні 1930 р. М. Сціборський, звітуючи Є. Коновальцю про діяльність ПУН за період з 15 квітня по 30 травня 1930 р., зазначив, що остаточно сформовані і розпочали діяльність 10 відділів ОУН у Бельгії, Данцигу, Люксембурзі, Німеччині, Франції та Чехословаччині, розпочато створення відділів у Болгарії (Софія), Югославії (Загреб, Белград), Австрії, Польщі та Туреччині. За його інформацією, в Болгарії українські емігранти виявили «велике зацікавлення акцією Проводу» і тому є «можливість ведення там праці». М. Сціборський стверджував, що Уряд УНР розпочав вже організаційну діяльність в балканських країнах і тому з метою перехоплення ініціативи у справі впливу на емігрантське середовище просив відрядити його до Болгарії та Югославії [9, с. 321].

У 1929-1930 рр. ідеологічне протистояння прихильників Уряду УНР та ОУН, що знайшло відображення в партійній періодиці, торкнулося й українських емігрантів у Болгарії. На сторінках «Тризуба» та «Розбудови держави» було опубліковано низку листів українських емігрантів із цієї країни щодо протистояння в емігрантському середовищі або спростування неправдивої інформації протилежної сторони [18-20]. Посилення впливу націоналістів серед українських емігрантів у Болгарії відзначала і газета «Независимость», що видавалася в Софії прихильниками Українського національного козацького товариства (УНАКОТО). Йшлося про те, що Організація українських націоналістів багаточисельна й активна, має власні друковані засоби і підтримує зв'язок із своїми прихильниками в Україні [21, с. 1; 22, арк. 2].

У жовтні 1930 р. Є. Коновалець наполягав на поширенні впливу ОУН серед еміграції на Балканах. У грудні того ж року секретарям ОУН в Болгарії та Югославії наказувалося надати до кінця року докладні інформації про кількість емігрантів, їхні осередки та можливість поширення в цих країнах націоналістичної преси, зокрема паризького двотижневика «Незалежність», що тільки-но був започаткований М. Сціборським [9, с. 361, 362, 371]. Наприкінці 1930 - на початку 1931 рр. В. Андрієвський неодноразово інформував В. Филоновича про залучення до націоналістичного руху та поширення в Югославії видань ОУН «Розбудова нації», «Незалежність», «Українське слово» колишніх членів управи УТП в Белграді і тогочасних керівників УГ в Белграді Г. Шевчика та М. Тумира [22, арк. 35; 23, арк. 5].

Навесні 1931 р. М. Сціборський відзначав, що, незважаючи на призначення секретарів ОУН у Болгарії й Югославії, організаційна робота в цих країнах лише починається. Він запропонував у Болгарії створити мережу поширювачів і дописувачів часопису «Незалежність» та паралізувати вплив газети місцевої філії Українського національного козацького товариства (УНАКОТО), а в Югославії у зв'язку з усуненням від обов'язків секретаря ОУН Г. Калюжного справу поширення «Незалежності» покласти на М. Тумира. М. Сціборський констатував, що справа розсилки великої кількості примірників часопису на індивідуальні адреси священників, учителів та урядовців фінансово себе не виправдала і запропонував налагодити продаж газети в Белграді і великих містах країни та організувати збір коштів на пресовий фонд [24, арк. 78, 86].

З метою розбудови організаційної мережі ОУН та мінімізації впливу Уряду УНР на Балканах після перебування там В. Сальського в серпні 1931 р. М. Сціборський відвідав Болгарію. У Софії, Варні та Пловдиві він зустрівся з українськими емігрантами. У столиці та Варні виголосив 4 доповіді про становище українських земель у складі СРСР і Польщі, звинувативши при цьому Уряд УНР у полонофільстві. За свідченням місцевих уенерівських відпоручників та представника військового міністра УНР на Балканах, виступи М. Сціборського справили великий вплив на емігрантів, особливо у Варні [23, арк. 206; 25, арк. 31, 64]. У Пловдиві йому не дали можливості виступити. Для протидії впливу ОУН Б. Цибульський навіть наполягав на терміновому приїзді до Болгарії О. Шульгина [25, арк. 32зв]. Про занепокоєння уенерівців розширенням діяльності ОУН в Болгарії свідчили публікації на сторінках тижневика «Тризуб» [26, с. 14-17] та газети «Незалежність» [27, с. 3-4]. У березні 1934 р. М. Сціборський відвідав Болгарію вдруге [28, арк. 156].

Повертаючись через Югославію, у серпні 1931 р. на белградському вокзалі організаційний референт ПУН мав короткотермінову зустріч із М. Тумиром [25, арк. 46]. За свідченням члена ОУН Миколи Дутки, який до 1932 р. навчався у Загребському університеті, розбудові організаційної структури ОУН у цій балканській країні заважали суперечки між секретарем ОУН Г. Калюжним, головою управи УТП у Загребі В. Войтанівським та Андрієм Кравцем [13, с. 289, 292].

Оразу після приїзду з Балкан М. Сціборський зустрівся з Є. Коновальцем. Голова Проводу позитивно оцінив діяльність організаційного референта в регіоні. Членам ПУН був надісланий обіжник, в якому йшлося про важливість Болгарії для подальшої діяльності ОУН в регіоні, використання її для зміцнення зав'язків ОУН із прихильниками в радянській Україні, можливість перенесення на цей терен друку партійних видань, в першу чергу «Незалежності», а пізніше і «Розбудови нації». З метою організаційного і технічного забезпечення видання партійної преси з Відня до Софії планувалося відрядити Павла Кашинського. При цьому редакції цих видань залишалися поза межами Болгарії. М. Сціборський запропонував голові ПУН призначити одного з керівників Українського культурного об'єднання (УКО) в Болгарії полковника І. Орлова секретарем ОУН в цій країні [24, с. 123]. Але через недостатні, на думку Д. Андрієвського, організаторські здібності,

бажання мати матеріальний зиск від роботи в організації та прихильність до гетьманського руху він так і не обійняв цю посаду [9, с. 290; 11, с. 455].

Невдовзі після поїздки організаційного референта ПУН до Болгарії були здійснені заходи з розширення мережі ОУН у цій країні. З цією метою наприкінці 1931 р. до країни прибув уповноважений ПУН Іван Шиманський (1908-1933), у січні 1932 р. вже в Софії почала виходити газета «Незалежність», а в лютому 1932 р. на базі Українського культурно-просвітнього товариства ім. Т. Шевченка у Варні відкрився відділ ОУН [24, с. 180-183]. Оскільки навесні 1932 р. з'ясувалося, що вартість видання газети «Незалежність» у Софії та Відні майже тотожна, то влітку того ж року було вирішено видавати її в австрійській столиці [24, с. 210].

І. Шиманський розгорнув діяльність із збільшення кола прихильників ОУН в Болгарії та поширення в країні журналу «Розбудова нації». Але на початку травня 1933 р. за нез'ясованих обставин він покінчив життя самогубством. У жовтні того ж року до Болгарії прибув новий резидент ОУН Микола Ніцкевич. На той час УКО вже цілком перебувало під впливом ОУН [29, арк. 189]. Неодноразово відбувалися спільні засідання управи УКО й осередку ОУН у Софії. Така практика припинилася лише у 1936 р., коли М. Ніцкевич визнав її неефективною. У Болгарії існувало 2 відділи (осередки) ОУН - у Софії та Варні. До складу першого входили Іван Коршун (керівник), Григорій Князєв, Донат Криворучко, Окій Ткаченко, Петро Литвиненко та Тихон Коваленко, другого - Марко Дробаха, В. Коваленко, Терещенко та ще одна особа [30, с. 230-231]. За іншими даними, у Варні діяла група, до якої належали Дробаха, Бондар, Колесник, Терещенко та Фастовець [31, с. 228].

Представники ОУН намагалися поширити свій вплив серед еміграції і в інших містах. М. Ніцкевич неодноразово приїздив до Пловдива, де виголошував доповіді на зборах місцевої УГ. Це дало позитивний результат. Кілька осіб (3-4 чоловіки) вийшло із складу місцевої УГ. Вони створили групу, що підтримувала ОУН [28, арк. 170; 29, арк. 189]. До кінця 1930-х рр. її кількісний склад не змінився. У січні 1938 р. група намагалася об'єднатися з місцевою УГ, але їй відмовили [32, арк. 33].

Члени ОУН підтримували Українське культурне об'єднання в його протистоянні з Українською громадою, що перебувала під впливом Уряду УНР в еміграції. Суперництво цих організацій виявилось у кількох напрямках.

По-перше, прихильники Уряду УНР намагалися очолити загальноукраїнський об'єднаний рух під гаслом Української Народної Республіки. У червні 1929 р. в Празі відбулася I конференція української еміграції, на якій були представлені різні осередки еміграції в країнах Європи, в тому числі УГ в Болгарії. Це викликало полеміку в емігрантській пресі. На сторінках «Розбудови нації» була опублікована стаття щодо цієї події й участі в ній українських емігрантів з Болгарії [18, с. 246-247]. У відповідь делегат від УГ в Болгарії Б. Цибульський на сторінках «Тризуба» подав свою точку зору на цю проблему [19, с. 16-19]. Українським націоналістам не сподобалося те, що ініціатором у цій справі виступили саме прихильники УНР. У 1931 р. в Бельгії відбулася нарада представників українських організацій за кордоном, яка і започаткувала створення Європейського об'єднання українських організацій на чужині (ЄОУОЧ). Декларацію про його заснування підписали представники 7 українських організацій та їхніх об'єднань у країнах Європи, в тому числі провідні діячі ОУН Д. Андрієвський (Бельгія), І. Рев'юк-Бартович (Литва), Є. Онацький (Італія), а також І. Орлов від УКО в Болгарії [11, с. 246-432]. У документі зазначалося, що об'єднання є позапартійною національно-громадською установою федеративного характеру і має боронити матеріальні й моральні інтереси українців за кордоном [33, с. 1], хоча насправді ОУН спрямовувала його діяльність [24, с. 208-210].

По-друге, УКО і УГ по-різному оцінювали дії польської влади на території Західної України. Якщо УГ не виявила у цьому питанні активності, то УКО - навпаки. 30 листопада 1930 р. з ініціативи об'єднання відбулися надзвичайні збори («протестне

віче») української колонії в Софії щодо польського терору у Східній Галичині. Доповіді виголосили доктор наук Вершинський, І. Орлов, В. Колісниченко, секретарем президії зборів був І. Коршун. Одногосно була схвалена резолюція про засудження дій польської влади на західноукраїнських землях. Вона була опублікована в українській емігрантській, болгарській і німецькій пресі та розіслана різним впливовим громадським діячам та міжнародним інституціям. Крім того, газета «Независимост» (8.12.1930) передрукувала статтю журналіста Рене Мартеля з цієї проблеми [34, с. 33], а газета «Заря» (14.01.1931) опублікувала відповідь Ф. Полтавціва на закиди редакції російської емігрантської газети «Возрождение» щодо сепаратизму «українських самостійників» у Болгарії й організації УКО «простестного віча» у Софії [35, л. 2].

Представники Уряду УНР в Болгарії Я. Малиновський і В. Филонович визнавали успіхи УКО й ОУН у протистоянні з уенерівськими організаціями та поширення їхнього впливу на українську еміграцію в цій балканській країні [28, арк. 176; 29, арк. 189].

Незважаючи на різні політичні орієнтації, УКО й УГ брали участь в об'єднувачому русі української еміграції в Болгарії, намагаючись очолити його. 14-15 жовтня 1933 р. в Софії з ініціативи УГ відбувся I Конгрес українських організацій у Болгарії, в якому взяли участь 26 делегатів від 10 громадських організацій та Комітету з будівництва Українського дому, в тому числі від УКО в Софії (В. Колісниченко, І. Коршун, П. Литвиненко, Д. Майстренко, М. Ніцкевич) та Бургасі (М. Корниліїв). До президії конгресу увійшли Д. Майстренко (заступник), П. Литвиненко (секретар), мандатної комісії - І. Коршун. Наслідком конгресу стало створення Союзу українських організацій у Болгарії (СУОБ). До складу його управи увійшли Д. Майстренко (заступник), П. Литвиненко (скарбник), ревізійної комісії - М. Корниліїв (голова) [36, с. 30-31].

Але через протистояння націоналістів, уенерівців та гетьманців консолідації української еміграції навколо СУОБ не відбулося. Тому на I делегатському з'їзді, що відбувся 4-5 листопада 1934 р. в Софії, управа Союзу була оновлена. До її складу увійшли М. Корниліїв (голова), Д. Майстренко (заступник, перед з'їздом виконував обов'язки голови), ревізійної комісії - І. Коршун [37, с. 14-16]. Згодом управу СУОБ очолив Д. Майстренко. Але в середині 1930-х рр. протистояння представника УГ уенерівця Я. Малиновського та представника УКО націоналіста М. Ніцкевича за вплив у Союзі закінчилося на користь першого. УКО вийшло зі складу Союзу, який наприкінці 1930-х років припинив своє існування, а на початку Другої світової війни, коли уенерівські організації втратили фінансову допомогу з боку Польщі, частина членів УГ приєдналася до УКО. У 1939 р. після нетривалої кризи УКО відродилося і фактично перетворилося на центральну установу української еміграції в Болгарії [30, с. 231].

На початку 1930-х рр. в Югославії сформувалося два осередки ОУН - в Белграді та Загребі. В Сербії нечисленна група членів ОУН і прихильників «Розбудови нації» намагалася впливати на діяльність громадських організацій української еміграції. До складу управ Українського товариства «Просвіта», Української громади в Белграді та Союзу українських організацій в Югославії входили оунівці Г. Шевчик та М. Тумир. Але у 1932 р. югославська влада заборонила УТП в Белграді. Тому, за словами В. Андрієвського, «націоналісти хочуть захопити у свої руки управу Білгородської Громади, а після, на конгресі Союзу, і управу Союзу» [38, арк. 62зв]. Через непорозуміння між керівниками уенерівських громадських організацій, амбіції В. Андрієвського щодо головування в Союзі узгоджені дії прихильників ОУН на I з'їзді СУОЮ у жовтні 1933 р. вони досягли позитивного результату. При невеликій кількості своїх делегатів Г. Шевчика обрали головою управи Союзу, М. Тумира - секретарем, тоді як уенерівці, які мали абсолютну більшість делегатів, отримали посади заступника голови (В. Андрієвський) та члена управи (П. Чорний) [28, арк. 18зв, 24, 44]. Посиленню впливу націоналістів в емігрантському середовищі в Югославії взагалі та в Союзі зокрема, як зазначали прихильники Уряду УНР,

сприяли поширення націоналістичної преси, перебування в Югославії одного з провідних діячів ОУН Олега Ольжича та короткотермінові відвідини країни М. Сціборським та В. Мартинцем (1934 р.). Націоналісти вкотре намагалися привернути на свій бік одного з провідних діячів уенерівського руху в Югославії В. Андрієвського, запропонувавши йому посаду секретаря ОУН в цій країні, але той відмовився [28, арк. 45, 128].

Зауважимо, що О. Ольжич брав участь в археологічних експедиціях Гарвардського університету (1932 р.) під керівництвом професора Роберта Еріха (Robert Ehrich) й інших наукових установ (1933 р.) в Югославії [39, с. 52; 40, с. 11-12], а в 1934 р. вивчав археологічні експонати неолітичної доби в Белградському музеї [38, арк. 128; 41, с. 136, 138].

У грудні 1934 р. на черговій конференції СУОЮ белградський відділ ОУН намагався цілком поставити під свій контроль Союз шляхом залучення до його складу УТП в Загребі, яке разом із своїми філіями мало більше 600 членів, та Український драматичний гурток у Белграді. Обидві організації перебували під контролем оунівців. Але уенерівці добилися того, що конференція була визнана такою, що не відбулася [42, арк. 23зв-26]. Через рік члени ОУН змушені були вийти зі складу Союзу.

До кінця 1930-х рр. відділ ОУН в Белграді так і не зміг очолити українські громадські організації в Сербії. Громади і товариства в Белграді, Великому Бечкереку, Новому Саді і Смедереві та СУОЮ залишилися під впливом Уряду УНР в еміграції. За даними відділу державної безпеки МВС Югославії, у 1939 р. керівником відділу Організації українських націоналістів у Белграді був Іван Будз [43, л. 2].

Більш активно діяв відділ ОУН у Загребі. Цьому, на думку самих емігрантів, сприяло те, що, по-перше, в Загребському університеті навчалася численна група національно свідомої галицької молоді й українських емігрантів, по-друге, умови для діяльності української еміграції в Хорватії були кращими, ніж у Сербії, де влада толерувала російську еміграцію [29, арк. 213], по-третє, у Хорватії служило чимало греко-католицьких священиків, які за направленням Д. Няраді закінчили богословські студії у Львові і повернулися до Югославії, за висловом члена ОУН Є. Мацяха, «хоч і не організованими, але в дослівному цього слова значенні - українськими націоналістами» [44, с. 52].

Провідником (секретарем) відділу був Василь Войтанівський (псевдо - Горохівський). Він брав участь у II Великому Зборі ОУН, що відбувся 27 серпня 1939 р. у Римі, та входив до складу ідеологічно-політичної (голова М. Сціборський), організаційної (голова Я. Макар-Барановський) та резолюційної (голова Я. Стецько) комісій цього партійного форуму [45, с. 8].

Наприкінці 1930-х рр. відділ об'єднував близько 200-250 осіб (членів та активних прихильників) [46, с. 296] і підтримував постійний зв'язок з ПУН через організаційного референта М. Сціборського та секретаря ПУН Я. Макар-Барановського. Найбільш активними членами ОУН у Хорватії були Йосип Коропей, Володимир Кранський, Євген Мацях, Михайло Степчишин, Іван Яцусь та інші. Відділ поділявся на ланки по декілька осіб (членів) в кожній. Збори ланки відбувалися щотижня або частіше (за потребою). Праця в ланках велася за такими напрямками: ідеологічно-політичний, військово-теоретичний та громадський. Перший передбачав вивчення націоналістичної літератури, наприклад, творів М. Сціборського «Земельне питання», «Націократія» або історії державно-політичної думки від Платона до Г. Гегеля, устрою і статуту ОУН, націоналістичної преси та комунікатів ПУН. Крім того, за завданням В. Войтанівського члени ланки/відділу готували для обговорення певні політичні питання. Другий напрямок передбачав військово-теоретичний вишкіл за підручниками з військової справи, третій - активну діяльність у громадських організаціях [47, с. 59-61].

У Хорватії публічну діяльність ОУН здійснювала через УТП у Загребі, управу якого очолював В. Войтанівський. Він залучив на свій бік частину українських студентів, які здійснювали культурно-освітню і політичну діяльність в українсько-русинському

середовищі в Хорватії, Боснії, Бачці та Сремі. Вони організовували у філіях УТП дитячі ясла, освітні курси, відзначали національні і державні свята – Шевченківські дні, Свято Незалежності України, проголошення ЗУНР, Акт Злуки УНР і ЗУНР, вшанування загиблих українських воєнків під Крутами і Базаром тощо. На сторінках «Вісника Українського Товариства Просвіта» (1936-1939 рр.) публікувалася інформація про різноманітні заходи УТП та велася полеміка з тими громадськими силами, які не хотіли політизації українсько-русинського середовища в Югославії [48, с. 111-114, 122-127, 129-133]. Активним провідником націоналістичних ідей на території Бачки і Срему був о. Микола Бучко. Він був спочатку редактором місцевого тижневика «Руски новини», а потім націоналістичного видання «Думка». За свідченням З. Книша, «вислідом його праці було те, що молодь Бачки і Срему пішла національним українським шляхом, відвертаючися від традицій попереднього покоління, що частинно тяготіло до Мадярщини, а частинно почало потопати в хорватському морі» [47, с. 62]. Члени ОУН й УТП публікували на сторінках хорватської преси матеріали про українців, українсько-хорватські зв'язки, огляди української преси про Хорватію, український національно-визвольний рух та участь у ньому молоді [49-51].

Провід ОУН мав гарні взаємовідносини із керівництвом Хорватської революційної організації «Усташі» (Ustaše – Hrvatska revolucionarna organizacija) на чолі з Анте Павелічем (Поглавнік), що була заснована 7 січня 1929 р. в Загребі. У 1932 р. у Бюлетені Крайової Екзекутиви на Західноукраїнських землях йшлося про розширення співпраці з організацією усташів [46, с. 295]. Українські націоналістичні видання публікували матеріали про рух усташів [52, с. 7-9]. Важливу роль у налагодженні взаємовідносин українських і хорватських націоналістів відіграв знаний у хорватських політичних колах В. Войтанівський. За даними З. Книша, він був членом таємної (імовірно, масонської) організації - Братство «Брати хорватського дракону» (Družba «Braća Hrvatskoga Zmaja»), до якого належала майже вся тогочасна інтелектуальна еліта Хорватії [47, с. 63].

Актуалізації ідей організованого українського націоналізму в українсько-русинському середовищі в Югославії сприяли дві події - Роттердамська трагедія 1938 р. та спроба українців Закарпаття створити незалежну державу восени 1938 - навесні 1939 рр.

Убивство 23 травня 1938 р. в Роттердамі керівника ОУН Євгена Коновальця знайшло свій відгомін і в Хорватії. Атаентат агенту НКВС П. Судоплатова викликав потрясіння серед українців у Хорватії, яке згодом «знайшло свій вислів у масових жалібних урочистостях» [44, с. 53]. Наступного року під егідою УТП у Загребі відділ ОУН організував збір коштів у Фонд Євгена Коновальця. Було зібрано близько 450 динарів. Зауважимо, що у грудні 1939 р. було вшановано пам'ять членів ОУН Василя Біласа та Дмитра Данилишина, які у серпні 1931 р. в Трускавці здійснили збройний напад, внаслідок якого був вбитий польський державний і політичний діяч Тадеуш Голувко [53, с. 66-67].

Події, пов'язані з набуттям автономії Підкарпатської Русі у складі Чехо-Словацької Республіки (ЧСР) та проголошенням 15 березня 1939 р. незалежності Карпатської України, викликали велике зацікавлення в українсько-русинському середовищі в Югославії, оскільки Закарпаття (Срібна Земля, Горніца) було батьківщиною русинів/українців, які в середині XVIII ст. оселилися спочатку у Воєводині, а звідти частина з них переселилися до Хорватії та Боснії. Інтерес до подій на Закарпатті ще більше посилювався після того, як місцевого єпископа д-ра Д. Няраді перевели з Крижевацької єпархії до Хуста, де він обійняв посаду Апостольського адміністратора для 280 парафій Мукачівської греко-католицької єпархії на землях, що залишилися у складі Словаччини і Підкарпатської Русі, пізніше - Карпатської України. Зі створенням у листопаді 1938 р. на базі націоналістичної «Української національної оборони» Організації народної оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС) деякі українські емігранти в Югославії виявили бажання записатися до цієї напіввійськової організації, подавши листи-заяви до управи УТП у Загребі [44, с. 54]. У 1939 р. зусиллями

членів УТП і відділу ОУН у Загребі було організовано збір коштів у Фонд Карпатської України. Надійшло 4326 динарів [53, с. 66-67].

Чимало зусиль доклали відділ ОУН й УТП у Загребі для полегшення побуту біженців із Карпатської України - своїх побратимів, військових і цивільних осіб. Основну масу біженців прийняли русини й українці Руського Керестура. Президент Карпатської України отримав «почесну варту і діловий секретаріат». Під час перебування в місті А. Волошина, деяких урядовців і депутатів Союму й особливо після повернення єпископа Д. Няраді місцева громадськість дізналася про роль ОУН у розбудові та захисті Карпатської України. Члени відділу ОУН у Загребі сприяли налагодженню контактів з іноземними дипломатичними установами. Під час зустрічей із дипломатами йшлося також і про переїзд А. Волошина до Лондона. В українсько-русинському середовищі Югославії тема Карпатської України залишалася актуальною до початку Другої світової війни. Учасники оборони Срібної Землі та члени відділу ОУН у Хорватії розповідали співвітчизникам про пробудження Закарпаття, його розвиток, діяльність Просвіти, партій, українських націоналістів, боротьбу Карпатської Січі тощо. Наголошувалося на тому, що єдиний фактор у протистоянні з усіма ворогами - український націоналізм (як ідея, світогляд, рух і ОУН). Це, на думку Є. Мацяха, сприяло збільшенню числа прихильників націоналізму та членів ОУН в Югославії [44, с. 55-56].

Другою політичною організацією радикально-націоналістичного середовища української еміграції в Південно-Східній Європі був Український фашистський здви́г (УФЗ). Він виник у середині 1930-х рр. і діяв лише в Югославії. Це була нелегальна політична організація [43, л. 2], що складалася переважно з емігрантів із Наддніпрянської України, які прибули до Югославії у складі армії П. Врангеля. Спочатку УФЗ співпрацював з ОУН. Мав тотожне з нею гасло «Один до одного» та схожу емблему - Тризуб (автор - Роберт Лісовський). У 1936 р. суперечка між двома організаціями щодо емблеми була врегульована. Емблемою ОУН був стилізований золотий тризуб із середнім елементом у формі двосічного меча спочатку на білому, а потім на синьому щиті із золотою смужкою. Часто використовувався лише тризуб з мечем без щита, наприклад, на титулі журналу «Розбудова нації». Зауважимо, що після II Великого Збору ОУН(б), що відбувся 1-4 квітня 1941 р. у Кракові, символіка цієї гілки ОУН змінилася. Емблемою УФЗ був подібної форми тризуб на фоні хреста темного кольору.

Інформації про склад, структуру та діяльність УФЗ небагато. Так, на сторінках паризького тижневика «Тризуб» матеріал про УФЗ вперше був опублікований у листопаді 1936 р. Це була реакція на появу універсалу від 19 серпня 1936 р. нової політичної організації. Програмний документ УФЗ розглядався уєнерівцями як провокація, оскільки удодатку до нього йшлося про організатора Запорозького корпусу Петра Болбочана, який «в тяжкий час наїзду червоних і білих катів на наш рідний край... був злочинно забитий агентами республіканської влади УНР». Припускалося, що це була чергова завуальована спроба «совітів» випробувати єдність української еміграції [54, с. 9-10].

Вдруге тижневик «Тризуб» звернувся до теми УФЗ в лютому 1937 р. Це був розлогий матеріал голови управи СУОЮ П. Чорного про програмні документи та керівництво нещодавно посталої політичної організації. Головою УФЗ був торговець Левко Богунець. У першій половині 1930-х рр. він мав децю інші ім'я та прізвище - Леонід Лебідь-Баганець, а у 1920-х рр. у російського військового агента в Белграді був зареєстрований як Леонід Баганцов. На думку П. Чорного, змінюючи прізвище Баганець на Богунець, імовірно, «підбирався він до історичної постаті Богуна» - сподвижника гетьмана Богдана Хмельницького. В універсалах УФЗ Л. Богунець іменувався «головою самостійної суверенної Української Держави фашистського здви́гу» (ССУДФЗ). Керівним органом організації була Головна Рада УФЗ або Головна Рада ССУДФЗ. При ній діяли політичний, адміністративний, військовий та інші відділи. Мета і головні завдання УФЗ були викладені

в універсалі Головної Ради УФЗ від 19 серпня 1936 р. та відозві політичного відділу від 26 серпня того ж року [55, с. 14-15]. Штаб УФЗ, як випливало з оголошення в белградській газеті «Политика», перебував за адресою: Београд, ул. Краља Александра, 112 [56, с.27]. В цьому будинку було декілька крамниць, в тому числі і з продажу одягу під назвою «Україна» (належала Л. Богунцю). Саме там і відбувалися засідання керівників УФЗ, серед яких були «міністр закордонних і внутрішніх справ» та «військовий міністр» [55, с. 16-17].

Уривчасті дані про УФЗ наводять російські емігранти в Югославії, наголошуючи на тому, що організація була виключно німецької орієнтації і беззастережно критикувала як полонофільські організації, тобто ті, які підтримували Уряд УНР в еміграції, так і ОУН, яка нібито скомпрометувала себе перед німцями. Стверджувалося, що Л. Богунець мав зв'язки з німецькими політиками, й, імовірно, з німецькою розвідувальною службою [57, с. 460].

У січні 1939 р. УФЗ започаткував видання друкованого органу – щомісячника «За Україну». Його власником був Л. Богунець, головним редактором - Петро Полубинський. Друкувалися статті В. Кривоноса, Я. Кравченка, В. Млиара, А. Смілого, С. Вовка та інших. Імовірно, частина статей підписана псевдонімами, а деякі статті - криптонімами (Б., В. Б., В. М., В. С., М. С., О. Го, С. Ст. та інші). Адреса редакції: Београд, ул. Краља Александра, 112. У першому номері журналу була викладена програма УФЗ, що складалася із 17 пунктів, а саме:

1. Україна - українцям.
2. Знищення більшовицької влади III інтернаціоналу.
3. Визволення з-під чужих окупацій всіх частин Української Землі.
4. Самостійна, не від кого незалежна, Соборна Українська держава.
5. Сильна національна влада з участю в кермі всіх представників українського суспільства.
6. Автокефалія Української Православної Церкви. Свобода для всіх інших християнських віросповідань в границях державних законів, однаке без права підпорядкування чужоземним церковним зверхникам. Українська Православна Автокефальна Церква та інші, признані державними законами християнські віросповідання, стоять на службі Державі і Народу.
7. Знищення всіх політичних партій.
8. Виховання українського суспільства в дусі жертвенного патріотизму та громадської дисципліни.
9. Розвиток національної культури.
10. Примусова загальна і фахова освіта.
11. Знищення ворожої і взагалі чужоземної колонізації.
12. Вивласнення без скупку панських земельних маєтків.
13. Вся земля працюючим селянам на основі приватної і громадської трудової власності.
14. Націоналізація вирішальних галузей промислу в цілях незалежного народного господарства. Всякі концесії чужинцям в промислі, рільництві та інших галузях державно-господарчого життя абсолютно виключені.
15. Приватний почин у тих ділянках промислового виробництва й торгівлі, де він виправдовується інтересами Держави і суспільства.
16. Організація робітництва в корпорації в цілях захисту його інтересів.
17. Усіх громадян неукраїнської народності на основі окремих державних законів унормувати під взглядом державної приналежності. З того правила безумовно виключені жиди й ті, що коли будь в тих чи інших формах працювали на шкоду Українського Народу й Української Державности [58, арк. 4-4зв].

На сторінках журналу піддавалися критиці політичні опоненти УФЗ - Уряд УНР в еміграції за орієнтацію на Польщу, ОУН щодо подій у листопаді 1938 р. - березні 1939 р. на Закарпатті [59, с. 3-11], гетьманський рух щодо подій 1918 р. в Україні [60, с. 12-20], російська радянська влада [61, с. 1-9]. Публікувалися статті про фашизм взагалі й український фашизм зокрема - «Наші завдання» С. Вовка, «Проблеми українського фашизму» М. С. [58, арк. 7-10], «Фашизм перемаже» В. Б. [62, арк. 2-5зв], а також численні статті з історії гетьманщини XVII-XVIII ст. та Української революції 1917-1921 рр.

На початку німецької окупації Югославії УФЗ була розпущена і припинила своє існування. Відірваний, за словами К. Бондаренка, від українських реалій, УФЗ не зміг перетворитися на потужну політичну силу. В Україні була знищена більшовиками соціальна база (середній клас) фашистського руху та встановлено жорсткий репресивний режим [63, с. 79].

У міжвоєнний період на території так званої старої Румунії, де проживала переважна частина українських емігрантів, осередків таких право-радикальних націоналістичних організацій, як УВО, ЛУН та інші, що згодом склали основу ОУН, не існувало. Про це свідчили як політичні опоненти ОУН в емігрантському середовищі, наприклад, В. Трепке [64, арк. 62], так і керівники націоналістичного руху на Буковині, зокрема, Д. Квітковський-Квітка [65, с. 561]. Перші місцеві націоналістичні формації «Легіон українських революціонерів» (керівник О. Зибачинський) і «Местники України» (Д. Квітковський та І. Григорович), що виникли відповідно у 1930 і 1932 рр., згодом встановили зв'язок із Проводом ОУН і 1934 р. увійшли до складу цієї організації, а О. Зибачинський став крайовим провідником ОУН на Буковину, Бессарабію і Мармарошину. Друкованими органами націоналістичного руху на Буковині були місячник «Самостійна думка» та тижневик «Самостійність». Члени редакції й адміністрації обох видань належали до ОУН [65, с. 567-569]. На сторінках місячника публікувалися праці провідних діячів ОУН Д. Андрієвського, В. Мартинця, Є. Онацького, М. Сціборського, О. Ольжича, а також члена ОУН в Болгарії Д. Криворучка [66-67].

У 1934, 1936 та 1938 рр. Румунію відвідав один із провідників ОУН О. Ольжич. Зазвичай зупинявся в Бухаресті у родині Русових. Із науковцем (іхтіолог) і громадським діячем української еміграції Юрієм Русовим він був знайомий ще з дитинства, потім приятелював у Празі, коли навчався в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова й Українському вільному університеті. З Наталією Геркен-Русовою мав спільні проекти щодо організації вистав «авангардно-героїчного театру “Аполло мілітанс”» у 1937-1939 рр. в Празі та оформлення національних свят (Державності, 1 Листопада, Чорного моря та інших) у героїчному стилі [68, с. 64; 69, с. 79]. Звідси через Буковину декілька разів їздив до Львова, де зустрічався з Д. Донцовим [70, с. 159-160]. Короткотермінові відвідини Буковини О. Ольжич використав і для роботи в Чернівецькому музеї, де вивчав матеріали археологічних розкопок стоянки трипільської культури у с. Шипинці [40, с. 11; 71-72], та обговорення редакційних справ місячника «Самосійна думка». У 1934-1937 рр. О. Ольжич, перебуваючи у Празі, був фактичним редактором цього видання [73, с. 47], що підтвердив й один із його редакторів Д. Квітковський [65, с. 569].

У 1939 р. на запрошення родини Русових до Бухареста прибув головний ідеолог українського інтегрального націоналізму Д. Донцов. У 1940-1941 рр. спільними зусиллями Д. Донцова, Ю. Русова та Н. Геркен-Русової в Бухаресті виходив журнал «Батава», на титульній сторінці якого було зазначено: «журнал національного традиціоналізму».

Д. Донцов неодноразово зустрічався з групою Василя Мельника у складі Української громади в Бухаресті та членами місцевого осередку Українського союзу гетьманців державників на чолі з М. Ярошом, пропагуючи ідеї націоналізму. Згодом обидві групи встановили зв'язок із ОУН, а група В. Мельника - ще і з румунською право-

радикальною організацією «Залізна гвардія» [64, арк. 212]. У 1940 р. до групи В. Мельника входили К. Антошко, В. Бережний, С. Богданович, І. Дробіт, М. Пилипенко, І. Пищенко, Н. Теленкевич, О. Шван [64, арк. 114-118, 363]. Частина з них стала членами ОУН, решта підтримувала зв'язок із ОУН та діяла за її вказівками.

Про свої зустрічі у 1939-1940 рр. із членами осередку ОУН на Буковині свідчив на допитах у Головному управлінні «СМЕРШ» представник військового міністра УНР в Румунії Гнат Порохівський. Йшлося про керівників і членів цього осередку Ореста Масікевича, Івана Григоровича [64, арк. 107, 160], Жуковського, Кварковського (імовірно, Квітковський), Юрія Фурмана та Якубовича [74, арк. 125-126].

Отже, радикально-націоналістичне середовище української політичної еміграції в Болгарії та Югославії не було численним, але поступово ставало впливовою силою серед емігрантів. Було представлено Організацією українських націоналістів та Українським фашистським здвигом. Найбільш активним і згуртованим був осередок Організації українських націоналістів у Хорватії. Його голова В. Войтанівський входив до керівного складу ОУН, брав участь в її конференціях. Представники радикально-націоналістичного середовища діяли серед емігрантського загалу через громадські організації – Українське товариство «Просвіта» в Загребі та Українське культурне об'єднання в Болгарії. УФЗ не виявила активності серед еміграції і діяла лише на території Сербії. В Румунії ОУН так і не спромоглася створити власну мережу в емігрантському середовищі, але активно діяла на українських етнічних землях, що перебували в її складі у міжвоєнний період.

1. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. - К.: Генеза, 2002-2006. - Т. 5: Українці за межами УРСР (1918-1940) / Керівник тому В. П. Трошинський. - К., 2003. - 720 с.
2. Трошинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. П. Трошинський. - К.: Інтел, 1994. - 259 с.
3. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття) / В. Піскун. - К.: МП «Леся», 2006. - 672 с.
4. Козлитин В. Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.) / В. Д. Козлитин. - Харьков: РА, 1996. - 476 с.
5. Власенко В. М. Консервативно-гетьманське середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи (1918-1939) / В. М. Власенко // Сумський історико-архівний журнал. - 2015. - № XXV. - С. 56-67.
6. Власенко В. М. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи / В. М. Власенко // Сумська старовина. - 2016. - № XLVIII. - С. 25-49.
7. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів [Електронний ресурс] // Українська правда. Історична правда [веб-сайт]. - 16.01.2012. - URL: <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/01/16/55531/> - Назва з екрану (28.03.2016).
8. Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму / З. Книш; передмова Д. Квітковського. - Торонто: Срібна Сурма, 1970. - 186 с.
9. Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. - К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. - Т. 1: 1927-1930 / Упоряд. Ю. Черченко, О. Кучерук. - 480 с.
10. Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: документи і матеріали. - Львів, 2006. - 420 с.
11. Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. - К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2007. - Т. 2. - Ч. 2: Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським (1927-1934 рр.) / Упоряд. Ю. Черченко; наук ред. Н. Миронець. - 536 с.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 269, оп. 2, спр. 269.

13. Мандрик М. Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу / М. Мандрик; Фундація ім. О. Ольжича в Канаді. - К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. - 351 с.
14. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 270.
15. М. ир. З життя української еміграції в Югославії // Розбудова нації. - 1929. - Ч. 6-7 (18-19). - С. 244-246.
16. Звідолення Конгресу Українських Націоналістів // Розбудова Нації. - Прага, 1929. - Ч. 1-2 (13-14). - С. 61.
17. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 274.
18. Націоналіст. Лист з Болгарії // Розбудова нації. - 1929. - Ч. 6-7. - С. 246-247.
19. Цибульський Б. Лист із Болгарії // Тризуб. - 1929. - Ч. 36. - С. 16-19.
20. Хроніка. В Болгарії. Ворскленко І. Пишуть з Болгарії // Тризуб. - 1930. - Ч. 48. - С. 27.
21. Украинския въпрос // Независимост. - София, 1930. - 30 юлий. - С. 1.
22. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 276.
23. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 277.
24. Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. - К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. - Т. 2. - Ч. 1: 1931-1934 / Упоряд. Ю. Черченко, наук. ред. Н. Миронець. - К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2010. - 464 с.
25. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 277а.
26. Незалежний. Лист з Болгарії // Тризуб. - 1931. - Ч. 41. - С. 14-17.
27. Болгарія // Незалежність. - Париж, 1931. - Ч. 16-17 (15 жовтня). - С. 3-4.
28. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 278.
29. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 282.
30. Живюк А. Між ендеками й більшовиками: Микола Ніцкевич в українському націоналістичному русі 1920-1940-х рр. / А. Живюк // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. - 2010. - № 2(35). - С. 212-236.
31. Мангачев П. Украинската емиграция в България през периода между двете световни войни (1918 г. - 1944 г.) / П. Мангачев. - София: Колбис, 2011. - 321 с.
32. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 283.
33. Об'єднання українських організацій за кордоном // Розбудова нації. - 1932. - Ч. 1-2. - С. 1.
34. Кульчицький Є. Перша пластова еміграція // Пластовий шлях. - Мюнхен, 1951. - Ч. 5. - С. 29-35.
35. Централен державен архив на Република България (ЦДАБ), ф. 1717К, оп. 2, а.е. 347
36. Хроніка. В Болгарії. Карпилівський Г. 1-й український конгрес у Софії // Тризуб. - Париж, 1933. - № 41. - С. 30-31.
37. Малинівський Я. Перший делегатський з'їзд Союзу Українських Організацій в Болгарії (Лист із Софії) // Тризуб. - Париж, 1935. - Ч. 3-4. - С. 14-16.
38. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 279.
39. Винар Л. Наукова діяльність Д-ра Олега Кандиби / Л. Винар // Український історик. - 1985. - Ч. 1-4 (85-88). - Т. 22. - С. 49-74.
40. Наріжний С. 15 літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі (1923-1938) / С. Наріжний. - Прага, 1940. - 15 с.
41. Кандиба О. Техніка посудинна ніжці в пасковій кераміці / О. Кандиба // Український історик. - 1985. - Ч. 1-4 (85-88). - С. 136-140.
42. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 280.
43. HR-HDA, f. 1357, kut. 2, br. 46387 (1939).
44. Мацях Є. Українці в Хорватії / Є. Мацях // Українці Хорватії. Матеріали і документи = Ukrajinci Hrvatske Materiali i dokumenti. - Загреб: Grafika, 2002. - Кн. 1. - С. 51-61.
45. Книш З. Перед походом на Схід. Спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939-1941 роках / З. Книш. - Ч. 1. - Торонто: Срібна Сурма, [б. р.]. - 187 с.
46. Марискевич Т. Г. Стосунки ОУН з «малими» європейськими державами та організаціями право-радикального спрямування / Т. Г. Марискевич // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в

- Україні: зб. тез доповідей Х наук.-практ. конф., 31 березня - 5 квітня 2014 р. - Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014. -С.293-296.
47. Книш З. Перед походом на Схід. Спогади й матеріяли до діяння Організації Українських Націоналістів у1939-1941 роках / З. Книш. - Ч. 2. - Торонто: Срібна Сурма, [б. р.]. - 191 с.
  48. З журналів і книжок // Матеріали доісторії українців уБоснії. - Т. 5 / Укладач і ред. о. д-р Р. Мизь; «Руске слово», Греко-католицька парафія св. Петра і Павла. - Новий Сад, 2008.- С.109-218.
  49. Stepčušyn M. Ukrajinski sveučilištarac u službi nacije / M. Stepčušyn // Hrvatska smotra. - Zagreb, 1936. - Br. 3. - S. 56-61.
  50. V[o]jtanivskij V. Ukrajinci o nama // Hrvatska smotra. - Zagreb, 1936. - Br. 4. - S. 136.
  51. V[o]jtanivskij V. Ukrajinci o nama // Hrvatska smotra. - Zagreb, 1937. - Br. 2. - S. 127-128.
  52. Боротьба хорватів за волю // Сурма. - 1934. - Ч. 1-2 (75-76). - С. 7-9.
  53. Liskij B. Djelovanje ukrajinskoh društva «Prosvita» iz Zagreba među Ukrajincima u Bosni i Hercegovini između dvaju ratova. - С. 53-67.
  54. З преси // Тризуб. - Париж, 1936. - Ч. 39. - С. 8-10.
  55. ЧорнийП.«Пошилисяв дурні»П. Чорний// Тризуб. -Париж,1937. -Ч.7-8. -С.13-18.
  56. Друштва и установе // Политика. - Београд, 1936. - Бр. 10224 (8 новембар). - С. 27.
  57. Беломиграција у Југославији: 1918-1941. Т. 1 / Приредили Т. Миленковић, М. Павловић; Институт за савремену историју. - Београд: Фото Футура, 2006. - 506 с.
  58. Центральнийдержавнийархів вищихорганів владитауправлінняУкраїни(ЦДАВО),ф. 4465, оп. 1, спр. 196.
  59. Кривоніс В. Відповідь брехачам / В. Кривоніс // За Україну. - Белград, 1939. -Ч. 5. - С. 3-11.
  60. Кравченко Я. Скоропадщина / Я. Кравченко // За Україну. - Белград, 1939. -Ч. 5. - С. 12-20.
  61. Кривоніс В. Московський імперіялізм й український фашизм / В. Кривоніс // За Україну. - Белград, 1939. - Ч. 6. - С. 1-9.
  62. ЦДАВО, ф. 4465, оп. 1, спр. 197.
  63. Бондаренко К. Фашизм в Україні. Доісторії проблеми / К. Бондаренко // Українські варіанти [електронна версія]. - 1997. - № 2. - С. 79. URL: <http://joanerges.livejournal.com/348951.html?thread=2895639>
  64. Галузевий державний архів СлужбибезпекиУкраїни (ГДАСБУ), ф.5, спр.26440,т.1.
  65. Квітковський-Квітка Д. Євген Коновалець і Буковина / Д. Квітковський-Квітка // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен: Видання Фондації ім. Євгена Коновальця, 1974.-С. 561-576.
  66. Криворучко Д. Москва без маски / Д. Криворучко // Самостійна думка. - 1935. -Ч.2-3.- С.138-142.
  67. Криворучко Д.Присвята / Д. Криворучко // Самостійнадумка. -1936.- Ч. 9-12. -С.397.
  68. Русов Ю. Поезія визвольних змагань / Ю. Русов. - Торонто: На варті, 1954. - 110 с.
  69. Маруняк В. Культурна референтура ПУН в роках 1937-1942 / В. Маруняк // Українськийісторик. - 1985. - Ч. 1-4 (85-88). - Т. 22. - С. 75-80.
  70. Штогрин Д. Листипро Кандибу / Д. Штогрин // Український історик. - 1985. - Ч. 1-4(85-88). -Т.22. - С.157-183.
  71. Kandyba O. Schipenitz. Kunst und Gerate eines neolithischen Dorfes / O. Kandyba. -Wien: Schroll, 1937. - 156 s.
  72. Кандиба О. Шипинці. Мистецтво та знаряддя неолітичного селища / О. Кандиба, пер. з нім. - Чернівці: Букрек, 2004. - 156 с.
  73. Антонович М. Др. Олег Кандиба / М. Антонович // Український історик. - 1985. - Ч. 1-4 (85-88) - Т. 22. - С.46-48.
  74. ГДА СБУ, ф. 5, спр. 26440, т. 2.

Валерій Власенко

УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ПРОСВІТА В ЗАГРЕБІ У 1922-1941 РР. (ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА)

***Анотація:** У роботі йдеться про Українське товариство Просвіта в Загребі у період між Першою та Другою світовими війнами. Крізь призму документів і матеріалів українських, сербських і хорватських архівів та емігрантської преси показані зміни організаційної структури товариства. Охарактеризовано склад центральної організації товариства в Загребі та Белграді, визначено хронологію появи його філій і представництв у Боснії, Македонії, Сербії та Хорватії.*

***Ключові слова:** Белград, Загреб, Королівство сербів, хорватів і словенців, русини, українська еміграція, Українське товариство Просвіта, Югославія.*

У період між Першою та Другою світовими війнами в Королівстві сербів, хорватів і словенців (КСХС) найбільш сприятливі умови для організованого життя українських емігрантів склалися в Хорватії. Хорвати, які обстоювали тоді ідею федералізації Югославії, прихильно ставилися до боротьби українців за власну державність та культуру. Ще за часів Австро-Угорщини в Загребі проживало чимало вихідців із Західної України. На початку 1920-х рр. вони склали більшість серед українських емігрантів у цьому місті. Частина з них мала вищу освіту або навчалася в Загребському університеті. Рівень їхньої національної свідомості був досить високим. Саме тому в Хорватії і виникла перша громадська організація міжвоєнної української політичної еміграції в КСХС – Українське товариство Просвіта (УТП, *Ukrajinsko društvo prosvjete*) у Загребі.

У нашій роботі поняття політична еміграція ми розглядаємо у вузькому сенсі. Йдеться про ту частину української еміграції, яка була політично вмотивована, ідеологічно визначена, організаційно структурована та сповідувала ідею відновлення української державності в різних її формах. Тому автор ставить собі за мету розкрити особливості організаційної структури Українського товариства Просвіта в Загребі та Белграді в міжвоєнний період. У роботі не йдеться про основні напрямки діяльності УТП.

29 червня 1922 р.¹ ініціативна група у складі Івана Будза, Василя Войтанівського, Івана Дрогобецького, Івана Ерделі, Антона Жука, Івана Калая, М. Коміліча, Іллі Крайцара, Федора Лабоса, Павла Луцького, Богдана Макарушки, М. Осідача, Олеса Спенула, Йосипа Філаса, Григорія Шевчика та Петра Штурман-Зайченка скликала установчі збори, які схвалили статут УТП. До управи обрали І. Будза (голова), В. Войтанівського (заступник), І. Калая (секретар), Й. Філаса (скарбник), А. Жука (бібліотекар), наглядової ради (ревізійна

---

¹ У науковій літературі зустрічаються помилки щодо дати (день місяця або рік) заснування товариства. Див.: Козлитин В. Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.), Харьков, с. 252; Патер І. Г. Українська еміграція до Південної Європи (за матеріалами Центрального державного історичного архіву України у Львові), Вісник Львівської комерційно академії, сер.: гуманітарні науки, Львів, 2011, вип. 10, с. 184.

комісія) – Клименка й І. Крайцара (HR-HDA, 1353-3399: 15- 25). Засновники УТП взяли за зразок статут львівської Просвіти. Головною метою організації було об'єднання на культурно-освітній основі всіх українців, які проживали на території КСХС (HR-HDA, 1353-3399: 19).

Виникнення нової громадської організації викликало занепокоєння у керівництва русинської організації Руське народно-просвітне товариство (РНПД, Руске народне просвітне друштво) в м. Рускі Керестур. Заступник голови управи РНПД о. Юрій Біндас звернувся листом до управи УТП, в якому висловив занепокоєння щодо можливої конкуренції двох товариств. В. Войтанівський переконав його у протилежному. На його думку, товариства не могли конкурувати, оскільки РНПД опікувалося переважно бачвансько-сремськими русинами, а УТП як загальноукраїнська організація займалося поширенням української культури та підвищенням національної свідомості політичних емігрантів й українців, які проживали в Хорватії та Боснії. З'ясування позицій на початку виникнення протиріч між двома організаціями не призвело до ворожнечі (Латяк, 2002: 52-53).

Незважаючи на те, що статут УТП був досить поміркованим щодо національного питання, Міністерство внутрішніх справ КСХС затвердило його лише 7 лютого 1925 р. (HR-HDA, 1353-3399: 42).² У травні того ж року була обрана нова управа. До її складу увійшли І. Будз (почесний голова), В. Войтанівський (голова), Всеволод Лаврів (заступник), Григорій Шевчик (секретар), Федір Лабош (скарбник), Анатолій Майлушевський (бібліотекар), ревізійної комісії – І. Каляй та Олесь Степун. Запасними членами управи та комісії обрали Миколу Камінецького, Осипа Костельника й А. Жука (Дописи, 1925: 4). Активність УТП у Загребі виявилася у культурно-освітній діяльності й ознайомленні хорватської громадськості з українською національною справою.

Найбільш активною й організованою силою української еміграції на початку 1920-х рр. була студентська молодь. Чимало уродженців України навчалося в югославських вищих навчальних закладах. Але якщо в Белграді вони перебували «під опікою» російських організацій (Лимар, 1923: 68-69), то в Загребському університеті українці змогли створити студентську організацію. Вперше думку про заснування власної спілки студенти Загребського університету висловили 28 січня 1922 р., а 12 травня того ж року статут Української студентської громади у Загребі (УСГ, *Ukrajinsko studentsko društvo u Zagrebu*) був поданий до сенату університету на затвердження. 17 травня відбулися установчі збори УСГ (Роговий, 2008: 219).

У них взяли участь Дмитро Бережний, Яків Болобан, Олександр Горчинський, Іван Горянський, Григорій (Грегор) Каложний, Богдан і Любомир Макарушки, Володимир Моклович, Павло Луцький, Микола Осідач та Микола Юрійчук. До складу управи були обрані Л. Макарушка (голова), О. Горчинський (заступник), П. Луцький (секретар), І. Горянський (скарбник), М. Юрійчук (бібліотекар) (HR-HDA, 1353-3908: 6). 9 лютого 1923 р. югославська влада затвердила статут УСГ (HR-HDA, 1353-3908: 23). Отже, на той момент Українська студентська громада у Загребі була єдиною легальною організацією українських емігрантів у КСХС.

На початку червня 1922 р. до Громади належало 18 студентів, в тому числі із Наддніпрянської України – 4, Східної Галичини – 11, Бачки, Срема і Боснії – 3. З них 16 осіб були колишніми військовими. Під час Першої світової війни та Української революції

2 Є. Пащенко стверджує, що до затвердження статуту УТП у Загребі діяло як секція хорватського товариства *Domagoj*. Див.: Пащенко Є. Українська інтелігенція і розвиток хорватської україністики, Наукові записки Національного університету Острозька академія: Історичні науки, Острог, 2010, вип. 15, с. 372.

1917-1921 рр. вони служили у військових формуваннях Австро-Угорщини (8 осіб), Росії (4), УНР (4), ЗУНР (8) та Червоній Українській Галицькій Армії (5). На 20 червня 1922 р. у складі УСГ перебувало вже 28 членів. Навесні наступного року у зв'язку з виїздом більшості студентів-галичан із Загреба була обрана нова управа у складі Сергія Сухорукова (голова), Всеволода Лавріва (заступник), Григорія Бордукало (секретар), Г. Каложного (скарбник), Григорія Павлоградського та Ірини Дятків (члени). Членами-фундаторами УСГ були відомий громадський діяч, професор Стефан Лукіянович та голова УТП в Загребі В. Войтанівський (Роговий, 2008: 219-221). У 1922-1923 рр. Громада співпрацювала із загребською Просвітою у культурно-освітній сфері, проте «вже наприкінці 1924 р. життя УСГ зовсім завмерло і той мертвий сезон тривав до 1932 р.» (ЦДАВО, 3905-2-165: 8). Зауважимо, що у липні 1927 р. Українська студентська спілка в Загребі підписала протест українських студентських організацій «до студентства і суспільства цілого культурного світу в справі вбивства Головного Отамана С. В. Петлюри». На той момент УСГ мала 14 членів. Головою управи був В. Могильницький, секретарем – Бородавченко (Протест, 1927: 7).

З покращенням правового становища емігрантів, припиненням адміністративної діяльності російських організацій біженців, позбавленням певних обмежень щодо пересування територією країни та зміни місця проживання в середині 1920-х рр. кількість емігрантів взагалі й українських зокрема в Белграді збільшилася. Делегат від українських організацій в Югославії на I Конференції української еміграції, що відбулася у 1929 р. в Празі, Василь Андрієвський згадував: «Як раз в той час, тобто без малого чотири роки тому, у Білгороді зібралось трохи більше українців. Нестерпима атмосфера, яку творила російська реакція на чолі з своєю Комісією по справах біженців, чи як самі росіяне називали її “Чорна Чека”, трохи розвіялась, з’явилися кращі умови перебування українців у самому Білгороді, а разом з цим і кращі умови для праці. Натурально, що в білгородських українців з’явилася думка відкрити і тут якусь свою організацію. Після довгих обговорень вирішено було відкрити філію Загребської Просвіти з тих причин, що для створення філії уже існуючого товариства потрібно було далеко менше формальностей і більше певності було в тим, що відкриття організації буде дозволено» (ЦДАГО, 269-2-258: 28).

Крім того, із Загреба виїхали провідні діячі УТП І. Будз, В. Войтанівський, Г. Шевчик, М. Юрійчук та інші. 29 січня 1926 р. у Белграді була заснована філія УТП. До її управи були обрані І. Будз (голова), Володимир Шухевич, Павло Павлович-Шура (заступники), В. Андрієвський (секретар), Володимир Вільковський (бібліотекар), Мар’ян Тумир (скарбник) та Іван Радченко (референт музично-драматичного відділу). Адреса філії: І. Budz, «Putnik», Kolarčeva 1, Beograd (Різні вісти, 1926: 4). Пізніше управа філії УТП знаходилася у приміщенні по вул. Негушева (Njeguševa), 51 (ЦДАГО, 269-2-268: 163зв). Упродовж 2 років філія діяла більш-менш злагоджено, без внутрішніх конфліктів, була активною та чисельною. До неї записувалися і групи українців, які проживали в інших містах Сербії. Так, у січні 1928 р. філія УТП у Белграді мала близько 150 членів, в тому числі 40 галичан, її нелегальна філія у Новому Саді – 22 члени, групи українців у Смедерево – 7, Великому Бечкереку – 15, Осієку – до 20 осіб із Наддніпрянщини та 70 з Кубані, тоді як центральна організація в Загребі налічувала лише 30 членів (ЦДАГО, 269-2-262: 35). Тому 30 січня того ж року управа філії УТП в Белграді повідомила МВС про рішення загальних зборів УТП у Загребі від 27 листопада 1927 р. перенести місце перебування центрального управління Товариства до Белграда (АЖ, 14-64-204: 97).³

3 В українській емігрантській пресі зустрічаються помилки щодо дати загальних зборів УТП у Загребі про перенесення центрального офісу Товариства до Белграда. Замість 27 листопада вказано 27 вересня. Див.: Хорив. Укр. еміграція в Югославії, Укр. вісти, Берлін, 1943, № 3 (7 лютого), с. 6.

Українське товариство Просвіта в Белграді об'єднувало українців різної політичної орієнтації. Якщо голова управи І. Будз спочатку був прихильником політичних структур ЗУНР в еміграції та на західноукраїнських землях, публікувався в берлінському часописі Український Прапор та львівській пресі, згодом орієнтувався на гетьмана Павла Скоропадського, то секретар управи В. Андрієвський підтримував Уряд УНР в еміграції, його статті друкувалися на сторінках паризького тижневика Тризуб. До складу УТП входили також гетьманці та так звані малороси.⁴ З часом ці розбіжності у політичних симпатіях викликали певне напруження між членами управи УТП. Ситуація загострилася з приїздом із Стамбула до Белграда прихильника гетьмана П. Скоропадського Миколи Зоц-Кравченка, який намагався включити до складу Просвіти якомога більше малоросів, запозичити для УТП гроші у російських емігрантських організацій та сербської влади. З обранням у лютому 1928 р. нової управи УТП, у складі якої переважали наддніпрянські українці на чолі з В. Андрієвським, відбувся розлад у роботі Просвіти. Товариство опинилося на межі розпаду (ЦДАГО, 269-2-269: 198).

У червні 1928 р. при УТП почав діяти драматичний гурток на чолі з Михайлом Манглером. Згодом він перетворився на драматичну трупку Просвіти. Основу гуртка (трупки) склали малороси. Це також викликало невдоволення частини членів, які виступали за політизацію діяльності Просвіти (ЦДАГО, 269-2-258: 29-30).

З метою не допустити, на думку В. Андрієвського, компрометації української справи в КСХС частина членів УТП в Белграді у вересні 1928 р. вийшла зі складу Просвіти та створила Українську громаду (УГ). Проте не всі прихильники УНР в Югославії схвалювали такий крок колег. Голова управи філії УТП в Новому Саді полковник Олександр Колтоновський у листі до представника військового міністра УНР на Балканах Василя Филоновича від 15 червня 1928 р. стверджував, що треба було зробити все, щоб: "“Просвіта” не пропала, зберегти її на майбутню працю і тому мусив вжити шляху піддержки групи п[анів] галичан, бо не треба затуляти очі на правду, вони народили її, вони поширили, вони безумовно варті і гідні діячі просвітянські. Щодо їх політичних поглядів, це третя річ і вона не дає нам право зруйнувати цю організацію, не маючи можливості дати взамін другу..." (ЦДАГО, 269-2-269: 198).

Відносини УТП в Белграді з новоутвореною організацією не були дружніми та взаємовигідними. Восени 1928 р. на сторінках української (Діло, Тризуб) та югославської (Обзор) преси з'явилися критичні статті про опонентів. Спроби з боку керівництва Просвіти в особі колишнього сотника військово-морської авіації, викладача 2-ої Белградської гімназії Володимира Вільковського залучити до справи примирення з керівництвом УГ В. Филоновича (ЦДАГО, 269-2-271: 14, 118-121) й О. Колтоновського (ЦДАГО, 269-2-275: 152-153) не дали позитивних результатів. Надалі обидва товариства діяли окремо, конкуруючи між собою.

У червні 1932 р. югославська влада заборонила центральну організацію УТП в Белграді. Невдовзі на сторінках друкованого органу Української партії соціалістів-революціонерів з'явилася публікація, в якій Державний Центр УНР й особисто представника військового міністра УНР на Балканах В. Филоновича звинуватили у розкладі белградської Просвіти та припиненні її діяльності (З громадського, 1932: 26). Члени філії УТП у Новому Саді відкинули всі звинувачення у причетності полковника до заборони белградської Просвіти. 21 липня 1932 р. на офіційному бланку філії вони надіслали В. Филоновичу листа з підтримкою його діяльності з об'єднання українських організацій в

4 Йдеться про уродженців України, які, опинившись в еміграції, не виокремлювали себе політично від російської еміграції і Росії взагалі та визнавали свою окремішність від росіян лише у галузі мови та культури.

Югославії (ЦДАГО, 269-2-278: 5-6). У липні того ж року УГ Кобзар у Смедерево також спростувала всі закиди редакції журналу Трудова Україна до В. Филоновича щодо причетності до закриття белградської Просвіти (ЦДАГО, 269-2-258: 43зв-44). На думку інших українських емігрантів, югославська влада припинила діяльність УТП через його комунофільство (Хорив, 1943b: 6; Liskij, 1990-2000: 294).

УТП в Белграді мала декілька філій. У 1927 р. у м. Нові Сад сформувалася група з 22 осіб, які стали членами белградської Просвіти. Група складалася з уродженців Наддніпрянської України (Київщина, Полтавщина, Харківщина). У січні наступного року вона вирішила відкрити філію УТП у Новому Саді. Її організатором був полковник О. Колтоновський. 1 березня 1928 р. статут філії був затверджений (ЦДАГО, 269-2-269: 28-38зв, 78). У серпні того ж року управа філії домовилася з управою Новосадської кубанської станиці ім. кошового отамана З. Чепіги (підпорядковувалася генералу І. Д. Павліченку) про спільні дії в культурно-освітній і громадській сферах, економічну і моральну підтримку (ЦДАГО, 269-2-270: 31). Навесні 1929 р. у зв'язку з виїздом частини членів філії на роботу до інших місцевостей їх кількість зменшилася спочатку до 19, а потім до 15 осіб. З березня 1929 р. до складу її управи входили О. Колтоновський (голова), Б. Мартос (секретар), М. Ревич (скарбник), Олекса Жаботинський (бібліотекар) (ЦДАГО, 269-2-272: 16зв, 28). У 1929-1930 рр. філія виступала за об'єднання всіх українських сил у країні, брала участь у нарадах зі створення Союзу українських організацій в Югославії (ЦДАГО, 269-2-276: 8). Але у зв'язку із виїздом у червні 1931 р. на роботу до Сирії О. Колтоновського активність організації зменшилася, а з 1933 р. філія ледве животіла (ЦДАГО, 269-2-278: 50зв). З лютого 1932 р. до складу управи входили Іван Венгрженовський (голова), О. Жаботинський (заступник), Б. Мартос (секретар), М. Вітчинкін (скарбник), Бурдзиновський (бібліотекар) (Хроніка, 1932: 15). У лютому наступного року керівний склад філії змінився: О. Жаботинський (голова), М. Гавва (заступник), Б. Мартос (секретар), Вітчинкін (скарбник), Бурдзиновський (бібліотекар). До ревізійної комісії обрали І. Венгрженовського та П. Загоруйка (Хроніка, 1933: 30).

У 1928 р. у м. Скоп'є виник напівлегальний український гурток у складі 6 осіб – членів УТП в Белграді. Очолив його Олександр Петренко. З метою набуття статусу філії група подала на затвердження статут організації (ЦДА-ГО, 269-2-269: 114зв-115зв). Лише влітку 1931 р. він був затверджений (ЦДА-ГО, 269-2-277а: 50). Проте філія УТП у Скоп'є так і не виявила активності. У середині 1930-х рр. через пасивність її членів філія фактично припинила свою діяльність. Спроба перетворити філію на Українську громаду також не дала позитивних результатів (ЦДАГО, 269-2-282: 177). До керівного складу філії у різний час належали О. Петренко, І. Будз, В. Вільковський і Д. Байбузенко.

Філія УТП у Загребі до початку 1930-х рр. не була активною й обмежувалася поодинокими культурно-освітніми заходами. Але з ліквідацією белградської УТП місцеві просвітяни вирішили відновити центральну організацію УТП у Загребі. Вперше така ідея була висловлена у червні 1932 р., але через арешт майна Просвіти в Белграді її реалізація розтягнулася на рік. 15 червня 1933 р. загальні збори філії УТП у Загребі схвалили нову редакцію статуту, яку місцева хорватська влада затвердила 27 жовтня того ж року (HR-NDA, 1353-3399: 59).

Активізації діяльності УТП у Загребі сприяло і те, що у 1932 р. до місцевого університету вступило декілька студентів із Західної України, які прибули до "дешевої" Югославії з Праги і Левена (Лувена). Як згадував Євген Мацях, "Прага була 'задорога', а Лювен з його 'етикою' на медично му факультеті 'засхолястичний'" (Мацях, 2002: 51). Ці студенти і відновили Українську студентську громаду, проте не як самостійну організацію, оскільки ініціативна група налічувала менше 10 студентів, а секцію УТП (рішення управи УТП від 19 лютого 1934) (ЦДАВО, 4465-1-312: 1зв). У травні 1936 р. УСГ мала вже 25 членів. До складу її управи входили Осип Коропей (голова), Андрій Пелліх (заступник),

Іван Яцусь (секретар), Осип Мисак (скарбник), Василь Барицький (бібліотекар), ревізійної комісії – Михайло Степчишин, Євген Мацях та Григорій Гарбачевський. У листопаді 1937 р. була обрана нова управа у складі М. Степчишина (голова), О. Мисака (заступник), І. Яцуса (секретар), Є. Мацяха (скарбник), В. Барицького (бібліотекар), ревізійна комісія – О. Корепея, Ольги Коліщицької та Романа Стадника (З журналів, 2008: 134-135, 165).

У березні 1932 р. в Празі відбулося святкування 20-ліття Українського пласту. На ньому були присутні і молоді українці із Загреба. Саме вони тоді і заснували українську групу пластунів. Того ж року на II Національному югославському джемборі (з'їзд) в Загребі через протест гостей із Польщі українську групу визнали складовою частиною делегації пластунів з Чехословаччини (Кульчицький, 1951: 34). У 1934 р. група була реформована у IX курінь старших пластунів Перелетні Союзу українських пластунів-емігрантів. Керівники куреня вели переговори із Союзом югославських пластунів про реєстрацію IX куреня самостійною організацією (З нашого, 1934: 6). Але через неможливість легалізуватися 1935 р. курінь змушений був припинити своє існування. За час свого існування курінь перебував під опікою загребських Просвіти та Української студентської громади (Пагуангаре, 1936: 12-13). До складу курінної команди входили Є. Мацях (курінний), М. Степчишин (писар), О. Мисак (скарбник) (Короткий, 1936: 4).

У 1933 р. розпочався новий етап в історії загребської Просвіти. У діяльності УТП відбулися якісні та кількісні зміни. По-перше, Товариство намагалося поширити свій вплив не тільки серед українських політичних емігрантів й українців у Хорватії та Боснії, але і бачвансько-сремських русинів, які проживали у Воеводині (регіони Бачка і Срем). Склавши статут відповідно до нових вимог югославського законодавства, УТП в Загребі виступило ініціатором перереєстрації всіх філій Просвіти, в тому числі і тих, які вважали своїм центром РНПД у Руському Керестурі. Загальні збори УТП, що відбулися у жовтні 1933 р., закликали місцевих українців вступити до нього, долучитися до організації курсів з ліквідації неписьменності та використовувати вдома тільки українську мову. Тоді ж оновилося і керівництво загребської Просвіти. До складу управи обрали В. Войтанівського (голова), Г. Калюжного (заступник), Михайла Степчишина (секретар), Василя Могильницького (скарбник), о. Михайла Костюка з Козарця, о. Івана Левицького із Старої Дубрави, д-ра Г. Шевчика з Кучева, М. Юрійчука з Оточца, д-ра Людвика Карманського із Загреба (члени), контрольної (ревізійної) комісії – о. Михайла Фірака, д-ра Володимира Софієвського та Степана Гриба (Терлюк, 2002: 78-79).

По-друге, ширилася мережа філій. У середині 1930-х рр. були відкриті філії у Бая Луці, Козарці, Муїнцях, Прняворі, Штрбцях та представництва у Брезіку (відпоручник Петро Сливка), Гаєві (Остап Бородій), Дев'ятині (Петро Шабадин), Дервенті, Детляку (Антон Гралюк), Камениці (Євстахій Легенький), Каніжі (Петро Недогон), Кучеві (Г. Шевчик), Лішні (Микола Чорний), Сараєві, Сібіні (Осип Макарчук), Старій Дубраві (І. Левицький), Хорвачанах (Олекса Лаврів). З часом представництва перетворювалися на філії. У другій половині 1930-х рр. осередки УТП відкрилися і в інших місцевостях. Наприкінці 1934 р. Просвіта мала вже 619 членів, в тому числі почесних – 5, фундаторів – 4, жертводавців – 12, звичайних – 598, з-поміж них у Загребі – 63, Бая Луці – 106, Козарці – 80, Прняворі – 58, Муїнцях – 60, Штрбцях – 65, Брезіку – 17, Гаєві – 12, Старій Дубраві – 35, Детляку – 21, Лішні – 31, Камениці – 29, Дев'ятині – 15, Хорвачанах – 12, Сараєві – 4 (Liskij, 2008: 57-58). У вересні 1937 р. УТП мало 8 філій і близько 1 тис. членів (Liskij, 1990-2000: 297; Кулеба, 2007: 26).

Проте суцільного об'єднання філій під егідою загребського центру не відбулося. Декілька років фактично існувало дві Просвіти – у Загребі та Боснії. Перша, незважаючи на задекларовану у статуті аполітичність, орієнтувалася на хорватські політичні партії, що для українців Боснії, де переважали сербські політичні сили, мало б негативні наслідки в умовах гострої політичної боротьби за владу в центрі і на місцях. Друга під

час виборчих кампаній намагалася бути нейтральною (Терлюк, 2002: 80-81). Велику увагу висвітленню діяльності загребської Просвіти приділяли часописи Рідне слово (з жовтня 1933 р., Пішкуревці, Дервента, Рускі Керестур) за редакцією о. М. Фірака, Український клич (з 7 червня 1934 р., Загреб) та Вістник Українського Товариства Просвіти (з 1936 р., Загреб) за редакцією В. Войтановського, а також періодично місцева газета Vrbaske novine (Баня Лука) (Liskij, 2008: 59). Боротьба між поміркованою частиною українців/русинів, яких в УТП уособлював М. Фірак, та її радикальною, націоналістичною частиною на чолі з головою управи загребської Просвіти В. Войтанівським знайшла відображення на сторінках тогочасної української преси в Югославії (З журналів, 2008: 111-114, 122-127).

Непорозуміння існувало і між центральною організацією УТП у Загребі та Прияворським і Банялуцьким деканатами греко-католицької церкви, якій не подобалася діяльність загребської Просвіти з об'єднання усіх українців в Югославії, незалежно від конфесійної приналежності. Греко-католицька церква закидала керівництву УТП, що воно "працює з православними" (ЦДАГО, 269-2-269: 67; Кулеба, 2007: 28). Через ці суперечності почали виникати самостійні організації – Українська матиця (Баня-Лука), греко-католицька читальня ім. Маркіяна Шашкевича в Козарцю, Українське культурно-просвітне товариство ім. Тараса Шевченка в Прияворі, студентські товариства Пробоєм і Дніпро (Ліський, 2002: 40; Liski, 2003-2004: 67). На ґрунті непорозуміння керівництво загребської Просвіти вдавалося до адміністративних заходів. У листопаді 1937 р. управа Врбаської бановини у Баня Луці за наполяганням управи УТП, яка посилалася на нібито суперечності у статуті УТП, заборонила діяльність її філій у деяких боснійських населених пунктах. Замість них активну культурно-освітню діяльність розгорнули читальні Просвіти, більшість з яких була заснована місцевими греко-католицькими парафіями. Після скасування заборони на діяльність філій у 1939 р. вони відновили свою роботу (Терлюк, 2002: 82). Діяльність УТП у Загребі була припинена у 1941 р.

Місцевими осередками загребської Просвіти були її філії. 31 грудня 1933 р. завдяки Михайлу Костюку у Козарцю припинило своє існування РНПД, що діяло з 1928 р., натомість відкрилася філія УТП. У червні наступного року вона мала вже 80 членів (ЦДАВО, 4465-1-192: 3зв). При філії діяв драматичний гурток. Наприкінці 1937 р. місцева влада заборонила діяльність філії, у лютому 1939 р. відновила. До складу управи відновленої філії увійшли о. Є. Легенький (голова), Григорій Барщевський (заступник), Володимир Ментус (секретар), Микола Пахлевський (скарбник), Марина Барщевська (бібліотекар), Петро Мирецький, Ілля Карасій (члени), ревізійної комісії – Микола Чернявський та Анна Голик. М. Пахлевський – делегат від філії до загальних зборів УТП у Загребі (З журналів, 2008: 177).

У 1934 р. відкрилося одразу 6 філій. 15 лютого заходами Петра Шлапака була заснована філія УТП у Штрбцях. У червні 1934 р. вона мала 65 членів (ЦДАВО, 4465-1-192: 3зв). У березні 1937 р. до складу управи філії належали Василь Маланчук (голова), Сильвестр Маланчук (заступник), Володимир Соболев (секретар), Степан Каваць (скарбник), Степан Сенік (бібліотекар), ревізійної комісії – Василь Федьчишин і Василь Фаріон. Михайло Данчук – делегат від філії на загальні збори УТП у Загребі. У квітні 1939 р. місцева влада затвердила статут бібліотеки-читальні філії УТП у Штрбцях (З журналів, 2008: 162-163, 180-181).

4 березня 1934 р. була заснована філія УТП у Муїнцях. У червні того ж року до складу її управи були обрані Василь Мельник (голова), Йосип Ляхович (заступник), Іван Зарванський (секретар), Василь Букало (скарбник), Іван Сенчук (бібліотекар), ревізійної комісії – Євстахій Мельник та Андрій Фетенко. Влітку 1934 р. філія мала 63 члени, в тому числі 19 жінок. Проте статут філії був затверджений лише 1 липня 1936 р. (АЖ, 66-311-527).

11 березня 1934 р. відкрилася філія УТП у Прияворі. У червні того ж року вона мала 58 членів (ЦДАВО, 4465-1-192: 3зв). У цьому боснійському місті бібліотека-читальня

Просвіти була започаткована ще 1909 р. Вона підпорядковувалася УТП у Львові. До її першого керівного складу увійшли Василь Семак, Степан Грицай, Дмитро Германюк, Іван Рудник, Степан Хомишин, Іван Свінський, Іван Ардан, Гринько Маланчук, Дмитро Фарина, Михайло Маланчук, Михайло Заболотний та Олекса Косаревич (Кулеба, 2007: 21).

Оскільки в середині 1930-х рр. керівники філій УТП у Боснії більше переймалися вирішенням економічних проблем своїх членів, заснуванням кооперативів, ощадно-позичкових кас, торговельних і ремісничих об'єднань, а провід УТП у Загребі більше уваги приділяв суспільно-політичній роботі, то між ними виникали певні суперечки (І. Г., 1936: 6).

З метою їх припинення 18 липня 1935 р. у Прняворі відбулася спільна нарада представників осередків Просвіти під проводом голови управи УТП у Загребі В. Войтанівського. У ній взяли участь делегати із Загреба, Брезіка, Вареш-Майдану, Гаєві, Детляка, Камениці, Козарця, Лішні, Лужанів, Муїнців, Прнявору, Опс'єчка, Расавця, Старої Дубрави, Хорвачан та Штрбців.

Осип Коропей виголосив доповідь про становище української нації на еміграції, зокрема в Югославії, В. Войтанівський – про релігійні суперечки, що заважають консолідації українських національних сил, Андрій Пелліх – про поширення серед емігрантів й української національної меншини в Югославії культурно-освітньої діяльності, Ілля Гемон – про заснування кооперативів серед українців у Боснії та Славонії, Іван Каган – про необхідність будівництва домів під бібліотеки-читальні, Василь Семак – про потребу консолідації всіх українців. Наслідком наради стала координація дій центральної організації та місцевих осередків УТП у різних сферах діяльності у 1936 р. (Liskij, 2008: 61-62).

У 1937 р. до керівного складу філії УТП у Прняворі були обрані Ярослав Фарина (голова), Василь Микитишин (заступник), Ілля Гемон (секретар), Олекса Микитишин (скарбник), Стефан Свідерський (бібліотекар), Антон Коростіль і Микола Небесний (члени), ревізійної комісії – Іван Свідерський та Іван Рожко. Григорій Миськів – делегат від філії до загальних зборів УТП у Загребі (З журналів, 2008: 161).

З 1912 р. у Прняворі діяла Українська ощадно-позичкова каса (кредитний кооператив). 24 березня 1935 р. на її базі місцева філія УТП заснувала Українську селянську ощадну касу. До її управи увійшли і члени керівних органів філії УТП І. Свідерський, В. Микитишин, Г. Миськів, пізніше – ще й М. Небесний (Кулеба, 2007: 34-35).

2 липня 1936 р. у Прняворі за сприяння місцевої греко-католицької парафії була заснована Українська читальня. На початку 1937 р. її статут було опубліковано на сторінках часопису Рідне слово (Правила, 1937: 3). У 1938 р. читальня мала 52 члени (Liskij, 2008: 65). У 1937 р. філія УТП у Прняворі організувала дитячий садок під керівництвом студентки медичного факультету Загребського університету О. Колішицької, спортивну і музичну секції (З журналів, 2008: 157).

9 квітня 1934 р. була заснована філія УТП у Баня-Луці, яка мала всього 10 членів (ЦДАВО, 4465-1-192: 3зв). Очолював управу філії Максим Війтюк. Невдовзі вона припинила існування. Більшість місцевих українців підтримала греко-католицьких священників, які вважали, що центральна організація УТП повинна перебувати там, де проживає більшість українців, тобто в Баня-Луці або Прняворі, а не в Загребі (Liskij, 2008: 60-61). Тому наступного року була створена самостійна організація Українська Матиця.

12 червня 1934 р. завдяки заходам Івана Яцуса була відкрита філія УТП у Камениці (ЦДАВО, 4465-1-312: 1зв). Її керівником був о. Євстахій Легенький. Саме завдяки його ініціативі у селі було встановлено пам'ятник Могила на честь полеглих борців за українську державність. 21 вересня 1936 р. на урочистому відкритті Могили були присутні представники Української студентської громади в Загребі, філій УТП у Гаєві, Муїнцях,

Прняворі, Старій Дубраві, Хорвачанах, Штирбцях (більше 700 осіб) (3 журналів, 2008: 143-145).

26 червня 1934 р. була заснована філія УТП у Старій Дубраві (ЦДАВО, 4465-1-312: 1зв). Її очолювали Петро Яловий та о. Іван Левицький.

15 грудня 1935 р. відкрилася філія УТП у Хорвачанах. До ініціативної групи належали Олекса Бобрек, Олекса та Петро Бортник, Іларіон Бригадир, Іван Гайдукевич, Адам Дерен, Кость Заставний, Іван Калинюк, Петро Комаревський, Іван та Максим Корпак, Яків Курцеба, Олекса і Стефан Лаврів, Іван Новосад, Микола Пронь, Федір Сенишин, Іван та Степан Сікора, Іларіон Стасюк, о. Василь Стрільчик, Петро Федорак та Павло Фігурек. До складу управи були обрані І. Гайдукевич (голова), Я. Курцеба (заступник), О. Лаврів (секретар), К. Заставний (скарбник), І. Стасюк (бібліотекар), І. Калинюк, І. Корпак, С. Лаврів, С. Сікора та Ф. Сенишин (члени), ревізійної комісії – І. Новосад (голова), П. Бортник, М. Пронь (члени). 14 лютого 1937 р. філія мала вже 47 членів. До складу управи входили І. Гайдукевич (голова), П. Бортник (заступник), Ф. Сенишин (секретар), С. Лаврів (скарбник), І. Стасюк (бібліотекар), ревізійної комісії – О. Лаврів (голова), К. Заставний та Я. Куцеба (АЖ, 66-311-527). У січні 1939 р. філія мала 50 членів. До складу управи належали о. В. Стрільчик (голова), П. Бортник (заступник), І. Гайдукевич (секретар), С. Лаврів (скарбник), М. Пронь (бібліотекар), П. Корпак, С. Сікора, Матвій й Олекса Бортники, Степан Корній (члени), ревізійної комісії – І. Калинюк, Степан Канюка та І. Стасюк (Ів-ич, 1939: 10).

22 березня 1936 р. була заснована філія УТП у Гаєві (Хорив, 1943а: 8). Наступного року вона перетворилася на Українську читальню. У березні 1937 р. читальня мала 30 членів, до складу її управи входили Степан Береза (голова), Степан Дерех (заступник), Теодор Курман (секретар), Іван Сеньчук (скарбник), Михайло Пацюк (бібліотекар), Микола Явний (член), ревізійної комісії – Остап Бородій, Павло Новицький та Іван Баран. У січні 1939 р. читальня мала 46 членів, до складу її управи належали Василь Демянчук (голова), П. Новицький (заступник), Михайло Романків (секретар), Степан Пацюк (скарбник), Степан Моравський (бібліотекар), ревізійної комісії – Т. Курман, М. Явний та Степан Лотачевський (3 журналів, 2008: 164, 175).

Організаційну роботу щодо створення філій у Шумече та Канижі розпочав навесні 1936 р. член УСГ у Загребі, студент медичного факультету Загребського університету Андрій Пелліх. Влітку того ж року разом з ним прибули члени УСГ у Загребі Всеволод Левицький та Зенон Фалендиш. Перший зайнявся загальними організаційними справами, другий влаштував дитячий садок (близько 50 дітей), третій організував музично-танцювальні курси для дітей. Плідна культурно-освітня діяльність студентів дала позитивний результат. 22 листопада 1936 р. відбулися установчі збори, на яких був присутній представник управи УТП у Загребі Осип Коропей. Вони і започаткували філію УТП у Шумече. До складу управи були обрані Гнат Фарина (голова), Степан Максимчук (заступник), Дмитро Сушко (секретар), Павло Фарина (скарбник), Мільон Луців (бібліотекар), Теодор Романів і Степан Торконяк (запасні члени), ревізійної комісії – Пилип Романів та Михайло Сушко. Павло Фарина – делегат на загальні збори УТП у Загребі.

У середині вересня 1937 р. відбулися установчі збори філії УТП у Канижі. Вітальне слово виголосив о. Микола Орос. Привітав місцевих українців з відкриттям філії і член центральної управи УТП у Загребі Євген Мацяк. До управи філії були обрані о. М. Орос (голова), Петро Поляк (заступник), Семен Застрижений (секретар), Петро Волохач (скарбник), Михайло Семків (бібліотекар), Петро Грамняк та Іван Бойко (запасні члени), ревізійної комісії – Осип Мочук і Петро Застрижений. Іван Майбуга – делегат на загальні збори УТП у Загребі. Вступний внесок складав 5 динарів, щорічний внесок – 12 динарів (Liskij, 1990-2000: 296-297).

У деяких населених пунктах проживали неорганізовані у місцеві формальні структури (філії, відпоручництва) члени або прихильники УТП у Загребі. Зазвичай це були села з невеликою кількістю українців, зокрема Буковац, Вареш-Майдан, Вучіяк, Подграде, Раковац, Селіште та Серджевиці (З журналів, 2008: 156, 158, 159, 168, 169, 182).

Отже, організаційна структура Українського товариства Просвіта впродовж усього міжвоєнного періоду була мінливою. Спочатку центральна управа УТП перебувала в Загребі, у другій половині 1920-х рр. – в Белграді. Після заборони у 1932 р. центральної організації УТП в югославській столиці її функції знов перебрав на себе осередок у Загребі. Він розгорнув активну діяльність з розбудови Просвіти. Було відкрито декілька філій і представництв. Загальна кількість членів УТП сягнула 1 тис. осіб. Серед них переважали русини й українці, які прибули до Югославії в середині XVIII – на початку XX ст., меншу частину склали емігранти із Східної Галичини та Наддніпрянської України. Між центральною управою УТП у Загребі та керівниками окремих філій існували розбіжності щодо спрямування діяльності організації. Перша намагалася її політизувати, другі – обмежитися культурно-освітньою роботою.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

- Архив Југославије (АЈ), ф. 14, фасцикле (фасц.) 64, јединица описа (ј. о.) 204. АЈ, ф. 66, фасц. 311, ј. о. 527.
- Дописи (1925). Дописи. Український прапор (Берлін), 10 (15 мая), 4.
- З громадського (1932). З громадського життя української еміграції в Югославії. Трудова Україна (Прага), 5-6 (травень-червень), 26.
- З журналів (2008). З журналів і книжок. In: Матеріали до історії українців у Боснії, Т.5. Новий Сад: Руске слово – Грекокатолицька парафія св. Петра і Павла, 109-183.
- З нашого (1934). З нашого життя. Хроніка. Гурток ст. пл. "Перелетні" в Загребі. Пластові вісті (Прага), 3, 6.
- І. Г. (1936). Приявор. Вістник Українського Товариства Просвіта (Загреб) Березень, 6.
- Івич (1939). ФУТП Хорвачани. Вістник Українського Товариства Просвіта (Загреб), Березень-квітень, 10.
- Короткий (1936). Короткий огляд діяльності пластових частин СУПЕ в минулому пл. році. ІХ Курінь Ст. Пл. "Перелетні" в Загребі. Пластові вісті (Прага), 1, 4.
- Кулеба Є. (2007). 100 років "Просвіті": 3 нагоди відзначення 100-річчя від заснування Товариства "Просвіта" у Боснії. Кула: Газетно-видавничка установа Рідне слово.
- Кульчицький Є. (1951). Перша пластова еміграція. Пластовий шлях (Мюнхен), 5, 29-35.
- Латяк Ю. (2002). Інформування українською мовою на теренах колишньої Югославії (1922-1992): Короткий огляд. Думки з Дунаю (Вуковар), 5: 51-55.
- Лимар С. (1923). Українські студенти в Югославії. Український студент (Прага), 3-4 (жовтень-листопад), 68-69.
- Ліський Б. (2002). З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945). In: Українці Хорватії. Матеріали і документи = Ukrajinci Hrvatske Materiali i dokumenti, Кн. 1, Загреб: Grafika, 38-50.
- Мацяк Є. (2002). Українці в Хорватії. In: Українці Хорватії. Матеріали і документи = Ukrajinci Hrvatskej. Materiali i dokumenti, Кн. 1, Загреб: Grafika, 51-61.
- Пагуангаре (1936). Український Пласт в Югославії (ІХ. К. ст. пл. «Перелетні» в Загребі). Пластові вісті (Прага), 9, 12-13.
- Правила (1937). Правила Української Читальні у Прияворі. Рідне слово, 1, 3.
- Протест (1927). Протест. Тризуб (Париж), 29, 3-7.
- Різні вісти (1926). Різні вісти. Українське товариство «Просвіта» у Білгороді. Український прапор (Берлін). 4 (15 лютого), 4.
- Роговий В. (2008). В ім'я творення національної еліти. Матеріальна підтримка українського студентства на чужині в 1920-1991 роках. Київ: ПП Сергійчук М.І.
- Терлюк І. (2002). "Просвіта" – берегиня національної ідентичності. In: Українці

- Хорватії. Матеріали і документи = Ukrajinci Hrvatskeј. Materiali i dokumenti, Кн. 1, Загреб: Grafika, 74-83.
- Хорив (1943a). Українська еміграція в Югославії. Український вісник (Берлін). 2 (24 січня), 5-8.
  - Хорив (1943b). Українська еміграція в Югославії. Український вісник (Берлін). 3 (7 лютого), 3-7.
  - Хроніка (1932). Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Річні загальні збори т-ва «Просвіта» у Новому Саді. Тризуб (Париж). 17, 15.
  - Хроніка (1933). Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Загальні збори Українського Товариства «Просвіта» в Новому Саді. Тризуб. 16-17, 30.
  - Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 3905, оп. 2, спр. 165, 38 арк.
  - ЦДАВО, ф. 4465, оп. 1, спр. 192, 3 арк.
  - ЦДАВО, ф. 4465, оп. 1, спр. 312, 4 арк.
  - Центральний державний архів громадський об'єднань України (ЦДАГО), ф. 269, оп. 2, спр. 258, 204 арк.
  - ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 262, 119 арк.
  - ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 268, 204 арк.
  - ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 269, 300 арк.
  - ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 270, 276 арк.
  - ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 271, 206 арк.
  - ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 272, 171 арк.
  - ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 275, 215 арк.
  - ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 276, 183 арк.
  - ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 277а, 171 арк.
  - ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 278, 208 арк.
  - ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 282, 242 арк.
  - Hrvatska Republika – Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), f. 1353, inv. br. 3399, 73 list. HR-HDA, f. 1353, inv. br. 3908, 24 list.
  - Liski B. (2003-2004). Anton Ivahnjuk, veliki ukrajinsko-hrvatski domoljub. Думки з Дунаю = Misli s Dunava. 6: 64-79.
  - Liskij B. (1990-2000). Filijale zagrebačkih društva Prosvita u Šumeću i Kanjiži. Думки з Дунаю = Misli s Dunava (Вуковар), 3, 294-298.
  - Liskij B. (2008). Djelovanje ukrajinskih društva «Prosvita» iz Zagreba među Ukrajincima u Bosni i Hercegovini između dvaju ratova. In: Матеріали до історії українців у Боснії, Т. 5. Новий Сад: Руске слово – Грекокатолицька парафія св. Петра і Павла, 53-67.

Оксана Гула (Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У КОРОЛІВСТВІ СХС/ЮГОСЛАВІЯ ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (1918–1941 РР.)

Досліджено ключові напрямки діяльності головних українських культурно-просвітницьких організацій у Королівстві СХС/Югославія (Просвіти, Громади). Встановлено, що значна увага у їхній діяльності приділялась і політичній роботі. Як наслідок, українська еміграція не лише зберігала свою національну ідентичність в умовах конкуренції із російськими організаціями, а й виробляла політичну стратегію відновлення незалежної держави. У контексті культурної діяльності, особлива увага приділена театральним постановкам, що популяризували Україну в югославському суспільстві. Розкриті причини численних розколів вказаних організацій: окрім світоглядних суперечок велике значення мали суто побутові чинники.

З'ясовано роль окремих особистостей (В. Андрієвського, І. Будза, М. Туміра) у процесі формування українських культурно-просвітницьких організацій, їхній діяльності та виробленні політичної позиції. У статті простежується політична еволюція цих діячів у міжвоєнний час: від обстоювання української державності у форматі УНР до примирення з ідеями нацистського «нового порядку», кінцевою метою якого було поневолення українського народу. Така еволюція мала об'єктивний характер: затиснута між двома диктатурами, українська еміграція, прагнучи світоглядної солідаризації із західним світом, була приречена здійснити цей вибір.

У статті використані раніше неопубліковані документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

Ключові слова: *емігрантські організації, Просвіта, Українська Громада, переорієнтація, розкол, Королівство СХС/Югославія.*

Дослідження історії другої хвилі української еміграції залишається актуальним по сьогоднішній день. Це пояснюється насамперед переважно політичним характером цієї еміграційної хвилі. Саме в екзилі були сформовані українські культурно-політичні течії, що й нині впливають на життя нашої країни. Пореволюційна еміграція стала тим культурним мостом, що сполучив українську суспільно-політичну думку кінця ХІХ – початку ХХ ст. із спробами вирішення українського питання під час Другої світової війни: перше несло в собі зародок останнього.

Хронологічні рамки дослідження – 1918–1941 рр. – пояснюються, з одного боку, проголошенням нового державного утворення на Балканах, що фактично означало поступове встановлення сербського домінування у багатонаціональній країні, а, з іншого боку, припиненням існування Королівства СХС/Югославія як незалежної держави. Іноді автор свідомо виходить за рамки дослідження, насамперед задля пояснення витоків явища, що досліджується.

Метою статті є аналіз діяльності українських емігрантських культурно-просвітницьких, політичних організацій та їх активних лідерів 1918–1941 рр., обстоювання

ними української національної ідентичності в умовах перебування на території багатонаціональної централізованої держави.

Питання появи та подальшого розвитку культурно-просвітницького товариства «Просвіта» саме в югославських землях вивчали такі науковці як В. Козлітін, О. Малиновська, В. Власенко та ін. Так, В. Козлітін у своїх дослідженнях [15; 16] простежив історію української діаспори в югославських землях. О. Малиновська у статті «Українська діаспора в південнослов'янських землях: короткий історичний нарис» [18] розглянула основні хвилі переселення русинів-українців на Балкани у XVIII–XX ст., проаналізувавши при цьому соціально-економічні, політичні, побутові умови їхнього життя. Автор торкнулась і громадської діяльності діаспори, лише побіжно розглянувши виникнення товариства «Просвіта», насамперед, через оглядовий характер статті.

Аналізом діяльності українських громадських організацій у Югославії детально займався В. Власенко. Цікавою та інформативною є його стаття про українську політичну еміграцію на Балканах [3], у контексті якої розглядається ситуація в югославських землях. Автор також детально аналізував організаційну структуру, специфіку українських емігрантських громад у Великому Бечкерекі [5], Белграді [4], Загребі [6], а також їхню діяльність у культурній сфері [7].

Важливим для повного розкриття теми є науковий доробок С. Перського. У своєму дослідженні про історію виникнення та подальшого розвитку товариства «Просвіта» [26] автор простежив ключові етапи становлення організації, проаналізував її програмні документи – Статути. Книга містить цінний матеріал про завдання «Просвіти» у югославських землях.

Опосередковано питанням створення українських культурно-просвітницьких організацій в Югославії займалися також Н. Стаценко [28], М. Каменецький [14], Є. Мацяк [19], М. Нагірний [22], Є. Пашенко [25], наукові напрацювання яких є корисними для структуризації процесу формування української громади в югославських землях.

Українська еміграція на територію Балканського півострова розпочалася ще із середини XVIII ст. та проходила кількома хвилями. Найважливішими чинниками, що спонукали емігрувати саме на південь, було існування значної кількості вільних, необроблюваних земель, а також необхідність захисту австрійських кордонів від агресивної політики турків [21]. З плином часу кількість українсько-русинських емігрантів поступово збільшувалася, поповнюючись новими переселенцями (не лише вояками, але й селянами, інтелігенцією) і, за даними, наведеними дослідником русинсько-української меншини М. Нагірним [22], вже у міжвоєнний період на території Королівства СХС/Югославія становила 6,5 тис. осіб [22, с. 26]. Цю цифру доповнили також ті військові-українці, які після розпуску регулярної воєнної організації армії ген. П. Врангеля потрапили на територію, в основному Сербії, в числі інших її бійців. У світоглядному плані більшість з них не бажала відриватися від російського культурно-цивілізаційного поля. Лише незначний відсоток українських емігрантів, прибувши на нове місце, поставили за мету відмежуватися від російського елемента та утвердити своє національне обличчя [27, с. 14]. Політичними методами здійснити це було непросто, враховуючи, що емігранти з українських земель у більшості своїй були мало освіченими та не спромоглися налагодити контакти із впливовими державними структурами Королівства СХС/Югославія.

Українські емігранти поступово почали формувати на усій югославській території культурно-просвітні товариства, організувати культурно-масові гуртки, театральні трупки, ансамблі тощо. Таким чином нечисельна українська діаспора знайшла можливість за допомогою поширення української мови і культури зберігати та відстоювати національну ідентичність в умовах перебування у складі поліетнічної держави.

Вперше ідея створення організації, яка б підтримувала та спрямовувала розвиток народної освіти в українських землях, виникла у середовищі народолюбів ще в другій

половині XIX ст. Так, після прийняття австрійською владою «Закону про товариства» [24, с. 966–975] університетська молодь та представники культури, освіти, духовні особи оголосили про утворення у м. Львові товариства «Просвіта», що мало на меті сприяння розвитку народної освіти. Було прийнято Статут організації, де прописувалися головні завдання товариства. Поступово кількість членів «Просвіти» зростає, насамперед, завдяки активним культурницьким заходам її керівництва, а також цікавим просвітницьким акціям, виданням та поширенням книг. Одним із ключових напрямків у діяльності новоствореного об'єднання було подальше налагодження та підтримання зв'язків із українською національною меншиною в різних країнах світу. Королівство СХС / Югославія у цьому випадку не стало виключенням, адже українці поселилися на цих землях ще у XVIII ст. і чисельність їх значно зросла на початку XX ст. внаслідок військових дій та соціально-економічної нестабільності в українських землях.

Проте, варто зауважити, що у югославських землях також не все було спокійно і мирно. Справа у тому, що між народами, які увійшли до новоутвореної держави вже з самого початку не було порозуміння. Сербська сторона розуміла першого грудневий акт (проголошення Королівства СХС мало місце 1 грудня 1918 р.) як нагороду за перемогу у війні, а хорвати і словенці були переконані, що утворення нової держави є заслугою всіх південнослов'янських народів, тобто мова йшла про абсолютно нове державне утворення, а не відновлення чи розширення чогось старого (в даному випадку – Королівства Сербія). А так як серби і хорвати були найбільш чисельними народами у новій державі, до того ж проживали суміжно, то згодом хорвато-сербські відносини стали найважливішими і найважчими югославськими етнічними проблемами. Крім того, нова держава об'єднала території з різним рівнем економічного, культурного і політичного розвитку, з різним віросповіданням та історичними традиціями [13, с. 51]. Конституція 1921 р. закріпила монархічний характер влади та спонукала хорватів до активізації опозиційної діяльності.

Обстоювання української національної ідентичності товариством «Просвіта» було тісно пов'язано з перебуванням на території Королівства СХС/Югославія російських емігрантських кіл. Справа у тому, що югославська влада розглядала усіх емігрантів, які прибули зі сходу, як росіян, тому й кошти виділяла лише на місцеві емігрантські уряди, засновані й керовані росіянами. Кількість же національно свідомих українців була незначною і впливу на центральну владу вони не мали.

Культурно-освітнє товариство «Просвіта» було засноване саме у хорватському місті Загреб у червні 1922 р. і ставило перед собою наступну мету: за допомогою поширення української культури консолідувати українських емігрантів Югославії [26, с. 214]. Це твердження було закріплено і у Статуті товариства, прийнятому в лютому 1925 р. Керівниками організації стали В. Войтанівський, І. Будзь, Я. Калай, Й. Філяс, А. Жук [16, с. 56]. Також, за інформацією із допиту І. Будзя [9, арк. 103] (по завершенні Другої світової війни був затриманий органами СМЕРШ та вивезений до СРСР), активними членами товариства, від самого початку його існування, були В. Андрієвський (український емігрант, прихильник С. Петлюри), Гуржа, Павлович (емігрант із Галичини, помер у 1935 р.), В. Вільковський (професор, у 1942 р. виїхав до Берліну), А. Льченко (український емігрант, виїхав до Німеччини), Е. Черський (емігрант із Буковини), Мікош (емігрант із Буковини, помер прибіл. у 1928–1929 рр.). Загалом же товариство «Просвіта» нараховувало у своїх лавах близько 120 осіб. Членом товариства міг бути кожен українець; для стабільного функціонування організації усі її члени сплачували грошові внески.

Діяльність українців все частіше висвітлювалася на сторінках югославської преси. Зокрема, зверталася увага на відкриття українських шкіл у Чехії, становище української еміграції, іноді – на появу у югославських землях підозрілих українських націоналістів-фанатиків [23, с. 11].

У 1927 р. відкрито філії «Просвіти» у містечках та селах Королівства СХС/Югославії (район Бачки, Банату – місцевостей постійного проживання українців з XVIII ст.) [17, с. 40]. Поряд із нечисельними відділеннями товариства у селах, було утворено дві великі філії у югославських містах Белград та Нові Сад. Поступово, саме філія товариства у Белграді стала відігравати головну роль у процесі відстоювання та збереження української національної ідентичності. Вже наступного року кількість її членів зросла до 150 осіб, тоді як у загребській організації їх було лише 30 [6, с. 100].

Таким чином, ключовою у консолідації українських емігрантів стала белградська «Просвіта», очолювана І. Будзем, а допомагали їй філіали у Загребі (керівник товариства – В. Войтанівський), Нові Саді (очолював організацію Мельничук) та Скоп'є (голова – Петренко).

Проте, разом із відкриттям нових філій, кількісним збільшенням членів товариства, поляризувалися їхні погляди на подальший розвиток організації, що, зрештою, призвело спочатку до обрання нового, компромісного складу керівництва «Просвіти», а згодом – до виходу частини членів з її складу та заснування нової організації – «Української Громади» у Белграді [2, с. 27]. Справа у тому, що «Просвіта» об'єднувала різних за політичними поглядами людей: радикалів, які бачили українські землі незалежними, відстоювали цю ідею будь-якими способами і прагнули політизувати організацію; поміркованих, які вбачали головне завдання товариства у розширенні культурницької діяльності та розгалуженні її філій на югославській території.

Після розколу основною діяльністю «Просвіти» залишалось поширення української культури. Очолював товариство І. Будз. Просвітяни вдало гастролювали з постановкою українських п'єс. Вже 1929 р. представлено виставу «Невольник» з метою «...показати чужинцям українську культуру в правдивих фарбах» [12, с. 30]. Презентація п'єси пройшла успішно, проте через фінансові непорозуміння між учасниками у товаристві знову стався розкол і частина артистів проголосила згодом про утворення «Українського Драматичного Гуртка». Ті ж члени «Просвіти», які залишилися, прийняли до товариства нових учасників та продовжили гастролювати. Проте, вже зовсім скоро режисер постановок М. Манглер, разом із частиною акторів, відкололися від «Просвіти» (через невивплату заробітної платні акторській трупі) та почали самостійну діяльність. Об'єднання ж змінило назву і з 1929 р. діяло як Белградське драматичне товариство «Просвіта» [29, арк. 131].

Натомість новоутворена «Українська Громада», яку підтримали філії у Загребі та Нові Саді, розгорнула більш активну, в тому числі і політичну, діяльність. Вже у вересні 1928 р. затверджено статут організації; до складу її керівництва увійшли: В. Андрієвський (голова), М. Тумір (секретар), Л. Мікош (член правління, помер 1931 р.), М. Хляченко (член правління), Г. Шевчик (член правління) та ін. [2, с. 27]. Зазначені діячі встановили зв'язки з хорватською пресою і друкували на її сторінках статті про діяльність українців у світі, розвиток політичної ситуації на українських землях тощо. Крім того, члени «Української Громади» розпочали співпрацювати з просвітнім товариством м. Шид, організувавши там українську виставку, яка принесла моральне задоволення тим емігрантам, які давно втратили будь-які контакти з Батьківщиною [29, арк. 130]. Було проведено також концерт, на якому хор під керівництвом П. Загребельного виконував українські пісні [11, с. 31–32].

Проте, головним завданням, що постало перед організацією, стало об'єднання найактивніших українських емігрантських товариств та окремих представників у єдиний Союз Українських Організацій в Королівстві СХС [20, с. 245]. Згодом члени Української Громади повністю зосередилися на політичній діяльності. За показаннями П. Чорного, ця організація нараховувала не більше 60 осіб та підпорядковувалась керівництву УНР, ставлячи за мету боротьбу з радянським ладом та захоплення влади в Україні [10, арк. 12].

Протягом періоду становлення організації одним із головних її діячів був В. Андрієвський, який емігрував з українських земель 1919 р. з надією на поселення і

подальше проживання у Австралії. Але, опинившись в окупованій італійцями Рієці, не отримав дозволу на переїзд до Риму для оформлення візи в Австралію і після 2-х місяців ув'язнення за підозрою у приналежності до більшовизму був відправлений за межі Італії. Так В. Андрієвський опинився в Королівстві СХС [8, арк. 16]. Саме у столиці держави – Белграді – він познайомився з активними українськими націоналістами (Черським, Вільковським та ін.) і вступив до «Просвіти».

Після розколу організації та утворення «Української громади», В. Андрієвський та інші члени останньої встановили контакти із тодішнім міністром іноземних справ Уряду УНР – О. Шульгіним. Результатом перемовин стала підтримка новоствореної організації з боку В. Філоновича – представника військового міністра УНР на Балканах [1]. Підтримка ця полягала у забезпеченні необхідною політичною літературою та координацією дій громадівців. Також В. Андрієвський представляв Громаду на засіданні українського емігрантського з'їзду у Празі, де присутні делегати визнали керівництво УНР єдиним законним урядом України, що покликаний вести боротьбу з радянською Росією до повного звільнення Батьківщини від більшовиків та відокремлення її від СРСР [8, арк. 18].

Після повернення з Праги В. Андрієвського було обрано головою «Української громади» і на цій посаді він перебував до 1939 р. Потім поступово відійшов від керівництва, насамперед, через непорозуміння всередині організації. Проте ідеї про незалежність українських земель не полишив і вже у 1941 р., після нападу Німеччини на Радянський Союз, став працювати коректором на югославському радіо. Такі радіопередачі були організовані німецьким командуванням по всій території Югославії з пропагандистською метою [8, арк. 18–19]. Згодом В. Андрієвський переїхав до Німеччини.

Ще одним впливовим членом організації був український націоналіст М. Тумір. Від повідно до його показань [9] співробітникам СМЕРШу, вступити до «Української громади» М. Туміру вдалося одразу ж після її створення, коли організація нараховувала 40–45 членів та існувала на членські внески. Вже восени 1931 р. у приміщенні «Української громади», відбувся з'їзд українських націоналістичних організацій в Югославії, учасником якої був і М. Тумір. Окрім громадівців, на з'їзді були представники від просвітянських організацій Великого Бечкереку (М. Мельничук), Смедерево (П. Чорний, Б. Жежиленко), Нові Саду (Мартос), загалом – 9 делегатів. Головним питанням, що порушувалося на зібранні, стало голосування щодо обрання керівництва «Об'єднаного союзу українських націоналістичних організацій в Югославії», утвореного з ініціативи емігрантського уряду УНР в Белграді 1931 р. та покликаного здійснювати керівництво усіма вищезгаданими організаціями. До керівництва Союзом увійшли: Г. Шевчик – голова, В. Андрієвський – секретар, М. Тумір, М. Мельничук, Л. Богунець – члени правління [9, арк. 15]. Основним завданням, що ставилося перед організацією, було поширення антирадянської пропаганди з метою скинення пануючого в СРСР режиму та проголошення незалежності України. Важливо, що М. Тумір до 1941 р. активно відстоював зазначені політичні ідеї та проводив боротьбу щодо втілення їх у життя. У липні 1941 р. йому запропонували працювати перекладачем текстів на белградському радіо, а вже у лютому 1942 р. виїхав до Німеччини, де продовжив перекладацьку діяльність. Після поразки німецьких військ був заарештований та ув'язнений на 10 років.

Таким чином, на 1931 р. у Королівстві Югославія існувало декілька українських емігрантських культурно-просвітницьких організацій. Згідно з доповіддю [3, с. 135] представника військового міністра УНР на Балканах, підполковника В. Філоновича для військового міністра УНР В. Сальського, найбільшими організаціями українських емігрантів були Громада у Белграді, Смедерево, Великому Бечкереку, «Просвіта» у Нові Саді та гурток у Скоп'є.

Варто зауважити, що зміна форми державного устрою у Королівстві СХС/Югославія, пов'язана з державним переворотом, а згодом і прийняття нової конституції,

привели до обмеження діяльності не лише емігрантських, але і власне югославських організацій та політичних партій. І, дійсно, на початку 1930-х рр. просвітяни не проявляли активності у своїй діяльності, а обмежувалися лише локальними зібраннями та проведенням культурницьких заходів. Вже влітку 1932 р. югославська влада заборонила діяльність белградської «Просвіти», що пов'язано було із загальним внутрішньополітичним курсом держави на централізацію та попередніми невдалими спробами центрального апарату вирішити назрілі міжнаціональні протиріччя демократичним шляхом.

Поряд з цим, після закриття української організації у Белграді, активізувалася робота «Просвіти» у Загребі. Хорватські депутати, намагаючись боротися із сербським централізмом та прагнучи знайти підтримку серед місцевого населення, схвалили такий крок українців.

Після марсельських подій 1934 р. (вбивство короля Югославії Олександра) та послаблення тиску центральної влади на місцях загребська «Просвіта» активізувала діяльність та відкрила 5 філій, 13 представництв, що охоплювали 24 населених пункти [16, с. 65]. Велику увагу висвітленню діяльності загребської «Просвіти» приділяли часописи «Рідне слово» (з жовтня 1933 р.) за редакцією о. М. Фірака, «Український клич» (з 7 червня 1934 р.) та «Вістник Українського Товариства Просвіти» (з 1936 р.) за редакцією В. Войтановського, а також періодична місцева газета «Vrbaske novine» [6, с. 105]. Плідна робота керівництва культурно-просвітницької організації сприяла збільшенню кількості її членів. У 1934 р. їх нараховувалось вже 619 чол. [26, с. 214] Протягом наступних років в центральній організації та її філіях продовжилася культурно-просвітницька діяльність, насамперед відбувалося відкриття бібліотек та читалень, із членських внесків та проданих книг закуповувалась українська періодика та нові книжки.

З початком німецької окупації Югославії товариство призупинило свою діяльність. Лише 11 липня 1941 р. було відновлено діяльність організації, проте тепер під назвою «Українське товариство Просвіта». Головним її завданням стало ведення пропаганди за «новий порядок» у Європі, підготовка українців для подальшого застосування їхніх навичок на «звільнених» від більшовиків територіях. І. Будз очолив це товариство, заступником став Е. Черський, секретарем – І. Грешинський, касиром – Левко Богун [9, арк. 104]. Проте, відновлене товариство вже не мало нічого спільного із попередньою «Просвітою», адже діяло під пильним німецьким наглядом і виключно задля втілення німецьких планів.

Отже, українські культурно-просвітницькі організації, що виникли та розвинулися в югославських землях, першопочатково зіштовхнулися з проблемою перебування на території Королівства СХС/Югославія великої кількості російських емігрантських кіл. Непорозуміння полягало в тому, що югославська влада розглядала усіх емігрантів, які прибули зі сходу, як росіян, тому й кошти виділяла лише на місцеві емігрантські уряди, засновані й керовані росіянами.

Тому перше культурно-освітнє товариство «Просвіта», що було засноване у хорватському місті Загреб у червні 1922 р. ставило перед собою ключову мету: за допомогою поширення української культури консолідувати українських емігрантів в Королівстві СХС/Югославії.

Поступово, при збільшенні кількості членів центральних українських «Просвіт», відкриття їх нових філій по всій югославській території, першопочаткове завдання дещо втратило свою актуальність і на перший план вийшло збереження української національної ідентичності в умовах проживання емігрантів у поліетнічній централізованій державі.

Не дивлячись на численні розколи, часом меркантильну мотивацію діяльності емігрантських лідерів, існування культурно-просвітницьких товариств сприяло консолідації українців в Королівстві СХС/Югославії. В умовах нищення вітчизняної культури в межах УРСР діяльність культурно-просвітніх організацій за кордоном забезпечувала тяглість українського культурного процесу, сприяла збереженню творчого доробку попередників.

Загострення внутрішньої ситуації у Королівстві СХС/Югославія наприкінці 1930-х рр. призвело до згортання діяльності українських емігрантів, а захоплення цих територій нацистами у 1941 р. докорінно змінило всю структуру, мету і завдання українських організацій, але існування культурно-просвітницьких товариств сприяло консолідації українців в Югославії; діяльність її членів забезпечувала збереження української національної ідентичності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Василь Филонович: штрихи до біографії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukpressbg.com/his-ukr-Fylonovych.html>
2. Відкриття української громади в Білгороді (Лист з Югославії) // Тризуб. – 1928. – № 50. – С. 27.
3. Власенко В. До історії міжвоєнної української політичної еміграції на Балканах / В. Власенко // Пам'ятки: археографічний щорічник / Держ. архів. служба України, УНДІАСД; редкол.: С.Г. Кулешов (гол. ред.) [та ін.]. – К., 2011. – Т. 12. – С. 124–145.
4. Власенко В. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період : (за матеріалами паризького «Тризуба») / В. Власенко // Київська старовина. – 2011. – № 1. – С. 123–136.
5. Власенко В. Українська громада у Великому Бечкерекі (Югославія) у міжвоєнний період / В. Власенко // Київська старовина. – 2011. – № 3. – С. 41–48.
6. Власенко В. Українське товариство Просвіта в Загребі у 1922–1941 рр. (Організаційна структура) / В. Власенко // Русинистичні студії. – 2017. – В. 1. – № 1. – Р. 97–112.
7. Власенко В. Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Югославії (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб») / В. Власенко // Величина малих язичких, књижевних, культурних и историјских традицијах. Зборник радова. – Нови Сад: Филозофски факултет, 2012. – С. 95–105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.sumynews.com/xx/1929-1938-rosijska-radyanizatsiya-i-ukrajinska-vidpovid/item/636-shevchenkivski-sviata-mizhvoiennoi-ukrainskoi-emihratsii-v-yuhoslavii-zamaterialamy-paryzkoho-tyzhnevika-qtryzubq.html>
8. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). АКС Андрієвський Василь Васильович, спр. № 148831.
9. ГДА СБУ, АКС Тумір Мар'ян Данилович, арх. спр. № 148832, Л. 102–107. Протокол допиту Будзь Івана Констянтиновича; 12 листопада 1944 р.
10. ГДА СБУ, АКС Чорний Пилип Якович, арх. № 209860.
11. З життя української еміграції // Тризуб. – 1929. – № 6. – С. 31–32.
12. З життя української еміграції // Тризуб. – 1929. – № 10. – С. 30.
13. Іванченко О. Хорватські національно-політичні сили в Королівстві СХС/Югославія (1918–1941 рр.) / О. Іванченко. – К., 2013. – 180 с.
14. Каменецький М. Погляд з України на минуле і сучасність української діаспори в Хорватії / М. Каменецький // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Кн. 1. – Загреб: Культурно-просвітне товариство русинів і українців Загреб, 2002. – С. 90–96.
15. Козлітин В. Русская и украинская эмиграция в Югославии 1919–1945 гг. / В. Козлітин. – Х. : РА, 1996. – 476 с.
16. Козлітин В. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. ХХ ст.) / В. Козлітин // Українська діаспора. – Київ-Чикаго, 1996. – № 9. – С. 52–69.
17. Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945 рр.) / Б. Ліський // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Кн. 1. – Загреб : Культурно-просвітне товариство русинів і українців Загреб, 2002. – 230 с.
18. Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях: короткий історичний нарис / О. Малиновська // Українська діаспора. – Київ-Чикаго, 1995. – № 8. – С. 12–28.
19. Мацях Є. Українці в Хорватії / Є. Мацях // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Кн. 1. – Загреб. : Культурно-просвітне товариство русинів і українців Загреб, 2002. – С. 51–61.

20. М.-ир. З життя української еміграції в Югославії / М.-ир. // Розбудова нації. – 1929. Чер. – лип. – № 6–7. – С. 245.
21. Мільчев В. Запорозжі на військовому кордоні Австрійської імперії наприкінці XVIII ст. / В. Мільчев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ah.milua.org/zaporozhcsi-na-vijskovomu-kordoni-avstrijsko%D1%97-imperi%D1%97>
22. Нагірний М. Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці XX ст. / М. Нагірний. – Нововолинськ, 2012. – 328 с.
23. П. Ол. Лист з Югославії / Ол. П. // Тризуб. – 1927. – № 32. – С. 11.
24. Пашук В. «Закон про товариства» від 15 листопада 1867 р. і його вплив на розвиток українського національного руху в Галичині / В. Пашук // Народознавчі зошити. – 2000. – № 6 – С. 966–975.
25. Пашенко Є. Історичний контекст розвитку хорватської україністики в XX ст. / Є. Пашенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bib.irb.hr/datoteka/617632_2.doc
26. Перський С. Популярна історія товариства «Просвіта» у Львові / С. Перський. – Львів : Видання товариства «Просвіта», 1932. – 271 с.
27. Подорожній. Де-що про українську еміграцію на Балканах (Лист з Балканів) / Подорожній // Тризуб. – 1928. – № 9. – С. 14.
28. Стаценко Н. 250 років української діаспори в Югославії / Н. Стаценко // Українська діаспора. – Київ-Чикаго, 1995. – № 7. – С. 26–40.
29. Центральний державний архів зарубіжної україніки (далі – ЦДАЗУ), ф. 15, оп. 1, спр. 165, арк. 131.

Валерій Власенко

УКРАЇНЬСЬКА І РОСІЙСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В ЮГОСЛАВІЇ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ВЗАЄМИНИ

У роботі йдеться про взаємини української і російської еміграції в Королівстві сербів, хорватів і словенців (Югославія) в період між Першою і Другою світовими війнами. Головним критерієм цих відносин було ставлення до проблеми української державності, тобто визнання чи заперечення росіянами права українців на власну державу. Зроблено висновок про те, що відносини з російською еміграцією монархічного спрямування були напруженими і ворожими, з окремими групами кубанських і донських козаків – взаємовигідними, «вільними козаками» – прихильними, оскільки козацькі організації визнавали ідею самостійної української держави та виступали за створення власних державних утворень, наприклад, «Козакії».

Ключові слова: *Королівство сербів, хорватів і словенців, російська еміграція, українська еміграція, Югославія.*

Внаслідок революційних подій 1917-1921 рр. на території колишньої Російської імперії взагалі й України зокрема велика кількість людей змушена була залишити батьківщину. Більшість із них, незважаючи на приналежність до різних державних утворень, політичних партій, ідеологічних угруповань, соціальних груп та національностей, тією чи іншою мірою брала участь у боротьбі з більшовиками. Опинившись в еміграції, вони сподівалися невдовзі повернутися на батьківщину. Проте їхні погляди на майбутнє своєї країни суттєво різнилися. І хоча про українську і російську політичну еміграцію як суспільно-політичні явища в міжвоєнній Європі взагалі й окремих її країнах зокрема вже написано чимало, питання про взаємини цих двох найбільших емігрантських спільнот ще не знайшло докладного висвітлення.

Кожна країна-реципієнт різнилася умовами перебування емігрантів, їхнім правовим статусом, ставленням влади до еміграції взагалі й окремих національних груп зокрема, що тією чи іншою мірою впливало на взаємовідносини української і російської еміграції. Наприклад, в Румунії українську еміграцію визнавали окремою національною групою, про що свідчив запис у «нансенівських паспортах», тоді як в Болгарії та Королівстві сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія) її не виділяли із російського емігрантського загалу. У Румунії більшість української еміграції склали колишні вояки Армії УНР і члени українських повстанських загонів, а до Болгарії і КСХС майбутні українські політичні емігранти прибули переважно у складі білих армій Денікіна і Врангеля. Тому актуальним, на погляд автора, є питання взаємовідносин цих двох національних емігрантських спільнот на прикладі однієї країни, наприклад, Югославії, де в міжвоєнний період сформувався політичний центр російської еміграції та периферійний осередок української еміграції. Це питання лише побіжно висвітлювалося в поодиноких публікаціях українських дослідників [Козлітін, 1996; Власенко, 2017]. Саме тому автор ставить собі за мету охарактеризувати взаємини української еміграції з російською в Югославії в період між Першою та Другою світовими війнами.

У пропонованій роботі йдеться не про всю українську еміграцію, а лише політичну, тобто ту її частину, яка була політично вмотивована, ідеологічно визначена, організаційно структурована та сповідувала ідею незалежної української держави в будь-якій її формі. Отже, це ті українці, які воювали за вільну Україну, планували повернутися на батьківщину, належали до різноманітних політичних груп і партій (уенерівці, гетьманці, націоналісти тощо), сповідували певну ідеологію (лібералізм, консерватизм, націоналізм, фашизм), тією чи іншою мірою брали участь у житті громадських організацій еміграції й їхніх об'єднань та виступали за відновлення самостійної і незалежної української держави. Таких, за підрахунками автора, у міжвоєнний період в Югославії було понад 1 тис. осіб [Власенко, 2018: 8-9].

Оскільки в Югославії існував периферійний осередок української політичної еміграції, то й основні засади взаємовідносин української еміграції з російською в ній формувалися українськими політичними центрами і відповідними політичними середовищами. Головним критерієм цих відносин, на думку С. Петлюри, було ставлення до проблеми української державності [Лист, 2003: 178], тобто визнання чи заперечення росіянами права українців на власну державу. Тому з тими політичними силами й організаціями російської еміграції, які сповідували ідею відновлення єдиної Росії, ні стратегічної, ні тактичної співпраці не було.

Зауважимо, що центральна влада в КСХС/Югославії була русофільською, що зумовлювалося кількома факторами. В країні ширилася ідея панславізму. Вона сприяла легітимізації дружніх взаємовідносин між південними слов'янами, в першу чергу сербами, та росіянами (захисники від Османської й Австро-Угорської імперій). Югославія була антибільшовицькою державою та союзницею Антанти. До 1924 р. тут діяли дипломатичні інституції білої Росії, а до 1940 р. вона не мала дипломатичних відносин з СРСР. Православна сербська еліта критично ставилася до місцевої католицької хорватської і словенської та мусульманської боснійської бюрократії, тому охоче приймала на державну службу, в армію та поліцію російських емігрантів. Югославія мала потребу у висококваліфікованих кадрах, які знали іноземну мову й європейську культуру. Багато емігрантів з колишньої Російської імперії відповідали цим вимогам. Правляча династія Карагеоргійовичів мала шлюбні зв'язки із династією Романових, король Александр навчався в Петербурзі. На так звану «*Русскую акцію*» (допомога емігрантам) уряд КСХС виділяв великі кошти. Югославія була головним центром російської церковної еміграції. У Сремських Карловцях перебувало керівництво *Русской православной церкви за рубежом* (РПЦЗ).

Незважаючи на русофільство центральної сербської влади, в країні діяли такі громадські організації еміграції, як Українське товариство Просвіта (УТП) у Загребі (у 1926-1932 рр. – в Белграді) з численними філіями, зокрема в Новому Саді та Скоп'є [Власенко, 2017], українські громади (УГ) в Белграді [Власенко, 2011a], Великому Бечереку [Власенко, 2011b], Смедерево, Українська матиця в Баня Луці, кілька колоній (неформальні групи) та аматорських театральних колективів.

В Югославії на взаємовідносини української і російської еміграції впливало не тільки русофільство центральної (сербської) влади, але і міцні позиції російських монархічних сил в емігрантському середовищі та кулуарах центральної югославської влади. У першій третині 1920-х рр. більшість російських періодичних видань в КСХС мала монархічне спрямування, великими тиражами поширювалася відповідна література. У монархічній емігрантській пресі, що виходила в інших країнах, регулярно друкувалися кореспонденції з КСХС. На загальноросійському з'їзді зарубіжних монархічних товариств, що відбувся 26 травня – 6 червня 1921 р. у баварському місті Рейхенхаль (*Reichenhall*), взяла участь і делегація російських монархістів з КСХС та митрополит Антоній [Козлитин, 1996: 228-231].

За свідченням генерала Г. Янушевського, становище українських емігрантів в Югославії було гіршим, ніж росіян, які не належали до монархічних організацій. За ідеологією російських монархістів, «ніякої України не існує», поняття «українець» використовується лише «як слово ганебне» [ГАРФ, Р-7440-1-30: 15]. Саме в руках російських монархістів, які були вороже налаштовані до українців, опинилася справа матеріальної допомоги емігрантам з колишньої Російської імперії [Листування, 1924: 189; Подорожній, 1928: 14]. Вони входили до складу Державної комісії у справах російських біженців, яку самі ж росіяни називали «Чорна Чека» [ЦДАГО, 269-2-258: 28]. Саме Комісія засвідчувала «благодійність» емігранта, оскільки він обов'язково повинен був бути приписаний до однієї з «російських колоній» [ЦДАГО, 269-2-269: 114]. Українська емігрантська преса і самі емігранти повідомляли про непоодинокі випадки арешту українців із Наддніпрянщини при появі їх хоча б на декілька днів у Белграді, звинувачення у «більшовизмі» із наступним позбавленням матеріальної допомоги, інтернуванням або висланням із країни [В. А., 1928: 17; ГАРФ, Р-9145-1-324: 10об-11].

У 1923-1924 рр. влада КСХС дозволила емігрантам змінювати місце проживання, вільно пересуватися країною та позбавила російські емігрантські організації адміністративно-фінансових функцій. У другій половині 1920-х рр. українські емігранти виявили активність у справі створення громадських організацій у столиці та провінції. Російська еміграція не тільки сама перешкоджала ініціативі українців, але і залучала до цього місцеву владу. Про це повідомляли В. Андрієвський [ЦДАГО, 269-2-258: 27], А. Ільченко (Белград) [Ільченко, 1942: 14], М. Денежний (В. Бечкерек), О. Колтоновський (Нові Сад), О. Петренко (Скоп'є) [ЦДАГО, 269-2-269: 29, 67, 110, 114] та П. Чорний (Смедерево) [ЦДАГО, 269-2-274: 62].

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. російські монархісти закидали організованій українській еміграції «сепаратизм», «самостійництво», «петлюровщину», «предательство», «ізмєнність», «баломуцтво», «більшовизм» тощо. На українські організації та їхніх керівників чинився тиск, поширювалися безперестанні клеми. В таких умовах українська еміграція більше переймалася обороною своїх інтересів і збереженням громадських організацій.

Політика російської еміграції щодо українців здійснювалася у кількох напрямках. По-перше, за свідченням В. Андрієвського, це «наступ не на організації, як це було раніш, але на ідейній чи духовній бік української справи шляхом прилюдних лекцій, в котрих намагаються довести безпідставність наших прагнень» [ЦДАГО, 269-2-258: 39]. По-друге, залучення місцевої влади до боротьби проти організацій та активних діячів української еміграції. Так, у вересні 1931 р. В. Штрандман звернувся до бана (голова місцевої адміністрації) з проханням закрити Українську громаду у Смедерево, «оскільки вона розкладає російську еміграцію». Одночасно Спілка інвалідів виключила зі свого складу голову УГ П. Чорного та позбавила його як інваліда щомісячної матеріальної допомоги у 200 динарів [ЦДАГО, 269-2-277а: 15, 60]. По-третє, у боротьбі проти самостійництва української еміграції брала участь і РПЦЗ. Так, у Великому Бечкереку «протоєрей із Москви» «не минає самої маленької нагоди, аби не закинути яке-небудь “хвальне слово”, лаючи та лякаючи нас в своїх промовах навіть в церкві з амвону з хрестом в руках» [Югославія, 1931: 31]. По-четверте, російським митцям, які брали участь в культурних акціях українських емігрантів, ставили різноманітні перепони з метою унеможливити співпрацю з українськими громадськими організаціями. За повідомленням В. Андрієвського, у вересні 1934 р. режисеру-постановнику М. Колесниковій «категорично заборонили ходити в Громаду» [ЦДАГО, 269-2-279: 201].

З середини 1930-х рр. українські емігрантські організації поступово переходять від стану оборони до активних дій щодо російської еміграції. Для протидії російській

еміграції В. Филонович пропонував застосовувати такий принцип: на кожну ворожу акцію відповідати контракцією.

Всю роботу у цій сфері варто було зосередити на трьох напрямках.

По-перше, інформувати місцеву українську еміграцію про історію України, українського національно-визвольного руху, Української революції. Для цього необхідно надсилати реферати і доповіді для ознайомлення широкого загалу еміграції.

По-друге, здійснювати пропаганду живим словом, тобто провідним діячам української еміграції, членам Уряду УНР необхідно відвідувати українські колонії в балканських країнах, безпосередньо зустрічатися з місцевими емігрантами.

По-третє, поширювати в цих країнах друковане слово, розраховане на контингент еміграції саме цього регіону Європи. Йшлося про тільки-но створений журнал *«Гуртуймося»* на чолі із В. Филоновичем [ЦДАГО, 269-2-282: 214-214зв]. У другій половині 1930-х рр. ці заходи були реалізовані, хоча і не повною мірою.

Культурно-мистецькі та громадські виступи української еміграції відбувалися частіше і були більш ефективними. Громадські організації, на думку В. Андрієвського, *«вже не криються з основною ціллю свого існування, а окремі одиниці з нашої еміграції ведуть гостру агітаційно-пропагандивну акцію на кожному кроці і при кожній нагоді»*. При цьому використовувалися брошура А. Чигирин *«Украинский вопрос»* (Париж, 1937) й агітаційні листівки УГ в Белграді, що поширювалися Союзом українських організацій в Югославії серед української еміграції [Анський, 1937: 31].

За словами голови УГ *«Кобзар»* у Смедерево П. Чорного, російські емігранти, зрозумівши, що метою українців є не ворожнеча з ними, а усвідомлення *«своєї національної справи»*, змінювали своє ставлення до українців. Якщо раніше П. Чорного вважали *«изменником и продажным агентом»*, то тепер – справжнім націоналістом, у якого треба *«навчатися стійкості, настирливості, витривалості»* [ЦДАГО, 269-2-278: 147].

19 жовтня 1936 р. під час культурного заходу в Російському домі в Смедерево німецький російський емігрант Микола Іванов публічно звинуватив П. Чорного в тому, що він є комуністом, більшовиком, отримує платню від радянського дипломатичного представництва у Відні та Парижі. Голова УГ *«Кобзар»* подав на кривдника до суду. На судовому засіданні, що відбулося 26 грудня 1936 р., з'ясувалося, що українські емігранти є не комуністами, а їхніми затятими ворогами, українські громадські організації в Югославії є легальними інституціями і *«комунізмом себе не скопрометували»*, було згадано окремі сторінки з історії України та факти недавнього минулого (1917-1920). Тому суд визнав М. Іванова винним у клеветі та виніс рішення про його ув'язнення на 20 діб або штраф у 1200 дин. та сплату судових витрат у сумі 700 дин. [Хроніка, 1937: 27-28; Югославія, 1937: 28].

З нових російських політичних організацій, які виникли в еміграції, ворожим до українців був Народний союз нового покоління (НСНП). В середині 1920-х рр. в окремих країнах перебування російської еміграції (Болгарія, Китай, Польща, Югославія та ін.) з'явилися гуртки і групи молоді, яких не влаштовувала діяльність старшого покоління. Члени цих груп намагалися осмислити причини поразки білого руху та процеси, що відбувалися на батьківщині.

У 1924 р. молоді люди, які працювали на копальні Перник в Болгарії, заснували *«Кружок русской национальной молодежи»*. У 1927 р. він переріс у *«Национальный союз русской молодежи»*, що об'єднав більшу частину молодіжних гуртків у Болгарії. У 1924 р. у КСХС був заснований *«Союз русской национальной молодежи»* (СРНМ). У 1928 р. його очолив Віктор Байдалаков (1900-1967).

Саме ці два угруповання у вересні 1929 р. об'єдналися у *«Национальный союз русской молодежи за рубежом»* (НСРМР) і виступили ініціаторами скликання I з'їзду представників союзів і груп російської національної молоді. Форум відбувся 1-5 липня 1930 р. в Белграді. У ньому взяли участь представники союзів із Болгарії, Нідерландів,

Франції та 9 югославських відділень СРНМ [Окороков, 2003: 47-48]. Був схвалений статут нової організації та сформульовані її основні ідеологічні положення. Згідно з ними, державний устрій Росії мав бути побудований на засадах російського націоналізму, законності, приватної власності і свободи особистої творчості, що освячені релігійно-моральним началом та загальнодержавними інтересами. Національностям, які входили до складу Росії, надавалася можливість широкої національно-культурної самостійності [ГАРФ, Р-7055-1-303: 2-4].

25-28 грудня 1931 р. в Белграді відбувся II з'їзд НСРМР, в якому взяли участь делегати відділів Союзу у Бельгії, Болгарії, Литві, Польщі, Чехословаччині та Югославії. Було схвалено рішення перейменувати організацію у «Национальный союз нового поколения» (НСНП). 15-19 квітня 1934 р. в Белграді відбувся III з'їзд НСНП. На той момент організація мала осередки в 15 країнах. Головою ради і виконавчого бюро Союзу було обрано В. Байдалакова, генеральним секретарем – Михайла Георгієвського (1888-1950). Після з'їзду розпочалася розробка силових і терористичних методів боротьби з більшовиками. До 1940 р. в СРСР було переправлено понад 50 осіб [Окороков, 2003: 50-53]. Особливо процес підготовки агентів і відправки їх до СРСР посилювався після налагодження М. Георгієвським зв'язку із II відділом польського Генерального штабу, радником Міністерства пропаганди Німеччини д-ром Бруно Маурахом (*Bruno Maurach*) та японським військовим аташе в Польщі Сігеру Савада [АЖ, 37-22-169: 216]. У 1936 р. організація змінила назву на «*Национально-трудова союз нового поколения*» (НТСНП). Друкованим органом Союзу була газета «*За Россию*» (пізніше «*За Родину*», «*За новую Россию*», «*Путь*»). За даними керівників НТСНП, у 1939 р. загальна кількість членів організації коливалася від 1570 до 2000 осіб [Окороков, 2003: 53-54]. Відділ державної безпеки Хорватської бановини наводив інші дані на той же період – близько 15 тис. членів [HR-HDA, 1357-2-46387: 1-2]. Імовірно, йшлося про прихильників Союзу.

У середині 1930-х рр. НТСНП намагався поширити свій вплив і серед української еміграції в Югославії. У 1936 р. представники белградського осередку долучилися до кількох публічних акцій УГ в Белграді. 23 травня М. група членів НСНП на чолі з М. Георгієвським взяла участь в академії вшанування пам'яті С. Петлюри [Вшанування, 1936: 19], 28 листопада – у зборах УГ з нагоди 15-ї річниці трагедії під Базаром [Хроніка, 1936: 24]. Але наступного року відносини з НТСНП погіршилися. Структурним підрозділом Союзу була «*Малоросійсько-українська секція*», яка на думку В. Андрієвського, відігравала роль «*вовка в овечій шкурі*». У 1937 р. зі складу секції виключили одного з найбільш активних її членів «за сепаратизм». Цей випадок українська еміграція розглядала як справжнє ставлення Союзу до української справи та намагалася використати його на свою користь у провінції, де активно і наполегливо працювали осередки НТСНП. В. Андрієвський констатував, що українська еміграція змушена була вести гостру боротьбу із Союзом за вплив на емігрантів [Анський, 1937: 31].

Однією з потужних політичних організацій російської еміграції був Союз «*Молодая Россия*», що утворився 1923 р. в Німеччині. Його лідер – Олександр Казем-Бек (1902-1977). У 1925 р. Союз перетворився на партію «*Союз младороссов*» зі штаб-квартирою в Парижі. Головний принцип (формула) партії – «*Цар і Ради*». Серед претендентів на російський престол партія підтримувала князя Кирила Володимировича. Ідеологія младоросів поєднувала в собі елементи монархізму, націоналізму, італійського фашизму, націонал-соціалізму та православного фундаменталізму. За даними партії, її кількість на початку 1937 р. не перевищувала 1,4 тис. членів [Косик, 2002: 265]. Насправді їх було більше. Органи безпеки Югославії вважали, що наприкінці 1930-х рр. партія мала близько 10 тис. членів і декілька осередків в Америці й Європі, зокрема в КСХС на чолі з Сергієм Белашовим та Іллею Толстим [HR-HDA, 1357-2-46387: 2]. У Королівстві партія мала 9 первинних організацій, в яких переважала студентська й учнівська молодь [Косик, 2002:

265]. Младороси негативно ставилися до ідеї самостійної України. Серед українських політичних сил лише прихильники колишнього гетьмана П. Скоропадського робили спроби порозумітися із ними, зокрема із П. Боярським у Загребі [ГДА СЗРУ, 1-12617-10: 93].

У середовищі російської еміграції в Югославії виникла політична організація, яка вважала Україну плацдармом для відновлення єдиної Росії. 7 квітня 1927 р. в Белграді був заснований Союз російських офіцерів і солдат запасу в КСХС. Згодом аналогічні союзи виникли у Франції та Чехословаччині. А 24 червня 1928 р. в Белграді представники цих трьох союзів заснували «*Лигу русских офицеров и солдат запаса заграницей*» (ЛРОСЗЗ). У 1937 р. її осередки існували майже в усіх країнах перебування російської еміграції. Ліга визнала своїм девізом: «*За Веру, Царя и Отечество*». Її члени вважали своїм обов'язком взяти участь у визволенні Росії як у лавах армії, так і в суспільно-політичній діяльності спільно з іншими російськими й українськими національними організаціями. Ліга була прихильницею РПЦЗ. Цар повинен був бути тільки з династії Романових. Батьківщиною Ліга вважала будь-яку частину колишньої території Російської імперії. Питанню звільнення України ЛРОСЗЗ надавала виняткове значення через, з одного боку, близькість території, з другого боку, те, що абсолютна більшість членів Ліги була пов'язана з Україною походженням, народженням або попередньою службою. Саме тому Ліга, на думку її керівників, могла стати з'єднуючою ланкою між існуючими тоді російськими й українськими угрупованнями при визволенні України [За Русь, 1937: 5-6].

Головні засади і завдання ЛРОСЗЗ були викладені у книзі «*За Русь Святую!..*», що вийшла на початку літа 1937 р. в Белграді, та в періодичному виданні «*Бюллетень Главного Совета Лиги русских офицеров и солдат запаса заграницей*». Керівники Ліги навіть пропонували голові уряду Югославії Мілану Стоядіновичу перевидати книгу державною (сербською) мовою для ознайомлення з її змістом депутатів парламенту, оскільки ЛРОСЗЗ планувало звільнення своєї батьківщини – Росії, а найперше України з її 40-мільйонним населенням. Після звільнення Україна мала б стати вірним і надійним союзником Югославії за зразком царської Росії до Першої світової війни [АЖ, 37-69-417: 338].

Стратегічна мета Ліги – звільнення від більшовиків єдиної і невідомої Росії, найближча і реальна мета – звільнення України. Для її реалізації необхідно:

1. Об'єднати розпорошені українські течії в еміграції та спільно виробити прийнятну програму.
2. Залучити до справи звільнення України російські угруповання або видатних російських громадських і політичних діячів, які пов'язані з Україною походженням, народженням та попередньою службою.
3. Запевнити тих російських діячів, які не були пов'язані з Україною, що звільнена Україна може стати для них другою батьківщиною.
4. Запевнити ті російські кола, які нині вороже налаштовані проти Ліги, що вона не виступає за розподіл Росії.
5. Заручитися фінансовою підтримкою російських й українських фінансових кіл та окремих заможних осіб, які мали фабрики і заводи в Україні.
6. Потурбуватися про належну підготовку офіцерського й унтер-офіцерського складу для звільнення України з-під влади III Інтернаціоналу збройним шляхом.
7. Зацікавити уряд Югославії допомогти Лізі звільнити Україну.
8. Зацікавити одну з великих держав справою звільнення України.
9. Поінформувати населення України, яке потерпає від голоду, що у випадку збройної боротьби вона буде здійснюватися на користь самого народу.

10. Звільнити і відновити незалежну від СРСР Україну в межах 1918 р. на історичних началах і традиціях на чолі із виборним гетьманом і народним представництвом (радою) [За Русь, 1937: 56-58].

Головою Ліги був уродженець Чернігівщини Володимир Гринь (1885-1959), начальником військової колегії – генерал Олексій Корвін-Круковський (1872-1943), колегії внутрішніх справ – уродженець Полтави Володимир Старицький (1870-1965), закордонних справ – Іван Юскевич (1876-1960), фінансових справ – Георгій Метт (1892-?), у справах РПЦ та освіти – Іван Аносов (1883-?) [За Русь, 1937: 59].

Попри звинувачення в орієнтації на зовнішні сили В. Вишиваного (Австрія), колишнього гетьмана П. Скоропадського (Німеччина), представників ДЦ УНР (Польща), Ліга планувала скликати конгрес «Визволення Батьківщини», на який пропонувалося запросити прихильників А. Лівичького, В. Сальського, П. Скоропадського, Ф. Швеця. Передбачалося, що на конгресі будуть обрані гетьман та виконавчий орган при ньому [Белоємиграція, 2006: 462].

Незважаючи на мінімальний вплив цієї монархічної організації в російському емігрантському середовищі і серед «малоросів» [HR-HDA, 1357-2- 46387: 1], прихильники Уряду УНР в Югославії серйозно поставилися до неї, оскільки Ліга могла залучити на свій бік як частину російської, так і української еміграції [Анський, 1937: 30-31]. ЛРОСЗЗ не гребувала поширенням неправдивої інформації. Так, у 1936 р. в «Бюллетене Главного Совета Лиги русских офицеров и солдат запаса заграницей» (№ 3) було надруковано повідомлення про «відкрите зібрання» Ліги, на якому була виголошена доповідь «Росія та Україна». У заході взяли участь архієпископ катеринославський і новомосковський Гермоген, генерали Васильєв і Кириєнко, В. Шульгин, голова УГ в Белграді В. Андрієвський та інші відомі громадські діячі російської й української еміграції, які «зійшлися разом по-перше після 15-тилітнього перебування на еміграції». Повідомлення викликало занепокоєння у міністра закордонних справ УНР О. Шульгина, військового міністра УНР В. Сальського та його представника на Балканах В. Филоновича [ЦДАГО, 269-2-282: 39, 53]. Згодом з'ясувалося, що В. Андрієвський та інші українські емігранти взяли участь у заході як сторонні особи, про що було повідомлено членів Уряду УНР в еміграції [ЦДАГО, 269-2-282: 78, 114зв] та надруковано на сторінках «Тризуба» спростування голови УГ в Белграді [Хроніка. Лист, 1936: 15-16].

Після виходу у світ книги «За Русь Святую!..», на сторінках якої лунали звинувачення в бік А. Лівичького та В. Сальського, військовий міністр УНР в еміграції у листі до В. Филоновича від 8 січня 1938 р. писав: «Самі розумієте, що все те, що в книжці сказано за А.М. або про мене є цілковита брехня. Додам, що жодних, навіть попередніх, стосунків з цією бандою Гриня у нас не було і немає, та й не буде. Ген. Загородському я заборонив навіть зноситися з Гринем, а тим більше давати мою адресу» [ЦДАГО, 269-2-283: 12].

В. Филонович, враховуючи те, що книга «може вzbаламутити наших малоросів на Балканах», виявив бажання дати відповідь керівникам ЛРОСЗЗ на сторінках емігрантської преси. У журналі «Гуртуймося» була опублікована стаття С. Моренка (ймовірно, псевдонім В. Филоновича) з ґрунтовним аналізом книги «За Русь Святую!..» [Моренко, 1938: 13-16]. Передбачалося продовження статті, проте у зв'язку із припиненням існування журналу план не був реалізований.

Подібно до Болгарії гарні стосунки в української еміграції в Югославії склалися з козацькими угрупованнями – «вільними козаками», окремими групами кубанських і донських козаків. Вони ґрунтувалися на принципах, встановлених Урядом УНР в еміграції щодо відповідних козацьких організацій. Їх втіленням займався представник військового міністра УНР на Балканах і в Туреччині В. Филонович.

Більшою мірою співпраця українських і козацьких організацій виявилася в культурно-освітній сфері, меншою – у соціально-економічній. Ступінь співпраці різнився територіально і функціонально. Так, у серпні 1928 р. у м. Новий Сад місцеві філія УТП і Кубанська станиця імені кошового отамана Захарія Чепіги об'єднали свої зусилля на ниві громадської і культурно-освітньої роботи (спільні бібліотека, клуб, хор, організація лекцій тощо) та взаємної моральної й матеріальної підтримки. Підписали відповідну угоду, створили комісію з культури, влаштували кілька культурних акцій, відзначили кілька українських і кубанських свят. Головною метою співпраці, на думку голови управи філії УТП О. Колтоновського, було виведення козацької організації з-під впливу російських емігрантських інституцій й активізація самостійницького козацького руху [ЦДАГО, 269-2-270: 31, 59, 62]. Але після від'їзду у квітні 1929 р. до Латинської Америки великої частини кубанських козаків, які проживали у Новому Саді та діяли спільно в культурно-просвітній галузі з місцевими українськими емігрантами, співпраця філії УТП і Кубанської станиці припинилася. Серед тих кубанських козаків, які залишилися у Новому Саді, переважали монархісти – прихильники великого князя Кирила Володимировича [ЦДАГО, 269-2-272: 144зв]. У 1930-х рр. у Новому Саді філія УТП спорадично співпрацювала із загальнокозацькою станицею на чолі із полковником Петром Недбаєвським [Хроніка, 1933: 30] та вільнокозацьким хутором.

З кінця 1920-х – до кінця 1930-х рр. на ниві культурно-освітньої діяльності з організаціями кубанських, донських та «вільних» козаків спорадично або постійно співпрацювали УГ у В. Бечкерекі та УГ «Кобзар» у Смедерево. Це виявилось у створенні спільних хорів, аматорських театральних колективів, обопільній участі цих двох груп емігрантів у відзначенні національних свят, шевченківських днів, вшануванні пам'яті С. Петлюри, концертах, виставах, обміні періодичними виданнями, влаштуванні новорічної ялинки для дітей [ЦДАГО, 269-2-271: 148зв; 269-2-282: 48].

У громадсько-культурних заходах УГ в Белграді періодично брали участь представники столичної Вільно-козацької станиці та окружний отаман вільних козаків в Югославії Микола Букін [Вшанування, 1936: 19]. У свою чергу голова управи УГ в Белграді В. Андрієвський був учасником ювілейних заходів з нагоди виходу у світ двохсотого номера журналу «Вільне козацтво – Вольное казачество» [Праздник, 1936: 24-26], відкриття помешкання управи Студентської вільно-козацької станиці [ЦДАГО, 269-2-275: 31].

Іноді українських емігрантів запрошували дати концерт або виставу у станицях кубанських козаків, які були розташовані далеко від столиці. Так, навесні 1929 р. аматорська трупа УГ в Белграді відгукнулася на запрошення отамана Кубанської колонії (близько 60 козаків) Сиви виступити перед козаками у містечку Обреновац [ЦДАГО, 269-2-273: 8].

Прихильники Уряду УНР та окремі групи кубанських козаків узгоджували свої дії у справі рееміграції з балканських країн до Франції. У 1928 р. в Югославії взаємодіяли В. Андрієвський і П. Курганський, які обмінювалися інформацією щодо формування груп для переїзду, фінансового й організаційного забезпечення їхнього супроводу до Франції [ЦДАГО, 269-2-270: 127, 163]. Але згодом в Югославії обидві групи здійснювали рееміграцію самостійно.

Керівники центральних органів кубанських і донських козацьких організацій виступали проти співпраці як з організаціями українських емігрантів, так і «вільних козаків», про що свідчила тогочасна козацька преса. Військовий отаман Кубанського козацького війська генерал В'ячеслав Науменко (1883-1979), начальник Похідного штабу полковник Михайло Соломахін (1888-1967), командир Корпусу імператорської армії та флоту генерал Костянтин Апухтін (1881-1945) відвідували кубанські станиці з метою припинення співпраці з українськими емігрантськими організаціями та «вільними козаками» [Хуторянин, 1932: 13-19]. Це призвело до відтоку частини кубанських козаків з УГ «Кобзар» у Смедерево Франції [ЦДАГО, 269-2-279: 2зв]. У Великому Бечкерекі проти

об'єднання українців і кубанських козаків виступали не тільки російські емігранти, але і частина місцевих донських козаків [ЦДАГО, 269-2-276: 110].

Отже, ступінь взаємодії української та російської еміграції в Югославії різнився політично й ідеологічно. Відносини з еміграцією монархічного спрямування та носіями ідеї «єдиной и неделимой России» були напруженими і ворожими, з окремими групами кубанських і донських козаків – взаємовигідними, «вільними козаками» – прихильними, оскільки козацькі організації визнавали ідею самостійної української держави та виступали за створення власних державних утворень, наприклад, «Козакії».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 37, fascikle 22, jedinica opisa 169, folijacija 207–221.
- AJ, f. 37, fasc. 69, j. o. 417, f. 333–429.
- Anskiy, V. (1937). Z ukrainskoho zhyttia v Yuhoslavii. Hurtuimosia, 2–3 (XX–XXI), 30–31. (Cyrillic)
- Beloemigracija (2006). Beloemigracija u Jugoslaviji: 1918–1941. T. 1 / Priredili T. Milenković, M. Pavlović. Beograd: Foto Futura. (Cyrillic)
- V. A. (1928). Stanovyshche ukrainskoi emihratsii v Yuhoslavii. Tryzub, 38, 16–18. (Cyrillic)
- Vlasenko, V. (2011a). Ukrainska hromada u Belhradi u mizhvoiennyi period (za materialamy paryzkoho «Tryzuba»). Kyivska starovyna, 1, 123–136. (Cyrillic)
- Vlasenko, V. (2011b). Ukrainska hromada u Velykomu Bechkereku (Iuhoslaviia) u mizhvoiennyi period. Kyivska starovyna, 3, 41–48. (Cyrillic)
- Vlasenko, V. (2017). Hromadski orhanizatsii ukrainskoi emihratsii v Serbii u mizhvoiennyi period. U: Ukrajinistika i slovenski svet: zbornik naučnih radova / Filološki fakultet u Beogradu, gl. ur. Lj. Popović. Beograd: Filološki fakultet, 436–446. (Cyrillic)
- Vlasenko, V. (2018). Naturalizatsiia mizhvoienni ukrainskoi politychnoi emihratsii v Rumunii ta Yuhoslavii. Pravovi horizonty, 9 (22), 7–12. (Cyrillic) doi: 10.21272/legalhorizons.2018.i9.p7
- Vshanuvannia (1936). Vshanuvannia svitloi pamiaty S. Petliury na desiatylyttia Yoho smerty. Tryzub, 23–24, 11–20. (Cyrillic)
- Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby zovnishnoi rozvidky Ukrainy, f. 1, spr. 12617, t. 10.
- Gosudarstvennyy arkhiv Rossiyskoy Federatsii (GARF), f. R–7055, op. 1, d. 303.
- GARF, f. R–7440, op. 1, d. 30
- GARF, f. R–9145, op. 1, d. 324
- Za Rus' (1937). Za Rus' Svyatuyu!.. / Glavnyy sovet Ligi russkikh ofitserov i soldat zapasa zagranitsey. Belgrad: Tip. «Mercur». (Cyrillic)
- Ichenko, A. (17 travnia 1942). Z zhyttia u buv. Yuhoslavii. Ukrainskyi visnyk, 1, 14. (Cyrillic)
- Kozlitin, V. (1996). Russkaya i ukrainskaya emigratsiya v Yugoslavii (1919–1945 gg.). Khar'kov: RA. (Cyrillic)
- Kozlitin, V. (1996). Ukrajins'ki hromads'ki orhanizaciji v Juhoslaviji (20–30-ti rr. XX st.). Ukrajins'ka diaspora, 9, 52–69. (Cyrillic)
- Kosik, V. I. (2002). Mladorossy: nabroski k portretu v zerkale epokhi. U: Slavyanskiy al'manakh 2001. Moskva, 263–285. (Cyrillic)
- Lyst (2003). Lyst do V. Shevchenka vid 15.02.24 (Interviu z S. Petliuroiu spivrobotnyka RUSS-PRESS). U: Vyzvolni zmahannia ochyma kontrozvidnyka (Dokumentalna spadshchyna Mykoly Chebotariva). Kyiv: Tempora, 173–179. (Cyrillic)
- Lystuvannia (1924). Lystuvannia. Petriv M. Ukraintsi v Yuhoslavii. Litopys polityky, pysmenstva i mystetstva. Kn. 1, № 12, 189. (Cyrillic)
- Morenko, S. (1938). Bastardy. Hurtuimosia, 3 (XXIV), 13–16. (Cyrillic)
- Okorokov, A. V. (2003). Russkaya emigratsiya. Politicheskije, voenno-politicheskije i voinskie organizatsii 1920–1990 gg. Moskva: Avuar Konsalting. (Cyrillic)
- Podorozhnii (1928). De-shcho pro ukrainsku emihratsiiu na Balkanakh. Tryzub, 9, 13–15. (Cyrillic)

- Prazdnik (1936). Prazdnik torzhestva kazach'ey natsional'noy mysli v Belgrade. Vil'ne kozatstvo – Vol'noe kazachestvo. 201–202, 24–26. (Cyrillic)
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO), f. 269, op. 2, spr. 258.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 269.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 270.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 271.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 272.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 273.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 274.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 275.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 276.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 277a.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 278.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 279.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 282.
- TsDAHO, f. 269, op. 2, spr. 283.
- Hrvatska republika – Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), f. 1357, kut. 2, br. 46387, 2 l. (1939).
- Khronika (1936). Khronika. V. Yuhoslavii. Z zhyttia Ukrainskoi Hromady v Bilhorodi. Tryzub, 43–44, 24. (Cyrillic)
- Khronika (1937). Khronika. V Yuhoslavii. Z zhyttia ukraintsiv u Smederevi. Tryzub, 3, 27–28. (Cyrillic)
- Khronika. Lyst (1936). Khronika. Lyst do Redaktsii. Tryzub, 13, 15–16. (Cyrillic)
- Khutoryanin (1932). Na sbore Smederevskoy kazach'ey stanitsy. Kavkazskiy kazak, 6, 13–19. (Cyrillic)
- Yuhoslaviia (1931). Yuhoslaviia. Svii. Velykyi Bechkerek. Hurtuimosia, VII, 31–32. (Cyrillic)
- Yuhoslaviia (1937). Yuhoslaviia. Smederevo. Hurtuimosia, I (XIX), 28. (Cyrillic)

Валерій Власенко

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В МІЖВОСННІЙ ЮГОСЛАВІЇ

Проблема правового статусу біженців/емігрантів з Росії й України в міжвоєнній Європі взагалі й Югославії зокрема багатоаспектна та багаторівнева. Вона виникла на початку 1920-х рр., коли на еміграцію вийшла велика кількість людей з території колишньої Російської імперії. Специфіка ситуації полягала в тому, що, по-перше, більшість емігрантів не визнавала радянську владу в Росії взагалі й Україні зокрема, по-друге, правові системи колишньої Росії та кількох українських національних держав у 1917-1920 рр. втратили чинність із зникненням цих держав, по-третє, радянські Росія й Україна позбавили громадянства більшість емігрантів.

Проблема правового становища емігрантів в країнах Європи знайшла висвітлення лише на прикладі російської еміграції [1-2]. Щодо української еміграції ця проблема розкрита на прикладі однієї країни – Румунії [3-4]. Саме тому автор поставив собі за мету охарактеризувати окремі аспекти правового становища української еміграції в Югославії в міжвоєнний період.

У Королівстві сербів, хорватів і словенці (КСХС, з 1929 р. – Югославія) правове становище російських емігрантів було краще, ніж у Румунії і навіть у Болгарії. Оскільки югославська влада не визнала УНР, ЗУНР та УСРР, то відповідно не виокремлювала й українців від російського емігрантського загалу, вважаючи їх російськими підданими. Тому про правове становище українців як окремої категорії еміграції в Югославії можна говорити лише умовно. Як стверджував на I Конференції української еміграції (1929 р., Прага) делегат від українських організацій в Югославії В. Андрієвський, *«правне становище української еміграції в Югославії зведене до мінімуму, бо місцева влада не визнає її як окрему еміграцію, отже всі права, які має наша еміграція в Югославії, має її тільки формою російської еміграції»* [5, арк. 28].

Вже під час першої хвилі еміграції до КСХС навесні 1919 р. уряд країни дав офіційну назву біженцям з Росії *«руски избеглице»*, визначивши таким чином їхній правовий статус як російських емігрантів, які не визнали радянську владу [6, с. 153].

Тобто вони були прямо захищені югославським законодавством. Правову допомогу російським біженцям надавали спочатку Російське посольство у Белграді та консульства у Белграді та Загребі, російський військовий агент у Белграді, потім урядовий уповноважений А. Денікіна і П. Врангеля, представництво Всеросійського союзу міст, Російська дипломатична місія і, врешті-решт, спеціальні югославські інституції – Державний комітет з прийому та розміщення російських біженців та Державна комісія у справах російських біженців. Навесні 1924 р. функції із захисту прав біженців замість ліквідованих Російської дипломатичної місії та Державної комісії перебрала на себе Делегація із захисту інтересів російських біженців на чолі із В. Штрандтманом. За цим органом зберігалось право видавати документи щодо актів і подій, що відбулися до жовтневого перевороту 1917 р. в Росії і були призначені для КСХС або країн, які не визнавали СРСР [1, с. 32]. У КСХС до російських біженців застосовувався принцип взаємності, оскільки до 1917 р. у Росії біженці із Сербії та Чорногорії користувалися

такими ж правами, які б їм надала власна держава. Тому посвідчення, свідоцтва, дипломи, атестати про освіту, військові звання, наукові ступені, що були здобуті біженцями ще в Російській імперії, вважалися чинними й у КСХС [7, с. 648]. Югославія визнавала всі дореволюційні правові акти у галузях сімейного і спадкового права [8, с. 134-135].

В умовах гострої економічної та суспільно-політичної кризи кінця 1920 р. у КСХС та небезпеки поширення комуністичної ідеології були запроваджені обмеження демократичних свобод, на вільне пересування країною та вибір місця проживання. Вони торкнулися усіх іноземців та біженців з Росії й України. Для них були запроваджені посвідчення особи та посвідчення на право проживання в КСХС. З метою посилення контролю над біженцями, наведення порядку в місцях їхнього перебування та зменшення загрози поширення більшовицької ідеології уряд дозволив існування колоній російських біженців та підвищив роль їхніх правлінь у житті громад (колоній). У березні 1921 р. Державний комітет з прийому та розміщення російських біженців затвердив Положення про колонії російських біженців у КСХС (*«Уредба о колонијама руских избеглица у Краљевини СХС»*), згідно з яким правління колонії представляло інтереси колонії взагалі й окремих її членів перед місцевою владою та іншими державними інституціями [8, с. 119- 120]. Одночасно посилилася роль місцевих органів влади та поліції у контролі над біженцями. Так, з метою припинення комуністичної пропаганди розпорядженням міністра внутрішніх справ від 26 серпня 1922 р. було заборонено прийом і поширення усіх листів, що надходили біженцям з радянської Росії [9].

До запровадження у КСХС сертифікатів ідентичності законодавчих і підзаконних актів щодо паспортів та віз для російських біженців не існувало і тому врегулювання цього питання часто залежало від чиновників політичного відділення МЗС. За свідченням члена Комітету з'їздів російських юристів за кордоном В. Ісаченка, влада КСХС визнавала паспорти лише антибільшовицьких установ: старі дореволюційні, видані установами білих армій та консульствами, що збереглися в країнах Європи, в тому числі в КСХС. Осіб з радянськими паспортами до країни не допускали [1, с. 323-324].

Після запровадження для російських біженців *«нансенівських паспортів»* ці документи вважалися закордонними паспортами і були потрібні для в'їзду до країн, які не визнавали СРСР. Сертифікати видавалися з попереднього дозволу МВС лише префектурами в Белграді і Загребі та поліцейськими управліннями в Люблянці, Сараєво та Спліті. До клопотання про одержання сертифіката додавалися такі документи: паспорт або інший документ, що засвідчував особу; посвідчення місцевої поліції про відсутність перешкод до виїзду за кордон; посвідчення Делегації із захисту інтересів російських біженців про політичну і моральну благонадійність особи; 2 фотокартки; опис прикмет і визначення мети подорожі та держави, до якої прямує особа; 40-60 динарів (16-25 франків) залежно від того, чи паспорт видається на безповоротний виїзд або з правом на повернення повернення [1, с. 328].

Проте, за твердженням В. Андрієвського, усілякі перешкоди та обмеження щодо видачі документів не тільки українцям, але і росіянам чинили не югославські чиновники, а різноманітні російські делегати, представники та комісії. Наприклад, для отримання *«нансенівського паспорта»* треба було *«узяти “удостовереніє о благонадежности” від російського консула, а він, консул, не видає його без справки у військового агента, який є свого роду еміграційне російське ГПУ. Ніякі сербські посвідчення без цього “удостоверенія” не допоможуть. Теж саме повторюється при всіх інших процедурах включно до тих випадків, коли бажаєте зайнятись якоюсь торгівлею чи ремеслом»* [5, арк. 28].

У КСХС за російськими біженцями зберігалася низка пільг соціального характеру. При призначенні пенсій враховували службу в Росії. У 1924 р. біженці, які займалися фізичною працею, зрівнювалися в правах з місцевим населенням при прийомі на роботу. Особи вільних професій не були обмежені у своїх заняттях. Лише з

появою власної інтелігенції певні обмеження застосовувалися для російських лікарів, адвокатів, професорів та інших категорій осіб розумової праці. Міністерство торгівлі і промисловості та Торговельна палата не чинили перепон при видачі дозволів на торгівлю і ремісниче виробництво російським біженцям, якщо вони мали формальні свідоцтва на заняття такими видами діяльності в Росії [8, с. 131-133]. Російські інваліди зрівнювалися в правах із югославськими і мали постійну пенсію. З 1926 р. пенсію отримували інваліди – учасники Першої світової війни, інвалідність яких до 31 грудня 1925 р. визнала Вища медична комісія при Державній комісії у справах російських біженців [6, с. 155].

У КСХС були спроби залучити російську еміграцію до політичного життя країни. У 1923-1925 рр. їм було дозволено взяти участь у виборах до Народної скупщини. Деякі громадські організації емігрантів виступили проти цього. Наприкінці 1924 р. В. Штрандтман закликав співвітчизників не брати участь у виборах, а наступного року П. Врангель взагалі заборонив своїм прихильникам це робити [8, с. 135-136].

Уряд КСХС ратифікував угоду країн-реципієнтів про статус біженців 1928 р., надавши представнику Верховного комісара у справах біженців у КСХС С. Юрьєву додаткові права, зокрема, видавати посвідчення про особу біженця, його майновий і сімейний стан, відповідність документів (актів) біженця попередньому законодавству, попередній статус, професійну й академічну освіту, оскільки вони базувалися на російському законодавстві до жовтня 1917 р., засвідчувати підписи біженців, рекомендувати владі надавати біженцям візи на в'їзд та на виїзд з країни, дозвіл на перебування в країні та отримання посад на службі та роботі [10, с. 8-9]. Уряд Югославії ратифікував також конвенцію країн-реципієнтів про правовий статус російських і вірменських біженців 1933 р. З ухваленням угоди та конвенції питання про правовий статус біженців з Росії поступово втратив свою актуальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Русские беженцы: Проблемы расселения, возвращения на Родину, урегулирования правового положения (1920-1930-е годы): Сб. док. и материалов / Сост. З.С. Бочарова. М.: РОССПЭН, 2004. 400 с.
2. Бочарова З.С. Правовое положение российских беженцев в 1920-1930-е гг. Адаптация российских эмигрантов (конец XIX - XX в.): исторические очерки. М., 2006. С.72-132.
3. Власенко В.М. Правове становище міжвоєнної української еміграції в Румунії (міжнародний аспект). Сумська старовина. 2014. № XLV. С. 29-36.
4. Власенко В.М., Дубова В.О. Правове становище українських емігрантів у міжвоєнній Румунії. Діяльність органів публічної влади щодо забезпечення стабільності та безпеки суспільства: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 21-22 травня 2015 р. Суми: СумДУ, 2015. С. 10-13.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 269, оп. 2, спр. 258.
6. Бочарова З.С. Российское зарубежье 1920-1930-х гг. как феномен отечественной истории. М.: АИРО-XXI, 2011. 304 с.
7. Kršljanin M. Kontrarevolucionarna akcija kraljevskih vlada u Beogradu protiv SSSR-a (1918-29). Pregled: Sarajevo, 1956. Br. 10. Kn. II. S. 647-656.
8. Козлитин В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919-1945 гг.). Харьков: «РА», 1996. 476 с.
9. Hrvatski državni arhiv, f. 1361, kut. 2, inv. broj 189, broj 8707 (1922).
10. Расширение функций Делегации Лиги Наций в Королевстве Югославии. Вольная Кубань (Кавказский казак). Белград, 1930. № 6 (1 июня). С. 8-9.

Валерій Власенко

МІЖВОЄННА УКРАЇНЬСКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В ЮГОСЛАВІЇ: ВІДНОСИНИ З ВЛАДОЮ

***Анотація.** У статті йдеться про взаємовідносини міжвоєнної української політичної еміграції з місцевою владою в Королівстві сербів, хорватів і словенців (Югославія). Аналізується ставлення югославської влади до російської й української еміграції. Стверджується, що влада Югославії не виокремлювала українців із російської еміграції, тому окремої політики щодо них вона не здійснювала. Охарактеризовано русофільство югославської влади, яка українське питання розглядала крізь призму поглядів російської еміграції. Зроблено висновок, що ступінь взаємодії українських емігрантів із місцевою владою в Югославії різнився територіально (Словенія й Хорватія, з одного боку, і Сербія, Македонія – з другого) і в часі (у першій половині 1920-х рр. і з середини 1920-х рр. до початку Другої світової війни).*

***Ключові слова:** влада, еміграція, Королівство сербів, хорватів і словенців, Югославія.*

Міжвоєнна українська політична еміграція була сформована в Королівстві сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія) унаслідок кількох хвиль еміграції у 1918–1921 рр. На відміну від Австрії, Німеччини, Польщі, Франції та Чехословаччини, які в період між Першою та Другою світовими війнами були політичними центрами української еміграції, у Югославії було сформовано її периферійний осередок. Водночас ця балканська країна була політичним центром російської еміграції. Русофільство тогочасної центральної югославської влади позначилося на її відносинах з українською еміграцією. Зазначений аспект цих відносин не знайшов висвітлення в науковій літературі. Побічно про це йшлося в працях з історії російської й української еміграції в Югославії взагалі [1] й емігрантських громадських організацій у цій країні зокрема [2–6], а також хвиль еміграції до КСХС [7–8]. Саме тому автор поставив собі завдання розкрити питання взаємовідносин української політичної еміграції з югославською владою, визначивши їхні часові та регіональні особливості.

Зауважимо, що автор використовує поняття «українська політична еміграція» у вузькому сенсі. Йдеться про ту частину еміграції, яка була політично вмотивованою, ідеологічно визначеною й організаційно структурованою та сповідувала ідею української самостійної державності в будь-якій її формі.

Кількість емігрантів із колишньої Російської імперії в цій балканській країні загалом визначена й не викликає заперечень. За даними сербських і російських дослідників, 1922 року в КСХС перебувало 42–43 тис. емігрантів, 1930 р. – 34 тис., 1937 р. – 27 тис. осіб [9, с. 138; 10, с. 123; 11, с. 9]. Зменшення їхнього числа було викликано репатріацією (повернення на батьківщину), рееміграцією (переїзд до інших країн), натуралізацією (набуття громадянства країни-реципієнта), асиміляцією та природними чинниками (біологічне вимирання).

Набагато складніше визначити кількість українських емігрантів. Оскільки місцева влада не виокремлювала українців із російського емігрантського комплексу, встановити їхню точну кількість неможливо. Є лише приблизні підрахунки, здійснені українськими емігрантами та їхніми організаціями в цій країні. Водночас ними застосовувалися різні критерії визначення українців – за місцем народження або проживання, рівнем національної свідомості, належністю до українських громадських організацій тощо. Так, на I Конференції української еміграції, що відбулася в червні 1929 р. в Празі, відпоручник представника військового міністра УНР на Балканах Василь Андрієвський повідомив про наявність у Югославії 35 тис. емігрантів із Росії, зокрема українців – 15 тис. осіб, або приблизно 43% від загальної кількості емігрантів із колишньої імперії. Але свідомих українців, об'єднаних у громадських організаціях, було приблизно 200 осіб. В. Андрієвський зауважив, що чимало співвітчизників визнавало себе українцями, вони допомагали емігрантським організаціям, але не були їхніми членами [12, арк. 27]. У доповіді йшлося лише про еміграцію з Наддніпрянщини. Влітку 1930 р. військовий міністр УНР в еміграції В. Сальський, відвідавши кілька балканських країн, стверджував, що в Югославії тоді перебувало до 14 тис. уродженців України («українців за походженням») [13, арк. 91].

У Югославії спостерігалась еміграція і з Наддністрянської України, яка співпрацювала з місцевою українсько-русинською меншиною й намагалася залучити її до політичного та культурно-освітнього життя української політичної еміграції. Так, наприкінці 1934 р. Українське товариство «Просвіта» в Загребі налічувало у своєму складі приблизно 800 осіб, зокрема емігрантів зі Східної й Західної України та представників українсько-русинської меншини в Югославії [14, арк. 7]. Паризький двотижневик «Незалежність» повідомляв, що 1931 року серед російського емігрантського загалу в Югославії питома вага українців становила приблизно 60%. Переважна частина вважала себе малоросами. Були й такі, які визнавали себе росіянами. Про свідомість цих людей свідчить наведений безіменним автором статті поширений серед них вислів: «буде Україна і я буду Українцем. Буде Росія і я буду Росіянином. Коли б лише старі часи повернулися!». Автор стверджує, що чимало кубанських козаків у Югославії вважали себе українцями [15, с. 4].

Узагальнюючи архівні дані, свідчення тогочасної української й російської преси, свідомих українців у Югославії налічувалося кілька сотень осіб, переважно з Наддніпрянщини, понад 1 тис. осіб тією чи тією мірою брали участь в організованому житті української еміграції. Серед них були емігранти з України та представники місцевої українсько-русинської меншини.

У КСХС ставлення до російської еміграції було більш сприятливим, ніж, наприклад, у Болгарії. Це було зумовлено низкою чинників. По-перше, на Балканському півострові вже тривалий час ширилася ідея панславізму, яка відіграла важливу роль щодо визначення становища російських емігрантів у Югославії. Вона сприяла легітимізації дружніх взаємовідносин між південними слов'янами, насамперед сербами, та росіянами, яких серби вважали захисниками слов'ян від Османської й Австро-Угорської імперій.

По-друге, Югославія позиціонувала себе як антибільшовицька держава та союзниця Антанти. До 1924 р. в цій країні діяли посольство і військовий аташе білої Росії, яким сприяли югославські державні інституції. До середини 1930-х років уряд Югославії не визнавав СРСР, а до 1940-х не мав із ним дипломатичних відносин, що позитивно впливало на становище російських емігрантів.

По-третє, православна сербська еліта розглядала Югославію як збільшену Сербію, у якій проживали також і «несербські елементи» – хорвати і словенці католицького віросповідання та боснійські мусульмани. Для сербської еліти, яка сумнівалася в лояльності чиновників приєднаних територій, російська еміграція, в абсолютній масі православна, була ближчою, ніж свої піддані іншої національності. Тому в армії, прикордонній службі

та державних інституціях завжди були вакансії для російських емігрантів.

Також молода югославська держава мала потребу в професійних кадрах, які знали іноземні мови і європейську культуру. Багато емігрантів із Росії відповідало цим вимогам [16, с. 264–271]. До Югославії прибуло понад 1,2 тис. інженерів різноманітних спеціальностей, а також чимало агрономів, ветеринарів, лікарів, фармацевтів, університетських викладачів, учителів середніх шкіл, науковців, митців, чиновників, офіцерів та інших осіб із вищою та середньою освітою, які швидко адаптувалися й були забезпечені роботою [11, с. 10]. На початку 1920-х років на державній службі перебувало кілька тисяч емігрантів. Вони працювали в усіх міністерствах на центральному й місцевому рівнях. Наприклад, в органах внутрішніх справ та поліції емігранти були радниками, референтами в Управі града Београда, начальниками, чиновниками середньої та нижньої ланки провінційних відділів поліції (Баня Лука, Лесковац, Нови Сад, Пожаревац, Сараєво, Скоп'є, Смедерево тощо). Кілька сотень емігрантів працювало в Міністерстві транспорту, зокрема в генеральній дирекції державних залізниць – 25 осіб, дирекції будівництва залізниць – 20. В установах Міністерства будівництва було задіяно 90 інженерів і техніків та 3,5 тис. військових і козаків з армії Врангеля. У складі Міністерства закордонних справ емігранти обіймали посади радника (колишній посол Росії в Болгарії А. Петряєв), секретаря (М. Чекмарьов, П. Сергєєв), перекладача (П. Извольський, І. Персіяні) [17, с. 142–146]. У системі охорони здоров'я й медичної освіти працювало понад 200 лікарів-емігрантів [18, с. 61].

Ба більше, панівна в Югославії династія Карагеоргійовичів мала шлюбні зв'язки з династією Романових. Король Александр навчався в Училищі права та Пажеському корпусі в Петербурзі. Радником короля Александра й голови уряду Н. Пашича щодо російського питання був випускник Па-жеського корпусу, колишній 1-й секретар Російської місії (1911–1915) та посол Колчака (з 1919 р.) у Белграді В. Штрандман. Після ліквідації посольства він очолив Делегацію щодо захисту інтересів російських біженців у Югославії. При Дворі до 1941 р. його вважали російським послом. Завдяки йому король Александр толерував монархічне середовище російської еміграції [17, с. 146–155].

Продовжуючи перелік, зазначимо, у КСХС/Югославії російською еміграцією певною мірою опікувалися Двір короля, міністерства закордонних справ, внутрішніх справ, армії і флоту, будівництва та низка центральних державних установ. Безпосередню допомогу емігрантам надавала Державна комісія допомоги російським біженцям [17, с. 191–202, 218–223]. На так звану «Русскую акцию» уряд КСХС виділяв великі кошти. Так, 1923 року на допомогу російським біженцям/емігрантам було витрачено приблизно 1,5 млн французьких франків, тоді як у Болгарії – 70–80 тис. фр. франків [19, с. 192].

Також з 1921 р. Югославія стала головним центром російської церковної еміграції, яка перебувала в юрисдикції Російської православної церкви за кордоном (РПЦЗ), що остаточно була оформлена в самоврядну церковну організацію у 1927–1928 рр. У сербському місті Сремські Карловці (Сремски Карловци) перебував керівний орган РПЦЗ – Архієрейський синод на чолі з митрополитом Київським і Галицьким Антонієм (Храповицьким), з 1936 р. – митрополитом Кишинівським і Хотинським Анастасієм (Грибановським). Статус РПЦЗ як самостійної церковної інституції в Югославії було визнано Сербською православною церквою [20, с. 25–26].

Оскільки югославська влада не виокремлювала українців із російського емігрантського загалу, то відповідно не було й окремої політики щодо українських емігрантів. Влада формувала думку про українське питання в емігрантському середовищі крізь призму «російських окулярів», тобто з подання росіян. З огляду на поширення серед російської еміграції ідеї відродження «єдиной и неделимой» Росії та погляду на українців як на сепаратистів, влада з обережністю ставилася до прагнень українських емігрантів упорядкувати своє громадське життя. Особливу протидію українцям мали власні громадські організації чинили російські емігранти, які служили в місцевій поліції. У середині 1920-х

рр., як згадував один із керівників Української громади в Белграді В. Андрієвський, *«досить було явно назвати у Білграді себе українцем, щоб мати при допомозі «братів» знайомство з відомою білградською в'язницею. Самоволя так званої білградської «чрезвичайки» була необмеженою, бо сербський уряд спочатку не втручався у справи еміграції, він поставив при своїх поліційних органах різних «спеців», котрі розправлялися з несимпатичними їм по напрямку та переконанням людьми безконтрольно по своїй уподобі»* [21, с. 16–17].

У другій половині 1920-х рр. ситуація змінилася. Російські емігранти, які й надалі служили в поліції, могли чинити українцям лише дрібні перепони, наприклад, гальмувати справу отримання дозволу на проживання в столиці або примушувати взяти посвідчення про «благонадійність» в одній з офіційних російських установ [22, арк. 67, 114]. Голова Делегації щодо захисту інтересів російських біженців у Югославії В. Штрандман офіційно домагався закриття «вредительной украинской организации» – Українського товариства «Просвіта» (УТП) у Белграді [23, с. 14].

Голова філії УТП у Новому Саді О. Колтоновський про ставлення сербської влади до українських емігрантів висловився так: *«серби, шануючи «Майку Русію» та взагалі хворі на панслов'янство [...], вороже до тих ставляться і в першу ж редуцію (а це кожного року буває) таких небезпечних «сепаратистів» виганяють. Взагалі, розбираючи діяльність і умови життя нашого в Югославії, треба мати завжди на увазі умову неприхильства з боку властей і сербського громадянства»* [24, арк. 28].

Наприкінці 1928 р. лідер українських емігрантів у м. Смедерево П. Чорний зазначав, що організовані ним вистави українською мовою та концерти з виконанням українських пісень місцева влада підтримувала, але затверджувати статут організації як української відмовлялася [25, арк. 177]. У своїй доповіді на I Конференції української еміграції, що відбулася 1929 р. в Празі, В. Андрієвський стверджував, що розвиток українського руху в Югославії ускладнювали такі чинники, як *«вороже відношення місцевих офіційних кругів, несимпатичне відношення населення, яке є до сього часу обчароване приви́дом великої Росії, повна монополізація всіх еміграційних справ росіянами»* [12, арк. 27]. А керівник групи українських емігрантів у м. Скоп'є О. Петренко зауважував, що сербське населення не має жодного уявлення про «українську справу» [22, арк. 114].

Важливі політичні події в Югославії та за її межами також ускладнювали діяльність українських громадських організацій. У зв'язку з державним переворотом 6 січня 1929 р., коли король скасував конституцію, розпустив парламент, заборонив діяльність політичних партій, Українська громада в Белграді через небезпеку заборони тимчасово звела до мінімуму свою діяльність [12, арк. 38]. Не змінилося критичне ставлення до української еміграції й після вбивства 9 жовтня 1934 р. в Марселі короля Югославії Александра. З подання російської еміграції місцева поліція вбачала в українцях сепаратистів. У листопаді 1934 р. В. Андрієвського неодноразово викликали до поліції. Він стверджував, що *«югославська поліція, спровокована москалями, дивиться на українців як на сепаратистів подібно до хорватів і тому українські організації повинні бути розпущені»* [26, арк. 164]. Про проблеми з владою свідчив і П. Чорний. Росіяни поширювали чутки, що українці є самостійниками, *«як і ті, що вбили Короля»*, П. Чорний отримує *«величезні кошти з Москви через совпредство в Празі»* [27, арк. 23]. Це призвело до перлюстрації його листування з представником військового міністра УНР на Балканах полковником В. Філоновичем та зникнення деяких листів, що відправлялися на його адресу з Белграда, Петровграда (Зренянин) та Праги [27, арк. 186].

До кінця міжвоєнного періоду ставлення центральної та місцевої сербської влади до української еміграції не покращилося. По-іншому склалися відносини української еміграції з місцевою владою в національних регіонах країни. В. Андрієвський стверджував, що *«у Загребі, серці Хорватії, умови тоді для української акції були далеко ліпші аніж у Білгороді»*. Саме там 1922 року було засновано першу організацію української еміграції

– «Просвіта», яка «успішно працювала, присвячуючи велику увагу ознайомленню хорватського населення з нашою національною справою і досягла в цьому напрямку значних наслідків» [12, с. 28]. На думку О. Колтоновського, до українців прихильно і з розумінням ставилися в тій частині Югославії, яка колись належала Австро-Угорщині (Словенія, Хорватія) [26, арк. 67]. За даними радянської розвідки, хорвати з підозрою ставилися до росіян, вбачаючи в них окупантів, союзників сербів [28, с. 518].

Провід ОУН мав гарні відносини із керівництвом Хорватської революційної організації «Усташі» (*Ustaše – Hrvatska revolucionarna organizacija*) на чолі з Анте Павелічем (Поглавнік), що була заснована 7 січня 1929 р. в Загребі. 1932 року у Бюлетені Крайової Екзекутиви на Західноукраїнських землях ішлося про розширення співпраці з організацією усташів [29, с. 295]. Українські націоналістичні видання публікували матеріали про рух усташів [30, с. 7–9]. Важливу роль у налагодженні відносин українських і хорватських націоналістів відіграв знаний у хорватських політичних колах В. Войтанівський. За даними З. Книша, він був членом таємної організації – Братство «*Брати хорватського дракону*» (*Družba «Braća Hrvatskoga Zmaja»*), до якого належала майже вся тогочасна інтелектуальна еліта Хорватії [31, с. 63]. Він не тільки очолював місцевий осередок ОУН, але й управу УТП у Загребі.

У діяльності югославських політичних партій «українське питання» не було актуальним. Ставлення ж до російської еміграції різнилося територіально. Радикально протилежні позиції щодо російської еміграції займали політичні партії із Сербії та Хорватії. Так, сербська Радикальна партія та Югославське радикальне товариство прихильно ставилися до російської еміграції, вбачаючи в ній певний континент із Росією, яка стала на захист Сербії під час Першої світової війни. Хорватська республіканська селянська партія (з 1925 р. – Хорватська селянська партія) представляла інтереси тієї частини населення країни, яка до 1918 р. проживала в межах Австро-Угорщини і представники якої воювали проти російської армії, зокрема в Галичині та на Буковині. Вона негативно ставилася до перебування в країні російської еміграції [32, с. 203–218].

Отже, югославська влада не виокремлювала українську еміграцію із російського емігрантського загалу, тому окремої політики щодо неї не було. Українське питання розглядалося крізь призму поглядів російської еміграції. Ступінь взаємодії українських емігрантів із місцевою владою в Югославії різнився територіально (Словенія й Хорватія, з одного боку, і Сербія, Македонія, з іншого) і в часі (у першій половині 1920-х і з середини 1920-х рр. до початку Другої світової війни).

1. Козлитин В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919–1945 гг.). – Харьков: «РА», 1996. – 476 с.
2. Козлитин В.Д. Общественная жизнь русских и украинских эмигрантов в Югославии (1920-1930-е годы) // Славяноведение. – Москва, 1996. – № 5. – С. 30–41.
3. Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. ХХ ст.) // Українська діаспора. – К. – Чикаго, 1996. – Чис. 9. – С. 52–69.
4. Власенко В. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького «Тризуба») // Київська старовина. – 2011. – № 1. – С. 123–136.
5. Власенко В. Громадські організації української еміграції в Сербії у міжвоєнний період // Україністика і словенски свет: зб. научних радова. – Београд, 2017. – С. 436–446.
6. Власенко В. Українське товариство Просвіта в Загребі у 1922–1941 рр. (організаційна структура) // Русинистични студиї. – Нови Сад, 2017. – № 1. – С. 97–112.
7. Власенко В. Формування міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії (перша хвиля) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. XXXIX. – С. 85–91.

8. Власенко В. Третя хвиля міжвоєнної української еміграції до Югославії // Русинистични студії = Ruthenian studies: електронско издање. – Нови Сад, 2015. – С. 103–132.
9. Поремский В.Д. Стратегия антибольшевицкой эмиграции; избранные статьи 1934–1997 гг. – Москва: Посев, 1998. – С. 138.
10. Йованович М. Русская эмиграция на Балканах: 1920–1940. – Москва: Библиотека-фонд «Русское зарубежье»; Русский путь, 2005. – С. 123.
11. Миленковић Т., Павловић М. Предговор // Белоэмиграција у Југославији: 1918–1941. – Т. 1. – Београд: Фото Футура, 2006. – С. 9.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). Ф. 269. Оп. 2. Спр. 258. Арк. 27.
13. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ). Ф. 1. Спр. 12617. Т. 1. Арк. 91.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 1132. Арк. 7.
15. Незалежність. – Париж, 1931. – Чис. 4 (1 березня). – С. 4.
16. Бабович Й. Политическое, социальное и личное: Встречи русской эмиграции в Белграде, 1921–1940 гг. // Новый журнал. – Нью-Йорк, 2010. – Кн. 260. – С. 263–280.
17. Белоэмиграција у Југославији: 1918–1941. – Т. 1 / Приредили Т. Миленковић, М. Павловић. – Београд: Фото Футура, 2006. – 506 с.
18. Васильев К. К. Врачебная политическая эмиграция 1917–1922 гг. из Российского государства в Королевство Сербов, Хорватов и Словенцев // Сумська старовина. – 2001. – № VIII–IX. – С. 61–77.
19. Сабенникова И.В. Российская эмиграция (1917–1939): сравнительно-типологическое исследование. – Тверь: Золотая буква, 2002. – 431 с.
20. Шкаровский М. История русской церковной эмиграции. – СПб: Алетея, 2009. – 359 с.
21. Тризуб. – Париж, 1928. – Чис. 38. – С. 16–17.
22. ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 269. Арк. 67, 114.
23. Український вісник. – Берлін, 1942. – Ч. 1 (17 травня). – С. 14.
24. ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 272. Арк. 28. 25.
25. Там само. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 177.
26. Там само. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 279. Арк. 164.
27. Там само. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 280. Арк. 186.
28. Русская военная эмиграция 20–40-х годов XX века. Документы и материалы. – Т. 5: Раскол: 1924–1925 гг. – Москва: РГГУ 2010. – 753 с.
29. Марискевич Т.Г. Стосунки ОУН з «малими» європейськими державами та організаціями право-радикального спрямування // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні: зб. тез доповідей X наук.-практ. конф., 31 березня – 5 квітня 2014 р. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2014. – С. 293–296.
30. Сурма. – 1934. – Чис. 1–2 (75–76). – С. 7–9.
31. Книш З. Перед походом на Схід. Спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939–1941 роках. – Ч. 2. – Торонто: Срібна сурма, 1959. – 191 с.
32. Белоэмиграција у Југославији: 1918–41. Т. 2. Беог.: Фото Футура, 2006, 359 с.

Олег Румянцев

«РУСКИ НОВИНИ» ТА «РІДНЕ СЛОВО» – ДЗЕРКАЛА ДВОХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД ЮГОСЛАВІЇ В ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

В даній статті зроблена спроба висвітлити історію двох осно вних українських газет – «Руски новини» та «Рідне слово», що виходили в Королівстві Югославія і мали неабиякий вплив на збереження національної ідентичності бачвансько-сремських та боснійсько-славонських громад українців-русинів.

Ключові слова: «Руски новини», «Рідне слово», бачвансько-сремська та боснійсько-славонська українські громади, тематика, публікації.

В югославському королівстві, заснованому 1918 року під назвою Королівство Сербів, Хорватів і Словенців, з 1929 року – Королівство Югославія, виходило в світ дві основні українські газети – «Руски новини» (1924 – 1941) та «Рідне слово» (1933 – 1941). Наявність двох основних видань пояснюється специфічністю самої діаспори: в державі проживали як русини, які селились з Пряшівщини й Закарпаття до Бачки й Срему починаючи з середини XVIII століття та за роки відокремленості від української етнічної спільноти виробили окремі культурні відмінності й зберегли стару українську етнічну назву «русини», так і переселенці з Галичини, які прибули до Боснії в кінці XIX – на початку XX століття та швидко замінили архаїчну назву «русини» етнонімом «українці». Між громадами існували територіальні та мовні відокремленості: так, 25 тисяч представників русинської міграції за два століття життя в Бачці й Сремі між сербами та угорцями запозичили до своєї говірки (яка ще до переселення носила ознаки польського та словацького впливу та наближалась до лемківських говірок) нові лексеми, створюючи певне *coine*, яке найвидатніші русинські мовознавці визначили як діалектну літературну руську мову бачвансько-сремських русинів (українців)¹. Галицькі ж українці, чия кількість сягала 15-ти тисяч осіб, переселились до Боснії та, меншим чином, до Славонії й розмовляли галицькими діалектами, дуже близькими до української літературної мови. Дві громади об'єднував як релігійних фактор – більшість їх представників були уніатського віросповідання – так і загальні (хоча й не тотальні) тенденції до взаємної інтеграції. «Руски новини» та «Рідне слово» не були єдиними періодичними українськими чи русинськими виданнями: бачвансько-сремські русини видавали також «Руски календар» (1921 – 1941), а опозиційні русинські кола газету й календар «Заря» (1934 – 1941), тоді як українці Загреба мали свій машинописний вісник; виходили й інші часописи меншого масштабу. Все ж, ці дві газети не лише протягом довшого періоду описували життя діаспори, але й дозволяють сьогодні досить широко й детально розглянути всі його аспекти.

Тижнева газета «Руски новини» (далі – РН) почала виходити в світ 4 грудня 1924 року як вісник заснованого в 1919 році Руського народного просвітного товариства (далі – РНПТ). Під час заснування товариства вирішено застосовувати на письмі народну мову бачвансько-сремських русинів, що обумовлено незнанням широкими верствами громади іншої літературної мови та необхідністю розгорнення просвітницької діяльності на

зрозумілій русинам мові. Редактором газети спочатку був Юрій Павич, а пізніше Михайло Фірак.

У вітальній статті редакція повідомляла, що новини стануть очима й устами народу та допоможуть громаді зберегти свою мову і віру – «бо лем дотля ми русини док те зачуваме»². Мовний та релігійний аспекти, як свідчать ця та інші статті, вважались надзвичайно важливими для питання збереження ідентичності громади. РН мали бути аполітичним та християнським виданням: «...не буду ше вязац ні за єдну партію, але буду шицки вопроси як соціального так и политического живота препатрац зос християнского становища»³. Головне завдання газети описано так: «Руски новини» буду нас медзи собу вязац як до єдного снопа, до єдней громади, да будземе силнейши и шмелши»⁴ До співпраці в рамках публікації закликалися широкі кола дописувачів.

Упорядники та видавці газети були свідомі тієї об'єднуючої та просвітницької ролі, яку вона мала відіграти для бачвансько-сремської громади. Так, про силу друкованого слова владика Крижевської єпархії Д. Нярадї (один з покровителів РН) писав: «Хто ма у своих рукох новинство, тот ма у своих рукох кормидло, с хторим може водзиц и провадзиц так державу як и цали народ так як сце»⁵. Відносно інформації, яку русин міг знайти в РН, владика зауважував: «Але ми жадаме то, да кежди русин добре зна тоти ствари, цо ше дотикаю його святой вири, його народносци, нашей милей новей держави; ми сцеме да наш народ поучуєме у шицким добрим котре ше тиче його фамилии, його господарства, його здравля, єдним словом: ми сцеме помагац нашому рускому народу до временитого и вичного щесца»⁶.

Таким чином, РН мали охоплювати культурні, соціальні та політичні теми, але віра в цьому переліку займала перше місце. Видання РН було навіть поставлено владикою «под охорону Пренепорочной Діви Марії».

Вже в першому номері РН надруковано реакцію одного читача з Руського Керестура – найбільшого русинського осередку в Югославії – з приводу виходу в світ газети: «... терас, слава Богу, достанеме «Руски Новини», котри нам буду давац не лем родне слово, руску бешеду, але и руски дух, буду у нас будзиц руску народну свидомосц, покажу нам як вельки є руски народ, яка його история и яки вон богати на шицки Божи дари. Зато ше ми у Керестуре барз радуєме «Руским Новинам» и витаєме їх як висника нашей лепшей долї»⁷.

Читачі оцінили той факт, що газету видано їх народною мовою та що її дух не був чужим для членів бачвансько-сремської громади. РН були першим періодичним виданням, яке русини могли вважати «своїм», з яким могли себе ототожнити. Газета повідомляла про всі сфери життя громади – про просвітницьку діяльність, про релігійне життя, про заснування громадських культурницьких організацій, про конфлікти в громаді, про сільськогосподарську практику, про нові закони, про події в етнічній Україні та в цілому світі тощо.

Важливою функцією РН було пов'язування бачвансько-сремської та боснійсько-славонської громад. Упорядники газети з перших номерів почали публікувати новини про галицько-українські осередки Боснії та Славонії в рубриці «Зос наших валалох», або в рубриці «Дописи» – цим самим практично висловлювалась концепція належності обох громад до єдиного національного контексту.

Першим українським осередком Боснії, про який з'явилась стаття в РН, був Козарац: місцевий священик М. Черняк прохав русинів надати українцям фінансову допомогу в налаштуванні їх парафії. Він зауважував: «кед даєце на св. ствар, зос тим потримуєце св. єдинство, гр. кат. виру у нашим руским народу, [...]»⁸; таким чином, автор листа посилався на принцип релігійної взаємності й солідарності двох громад. Відомо, що русини відгукнулись на слова М. Черняка – в одному з наступних номерів РН була опублікована подяка священика за отриману допомогу⁹. Про допомогу русинів Бачки боснійсько-славонським українцям свідчать й інші статті в цій газеті.

Таким чином, РН не лише описували життя русинів Бачки й Срему, але й вміщували інформацію про українців Боснії й Славонії – про заснування їх товариств¹⁰, про релігійні ініціативи в українській громаді¹¹, про спільні українсько-русинські маніфестації¹² тощо. В окремих статтях, українців Боснії називали старим етнонімом – «русини», з метою краще довести представникам бачвансько-сремської громади, що йдеться про той самий народ¹³. Це не було лише пропагандистським жестом – серед боснійсько-славонських українців старий етнонім все ще інколи вживався.

Обидві громади об'єднувала боротьба з відступництвом. Як серед бачвансько-сремських русинів, так і серед боснійсько-славонських українців існувала тенденція переходу на православ'я, спровокована не стільки релігійними принципами, скільки соціальними проблемами та конфліктами з уніатським духовенством. У багатьох статтях РН розгорнуто ідеологічну боротьбу проти відступників в Бачці й Сремі; з'являлись і статті про відступництво у Боснії. Ототожнення русинів з громадою галичан в цьому разі відчувалось з особливою силою.

Багато уваги надавалось проблемам освіти. Одною з таких був брак вчителів у русинських школах, а також і загальна недостача місцевої інтелігенції¹⁴. Увагу присвячено й шкільній освіті українців Боснії й Славонії: русинські автори писали про швидку асиміляцію українських дітей та пропонували організувати школи в основних українських осередках – Прняворі, Дев'ятині, Дуброві, Козарцю, Липовлянах, Сібіню, Каніжі¹⁵.

В умовах проблематичного культурно-освітнього розвитку РН прагнули набути форму громадської трибуни, з якої необхідно було обговорювати та вирішувати найважливіші питання.¹⁶ 1931 року видання навіть тимчасово припинено, що було свідченням просвітницького, культурного, а також і економічного занепаду громади.

РН з певною об'єктивністю відображали різні точки зору щодо питання національної ідентичності русинів. Окремі статті в РН пропагували український націоналізм та закликали до розвитку української національної свідомості серед русинів: «А нашого народу єст около 40 мил., його жем є найплоднейша у Европи а ипак ми ані нешка не маме своей держави, наш народ нешка служи другим народом вельо меншим в и вельо меней способним ягод Румуном, Чехом, Поляком, Москальом. А чом то так? Зато бо ми не маме довольню моцней националней свидомосци, [...]»¹⁷.

В іншій статті обговорено актуальне для русинів питання «Що ми?»:

«Ту мушине стануц на реални темель, а то є: же ми Русини у Югославиї конар, и то досц окреми конар велього руско-українского народу, цо нашелює вельки и Богом благословени простори од Карпатох до Кавказа. З тим народом нас вяже крив, цо найважнейше и вяже нас наш язык, гоч як вон помишани з цудзима словами. У тим напруму, на тим єдно реалним темелю мушине ховац и твориц нашу народну свидомоц и цали наш народни живот. Бо то каждому ясно, же 20.000 бачванско-сримских Русинох не можеме створиц якушик нову, самостойну нацию»¹⁸.

Таким чином, РН свідчили, що в громаді була присутня українська національна свідомість, яку активісти бажали поширити на ширші громадські кола. Так, в одній зі статей пропонувалось краще вивчити своє історичне (українське) минуле: «Треба нам шицко тото упознац, да не думаєме, же лем други народи маю богату культуру, а ми художни а ніч не маме. Зоз тим познаваньом подзвигне ше и наша руска свидомоц».¹⁹ В іншій писалось про єдність українського народу та належність до них бачвансько-сремських русинів: «Гоч як пространа руска (українска) жем, гоч як числени руски народ – коло 40 милиони, а зато кажди, хто лем попатри на Русинох, такой видзи, же вони шицки – єден руски народ, гоч єдни жию у Галициї, други коло Києва на України, треци у Бачкей и Сриме».²⁰ Під «руською» свідомістю та «руською землею», як свідчать цитати, мався на увазі український контекст. В ще одній статті пропонувалось позичати літературу видавництва «Просвіта» з Закарпаття та Галичини, чию корисність пояснено так: «Од читаня тих книжок ма наш

чловек двояки хасен. Перше там маме кнїжки, цо описую историю руско-українского народа од найдавніших часох, вецка кнїжки цо описую шицки краї дзе бива наш вельки народ. [...] Кед наш чловек з Бачкей чи зос Сриму дозна ше, яку ми маме славну историю, як наш народ бул могуци, мал вельку руску державу, славних князох Владимира Великого, цо покресцел руски народ Єрослава Мудрого, за котрого була руск киевска держава найвекша, кед ше дозна ше ми маме славних козацких гетьманох як Богдан Хмельницьки, Иван Мазепа, котри ше славно борели за шлебоду руского народу, кед то шицко нашо людзе упознаю, теди ше не буду ганьбиц пред другими народами же ми немаме своєї исторії своїх славних людзох».²¹

Як зазначено, редактором газети та автором багатьох статей протягом кількох років був Михайло Фірак – священик з Галичини, який поширював серед русинів українську національну свідомість. Під його редакцією опубліковано багато статей про боротьбу галичан за свої права проти польських окупантів, про несправедливість яку терпіли українці на Закарпатті, про важке становище українців в УРСР тощо. Багато публікацій присвячено відомим українським постатям – І. Франку, С. Петлюрі, В. Гнатюку та іншим. Можна стверджувати, що для РН українська пропаганда була цілковито властивою протягом всього існування газети.

Звісно, РН не могли бути дзеркалом громади, коли б не відображали й інші погляди на таке важливе питання як національна ідентичність. Як свідчать інші публікації, окремі бачвансько-сремські русини сприймали свою громаду як відокремлену від будь-якого національного контексту спільноту. Вони вважали, що у своєму культурному розвитку слід сподіватись не на допомогу ззовні, а лише на власні зусилля та на оточуючі обставини.²² Думки русинів про окрему державу вважались такими авторами зайвими: «Ми не можеме ані думац на свою посебну державу. Кед того не можеме мац, але зато шицко друге можеме при добрих народних преднякох себе прибавиц».²³

Існувала в бачвансько-сремській громаді й великоросійська, тобто москвофільська тенденція. В окремих статтях в РН висловлювалась необхідність вивчати російську мову, щоб наблизити громаду до «русского велького народу, котри жие у Карпатскей Русії, у Галиції и у Русії»; в таких статтях зауважено: «Українци и Руси ведно чишла 100 мильони. Ми Українци з Русами браца, як цо браца Словаки и Чехи»²⁴. З 1934 року в бачвансько-сремській громаді виходила газета «Заря» з панславістським, москвофільським, антиукраїнським та антиуніатським світоглядом, проти якої русинські прихильники України вели зі сторінок РН жваву полеміку.

В 1933 році на Великдень в світ вийшов перший номер газети «Рідне слово» (далі – РС) – україномовної газети для українців Югославії, редактором якої також був М. Фірак. В першому номері РС він розповідає про мету публікації та про її загальні характеристики: «Рідне слово» це часопис народний український й Христі[ан] нсько католицький. Буде воно будити в наших людях народну съвідомість, буде учити любити рідну мову і всьо що наше, українське. А буде теж поучати й утврджувати нас в нашій прадіддівській греко-католицькій вірі, без котрої нема для нас життя».²⁵

Орієнтованість газети була, як свідчить цитата, відверто католицька, але й патріотично-українська. Свідченням патріотизму був надрукований в РС гімн «Ще не вмерла Україна», а також висловлена надія, «що наш рідний край Україна, воскресне як славна, вільна і самостійна держава, така яка була за наших князів і козацьких гетьманів, а заразом заявляємо що ми готові на всякі жертви для добра України, бо ми потомки славних українських козаків, котрі буйні свої голови клали в обороні України від Татар, Москалів і Поляків».²⁶

Як і РН, РС подавало читачу різнорідну та комплексну інформацію. Багато статей було присвячено релігійній тематиці (напр., «Свято Христа Царя», «Новочасне безвірство», «Правда про нашу «Прадідну віру» тощо), не бракувало матеріалів історичного

(«Українська революція», «Галичина самостійною державою» тощо), просвітницького («Сила друкованого слова», «Наша мова і наша назва», «Просвіти нам треба» тощо), політичного («Що таке капіталізм і буржуазія», «Чи можна бути правдивим комуністом?») тощо та іншого змісту. Багато сторінок присвячено постатям українських вчених, істориків, письменників, політиків, священників. Інколи з'являлись публікації творів місцевих українських та русинських авторів.

Про популярність нової газети серед боснійсько-славонських українців свідчить така цитата: «...люди хотіли би щось більше знати, вони відчують голод за наукою, за просвітою. Тому доказ і те, що наше “Рідне Слово” знайшло несподівано багато передплатників і читачів і в найглухших закутках нашої Босни, що передплачують його й такі, котрі читати самі не вміють і просять других, щоби їм “Рідне Слово” перечитали».²⁷

Не дивлячись на важкі часи загальної економічної кризи, українці намагались придбати для себе власний примірник, оскільки для багатьох ця газета стала символом приналежності до української громади в Югославії. Отже, соціальна роль цього видання була не менш важливою ніж інформативна.

Багато сторінок РС присвячено українській культурі, історії, літературі, політичному життю українців в цілому світі. Зі сторінок газети боснійсько-славонська громада спостерігала події в Польщі, Чехословаччині, Румунії, СРСР. Викликає окреме зацікавлення стаття під назвою «Українська культура», а окремо її параграф «Народна словесність», де українську народну творчість порівняно з польською і московською. Як висновок, автор статті закликає українців оберігати рідну культуру від чужого впливу і стосовно цього питання зауважує: «Подивіться на Українця з московською культурою. Який він чужий нам душею. Його цілий спосіб думання інакший як у нас і в інших європейських народів. Який він нездалий для праці на народній ниві. Вічно балакає про «партію», «соціалізм», «поневолений люд», а думає тільки про баламучене людей, про наживу й якби то за народна проші попанувати собі як слід. Дома нехарний як усякий москаль – українська господиня вигналаб із хати – родинного життя не шанує, от живе як худібка на пастівнику. Ось такі то культурно змосковщені Українці тепер занапалили Україну».²⁸

Цікаво, що в цій статті висловлювалась концепція належності «справжньої» української культури до європейського культурного контексту, тоді як в УРСР, вважалось, українська культура була зіпсованою впливом чужого народу у чужої політики.

РС також стало на захист принципів русинсько-української єдності. В одній зі статей стосовно бачвансько-сремських русинів зазначено: «Може й не всі наші читачі знають, що в Югославії крім нас Українців в Босні і Славонії жиє ще коло 25.000 наших братів в Бачці і Сримі, котрі себе називають Руснаки, і говорять говором дуже подібним до словацької мови, але зате вони наші брати Українці, лише зуть себе Руснаками»²⁹.

Траплялось, що в РН та СР паралельно публікувались ті самі статті, перекладені з одної мови на другу та адаптовані до змісту газети – це, звичайно, пояснювалось єдиною редакцією обох газет. Так, у опублікованій в РН статті «Руснаки у Югославії»³⁰ описано й українців з Боснії – які є, пише автор, «дзечи тей истей рускей матери, синове одного руского народу» (звісно, мався на увазі український народ). В статті йдеться про присутність в Югославії 40 тисяч русинів – 25-ти тисяч в Бачці й Сремі і 15-ти в Боснії і Славонії. В РС в той самий період опубліковано статтю «Українці в Югославії»³¹, де так само описано 40-тисячну громаду українську громаду Югославії. Таким чином, в РН під етнонімом «русини», або «руснаки», описано боснійсько-славонських українців, тоді як в РС українцями названо русинів. Все ж, зауважено, що мова дуже різнить ці дві громади: «Бо хоч всі ми члени одного народу, але Українці в Босні і Славонії походять з Галичини і говорять правильною книжною українською мовою, а бачванські Українці, або Русини населились до Бачки перед 180 літами з полудневої тоді (мадярської) сторони Карпат

і мають свій окремий говір, що дуже подібний до словацької мови»³². Для порівняння, наведемо той самий текст в бачвансько-сремському варіанті: «Ми Бачване и Сримчане походзиме зос наших руских крайох на Горніци – Подкарпатскей Руси, а нашо браца у Босни и Славоніи походза з наших руских жемох у Галиціи. Наша бешеда ше дакус розликуе една од другей, бо вони бешедую по литературней рускей бешеди, а ми зос нашим бачванским нариціом»³³.

Обидва варіанти є фактично перекладами одного, адаптованого під відповідний контекст тексту. Чітко просліджується паралель «український = руски / русинки / русначки», що свідчить про повну тотожність сенсу та про лише етнотонімічну відмінність. Цікаво, що в українському варіанті М. Фірак використав порівняння зі словацькою мовою, тоді як такого порівняння немає в русиномовній цитаті; напевно, в українському тексті це мало лише метафоричний сенс, а в русинському його не використано з причини можливого небажання робити порівняння зі словацьким контекстом (слід зауважити, що окремі словацькі вчені часто висловлювались про належність русинів до словацької нації, що викликало обурення в громаді русинів).

Як в РН публікувалась інформація про життя боснійсько-славонської громади, так і в РС багато публікацій присвячено бачвансько-сремським русинам. В окремих статтях РС, коли йшлося про успіхи русинів у галузі культури і просвіти, робились такі пропозиції: «Чи ж не могли би і ми в Босни і Славоніи створити собі свої просвітно-народні організації і разом з нашими братами в Бачці поступати вперед?»³⁴. Це ще раз свідчить про бажання спільної культурницької організації та діяльності.

В одній зі статей РС йшлося про «Бачванську Україну» та описувався русинський «твердий нарід»³⁵. З величезним ентузіазмом в цій українській газеті описано незламану століттями та чужинським впливом русинську громаду: «Малесенька Бачванська Україна – се неначе живий кусень, вирваної з нашої етнографічної особовості, вирваний перед двіста роками і кинений байдужо на поталу долі. Сей живий кусень нашого тіла і нашої крові не завмер, але силою своєї расової енергії жив, ріс і творив своє власне малесеньке, бо замкнене життє, продовжував на ґрунті своєї початкової, прадідної культури нову, свою власну, бачванську... Наша звязь з ними, наші культурні впливи і спільнота нашої традиції зірвалися точно перед 191 роками. А проте витримали! Витримали і перемогли, даючи тим блискучий, радісний доказ життєвої невмирущої сили нашого народу»³⁶.

Енергійність, з якою русини відстоювали свою національну ідентичність, часто ставились на сторінках РС у приклад українцям: «Коби то ми Галичани були такі тверді! На жаль наші люди в Славоніи так легко і без ніякого примусу залишають свою мову, що то дійсно ганьба. Бо не лише молоді, але й старі стидаються своєї рідної мови, калічать по чужому, забувають свої народні звичаї і стають якимись відлюдками «галиціянами» без чести і слави і без свого імени»³⁷.

Остання цитата свідчить про швидкий процес асиміляції українців, особливо у Славоніи. Зі сторінок РС упорядники газети постійно закликали українців до заснування читалень та товариств, до передплати РС, до громадської єдності. В РС також описувався процес боротьби з відступництвом, яке було в певних межах поширеним в Боснії та Славоніи. Як і у випадку РН, не можна сказати, що українська газета повністю відображала світогляд всіх представників громади, однак, можна сміливо стверджувати, що вона вбирала настрої більшості боснійсько-славонських українців, які були й сьогодні залишаються основою галицько-української діаспори в Югославії.

Коротке, але інтенсивне існування Карпатської України в 1939 році стало ще одним спільним моментом у житті двох громад і двох видань. В обох газетах карпатські події стали основною темою. Прийом біженців був світлою сторінкою у взаєминах між закарпатськими українцями та югославською громадою. Коли президент Карпатської України Августин Волошин прибув до Крижевської єпархії і з ним прибули декілька сот

біженців, було оголошено, що всі села повинні організувати збори на допомогу прибулим³⁸. В РН та РС опубліковано списки тих русинів і українців, які з різних місцевостей Югославії дарували пожертви на їх фонд.

Видання обох газет припинилось з німецько-фашистською окупацією Югославії в 1941 році. Українці в Боснії і Славонії потрапили під владу хорватів-ушастів, а русини в Бачці і Сремі опинились під угорцями. Слідували важкі роки війни, після чого було засновано Соціалістичну Югославію, в якій про життя русинів і українців розповідали вже інші видання.

На сьогодні обидві газети є першорядним за важливістю матеріалом до вивчення історії української діаспори в Югославії. Цінність цих видань полягає в тому, що з їх сторінок можна дослідити взаємини між бачвансько-сремськими русинами та боснійсько-славонськими українцями в міжвоєнний період, а також окремо розглянути питання національної ідентичності русинської громади. Останнє питання є актуальним, оскільки обидві громади сьогодні існують на пост-югославських теренах та є визнаними Урядом України як діаспора, хоча відношення до свого українського походження з боку бачвансько-сремських русинів не є однозначним. Провідні кола русинської інтелігенції завжди вважали себе частиною української спільноти, однак, сьогодні в громаді є поширеною думка про автохтонність русинської культури. Таке ставлення є відносно новим і пояснюється демонізацією українського контексту з боку антиукраїнських русинських кіл Югославії після Другої світової війни. У процесі вирішення питання ідентичності русинів протягом існування Соціалістичної Югославії впливовими виявлялись не наукові досягнення русинських та інших дослідників, які завжди обґрунтовано пов'язували ідентичність громади з культурною спадщиною старої батьківщини, але позиції антиукраїнських політичних сил, якими в 1974 році було навіть наказано вилучити з русинської культури всі українські елементи (що означало знищити культуру бачвансько-сремських русинів) і припинити всі контакти з українським світом. Представники такого політизованого ставлення стверджували, що русини ніколи не сприймали українську культуру як свою. В цьому випадку, газети «Руски новини» та «Рідне слово» виступають важливими свідками наявності в міжвоєнний період в обох українських громадах свідомості карпатсько-українського походження русинів та існування зв'язків між бачвансько-сремською громадою та русько-українським світом.

Джерела та література

1. Кошич М.М. Підручний термінологічний словник сербо-хорватсько-русько-український / М.М. Кошич. – Новий Сад: «Руске слово», 1972. – С. 16-17.
2. Русини! // Руски новини (далі – РН). – 4.12.1924. – С. 1.
3. Там само.
4. Там само.
5. Няради Д. Читательомь «Руских новиных» даскельо слови / Д. Няради // РН. – 4.12.1924. – С. 1.
6. Там само.
7. Русин-Керестурец. Дописи / Русин-Керестурец // РН. – 4.12.1924. – С. 4.
8. Зос наших валалох / Козарац (Босна) // РН. – 23.04.1925. – С. 4.
9. Зос наших валалох / Козарац (Босна) // РН. – 21.05.1925. – С. 3.
10. Зос наших валалох / Деветина // РН. – 9.03.1928. С. 3; Зос наших валалох / Козарац (Босна) // РН. – 18.01.1929. – С. 4.
11. Преосв. владика Дионисий у Босни // РН. – 26.09.1930. – С. 3.
12. Манифестациі українско-рускей єдноси у Шиду // РН. – 1.02.1929. – С. 3-4.
13. Зос наших валалох / Деветина (Босна) // РН. – 11.06.1925. – С. 4.
14. Янков М.О. Требованя організації Руских школярох / М.О. Янков // РН. – 22.07.1927. –

- С. 1; Б. Наш школски вопрос (II) / Б. // РН. – 25.11.1927. – С. 1.
15. М. Ч. Основни школи народних меншосцох / М.Ч. // РН. – 18.12.1925. – С. 1.
16. Біндас Ю. Напрям Р. Новионох / Ю. Біндас // РН. – 8.04.1927. – С.1.
17. Важност и потреба народней свидомосци // РН. – 4.06.1925. – С. 2.
18. Наша народна свидомосц // РН. – 11.06.1925. – С. 1.
19. Фірак Мих. Наша народна свидомосц / Михайло Фірак // РН. – 18. 06.1925. – С. 1.
20. Ф[ірак] М[ихайло]. Народ и народносц / Михайло Фірак // РН. – 11.12.1925. – С. 1.
21. Ф[ірак] М [ихайло]. Цо треба читац / Михайло Фірак // РН. – 2.04.1925. – С. 2.
22. Костелник О. История и людзе /О. Костелник // РН. – 5.03.1925.– С. 1.
23. Там само.
24. М. В. Розвивайме нашу народну свидомосц / М.В. // РН. – 24.12.1925. – С. 1.
25. До читачів «Рідного слова»// Рідне слово (далі – РС). – Великдень, 1933. – С. 7.
26. Український національний гимн // РС. – Липень, 1933. – С. 2.
27. Закладаймо читальні // РС. – Вересень, 1933. – С. 1.
28. Українська культура. Народна словесність // РС. – Листопад, 1934.– С. 4.
29. Загальні збори товариства «Просьвіти» бачвансько-сримських Русинів // РС. №8 –1933.– С. 5-6.
30. М-к. Руснаци у Югославії / М-к // РН. – 08.10.1937. – С. 1.
31. Українці в Югославії // РС. – 10.10.1937. – С. 1.
32. Там само.
33. М-к Руснаци у Югославії/ М-к // РН. – 08.10.1937. – С. 1.
34. Наші дописи / Руски Керестур // РС. – 10.09.1937. – С.4.
35. Твердий нарід // РС. – 25.12.1937. – С. 1.
36. Там само.
37. Бачвансько-Сримські Русини // РС. – Червень, 1935. – С. 1.
38. Геройська боротьба за свободу Карп.України / Героїчна боротьба з мадярами // РС.– 25.03.1939. С. 1-2.

Галина Саган

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОГО ЧИННИКА В УТВЕРДЖЕННІ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ РУСИНІВ НА БАЛКАНАХ

Авторське резюме

Стаття розкриває роль релігійного чинника в житті українсько-русинської діаспори на землях югослов'ян. З часів переселення в середині XVIII ст. і в даний час переважна більшість українсько-русинської діаспори залишається вірною Української греко-католицької церкви. Для українців і русинів греко-католицька віра мала чітку національну орієнтованість. Релігійні обряди були тісно переплетені з національними традиціями, і тому церква виховувала не тільки релігійну, а й національну свідомість. Релігійне життя українців-русинів в Югославії до Другої світової війни знало і неприємні моменти. Вони були породжені протистоянням між греко-католиками і іншими конфесіями. Період 40-х – початок 90-х рр. XX ст. в життя релігійної громади українців Югославії виявився досить складним. Однак більшість проблем було все-таки подолано: відновлені храми, відкриті нові парафії, налагоджено культурно-просвітницьку діяльність при церквах. Всі ці дії починалися з ініціативи невеликої групи активістів в тому чи іншому українсько-русинською центрі. Згодом такі ідеї знаходили підтримку всієї української спільноти, плекало національно-релігійну ідентичність, допомогло її зберегти і зміцнити.

Ключові слова: русини, українці, релігійне життя, національна ідентичність, Балкани.

На території колишньої Югославії (тепер – Сербія, Хорватія, Словенія, Македонія, Чорногорія, Боснія і Герцеговина) проживає близько 50 тис. українців. Їхні предки почали переселятися на Балкани із прикарпатських сіл та селищ в середині XVIII ст. Активний громадський діяч діаспори Юліан Колесар писав про цих піонерів: «Вимучені бідною, худі, пелехаті, зодягнуті у розписані кожухи й широкі грубі холошні, покидали вони свої підгірські селища і з клунками в руках зорганізовано або й самотужки прямували на рівнину, до Бачки і Банату, де могли дістати землю на обробіток. Спускались гірськими переходами найбільшій мешканці Югаші, Барнове, Горняки й інші» (Малиновська 1995: 18).

Переселення з України до земель югослов'ян відбувалося кількома хвилями, як наслідок – утворювалися колонії українців. Першу, найбільш чисельну колонію було засновано 1746 р. в регіоні Бачка (сербська Воеводина у складі Габсбурзької імперії) у с. Руський Керестур групою переселенців із Закарпаття і Лемківщини, переважно із Пряшівщини й околиці Горлиці. Наприкінці XX ст. ця громада нараховувала близько 7 тис. осіб, а їхня парафія Св. Миколая є найстаршою, найбільшою і найбагатшою у Сербії. Наступні поселення Бачки, де зупинилися українці, – це Коцур (1765), Новий Сад (1780), Вербас (1848), Дюрдьов (1870), Господинці (1780), Кула та ін.

Це була перша група емігрантів цього регіону. Їхні нащадки себе називають русинами, як це започаткували свого часу їхні предки, а місцеве населення ще уточнює

– бачванські (від назви околиці Бачка). Вони розмовляють стародавнім прямицьким діалектом – мовою своїх предків (Лучечко 1985: 148–149).

Другу групу переселенців на зламі XIX–XX ст. сформували галичани, які поселилися в регіонах Боснії і Славонії за часів австро-угорського цісаря Франца Йосифа I. Місцями компактного проживання українців стали населені пункти Прнявор, Деветіна, Храпчани, Баня-Лука, Вуковар, Сремська Митровиця, Сараєво і Загреб. Вони розмовляли вже іншим діалектом – галицьким – і називали себе українцями.

У документі, знайденому у фундаменті греко-католицької церкви в с. Козарац (побудованої 1911 р.), окрім іншого, записано: «Усі русини у Боснії греко-католицької віри прийшли зі Східної Галичини, поселилися спочатку у м. Прнявор, а пізніше в Деветіні, Хрвачанах, Дуброві, Камениці, Челінцу біля Баня-Луки, у Яблонові, Козарцу, Марічці, Домброві, у Предору, у Церовлянах біля Градішки. Окрім того, багато робітників-русинів у Завідовічах і у Варешу біля Сараєва. Ось як розмістилися бідні переселенці» (Малиновська 1995: 18).

Перша та друга хвиля переселенців з України – представники т. зв. трудової еміграції, чия основна мета – знайти вільну землю і провадити на ній сільське господарство. Як з'ясувалося згодом, порівняно з місцевим населенням українці володіли передовими методами обробітку землі. Вони вперше запровадили на цих теренах залізний плуг, продемонстрували переваги глибокої оранки. Принесли зі собою раніше не відомі в Боснії культури – жито, гречку, картоплю, хміль, а ще збагатили країну досвідом садівництва, городництва і бджільництва. Від українців місцеве населення запозичило звичай використовувати солом'яну січку для годівлі худоби, навчилося штукатурити і білити будівлі, використовувати у побуті ліжко і кухонну плиту.

Попри економічні труднощі та клопоти, із якими доводилося справлятися на чужині, переселенці намагалися не втрачати зв'язку з рідною землею. Краще освічені – переважно галичани – підтримували контакти з Товариством «Просвіта» у Львові, звідки переселенцям надсилали книжки, календарі й часописи, забезпечуючи їхні мінімальні національно-духовні потреби. Однак найважливіше те, що на нових землях українські емігранти (незалежно від інтелектуального рівня) відразу облаштовували своє життя: засновували парафії, будували церкви і школи.

Релігійна свідомість українських переселенців була настільки міцною, що церква в діаспорі стала для них культурно-просвітницькою інституцією. Відомий український етнограф В. Гнатюк писав: «Тамошній руський нарід... набожний, спокійний, запопадливий і над міру роботящий. Церкви має обширні, прекрасно мальовані, спів церковний з дяками й численним хором, а школи порядні і з учителями устроєні» (Гнатюк 1901: 5). Ідеться насамперед про греко-католицьку церкву, оскільки майже всі українські переселенці були греко-католиками і, потрапивши на чужину, залишалися вірні цій конфесії. Спочатку служби Божі відправляли в хатах, обладнаних під храми, а згодом почали споруджувати дерев'яні церкви за зразками з рідного краю.

Про роль церкви для українських переселенців священник Роман Мизь¹ писав: «Священики були перші і одинокі освічені люди, котрі дбали не лише про духовні потреби своїх вірних, але zarazом були й батьками, вчителями, лікарями та опікунами наших людей. У Боснії і Славонії протягом цих три чверті століття дійшло до того, про що деякі народи можуть лиш мріяти – народ став церквою, а церква – народом» (Мизь 1969: 85).

Таку ж важливу роль уніатська церква відігравала і в інших регіонах – місцях осілости русинів. Так, для русинів Словаччини, Польщі та румунської Трансільванії релігійний фактор був визначальним у збереженні етнічної приналежності. Про це у своїх працях пише М. Дронов. Зокрема, він зазначає, що в руках греко-католицької церкви опинилися одні з головних важелів впливу на ідентичність русинів Словаччини (Дронов

2014: 1). Саме приналежність до уніатства виокремлювала русинів від словаків, поляків чи румун.

На перших порах релігійні потреби українців на землях югослов'ян задовольняли хорватські католики та православні серби. Священики цих конфесій відкрито агітували переселенців переходити до їх церков. Частина українців таки змінила віру: деякі греко-католики у Славонії були записані у католицьких церковних книгах (Барщевський 2002: 132). З одного боку, це об'єктивно нівелювало духовну самотність українців, оскільки вони почали вести життя згідно з католицьким обрядом. З іншого боку, окатоличення стримувало асиміляцію українців у сербську культуру, оскільки православна культура сербів була близька до РПЦ, що загалом формувало сприйняття українців як частини російського народу. А це виключало потребу у збереженні на державному рівні національної самотності та інтересів переселенців з України.

Перша українська греко-католицька парафія почала працювати в Бачці у 1751 р. Зі збільшенням українських поселень створювалися нові парафії, якими згодом управляла Крижевська єпархія, створена 17 жовтня 1777 р. (Кекіч 2002: 185). На момент переселення українців до Боснії єпархія опікувалася вірними Марчанської та Ужгородської уній. Від 1919 р. юрисдикція єпархії поширилася на всіх греко-католиків Югославії та об'єднувала парафіан п'яти уній: Брест-Литовської (1596), Марчанської (1611), Ужгородської (1646), Румунської (1698) та Македонської (1860). Від заснування і до 70-х рр. XX ст. єпархія зростає від 6 парафій та 7 тис. вірних до 50 парафій і 47 тис. вірних. За час належності українців до цієї єпархії її владиками були Юрій Дрогобицький (1891–1920), Діонізій Няраді (1920–1940), Янко Шімак (1942–1946). Після 30-літнього керівництва блаженнішого владика Гавриїла Букатка 1984 р. єпархію очолює владика Славомір Мікльовш, нині Нікола Кекіч (з 2009) (Лучечко 1985: 150).

Наприкінці XIX ст. влада Австро-Угорщини максимально спростила переїзд емігрантів із Галичини до Боснії. Урядові потрібні були люди для заселення безлюдної Боснії, тому переселенцям спростили оформлення документів для переїзду. На той час Галичина і Боснія належали до австрійсько-віденської корони дуалістичної монархії, а Хорватія, Срем і Бачка були частиною корони св. Стефана, тобто Угорського королівства. Через це галицьким українцям сприяли в переселенні до Боснії, а не до Бачки, де вже раніше були поселені закарпатські українці, які традиційно називали себе русинами. З цієї ж причини боснійські українці до 20-х рр. XX ст. у церковних справах не підлягали крижевському греко-католицькому владіці, а були під юрисдикцією львівського або римокатолицького сараєвського владіки і мали свою власну апостольську адміністрацію.

Як зазначалося вище, висока релігійність стала прикметою поселенців від моменту їхньої появи на землях югослов'ян. Парафії були виявом не тільки релігійних потреб, а й національної єдності, а дні свят у парафіях перетворювалися на своєрідні національні маніфестації. Про такі святкування священик Роман Мизь писав: «Празники були і є своєрідною маніфестацією нашої віри й нашого українського походження. На празники-відпусти сходяться люди з цілої Боснії. Це дні, коли зі скринь добуваються вишивані сорочки й блюзки, коли пішки перейдеться й кілька десятків кілометрів, коли в душах скріпляється віра, коли роздмухується вугілля любови до ближнього» (Марунчак 1969: 56). 230

На початку XX ст. духовним і національним осередком боснійських українців стало місто Прнявор. Осівши в регіоні, переселенці відразу почали облаштовувати своє церковне життя в Боснії. Активну участь у цьому брав Андрей Шептицький, який 17 вересня 1899 р. став станіславським єпископом, а 1901 р. відбулася його інтронізація на посаду митрополита. Українці, переселившись на землі Боснії, тривалий час вважали своїм релігійним керівництвом Львівську митрополію, хоча офіційно належали до Сараєвської католицької митрополії.

Слід зазначити, що українські переселенці були дуже активними у формуванні свого духовного світу. Серед них поширювалася думка, що найкращими священиками можуть бути тільки галицькі. Тому було вирішено написати до митрополита А. Шептицького про допомогу. З цією метою митрополит 1900 р. прибув до Боснії у супроводі священика А. Сегеді. Владика відвідав усі українські поселення в регіоні та, бажаючи покращити господарський стан ще економічно слабких селян, дав А. Сегеді гроші на придбання у Камениці земельної ділянки на горі Діван для розведення там винограду (Мизь 1998: 47).

Вдруге митрополит А. Шептицький прибув до Боснії 1902 р. (Куницький 1917). Він постійно цікавився духовними та матеріальними потребами переселенців. Цього разу він витратив чималі кошти і придбав кілька ділянок землі для потреби церкви, а також для покращення господарського становища українських переселенців. Проте важлива фінансова допомога, яку він надавав, не могла вирішити ще багато проблем українських емігрантів. До Львова надалі надходили розпачливі листи від переселенців. Тому митрополит вирішив відрядити до Боснії свою довірену особу – ченця Йосафата, аби той безпосередньо на місці допомагав людям і віднайшов спосіб, як краще організувати духовне життя українських переселенців.

7 жовтня 1907 р. Йосафат Гродський виїхав до Боснії, де пробув три тижні. Після зустрічі з українськими переселенцями Й. Гродський зробив висновок, що людей турбували не стільки економічні питання, скільки духовні. Вони просили: «Пришліть священиків, які говорили б нашою мовою» (Мизь 1998: 48). Складність питання полягала в тому, що українці спересердя переходили до інших конфесій. Це питання особливо загострювалося, коли народжувалися діти і за усталеними українськими звичаями їх треба було охрестити. За відсутності греко-католицьких священиків переселенці найчастіше зверталися до православних сербських священиків. Ті всіляко заохочували: за те, що у них хрестили дітей, давали «то барана, то чвертку фасолі тощо» (Мизь 1998: 48).

Період після Першої світової війни мав низку інших проблем, які відчула Крижевська єпархія. Саме на її території розпочалася війна, і чи не найбільших матеріальних збитків зазнали греко-католицькі парафії. Майже з усіх церков познімали дзвони для виготовлення з них гармат. Частина храмів було зруйновано до фундаменту. Окрім цього, суттєво підірвалися міжнаціональні зв'язки. Народи Югославії служили у різних військах, які воювали один проти одного.

Однак не тільки війна спричинила проблеми і нові вимоги до організації релігійного життя вихідців з України. Ще до війни основні центри проживання русинів – Руський Керестур та Коцур – були перенаселені, що стало причиною другої еміграції; тепер уже з Керестура і Коцура у ближні міста і села. Нові поселення українців з'явилися за Дунаєм, у Сремі та Славонії. Для їх релігійних потреб було засновано нові парафії у Сремі в Беркасові (1919) і Миклушевцях (1930), у Бачці в Господінцях (1939), а також у Белграді.

Єпископ Д. Няраді був переконаний у тому, що найбільша відповідальність за збереження національної та церковної єдності українців на чужині покладена на священиків. Тому на високому рівні була організована просвітницька діяльність серед духовенства. Намагаючись підвищити духовний рівень своїх священиків, владика запровадив конкурси на отримання парафій, проводив інформативні місячники тощо (Simrak 1937: 66).

Водночас єпископ не забував і про матеріальні потреби священиків. Майже всі вони були одруженими, мали дітей, а тому потребували належного фінансового забезпечення. Священики, обслуговуючи розкидані на великих територіях парафії, через брак часу мало уваги приділяли своїм родинам. Владика розумів, що єпархія має допомогти у вирішенні матеріальних потреб священиків, і з цією метою заснували благодійне Товариство св. Йосафата.

Греко-католицька церква зі своїм кліром і вірними охоплювала весь українсько-русинський народ на цих просторах. Хто відвідував храм, той не міг не знати українських колядок, гаївок, своїх звичаїв. Слухаючи щонеділі Святе Письмо і проповіді українською мовою, люди знали, що святе не тільки євангельське слово, а й українське, яким воно було висловлене. Так формувалася повага до рідної мови, пісень, звичаїв. В умовах еміграції, окрім церкви, цієї ролі так добре не могло відіграти жодне інше культурно-просвітне товариство.

Водночас релігійне життя українців в Югославії до Другої світової війни пережило і прикрі моменти, які були спричинені протистоянням між греко-католиками та насамперед православними унаслідок переходу вірних від однієї церкви до іншої. Православний рух, який намагався переманити українських греко-католиків, мав підтримку Сербської ПЦ, яка в період Королівства СХС була фактично державною релігією.

Попри всі негаразди, релігійність українців була високою. Їх духовність, вірність традиціям викликали захоплення місцевого населення. Одна із мешканок Баня-Луки, спостерігаючи, як українці сходилися до церкви, зауважила: «Мені шкода, що не розумію по-українськи, бо і я прийшла би послухати. [...] бо то не мала річ, коли люди по роботі в таким числі сходяться до своєї церкви» (Банялука Місії 1935: 1). Тож і пересічні громадяни Югославії з повагою ставилися до релігійних уподобань українців.

Після Другої світової війни українці Югославії опинилися у вкрай складному становищі: матеріальному, релігійному, національно-культурному. Передумови цих проблем виникли ще під час війни. У роки війни були спалені греко-католицькі храми у Баня-Луці, Печєї, Грубру, Стойдрагі, парафіяльні будинки у семи селах та жіночий монастир у Сошинцях (Румянцев 2008: 233–234).

Через належність окремих українців Югославії до ОУН, осередки якого були створені і працювали під час війни на Балканах (Костельник 1970: 71–77; Лаврів 1981: 51; Бурда 2002: 173–181; Ліський 2002: 69; Мацях 2002: 51–61), активні представники української діаспори (першими з них були священники) опинилися в полі зору каральних органів. За священниками полювали і енкаведисти, і влада т. зв. «нової Югославії», яка по війні приступила до розбудови соціалізму. Окрім цього, новий державний устрій, атеїстичний за своєю суттю, вимагав впровадження нової релігійної політики щодо віруючих та всіх церковних інституцій на території Югославії.

Під найбільшу загрозу покарань потрапили католики, яких звинувачували у співпраці з НДХ (Незалежна Держава Хорватія), яка за підтримки фашистів функціонувала на частині югославських земель у роки Другої світової війни. Через таку позицію щодо югославських католиків влада агресивно-вороже сприймала будь-які контакти віруючих із Апостольською столицею. Греко-католики, які разом з католиками знаходилися під опікою Ватикану, також отримали тавро «зрадників і ворогів» соціалістичної держави. Складна ситуація виникла в тих українських греко-католицьких парафіях Боснії, які знаходилися в одних населених пунктах із парафіями Сербської ПЦ.

Більшість українці-русинів почали покидали репресивні місця Боснії і їхали до більш багатих північних регіонів Югославії. Це були Бачка (Сербія) і Славонія (Хорватія) (Лещешин 2002: 164). Ці місцевості приваблювали не тільки кращими економічними показниками, а й тим, що, наприклад, у Бачці сформувалася стійка українська громада ще з першої хвилі переселенців з України, на допомогу якої сподівалися переселенці з Боснії. А в Хорватії як у республіці з переважно католицьким населенням був відсутній тиск православних, що породжувало надію на більш успішну організацію релігійного життя уніатів.

Українські переселенці з Боснії об'єктивно активізували національно-культурне життя тих регіонів, де вони поселялися. Річ у тім, що національна та релігійна свідомість в українських селах Боснії (порівняно з тими регіонами, де українці були в меншості) мала

своєрідний національний, соціально-побутовий вияв. Зазначмо також, що економічна і соціальна відсталість корінних боснійців стримувала асиміляцію українських переселенців. Це було підсилено зв'язками з довоєнною Західною Україною та наполегливою просвітницькою працею священників – вихованців Української богословської академії у Львові.

Тому, коли після Другої світової війни українці з Боснії потрапляли до інших регіонів Югославії, вони приносили з собою вже втрачене відчуття українства, що об'єктивно активізувало національно-релігійне життя. Окрім цього, у тих хорватських регіонах, куди прибували по війні переселенці з Боснії, українці зазнали значних людських, матеріальних та моральних втрат. Зокрема, із 260 осіб, що загинули переважно в концтаборі в Ясеновац від режиму усташів, 70 були українці. Майже кожна українська родина в Липовлянах та Новій Субоцькій залишилася без годувальника, і вся важка праця лягла на плечі жінок. Проте всі ці складності лише зміцнювали національно-релігійну свідомість українців.

Нелегко довелося новоприбулим українським родинам, які вимушено бралися за будь-яку роботу у лісі чи на цегельні, ішли в найми до місцевих господарів тощо. Це сприяло їх швидкій інтеграції у парафіяльне та суспільне життя української громади. Згодом переселенці почали «диктувати тон» церковного та культурного життя українців у хорватських селах.

Провідна роль у переселенні та облаштуванні українців належала греко-католицьким священникам, серед яких особливо відзначмо липовлянського священника Богдана Мизя: він доклав чимало зусиль, аби зберегти релігійну та національну свідомість українців як у самій парафії, так і поза нею.

Комуністична влада Югославії не була зацікавлена у зростанні національно-релігійної свідомості ні українців, ні інших народів федерації. Тому й українські священники зазнали політичних переслідувань. Звинувачення були стандартними: антидержавна діяльність, співпраця з усташами. 1950 р. за антикомуністичну пропаганду ув'язнили священника Михайла Каминецького. Незважаючи на виправдання суду (процес тривав більше року), влада депортувала його через те, ніби не мав громадянства.

1957 р. прокотилася хвиля репресій проти священників (Юриста 2003: 5)2. Крім цього, практикувалися репресивні заходи іншого характеру. Наприклад, 1948 р. з українських парафій «народна влада» вилучала, нібито для перепису, церковні документи (метрики, хроніки, списки тощо); їх і до тепер не повернули (Барщевський 2002: 126). Для багатьох українських родин це було чи не єдине джерело дізнатися про національність та релігійну належність. Окрім цього, у Деветіні зламали хрест, який поставили перші українці-переселенці. Самі ж українці вважали його символом національної духовності в Боснії, і вже наступного дня він був відновлений (Барщевський 2007: 46–64).

Траплялися конфлікти між українськими священниками з католицьким духовенством. Зокрема, 1958 р. в семінарії у Загребі, де більшість семінаристів були українцями, ректор заборонив розмовляти українською у класах та в їдальні. Пізніше заборонили і русинську говірку, що викликало постійні протести семінаристів. До цих утисків, що мали виражене антиукраїнське забарвлення, додалися матеріальні збитки унаслідок землетрусу 1969 р. в Боснії: було зруйновано та пошкоджено церкви і парафіяльні будинки у Лішні, Хрвачанах, Берку, Козарцю, Деветіні, Прняворі та в інших населених пунктах (Румянцев 2008: 234–235). Без сумніву, все це погіршило і так хитке матеріальне та духовне становище української діаспори у повоєнній Югославії. Проте ні суб'єктивні, ні об'єктивні причини не вплинули на дух українства та віру в нормалізацію ситуації.

Частина пошкоджених церковних приміщень у Боснії було відновлено. Не менш актуальним залишалось питання створення нових парафій у Воєводині та Хорватії, куди переселялися українські родини з Боснії. Разом із переселенцями на нові землі переходили і священники. А от відсутність церковних приміщень змушувала переселенців

прилаштовуватися до нових умов. На початках священники здійснювали церковні обряди у житлових будинках. Згодом почали створюватися нові парафії у Воєводині та Славонії. 1956 р. заснували парафію та монастир Св. Трійці отців василіан у Кулі (Комбіль 2007: 63), 1960 р. – парафію у Вербасі, 1965 р. – в Інджії. Українці долучалися до русинських парафій у Нові Саді, Шиді, Бачинцях, Руському Керестурі, Коцурі, Господинцях. У зв'язку з переселенням українців до Славонії 1962 р. заснували парафію у Вуковарі (Румянцев 2008: 236). Велику роль у розбудові релігійного життя української громади відігравав особистісний фактор.

Мова йде про душпастирів, які присвячували своє життя облаштуванню та службі у греко-католицьких українських парафіях. Зокрема з великою вдячністю згадують священника Стефана Пітку – засновника української греко-католицької парафії м. Інджія (Сербія). Його хіротонізував крижевський єпископ Гавриїл Букатка у серпні 1964 р. А вже через рік С. Пітка створив парафію в Інджії. Перші богослужіння відбувалися у пристосованій для цього хаті, але досить швидко збудували храм. 1966 р. він заснував також українську греко-католицьку парафію в Белграді. На кошти, зібрані українськими греко-католицькими парафіями єпархії, було придбано будинок під церкву (Гочак 2006: 55).

С. Пітка також був активним громадським діячем, відіграв вагомий роль у культурному житті української діаспори. Його вважають одним із засновників Світового конгресу українців, на якому він був єдиним представником від Східної Європи. Допомігав розбудовувати греко-католицькі парафії українців в Канаді, Німеччині та ін. (Гочак 2006: 55).

Не менш героїчними були старання пароха Дмитра Стефанюка, який 17 березня 1962 р. організував парафію у Вуковарі. Богослужіння спочатку відправляв у власному будинку. На будівництво храму не вистачало коштів, і 1968 р. він поїхав до Вінніпега, де з допомогою української діаспори зібрав необхідну суму. Із його поверненням відразу було зведено храм. Щойно завершили будівництво, як велика повінь зруйнувала храм. Однак Д. Стефанюк не здався: він знайшов кошти і побудував новий, модерний храм Христа Царя. Коли встановлювали іконостас, розпочалися воєнні дії. Під час боїв за Вуковар церква зазнала значних пошкоджень. 1998 р., коли місто знову опинився під захистом хорватської влади, Д. Стефанюк черговий раз розпочав відбудову парафіяльної церкви. Йому допомагали ті українці, які залишилися в місті. У підвалі церкви відправляли богослужіння.

Через похилий вік Д. Стефанюкові не вдалося завершити відбудову храму; її здійснили вже молодші священники (Стефанюк 2003: 13). Завдяки старанням таких людей українська греко-католицька громада Югославії упродовж 1945–1970-х рр. мала 9 парафій і була об'єднана в Крижевській єпархії. За цей період підготовлено 34 українські священники. У 60-х рр. XX ст. єпархія поділялася на чотири вікаріати: Воєводинський, Боснійсько-Славонський, Жумберацький та Македонський. Майже всі українці опинилися в перших двох.

Наприкінці XX ст. Крижевська єпархія загалом нараховувала 26 парафій, розкиданих майже по всій Югославії. Також єпархія мала 55 священників і 15 діючих монастирів (серед яких лише один чоловічий – отців василіан) в Осієку, Новому Саді, Шиду, Міклошевцях, Вуковарі, Загребі та ін. (Лучечко 1985: 150). Представники української діаспори належали і до інших конфесій, насамперед до православної. У Югославії наприкінці 90-х рр. XX ст. існувала одна українська православна община, створена в Поточанах (Хрвачанах) у 20-х–30-х рр. XX ст. Там раз на місяць сербський священник відправляв службу (Ляхович 1993: 17). 236

Воєнні події в першій половині 90-х рр. XX ст. завдали значної шкоди українським греко-католицьким парафіям в Югославії. Багато храмів було знищено, частина зазнала

сильних руйнувань. Відразу після припинення воєнних дій до своїх місць поверталися люди і відбудовували одночасно власне житло і церкви. Через брак коштів громада сходилася і самотужки піднімала з руїн храм. У Хорватії віруючі отримали певну фінансову підтримку від Міністерства з відновлення та розвитку. Допомогали відбудовувати храми і майстри з України. Наприклад, до села Канижі прибули художники з Тернопільщини, які розписали храм за символічну ціну (Ступяк 1998: 22–23).

Таким чином, проведене дослідження дає змогу сформулювати висновок про те, що практично вся українсько-русинська діаспора залишилася вірною українській греко-католицькій церкві. Для українців і русинів греко-католицька віра мала чітку національну зорієнтованість. Релігійні обряди були тісно переплетені з національними традиціями, і тому церква виховувала не тільки релігійно, а й національно свідомих українців. Релігійне життя українців-русинів в Югославії до Другої світової війни знало й прикрі моменти. Вони були породжені протистоянням між греко-католиками та іншими конфесіями, насамперед православними, що виникали на ґрунті переходу віруючих від однієї церкви до іншої. Православний рух, який намагався переманити до своїх приходів греко-католицьких українців, користувався підтримкою Сербської ПЦ, яка в період Королівства СХС фактично була державною релігією.

Період 40-х – початок 90-х рр. ХХ ст. у житті релігійної громади українців Югославії виявився доволі складним. Проте більшість проблем було все-таки подолано: відбудовано зруйновані храми, відкрито нові парафії, налагоджено культурно-просвітницьку діяльність при церквах, а священники самовіддано працювали у своїх парафіях, обслуговуючи кілька населених пунктів відразу. Всі ці дії почалися з ініціативи невеликої групи активістів у тому чи іншому українсько-русинському осередку. Згодом такі ідеї знаходили підтримку всієї української громади, що плекало національно-релігійну ідентичність, допомогло її зберегти і зміцнити.

ПРИМІТКИ

1. Священик Роман Мизь народився 14 серпня 1932 р. в Дрогобичі, Україна. Початкову школу закінчив у Липовлянах (Хорватія), а гімназію і студії теології – у Загребі. Ієрейські свячення отримав у Загребі. Перших десять років виконував обов'язки пароха у Липовлянах, а від 1968 р. аж по сьогодні він є парохом у м. Нові Сад. *Помер 2018 р.
2. Петра Шлапака з Белграда засудили на 8 років; Фелікса Біленького з Лішні – на 5 років; Михайла Юриста з Козарца – на 3 роки; Григорія Біляка з Прнявора – на 1 рік.

ЛІТЕРАТУРА

- Баялука Місії 1935 – Баялука Місії // Рідне слово, 25 листопада, 1935. Число 13. С. 1–3.
- Барщевський 2007 – Барщевський І. О. Михайло Юриста в моїх споминах. Його життя, праця і доба (1897–1982) // Славонський Брод, Видання Славонського деканату 3. 2007. С. 46–64.
- Барщевський 2002 – Барщевський І. Українці в Бродсько-Посавській області // Українці в Хорватії. Книга перша. Документи і матеріали. Загреб, 2002. С. 125–139.
- Бурда 2002 – Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. С. 173–181.
- Гнатюк 1901 – Гнатюк В. Словаки чи русини // Записки Наукового товариства ім. Шевченка, 1901. Т. XLII. С. 1–81. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Hnatiuk_Volodymyr/Slovaky_chy_Rusyny7_Prychynky_do_vyiasnena_sporu_pro_natsyonalnist_zakhidnykh_Rusyniv.pdf (останній перегляд: 14.01.2019).
- Гочак 2006 – Гочан М. Вічна пам'ять – отець Стефан Пітка // Українське слово: Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. Новий Сад,

2006. Число 10. С. 55.
- Дронов 2014 – Дронов М. Роль Греко-католической церкви в формировании этнонациональной идентичности русинов Словакии (1919–1939). М., 2014. 31 с. URL: <http://cheloveknauka.com/v/399185/a/#?page=31> (останній перегляд: 14.01.2019)
  - Кекіч 2002 – Кекіч Н. Наукова конференція, присвячена кріжевачкому єпископу Юлію Дрогобицькому // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. Загреб, 2002. С. 182–196.
  - Комбіль 2007 – Комбіль Я. Греко-католицька парафія в Кулі // Українське слово. Часопис українців у Югославії з питань культури, літератури та суспільного життя. Новий Сад, 2007. Число 13. С. 63.
  - Костельник 1970 – Костельник В. Югославські руснаки-українці в боротьбі проти фашизму та в народній революції Югославії (1941–1945 рр.) // Український історичний журнал. Київ: Наукова думка, 1970. № 11 (116). С. 71–77.
  - Куницький 1917 – Куницький Л. Над Босною // Нива. Львів, 1917. № 12. С. 2.
  - Лаврів 1981 – Лаврів Р. З пам'яті народної (II). Спогади Дмитра Мороза, Лішня // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. 1981. Рік X, № 28. С. 51.
  - Лещешин 2002 – Лещешин Я. Сьогодні українців Західної Славонії і Мославині // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. С. 164–169.238
  - Ліський 2002 – Ліський Б. Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. С. 62–74.
  - Лучечко 1985 – Лучечко І. Українські поселення в Югославії // Альманах Українського народного союзу. Нью-Йорк, 1985. № 75. С. 148–150.
  - Ляхович 1993 – Ляхович М. Хресна дорога українців Боснії. Ужгород, 1993. С. 17.
  - Малиновська 1995 – Малиновська О. Українська діаспора в півден- нослов'янських землях: короткий історичний нарис // Українська діаспора. Київ; Чикаго, 1995. Число 8. С. 12–24.
  - Марунчак 1969 – Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. Вінніпег, 1969. С. 56.
  - Мацях 2002 – Мацях Є. Українці в Хорватії // Українці Хорватії. Книга перша. Загреб, 2002. С. 51–61.
  - Мизь 1969 – Мизь Р. Історичні образки // Християнський календар. Ruski Kerestur, 1969. St. 85. Мизь 1998 – Мизь Р. Початки церковної організації серед українців у Боснії // Глас Союзу. Новий Сад, 1998. № 2. С. 47.
  - Румянцев 2008 – Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1999 роках. Київ: ФАДА, ЛТД, 2008. 256 с.
  - Стефанюк 2003 – Бл. п. о. Дмитро Стефанюк (1920–2003) Лист співчуття // Наша газета.
  - Вуковар, 2003. 7 вересня. № 17. С. 13.
  - Ступяк 1998 – Ступяк М. Торжество у Канижі // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. 1998. № 104. С. 22–23.
  - Юриста 2003 – Юриста М. Ювілею отця Фелікса Біленького // Наша газета. Новий Сад. 2003. № 15. С. 5.
  - Simrak 1937 – Simrak J. Spomenica. Zagreb, 1937. 82 s.

Валерій Власенко

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ФАШИСТСЬКОГО ЗДВИГУ В ЮГОСЛАВІЇ

Коли йдеться про українські право-радикальні націоналістичні організації, що діяли у міжвоєнний період в Югославії, то зазвичай згадують Організацію українських націоналістів (ОУН) і лише іноді – Український фашистський здви́г (УФЗ). Це пояснюється тим, що і нині існує обмаль джерел з історії УФЗ. Наша мета – подати деякі дані щодо структури та діяльності цієї політичної організації.

Появу Українського фашистського здви́гу датують серединою 1930-х рр. За даними відділу державної безпеки Міністерства внутрішніх справ Югославії, це була нелегальна політична організація [1, л. 1], хоча де-факто вона мала легальне приміщення під виглядом крамниці, де відбувалися засідання її керівного складу. Тому іноді в науковій літературі її називають напівлегальною [2, с. 67]. Кількісний склад УФЗ визначити важко, але відомо, що більшість складала емігранти із Наддніпрянської України, які прибули до Югославії у складі армії П. Врангеля. Імовірно, частина з них у 1918 р. перебувала у військових формуваннях Української Держави (П. Скоропадського).

Спочатку УФЗ співпрацював з ОУН. Мав тотожне з нею гасло «*Один до одного*» та схожу емблему – тризуб (автор – Роберт Лісовський). У 1936 р. суперечка між двома організаціями щодо емблеми була врегульована. Емблемою ОУН був стилізований золотий тризуб із середнім елементом у формі двосічного меча спочатку на білому, а потім на синьому щиті із золотою смужкою. Часто використовувався лише тризуб з мечем без щита, наприклад, на титулі журналу «*Розбудова нації*». Зауважимо, що після II Великого Збору ОУН(б), що відбувся 1-4 квітня 1941 р. у Кракові, символіка цієї гілки ОУН змінилася. Емблемою УФЗ був подібної форми тризуб на фоні хреста темного кольору.

Інформації про склад, структуру та діяльність УФЗ небагато. Так, на сторінках друкованого органу уряду УНР в еміграції паризького тижневика «*Тризуб*» матеріал про УФЗ вперше був опублікований у листопаді 1936 р. Це була реакція на появу універсалу від 19 серпня 1936 р. нової політичної організації.

Програмний документ УФЗ розглядався у енерівцями як провокація, оскільки у додатку до нього йшлося про організатора Запорозького корпусу Армії УНР Петра Болбочана, який «*в тяжкий час наїзду червоних і білих катів на наш рідний край... був злочинно забитий агентами республіканської влади УНР*». У енерівці припускали, що це була чергова завуальована спроба «совітів» випробувати єдність української еміграції з використанням УФЗ [3, с. 9-10].

Вдруге тижневик «*Тризуб*» звернувся до теми УФЗ в лютому наступного року. Це був розлогий матеріал голови управи Союзу українських організацій в Югославії (СУОУ) Пилипа Чорного про програмні документи та керівництво нещодавно посталої політичної організації. Головою УФЗ був торговець Левко Богунець. У першій половині 1930-х рр. він мав дещо інші ім'я та прізвище – Леонід Лебідь-Баганець, а у 1920-х рр. у російського військового агента в Белграді був зареєстрований як Леонид Баганцов. На думку П. Чорного, змінюючи прізвище Баганець на Богунець, імовірно, «*підбивався*

він до історичної постаті Богуна» – сподвижника гетьмана Богдана Хмельницького. В універсалах УФЗ Л. Богунець іменувався «головою самостійної суверенної Української Держави фашистського здвигу» (ССУДФЗ). Керівним органом організації була Головна Рада УФЗ або Головна Рада ССУДФЗ. При ній діяли політичний, адміністративний, військовий та інші відділи. Мета і головні завдання УФЗ були викладені в універсалі Головної Ради УФЗ від 19 серпня 1936 р. та відозві політичного відділу від 26 серпня того ж року [4, с. 14-15].

Штаб УФЗ, як впливало з оголошення в белградській газеті «Политика», знаходився за адресою: Београд, ул. Краля Александра, 112 [5, с. 27]. В цьому будинку було декілька крамниць, в тому числі з продажу одягу під назвою «Україна» (належала Л. Богунцю). Саме там і відбувалися засідання керівників УФЗ, серед яких були «міністр закордонних і внутрішніх справ» та «військовий міністр» [4, с. 16-17].

Уривчасті дані про УФЗ наводять російські емігранти в Югославії, наголошуючи на тому, що організація була виключно німецької орієнтації і беззастережно критикувала як полонофільські організації, тобто ті, які підтримували уряд УНР в еміграції, так і ОУН, яка нібито скомпрометувала себе перед німцями. Стверджувалося, що Л. Богунець мав зв'язки з німецькими політиками, а можливо і з розвідувальною службою Німеччини [6, с. 460].

У січні 1939 р. УФЗ започаткував видання друкованого органу – щомісячника «За Україну». Його власником був Л. Богунець, головним редактором – Петро Полубинський, редагувала журналу редакційна колегія. Друкувалися статті В. Кривоноса, Я. Кравченка, В. Млинара, А. Смілого, С. Вовка та інших. Імовірно, частина статей підписана псевдонімами, а деякі статті – криптонімами (Б., В. Б., В. М., В. С., М. С., О. Го, С. Ст. та інші). Адреса редакції: Београд, ул. Краля Александра, 112. У першому номері журналу була викладена програма УФЗ, що складалася із 17 пунктів, а саме:

1. Україна – українцям.
2. Знищення більшовицької влади III інтернаціоналу.
3. Визволення з-під чужих окупацій всіх частин Українські Землі.
4. Самостійна, не від кого незалежна, Соборна Українська держава.
5. Сильна національна влада з участю в кермі всіх представників українського суспільства.
6. Автокефалія Української Православної Церкви. Свобода для всіх інших християнських віросповідань в границях державних законів, одначе без права підпорядкування чужоземним церковним зверхникам. Українська Православна Автокефальна Церква та інші, признані державними законами християнські віросповідання, стоять на службі Державі і Народу.
7. Знищення всіх політичних партій.
8. Виховання українського суспільства в душі жертвенного патріотизму та громадської дисципліни.
9. Розвиток національної культури.
10. Примусова загальна і фахова освіта.
11. Знищення ворожої і взагалі чужоземної колонізації.
12. Вивласнення без скупку панських земельних маєтків.
13. Вся земля працюючим селянам на основі приватної і громадської трудової власності.
14. Націоналізація вирішальних галузей промислу в цілях незалежного народного господарства. Всякі концесії чужинцям в промислі, рільництві та інших галузях державно- господарчого життя абсолютно виключені.
15. Приватний почин у тих ділянках промислового виробництва й торгівлі, де він виправдовується інтересами Держави і суспільства.

16. Організація робітництва в корпорації в цілях захисту його інтересів.
17. Усіх громадян неукраїнської народності на основі окремих державних законів унормувати під взглядом державної приналежності. З того правила безумовно виключені жиди й ті, що коли будь в тих чи інших формах працювали на шкоду Українського Народу й Української Державности [7, арк. 4-4зв].

На сторінках журналу піддавалася критиці політичні опоненти УФЗ – уряд УНР в еміграції за орієнтацію на Польщу, ОУН щодо подій у листопаді 1938 р. – березні 1939 р. на Закарпатті [8], гетьманський рух щодо подій 1918 р. в Україні [9], російська радянська влада [10]. Публікувалися статті про фашизм взагалі та український фашизм зокрема – «Наші завдання» С. Вовка, «Проблеми українського фашизму» М. С. [7, арк. 7-10], «Фашизм переможе» В. Б. [11, арк. 2-5 зв], а також численні статті з історії гетьманщини XVII-XVIII ст. та періоду Української революції 1917-1921 рр.

На початку німецької окупації Югославії УФЗ була розпущена і припинила своє існування. Відірваний, за словами К. Бондаренка, від українських реалій, УФЗ не зміг перетворитися на потужну політичну силу. В Україні була знищена більшовиками соціальна база (середній клас) фашистського руху та встановлено жорсткий репресивний режим [12, с. 79].

Перспективними, на наш погляд, дослідження усіх чисел журналу «За Україну», документів і матеріалів Архіву Югославії, що стосуються структури, складу та діяльності Українського фашистського здвигу.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01. 10-01. 15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті»

1. Hrvatski drzavni archiv, f. 1357, kut. 2, br. 46387: Banska vlast Banovine Hrvatske, odjeljak za drzavnu zastitu. Ruska emigracija, njezin politicki rad i raspolozenje. Zagreb, 02.11.1939, 4 list.
2. Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. XX ст.) / В.Козлітін // Українська діаспора / Ін-т соціології НАН України, Редакція Енциклопедії укр. діаспори; ред.: В. Євтух. В. Маркусь. – К.-Чикаго, 1996. – Ч. 9. – С. 52-69.
3. преси // Тризуб. – Париж, 1936. – Ч. 39. – С. 8-10.
4. Чорний П. «Пошилися в дурні» / П. Чорний // Тризуб. – Париж, 1937. – Ч. 7-8. – С. 13-18.
5. Друштва и установе // Политика. – Београд, 1936. - Бр. 10224 (8 новембар). – С. 27.
6. Белоемиграција у Југославији: 1918-1941. - Т. 1 / Приредили Т. Миленковић, М. Павловић; Институт за савремену историју; 1. изд. – Београд: Фото Футура, 2006. – 506 с. – (Библиотека «Скривана историја», коло 2).
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 4465, оп. 1, спр. 196: Журнал «За Україну» – орган Українського фашистського здвигу, за січень 1939 р., січень 1939, 27 арк.
8. Кривоніс В. Відповідь брехачам / В. Кривоніс // За Україну. – Белград, 1939. – Ч. 5. – С. 3-11.
9. Кравченко Я. Скоропадщина / Я. Кравченко // За Україну. – Белград, 1939. – Ч. 5. – С. 12-20.
10. Кривоніс В. Московський імперіалізм й український фашизм / В. Кривоніс // За Україну. – Белград, 1939. – Ч. 6. – С. 1-9.
11. ЦДАВО, ф. 4465, оп. 1, спр. 197: Журнал «За Україну», № 2 за лютий 1939 р., лютий 1939, 26 арк.
12. Бондаренко К. Фашизм в Україні. Доісторії проблеми / К. Бондаренко // Українські варіанти [електронна версія]. – 1997. – № 2. – С.74-83 / Режим доступу: <http://joanerges.livejournal.com/348951.html?thread=2895639>.

Микола Нагірний

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: МАСШТАБИ ТА ОЦІНКА

У статті висвітлено умови, у яких перебувала українська діаспора Хорватії напередодні Другої світової війни, підкреслено упередженість та необ'єктивне ставлення правлячої сербської верхівки держави до українців. Виділено головні причини виникнення колабораціонізму серед української діаспори у 1941–1945 рр. Проаналізовано характер та масштаби цього явища, показано, що українці Хорватії підтримували її антинімецькі сили у війні. Пояснено, чому українців Хорватії не коректно називати колаборантами. Розглянуто наслідки війни для хорватських українців та їх негативні аспекти для національно-культурного розвитку діаспори у повоєнний період.

Ключові слова: Хорватія, українці, діаспора, Друга світова війна, Югославія.

Одним із ключових етапів історії нашої діаспори на Балканах стала Друга світова війна. Невелика українська меншина опинилася між кількома протиборчими сторонами і ризикувала зникнути з етнічної карти Югославії. У таких умовах закономірно виникло явище колабораціонізму – співпраці місцевого підкореного населення із окупантом.

Тема історії Хорватії у Другій світовій війні є однією з ключових у сучасній хорватській історіографії. Однак дослідники майже не фокусують увагу на українському аспекті у своїх працях. Наша ж робота охоплює увесь період війни і спрямована власне на питання наявності та історичної оцінки колабораціонізму української діаспори.

Актуальність теми зумовлена сучасною війною України з Російською Федерацією. Окупація Криму Росією і війна на Донбасі продемонстрували наявність значної частини колаборантів на цих територіях.

Мета роботи – оцінити явище колабораціонізму українців у Хорватії впродовж Другої світової війни.

Внаслідок Першої світової війни південнослов'янські землі колишньої Австро-Угорської імперії разом із Сербією і Чорногорією в грудні 1918 р. утворили Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Королівства Югославія).

На час утворення Королівства у межах держави вже перебувало кілька тисяч українців. До переселенців другої половини XVIII – початку XX ст. приєдналися біженці Першої світової війни, громадянської війни в Росії та боротьби українського народу за незалежність у 1918–1920 рр.

Життя більшості вихідців з України в умовах еміграції минало в складі загальноросійських біженських організацій. У Хорватії, де зосередилася значна кількість біженців із західноукраїнських земель, у міжвоєнний період посилювався потяг до національної культури, виникли перші українські організації – «Просвіта», «Українська студентська громада», «Пробоем», «Дніпро», «Лихвар» [1, с. 24; 2, с. 13].

Однак сербська гегемонія в державі стояла на перешкоді українських інтересів. Влада перешкоджала заснуванню українських культурних організацій по всій Югославії: в національно свідомих українських студентів відбирали стипендії, депортували з країни.

Українські діти в Югославії мусили ходити до російських шкіл через заборону засновувати українські.

Внаслідок сильно вкоріненого москвофільства серби не визнавали українців як окремих народ, часто використовуючи для його означення термін «малоросіяни». Влада звинувачувала майже всю українську інтелігенцію в австрофільстві, а белградську «Просвіту» – у співпраці з німцями і більшовиками (зрештою, її було заборонено). З 1918–1920 рр. заборонено ввозити у КСХС українську пресу. Греко-католиків насильно переводили у православ'я, монахів депортовували з держави.

У 1938 р. українські активісти зазначали: «З упевненістю можна сказати, що ні в одній державі в Європі українська діяльність не наражалася на такі прикромці та перешкоди, як в Югославії» [3, с. 164].

У 1940 р. за наполяганням СРСР сербська влада арештувала та ув'язнила значну кількість провідних українських діячів та керівників різних організацій в Югославії.

Загалом, в очах югославського уряду кожен українець виглядав німецьким шпигуном. Тому не дивно, що початок Другої світової війни місцеві українці сприйняли з ентузіазмом та надією.

6 квітня 1941 р. німецькі війська розпочали наступ на Югославію. З югославської армії масово дезертирували хорвати, албанці, італійці і представники інших національностей, незадоволених шовіністичною політикою Белграда. Серед них були і українці.

Югославія капітулювала 17 квітня 1941 р., її територію розділили завойовники.

Хорватські українці опинилися на території проголошеної 10 квітня 1941 р. Незалежної Держави Хорватія (далі – НДХ) на чолі з поглавником (в українському національно-визвольному русі йому відповідає титул «провідник» – примітка автора) А. Павелічем. До складу новопосталої держави також увійшла Боснія і Герцеговина [4, с. 39].

Усташі (хорватські націоналісти), які стали ініціаторами і творцями НДХ, одразу ж розпочали політику, спрямовану на зменшення частки сербського населення.

У країні розгорнулася міжнаціональна різня. Усташі знищували православних сербів, а заодно – євреїв і циганів. На захист сербів піднялися четники (сербські націоналісти). Вони також боролися і проти мирного населення католицького віросповідання. Під їх терор потрапили і українці, греко-католики за віросповіданням. Четники їх убивали, грабували, сплювали садиби [5, с. 11–12.]. Четницький терор був спрямований на українців не тільки через те, що вони були іншої віри, а й тому, що частина нашої діаспори пішла на співпрацю з усташьким режимом.

Так, голова загребської «Просвіти» та тереновий провідник ОУН в Югославії, Василь Войтанівський в день проголошення НДХ (10 квітня) привітав через загребське радіо хорватів від імені українців з цією подією.

З проголошенням НДХ студенти загребської «Просвіти» створили Українське представництво в НДХ на рівні посольства, яке поставило собі низку завдань, а саме: 1) юридично-консульська опіка над українцями; 2) самооборона українських осель; 3) вироблення плану культурної автономії для місцевих; 4) допомога українцям у інших регіонах Югославії, окупованих німцями; 5) активізація інформаційно-пропагандистської роботи щодо підняття національної свідомості [3, с. 245].

Українське представництво у Загребі існувало впродовж 1941–1945 рр. Воно проводило інтенсивну культурну і пропагандистську діяльність серед хорватів і українців у НДХ. Голова організації Василь Войтанівський був уповноваженим представником полковника Андрія Мельника (керівника однієї з течій ОУН) у А. Павеліча. Лідер усташів також підтримував зв'язок з ОУН Степана Бандери [6, с. 57, 59].

Окремо від Українського представництва діяло «Українське культурне студентське товариство». Припускають, що діяльність цієї організації в часи НДХ була екстремістською

та мала зв'язки з так званими «чорними усташами» (отримали свою назву через колір військової форми) [7, с. 156–173].

Діяльність хорватських українців не обмежувалася культурно-ідеологічною роботою. Так, влітку 1941 р. український православний священик Василь Стрільчик звернувся з листом до німецького генерала Едмунда Гляйзе фон Хорстенау з проханням сформувати з української молоді Югославії національний легіон для відправки на фронт. В. Стрільчик сподівався таким чином допомогти молоді вижити в боротьбі між нацистами і їх союзниками проти югославської антифашистських угруповань.

Восени 1941 р. розпочався набір добровольців (за різними даними, зібрано 500–1500 осіб). Український легіон був організований італійськими військовими інструкторами [8, с. 40–41], а підготовкою займалися офіцери часів Української народної республіки, які емігрували в Югославію. Серед організаторів легіону значились В. Войтанівський та А. Івахнюк.

Українські активісти у створенні легіону бачили запоруку звільнення України від більшовиків. Легіон мав об'єднатися з козацькою дивізією, де було 20 тис. колишніх білогвардійців та вирушити на Східний фронт.

За одними даними, українці йшли до легіону добровільно, за іншими – примусово. За свідченням Насті Чорної, її чоловіка Микиту Стецюка «забрали до війська й там дали йому вибирати – чи до рядових хорватських домобранів (добровольців – примітка автора), чи до Української легії, яка не була нічо інше як частина домобранів» [7, с. 158].

Чимало людей приєднувалося до легіону, оскільки боялися переслідувань з боку усташів. Скажімо, Романа Калинюка заарештували через те, що він не належав до жодних озброєних формувань НДХ [7, с. 158].

Велася і пропаганда вступу до легіону з боку Греко-католицької церкви (далі – ГКЦ). У липні 1941 р. митрополит ГКЦ Андрей Шептицький звернувся до співвітчизників зі словами: «Побидоносну немецку армию ... вітаме з радосцу и зоз подзековносцу за ошебодзене од неприятеля. У тей важней историйней хвильке поволуємо вас, оцове и браца, же бисце подзекowali богови, та були вирни його церкви и слухали владу...» [9, с. 35].

Слова митрополита не могли не вплинути відповідним чином на громаду греко-католиків. Однак, читаючи ці рядки, необхідно звертати увагу на контекст як промови (1941 р., німецька окупація), так і публікації (1971 р., СФРЮ). Використовуючи інформацію такого типу, окремі громадські кола в повоєнній Югославії демонізували українську ідентичність [7, с. 157].

30 листопада 1941 р. Український легіон присягнув на вірність Україні. Загалом, Німеччина не була зацікавлена у створенні незалежної України. Замість боротьби з СРСР на українських землях бійців легіону скеровано до Боснії воювати проти комуністичних партизан. Там добровольці проявили хоробрість та високий бойовий дух. Головнокомандувач збройних сил НДХ А. Павеліч відзначив хорватськими державними нагородами (малою срібною та бронзовою медаллю) низку українських добровольців: Дмитра Луценка, Петра Бучка, Михайла Мальярчука, Петра Василика, Олексу Микитишина, Михайла Матвійківа Михайла Мерловича.

Те, що бійців примушували проводити військові операції в Боснії, де проживало чимала кількість українських громад, змінило настрій добровольців. Вони змушені були воювати проти представників власної громади, багато хто з яких ішли до прокомуністичних партизанських загонів.

Варто зауважити, що українські вояки ніколи не вступали в конфлікти з мирним населенням.

Загальне розчарування українців, яких не було вислано на Східний фронт, викликало хвилю різких протестів та спричинило майбутній розпад легіону. В листах

до легіонерів родичі закликали їх виходити з війська – навіть через саботаж, зраду чи дезертирство. Українці почали поступово втікати з легіону. За рік чисельність підрозділу скоротилась вдсятеро.

Незабаром хорватська контррозвідка викрила переговори однієї із сотень легіону з партизанами Й. Тіто про плани переходу на бік останніх. Усю сотню (150 осіб) було заарештовано і розстріляно, а відтак і весь Український легіон розформовано у 1942 р. як неблагонадійний. Частина легіонерів повернулися додому, інші продовжили службу в різних частинах хорватської армії. Відомо про нагородження влітку 1942 р. за хоробрість та відвагу у боях на Східному фронті колишнього легіонера Антона Тишковича бронзовою медаллю. Значна частина колишніх бійців Українського Легіону стала вояками усташівських боїв [10, с. 44–45].

З часом стало зрозуміло, що надії на відродження Української держави за допомогою Гітлера не справдилися, оскільки Німеччина лише використовувала українців у власних цілях. Тож вони почали підтримувати національно-визвольний партизанський рух у Югославії.

Якщо у 1941 р. антифашистськими борцями були 0,1 % русинів і українців краю, то у 1944–1945 рр. ця цифра збільшилася до 10 %. Тобто, за три роки частка русинів і українців у партизанських загонах зросла у 100 разів [11, с. 9–11]. Якщо взяти до уваги, що середній показник участі югославських народів у антифашистському русі складав 6 % від усього населення, побачимо, що українці з їхніми десятима відсотками виступали в авангарді цієї боротьби.

Існували випадки, що до партизанських загонів забирали насильно. За спогадами А. Гралюка, забирали усіх чоловіків від 14 років. П. Головчук згадував, що подібні мобілізації відбувалися навіть під час церковної служби [7, с. 167–173].

Політика югославських партизанів отримала підтримку переважно православних вірян. Разом з тим, ватажки партизанського руху згадували, що з-поміж католицького населення їх підтримували не проушашьки налаштовані хорвати, а виключно поляки та українці.

Після війни членів ОУН та «Просвіти», вояків Українського легіону, співробітників Українського представництва у НДХ репресовано в уже комуністичній Югославії. Значну їх кількість передано представникам радянської влади [12, с. 117–120]. Ті, хто вижили після війни, були ув'язнені югославським судом, як «українські фашисти».

Не допомогло навіть те, що багато бійців Українського легіону перейшли на бік руху Опору. Це позначилося на повоєнному стані української громади в Югославії, яка мала обмежені можливості культурного та громадсько-політичного розвитку [13, с. 28].

Загалом, можна констатувати, що в українців було достатньо причин піти на співпрацю з німецькими окупантами. Серед них: упереджене ставлення з боку сербів; віра у створення за допомогою Німеччини власної держави за прикладом НДХ; агітація з боку місцевих греко-католицьких священників; залякування і переслідування інакомислячих пронацистськими усташами.

На нашу думку, хорватських українців не варто засуджувати. По-перше, вони пішли на співпрацю з окупантами, сподіваючись на його допомогу у вирішенні власних національних проблем. По-друге, значну частину населення просто змушували співпрацювати з окупантами – тобто, насильно підштовхували до колабораціонізму. По-третє, згодом українці зрозуміли, що орієнтація на нацистів не приведе до реалізації їх бажань. Тому вони масово переходили у загони партизан, які згодом і перемогли у Югославії.

Загалом, порівняння частки хорватських українців на службі в Німеччині та НДХ та в загонах, які боролися проти нацистських режимів, однозначно свідчить про перевагу останніх. Тому говорити про колабораціонізм усієї української діаспори Хорватії

некоректно. У цьому контексті залишається лише висловити жаль щодо тієї частини діаспори, яка у Другій світовій війні орієнтувалася на Берлін та Загреб. Мотиви її орієнтації були продиктовані благородною метою відродження України. Однак подальші події показали, що у тих суспільно-політичних обставинах вона залишилася нереалізованою, а її прихильники зазнали репресій як під час, так і після Другої світової війни.

Список використаних джерел

1. Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. ХХ ст.) / В. Козлітін // Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С. Бурда і Б. Гралюк]. – Загреб, 2002. – С. 24.
2. Костелник В. Велике діло Володимира Гнатюка за Русиних / В. Костелник // Нова думка. – 1991. – № 88. – С. 13.
3. Румянцев О. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918–1991) / О. Румянцев. – Київ, 2013. – 500 с.
4. Буркут И. Югославские русины и украинцы во Второй мировой войне (1941–1945 гг.) / И. Буркут // Русин. – 2011. – № 2 (24). – С. 37–51.
5. Нота В. Шляхом довгим, тернистим (III) / В. Нота // Нова думка. – 1990. – № 84. – С. 11–12.
6. Мацях Є. Українці в Хорватії / Є. Мацях // Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С. Бурда і Б. Гралюк]. – Загреб, 2002. – С. 57–59.
7. Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина. Українці в Югославії під час Другої світової війни / О. Румянцев. – Київ, 2008. – 256 с.
8. Костелник В. 80 роки організований просвітно-культурній роботі Петровцох (1919–1991–1999) / В. Костелник // Нова думка. – 1999. – № 109. – С. 40–41.
9. Костелник В. Под червену заставу. Хроніка о участвованю руснацох-українцох у народноошлєбодительней борби Югославії / В. Костелник. – Нови Сад: «Руске слово», 1971. – 319 с.
10. Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945) / Б. Ліський // Українці Хорватії: матеріали і документи / [Упор. С. Бурда і Б. Гралюк]. – Загреб, 2002. – С. 44–45.
11. Бурда С. Участь в конференції ЕКУ / С. Бурда // Нова думка. – 2000. – № 112. – С. 6–11.
12. Мушинка М. Найвизначніша праця про українських переселенців з Галичини в колишній Югославії / М. Мушинка // Народна творчість і етнографія. – 2002. – № 5. – С. 117–120.
13. Нагірний М. Хорватські русини і українці: суспільство, ідентичність культура наприкінці ХХ століття / М. Нагірний. – Нововолинськ, 2012. – 326 с.

Микола Нагірний

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ РУСИНІВ ТА УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ У ХХ СТ.

У статті висвітлюються демографічні процеси у середовищі русинського та українського населення Хорватії. На тлі політичних та соціально-економічних змін у Хорватії впродовж ХХ ст. простежується динаміка чисельності місцевих русинів та українців. Проаналізовано причини зменшення їх кількості, розглянуто характер та особливості цього процесу залежно від умов, у яких перебували українці та русини Хорватії.

Ключові слова: русини, українці, Хорватія, Славонія, міграція, перепис населення, асиміляція.

Збереження власної національної ідентичності – важливе завдання усіх етнічних меншин. Актуальне це питання й для українців, які з різних причин проживають поза межами своєї держави. Важливими факторами у світлі цього є чисельність кожної з меншин, згуртованість (компактне проживання на певній території), громадська активність, спрямована на плекання своєї окремішності та неповторності.

Переселенці з українських земель на південнослов'янські терени становлять найдавнішу українську діаспору. Вона має свої особливості. Насамперед, йдеться про використання двох етнонімів: переселенці з українських земель, які прибували на територію Хорватії з середини XVIII ст., ідентифікували себе як русини або руснаки; ті ж, хто переселялися сюди з кінця XIX ст., називали себе українцями. І перші, і другі зуміли зберегти в новому середовищі свою назву, мову та звичаї¹.

Русинська (руська) мова є бачвансько-сремським діалектом української мови, яка протягом тривалого часу відокремленого існування засвоїла багато іншомовних елементів і значно відійшла від української мови. Саме віддаленість мови русинів Бачки (історична область у західній частині Воєводини, куди насамперед переселились русини) від української спричинила виникнення теорій, що піддавали сумніву їх український родовід, тобто, стверджували, що русини є окремим слов'янським народом. Тут треба зазначити, що творці цих теорій керувалися не стільки науковим, скільки політичним інтересом. Так, на думку русинського історика Я.Рамача, русини як окремий народ, що не має можливості опертися на культурну і національну співпрацю з материнським народом, становить населення, яке легше піддається денационалізації². Упродовж усієї історії існування русинів та українців на всіх пост'югославських землях записували то через дефіс, то через сполучник “і”, то через кому (як окремі народи): “русини-українці”, “русини і українці”, “русини, українці”. У різні часи цим підкреслювалося неоднакове сприйняття двох національних меншин або як одного цілого, або як окремих етносів.

Питання, пов'язані з динамікою чисельності русинської та української діаспори в Хорватії, дотепер не були у полі зору дослідників. Окремі аспекти цієї теми висвітлені у працях О.Румянцева, О.Малиновської, М.Каменецького, З.Злоді, М.Кіша, С.Бурди, Ф.Лабоша³. Однак спеціальних досліджень чи розвідок даному питанню не присвячено,

тому воно надалі залишається маловивченим. З огляду на це, мета пропонованої статті – висвітлити демографічні процеси у середовищі хорватських русинів та українців упродовж ХХ ст., показати їх особливості.

Вихідці з українських земель переселялися на територію південних слов'ян кількома хвилями. Дослідники не мають спільної думки стосовно їх кількості та виділяють від двох до чотирьох етапів.

Першу хвилю (1745–1775) переселенців становили вихідці з Закарпаття і Пряшівщини (сучасна Північно-Східна Словаччина)⁴. Вони осіли у Воєводині та Бачці. Усього протягом 1745–1768 рр. сюди переселилося кілька сотень українських сімей. На мову переселенців згодом уплинули угорська, словацька, німецька, а пізніше і сербська та хорватська мови⁵. Збереженню національної самобутності русинів сприяла їх релігійна відокремленість як греко-католиків від православних сербів та католиків-хорватів.

Друга хвиля тривала з 1775 р. по початок ХІХ ст. Вона теж мала низку особливостей. Відбувались як прямі переселення у Славонію та Західний Срієм (сербі називають цю територію “Срем”; ми дотримуватимемося хорватського варіанта назви) з Пряшівщини, з верхів’їв Карпат та так званої Горниці, так і повторна (внутрішня, у межах південнослов’янських земель) міграція з перенаселених сіл Воєводини і Бачки⁶.

Безземельні селяни в пошуках заробітку прямували в міста. Так, група з 340 вірян греко-католицької парафії Нового Саду на початку ХІХ ст. перебралася на правобережжя Дунаю, в Срієм і Славонію, де осіла, наймитуючи, орендуючи або купуючи землю.

Перше організоване переселення відбулося в 1802 р. Єпископ греко-католицької Крижевацької єпархії, до складу якої входила Бачка, отримав від австрійського уряду землю в Сріємі для утримання семінарії. Щоб збудувати резиденцію та господарські об’єкти, з Керестура (Воєводина) до Шіда (Славонія) було переселено 40 родин русинів, а у 1848 р. їх тут уже налічувалося 80⁷.

З 30-х років ХІХ ст. русинська колонія поширилася на села Петровці, Міклушевці, Врбас, Дюрдево та ін. До 1900 р. для мешканців цих колоній було створено 10 нових греко-католицьких парафій⁸.

У цей період мала місце ще одна цікава міграція: після ліквідації Запорізької Січі 1775 р. козаки прибули у Воєводину і Бачку, але затрималися тут недовго – впродовж 1785–1790 рр.⁹

Третя хвиля переселення розпочалася після окупації Габсбургами Боснії і Герцеговини у 1878 р. Саме тоді вихідці з Галичини, Закарпаття, Лемківщини та Північної Буковини переселились у Боснію та хорватську Славонію (на територію сучасних Бродсько-Посавської та Сісачко-Мославачкої жупаній)¹⁰.

Перші українські емігранти з’явилися у Боснії в 1890–1894 рр., а найбільш масове переселення з Галичини відбулось у 1898 р. Австрійський уряд надавав колоністам тут по 10 га лісу для розчистки та обробки. Загалом з кінця ХІХ ст. до початку Першої світової війни на південнослов’янських землях оселилось близько 10 тисяч переселенців із західноукраїнських земель¹¹.

Умовно всі три міграції на південь були русинськими, і лише остання з них представляла переселенців з українською свідомістю й мовою¹². Їх об’єднуючим елементом залишалась належність до греко-католицької церкви.

Хорватська дослідниця З.Злоді додає ще один – четвертий – етап переселення. Він відбувався після Першої світової війни, боротьби за незалежність УНР та ЗУНР, революції та громадянської війни в Росії, коли у Хорватію прибули емігранти як із західно-, так і зі східноукраїнських земель¹³.

Основним джерелом для вивчення зміни кількості нашої діаспори є переписи населення, що проводилися на території Хорватії. Ці дані (з деякими застереженнями,

про що йтиметься далі) дають можливість побачити певні тенденції у зміні чисельності русинської й української громад.

Уперше етнонім “русин” зафіксовано у переписі 1890 р. Тоді так себе ідентифікував лише один (!) мешканець хорватських земель. Зрозуміло, що фактично їх було значно більше, про що свідчать результати наступного перепису (1900) – у ньому бачимо вже 2076 русинів. Ще через 10 років їх кількість зросла до 5592¹⁴. Невідповідність між фактичними й офіційними даними можна пояснити недосконалістю переписів, помилками переписувачів (виконавців переписів) та невизначеністю населення стосовно самоідентифікації. Зокрема, у статистичних матеріалах і звітах школи села Липовляни у 1905 р. українці фігурують під назвами “русини” і навіть “білоруси”¹⁵.

Перший докладний науковий опис життя русинів у південнослов'янських землях зробив видатний український етнограф В.Гнатюк, який наприкінці ХІХ ст. подорожував Бачкою. За його відомостями, в 90-ті роки ХІХ ст. у Бачці і Сріємі проживало 12–13 тис. Русинів¹⁶.

Після утворення 1918 р. Королівства сербів, хорватів і словенців (далі – КСХС, з 1929 р. – Королівство Югославія) становище русинського й українського населення фактично не змінилося. Як і за австрійського панування, національні меншини не мали ніяких прав.

У міжвоєнний період первісні українські громади поповнилися політичними біженцями – колишніми добровольцями білогвардійських армій Денікіна та Врангеля, що воювали проти більшовиків. Імовірно, українців за походженням чи місцем проживання серед них налічувалося приблизно 30–40 тис. Чоловік¹⁷. Ситуація склалася так, що саме командування Білої армії вело переговори від імені усіх осіб, які залишали межі України через чорноморські порти, із урядом Королівства СХС про можливий прийом біженців у країну. Українців за походженням або місцем народження за кордоном представляв великоросійський уряд, який боровся проти “сепаратистів” і більшовиків за відновлення “єдиної і неділимої” Росії. Серед них переважали білоемігранти, які поширювали між українцями сильну москвофільську агітацію та православ'я¹⁸. Ці біженці були розселені у більш як 300 колоніях по всій країні. Більша частина з них осіла в Сербії, Воеводині та Хорватії. Вихідці з Західної України (колишні січові стрільці та вояки УГА) переважно намагалися поселитися в Хорватії (Славонія, Загреб) і Воеводині¹⁹.

Уряд Королівства СХС, який не визнавав існування незалежної української держави, не виокремлював українців серед біженців з Росії. Серби, керуючись програмою побудови сильної сербської держави, не брали до уваги національні прагнення українців. Йован Жуєвич, голова Сербської Королівської академії наук, заявив членам української місії В.Вербенцю, П.Франкові і В.Ганьківському у Белграді 1919 р.: “Ми, серби, вважаємо, що невиправдане прагнення деяких малоросіян, щоб з України створити державу зовсім автономну, без будь-яких зв'язків з Росією... Причиною ... є ... по-перше, що це розлучення не було б в інтересах народу малоросійського, по-друге, це було б проти інтересу найбільшої слов'янської держави Росії і нашої сербськохорватсько-словенської держави і всього слов'янства”²⁰.

На території королівства всі втікачі з колишньої Російської імперії знаходили правову допомогу і захист своїх інтересів у Російському дипломатичному представництві, а з квітня 1924 р. – у Делегації, що займалася справами російських емігрантів. Більшість вихідців з України в умовах еміграції опинилась у складі загальноросійських біженських колоній, економічних, професійних, громадсько-політичних, культурних та інших організацій²¹.

У першій половині 20-х років у Сербії серед біженців переважали великоросійські настрої. Багато хто з них був пригнічений поразкою у боротьбі проти більшовиків і одну з причин цього вбачав в “українському сепаратизмі”. Слова “український націоналіст”,

“петлюрівець” були лайливими в їхньому середовищі. Російські емігранти намагалися заперечити існування окремого українського народу й окремої української мови²². За таких умов “малороси” всіляко намагалися довести свою вірність “великій і неділимій” Росії, а національно свідомі українці не афішували свого українства²³.

Цим пояснюється той факт, що у переписах міжвоєнної Югославії не відображені не тільки українці, а й русини. Усі вони у статистиці фігурують як “росіяни”. Загальна кількість осіб, записаних росіянами, становила у 1931 р. 9831 чол²⁴. Щоб встановити ймовірну кількість русинів та українців у цей період, звернемося до наступного перепису (1948), коли їх уже фіксували окремо від росіян. Там росіян (3210) та русинів і українців (6397) налічувалося 9607 осіб. Тобто, за 17 років між двома переписами загальна чисельність росіян, русинів та українців зменшилась на 2%, що дає підстави припустити наявність у 1931 р. русинсько-української меншини чисельністю у 6,5 тис. осіб.

Після Першої світової війни культурно-освітнє життя русинів і українців внаслідок розриву традиційних зв'язків із прабатьківщиною, що раніше здійснювалось у межах однієї держави і тому не мало серйозних перешкод, зазнавало труднощів. Жодних контактів з Радянською Україною не було, адже Королівство Югославія не визнавало СРСР. З часом налагоджувались зв'язки з Галичиною²⁵.

У Хорватії, де зосередилася значна кількість біженців із західноукраїнських земель, вже на початку 20-х років виникли перші українські організації. Так, 1923 р. у Загребі створено товариство “Просвіта”. Завданням цієї організації було об'єднання всіх українців і русинів у Югославії, де в 1934 р. вперше використано назву “українець-русин”.

Зі збільшенням кількості низових ланок “Просвіти” посилювалися суперечності серед учасників українського національного руху за територіальною ознакою: між “галичанами”, “західняками”, “петрушевцями” – з одного боку; “придніпровцями”, “самостійниками”, “уенерівцями” і “гетьманцями” – з другого, “східняками”, “малоросами” – з третього. Так, “малороси” дотримувалися чіткої проросійської політичної орієнтації, але більшість із них не бажала займатися суто політичною роботою, надаючи перевагу організації літературно-музичних вечорів, концертів тощо²⁶.

У міжвоєнний період частішали і міцніли контакти між українськими емігрантами різних міграційних хвиль. У пошуках роботи українці з Боснії переселялись у найбільш розвинуті сільськогосподарські райони Югославії – Бачку, Срієм, Славонію. Деякі з них купували тут землю і осідали поруч із нащадками вихідців з України XVIII ст.

Встановлення постійних зв'язків між бачвансько-сріємськими русинами і пізнішими переселенцями з України сприяло поширенню в середовищі людей українського походження самоназви українці, яка напередодні Другої світової війни посіла доволі міцні позиції, продовжуючи існувати разом зі старою назвою “русини”²⁷.

Друга світова війна трагічно позначилася на житті русинів та українців Югославії, які опинилися під ярмом різних профашистських режимів. Як і інші народи Югославії, русинсько-українське населення у роки війни зазнало значних втрат. Так, лише в одному селі Липовляни було замордовано і вбито 260 осіб, з них 70 українців, які переважно постраждали в усташському концтаборі Ясеновац.²⁸ Тому русинсько-українське населення активно виступило проти фашизму. На початку бойових дій на території колишньої Югославії (в Бачці, Сріємі, Славонії та Боснії) проживало близько 30 тис. русинів і 15 тис. українців. З них у 1944–1945 рр. близько 4 тис. осіб (тобто 10% від загальної кількості русинсько-української громади регіону) стало борцями-антифашистами²⁹.

Деякі представники русинсько-українського населення, братаючись з радянськими солдатами, почали називати себе росіянами і не заперечували, коли інші їх так записували, що створювало певні труднощі при встановленні національності всіх бійців українського та русинського походження й точних даних майбутніх переписів³⁰.

У роки війни частина українців боролась на протилежному боці. На підставі домовленостей між ООН-м та урядом Незалежної Держави Хорватії (НДХ) було створено на правах консульства Українське представництво, яке виявилось першим серед подібних установ у новоствореній державі.

Після нападу Німеччини на Радянський Союз почалась робота з організації української добровольчої частини для боротьби проти СРСР³¹. До Українського легіону записалося 505 добровольців, проте після проголошення української державності 30 червня 1941 р. цей військовий підрозділ був розформований через неблагонадійність³².

Українські добровольці як окрема добровольча (домобранська) частина хорватського війська були змушені йти у карні експедиції проти комуністичних партизанів переважно на території Боснії. Це призвело до того, що українці Хорватії у повоєнні роки зазнавали переслідувань від комуністичної влади³³.

Не допомогло навіть те, що багато бійців Українського легіону перейшло на бік руху опору. Правда, серед українців цей рух не був настільки міцним, як у русинів Бачки і Срієму, що позначилося на післявоєнному стані української громади в Югославії, яка мала значно менші можливості культурного та громадського політичного розвитку, ніж русинська громада³⁴.

Не дивно, що у післявоєнних переписах українці не фігурують під своїм етнонімом аж до перепису 1971 р.: до цього часу їх записували як русинів.

У повоєнний час у соціальному та національному розвитку русинів та українців відбулися значні зміни, пов'язані зі швидкою економічною і державною розбудовою Югославії на федеративних засадах, що передбачали рівноправність усіх народів, широкі права національних меншин³⁵.

Бурхлива індустріалізація та урбанізація спричинили кардинальні перетворення у соціальній структурі населення Югославії, в тому числі українського походження. Русини та українці, які до війни переважно займалися сільським господарством, рушили на новобудови, у міста і промислові центри. Традиційно сільськогосподарські райони з родючими землями (Бачка, Срієм, Славонія) через депортацію німців та угорців та пов'язані із війною людські втрати потерпали від дефіциту робочої сили. Югославський уряд почав організоване їх заселення. У 1946 р. 50 сімей безземельних селян було переселено з Руського Керестура до інших місць, де їм наділили землю. Згодом звідси до спорожнілого угорського села Ново Орахово виїхали ще 100 сімей, або понад 600 осіб³⁶.

50-ті роки ХХ ст. можна вважати найінтенсивнішим періодом міграції югославських українців. Близько 5 тис. з них виїхало за межі Югославії, головним чином до Австралії, тисячі мігрували в межах Югославії, переважно у промислові та сільськогосподарські центри Бачки і Срієму, де у них склалися кращі умови для культурно-національного розвитку³⁷.

У заселенні Подунав'я брали участь й українці з Боснії. Так, із Приявора сюди виїхало 212 родин, або половина українського населення міста. Загалом до Бачки і Срієма переселилося майже 8 тис. боснійських українців. У результаті українське населення Боснії чисельно зменшилося, деякі старі українські колонії спорожніли. Одночасно виникли нові поселення у Воєводині та Хорватії. Найчисленніші осередки українських переселенців з Боснії сформувалися у Загребі, Вуковарі, Славонському Броді³⁸.

Внаслідок цих міграційних та демографічних процесів кількість русинів та українців Хорватії становила: у 1948 р. – 6397 (за іншими даними – 6393³⁹, у 1953 р. – 5980, у 1961 р. – 6290 осіб⁴⁰).

Післявоєнні спроби об'єднання русинів та українців в одну національність (ініційовані саме останніми) не увінчалися успіхом, незважаючи на те, що у перших трьох повоєнних державних переписах населення (1948, 1953, 1958 рр.) русини й українці становили одну національну групу – русини-українці. На жаль, у Бачці і Сріємі (культу-

турних центрах нашої діаспори в Югославії) існували винятково русинські (не українські) настрої, що переходили навіть в українофобію та москвофілство.

Національне питання в Югославії виявилось надто заполітизованим. У середині 70-х років ХХ ст. співпраця між русинами й українцями (з ініціативи перших) майже повністю припинилася. Врешті-решт, перемогла теорія, що русини (руснаки) є окремим національним суб'єктом, не пов'язаним з українцями⁴¹. Останні два десятиліття існування СФРЮ влада Югославії свідомо роз'єднувала русинів і українців, знаходячи виконавців цієї політики серед русинських громадських діячів⁴².

До 1968 р. русини в колишній Югославії мали власні незалежні товариства, аж поки не було створено Союз русинів і українців, якому структурно підпорядковувались організації на місцях⁴³.

Найбільш вдалою і плідною співпраця русинів та українців була у сфері народної художньої самодіяльності, зокрема в організації фестивалів і таборів української та русинської молоді. В 70–80-х роках єдиним журналом, у якому україномовні статті публікувалися нарівні з русинськими, був орган Союзу русинів-українців Хорватії “Нова думка”⁴⁴.

Динамічні перетворення повоєнної доби призвели до руйнування старого способу життя, розриву патріархальних зв'язків, відходу великої кількості переважно молодих людей у міста для навчання та працевлаштування. Усе це спричинило втрату певних національних рис, що традиційно зберігалися у сільському середовищі. Сприяла таким процесам і панівна ідеологія з її наднаціональними й антирелігійними гаслами⁴⁵.

Красномовне підтвердження цьому – статистичні дані щодо кількості русинів й українців. Переписи населення демонструють повільне, але постійне її зменшення. Так, за переписом 1971 р. русинів налічувалося 3728, 1981 р. – 3321, 1991 р. – 3253 особи; українців відповідно 2793, 2515 та 2494 особи⁴⁶. Фактично представників українсько-русинського походження було більше, однак асиміляційні процеси, змішані шлюби і низька національна свідомість призвели до того, що значна частина нащадків русинів та українців записала себе як “югослави”, “поляки”, “білоруси”, “росіяни”⁴⁷.

Ще виразніше процес розчинення частини русинів і українців серед інших народів виглядає у світлі зафіксованих переписом 1981 р. відомостей про знання рідної мови. Серед русинів рідною назвали мову свого народу 83,4%, серед українців – лише 55%. Можливо, швидші темпи втрати рідної мови в українців пов'язані з меншою, порівняно з русинами, їх чисельністю, більшою розпорошеністю, не таким багатим, як у русинів, досвідом збереження національної ідентичності в умовах еміграції⁴⁸.

На подальше становище русинів і українців значною мірою вплинули розпад СФРЮ, військова агресія на Хорватію Югославської народної армії (ЮНА) та сербських пара-мілітарних формувань. Русини та українці Югославії стали громадянами різних держав (СРЮ, Хорватії, Боснії і Герцеговини), до того ж таких, що вступили у фазу військових конфліктів. Глибокий трагізм становища людей українського походження полягає в тому, що, покликані до військових формувань своїх держав, вони змушені були воювати проти земляків із протилежного боку. Більше того, ворогуючі сторони карали полонених з числа українців на смерть лише за те, що вони були примусово мобілізовані до військових сил супротивника⁴⁹.

Вже у 1991 р. русини й українці опинилися на лінії фронту, в епіцентрі боїв. Воєнні дії охопили територію, де проживало 80 % представників нашої діаспори. Лише у Вуковарі за час облоги (86 днів) загинуло 132, поранено 270 осіб, у сербських концтаборах ув'язнено більше 300, вигнано з рідних місць 500 і втекло від переслідувань 100 русинів і українців. Загалом їх втрати за час війни становили 3,5 % (тоді як за роки Другої Світової війни – 2 %) ⁵⁰.

Війна завдала значних збитків: зруйновано близько десятка українських церков, Петровці пограбовані сербськими напіввійськовими формуваннями⁵¹.

Людей насильно виганяли з рідних місць. Після окупації Вуковара (листопад 1991 р.) простежуються три хвилі депортації русинів і українців: з Петровців, Міклушевців, Вуковара⁵². Зокрема, весною 1992 р. з Вуковара вигнали 52, з Міклушевців – 98, з Петровців – 112 осіб⁵³. Всі депортовані під тиском підписали документи про добровільну здачу свого майна, після чого сербські вояки, відібравши в них гроші і цінності, вислали їх до Боснії⁵⁴. Звільнені будинки одразу ж заселили прибулі серби.

Вигнанців і біженців, а це 50 % нашої діаспори, розселили у 42 місця вільної території Хорватії, і як втікачі вони опинились на всіх континентах світу⁵⁵.

Сербська агресія перервала навчання у кількох школах, де викладалась мова русинів і українців. Багато вчителів було вбито, вигнано чи зникло безвісти. Шкільні книжкові фонди і приміщення зруйновано або пограбовано. У 1991–1993 рр. виникла критична ситуація: впродовж цих років жодна дитина не навчалася рідною мовою⁵⁶. Українських та русинських дітей змушували ходити до сербських шкіл, заборонялась їх рідна мова, людям не дозволяли збиратися⁵⁷.

Таке ставлення сербів до українців і русинів пояснюється тим, що останні взяли активну участь у захисті хорватської незалежності та її територіальної цілісності. У складі хорватської армії воювало 410 русинів та українців⁵⁸, що становило найбільший відсоток військових порівняно з іншими національними меншинами. Не дивно, що уряд Сербської Країни депортував українців, звинувативши їх у співпраці з хорватською владою⁵⁹.

Прибуття миротворчих сил ООН практично не змінило ситуації. Навпаки, останні просто намагалися не помічати фактів продовження дискримінації несербів. Зокрема, вигнання мешканців з Петровців 22 березня 1992 р. відбулося за мовчазної згоди російського батальйону, а примусово виселеним з Міклушевців русинам миротворці ООН надали автобуси⁶⁰.

Тому русини та українці вітали акції хорватської армії у травні (“Блиск”) і серпні (“Буря”) 1995 р., якими вона відвоювала більшість земель. Повернення Східної Славонії, де проживало найбільше русинів і українців, передбачалося робити поступово і під контролем Перехідної адміністрації ООН. Однак ця миротворча діяльність не стала очікувано ефективною. У низці звернень Союзу русинів та українців Хорватії до керівника Перехідної адміністрації ООН вказувалось на факти підкидання сербами вибухових речовин до приміщень русинів та українців, грабування майна і вивезення його до Воеводини⁶¹.

Під тиском міжнародної спільноти Хорватія змушена була прийняти закон про чинність юридичних актів сербської окупаційної влади Подунав'я. Відповідно до нього, русини та українці не могли повернути свою приватну власність, нерухомість (будинки, квартири), навіть маючи рішення суду⁶². Усе це посилювало зневіру і зростання еміграції за кордон або принаймні у Загреб. Згідно з офіційною статистикою, 2001 р. у Хорватії залишилося 2337 русинів та 1977 українців⁶³.

Таким чином, за час існування русинсько-української діаспори в Хорватії відбувалося поступове зменшення її чисельності, точніше, кількості тих, хто так себе ідентифікував. Основні причини цього процесу такі:

- 1. Асиміляція** (спонтанна і цілеспрямована), яка тривала вже з середини XVIII ст. У Першій Югославії здійснювався тиск на греко-католиків, аби вони переходили у православ'я. Ті, хто так зробив, майже автоматично прийняли сербську національну ідентичність. У Другій Югославії мали місце тенденції записуватись “югославами” (це траплялося переважно у мішаних – русинсько-сербських чи русинсько-хорватських родин). Такі шлюби впливали і на самоідентифікацію. Зокрема, на даний час у Липовлянах лише 20% українців

- користуються у побуті українською мовою. Змішані подружжя вже у другому поколінні втрачають материнську мову⁶⁴.
2. **Терени**, на яких переважно проживали русини та українці (а це Східна Славонія, а також Посавина в Боснії та Воєводина у Сербії), ставали зоною посиленних міжетнічних контактів та сутичок, що не могло не вплинути на міграційні та асиміляційні процеси.
  3. **Чисельність і розпорошеність** – русини становили етнічну більшість лише у двох селах (Петровці та Міклушевіці),⁶⁵ українці – в жодному. Така ситуація сприяла асиміляції.
  4. **Глобальні процеси** – підвищена мобільність населення сприяє його змішуванню, при цьому малі етнічні групи (у нашому прикладі – русини та українці) ризикують зникнути.
  5. **Війна** у першій половині 1990-х років зменшила чисельність нашої діаспори, призвела до зміни її розселення, розриву традиційних внутріетнічних зв'язків.

Перспектива русинів і українців неминуче пов'язана з демографічним фактором⁶⁶. Відсутність переселенців з українських земель актуалізує питання виживання русинсько-української меншини, тим більше, що усередині цієї спільноти немає одностайної єдності з багатьох питань, найголовніше з яких – самоідентифікація і повне ототожнення русинів із українцями.

Таким чином, у ХХ ст. відбулися значні зміни у чисельності та розміщенні нашої діаспори у Хорватії. З 1890 р. кількість переселенців невпинно зростала, що пояснювалось їх активною еміграцією з українських земель – спочатку економічною, потім політичною. Свого кількісного максимуму українське та русинське населення Хорватії досягло у міжвоєнний період, коли його чисельність становила 6,5 тис. осіб. 50-ті роки ХХ ст. можна вважати найінтенсивнішим періодом міграції югославських українців як у межах держави, так і за кордон. Унаслідок цього кількість русинів та українців Хорватії впродовж 1948–1961 рр. коливалась у межах 6–6,4 тис. осіб. Динамічні перетворення повоєнної доби, розрив патріархальних зв'язків, урбанізація та панівна інтернаціональна ідеологія призвели до втрати національних рис представниками нашої діаспори. Подальші переписи населення в країні демонструють повільне, але постійне зменшення кількості русинів і українців – з 6,5 тис. (1971 р.) до 5,7 тис. осіб (1991). Унаслідок хорватсько-сербської (Вітчизняної) війни, чисельність русинів і українців вкотре зменшилась – до 4,3 тис. осіб (2001).

Таким чином, упродовж кількох останніх десятиліть відбувалося неухильне зменшення чисельності русинсько-української діаспори в Хорватії. Причинами цього процесу були асиміляція, низька національна свідомість, специфіка території розселення представників нашої діаспори, її розпорошеність, процеси глобалізації та військові конфлікти. Унаслідок цих негативних чинників, русинська та українська меншини Хорватії ризикують зникнути, якщо не буде нової хвилі переселення з України, а також якщо не вдасться реалізувати спроби згуртування двох громад під однією назвою.

1. Детальніше про це див.: Буркут І. Балканські русини: гілка українства чи окремий етнос // Буковинський журнал (Чернівці). 2000. Ч.1–2. С.64–84; Попик С., Небельський В. До питання про збереження української етнічності на Балканах // Етнічна історія народів Європи. Київ, 1999. С.60–63.
2. Рамач Я. Привредни и друштвени живот руснакох у Южней Угорскей: 1745–1848. Нови Сад, 1990.

3. Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина. Українські переселенці з Галичини на території юго-славських народів в 1890–1990 роках. Київ, 2008; Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti / <urednici Slavko Burda, Boris Graljuk>. Zagreb, 2002. S.6–20; Каменецький М. Погляд України на минуле та сучасність української діаспори Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.90–96; Zlodi Z. Rusini/Ukrajinци u Hrvatskoj etape doseljavanja i problem imena // Scrinia Slavonica. (Slavonski brod). Vol. 5. No. 1. Rujan 2005. S.408–431; Кіш М. Українці на Балканах // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.169–172; Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.173–181; Лабош Ф. Історія русиних Бачки, Сриму и Славонії 1745–1918. Вуковар, 1979.****
4. Zlodi Z. Rusini/Ukrajinци u Hrvatskoj etape doseljavanja i problem imena // *Scrinia Slavonica. (Slavonski brod). Vol. 5. No. 1. Rujan 2005. S.409.*
5. Каменецький М. Погляд України на минуле та сучасність української діаспори Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.90.*
6. Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.173-174.*
7. Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.8.*
8. Рамач Л. Русини-українці в Югославії. Вінніпег, 1971. С.21.
9. Детальніше про це див.: Мільчев В. Запорозжці на Військовому Кордоні Австрійської імперії 1785– 1790 рр. (дослідження та матеріали). Запоріжжя, 2007.
10. Zlodi Z. Rusini/Ukrajinци u Hrvatskoj etape doseljavanja i problem imena // *Scrinia Slavonica. Vol. 5. No. 1. Rujan 2005. S.410;*
11. Каменецький М. Погляд України на минуле та сучасність української діаспори Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.90.*
12. Тамаш Ю. Південний погляд на Україну між Сходом і Заходом // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.113.*
13. Zlodi Z. Rusini/Ukrajinци u Hrvatskoj etape doseljavanja i problem imena // *Scrinia Slavonica. Vol. 5. No. 1. Rujan 2005. S.410–411.*
14. Zlodi Z. Rusini/Ukrajinци u Hrvatskoj etape doseljavanja i problem imena. S.418.
15. Мизь Р. Поселювання українців до Липовлян і Нової Субоцьки від 1894 по 1973 рік і походження кожної родини // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.146.*
16. Гнатюк В. Руські оселі в Бачці // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, 1898. Вип. 11. С.3.*
17. Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. XX ст.) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.22.*
18. Мушинка М. Найвизначніша праця про українських переселенців з Галичини в колишній Югославії // *Народна творчість та етнографія. (Київ). 2008. № 5. С.117–120.*
19. Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. XX ст.) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.22–23.*
20. Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.39.*
21. Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. XX ст.) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.23.*
22. Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.40.*

23. Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. XX ст.) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.24.
24. *Population of Croatia 1931–2001* // <http://www.vojska.net/eng/armed-forces/croatia/about/population/>.
25. Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. XX ст.) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.24.
26. Там само. С.27.
27. Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.13; Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.175.
28. Лешишин Я. Сьогодення українців Західної Славонії і Мославини // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.164–165.
29. Кіш М. Українці на Балканах // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.170–171; Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.175; Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.14.
30. Кіш М. Українці на Балканах // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.170–171.
31. Мацяк Є. Українці в Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.57, 59.
32. Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920–1945) // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.44–45; Мацяк Є. Українці в Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.60.
33. Мацяк Є. Українці в Хорватії // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.60.
34. Мушинка М. Найвизначніша праця про українських переселенців з Галичини в колишній Югославії // *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 5. С.117–120.
35. Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.15.
36. Там само.
37. Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках. С.177; Лешишин Я. Сьогодення українців Західної Славонії і Мославини // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.164–165.
38. Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.15.
39. Zlodi Z. Rusini/Ukrajinci u Hrvatskoj etape doseljavanja i problem imena. S.418.
40. Zivic D. Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog rata i poraca // *Stvaranje hrvatske drzave i Domovinski rat / Zdenko Radelic ... i et al.*. Zagreb, 2006. S.438.
41. Румянцев О.: Галичина – Боснія – Воеводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках. С.187.
42. Тамаш Ю. Південний погляд на Україну між Сходом і Заходом // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.114.
43. Мизь Р. Поселювання українців до Липовлян і Нової Субоцьки від 1894 по 1973 рік і походження кожної родини // *Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti*. S.147.
44. Мушинка М. Найвизначніша праця про українських переселенців з Галичини в колишній Югославії // *Народна творчість та етнографія*. 2008. № 5. С.117–120.
45. Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях // *Ukrainci horvatii:*

- materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.15–16.
46. Zivic D. Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog rata i poraca” // Stvaranje hrvatske drzave i Domovinski rat / Zdenko Radelic ... \et al.\. Zagreb, 2006. S.438; Statistički ljetopis 1992. 24. godina. Zagreb, 1993. S.64.
  47. Мизь Р. Поселовання українців до Липовлян і Нової Субоцки від 1894 по 1973 рік і походження кожної родини. S.139.
  48. Малиновська О. Українська діаспора в південнослов’янських землях // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.15–16.
  49. Там само. S.17–18.
  50. Kiš M. Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinци i danas se bore protiv fašizma // Rusini i Ukrajinци u Republici Hrvatskoj (1991–1995). Zagreb, 1995. S.18.
  51. Каменецький М. Погляд України на минуле та сучасність української діаспори Хорватії // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.92–93.
  52. Киш М. Для мене була честю можливість служити Хорватії, її народові і національним меншинам // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.118.
  53. Kiš M. Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinци i danas se bore protiv fašizma // Rusini i Ukrajinци u Republici Hrvatskoj (1991–1995). S.19.
  54. Киш М. Вигнати русини и українці // Нова думка. (Загреб). 1992. № 94/95. С.19.
  55. Киш М. Українці на Балканах // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.171–172.
  56. План i program rada Saveza Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske za 1995. godinu (з поточного архіву Союзу русинів і українців Республіки Хорватія міста Загреб).
  57. Киш М. Українці на Балканах // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.171–172.
  58. Kiš M. Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinци i danas se bore protiv fašizma // Rusini i Ukrajinци u Republici Hrvatskoj (1991–1995). S.19.
  59. Нова думка. 1992. № 94/95. С.27, 28.
  60. Нова думка. 1992. № 94/95. С.29–30.
  61. Там само. 1997. № 101/102. С.18–19.
  62. Киш М. Для мене була честю можливість служити Хорватії, її народові і національним меншинам // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.121.
  63. Zivic D. Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog rata i poraca” // Stvaranje hrvatske drzave i Domovinski rat. S.482.
  64. Лецишин Я. Сьогодення українців Західної Славонії і Мославини // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.167–168.
  65. Pap A. Rusini u Republici Hrvatskoj // Rusini i Ukrajinци u Republici Hrvatskoj (1991–1995). S.31.
  66. Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // Ukrainci horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S.176.

Микола Нагірний

ВИСВІТЛЕННЯ ПОДІЙ ХОРВАТСЬКО-СЕРБСЬКОЇ ВІЙНИ У ВИДАННЯХ РУСИНСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ХОРВАТІЇ

У статті проаналізовано обсяг, характер і особливості висвітлення хорватсько-сербської війни (1991–1995 рр.) русинсько-українською діаспорою Хорватії. Охарактеризовано публікації русинсько-української меншини про цю війну як у періодичній пресі, так і в роботах монографічного характеру. Висвітлено значення видань русинсько-української діаспори про хорватсько-сербську війну для історичної науки та задля збереження власної ідентичності цією національною меншиною.

Ключові слова: Хорватія, русини, українці, хорватсько-сербська війна, періодика, монографії.

Завданням будь-якої діаспори є збереження власної національної ідентичності, яке можна здійснювати різними способами, у тому числі й завдяки інформаційно-видавничій діяльності. Приклад найдавнішої української діаспори, яка здавна проживає на південнослов'янських теренах Балканського регіону, свідчить про те, що навіть у нелегких умовах та випробуваннях можна плекати свою національну окремішність.

Таким випробуванням, зокрема, для хорватських українців став розпад Югославії та хорватсько-сербська війна. Видавнича діяльність української громади, присвячена цьому періоду, практично не розкрита в історіографії: хорватські дослідники більше цікавилися самими подіями війни, а для української науки це майже terra incognita. Тож наше завдання – дослідити обсяг висвітлення у публікаціях української діаспори подій хорватсько-сербської війни, форми та особливості цих публікацій.

Переселенці з українських земель на південнослов'янські терени становлять найдавнішу українську діаспору. Вона має свої особливості. Насамперед йдеться про використання двох етнонімів: переселенці з українських земель, які прибували на територію Хорватії з середини XVIII ст., ідентифікували себе як русини, або руснаки; ті ж, хто переселялися сюди з кінця XIX ст., називали себе українцями¹.

До 1968 р. у Хорватії (тоді ще складовій соціалістичної Югославії) було створено Союз русинів і українців, який на довгі роки став осердям національно-культурного життя русинів та українців. На подальше становище русинів і українців значною мірою вплинули розпад СФРЮ, військова агресія на Хорватію Югославської народної армії (ЮНА) та сербських парамілітарних формувань. Вже у 1991 р. русини й українці опинилися на лінії фронту, в епіцентрі боїв. Воєнні дії охопили територію, де проживало 80% представників нашої діаспори. Загалом їх втрати за час війни становили 3,5% (тоді як за роки Другої світової війни – 2%)², За оцінками окремих дослідників, у Хорватії загинуло 8% українців та русинів (близько 470 осіб)³. Матеріальні втрати русинсько-української громади у війні склали 300 млн. хорватських динарів⁴.

Потрапивши під владу самопроголошеної у 1991 р. Республіки Сербська Країна (РСК), представники нашої діаспори фактично опинилися в умовах окупаційного режиму.

Їхнє становище супроводжувалося погрозами, вбивствами, грабуванням майна, «етнічними чистками» та вигнанням з рідних місць. Серби розглядали більшість русинів й українців краю їх як потенційно ворожий елемент, а саму територію – як життєвий простір для сербського населення відповідно до концепції «Великої Сербії».

Війна посилила міжнаціональний антагонізм, спричинила практику етнічних чисток і виникнення величезної кількості біженців та вигнанців. Вигнанці значною мірою втратили міжособистісні контакти. Наслідком цього стало завмирання культурного, освітнього, духовного та релігійного життя діаспори. Існувала небезпека розселення або навіть зникнення українсько-русинської громади Хорватії⁵.

Не дивно, що військова тематика знайшла широке відображення на сторінках видань русинсько-української діаспори Хорватії.

Левову частку цих матеріалів становлять публікації періодичних видань діаспори. Насамперед, це «Нова думка» – орган Союзу русинів і українців (СРiУ) Хорватії.

Чимало матеріалу у «Новій думці» 1990-х років було відведено хорватсько-сербській війні та становищу у ній нашої діаспори. Детально описувалося страждання русинів й українців, їх перебування під сербською окупацією та у вигнанні (зокрема, депортацію з сіл Петровці та Миклушевці). Чимало місця було присвячено діяльності Кризового штабу русинів та українців, створеного для порятунку діаспори від винищення. На сторінках часопису можна знайти свідчення біженців, вигнанців та вояків русинської й української національності про війну⁶. Значну кількість матеріалів присвячено питанням повернення русинських та українських біженців на свої терени⁷. Висвітлювались діяльність миротворців ООН та їх стосунки з нашою діаспорою.

Часопис висвітлював релігійне життя діаспори, зокрема, інформував про заходи греко-католицької церкви щодо постраждалих у хорватсько-сербській війні, про руйнування греко-католицьких церков під час воєнних дій⁸ тощо.

Видання приділяло увагу й економічному життю краю, де жили русини й українці. Нове зацікавлення економічною тематикою мало місце, коли почалася відбудова господарств русинів й українців, зруйнованих хорватсько-сербською війною⁹.

Серед журналістів «Нової думки», які спеціалізувалися на висвітленні подій війни, насамперед слід виокремити Гавриїла Такача¹⁰. Його серія матеріалів – «Миклошевська воєна хронологія»¹¹ та «Петровці спадли медзи остатніма»¹² – це своєрідні короткі літописи подій, коли єдині села Хорватії, де наша діаспора становила більшість населення, потрапили під сербську окупацію.

Певну цінність становлять статті та інтерв'ю депутата від українсько-русинської меншини Мирослава Киша. Його інформація стосується законодавчих кроків та політики хорватської влади загалом стосовно національних меншин у хорватсько-сербській війні¹³, особливостей процесу реінтеграції окупованих територій і становища українсько-русинської меншини¹⁴.

Якщо «Нова думка» містила статті та повідомлення різноманітного жанру, то альманах Союзу русинів і українців Хорватії «Думки з Дунаю» був переважно збірником аналітики та узагальнень. Після вимушеної перерви, викликані війною, він перетворився на щорічник.

Хронологічна віддаленість подій війни не стала на заваді зацікавленню цією тематикою. Час від часу на сторінках альманаху з'являються статті, присвячені цим трагічним для нашої діаспори подіям. Зокрема, у 2016 р. у виданні з'явився передрук статті сербського оглядача, журналіста і дослідника Бориса Варги «Трагедія українців і русинів з Вуковара». Тут висвітлюються події, пов'язані з русинсько-українською меншиною цього східнославонського міста, а також сусідніх русинських сіл Миклушевці та Петровці.

Від автора дістається російським миротворцям ООН, які допустили вигнання русинсько-української діаспори сербами. Б. Варга підкреслює, що ці злочини почалися

якраз після того, як росіяни прибули у регіон. Поведінку миротворців він називає «цинічною».

Кілька хвиль депортацій поставили під сумнів саме існування меншини у Хорватії, що й підтвердилося переписом населення 2011 р., який засвідчив зменшення чисельності русинів і українців Хорватії на третину.

Стаття висвітлює і зусилля русинських організацій Сербії, спрямовані на полегшення долі своїх земляків у Східній Славонії.

Автор також фокусує увагу на судовому процесі щодо злочинів над населенням Миклушевців, наголошуючи, що за вигнання 98 і вбивство 4 осіб на лаві підсудних опинилося 35 обвинувачених, третину яких склали русини, які співпрацювали з окупаційною сербською адміністрацією. Суд прийняв парадоксальний вирок, за яким за дискримінацію за національною ознакою (депортация русинів) було засуджено лише дві особи, які теж виявилися русинами¹⁵.

У 1994 р. СРІУ видав книгу «Русини й українці у Республіці Хорватія 1991–1994»¹⁶. Своєрідним продовженням цієї книги став збірник «Русини і українці в Республіці Хорватії (1991–1995)». Статті місцевих та кількох закордонних авторів стосувалися широкого спектру питань, у тому числі й подій хорватсько-сербської війни. Були сподівання, що подібні випуски будуть з'являтися щороку¹⁷, однак задум залишився нереалізованим.

У 1997 р. вийшов збірник «Культурно-просвітне товариство русинів і українців Загреб, 1972–1997». Праця містила інформацію восьми авторів з усіх областей діяльності товариства, у тому числі й заходи з допомоги русинсько-українським біженцям та вигнанцям, які певний час перебували у Загребі¹⁸.

Серед інших найпомітніших здобутків видавничої діяльності Союзу русинів і українців 1990-х років, де тією чи іншою мірою знайшли відображення події війни, були часопис для дітей та юнацтва «Віночок»¹⁹, книги «40 років Союзу русинів і українців Республіки Хорватія», «В еству свого народу» (на честь 30-річчя «Нової думки») ²⁰ тощо.

У новому тисячолітті було опубліковано декілька монографій, книг і каталогів про життя русинів й українців у Республіці Хорватія. Зокрема, Культурно-просвітне товариство русинів і українців Загреб у 2002 р. видало збірник «Українці Хорватії. Матеріали і документи». Книга перша, попри назву, переважно є збірником статей русинсько-українських активістів з Хорватії, дослідників з України та інших країн. Він охоплює історію і сучасний стан хорватського українства, його зв'язки з прабатьківщиною, геноцид кінця ХХ століття на Балканах²¹.

Після прийняття Хорватією низки актів із розширення прав меншин 2000-і роки видалися щедрими на книжки та періодику як русинською, так і українською мовами. Видавав не тільки СРІУ, а й інші організації, в основному завдяки допомозі урядових структур, зокрема Ради національних меншин РХ. Так, Українська громада видавала журнал «Вісник»²², Товариство української культури – щомісячник «Наша газета»²³. Практично усюди можна знайти інформацію про страждання русинів й українців у війні 1991–95 рр., яка віднедавна стала своєрідною точкою відліку, стрижневим моментом існування цієї діаспори у Хорватії.

Найбільш концентровано інформація про становище русинів й українців у війні відображена у вузькоспеціалізованих працях монографічного змісту. На сьогодні видано дві такі роботи, що належать представникам нашої діаспори. Це – «Русини Миклушевців у Вітчизняній війні 1991 р.» Джуро Бикия та «Страждання русинів у Вітчизняній війні 1991–92 рр.» Миколи Папа.

Дж. Бикий є автором найкращої, на наш погляд, монографії про русинсько-українську діаспору під час хорватсько-сербської війни 1990-х років. Однак тут він охоплює історію та долю мешканців лише одного села – Миклушевці. Колишній голова

цього населеного пункту, він знав практично усіх його мешканців і це допомогло йому додати регіонально-іменні особливості у свою працю.

Спочатку автор описує становище села напередодні війни. Описуючи відсутність міжнародних протиріч у населеному пункті, де, крім русинів, значну частку населення складали серби та хорвати, Дж. Бикий наголошує на тогочасній байдужості своїх земляків до політичних питань. Разом з тим дослідник підкреслює важливість підтримки незалежності Хорватії русинським населенням села під час травневого референдуму 1991 р., що дозволило хорватській владі отримати загальну перевагу у багатонаціональному регіоні Східна Славонія.

Автор детально прослідковує процес загострення міжнародної напруги у Миклушевцях, провину за це покладаючи цілком на сербів. Вибух повномасштабної війни влітку 1991 р. і наближення фронту до села у Дж. Бикия відображено у деталізованому вигляді, книга починає нагадувати детальний щоденний літопис.

Окупація села теж знайшла своє відображення у роботі. Припинення, злочини та вигнання – ось неповний перелік того, що описує дослідник. При цьому усе це не безособово, а з переліком імен та прізвищ постраждалих осіб. Автор навіть показує побутові міжнародні конфлікти, що допомагають зрозуміти психологію тогочасних людських стосунків під час військових дій та в режимі окупації. Дж. Бикий визнає, що частина русинського населення села пішла на співпрацю з окупантами, прагне зрозуміти і висвітлити причини, які їх змусили до цього вчинку. При цьому він не приховує свого негативного ставлення до таких осіб.

Інший великий пласт роботи – доля біженців, вигнанців та вимушених переселенців, які опинилися на неокупованій частині Хорватії. Автор описує їхнє становище, напрями розпорошення діаспори, висловлює побоювання за ймовірні негативні наслідки цього розпорошення для майбутнього діаспори. Водночас згадуються і приклади культурного життя у вигнанні, спроби зберегти власні звичаї та традиції.

Остання велика тема, яка висвітлюється у книзі – процес повернення села під контроль Хорватії, що за Ердутськими домовленостями кінця 1995 р. розтягнувся аж до 1998 р. Дж. Бики й описує побутові конфлікти між поверненнями-русинами та сербами, які вже встигли захопити їхні обійстя, і яких захищали миротворці. Не оминув автор увагою і внутрішньорусинські конфлікти – між вигнанцями та тими, хто пережив окупацію на місці. Обидві сторони вважали саме себе більш постраждалими у війні.

Цінність праці Дж. Бикия і в тому, що у додатках вона містить значну кількість джерел з історії села, які допомагають зрозуміти витоки конфлікту, процеси денационалізації та ін.²⁴

Інша книга – «Страждання русинів у Вітчизняній війні 1991–92 рр.» Миколи Папа, являє собою спробу задокументувати точну кількість постраждалих у війні русинів – загиблих, зниклих безвісти, ув'язнених у концтаборах, змушених залишити власні домівки²⁵.

Дослідник залучив широку джерельну базу, використавши архівні матеріали уряду Хорватії, органів місцевого самоврядування, дані метрик греко-католицької церкви, історіографічні праці, свідчення і спогади очевидців. Фактично М. Пап створив збірник різноманітних матеріалів, де замість власних розлогих умовиводів пропонує читачам матеріали документального характеру. Списки заарештованих, військовослужбовців серед осіб русинської національності, автобіографії, таблиці, діаграми – усе це становить помітну цінність для дослідників.

Автор скрупульозно підійшов до документального матеріалу: усі дані він намагається підтвердити джерелами – документальними або свідченнями очевидців. Подано коротку біографію усіх загиблих русинів, у тому числі й обставини їх загибелі.

Як зазначив сам М. Пап, ця праця «створена насамперед для русинів – громадян Республіки Хорватія, постраждалих у війні, які прагнуть не забувати свої жертви та продемонструвати їх хорватській громадськості»²⁶.

Автор пише, що оскільки русини Східної Славонії завжди жили мирно з членами інших етнічних спільнот, вони уявити не могли, що їх переслідуватимуть або вбиватимуть, тим більше серби, з якими в них спільна греко-візантійська традиція.

У монографії описано міжнаціональні відносини у регіоні проживання русинської діаспори напередодні війни; особливості сербської окупації Східної Славонії і співпраця з ними русинів; становище русинської меншини під владою Сербської Країни та під час реінтеграції цих земель до хорватського державного простору.

У висновках М.Пап зазначає: внаслідок війни етнічні та духовні втрати русинів, які хоч і не можуть бути виражені цифрами, є величезними. Молодше покоління в нових умовах використовує у спілкуванні не рідну мову, а хорватську. Попри те, що створені належні умови для повернення до своїх домівок, частина населення ніколи цього не зробить. Особливо це стосується молодшого покоління, яке інтегрувалося у нове середовище і є фактично втраченим для русинської меншини.

Дані, зібрані автором, на його власне переконання (і з цим можна погодитися), можуть стати підґрунтям для ширшого дослідження з даної теми.

Окремі важливі матеріали представників русинсько-української діаспори і досі не опубліковані, зокрема, сповідь «Дорогами долі» русинського журналіста Данила Гарді, який пережив ув'язнення у Сербії і зазнав чимало тортур²⁷.

Підсумовуючи викладений матеріал, можемо констатувати, що події хорватсько-сербської війни знайшли широкий відгук на сторінках видань русинсько-української діаспори Хорватії. Їм було присвячено як окремі замітки чи статті в періодиці, так і цілі монографії. Зрозуміло, авторів насамперед цікавило становище діаспори у ці роки, окупаційний режим Сербської Країни, напрями міграції русинів та українців внаслідок політики геноциду, долі окремих людей, суми збитків. Праці монографічного характеру не відзначаються високим ступенем науковості, однак вони дають важливий цифровий і фактографічний матеріал (що подекуди є унікальним, оскільки ніде більше не зустрічається), який дозволяє в деталях вивчати становище русинсько-української громади Хорватії під час хорватсько-сербської війни. Гадаємо, оскільки ця війна стала однією із стрижневих подій у сучасній історії діаспори та глибоко увійшла у свідомість людей, обсяг матеріалів про неї не зменшиться. Тож це сприятиме подальшим дослідженням даної теми.

1. Попик С., Небельський В. До питання про збереження української етнічності на Балканах // Етнічна історія народів Європи. – К., 1999. – С. 60–63.
2. Kiš M. Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinici i danas se bore protiv fašizma // Rusini i Ukrajinici u Republici Hrvatskoj (1991–1995). – S. 18.
3. Лавер О. Втрати населення СРСР, країн СНД та українського народу у війнах та етнічних конфліктах 1945–2005 рр. – С. 449; Чорний С. Українці в Євразії. Чисельність і розміщення за переписами 1897–1990 рр. – К., 2002. – С. 156–157.
4. Такач G. Stradanja Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske u Domovinskom ratu. – С. 18.
5. Нагірний М. Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття. – Нововолинськ, 2012. – С. 117.
6. Панкович М. Шведчене вуковарског бранителя // Нова думка. – 1992. – № 96/97. – С. 14.
7. Бичанич Ю-Х. Ожили миклошевски улѣчки // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 21.
8. Страдания грекокатоліцких церквох у Горватскей // Нова думка. – 1992. – № 96/97. – С. 44–47.

9. Бичанич Ю-Х. Перша повратніцка жатва у петровским краю // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 18.
10. Такач Г. Stradanja Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske u Domovinskom ratu // Нова думка. – 1994. – № 100. – С. 14–20.
11. Такач Г. Миклошевска воєна хронология (2) // Нова думка. – 1992. – № 92/93. – С. 20–23.
12. Такач Г. Петровци спадли медзи остатніма (1) // Нова думка. – 1992. – № 92/93. – С. 24–27.
13. Kiš M. Prava nacionalnih manjina kao specifična ljudska prava // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 54–55; Киш М. Зоз Горватского державного сабору и Влади Републики Горватскей // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 25–26.
14. Киш М. Мандат УНТАЕС-у и реинтеграция // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 7–8.
15. Varga B. Tragedija Ukrajinaca i Rusina iz Vukovara // Misli s Dunava. – 2016. Br. 18. – S. 103–111.
16. Такач Г. Русини и Українці у Републики Горватскей // Нова думка. – 1994. – № 100. – С. 79.
17. Rusini i Ukrajinци u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S. Burda]. – Zagreb, 1995. – 100 s.
18. Тимко О. Три нова изданја // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 61.
19. Віночок: Часопис школярів і молоді русинів і українців Республіки Хорватії. – Загреб, 1992–1999.
20. Тимко О. Промоция кніжки 30 роки Союзу Русинох и Українцох Горватскей // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 10.
21. Українці Хорватії: матеріали і документи = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti / [Упор. С. Бурда і Б. Гралок]. – Загреб, 2002. – 234 с.
22. Вісник Української громади в Хорватії. – Вуковар, 2010–2011.
23. Наша газета. – Загреб, 2009–2011.
24. Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. – Mikluševci, 2001. – 186 s.
25. Pap N. Stradanja Rusina u Domovinskom ratu 1991/92. – Vukovar, 2015. – 100 s.
26. Isto. – S. 10.
27. Misli s Dunava / Думки з Дунаю. – Vukovar / Вуковар, 2016. – Br. 18. – S. 108.

Микола Нагірний

ДІЯЛЬНІСТЬ КРИЗОВОГО ШТАБУ РУСИНІВ ТА УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ (1991–1993)

У статті висвітлюється характер умов, в яких опинилися русинська й українська меншина Хорватії після проголошення цієї республікою незалежності у 1991 р. Проаналізовано причини утворення Кризового штабу русинів й українців під час хорватсько-сербської війни першої половини 1990-х років, характер і напрями його діяльності.

Ключові слова: русини, українці, Хорватія, Кризовий штаб, хорватсько-сербська війна, біженці, вигнанці.

Вихідці з українських земель, які почали переселятися на територію Хорватії ще з середини XVIII ст., відомі тут під двома назвами – русини й українці. Переселенці першої хвилі (першої половини XIX ст.) ідентифікувались як русини, а другої (кінця XIX – початку XX ст.) усвідомлювали себе українцями. Нащадки обох хвиль емігрантів зберегли у новому середовищі свою назву, мову та звичаї. Вони утворили низку культурних товариств, координатором діяльності яких з 1968 р. став Союз русинів і українців Хорватії (СРІУ). У 1971 р. він почав видавати свій друкований орган – журнал “Нова думка”.

За офіційним переписом населення 1991 р., у Хорватії налічувалося 3253 русини і 2494 українці, що разом становило 0,2 % усіх мешканців республіки¹ Українці і русини проживали в основному у Східній Славонії (Вуковар, Петровці, Міклушевці, Осіек, Вінковці, Пішкоревці, Жупаня, Раєво Село, Гуня), Середній Славонії (Славонський Брод, Канижа, Шумече, Сібінь, Бебріна, Доні Андрієвці) та Західній Славонії (Ліповляни, Новска), а також у Загребі². В окремих селах (Петровці і Міклушевці) вони становили більше 50% усіх мешканців³.

Демократичні процеси, що відбувалися наприкінці 1980-х років у Хорватії як складовій частині Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія, призвели до перемоги на парламентських виборах навесні 1990 р. Хорватського демократичного союзу (ХДС). Ця політична сила взяла курс на незалежність республіки. Майже всі серби Хорватії (а це 12,2% станом на 1991 р.) негативно сприйняли результати парламентських виборів у республіці. Політика ХДС болісно зачіпала їхні інтереси. Тому паралельно з конституюванням Хорватії проходив процес створення інститутів Сербської Країни. Намагання Загреба зупинити цей процес призвело до початку “барикадної революції” сербів. Із переходом сербських військ через Дунай (хорватсько-сербський міжреспубліканський кордон) у липні 1991 р. розпочалася повномасштабна війна, яка посилила міжнаціональний антагонізм, спричинила практику етнічних чисток і виникнення величезної кількості біженців та вигнанців. Наприкінці 1991 р. під захистом регулярних сил сербської армії хорватські серби повністю відокремилися від Хорватії, узявши під контроль чверть її території. Повернення втрачених земель стало нагальним і першочерговим завданням хорватської влади⁴.

Воєнні дії не оминули русинів й українців. Вже у 1991 р. вони опинилися на лінії фронту, в епіцентрі боїв. Загрозлива ситуація склалася, зокрема, на території округу Ву

ковар, у якому розташовувались приміщення СРiУ і видавництва “Нова думка”. Внаслідок багатомісячної облоги міста сербськими військами керівні органи Союзу не могли функціонувати. Було неможливим і контактування з членами та співробітниками Союзу як у самому окрузі Вуковар (Петровці, Міклушевці), так і в сусідніх районах, де жили русини й українці (Вінкові, Жупаня, Осієк, Джаково, Славонський Брод, Новска). Частина співробітників Союзу і видавництва “Нова думка” покинула свої робочі місця у Вуковарі.

У зв’язку з припиненням регулярної діяльності керівних органів СРiУ і видавництва “Нова думка” 26 вересня 1991 р. у Загребі відбулося позачергове розширене засідання членів Президії СРiУ (тих, які були на той час у хорватській столиці). Після телефонної розмови з головою Союзу Желіміром Юхасом і членами Президії з Петроваца, Осієка і Славонського Броду та з їхньої згоди на засіданні було засновано Кризовий штаб Союзу русинів і українців Республіки Хорватія⁵.

До його складу було обрано 11 представників української та русинської меншин. Головою штабу став Василь Сікорський, заступником – Гавриїл Такач, секретарем – Славко Бурда.

Головною метою Кризового штабу було оголошено всебічну допомогу постраждалим у війні. 9 листопада цей штаб оголосив про вихід СРiУ із загальноюгославського об’єднання “через політичні обставини і зміни на території колишньої Югославії”⁶. Відтоді завданнями і метою СРiУ стали збереження і розвиток національної та культурної ідентичності русинів і українців відповідно до конституції і законів Хорватії⁷.

Рішенням Кризового штабу було сформовано структуру СРiУ. Зокрема, керівні органи Союзу становили Скупщина (55 членів), Президія (13 членів), Наглядова рада (3 члени). До Президії автоматично ввійшли голови культурно-мистецьких товариств СРiУ⁸. Була сформована і тимчасова комісія для нагляду за діяльністю СРiУ на чолі з Марусею Юристою.

Було вироблено правила роботи і діяльності СРiУ у воєнних умовах, визначено завдання Союзу і видавництва “Нова думка”. Кризовий штаб перейняв на себе функцію управління майном, фінансами і діяльністю СРiУ та видавництва “Нова думка”.

Головним редактором “Нової думки” було призначено Гавриїла Такача (замість Владо Котельника). Попередніх співробітників “Нової думки”, які опинились на окупованих сербами територіях і не могли виконувати своїх функцій, замінено новими. Було прийнято рішення про тимчасове переміщення центральних органів СРiУ із Вуковара до Загреба. Видавництво журналу “Нова думка”, номери якого до війни друкувались у Воєводині (Сербія), переїхало з Вуковара спочатку до Славонського Броду, а потім до Загреба.

Було сформовано територіальні (регіональні) кризові штаби у Загребі, Славонському Броді й Осієку, а також призначено відповідальних за тимчасово окуповані території, на яких проживали русини і українці (Липовляни, Петровці, Міклушевці). Територіальні кризові штаби формувались також при існуючих культурно-мистецьких товариствах в Осієку, Славонському Броді і Загребі. Через воєнні умови і блокаду не вдалося налагодити безпосередні контакти з Петровцями, Міклушевцями і Вуковаром.

Кризовий штаб діяв від 26 вересня 1991 р. до 27 березня 1993 р. Лише за період з 26 вересня 1991 р. до 27 лютого 1992 р. відбулося 12 засідань Кризового штабу і 40 засідань його Президії⁹. Такий спосіб роботи був дуже важливим, оскільки через воєнну ситуацію повний склад Кризового штабу не мав можливості оперативного збиратися. Рішення, прийняті Президією, згодом затверджувалися по можливості повним складом Кризового штабу.

Кризовий штаб сподівався на підтримку з боку органів влади Хорватії, тому активно співпрацював з ними. Зокрема, він прийняв рішення про представництво Союзу в Комісії з захисту і рівноправності національностей Республіки Хорватія при Саборі (хорватському парламенті). Відбулося кілька засідань цієї комісії. Присутність на них

русинів і українців була необхідна, оскільки там обговорювалися проекти законів про майбутній статус національних меншин.

У Раду урядового відомства з міжнародних відносин теж було відряджено представника штабу – Славка Бурду, який був уповноважений представляти інтереси своєї меншини. Про питання, які там вирішувалися, він детально інформував Кризовий штаб.

Подібні актуальні питання розглядала і так звана Координаційна меншина у Загребі. Відбулося 20 її засідань, у яких брали участь і представники русинів та українців. Проте невдовзі вони зрозуміли неефективність роботи цього органу і перестали відвідувати його засідання.

На виборах різних рівнів Кризовий штаб висував кандидатів як у Сабор, так і на місцях. З огляду на те, що виборча комісія не мала виборчих списків русинів і українців по той бік фронту, Кризовий штаб наполягав, щоб вони все ж мали право голосу.

Воєнні дії охопили територію, де проживало 80% усіх русинів і українців. Лише у Вуковарі за час облоги (86 днів) їх загинуло 132 особи, поранено 270, у сербські концтабори ув'язнено більше 300, вигнано з рідних місць 500 і втекло від переслідувань 100 русинів і українців¹⁰. Війна завдала їм значних збитків: були зруйновані приміщення, дуже постраждали греко-католицькі церкви та монастирі. У Міклушевцях церковну споруду перетворили на туалет. При цьому сербські православні церкви у Міклушевцях та Петровцях пошкоджень не зазнали. Людей насильно виганяли з рідних місць. Вигнанці і біженці становили 50% населення. Зокрема, навесні 1992 р. з Вуковару і Міклушевців було вигнано близько 150 осіб¹¹. 22 березня у Петровцях серби, погрожуючи зброєю, наказали 52 родинам терміново покинути свої помешкання, взяти з собою лише документи, гроші та коштовності. Всі депортовані примусово підписали документ про добровільну здачу свого майна, після чого сербські вояки, відібравши гроші й коштовності, вислали їх до Боснії¹². Залишені будинки одразу ж заселили серби.

Прибуття миротворчих сил ООН практично не змінило ситуацію. Навпаки, останні просто намагалися не помічати фактів продовження дискримінації несербів. Так, вигнання мешканців з Петровців відбулося за мовчазної згоди росіян, а у примусовому виселенні русинів з Міклушевців миротворці з ООН допомогли автобусами¹³.

Кризовий штаб СРіУ намагався звернути увагу на становище своєї меншини численними зверненнями, заявами, клопотаннями тощо. Вже на самому початку хорватсько-сербської війни він разом з представниками інших меншин у Загребі звернувся з Відозвою “За мир” до урядів багатьох держав і до низки організацій із питань захисту меншин у Європі та світі, закликаючи припинити агресію на Хорватську державу.

Кризовий штаб неодноразово засуджував нав'язану Хорватії війну, зокрема бойові дії у Східній Славонії, де проживала значна частина української діаспори. Він з вдячністю інформував, що один із фондів допомоги у Східній Славонії передав на потреби постраждалим 20 тис. хорватських динарів¹⁴.

На прес-конференціях у Києві, Львові, Ужгороді, Свиднику (Словаччина), Відні (Австрія), Удіне (Італія) Кризовий штаб інформував громадськість про ситуацію в Хорватії і страждання української та русинської меншини.

16 березня 1992 р. Кризовий штаб надіслав лист Сабору та Комісії із захисту і рівноправності національностей Республіки Хорватія з інформацією про жертви, страждання і матеріальні втрати русинів і українців Хорватії у хорватсько-сербській війні. Відомості могли бути неточними, оскільки лише 20% русинів і українців жило у відносному мирі, а тільки в одному окрузі Вуковар під окупацією перебувало 60 % українців і русинів. У зверненні зазначалося, що невелика кількість русинів і українців відіграє непропорційно велику роль в обороні Хорватії, причому як мобілізовані, так і добровольці. У наданій інформації наголошувалося, що постраждало близько 30 % загальної популяції русинів і українців (йшлося про загиблих, поранених, ув'язнених у таборах, вигнанців і біженців).

Висловлювалася стурбованість, що останні категорії, а саме вигнанці і біженці, розпорошилися по різних частинах Хорватії (Середня Славонія, Подравина, Загреб, Горський Котар, Адріатичне узбережжя і острови), а отже, розірвалися міжособистісні контакти. Це, наголошувалось у зверненні, може призвести до завмирання культурного, просвітнього, духовного і релігійного життя меншини. В інформації наводилися дані, що сербська влада сусідніх республік (частина Боснії контролювалася сербами) насильно мобілізує місцевих русинів і українців та відправляє на фронт проти своїх земляків з хорватського боку. Таким чином, підсумовувалось у зверненні, становище русинів і українців на окупованих територіях Хорватії мало виразні ознаки етноциду¹⁵.

Після падіння Вуковара й окупації даного округу сербами відбувалося масове вигнання частини несербського населення, зокрема русинів і українців, їх ув'язнення у таборах у Сербії. Кризовий штаб у міру своїх можливостей намагався захистити свою меншину. Зокрема, він звертався до уряду Хорватії з інформацією про непомірні страждання представників діаспори на окупованій території. Висловлювалася велика стурбованість репресіями і переслідуванням місцевих українців і русинів.

Після окупації Вуковара і депортації чималої кількості українців і русинів у сербські табори Кризовий штаб звертався з даного питання до багатьох організацій: хорватського уряду, Міжнародного червоного хреста, Служби пошуку, урядового відомства з обміну полоненими, міністерства оборони тощо з проханням зробити все можливе, щоб русинів та українців через обмін полоненими чи якимось іншим чином звільнили з таборів¹⁶.

22 березня 1992 р. в результаті етнічної чистки сербами з Петровців було вигнано 110 русинів та українців. Щойно дана інформація стала відома, Кризовий штаб одразу ж повідомив про це міністерство інформації, хорватське радіо і телебачення, пресу, Міжнародний червоний хрест. Водночас висловлювалася подяка хорватському президенту Ф.Туджману і віце-прем'єру уряду М.Рамляку за надану допомогу. Оскільки вигнанці бажали лишитися у Славонії або Загребі, Кризовий штаб просив хорватський уряд сприяти їх розселенню у цій частині Хорватії.

Після вигнання значної частини русинів і українців з Вуковара і Міклушевців (весна 1992 р.) Кризовий штаб взяв під свій захист депортованих, водночас він інформував про цей злочин хорватську і світову громадськість, зокрема радіостанцію "Вільна Європа" у Мюнхені (йшлося про страждання українців та русинів, вилучення і знищення їхнього майна). Підкреслювалось, що злочин чинився на очах і за повної байдужості миротворчих сил ООН. Відповідне звернення скерували Раді Безпеки ООН.

Кризовий штаб звертався до уряду Хорватії, Спостережної комісії ЄС та інших міжнародних організацій з проханням невідкладно відвідати згадані населені пункти і оцінити ситуацію та умови життя окупованих русинів і українців, надати їм захист і допомогу. У його зверненні наголошувалось, що найбільше переслідують тих русинів та українців, родичі яких служили у Національній гвардії або були членами правлячого ХДС.

Кризовий штаб просив хорватський уряд негайно прийняти делегацію СРІУ для розмови про актуальні проблеми русинів і українців як однієї з найменш чисельних меншин у Хорватії. Він наголошував, що члени штабу свідомі трагедії хорватського народу, але просять зрозуміти і проблему Міклушевців і Петровців як двох єдиних автохтонних сіл русинів і українців у Хорватії¹⁷.

Кризовий штаб не обмежувався декларативними заявами, а й робив чимало практичних кроків. Одразу після формування Кризового штабу він звернувся з листом-закликом до людей доброї волі з проханням надання матеріальної і гуманітарної допомоги постраждалим у війні. Звернення благословив єпископ греко-католицької церкви Славомір Мікловш, і воно було передано багатьом церковним, культурним, просвітницьким та іншим організаціям української діаспори усього світу.

У вересні 1991 р. відділення Кризового штабу при культурно-мистецькому товаристві русинів і українців Загреба закликала усіх членів свого товариства, а також сим-патиків і друзів допомогти грошми, ліками, харчами, одягом, взуттям або якимось іншим способом біженцям і вигнанцям з територій Вуковара, Вінковця, Барані. На заклик Кризового штабу загребського товариства відізналося чимало українців і русинів. Було зібрано грошей на суму 8 тис. хорватських динарів і передано у фонд біженців зі Східної Славонії.

У жовтні 1991 р. у Загребі згуртувалася величезна кількість біженців, які розташовувались навіть у приміщенні товариства. Тут їм було надано допомогу, інформовано про ситуацію на землях, звідки вони змушені втекти.

Тоді ж в окрузі Славонський Брод зростає кількість біженців і вигнанців з району Вуковара і Вінковців. Місцевий кризовий штаб теж зібрав і передав у фонд допомоги постраждалим зі Східної Славонії 8 тис. хорватських динарів¹⁸.

Кризовий штаб русинів і українців Осієка також діяв максимально активно, попри те, що саме місто протягом багатьох місяців було в облозі. Кризовий штаб при культурно-просвітницькому товаристві русинів і українців Загреба посилював власні миротворчі і гуманітарні акції, в тому числі завдяки допомозі з України й української діаспори з усього світу. Перша допомога у 1991 р. надійшла зі Львова, а також з Австралії (міст Гелонга і Мельбурна). Вона одразу була передана тим, хто її потребував, у Загреб і Славонський Брод.

Отримавши першу допомогу з Австралії, Кризовий штаб у Загребі половину допомоги негайно передав керівництву Крижевацького єпископату, а другу половину залізницею відправив кризовому штабу при культурно-мистецькому товаристві у Славонському Броді. Той, у свою чергу, передав вантаж місцевому відділенню Червоного хреста.

Допомога у розмірі 2342 дойчмарки прибула з Мюнхена і була розподілена серед дітей біженців і вигнанців¹⁹. Наступний гуманітарний вантаж з Німеччини був направлений русинам з Петровців. Кризовий штаб отримував допомогу також з Канади і США, але у малій кількості.

У березні 1992 р. Кризовий штаб утворив комісію з обліку загиблих, поранених, зниклих, біженців і вигнанців серед русинів і українців. Її представники відвідували місця перебування вигнанців і допомагали їм у різний спосіб, зокрема, отримати соціальну допомогу, статус біженців, оформити доплату до пенсії тощо.

Невдовзі після вигнання навесні 1992 р. українців та русинів з Петровців, Вуковара та Міклушевців Кризовий штаб взяв під свій захист вигнанців. Делегація Кризового штабу прибула у Вінковці, де зустрілася з вигнаними міклушевцями і місцевою владою. На зустрічі з останньою йшлося про кроки, спрямовані на забезпечення допомоги вигнанцям.

Члени Кризового штабу великі надії покладали на підтримку України.

У жовтні 1991 р. штаб опублікував звернення української меншини Хорватії до української діаспори та України. Невдовзі було прийнято ще одне звернення подібного змісту. У грудні 1991 р. надіслано лист товариству "Україна", яке займалося співпрацею з українцями діаспори. У ньому описувалась складна ситуація з русинами і українцями та висловлювалось прохання, щоб Україна надала гуманітарну допомогу і висвітлювала на міжнародних зустрічах правду про події в Хорватії.

Восени 1992 р. Хорватію відвідала делегація товариства "Україна" на чолі з І. Драчем, яка прибула сюди на запрошення Кризового штабу СРІУ. Під час перебування делегації у Хорватії члени Кризового штабу організували чимало зустрічей гостей з хорватською владою і місцевою українською діаспорою. У ході цього візиту 1 жовтня 1992 р. за присутності членів делегації товариства "Україна" відбулось урочисте засідання Кризового штабу, на якому порушувалося чимало актуальних питань із життя русинів та українців і функціонування їхніх соціальних інститутів у воєнних умовах²⁰.

Про війну і страждання русинів і українців на початку 1992 р. було поінформовано Президента України Л.Кравчука та український уряд²¹. Кризовий комітет СРіУ просив “негайно вчинити все можливе, щоб допомогти ... нашій українсько-русинській громаді зберегти її існування на споконвічних місцях поселення, запобігти її розселенню, а цим самим і її поступовому фізичному зникненню...”²².

Допомога постраждалих від війни діаспорі з України була відчутною. Так, у Львові був утворений Громадський комітет допомоги українцям і русинам Хорватії, засновниками якого стали редакція часопису “За вільну Україну” і театр-студія “Громада”. Цей комітет зібрав і привіз до Загреба гуманітарну допомогу.

У Львові планували прийняти постраждалих від війни дітей з батьками. Повною мірою заопікуватись дітьми було готове управління народної освіти, яке очолювала народний депутат України І.Калинець. Заступник голови Львівського облвиконкому народний депутат М.Косів пообіцяв, що власті зроблять все, аби допомогти співвітчизникам в Хорватії. Ініціативу Громадського комітету, очолюваного поетом Р.Братунем, підтримало Міністерство закордонних справ України²³.

Одночасно подібні заходи організували і в інших містах України (Бережанах, Тернополі, Донецьку). У Тернополі і Бережанах при підтримці місцевих і обласних органів влади активісти організації Червоного Хреста і Союзу українок за короткий час при посильній матеріально-фінансовій допомозі підприємств, установ, приватних осіб зібрали значну гуманітарну допомогу. Донеччани у співпраці з львів'янами надіслали до Загреба гуманітарну допомогу санітарними матеріалами і медикаментами. Гуманітарна допомога з Донецька, Бережан, Тернополя була доставлена Карітасу Греко-католицького церковного приходу Св.Кирила і Мефодія в Загребі.

Дисонансом щодо громадської активності була позиція українського уряду В.Фокіна, який не відреагував на заяву Громадського комітету про відсутність валюти на придбання страховки за два автобуси, які мали вивезти дітей русинів і українців з району бойових дій²⁴. Тому Кризовий штаб не зміг організувати від'їзд русинських і українських дітей в Україну, де благодійні організації у Львові були готові прийняти їх на відпочинок і оздоровлення.

З огляду на воєнні дії, Кризовий штаб змушений був перебрати на себе чимало функцій СРіУ. Серед них: виховання і освіта представників української і русинської меншини, видавнича та інформаційна діяльність рідною мовою, продовження діяльності культурно-мистецьких товариств, встановлення співпраці з Україною та русинами і українцями інших країн.

Питанням виховання і забезпечення навчання молоді рідною мовою 2 квітня 1992 р. було присвячене спеціальне засідання Кризового штабу. На ньому розглядалися плани і програми виховання й освіти дітей рідною мовою у 1992 р., пропозиція про відкриття відділень у Загребі і Липовлянах, можливості організації Літньої школи, десятиденних семінарів середньої і неповної школи та поточні питання про кадрове забезпечення та друк підручників.

Після проведення Літньої школи на засіданні Кризового штабу у вересні 1992 р. було сформовано Комісію зі шкільництва з питань виховання і освіти русинських та українських дітей (очолив її Василь Стрехалюк). Велися переговори з міністерством освіти, культури і спорту Хорватії про прийняття на роботу радника з української і русинської мов²⁵.

Кризовий штаб припинив свою діяльність, коли активні бойові дії в Хорватії пішли на спад, хоча до справжнього миру і повернення усіх адміністративних територій під юрисдикцію офіційного Загреба було ще далеко. З відстані часу можна констатувати, що його роль і діяльність була важливою і необхідною. Кризовий штаб був сформований у той час, коли внаслідок вибуху хорватсько-сербської війни українська і русинська меншина

виявилась розпорошеною, розділеною лінією фронту, дезорганізованою. Постає реальна загроза зникнення меншини українців і русинів Хорватії та нагальна потреба зробити все, щоб запобігти цьому. Утворений найактивнішими членами СРІУ Кризовий штаб став своєрідним надзвичайним комітетом, покликаним рятувати представників нашої діаспори, забезпечувати їх найнеобхіднішим (харчами, тимчасовим житлом тощо), інформувати світ і передусім Україну про реальне становище українців і русинів в охопленій війною Хорватії. Зважаючи на умови, у яких діяв Кризовий штаб, і на його реальні можливості, можна впевнено стверджувати, що його створення і функціонування були виправданими. Адже активна позиція Кризового штабу СРІУ забезпечила збереження української і русинської меншини в державі, а згодом відновлення її різнобічної діяльності (культурної, освітньої, політичної тощо) у повному обсязі.

1. Statistički ljetopis 1992. 24. godina. Zagreb, 1993. S.64.
2. Jurista M. Zločini i genocid na prostorima bivše Jugoslavije // Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991– 1995). Zagreb, 1995. S.53.
3. Pap A. Rusini u Republici Hrvatskoj // Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995). Zagreb, 1995. S.31.
4. Нагірний М. Становлення та розвиток Республіки Хорватія: державно-політичний аспект. Нововолинськ, 2008. С. 62.
5. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991–1993. g. (1) // Нова думка (Загреб). 1998. № 105. С. 38.
6. Союз РУРГ виступел зоз членства Союзу Русинох и Українцох Югославії // Нова думка. 1991. № 90/91 С.16.
7. Statut Saveza Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske (з поточного архіву Союзу русинів і українців Республіки Хорватія міста Загреб).
8. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991–1993. g. (3) // Нова думка. 1999. № 107. С. 36.
9. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991–1993. С. 35.
10. Kiš M. Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinci i danas se bore protiv fašizma // Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995). Zagreb, 1995. S. 18.
11. Ibid. S. 19.
12. Етноцид та примусове вигнання // Нова думка. 1992. № 94/95. С.24 ; Киш М. Вигнати русини и українці // Нова думка. 1992. № 94/95. С.19.
13. Письмо проф. Буїли америцкому сенаторови Паулу Симону // Нова думка. 1992. № 94/95. С.29–30.
14. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991–1993. g. (1) // Нова думка. 1998. № 105. С. 41.
15. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991–1993. g. (2) // Нова думка. 1998. № 106. С. 43–44.
16. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991–1993. g. (1) // Нова думка. 1998. № 105. С. 41.
17. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991–1993. g. (2) // Нова думка. 1998. № 106. С. 43.
18. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991–1993. g. (1) // Нова думка. 1998. № 105. С. 40.
19. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991–1993. g. (5) // Нова думка. 1999. № 109. С. 37.
20. Бурда С. Висока українська делегація у Хорватії // Ukrainci Horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti / Urednici Slavko Burda, Boris Graljuk. Zagreb, 2002. S. 105–109.
21. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991–1993. g. (5) // Нова думка. 1999. № 109. С. 37.
22. Каменецький М. Погляд України на минуле та сучасність української діаспори Хорватії // Ukrainci Horvatii : materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S. 94.
23. Каменецький М. Погляд України на минуле та сучасність української діаспори Хорватії // Ukrainci Horvatii: materijali i dokumenty = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti. S. 94.
24. Допомога з України // Нова думка. 1992. № 92/93. С. 38–39; До долі дітей українців і

- русинів Хорватії // Нова думка. 1992. № 92/93. С.29.
25. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991–1993. g. (4) // Нова думка. 1999. № 108. С. 30–31.

Микола Нагірний

“НОВА ДУМКА” ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РУСИНІВ ТА УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ (1990-ті рр.)

У статті охарактеризовано офіційне видання русинів та українців Хорватії “Нова думка”, висвітлено його структуру, характер публікацій, проблеми, які підіймало видання на своїх сторінках, особливості бачення тих чи інших проблем різними авторами журналу. З’ясовано значення “Нової думки” як для вивчення історії місцевих русинів та українців, так і для збереження їхньої самосвідомості у Хорватії.

Ключові слова: “Нова думка”, русини й українці, СРІУ, Хорватія, публікація, видання.

Періодичні видання українців у діаспорі є надзвичайно важливим джерелом для вивчення цілої низки питань, найважливішими з яких є безпосередня історія зарубіжного українства, прояви діяльності діаспори в усіх її формах: суспільно-політичній, соціально-економічній, культурно-мистецькій тощо. Такі видання дають можливість прослідкувати еволюцію українських спільнот за кордоном, зробити висновки щодо їх розвитку та піднесення або, навпаки, занепаду, причому досягти цього не крізь призму бачення держав, які стали новою батьківщиною для української діаспори, а безпосередньо очима тамтешніх українців.

Українську меншину Хорватії досліджувало чимало істориків та інших науковців. Однак її друкованому органу “Новій думці” у науковій літературі не приділено належної уваги. Можна хіба що згадати фундаментальне (як на масштаби нашої діаспори у Хорватії) дослідження, присвячене ювілею цього видання [76]. У самій же Україні дане питання залишилось поза зацікавленням дослідників. Тож мета даної статті – охарактеризувати “Нову думку” як джерело вивчення історії хорватських русинів та українців, показати її значення для самого існування нашої діаспори у Хорватії та для вивчення історії хорватських русинів й українців.

Ось уже кілька століть у Хорватії проживають вихідці з українських земель, одна частина яких називає себе русинами, інша – українцями. Нащадки обох хвиль емігрантів зберегли у новому середовищі свою назву, мову та звичаї. Вони утворили низку культурних товариств, координатором діяльності яких з 1968 р. став Союз русинів і українців Хорватії (СРІУ). У 1971 р. він почав видавати свій друкований орган – журнал “Нова думка”.

Авторами публікацій у виданні були журналісти, керівники СРІУ, священики, організатори “літніх шкіл”. Спочатку часопис виходив нерегулярно (1971–72 рр. – один раз, 1973 р. – тричі, 1974 р. – чотири рази на рік); згодом (з 1984 р.) він став двомісячником, хоча планувалось до 2000 р. перетворити його у тижневик [76, s. 14, 134-135]. Хорватсько-сербська війна значно вплинула на графік виходу видання, спонукаючи видавати здвоєні номери і зробивши вихід журналу нерегулярним і набагато рідшим. Завершення війни ознаменувало собою повернення до регулярного (раз у два місяці) графіку виходу у світ “Нової думки”.

Структурно “Нова думка” складалася з окремих головних актуальних статей та містила кілька рубрик. У рубриці “Актуальні розмови” публікувалися інтерв’ю з активістами Союзу на місцях, працівниками культури з України та ін. Ці матеріали дають уявлення насамперед про життя пересічних русинів й українців Хорватії, українсько-хорватські зв’язки на недержавному неофіційному рівні [64, с. 41]. Рубрика “З роботи культурних товариств” давала інформацію про діяльність місцевих (регіональних) осередків Союзу [70, с. 29]. У рубриці “Інші про нас” подавалися матеріали хорватської та іноземної преси про русинів й українців [15, с. 27; 75, с. 19; 77, с. 42]. Існували також рубрики “З наших поселень” (місцеві новини), “Література” (творчість русинів й українців Хорватії), “Вибрані теми” (тут, як правило, праці історичного характеру) та інші.

У журналі публікувалися документи та матеріали джерелознавчого характеру, зокрема укази та інші законодавчі акти представників хорватської влади, рішення та постанови керівних органів Союзу, витяги зі статей періодичних видань Хорватії та інших країн, договори про співпрацю СРіУ з іншими організаціями [7, с. 24].

Оскільки “Нова думка” – друкований орган Союзу, то найбільше інформації вона публікувала саме про нього та його діяльність: звернення, акції, заходи, засідання. У виданні містилися інтерв’ю з високопосадовцями й очільниками русинської та української національності, зокрема з головою Союзу [62, с. 7-9], керівниками його місцевих осередків, депутатом Сабору від нашої меншини на актуальні теми [61, с. 11-15], що стосувалися різних аспектів життя діаспори. Досить часто інформація публікувалась у формі звітів про роботу регіональних українсько-русинських товариств Хорватії [9, с. 25-27]. Найдетальніші звіти про свою діяльність подавало загребське товариство [6, с. 8-9]. Річні або піврічні звіти про діяльність СРіУ чи його регіональних осередків дають багато корисної різноманітної інформації, зачіпаючи різні сфери життя нашої діаспори.

Значну частину матеріалів “Нова думка” подавала про співпрацю Союзу з хорватською владою. Видання характеризується лояльним ставленням до влади, оскільки саме та фактично фінансувала журнал. Тут неодноразово публікувалися статті-подяки за фінансову, моральну чи медійну допомогу, адресовані Президенту Хорватії, міністерствам чи їхнім працівникам.

Журналісти видання цікавилися і політичним життям країни, у якій проживали. Зокрема, “Нова думка” надавала інформацію про суспільнополітичні зміни у Югославії на зламі 80–90х рр. ХХ ст., процес конституювання незалежної Хорватії. Насамперед видання цікавив вплив суспільно-політичних подій на становище русинів й українців. Тож повідомляючи новини, наводячи тексти постанов чи указів, часопис давав і свої коментарі, прогнози та побажання, де висловлювались та відстоювались інтереси нашої діаспори [20, обкл. 2, 3].

“Нова думка” висвітлювала політику хорватської влади стосовно меншин, інформувала про засідання Сабору, зокрема, про діяльність Комісії із захисту національних меншин хорватського парламенту, в якій брали участь і представники русинсько-української меншини [58, обкл. 3]. У журналі публікувалися закони, які стосувалися русинів й українців (зокрема “Конституційний закон про права людини і права етнічних та національних меншин” [60, с. 69], Правила про діяльність СРіУ у військових умовах [79, с. 16-18] тощо), а також було оприлюднено дані про фінансування національних меншин хорватським урядом [80, с. 2]. Часопис висвітлював релігійне життя діаспори. У ньому існувала регулярна рубрика “З релігійного життя”. Тут інформували про співпрацю греко-католицької церкви у Хорватії та Україні [57, с. 29, 34], заходи греко-католицької церкви щодо постраждалих у хорватсько-сербській війні [48, с. 85], друкували інтерв’ю, промови та звернення крижевацького владика-єпископа [30, обкл. 3; 46, с. 12-13] (фактично він був главою греко-католиків Хорватії). У журналі описується історія окремих греко-католицьких парафій Хорватії [31, с. 46-7], зокрема парафії у Каніжі [55, с. 22-23].

Видання приділяло увагу й економічному життю краю, де жили русини й українці. Особливо багато матеріалів на цю тему було ще за соціалістичної Югославії, коли модними були так звані “вісти з полів” [25, с. 11-12], а також інформація про виконання планів на підприємствах Східної Славонії, де працювали русини й українці. Нове зацікавлення економічною тематикою мало місце, коли почалася відбудова господарств русинів й українців, зруйнованих хорватсько-сербською війною [4, с. 18].

Журнал висвітлював співпрацю Хорватії та України на державному рівні, зокрема, взаємні візити президентів та міністрів обох країн, міждержавні культурно-мистецькі заходи [5, с. 72], дні України у Хорватії [68, с. 26-27]. Велике значення надавалось контактам з товариством “Україна”. Згадується регіональна співпраця, зокрема налагодження економічних зв’язків між містом Осіек та Черкащиною [42, с. 19].

Часопис містить чимало матеріалів про співпрацю Союзу з посольством України. Рубрика “З посольства України” була постійною у виданні. Тут публікувалося чимало інтерв’ю з представниками українського посольства, а також заяви МЗС України, що безпосередньо стосувалися хорватських русинів та українців [33, с. 7-10].

Висвітлювались заходи українського посольства, які воно часто проводило разом зі СРІУ, зокрема, відвідини українським послом Вуковару [1, с. 2], акції, виставки, презентації. Значна увага приділялась інформуванню про події в Україні. Розглядалися українсько-хорватські зв’язки як сучасні, так і в історичному аспекті [78, с. 47].

У часописі повідомляли про офіційну співпрацю. Зокрема, подавались матеріали про співробітництво Союзу русинів і українців Хорватії з товариствами та організаціями України, взаємні гастролі українських ансамблів у Хорватії та діаспорних в Україні. Видання інформувало про заснування та діяльність хорватсько-українського товариства дружби, членами якого були і хорватські українці [10, с. 43-44], асоціації хорватських українців, засідання хорватського-українського товариства “Славонський Брод” [38, с. 26]. Розповдалося про участь представників від русинів і українців Хорватії у світових форумах українців та світових конгресах українських молодіжних організацій [14, с. 20].

До проголошення незалежності Хорватії і хорватсько-сербської війни “Нова думка” значну частину своїх шпальт присвячувала проблемам розвитку діаспори в інших республіках Югославії. З 90-х рр. ХХ ст. ця тематика хоч і не зникає, але їй приділяється менше уваги і місця в журналі, аніж перед тим.

У відповідних рубриках висвітлювалась співпраця Союзу русинів і українців Хорватії з аналогічними товариствами в Словаччині, Угорщині, Сербії, Боснії та Герцеговині, Польщі. Відповідно можемо почерпнути чимало інформації про життя русинсько-українських громад вищезгаданих країн [17, с. 14-15; 29, с. 25-28; 28, с. 22].

“Нова думка” на своїх сторінках проводила велику роботу зі збереження рідної мови. Зокрема, тут друкувалися відповідні статті-заклики [54, с. 55], тематичні матеріали про те, як треба правильно говорити, злободенні статті про асиміляційні процеси [36, с. 12] та про занепад культури [11, с. 51] тощо. Регулярно публікувалась рубрика “Чужі слова у руській мові” задля правильної вимови і боротьби із засиллям хорватських слів.

Не оминуло своєю увагою видання і висвітлення стану освіти нашої діаспори. Подавалась детальна інформація про освіту і навчання рідною мовою в окремих населених пунктах, де проживали русини й українці [51, с. 52; 37, с. 13]. Чимало місця присвячено висвітленню проведення щорічних “літніх шкіл” для дітей та молоді нашої діаспори [32, с. 53-59].

Значну частину шпальт “Нової думки” відведено історичним темам. Тут друкувалися матеріали з історії переселення русинів й українців на південнослов’янські землі [43, с. 22-24], “Коротка історія українців Славонії” [44, с. 11-12] та ін. Висвітлювалась також історія безпосереднього перебування та діяльності нашої діаспори на цих землях. Зокрема, на сторінках часопису публікувались історія товариства “Осиф Костелник”

у Вуковарі [24, с. 42-44], історія русинських сіл Миклушевці [34, с. 32-34] та Петровці [18, с. 37-38], історія “Нової думки” [19, с. 44-46] тощо. Друкувались і невеликі історичні розвідки, і праці солідного характеру з історії русинсько-української меншини Хорватії [74, с. 33-34].

Часопис широко інформував читачів про визначні дати в історії українців і русинів в Хорватії та ювілейні святкування з цього приводу, зокрема 150-річчя появи русинів у Миклушевцях [49, с. 4-5], 170-річчя – у Петровцях [23, с. 23], 100-річчя проживання українців у Хорватії [8, с. 2-5]. Видання оприлюднювало матеріали конференцій, присвячених річницям переселення русинів й українців у Хорватію [21, с. 37-39]. Увага приділялась і пам’ятним датам загальної та регіональної історії України.

Видання друкувало твори не лише історичного напрямку, але й літературні доробки (поезію і прозу) русинів та українців [35, с. 36].

У часописі можна знайти й висвітлення проблем фінансування СРiУ і “Нової думки” та розподілу коштів між окремими товариствами Союзу [56, с. 2, 3]. Публікувались матеріали про недостатнє фінансування культурних заходів чи установ (зокрема, піднімалося питання реконструкції Етнографічного музею у Петровцях). Цікаво, що при цьому критика лунала не на адресу хорватської влади, а на адресу Союзу, який не фінансував певні проекти [40, с. 24].

Між рядками у номерах видання можна побачити неафішовану боротьбу між русинською й українською складовими Союзу. Прикладом такої боротьби може слугувати намагання українців перенести центр Союзу з Вуковару (переважно русинського) у Славонський Брод (переважно український), що було вороже зустрінуте русинськими діячами, які у цьому могли вбачати спроби перенесення не просто осередку, а й центру прийняття рішень Союзу [56, с. 3]. Іншим прикладом є суперечки щодо варіантів уживання двох етнонімів нашої діаспори: “русини й українці”, або “русини-українці”.

Саме інтеграція хорватських українців і русинів в одне ціле видається найважливішим питанням видання. На його шпальтах значну увагу приділено проблемі етнонімів “русини” та “українці”. Наведено чимало статей про процес зміни одного етноніма на інший. “Нова думка” публікувала матеріали, де показувала, чому русини стали українцями [39, с. 34-37; 73, с. 34-37]. Цікаво, що коли в українських ЗМІ писали про хорватських українців, “Нова думка”, як правило, додавала у коментарях “і, зрозуміло, русинів”, прагнучи таким чином загладити враження ігнорування Україною існування русинів [26, с. 4]. Видання брало інтерв’ю у низки відомих представників нашої діаспори, які теж наголошували на спільності русинів та українців. Зокрема, греко-католицький крижевацький єпископ С. Микловш зазначав: “Русини і українці з єдиного кореню... Вони рідні брати” [47, с. 15].

Однак серед частини керівництва як Союзу, так і “Нової думки” (насамперед русинів за національністю) існувала серйозна протидія такій політиці. В окремих статтях ми бачимо незадоволення спробами об’єднання русинів та українців в одне ціле і намаганням нівелювати окремішність русинів. Загалом чимало матеріалу присвячено виключно русинській проблематиці, зокрема лідерам русинського національного відродження та сьогодення – О. Духновичу, М. Врабелю, Л. Чопею [16, с. 33-34] та ін. Водночас слід визнати, що українським діячам – Т. Шевченкові, А. Шептицькому тощо – теж відведено багато місця. Також висвітлювались такі суто русинські теми, як семінар із питань кодифікації русинської мови [41, с. 23-24], проблеми нової лексикографічної обробки русинської мови [2, с. 35-36] тощо.

“Нова думка” використовувала різні назви для позначення мови русинів: “русинська”, “руська”, “закарпатсько-українська” [69, с. 11]. В окремих випадках після “терміну” “русинський” автори в дужках або у примітках зазначали: “постарому – “руський” [2, с. 35].

“Нова думка” була тримовним виданням (видавалася русинською, українською і хорватською мовами), а деякі тексти дублювалися однією або обома іншими мовами. Для видання було прийнято публікації українських і русинських текстів у співвідношенні 18 до 22. Причому на сторінках часопису велася боротьба за зміну даного співвідношення у той чи інший бік [52, обкл. 2]. Українська сторона вимагала ставити у виданні українську мову в назвах рубрик нарівні з русинською [53, с. 50]. Водночас слід зазначити, що сама українська мова часопису не була досконалою: тексти нею друкували з помилками (пропущені букви, неправильне відмінювання), із вживанням діалектних слів тощо.

“Нова думка” широко висвітлювала культурну діяльність русинів та українців, зокрема такі щорічні масштабні заходи, як “Петровський дзвін”, “Винковацькі осені”, маніфестації “Культурна творчість національних меншин республіки Хорватія” [27, с. 8-9], традиційні вечори (так звані “бали”) у місцевих осередках нашої діаспори.

Журнал знайомить зі значною видавничою діяльністю Союзу русинів і українців, серед найпомітніших здобутків якого – альманах “Думки з Дунаю”, часопис для дітей та юнацтва “Віночок” [12], книги “Русини і українці Республіки Хорватії (1991 – 1995)” [81], “40 років Союзу русинів і українців Республіки Хорватія”, “В еству свого народу” (на честь 30-річчя “Нової думки”) [65, с. 10], “Я русин бул і будзем” [72, с. 42] та ін. Характерно, що видання переважно публікувались хорватською або русинською мовами.

“Нова думка” писала і про книги, які не видавав Союз, проте вони теж стосувалися русинів та українців (зокрема, праця Є. Пащенко “Етногенез і міфологія хорватів у контексті України” [13, с. 21–22]). У часописі публікувалась інформація про вихід у світ книг про русинів й українців не тільки у Хорватії, а й у інших країнах [63, с. 44].

Чимало матеріалу у “Новій думці” 1990-х рр. було відведено хорватсько-сербській війні та становищу у ній нашої діаспори. Детально описувалося страждання русинів й українців, їх перебування під сербською окупацією та у вигнанні (зокрема, депортацію з Петровців та Миклушевців). Чимало місця було присвячено діяльності Кризового штабу русинів та українців, створеного для порятунку діаспори від винищення. На сторінках часопису можна знайти свідчення біженців, вигнанців та вояків русинської й української національності про війну [45, с. 14], інформацію про руйнування греко-католицьких церков під час воєнних дій [50, с. 44–47]. Значну кількість матеріалів присвячено питанням повернення русинських та українських біженців на свої терени [3, с. 21]. Висвітлювались діяльність миротворців ООН та їх стосунки з нашою діаспорою.

Війна вплинула і на якість публікацій у “Новій думці”, на що неодноразово вказували і самі автори. Зокрема, збільшилась кількість граматичних помилок [53, с. 50], неточностей чи суперечностей у наведенні фактів.

Неузгодженості, зокрема щодо цифрового матеріалу, найбільш рельєфно виступають при висвітленні діяльності “літніх шкіл” для русинів й українців. Наприклад, в одному матеріалі може стояти певне число учасників цих шкіл, а в іншому матеріалі – інше. Так, у “літній школі” молоді 1992 р. були присутні, за даними “Нової думки” № 92/93, 50 учасників, а за даними наступного номеру (94/95) – 33 учасники. Неточності щодо певних цифр могли бути навіть в одному номері часопису. Зрозуміло, це впливає на довіру до видання як до надійного джерела.

Загалом видання має широкий спектр публікацій. Зокрема, окрім вищезгаданих тем, висвітлювалася робота Союзу письменників СРІУ [22, с. 24]. Видання інформувало про діяльність відділення української філології у Загребському університеті (відкрите восени 1997 р.) [67, с. 58]. Багато писалася про центральну бібліотеку русинів і українців Хорватії. Чимало місця присвячено проблемам радіо- та телемовлення русинською й українською мовами [66, с. 75]. Показувалась співпраця русинів й українців з іншими меншинами регіону та держави [59, с. 2, 3, 5–7]. Непоодинокими були публікації про місцевих русинсько-українських сподвижників минулого і сучасності (Володимира Ноту,

Владо Костелника та ін.), матеріали з життя русинсько-української молоді Хорватії [71, с. 24]. Значну площу часопису відведено висвітленню біографії та діяльності видатних представників української культури власне з України.

Один з активних дописувачів журналу, о. Роман Мизь зазначав: “Нова думка” – це не тільки інформативний орган... вона формує світогляд нашої меншини” [19, с. 45]. Враховуючи порівняно малу кількість русинів і українців Хорватії, їхній друкований орган (“Нову думку”) можна вважати потрібним і корисним виданням, яке не тільки покликане зберігати національну свідомість русинсько-української меншини, але й є важливим джерелом для вивчення її минулого та сьогодення. Фактично ми можемо почерпнути з “Нової думки” багатющий матеріал різноманітного характеру. Цей часопис є джерелом для вивчення широкого кола питань, серед яких – політична історія Хорватії, хорватсько-українські міждержавні стосунки і неофіційні зв’язки, українська діаспора у Центральній та Південно-Східній Європі. Але, зрозуміло, що найбільше матеріалу у виданні міститься про власне русинсько-українську громаду Хорватії. Таким чином, попри певний суб’єктивізм, відображення офіційної позиції товариства й окремі неточності та суперечності, видання Союзу русинів та українців “Нова думка” є досить цінним джерельним матеріалом для вивчення політичного, культурного, релігійного, частково соціально-економічного життя русинів й українців Республіки Хорватія, а також їхньої співпраці з хорватською владою, з організаціями сусідніх держав та України.

Джерела та література

1. Амбасадор України нащивел Вуковар // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 2.
2. Барич Е. Можливости новей лексикографийней обработки русского языка / Е. Барич, А. Менад // Нова думка. – 1991. – № 90/91. – С. 35–36.
3. Бичанич Ю-Х. Ожили миклошевски улїчки / Ю-Х. Бичанич // Нова думка 1998. № 105. – С. 21.
4. Бичанич Ю-Х. Перша повратнїцка жатва у петровським краю / Ю-Х. Бичанич // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 18.
5. Бурда С. Виставка художників з України у Св. І. Зелени / С. Бурда // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 72.
6. Бурда С. З літопису нашого КОТ у Загребі (I) / С. Бурда // Нова думка – 1991. – № 89. – С. 8–9.
7. Бурда С. З нашої сучасності / С. Бурда // Нова думка. – 1990. – № 81. – С. 24–25.
8. Бурда С. Маніфестація “100 років українців у Хорватії” / С. Бурда // Нова думка. – 2000. – № 113. – С. 2–5.
9. Бурда С. Рік праці і надій / С. Бурда // Нова думка. – 1990. – № 80. – С. 25–27.
10. Бурда С. Річні збори Хорватсько-українського товариства / С. Бурда // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 43–44.
11. Бучко Ю. Цо ше случує зоз нашу культуру / Ю. Бучко // Нова думка. 1992. – № 94/95. – С. 51.
12. Венчик – Віночок – Vjenčić: Часопис школярів і молоді Русинів і Українців Республіки Хорватії. – Загреб, 1992–1999.
13. Гралюк Б. Етногенез і міфологія Хорватів у контексті України / Б. Гралюк // Нова думка. – 1999. – № 108. – С. 21–22.
14. Гралюк О. IV Світовий Конгрес Українських Молодіжних Організацій / О. Гралюк // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 20.
15. Други о нас // Нова думка. – 1999. – № 109. – С. 27.
16. Жирош М. Духновичово діло як драгоказ Русином / М. Жирош // Нова думка. – 1993. – № 98/99. – С. 33–34.
17. Ілюк М. Договір про співпрацю / М. Ілюк // Нова думка. – 1993. – № 98/99. – С. 14–15.
18. Костелник В. 80 роки організованей просвітно-культурней роботи у Петровцох (1919–1991–1999) (3) / В. Костелник // Нова думка. – 1999. – № 110. – С. 37–38.

19. Костелник В. “Нова думка” – истотна з еством свойого народу (2) / В. Костелник // Нова думка. – 2001. – № 115. – С. 44–46.
20. Костелник В. Права народносцох на свою культуру гарантує Собор СР Горватскей / В. Костелник // Нова думка. – 1990. – № 80. – Обкл. 2, 3.
21. Костелник В. Темат совитованя з нагоди 150-рочніци досельованя Русинох до Миклошевцох / В. Костелник // Нова думка. – 2000. – № 113. – С. 37–39.
22. Костелник В. Снованє Дружтва писательох Союзу Русинох и Укра- їнцях Републики Горватскей / В. Костелник // Нова думка. – 2000. – № 112.– С. 24.
23. Костелник В. Совитованє о 170 рочніци присельованя Русинох / В. Костелник // Нова думка. – 2001. – № 115. – С. 23.
24. Костелник В. Три десенї дїялносци КМД “Осиф Костелник” Вуко- вар (1968–1991–1998) (1) / В. Костелник // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 42–44.
25. Костелник В. У Петровцох кукурица по планє... / В. Костелник // Нова думка. – 1990. – № 81. – С. 11–12.
26. Костелник В. Успїшна нашава др Тудьмана України / В. Костелник // Нова думка. – 1991. – № 88. – С. 4.
27. Костелник З. Закончена традиційна манифестация “Културна твор- чосц националних меншинох РГ” / З. Костелник // Нова думка. – 1999. № 110. – С. 8–9.
28. Костелник З. Швето лемковской култури “Лемківска ватра” 2000 / З. Костелник // Нова думка. – 2000. – № 113. – С. 22.
29. Красовський І. Лемківське народне будівництво / І. Красовський // Нова думка. – 1999. – № 110. – С. 25–28.
30. Крачунска винчованка Крижевского владики // Нова думка. – 1991.а. № 90/91. – Обкл. 3.
31. Лецишин Я. Насущна потреба віруючих українців у Липовлянах / Я. Лецишин // Нова думка. – 1993. – № 98/99. – С. 46–47.
32. Летни школи русинох и українцях Горватскей // Нова думка. – 1992.а. № 94/95. – С. 53–59.
33. Лисенко Ю. З посольства України / Ю. Лисенко // Нова думка. – 2001. – № 115. – С. 7–10.
34. Лікар Д. Гу 50. рочніци будованя дома култури... / Д. Лікар // Нова думка. – 1999. – № 108. – С. 32–34.
35. Любка Фалц // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 36.
36. Ляхович М. Асиміляція і оптимізм / М. Ляхович // Нова думка. – 1991. – № 87. – С. 12.
37. Ляхович Н. У Бебрїні навчасомь української мови / Н. Ляхович // Нова думка. – 1991. – № 87. – С. 13.
38. Миськів І.–Є. У Славонському Броді проведено засідання Хорват- сько-українського товариства / І.–Є. Миськів // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 26.
39. Мишанич О. Хто же вони – “Карпаторусини”? / О. Мишанич // Нова думка. – 1991. – № 88. – С. 34–37.
40. Мишир Т. Цо то култура / Т. Мишир // Нова думка. – 1999. – № 110.– С. 23–24.
41. Науковий семінар з питань кодифікації русинської мови // Нова дум- ка. – 1992. – № 96/97. – С. 23–24.
42. Ніколайчук В. Економічні зв’язки між Черкащиною та Осієком / В. Ніколайчук // Нова думка. – 1993. – № 98/99. – С. 19.
43. Нота В. Сто років українців у Югославїї / В. Нота // Нова думка. – 1990. – № 82. – С. 22–24.
44. Нота В. Шляхом довгим, тернистим... (III) / В. Нота // Нова думка. – 1990. – № 84. – С. 11–12.
45. Панкович М. Шведочене вуковарского бранителя / М. Панкович // Нова думка. – 1992. – № 96/97. – С. 14.
46. Рац Ю. Ступанє церкви до трецого милениума / Ю. Рац // Нова дум- ка. – 1999. – № 110. – С. 12–13.
47. Розгварка з крижевским владиком кир Славомиром Микловшом // Нова думка. – 1990. – № 85. – С. 15–19.

48. Симунович М. Пасторальне обслуговане вингатиx вирних у Донім Михольцу / М. Симунович // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 85–86.
49. 150 роки Русинох у Миклушевцох // Нова думка. – 1999. – № 109. – С. 4–5.
50. Страдана грекокатоліцких церквох у Горватскей // Нова думка. – 1992. – № 96/97. – С. 44–47.
51. Стрехалюк В. Наша школа в Загребі / В. Стрехалюк // Нова думка. – 1992. – № 94/95. – С. 52.
52. Стрехалюк В. “Нова думка” живе / В. Стрехалюк // Нова думка. – 1992. – № 92/93. – Обкл. 2.
53. Стрехалюк В. Про мову воєнного видання “Нової думки” / В. Стрехалюк // Нова думка. – 1992. – № 92/93. – С. 50.
54. Стрехалюк В. Про рідну мову / В. Стрехалюк // Нова думка. – 1992.а. № 94/95. – С. 55.
55. Ступняк М. Торжество у Канижі / М. Ступняк // Нова думка. – 1998.а. № 104. – С. 22–23.
56. Такач Г. Зоз роботи Союзу / Г. Такач // Нова думка. – 2001. – № 115.а. С. 2, 3.
57. Такач Г. Богослове з України уча у Загребі и Дякове: “Ми потрібні своєму народу” / Г. Такач, М. Ляхович // Нова думка. – 1991. – № 87. – С. 29, 34.
58. Такач Г. Права человека ведно з националним правом / Г. Такач // Нова думка. – 1991. – № 88. – Обкл. 3.
59. Такач Г. Русини и Українці у регионалней заедніці Алпе-Адрия / Г. Такач // Нова думка. – 1990. – № 80. – С. 2, 3, 5–7.
60. Такач Г. Уставни закон о человекoвих правах и правах етничних и националних меншинох / Г. Такач // Нова думка. – 1991. – № 90/91. – С. 6–9.
61. Тимко О. Актуальна розгварка зоз паном мр. Мирославом Кишом / О. Тимко // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 11–15.
62. Тимко О. Актуальна розгварка зоз председетельом Союзу РиУ РГ мр. Иринейом Мудрим / О. Тимко // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 7–9.
63. Тимко О. Книга для кожної нашої родини / О. Тимко // Нова думка. а. 1998. – № 104. – С. 44.
64. Тимко О. Оксана Драмарецька / О. Тимко // Нова думка. – 1998. № 104. – С. 41.
65. Тимко О. Промоция кнїжки 30 роки Союзу Русинох и Украинцох Горватскей / О. Тимко // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 10.
66. Тимко О. Рідне слово в радіоефірі / О. Тимко // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 75.
67. Тимко О. Студії україністики / О. Тимко // Нова думка. – 1997. № 101/102. – С. 58.
68. Тлустенко К. Дні України в Хорватії / К. Тлустенко // Нова думка. – 1999. – № 107. – С. 26–27.
69. Удвари И. Здогадованя на Ласла Чопея / И. Удвари // Нова думка. – 1991. – № 89. – С. 10–11.
70. Фалц Л. Кед идзеш коло нас / Л. Фалц // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 29.
71. Фалц Л. Пасарайтов / Л. Фалц // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 24.
72. Фалц Л. Слово гу промоції казети и ЦД-у “Я Руснак бул и будзем” / Л. Фалц // Нова думка. – 2000. – № 112. – С. 42.
73. Чучка П. Як Русини постали Українці / П. Чучка // Нова думка. – 1990. – № 83. – С. 34–37.
74. Graljuk V. Rusini–Ukrajinci u povijesti grkokatoličke križevačke biskupije / В. Graljuk // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 33–34.
75. Iz tiska // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 19.
76. Kostelnik V. U bitku svojega naroda : 30 godina Nove dumke = U jestve svojoho narodu : 30 roki Novej dumki ; V estvu svoho narodu : 30 roki Novoji dumci / V. Kostelnik. – Vukovar, 2002. – 279 s.
77. Kovačević–Jelić R. Nesmiljeni obračun s manjinama / R. Kovačević–Jelić // Нова думка. – 1991. – № 90/91. – С. 42.
78. Paščenko J. Kulturne veze Ukrajine i Hrvatske bliske daljine / J. Paščenko // Нова думка. – 1992. – № 92/93. – С. 47.

79. Pravilnik o radu i djelovanju Saveza Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske // Нова думка. – 1991. – № 90/91. – С. 16–18.
80. Pregled odobrenih i doznačenih sredstava za nacionalne manjine // Нова думка 1998 № 104. – С. 2.
81. Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991 – 1995) / [urednik S. Burda]. – Zagreb, 1995.–100 s.

Микола Нагірний

**“ЛІТНІ ШКОЛИ” ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ РУСИНІВ
ТА УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ (1990-ті роки)**

У статті висвітлено діяльність “літніх шкіл” русинів та українців Хорватії наприкінці ХХ ст. Простежено характер умов, у яких функціонували “літні школи”, їх структура та особливості. Проаналізовано специфіку проведення таких шкіл для русинсько-української діаспори Хорватії, їх значення для збереження національної ідентичності етнічних меншин та труднощі на шляху до здійснення цієї мети.

Ключові слова: русини, українці, Хорватія, “літні школи”, освіта, рідна мова, національна свідомість, Союз русинів та українців.

Особливістю української діаспори у південнослов'янських землях є її існування під двома назвами. Мешканці з українських земель, які переселилися на ці території в середині XVIII ст., ідентифікують себе як русини. Ті ж, хто опинився там наприкінці XIX ст., вже усвідомлюють себе українцями. Згодом нащадки обох хвиль еміграції утворили низку культурних товариств, координатором діяльності яких з 1968 р. став Союз русинів і українців Хорватії (СРiУ).

Важливим завданням усіх хорватських русинів та українців було і залишається збереження у новому середовищі своїх назви, мови, звичаїв та загалом власної національної ідентичності. Це все досягається, зокрема, й через систему освіти, яка покликана відігравати роль охоронця національної свідомості представників етнічних меншин.

Питання функціонування “літніх шкіл” для русинів та українців Хорватії фактично ґрунтовно не вивчалось. Суттєву роботу в цьому напрямі здійснювали лише окремі представники нашої діаспори в Хорватії – С.Бурда, Г.Такач, В.Костелник¹, однак дане питання надалі залишається маловивченим. З огляду на це, мета пропонованої статті – висвітлити роль “літніх шкіл” українців і русинів Хорватії у 1990-х роках, розкрити їх значення для збереження національної свідомості у представників українсько-русинської меншини.

За офіційним переписом населення 1991 р., у Хорватії проживало 3253 русини і 2494 українці, що разом становило 0,2 % усіх мешканців республіки². Звичайним навчанням усі школярі та молоді люди не могли бути охоплені через велику розпорошеність і малочисельність нашої діаспори. Тому було розпочато проведення культурних семінарів, згодом таборування, що, врешті, трансформувалось у “літні школи”.

Перший такий захід Союз русинів і українців Хорватії організував і провів 1969 р. у Вуковарі, другий – 1974 р. біля міста Нова Градішка. З 1979 р. подібні акції відбувалися щороку, оскільки ж від організації таких заходів відмовилися дві інші республіки (Сербія та Боснія і Герцеговина), то на такі таборування прибувала тамтешня молодь, причому деколи її було більше, ніж із самої Хорватії.

Загалом з 70-х років ХХ ст. Союз русинів і українців організовував і проводив подібні заходи спочатку у Вуковарі, Липовлянах, Ілоку та в інших населених пунктах

Хорватії, а згодом постійно в Ердуті (до 1990 р. включно). За увесь час проведення “літніх шкіл” рідну мову та культуру вивчили чи вдосконалили щонайменше 2 тис. молодих людей обох статей русинської й української національності.

“Літні школи” зазвичай складалися із двох частин. Учасниками першої з них були учні основної школи (так звана “літня школа” школярів), учасниками другої – учні середньої школи, студенти і молодь (“літня школа” молоді).

Соціально-економічні та політичні зміни в Югославії, які відбувалися з другої половини 1980-х років, не могли не позначитися на організації та проведенні “літніх шкіл”, насамперед, на їх фінансуванні. Через це “Літня школа-90” проходила за скороченою програмою, з меншою від звичайної кількістю учасників і за відсутності підсекції для молоді³.

Надалі становище русинів й українців погіршилося з огляду на військову агресію на Хорватію Югославської народної армії та сербських парамілітарних формувань. Вже у 1991 р. русини й українці опинилися на лінії фронту, в епіцентрі боїв.

Сербська агресія перервала шкільну освіту в навчальних закладах, де викладалась мова русинів й українців. У 1991–1993 рр. склалася критична ситуація: упродовж цих років жодна дитина рідною мовою не навчалася⁴. Усі школи чи відділення (за винятком відділення української мови у Каніжі) не працювали через війну. Тільки у 1994 р. школи для русинських і українських дітей на факультативній основі почали функціонувати у Загребі, Липовлянах, Каніжі і Шумечу⁵.

В умовах війни “малі школи” (тут велося викладання мови і культури при хорватських школах щосуботи) було організовано у Загребі, Липовлянах, Славонському Броді і навколишніх селах Осієку, Вінковцях, Боровому Селі⁶. Проте ці школи працювали нерегулярно, то припиняючи, то відновлюючи свою діяльність. Тобто, проведення “літніх шкіл” у той час було чи не єдиним засобом підтримання на належному рівні освіти рідною мовою.

На значну роль, яку відводили “літнім школам” керівники русинсько-української громади, вказує той факт, що у структурі СРiУ серед відділів і комітетів (серед яких був і відділ освіти) функціонував і спеціальний підвідділ “літніх шкіл”⁷, хоча у фінансовому вимірі витрати на “літні школи” становили незначний відсоток бюджету Союзу русинів та українців⁸.

На відміну від довоєнного періоду, коли “літні школи” створювалися у різних населених пунктах країни, під час війни єдина можливість організувати їх збереглась у столиці Хорватії – Загребі, оскільки майже всі інші місця компактного проживання русинсько-української громади зазнавали щоденного обстрілу з сербського боку, а значна частина з них узагалі перебувала під контролем сербських автономних утворень. Керівником школи призначено українського діяча Союзу русинів та українців Хорватії Славка Бурду.

Учасників “літньої школи”, зазвичай, ділили на групи – русинські й українські. А ті, у свою чергу, дробилися на менші групи залежно від рівня володіння рідною мовою (їх могло бути дві або три – початкова і старша або початкова, середня і старша).

Аналіз кількісного і національного складу учнів дає підстави констатувати значну диспропорцію учасників з огляду на їх мову. Так, у “Літній школі-92” брало участь 57 українців і 27 русинів⁹; у “Літній школі-94” – 91 українець і 38 русинів¹⁰; “Літній школі-95” – 108 українців і 46 русинів¹¹.

Вирівнювання за цією ознакою почалося тільки з 1997 р. Мирна реінтеграція Подунав'я до хорватського простору забезпечила великій кількості дітей русинів, які проживали на цих теренах, можливість опанувати рідну мову: вже у 1997 р. навчатись у “літню школу” приїхало 85 русинів і 86 українців¹². У “Літній школі-99” брало участь 52 русини і 49 українців, у “Літній школі-2000” їх було по 43¹³.

Постає питання: чому ж серед українців було більше учасників “літніх шкіл”, аніж серед русинів? Причин, на нашу думку, декілька. Передовсім, це війна, оскільки ареал розселення русинів був пов’язаний саме з районом бойових дій або тимчасово окупованих територій (йдеться про велику розпорошеність русинських дітей, котрі внаслідок хорватсько-сербської війни у статусі вигнанців тимчасово перебували у 40 місцевостях Хорватії¹⁴). Це і намагання організаторів “літніх шкіл” зблизити дві народності, що на- штовхувалось на протидію з боку окремих русинських діячів, налаштованих посепаратистському. Це і політика Хорватії, яка фінансувала проведення “літніх шкіл” і виділяла на це гроші саме СРІУ, а не окремо русинам та українцям, що теж не заохочу- вало певну частину русинів брати участь у “літніх школах”.

Під час проведення “літніх шкіл” траплялися випадки непорозуміння та скандали між українськими та русинськими керівниками СРІУ. Так, русинські діячі обурилися тим, що на “Літній школі-93” дітям можна було вивчати тільки українські співанки, а русинські заборонено. Викладач співу, який прибув з України, пояснював це тим, що всі учасники “літніх шкіл” фактично є українцями, тому повинні вчити тільки українське. Русинські лідери припускали, що така ініціатива йшла не від викладача, а від окремих українських керівників СРІУ. Їхні підозри підтверджувалися тим, що на відкритті тієї ж “літньої школи” слова привітання лунали лише хорватською і українською мовами, і жодного – русинською¹⁵.

На щорічних “літніх школах” школярі вивчали мову, історію (причому історію русинів окремо!), географію, віровчення, етнографію, музику, культуру, фольклор, хореографію та ін.¹⁶ Українська і русинська мови вивчалися окремо. Першим уроком щодня було заняття з рідної мови.

Відомості про обсяг дисциплін та їх співвідношення містять звіти “літніх шкіл”. Наприклад, на “Літній школі-93” на вивчення української і русинської мов відводилося 170 годин, співів, танців і хореографії – по 16, історії, віровчення та хорового співу – по 20, географії – 8¹⁷. Також читались окремі спеціальні лекції на теми “Історія русинів”, “Видавнича діяльність русинів і українців РХ”, “Українські народні танці і народ- ний одяг” та ін.¹⁸.

У кожній “літній школі” проводилося два літературні вечори, присвячені ювілеям українських і русинських діячів культури¹⁹. Урочисті заходи з приводу закриття “літніх шкіл” зазвичай передбачали організацію одного або двох концертів, на яких читалися уривки з русинських й українських драматичних творів, декламувалися русинські та українські поезії, співалися русинські та українські пісні. Учасникам “літньої школи” вручалися дипломи про проходження її.

Щорічним “літнім школам” редакція часопису “Нова думка” (орган Союзу русинів і українців Хорватії) присвячувала журнал для дітей та юнацтва “Віночок” з додатками з материнської мови, історії, літератури і музики, а український подвижник-філолог Василь Страхалок підготовляв традиційний “Бюлетень літньої школи”, який був своєрідним, повним корисних даних віддзеркаленням школи, в якому і викладачі, і діти писали про свій побут, навчання і працю²⁰.

Анкетування учасників “літніх шкіл” свідчить, що вони (а це переважно молоді люди 13–8-річного віку) здебільшого сприймали такі заходи як розвагу. Так, на “Літній школі-92” дітям найбільше подобалися танці, на “Літній школі-95” – цирк, куди організатори ввели учасників у другій половині дня²¹.

Як правило, серед працівників “літніх шкіл” найбільше було мовників. Організатори запрошували вчителів і з-за кордону: Словаччини (з тих районів, де проживають русини й українці) та України (з Ужгорода, Івано-Франківська, Чернігова тощо). В окремі роки через фінансові труднощі закордонних фахівців не залучали. Також через брак фінансування і відмову від іноземних фахівців учителі змушені були викладати за зміну по

кілька різних дисциплін. Так, у 1999 р. учителі мови викладали ще історію і співи. Окремі вчителі пройшли стажування або й здобули освіту в Україні (Києві, Тернополі тощо)²².

“Літніми школами” опікувалася держава, зокрема Міністерство освіти та спорту Хорватії. Питання організації “літніх шкіл” та проблеми вивчення рідної мови делегація СРІУ, як правило, погоджувала з зазначеним міністерством²³.

Завдяки державній опіці проведення “літніх шкіл” русинів та українців висвітлювалось у засобах масової інформації – газетних публікаціях, програмах радіо та телебачення²⁴. СРІУ та організатори “літніх шкіл” неодноразово висловлювали вдячність Президенту Хорватії Ф.Туджманові та відповідним міністрам за фінансову, медійну та моральну підтримку²⁵.

В окремі роки держава фінансувала ці заходи не належним чином. І все ж уряд знайшов і виділив кошти для організації додаткових “літніх шкіл”. Так, у 1998 р. кошти для додаткових “літніх шкіл” було призначено ромам, русинам й українцям, тому що Подунав’я (де їх проживало найбільше) було повністю інтегроване до складу Хорватії лише у січні 1998 р. Тобто, у першому півріччі навчального року умов для викладання рідної мови не було.

У липні 1999 р. у місті Велика була організована ще одна додаткова школа для русинів та українців з Подунав’я²⁶.

Найбільшою проблемою “літніх шкіл” був різний рівень знання і володіння її учасників рідною мовою. Так, до “Літньої школи-92” половина школярів початкової групи з русинської мови взагалі не вмів ні розмовляти, ні писати рідною мовою.

З роками був помітний регрес також у знанні української мови. З 32 молодших учасників “Літньої школи-92” лише 10 школярів так-сяк розмовляли і читали, з 25 учасників “літньої школи” молоді – лише 6. “Літня школа-93” показала, що ситуація зі знанням рідної мови погіршилася. Коли на початку даного заходу при формуванні груп дітей запитали, хто не говорить українською, ствердно відповіли майже всі. Причина полягала в тому, що у сім’ях (як “чистих”, так і змішаних) рідною мовою не послуговували ні діти, ні батьки²⁷.

На “Літній школі-95” з 80 учасників шкільного віку українську мову розуміло лише п’ятеро. Окремі учні, які по кілька років відвідували “літню школу” і мали б уже володіти певним запасом знань, взагалі не розуміли сказаного. Результату не було, оскільки після “літніх шкіл” більшість учасників не продовжувала вивчати мову і закріплювати набуті знання²⁸.

Цікаву інформацію для роздумів містять анкети учасників “Літньої школи-94”. На запитання “Що вам найбільше не сподобалось у викладанні?” 10% опитаних зазначили, що викладачі говорили українською, якої вони не розуміли, а 3 % – “забагато вивчення української мови”. Разом з тим, 55 % респондентів зазначили, що найбільше вони навчилися з дисципліни “рідна мова”, а 88 % погодилися з тим, що школа збагатила їхні знання з письма і мови. На запитання про обсяг вивчення історії України 53 % опитаних з числа дітей та молоді відповіли, що він був достатнім, а 25 % – замалим²⁹.

У наступному десятилітті (2001–2010 рр.) діяльність “літніх шкіл” продовжувалась. Тепер їх місцеперебуванням стали населені пункти Велика, Старіград, Вуковар, Ораховіца і Сельце³⁰. Структура цих заходів залишилася без суттєвих змін, фінансову підтримку й надалі надавало Міністерство освіти та спорту Хорватії. У 2005 р. було організовано й “зимову школу” (насамперед тому, що через фінансові проблеми попередня “літня школа” не була проведена для молоді, а лише для школярів)³¹.

Залишився у “літніх школах” і поділ на українські та русинські групи. Кількість учасників не була сталою і коливалася в межах від 71 (2004 р.) до 200 (2005 р.) осіб³².

Значення “літніх шкіл” особливо зростає з огляду на те, що з 2006 р. у Хорватії набув чинності новий освітній стандарт, згідно з яким обсяг вивчення материнської мо- ви

національних меншин у звичайних школах скоротився з 5 до 3 годин на тиждень³³.

Таким чином, у 1990-х роках “літні школи” продовжували виконувати свою роль як допоміжні для дітей, не охоплених регулярним вивченням рідної мови у своїх населених пунктах. У час війни “літні школи” стали єдиним і тому необхідним центром підтримки освіти рідною мовою, збереження національної свідомості. І хоча за останні двадцять років рівень знання рідної мови помітно знизився, все ж без “літніх шкіл” процеси асиміляції української та русинської молоді відбувалися б значно швидше. Тож у 1990-ті роки “літні школи” стали запорукою збереження національної свідомості русинів й українців Хорватії. Інша річ, що йдеться не про спільну національну свідомість, а про дві окремі, хоча й тісно пов’язані – незважаючи на спроби керівництва СРiУ Хорватії та організаторів “літніх шкіл” згуртувати русинів і українців в одне ціле.

1. Burda S. Ljetna škola Rusina i Ukrajinaca Hrvatske – Zagreb '94 // Rusini i Ukrajinци u Republici Hrvatskoj (1991– 1995). Zagreb, 1995. S.62–65; Такач Г. Ljetna škola // Нова думка (Загреб). 2000. № 112. С.4–5; Костелник В. Три дзешецроця самопотвердзованя власного национального ества (2) // Нова думка. 1998. № 104. С.30–33; Костелник В. На полету младих до полносци рускей и украинскей свидомосци // Нова думка. 2008. № 144. С.12–17.
2. Statistički ljetopis 1992. 24.godina Zagreb,1993.S.64
3. Летна школа '90 з новима учителями // Нова думка. 1990. № 82. С.11; У чим проблем же не було ише лепше? // Нова думка. 1990. № 84. С.27.
4. Plan i program rada Saveza Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske za 1995. godinu (з поточного архіву Союзу русинів і українців Республіки Хорватія міста Загреб).
5. Ibid.
6. Burda S. Naše “male škole” // Rusini i Ukrajinци u Republici Hrvatskoj (1991–1995). S.66–67; Нова думка. 1997.№ 101/102. С.14–15.
7. Plan i program rada Saveza Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske za 1995. godinu.
8. Izvješće o radu i djelatnosti Saveza Rusina i Ukrajinaca za 1993. godinu (з поточного архіву Союзу русинів і українців Республіки Хорватія міста Загреб).
9. Летни школи Русиных и Українцах Горватскей // Нова думка. 1992. № 94/95. С.53–54.
10. Віночок (Загреб). 1994. № 14/15. С.8–10.
11. Такач Г. На летних школах 95 нерозмирни числа учаснікох по местох и национальной припадносци // Віночок. 1994. № 16/17. С.11–12.
12. Бурда С. Літня школа русинів і українців в Республіці Хорватія – Загреб 97 // Нова думка. 1997.№ 101/102. С.54.
13. Закончена ише една летна школа // Нова думка. 1999. № 109. С. 11; Такач Г. Ljetna škola // Нова думка. 2000. № 112. С.5.
14. Izvješće o radu i djelatnosti Saveza Rusina i Ukrajinaca za 1993. godinu.
15. Нова думка. 1993. № 98/99. С.55.
16. Izvješće o radu i djelatnosti Saveza Rusina i Ukrajinaca za 1993. godinu.
17. Зоз летней школи у Загребе // Нова думка. 1993. № 98/99. С.54.
18. Летни школи Русиных и Українцох Горватскей // Нова думка. 1992. № 94/95. С.59.
19. Там само; Такач Г. Зоз теки секретара Союзу // Нова думка. 1998. № 105. С.7–9; Хронологийни пре- патрунок роботи Союзу Русиных и Українцох РГ од 1. юлия по 31. августа 2000. року // Нова думка. 2000. № 113. С.8.
20. Летни школи Русиных и Українцох Горватскей // Нова думка. 1992. № 94/95. С.59.
21. Віночок. 1995. № 16/17. С.18–23.
22. Бурда С. Літня школа русинів і українців в Республіці Хорватія – Загреб 97 // Нова думка. 1997.№ 101/102. С.55; Такач Г. Зоз теки секретара Союзу
23. Такач Г. Зоз теки секретара Союзу // Нова думка. 1999. № 107. С.4.
24. Віночок. 1994. № 16/17. С.37; Бурда С. Літня школа русинів і українців в Республіці Хорватія – Загреб 97 // Нова думка. 1997. № 101/102. С.56.

25. Летни школи Русинок и Українцок Горватскей // Нова думка. 1992. № 94/95. С.59.
26. Такач G. Ljetna škola // Нова думка. 2000. № 112. С.4–5.
27. Стрехалюк В. Про рідну мову // Нова думка. 1992. № 94/95. С.55; Стрехалюк В. Не поліпшується стан // Віночок. 1994. № 14/15. С.5.
28. Стрехалюк В. Чи навчаться мови діти в літній школі? // Віночок. 1995. № 16/17. С.11
29. Anketa o Ljetnoj školi Rusina i Ukrajinaca 1994 // Віночок. 1994. № 14/15. С.27–29.
30. Костелник В. На полету младих до полносци рускей и українскей свідомосци // Нова думка. 2008. № 144. С.16.
31. Ljetna škola Rusina i Ukrajinaca u Republici Hrvatskoj // Нова думка. 2005. № 131. С.12; Сорокаріччя Літньої школи русинів і українців Хорватії // Нова думка. 2006. № 135. С.13; Зоз роботи Союзу – Iz rada Saveza – З роботи Союзу // Нова думка. 2006. № 133. С.8; Летня школа // Нова думка. 2007. № 140. С.14.
32. 35. obljetnica Ljetne škole Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske // Нова думка. 2004. № 127. С.12; Зоз роботи Союзу – Iz rada Saveza – З роботи Союзу // Нова думка. 2006. № 135. С.9.
33. Семинар у Ораховици // Нова думка. 2006. № 135. С.12.

Микола Нагірний

РУСИНСЬКІ Й УКРАЇНСЬКІ БІЖЕНЦІ ТА ВИГНАНЦІ У ХОРВАТСЬКО-СЕРБСЬКІЙ ВІЙНІ (1991–1995)

У статті на тлі події хорватсько-сербської війни показано причини появи біженців та вигнанців серед русинів та українців регіону. Висвітлено характер, масштаб та напрями міграції русинів й українців, особливості їх повернення додому після війни.

Ключові слова: Хорватія, русини, українці, хорватсько-сербська війна, біженці, вигнанці, депортація, міграція.

Українці в Хорватії – одна з найдавніших наших діаспор: із середини XVIII ст. вони кількома хвилями під назвами “русини” й “українці” переселялися на хорватські землі.

Дезінтеграційні процеси на території Югославії призвели до розпаду цього багатонаціонального утворення та тривалих міжетнічних конфліктів. Один із найтяжчих і найтриваліший з них – хорватсько-сербська війна (1991–1995 рр.), яка посилила міжнаціональний антагонізм, спричинила практику етнічних чисток і виникнення величезної кількості біженців та вигнанців.

Питання русинських й українських біженців та вигнанців у хорватсько-сербській війні частково розглядали русинсько-українські дослідники з Хорватії М.Киш, Г.Такач, Дж.Бікі, Г.Гаргаї, С.Бурда, Ю.Бичанич, однак комплексної праці з даної проблематики на сьогоднішній день не створено. Найкращою є розвідка Дж.Бікі, однак у ній переважно йдеться про вигнанців з одного села – Миклушевців¹. З огляду на це, мета пропонованої статті – висвітлити характер та масштаб міграції русинських й українських біженців Хорватії у 1990-х роках, показати особливості їх розселення та тимчасового перебування поза малою батьківщиною.

На нашу думку, відповідає дійсності таке трактування термінів: біженці – особи, що самі втікали перед небезпекою війни; вигнанці – це ті, хто не хотів добровільно залишати домівки, тому їх виселяли примусово. Проте у розглядуваній ситуації це не зовсім так.

На початку Вітчизняної (хорватсько-сербської) війни у Хорватії стосовно усіх мешканців, змушених залишити свої оселі, використовувався термін “біженці”. Оскільки ж міжнародне право статус біженців визнає тільки за тими особами, котрі перебувають поза межами своєї держави, то у Хорватії для означення вимушених мігрантів всередині країни (так званих внутрішніх біженців) почали вживати термін “вигнанці”². За хорватськими законами, статус вигнанців могли отримати особи, які залишили свої домівки, але й надалі перебували у Хорватії, а статус біженців – ті, що виїхали до інших держав³.

До 27 грудня 1991 р. 703 тис. осіб (14,7 % від усього населення Хорватії) вимушено залишили свої домівки⁴. На початок 1992 р. у Хорватії налічувалося близько 310–350 тис. таких осіб, з них 65 % – діти⁵.

Після вибуху війни в Боснії і Герцеговині (весна 1992 р.) проблема вимушених мігрантів у Хорватії знову загострилася⁶. Станом на 3 червня 1992 р. у країні перебувало

261 808, а за межами держави – 117 717 переміщених осіб⁷. Така ситуація не могла не позначитись і на нашій діаспорі, яка на той час налічувала майже 6 тис. осіб.

Перші біженці й вигнанці з русинських населених пунктів Східної Славонії (села Миклушевці, Петровці, Вуковар) з'явилися вже на початковій стадії війни. Так, до окупації Подунав'я сербськими військовими формуваннями свої обійстя залишили близько 250 петровчан⁸. З Миклушевців окремі селяни виїхали ще у серпні 1991 р.⁹, а станом на кінець 1991 р. населення села зменшилось майже на 12%¹⁰.

Нову хвилю біженців і вигнанців спричинила політика “етнічних чисток” з боку влади самопроголошеної Республіки Сербська Країна. Людей виганяли під приводом співпраці з ворогом і за майновим критерієм: насамперед заможніших, аби можна було заселити сербів до їхніх осель¹¹. Родичі втікачів чи, за оцінками нової сербської влади, екстремістів, теж підпадали під якнайшвидше виселення¹².

У березні 1992 р. під тиском і репресіями Миклушевці покинуло 16 осіб, а Петровці – 7 родин¹³. Наймасовішими та найрезонансними були депортації русинів й українців 22 березня 1992 р. з Петровців (114 осіб), 21 квітня з Вуковару (52 особи), 18 травня з Миклушевців (98 осіб).

На початку березня 1992 р. кількість біженців, вигнанців та зниклих безвісти серед русинів і українців становила 1395 осіб¹⁴. Станом на травень 1992 р. (після третього масового переселення – цього разу з Миклушевців) налічувалось понад 2000 вигнанців та 280 біженців¹⁵.

На початку березня 1993 р. у Петровцях і Миклушевцях залишилось менше тисячі мешканців¹⁶, а у Вуковарі внаслідок “етнічних чисток” русинів й українців майже не стало.

Фактично з 6 тис. русинів й українців майже половина вимушено полишила свої до- мівки¹⁷. Серед вигнанців нехорватської і несербської національностей русинів й українців налічувалось більше 25 %.

Більшість з них залишилась у Хорватії під опікою держави, інші ж розсіялися по Єв- ропі¹⁸. Вигнанці й біженці розпорошилися по 42 населених пунктах Хорватії, а також буквально по усіх континентах¹⁹. Зокрема, русини й українці Вуковара у статусі вигнанців були розміщені по всій Хорватії – від Плоче до Винковців²⁰.

Розійшовшись у різні регіони Хорватії: центральну Славонію, Подравіну, Загреб, Горські Котар, на узбережжя та острови Адріатичного моря, русинсько-українські вигнанці значною мірою втратили міжособистісні контакти. Наслідком цього стало завмирання культурного, освітнього, духовного та релігійного життя діаспори²¹.

Головними центрами вимушеної еміграції русинів та українців стали Загреб, Градац та Винковці. У Загребі перебували біженці та вигнанці з Андріяшевців, Петровців, Андрієвців, Липовлян, Миклушевців, Пишкурєвців, Винковців, Вуковара²².

З Вуковара у Загреб переселилися головний осередок Союзу русинів і українців (СРІУ) Хорватії та редакція його друкованого органу – часопису “Нова думка”. Тимчасово зупинившись у приміщенні товариства “Чеська бесіда”, вони кілька місяців просили міську владу надати їм скромні приміщення для зібрань, аби їхні земляки не розсіялися по світі²³. Зрештою, 4 вересня 1995 р. приміщення було надано²⁴.

Місто стало осередком культурного життя русинсько-української меншини. Щочет- верга у приміщенні культурно-просвітнього товариства (КПТ) русинів й українців у Загребі збиралися вигнанці з територій, охоплених війною. Там ними опікувались як представники нашої діаспори, так і русини й українці з інших країн, а також греко-католицькі священники Хорватії. Саме в Загребі спочатку зупинилися масово виселені з місць свого проживання у березні 1992 р. петровчани. 112 русинів і українців після вигнання переїхали через Боснію до неокупованої частини Хорватії. З них близько десяти осіб розселилися у Пишкурєвцях, Джаково, Андрієвцях, Славонському Броді, Осієку. Решта, близько 100 осіб, 23 березня прибули до Загреба, де їх розмістили у спортзалі одного з

освітніх центрів. Згодом більшість з них, 60 осіб, зусиллями Бюро у справах вигнанців і біженців Хорватії, було поселено у готельних номерах м. Градац на Адріатиці, що став другим великим осередком вигнанців²⁵. Решта, 40 петровчан, розділилась на три групи: перша група завдяки родинним та іншим зв'язкам залишилась у Загребі²⁶; кілька сімей другої групи знайшли притулок у Лудбрегу (історична область Меджимур'є) і навколишніх селах; третя група тимчасово перебувала у м. Доні Михолац (Славонія) у родичів та знайомих²⁷.

Третій центр русинсько-української вимушеної еміграції сформувався у Винковцях – впродовж 1992 р. сюди переселилося близько 400 русинів з Петровців, Миклушевців і Вуковару²⁸. Миклушевчани затрималися у Винковцях, розташованих недалеко від їхнього села, в надії незабаром повернутися додому. Оскільки ж для країнських сербів русини теж були “ушташами”, про це не могло бути й мови²⁹.

Умови проживання у Винковцях були нелегкими: у деяких приміщеннях без елементарних побутових умов спало по 20 осіб, незалежно від віку, статі і сімейного стану. Тому вигнанці змушені були просити про допомогу. Зусиллями СРІУ та Бюро у справах вигнанців і біженців у середині 1993 р. старших миклушевчан (57 осіб) було переселено до комфортнішого будинку для літніх людей у Винковцях³⁰, де їм створили кращі умови проживання (кімнати на дві особи, окремі ванні кімнати тощо)³¹. Молодшим надали новозбудоване приміщення для вигнанців біля сусіднього села Роковці.

Великій кількості біженців, розмічених у Винковцях по приватних будинках, не вда-лося знайти роботу, і вони жили на соціальну допомогу – 4,5 тис. динарів. Цього вистачало лише на сплату комунальних послуг, але бракувало на харчування та інші життєві потреби. Але й ту мізерну соціальну або іншу допомогу отримували тільки 91 % вигнанців³². Ця проблема була актуальною для багатьох вимушених мігрантів, яких у винковацькій общині загалом налічувалося 17 тисяч (у тому числі русини й українці). Попри кількаразові звернення до громадськості про негайну допомогу, крім окремих добровільних жертводавців з-за кордону і мешканців Винковців, ніхто не відгукнувся³³.

Завдяки СРІУ, депутатові хорватського парламенту М.Кишу та місцевій владі у Винковцях, у приміщенні найбільшої місцевої школи почала функціонувати школа з вивчення русинської мови. Тут раз на тиждень 4 години русини мали можливість вивчати рідну мову та власну культурну спадщину. Навчалася 25 учнів віком від 6 до 15 років, переважно діти вигнанців з Вуковара, Миклушевців та Петровців, а також ходили діти вигнанців з сусіднього села Блаце³⁴.

Хорватський уряд надавав посильну допомогу вигнанцям. Отримували її, передовсім, колишні працівники різних галузей господарства. Так, на початку квітня 1992 р. Хорватія виплатила біженцям, які влаштувалися на комбінаті “Борово” у Вуковарі, грошову допомогу в розмірі 4,5 тис. хорватських динарів. У червні 1992 р. уряд виділив допомогу у сумі 4 тис. динарів працівникам сільського господарства вуковарської общини (її отримали і русини та українці)³⁵.

Крім урядової, вигнанці отримували і гуманітарну допомогу. Зокрема, на Новий 1994-й рік кожній родині надійшла посилка з Німеччини – одяг, іграшки, солодощі і лист від сім'ї, яка це надіслала.

Не забули про русинсько-українських вигнанців й в Україні. Зокрема, звідти 4 квітня 1992 р. до Загреба для них прибули медикаменти та продукти харчування³⁶. 30 вересня 1992 р. у Винковцях делегація з України на чолі з Іваном Драчем зустрілася з миклушевськими вигнанцями, тимчасово розселеними у готелі “Славонія”³⁷. Україна запропонувала прийняти у себе на відпочинок і навчання 60 дітей. Але ніхто з батьків не захотів розлучатися з дітьми³⁸.

В міру можливостей підтримувала вигнанців греко-католицька церква Крижевацької єпархії, тим більше, що серед біженців були і священники³⁹.

Попри складну ситуацію, вигнанці зуміли зберегти і розвинути діяльність своїх куль турно-мистецьких товариств. До 1997 р. діяло три таких товариства у вигнанні, а саме “Осиф Костелник” з Вуковара, “Яким Гарді” з Петровців та “Яким Говля” з Миклушевців⁴⁰.

22 травня 1993 р. відбулися засновницькі збори КМТ русинів та українців Винковців. Крім місцевих русинів, у них брали участь і біженці з Миклушевців, Вуковара і Петровців⁴¹. У 1993 р. у Винковцях відбулися гуманітарна акція і концерт для 200 біженців⁴². 30 жовтня 1994 р. там же СРiУ організував зустріч 400 вигнаних русинів й українців. Це був інформаційно-музичний захід, вечір пам’яті⁴³.

Усі вигнанці хотіли повернутись у свої домівки, але реалізація цих прагнень відкладалася на невизначений час. На новому місці молоді русини й українці влаштувалися на роботу, а отже, могли там залишитися. Це становило загрозу для такої незначної меншини, оскільки без молоді у неї не було б майбутнього. Небезпідставними були побоювання, що русини й українці Хорватії зникнуть як громада. До того ж у вигнанні опинилася значна частина інтелігенції та духовенства як носіїв національної свідомості⁴⁴.

У 1995 р. Хорватія, відмовившись від пасивної позиції, вдалася до тактики рішучих дій, спрямованих на відновлення свого суверенітету на територіях, контрольованих країньськими сербами.

Русини та українці вітали акції хорватської армії у травні (“Блиск”) і серпні (“Буря”) 1995 р., якими вона повернула собі більшість земель. Площа контрольованих сербами територій Хорватії зменшилась у п’ятеро (від 25 % до 5 %). Однак у Східній Славонії, де проживало найбільше русинів і українців, сербська влада зберігалася⁴⁵.

Повернення Східної Славонії, де розташовані Петровці, Вуковар, Миклушевці, передбачалося робити поступово і під контролем УНТАЕС (Перехідної адміністрації ООН). За резолюцією Ради Безпеки ООН від січня 1996 р., Подунав’я мало бути мирно реінтегроване до складу Хорватії не пізніше січня 1998 р. Завдання УНТАЕС полягало у встановленні миру на цій території та відновленні довоєнної мультиетнічної картини регіону⁴⁶. Перехідна адміністрація повинна була сприяти поверненню біженців та вигнанців, яким надавалося право отримати своє майно⁴⁷. Після підписання ердутських та дейтонських (1995 р.) домовленостей у Східну Славонію планувалося повернути 80–100 тис. вигнанців (без врахування сербів), у тому числі русинів й українців⁴⁸.

Відповідно до плану реінтеграції Подунав’я, вигнанців було поділено на чотири категорії. До першої входили особи, члени родини яких залишилися на окупованих територіях і їх необхідно було возз’єднати – для цього достатньо було письмового дозволу від УНТАЕС.

До другої категорії потрапили ті вигнанці, чії будинки не були серйозно пошкоджені і де ніхто не проживав. У цьому випадку було доволі складно отримувати такі дозволи від УНТАЕС, яка ставила їх у залежність від процесу повернення у Хорватію країньських сербів, що емігрували внаслідок “Бурі” у 1995 р. Навіть якщо вдавалося добути такий дозвіл, повернення могло виявитися проблематичним. Так, русин Янко Тиркайло, повернувшись до Петровців з дозволом від миротворців, застав у своєму будинку сербку, яка домоглася, щоб поліція УНТАЕС заборонила йому наблизитися до свого ж обійстя⁴⁹.

Третя категорія вигнанців мала повертатися до будинків, в яких уже жили серби. Ті ж вимагали, аби хорватський уряд виділив житло або кошти, на які вони могли б придбати його десь у Сербії чи Боснії і Герцеговині.

Четверту категорію становили ті громадяни, чії будинки були повністю зруйновані. Тут уже не було проблем з УНТАЕС – залишалося тільки сподіватись на допомогу від держави у будівництві житла⁵⁰.

26 червня 1998 р. Хорватія прийняла “Програму повернення і турботи про вигнанців, біженців і розселених осіб” (“Program povratka i zbrinjavanja prognanika,

izbjeglica i raseljenih osoba”)⁵¹. За цим документом, право на повернення отримали усі особи, які з різних причин залишили свої домівки⁵². Згідно з цією програмою, до 2002 р. Хорватія мала забезпечити повернення до Подунав'я 88,5 тис. осіб. Це мало б коштувати державі 22,5 млрд. Кун⁵³.

Повернення відбувалося нелегко. Так, станом на вересень 1998 р. до Миклушевців повернулося 112 із 316 вигнанців⁵⁴. При цьому виникла певна напруженість у стосунках між вигнанцями, які поверталися до Петровців та Миклушевців, і тими, хто пережив окупацію на місці⁵⁵.

19 грудня 1997 р. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію № 1045, якою підтвердила завершення мандату УНТАЕС 15 січня 1998 р.⁵⁶ До жовтня 1998 р. у Східній Славонії було розгорнуто Групу підтримки цивільної поліції ООН у складі 180 осіб. Восени того ж року Група передала свої функції місії НБСС у Республіці Хорватія⁵⁷. Після цього реінтеграція Східної Славонії в адміністративно-правову систему Хорватії була завершена.

Викладений матеріал дає підстави констатувати, що хорватсько-сербська війна значно погіршила становище русинсько-української меншини Хорватії, особливо у її східній частині. Війна посилила міжнаціональний антагонізм, спричинила практику етнічних чисток і виникнення величезної кількості біженців та вигнанців. Вигнанці здебільшого втратили міжособистісні контакти. Наслідком цього стало призупинення культурного, освітнього, духовного та релігійного життя діаспори. Виникла небезпека розселення або навіть зникнення українсько-русинської громади Хорватії.

Процес повернення біженців у рідні домівки розтягнувся у часі та потребував значних витрат і зусиль, а війна ще довго впливатиме на свідомість русинів й українців Хорватії, адже у ній вони зазнали більших втрат і страждань, ніж під час двох світових воєн.

Війна в Хорватії значно змінила кількість і розташування української громади в цій країні. Не усі вигнанці й біженці повернулись у свої домівки, про що свідчать результати перепису 2001 р. Депортації та добровільне переселення прискорили асиміляційні процеси у середовищі русинсько-української меншини. Отже, війна, як і спричинений нею масовий характер міграції серед русинів та українців, вкрай негативно позначилися на розвитку нашої діаспори в Хорватії.

1. Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. Mikluševci, 2001.
2. Zivic D. Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog rata i poraca // Stvaranje hrvatske drzave i Domovinski rat / Zdenko Radelic ... \et al.\. Zagreb, 2006. S.471.
3. Киш М. Зоз летного зашеданя Собору // Нова думка (загреб). 1993. № 98/99. С.8.
4. Šakić V., Raboteg-Šarić Z., Brajša-Žganec A. Uzroci progonstva i obilježja hrvatskih prognanika u kontekstu izbjegličkog problema u svijetu // Društvena istraživanja. Zagreb. 4–5 / God. 2 (1993). Br. 2–3. Ožujak – lipanj 1993. S.389–390.
5. Трагедія Хорватії // Нова думка. 1992. № 92/93. С. 36; Spajić V. Hrvatska razotkriva Janusa. Zagreb, 1992. S.52–53.
6. Šakić V., Raboteg-Šarić Z., Brajša-Žganec A. Uzroci progonstva i obilježja hrvatskih prognanika u kontekstu izbjegličkog problema u svijetu. S.389–390.
7. Такач Г. Прегнати и вибеженци велька терха за Горватску // Нова думка. 1992. № 94/95. С.6–7.
8. Такач Г. Петровци спадли медзи остатніма // Нова думка. 1992. № 94/95. С.14.
9. Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. S.48.
10. Такач Г. Миклошевска воєна хронологія // Нова думка. 1992. № 94/95. С.10.
11. Миливоевич Ц. Пушце нас най жиеме // Нова думка. 1992. № 94/95. С.23.
12. Такач Г. Миклошевска воєна хронологія // Нова думка. 1992. № 96/97. С.8.

13. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991. – 1993. g. (1) // Нова думка. 1998. № 105. С.41.
14. Етноцид та вигнання // Нова думка. 1992. № 94/95. С. 24; Ініціативна група фонду допомоги українцям з Мюнхену // Нова думка. 1992. № 96/97. С.15.
15. Єременко М. Хто зупинить геноцид на Балканах? // Нова думка. 1992. № 94/95. С.25; Лист до президента України // Нова думка. 1992. № 94/95. С.40.
16. Jolić S. “Мушим найсц синов гроб” // Нова думка. 1993. № 98/99. С. 13.
17. Слово представників Союзу на форуму українців // Нова думка. 1992. № 94/95. С.46.
18. Там само; Kiš M. Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinici i danas se bore protiv fašizma // Rusini i Ukrajinici u Republici Hrvatskoj (1991-1995). Zagreb, 1995. S.19.
19. Kiš M. Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinici i danas se bore protiv fašizma. S.19.
20. Takač M. KUD “Osif Kostelnik” – Vukovar // Rusini i Ukrajinici u Republici Hrvatskoj (1991–1995). S.84.
21. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991.–1993. g. (2) // Нова думка. 1998. № 106. С.44.
22. Гаргаї Г. Прегнати вуковарци За Вилію у будинку Крижевського владичества // Нова думка. 1991. № 90/91.С.43.
23. Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. S.67–68.
24. Тимко О. Союз в новому приміщенні // Нова думка. 1997. № 101/102. С.23 (22-23).
25. Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. S.36, 53; Симонович М. Пасторальне обслуговане вигнаних вирних у Доним Михольцу // Нова думка. 1997. № 101/102. С.85–86.
26. Такач Г. Петрови спадли медзи остатніма // Нова думка. 1992. № 94/95. С.17–18.
27. Симонович М. Пасторальне обслуговане вигнаних вирних у Донім Михольцу. С.85–86.
28. Такач Г. Конечно и у Винковцох основане КД Русинох и Українцяx // Нова думка. 1993. № 98/99. С.29.
29. Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. S.66.
30. Миклошевчане задзеквали уряду за прегнатих // Нова думка. 1993. № 98/99. С.12.
31. Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. S.88, 100.
32. Popis mještana sela Mikluševaca koji su smješteni u Vinkovci «Hotel Slavonja» depadans // Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. S.73–75.
33. Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. S.67.
34. Ibid. S.102, 103.
35. Ibid. S.52, 58.
36. Ibid. S.52, 94.
37. Бурда С. Висока українська делегація у Хорватії // Нова думка. 1992. № 96/97. С.31.
38. Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. S.67–68.
39. Ibid. S.107.
40. Бурда С. Із діяльності Союзу у 1997 році // Нова думка. 1997. № 101/102. С.29.
41. Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. S.87.
42. Kiš M. Ne plačimo, stisnimo zube, zapjevajmo s pouzdanjem u sebe i Hrvatsku Domovinu // Rusini i Ukrajinici u Republici Hrvatskoj (1991–1995). S.61.
43. Svjetski zapažena akcija našega Saveza: Obilježavanje tužne obljetnice zločina totalitarnističko-autoritarnog sta- ljinističkog komunističkog režima // Rusini i Ukrajinici u Republici Hrvatskoj (1991–1995). S.59–60.
44. Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. S.67; Hrvatska brani i manjine // Večernji list (Zagreb).15.04.1992. S.3.
45. Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. S.108; Tomac Z. Kako se stvara hrvatska država. Zagreb, 1996. S.104.
46. Киш М. Мандат УНТАЕС-у и реинтеграция // Нова думка. 1997. № 101/102. С.7–8.
47. Temeljni sporazum o Istočnoj Slavoniji, Baranji i Zapadnom Srijemu // Tatalović S. Manjijski narodi i manjine. Zagreb, 1997. S.284–285.
48. Тимко О. Актуальна розгварка зоз паном м.р. Мирославом Кишом // Нова думка. 1997. № 101/102. С.12.
49. Такач Г. О статусох прегнатих // Нова думка. 1997. № 101/102. С.16–17.
50. Там само.

51. Program povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba N.n. 92/98 - Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o područjima posebne državne skrbi (N.n. 88/02) ukida točke 9., 10. i 14. (Postupci povratka) Programa // <http://www.povratak.hr/default.aspx?id=41>
52. Киш М. Зоз Горватского державного сабору и Влади Републики Горватскей // Нова думка. 1997. № 104. С.10.
53. Там само. С.11.
54. Бичанич Ю. Ожили миклошевски улічки // Нова думка. 1998. № 105. С.21.
55. Бичанич Ю. Проф. Томислав Рускай // Нова думка. 1998. № 104. С.40; Бики Ђ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. S.82, 128.
56. Pavličević D. Povijest Hrvatske. Zagreb, 2000. S.559.
57. Страны мира. Справочник 1999. Москва, 1999. С.446.

Микола Нагірний

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ СЛАВОНСЬКОГО БРОДУ (ХОРВАТІЯ) НАПРИКІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано особливості збереження національної ідентичності українською діаспорою на прикладі хорватських українців. Описано загальний стан вивчення даного питання, підкреслено майже повну відсутність наукових розвідок з цієї теми. На підставі опису, аналізу й порівняння досліджено характер, методи і масштаби діяльності української діаспори Східної Славонії. Розглянуто історію зародження та розвитку русинсько-української спільноти у Хорватії та Славонському Броді як регіональному центрі зокрема. Висвітлено різноманітні прояви культурницької діяльності тамтешньої діаспори – маніфестації, вечорниці, робота гуртків та секцій, конференції, видавнича справа, “круглі столи” тощо. Акцентовано увагу на умовах діяльності хорватських русинів й українців під час хорватсько-сербської війни, яка суттєво вплинула на їхнє життя. Охарактеризовано зовнішній аспект активностей місцевого товариства, його зв'язки з Україною та країнами, де мешкає русинсько-українська діаспора, показано форми та активність цих контактів. Підкреслено проблему постійної нестачі коштів для ефективної діяльності громади, що, втім, не завадило організувати активне культурно-просвітнє життя. Показано велике значення діяльності української громади регіону у справі збереження власної національної ідентичності.

Ключові слова: русини, українці, Хорватія, Славонський Брод, регіональне товариство, маніфестації.

У сучасному глобалізованому світі важливого значення набуває збереження національної ідентичності.

Особливо актуально це завдання стоїть перед малими народами, національними меншинами та діаспорами.

Україна має потужну діаспору у світі. Найдавнішою нашою діаспорою вважається південнослов'янська. Переселення на Балкани розпочалося з середини XVIII століття і тривало аж до міжвоєнного періоду.

Вихідці з українських земель переселялися на територію південних слов'ян кількома хвилями. Переселенці, які прибували сюди з середини XVIII ст. до кінця XIX ст., ідентифікували себе як русини; ті ж, хто переселялися з кінця XIX ст., вже переважно називали себе українцями. Власне на територію Хорватії емігранти з України почали прибувати з 1830-х років.

З розпадом Югославії у 1990-х роках місцеві українці опинилися у кількох незалежних державах, зокрема, у Хорватії. Незважаючи на невелику чисельність (6 тисяч за переписом 1991 р.) і хорватсько-сербську війну 1991–1995 років, українська громада зуміла вижити і проводити різноманітну культурно-просвітню діяльність.

Без сумніву, в Україні присутній інтерес науковців до вивчення діаспори. Однак хорватські українці не були предметом детального аналізу. Вивченню культурного

життя наших земляків у Хорватії у спеціальній літературі приділено обмаль уваги. Його досліджували тільки поодинокі місцеві ентузіасти – В. Костельник, Г. Такач тощо, а також хорватська дослідниця З. Злоді. В Україні ж цими питаннями побіжно займалися лише О. Іванченко та М. Нагірний. Проте власне українці Славонського Броду не були у полі зору науковців. Тож ми розглянемо діяльність української громади наприкінці ХХ століття на прикладі одного з тамтешніх осередків – Славонського Броду, дослідимо характер, методи і масштаби цієї діяльності. Усе вищевказане і є завданнями даної статті.

Об'єктом дослідження є русини й українці Славонського Броду та їхні організації. Предметом дослідження виступає діяльність русинсько-українських товариств краю у різноманітних її проявах.

Життя русинсько-української громади Хорватії мало два основні культурно-географічні полюси: Славонія, в якій мешкала більшість діаспори, і Загреб – культурний центр Республіки [1, с. 224].

У другій половині ХХ ст. інтереси нащадків переселенців з українських земель представляв Союз русинів і українців Хорватії (СРiУ). На регіональному рівні русини й українці були організовані в культурні (КТ), культурно–мистецькі (КМТ) або культурно–просвітні (КПТ) товариства.

Перші регіональні товариства були створені у Петровцях, Миклушевцях (у повоєнний час) і Вуковарі (1968 р.), далі створювались подібні організації у Загребі, Славонському Броді, Раєвому Селі, Осієку.

Найпоширенішою формою щорічних зустрічей у товариствах були традиційні культурно–розважальні вечори, у народі відомі під назвою “бали” (рідше – “вечорниці”). Це були вечори пісні, танцю та іншого розважального змісту.

Крім “балів”, товариства організували та проводили і т.зв. “маніфестації” – огляди культури та творчості. У місцевостях, де проживали русини й українці, найві- домішими маніфестаціями були “Петровський дзвін”, “Липовлянські зустрічі”, “Винковацькі осені”, “Миклушевці”.

Із початком югославської кризи та дезінтеграцією СФРЮ товариствам було складно проводити свою діяльність. Під час хорватсько–сербської війни робота багатьох товариств узагалі завмерла [2, s. 8].

Українське товариство у Славонському Броді було засноване в 1979 р. як фольклорна секція тодішнього Робітничого культурно–мистецького товариства “Дюро Дякович” [3, с. 19]. Діяльність учасників секції була дуже активною, і за п’ять років вона вже мала 90 членів. При секції, яка за масовістю та активністю нагадувало окреме товариство, працювали гурти танцю, хору та музики. Крім того, секція з успіхом організувала українсько–русинські вечорниці. Серед основних проблем товариства були відсутність приміщення та фінансових засобів [1, с. 223].

Коли кількість членів української секції зроста, 16 березня 1985 р. було створено окреме Культурно– мистецьке товариство “Іван Сенюк–Вуйко”. При товаристві засновано танцювальний, драматичний, музичний, речитативний та вишивальний гуртки. На перші вечорниці, організовані товариством 5 квітня 1985 року, прийшло понад 400 українців і русинів [1, с. 223–224; 3, с. 19].

З 1994 р. (за іншими даними – з 1993 р. [4, s. 96]) товариство отримало нову назву – КПТ “Україна”, хоча питання про перейменування піднімалося ще у 1991 р. [1, с. 242; 5, с. 15].

Товариство, як і інші подібні русинсько-українські організації, щорічно (у третю суботу січня) проводило традиційні культурно-розважальні вечори – бали. Такий вид діяльності товариства став традицією, а водночас і одним із видів презентації культури українців та русинів на тих просторах.

На вечорницях товариство представляло річну роботу всіх своїх секцій. Вхід на вечір був платним і недешевим. Тамтешні бали відвідували й гості з Каніжі, Сибіня, Вуковара та інших міст. Програми вечорів складали танці, пісні, веселі конкурси.

На вечорницях Культурно-просвітнього товариства “Україна” частими гістьми були представники посольства України в Хорватії, посадовці СРІУ, священники, представники інших товариств [6, с. 20].

Напередодні хорватсько-сербської війни у товаристві “Іван Сенюк–Вуйко” працювало два професійних хореографи, були придбані нові костюми; але фінансові негаразди не дозволяли проводити масштабну діяльність, крім своїх культурно-розважальних вечорів і “Петровського дзвону”; товариство рідко гостювало поза власним регіоном [7, с. 24].

Товариство свою роботу перервало під час війни 1991–1995 років, коли й усі інші товариства міста не працювали. Саме тоді (у 1991 р.) у Славонському Броді було сформовано перший регіональний Кризовий комітет русинів й українців, який тимчасово перейняв функції товариства [5, с. 15].

Незважаючи на близькість лінії фронту, КПТ “Україна” у тяжких воєнних умовах залишилось у своєму приміщенні, зумівши зберегти народні костюми й інструменти. КПТ відновило діяльність у жовтні 1993 р., в основному роботою з дітьми [8, с. 41]. Омолодивши склад, воно представляло свою діяльність у трьох секціях: фольклорно-танцювальній, музичній і вокальній [2, с. 8].

Члени товариства виступали на багатьох маніфестаціях у країні і за кордоном, зокрема на міжнародних фестивалях у Трієсті (Італія), Копері (Словенія), на оглядах фольклору в Хорватії – у Бродсько-Посавській жупанії, на “Винковацьких осенях”, в Осієку, на маніфестації культури “Липовляни–94” іт.д. [2, с. 8; 4, с. 96].

Активна робота товариства переривалася тільки під час найінтенсивніших нападів сербів на Славонський Брод. Можливо, завдяки тому, що хорватські війська зуміли відстояти це місто, КПТ “Україна” вийшло з війни з порівняно незначними втратами.

Станом на середину 1990-х рр. товариство налічувало близько 80 активних і стільки ж інших членів [4, с. 96].

КПТ “Україна” було організатором маніфестації культури русинів і українців Хорватії “Славонський Брод”, яка щороку проводилась у цьому місті. Так, у рамках цієї маніфестації 3 червня 1995 р. відбулася зустріч і “круглий стіл” на теми: “Поселення русинів на хорватську територію”, “Поселення українців на простір Бродсько-посавської жупанії”, “Культура й освіта русинів і українців Республіки Хорватія”. У дискусіях круглого столу брали участь чимало русинських, українських і хорватських учених, культурних, освітніх діячів із Загреба, Славонського Броду, Осієка, Винковців й інших міст Хорватії.

Там же була презентована книга “Русини й українці в Республіці Хорватії (1991–1995)”, а також представлені фотовиставка про страждання русинів і українців у хорватсько-сербській війні, твори художників з Хорватії, Боснії, України, тканини та вишивки русинів з Доніх Андрієвців. Усі ансамблі й учасники маніфестації культури русинів і українців пройшлися процесією містом [9, с. 77–78].

На міжнародному рівні плідна співпраця і теплі стосунки склались між культурно-просвітницьким товариством “Україна” та народним самодіяльним ансамблем танцю “Дружба” (Чернігів).

У 1996 р. делегація товариства “Україна” відвідала Україну. 20 вересня було підписано Угоду про співпрацю Палацу культури хіміків міста Чернігова, народного самодіяльного ансамблю танцю “Дружба” та Культурно-просвітнього товариства “Україна” (Славонський Брод).

Від угоди чекали багато: навчити дітей гарно танцювати, співати українських пісень, говорити правильною українською мовою; щоб вони, приїхавши на стажування

в Україну, одержавши добру освіту, повернулися до Хорватії, щоб із новими знаннями працювати в Союзі русинів і українців [10, с. 31].

Наприкінці серпня 1997 р. із візитом у відповідь народний ансамбль танцю “Дружба” з м. Чернігова гостював у Хорватії [11, с. 74].

21 серпня 1998 р. до Чернігова поїхало 40 членів Культурно–просвітнього товариства “Україна” – пісенно–танцювальний ансамбль з підготовленою культурно–мистецькою програмою і репертуаром з народних українських і хорватських пісень та українських танців. Окрім Чернігова, гості відвідали Київ, Славутич, Переяслав–Хмельницький [12, с. 18].

У 1999 р. уперше після війни були відновлені контакти між товариствами “Україна” зі Славонського Броду та КПТ “Тарас Шевченко” з Баня Луки (Боснія) [6, с. 20].

Українці Славонського Броду взяли активну участь у створенні відділення Хорватсько–українського товариства у місті [13, с. 31].

У 1994–99 рр. товариство очолював Іван Коротатницький. Протягом цих років КПТ “Україна” провело 65 успішних виступів і загалом реалізувало свої плани.

У 1999 р. головою КПТ “Україна” обрано Миколу Застрижного. Купівля нових костюмів та поглиблення співпраці з чернігівським ансамблем “Дружба” стали одними із основних завдань нової Президії [14, с. 17].

Товариство постійно відчувало фінансові проблеми. Йому не вистачало коштів для великої кількості заходів, для збереження дорогих костюмів тощо [3, с. 19].

КПТ “Україна”, поряд із Союзом русинів і українців РХ, у вересні 2000 р. було організатором однієї з головних маніфестацій – “100–річчя українців у Хорватії” (15–17 вересня 2000 р.) [15, с. 2]. Її покровителем був президент Хорватії С. Месич. Прибули делегації українських організацій із різних країн, а також високі представники з України.

Таким чином, впродовж розглядуваного періоду Славонський Брод залишався одним із ключових культурних центрів русинсько–української меншини Хорватії. Тут працювало потужне регіональне товариство з низкою секцій, яке в рамках культурних маніфестацій та програм організувало культурні маніфестації, виставки, інші заходи. Не зважаючи на несприятливі умови, спричинені хорватсько–сербською війною, можна констатувати розширення діапазону діяльності нашої діаспори у Славонському Броді та збільшення ваги товариства серед подібних організацій Хорватії. Однак таке зростання на фоні зменшення чисельності русинсько–української громади Хорватії не є запорукою успішного розвитку товариств у найближчому майбутньому. Адже якщо не буде достатньої кількості активістів – не існуватимуть і регіональні товариства.

Зрозуміло, що у даній статті неможливо охопити увесь спектр діяльності української громади Славонського Броду наприкінці ХХ ст. Однак, сподіваємося, невдовзі подальші розвідки з цієї теми максимально доповнять загальну картину життя нашої діаспори у Східній Славонії.

Список використаних джерел

1. Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках / О. Румянцев. – Київ, 2008. – 256 с.
2. Sikorski V. Izvještajno razdoblje Saveza Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske – odsjek u epopeji nacionalne manjine u Domovinskom ratu / V.Sikorski // Rusini i Ukrajinaci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S.Burda]. – Zagreb, 1995. – S. 5–9.
3. Застрижний М. Вечорниці в Славонському Броді / М. Застрижний // Нова думка. – 1999. – № 107. – С.19.
4. Zastrižni N. KPD “Ukrajina” u Slavonskom Brodu / N.Zastrižni // Rusini i Ukrajinaci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S.Burda]. – Zagreb, 1995. – S.96.
5. Застрижний М. Засновано кризовий комітет КМТ у Славонському Броді / М.

- Застрижний // Нова думка. – 1991. – № 90/91. – С. 15.
6. Застрижний М. У Славонському Броді організовано Бал 99 / М. Застрижний // Нова думка. – 1999. – № 107. – С. 20.
  7. Костелник В. Невистага діялносц у култури нашого народу / В. Костелник // Нова думка. – 1991. – № 86. – С. 23–25.
  8. Стрехалюк В. “Україна” – культурно–освітнє товариство з Сл. Броду / В. Стрехалюк // Нова думка. – 1994. – № 100. – С. 41.
  9. Бурда С. Маніфестація култури Славонський Брод 1995 / С. Бурда // Нова думка. – 1997. – № 101–102. – С. 77–79.
  10. Луконіна В. Українці Хорватії на землі батьків / В. Луконіна // Нова думка. – 1997. – № 101–102. – С.31–32.
  11. Тимко О. Народний ансамбль танцю “Дружба” з м. Черні- гова гостював в Хорватії / О. Тимко // Нова думка. – 1997. –№ 101–102. – С. 74.
  12. Бурда С. КПД “Україна” в Чернігові / С. Бурда // Нова ду- мка. – 1998. – № 105. – С. 18–19.
  13. Miškiv I.–J. Ogranak Hrvatsko–Ukrajinskog društva u Slavonском Brodu / I.–J.Miškiv // Нова думка. – 1998. – № 106. – С.31–32.
  14. Застрижний М. Виборчі збори КПТ “Україна” у Славонсь- кому Броді / М. Застрижний // Нова думка. – 1999. – № 108. – С.17.
  15. Бурда С. Маніфестація “100 років українців у Хорватії” / С. Бурда // Нова думка. – 2000. – № 113. – С. 2–5.

Микола Нагірний

ВУКОВАР ЯК ЦЕНТР КУЛЬТУРНИЦЬКОГО ЖИТТЯ РУСИНІВ ТА УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ НАПРИКІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ

Розглянуто історію зародження та розвитку русинсько–української спільноти у Вуковарі. Висвітлено різноманітні прояви культурницької діяльності тамтешньої діаспори. Охарактеризовано зовнішній аспект активностей місцевого товариства.

Ключові слова: *русини, українці, Хорватія, Вуковар, регіональне товариство.*

В умовах глобалізації важливого значення набуває збереження ідентичності (а подекуди й самого існування) малих народів та національних меншин. Це є особливо актуальним для нашої діаспори, розкиданої по світі.

Однією з найдавніших українських діаспор є переселенці, які живуть на Балканах, зокрема, в Хорватії. Парадоксально, але вивченню культурного життя наших земляків у Хорватії у спеціальній літературі приділено обмаль уваги. Його досліджували тільки поодинокі місцеві ентузіасти – В.Костельник [1], Г.Такач [2] тощо. В Україні ж цими питаннями ніхто не займався. Тож наша мета – заповнити цю прогалину і розглянути перебіг культурно–мистецького розвитку української діаспори Хорватії на прикладі одного з її центрів у місті Вуковар, з наголосом на останніх роках ХХ століття.

Об'єктом дослідження є русини й українці Вуковара та їхні організації. Предметом дослідження виступає діяльність русинсько–українських товариств краю у різноманітних її проявах.

Слід зазначити, що тамтешня українська діаспора існує паралельно під двома назвами – «русини» й «українці», що зумовлено неоднаковим часом їх переселення (до і після українського національного відродження).

У Вуковар русини переселялись ще на початку ХІХ століття із сербської Воєводини, а після Другої світової війни – і з інших районів Балкан [3, с.27].

18 лютого 1968 р., за тиждень до створення центральної організації діаспори – Союзу русинів і українців (СРiУ), у Вуковарі було засновано культурно–мистецьке товариство (КМТ) «Осиф Костелник», хоча культурно– розважальні вечори там проводились ще з 1966 р. [1, с.42–44].

На початку діяльності йому бракувало коштів та фахових знань. Все це компенсувалось великим ентузіазмом та любов'ю до рідної культури. На солідніший рівень КМТ вийшло, коли йому на поміч прибули фахівці з тодішньої Чехословаччини [2, с.82].

Початково товариство було розподілено на дві секції – українську і русинську. При товаристві був заснований драматичний гурток, який поставив декілька п'єс. Згодом почали працювати гуртки танців і музики. Також упродовж чотирьох років діяли курси української мови. Товариство організувало вечорниці, концерти та інші культурні ініціативи [4, с.222].

Фольклорна секція мала три вікові групи: наймолодша, молодіжна та ветеранська. Вони активно виступали на культурно–розважальних вечорах русинів і українців

Вуковара, Осієка, регіональних оглядах фольклору, на маніфестаціях «Петровський дзвін», «Винковацькі осени», «Червона ружа». Паралельно працювала вокальна секція [2, с.83–84].

Співочий квартет «Калина» з Вуковара», чії пісні транслиували і на хорватському ТБ, був офіційним представником Союзу русинів і українців Югославії 13–17 червня 1991 р. у Луцьку, де відбувся перший міжнародний фестиваль українського фольклору «Берегиня» [5, с.6].

Товариство мало й низку недоліків, серед яких – затісне приміщення та недостатня увага підготовці молодого зміни [6, с.29].

До хорватсько–сербської війни КМТ «Осиф Костелник» було одним з найбільш розвинутих. Тут успішно діяли секції хорового співу, а також драматична, фольклорна, музична [7, с.91]. Традиційно в останню суботу січня у Вуковарі відбувалися культурно–розважальні вечори. Це найдавніша і одна з наймасовіших маніфестацій русинсько–української меншини.

Хороші результати в роботі КМТ перервала сербська агресія проти Республіки Хорватія.

Більшість активних членів товариства стали на захист свого міста. Пізніше деякі з них були нагороджені Указом Президента Хорватії Ф.Туджмана. Під час оборони Вуковара були вбиті або пропали безвісти близько 100 русинів й українців, переважно активні члени товариства. Більшість із тих, хто залишилися в живих, були відведені у сербські табори. Приміщення КМТ було зруйноване вщент, народні костюми і все обладнання згоріло. Чимало активістів товариства як вигнанці були розміщені по всій Хорватії [2, с.84].

Без багатьох членів, без костюмів та інструментів КМТ «Осиф Костелник» все ж відновило свою діяльність. У 1992 р. члени вуковарського товариства повертаються із сербських таборів та згуртовуються у Загребі [8, с.31].

КМТ «Осиф Костелник», перебуваючи у вигнанні, зуміло зібрати своїх членів, організувати фольклорно–танцювальну і музичну секції, культурно–розважальні вечори. Брало участь у культурних маніфестаціях, виступало на святкуванні Дня державності у Поповаці, на маніфестації «Липовляни–94», на «Винковацьких осенях» та ін. [9, с.32].

До 1995 р. товариство позичало костюми в товариств з Липовлян, Загреба та Осієка. Потім (за фінансової підтримки СРiУ) виготовили власними руками русинські костюми, а українські придбали 1996 р. у Києві [10, с.132].

Вуковарське КМТ, попри те, що його керівний комітет тимчасово перебував у Загребі, було одним із найактивніших та найпотужніших. Воно виступало як у Хорватії, так за її межами. Зокрема, 1997 р. «Осиф Костелник» виступав на «Лемківській ватрі» (Ждиня, Польща), 1998 р. – у Свиднику (Словаччина), 1999 р. – у Німеччині [11, с.13].

Тривалий час КМТ не могло повернутися до Вуковара: місцевий Будинок культури був зруйнований, тож займатися не було де. Свій традиційний вечір вуковарці організували у Загребі п'ять років поспіль [12, с.7]. І тільки у 1999 р. цей захід повернувся до Вуковара.

Наприкінці того ж року КМТ «Осиф Костелник» разом з керівництвом СРiУ (яке повернулось у Вуковар як у давній осередок діаспори) переселилось у власне нове приміщення.

З розколом у середовищі русинсько–української громади у Вуковарі в 2003 р. було створено КПТ «Іван Франко», яке увійшло до Української громади Хорватії. Українську культуру товариство розвиває у трьох секціях: поезії, українських народних звичаїв та ремесел, хорових колективів [13].

Таким чином, впродовж розглядуваного періоду Вуковар залишався одним із ключових культурних центрів русинсько–української меншини Хорватії. Тут працювало потужне регіональне товариство з низкою секцій, яке в рамках культурних маніфестацій та програм організувало культурні маніфестації, виставки, інші заходи. Не зважаючи

на несприятливі умови, спричинені хорватсько–сербською війною, можна констатувати зростання діапазону діяльності нашої діаспори у Вуковарі.

Список використаних джерел

1. Костелник В. Три децениї діяльності КМД «Осиф Костелник» Вуковар (1968–1991–1998) (1) / В.Костелник // Нова думка. – 1998. – №105. – С.42–44.
2. Такач М. KUD «Osif Kostelnik» – Vukovar / М.Такач // Rusini i Ukrajinци u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S.Burda]. – Zagreb, 1995. – S.82–86.
3. Simunović J. Rusini i Ukrajinци u Republici Hrvatskoj – doseljenje i stanje prije 1991. g. / J.Simunović // Rusini i Ukrajinци u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S.Burda]. – Zagreb, 1995. – S.25–29.
4. Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках / О.Румянцев. – Київ, 2008. – 256 с.
5. Ляхович М. На святі «Берегиня» у Луцьку в Україні: вуковарці і кулянці / М.Ляхович // Нова думка. – 1991. – №89. – С.6.
6. Дудаш Б. Ярослав Блотний – зустрічі і розмови / Б.Дудаш // Нова думка.– 1990. – №84. – С.28–29.
7. Павлович П. Човекови остава лем емоційно прилапиц факти и жиц з німа / П.Павлович // Думки з Дунаю. – 2010. – №12. – С.91–93.
8. Такач Г. Вуковарски бал Русинох и Украјинцох и у Загребе / Г.Такач // Нова думка. – 1994. – №100. – С.31–32.
9. Sikorski V. Izvještajno razdoblje Saveza Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske – odsjek u eropereji nacionalne manjine u Domovinskom ratu / V.Sikorski // Rusini i Ukrajinци u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S.Burda]. – Zagreb, 1995. – S.5–9.
10. Костелник В. 40 роки Союзу Русинох и Украјинцох Републики Горватскеј / В.Костелник, Г.Такач. – Вуковар, 2008. – 296 с.
11. Такач Г. Нацива делегациї Союзу Русинох и Украјинцох РГ до Словацкеј и Польскеј / Г.Такач // Нова думка. – 1999. – №109. – С.13–14.
12. Тимко О. Актуална розгварка зоз председательом Союзу РиУ РГ мр. Иринейом Мудрим / О. Тимко // Нова думка. – 1998. – №104. – С.7–9.
13. Semenjuk I. KPD Ukrajinaca «Karpati». Pregled rada društva u 2008. godini [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.karpati.hr/arhiva/Pregled%20rada%20KPD%20Ukrajinaca%20Karpati%20u%202008.%20godini.pdf> – Назва з екрану.

Микола Нагірний

ПЕТРОВЦІ ЯК ОСЕРЕДОК КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ РУСИНСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ХОРВАТІЇ

Розглянуто історію зародження та розвитку русинсько-української спільноти у Петровцях. Висвітлено різноманітні прояви культурницької діяльності тамтешньої діаспори. Охарактеризовано зовнішній аспект активностей місцевого товариства.

Ключові слова: *русини, українці, Хорватія, Петровці, регіональне товариство*

В умовах глобалізації важливого значення набуває збереження ідентичності (а подекуди й самого існування) малих народів та національних меншин. Це є особливо актуальним для нашої діаспори, розкиданої по світі.

Однією з найдавніших українських діаспор є переселенці, які живуть на Балканах, зокрема, в Хорватії. Парадоксально, але вивченню культурного життя наших земляків у Хорватії у спеціальній літературі приділено обмаль уваги. Його досліджували тільки поодинокі місцеві ентузіасти – В.Костельник, Г.Такач [6; 12] тощо. В Україні ж цими питаннями ніхто не займався. Тож наша мета – заповнити цю прогалину і розглянути перебіг культурно-мистецького розвитку української діаспори Хорватії на прикладі одного з її центрів у селі Петровці, з наголосом на останніх роках ХХ століття.

На наш погляд, 1990-ті роки – одне з найважливіших десятиліть в історії Хорватії. Саме впродовж цього періоду було проголошено її незалежність, яку вдалося відстояти у хорватсько-сербській війні, відбувалося становлення державності та її інститутів. Цей період є одним із визначальних і для русинсько-української меншини: вона пройшла випробування війною, відбулися важливі зміни у законодавчому забезпеченні прав меншин, в організаційному розвитку нашої діаспори.

Об'єктом дослідження є русини й українці Петровців та їхні організації. Предметом дослідження виступає діяльність русинсько-українських товариств краю у різноманітних її проявах.

Слід зазначити, що тамтешня українська діаспора існує паралельно під двома назвами – «русини» й «українці», що зумовлено неоднаковим часом їх переселення (до і після українського національного відродження).

У Хорватії проживає невелика русинсько-українська діаспора (4,3 тис. осіб за переписом 2001 р.). Лише у двох селах русини та українці складають понад 50% населення – Петровці та Миклушевці [22, с. 4–5].

У Петровці русини прибувають у 1834 р. [36, с. 20], хоча існують припущення, що перші переселенці опинилися тут між 1765 і 1810 рр., або навіть ще у ХІІІ столітті [27, с. 100, 103–104].

Свого кількісного максимуму населення села досягло у 1961 р. – 1448 осіб. Після того частина мешканців переселилась у Вуковар, а на їх місце прийшли українські переселенці із Прнявора [34, с. 31].

Греко-католицька парафія у Петровцях заснована 1836 р. [6, с. 41]

Після Першої світової війни у селі було створено філіал «Просвіти» [6, с. 42; 33, с. 87–88]. У 1946 р. у Петровцях створено «Руську матку», яка перейняла функції освіти та культури від «Просвіти» [7, с. 37].

У 1948 р. до Петровців прибула вчителька Віра Бесермені, яка збирає навколо себе молодь і засновує культурно-мистецьке товариство (КМТ) «Яким Гарді» на честь місцевого активіста «Просвіти», котрий загинув у Другій світовій війні [33, с. 87–88]. Існує кілька варіантів дат заснування товариства [25, с. 222; 14, с. 32], найімовірніша з них – 28 грудня 1950 р. [3, с. 98; 19, с. 114]

Ансамблі товариства секціями відвідували осередки діаспори у Воєводині і Хорватії та виступали за кордоном (в Італії та Франції) [25, с. 223].

КМТ організувало фестиваль «Петровський дзвін», що під цією назвою діє з 1969 р. [13, с. 16; 2, с. 20] З 1976 р. він переростає у центральну маніфестацію русинів й українців Республіки Хорватія [3, с. 106–107; 14, с. 32; 33, с. 87–88]. У ньому брали участь русинсько-українські гурти з різних куточків Югославії [25, с. 223].

«Петровський дзвін» проходив щороку наприкінці весни. Тут русини й українці Хорватії демонстрували свою творчість у літературі, музиці й фольклорі. У його рамках відбувалися «круглі столи» на теми історії, освіти й культури [26; 35].

Під час хорватсько-сербської війни 1990-х років «Петровський дзвін» не відбувався, замість нього проводили маніфестацію в Липовлянах [12, с. 132].

Перший повоєнний «Петровський дзвін» відбувся у Подунав'ї 19-20 вересня 1998 р. після семирічної перерви [31, с. 2]. У програмі цієї маніфестації були: відкриття бібліотеки в Петровцях; презентація монографії «30 років Союзу русинів і українців Республіки Хорватії»; відкриття виставок Етнографічної колекції та публікацій СРІУ, літературний вечір [24, с. 2].

У програмі наступних фестивалів – «Петровський дзвін-99» та «Петровський дзвін-2000» – відбулися: виставка писанок із Петровців та Липовлян, виставки картин художниці з Петровців Жанни Жерделі, літературний вечір, презентація книжки першого секретаря українського посольства Є. Пащенко «Етногенез і міфологія хорватів у контексті України» [30, с. 2], виставки ткацьких та вишиваних робіт петровчанських жінок, презентація видання «Думки з Дунаю», збірки поезій Любки Фалц, першого компакт-диска русинських пісень, заснування спілки письменників русинів і українців Хорватії [28, с. 2; 17, с. 19].

Після семи років перерви, спричиненої війною, у 1998 р. відновились дитяча маніфестація музики і фольклору «Петровський дзвіночок». Того року молоде покоління діаспори представляли три ансамблі – з Петровців, Миклушевців та Славонського Броду [15, с. 2]. Потім у фестивалі брали участь ансамблі із Загреба, Липовлян, Славонського Броду, Осієка, Вуковара, Петровців і Миклушевців [17, с. 20]. «Петровський дзвіночок» показав, що у більшості товариств успішно працюють дитячі секції та очевидними є результати вивчення материнської мови [30, с. 2].

Культурно-мистецьке товариство займалося і колекціонуванням етнографічних матеріалів [33, с. 87–88]. Спочатку була задумка створити відділення русинів й українців у Вуковарському музеї. Її не зrealізовано, натомість вдалося створити своєрідний музей у Петровцях [1, с. 186].

У 1970-х рр. у селі організують спочатку виставки, а потім Етнографічну збірку (колекцію) [2, с. 20]. Це була щорічна етнографічна виставка під час проведення «Петровського дзвону», яка згодом перетворилась на музей [14, с. 33].

Він відкритий 1 серпня 1977 р. під офіційною назвою «Етнографічна збірка русинів і українців Хорватії у Петровцях» в окремому традиційному русинському об'єкті

(із господарством та домашнім ремеслом, із давніми книгами [26]), для чого було куплено хату в центрі села [8, с. 40; 14, с. 33].

Найбільшими ініціаторами створення музею були: Сильво Ерделі Маслей, Сильво Кетелеш, Томислав Мишир, Микола Гача, Наталя Костелник [8, с. 40; 21, с. 31; 33, с. 87–88]. Вони були й основними постачальниками предметів для колекції. Фактично це була інституція з усіма ознаками етнографічного парку [14, с. 33].

СРІУ став фактичним власником Етнографічної колекції у Петровцях, а міський музей Вуковара взяв на себе функції фахового нагляду за нею [20, с. 4]. Етнографічна збірка в Петровцях стала відділом Вуковарського музею [33, с. 87–88].

Після початку хорватсько-сербської війни про експонати ніхто не думав. Люди не брали їх до себе додому, бо то виглядало б як крадіжка. Коли з села повтікали священики, збірка лишилась як символ національної ідентичності, як документ національної пам'яті.

Етнографічна колекція вціліла, бо сербські вояки не знайшли там нічого корисного та цінного для себе [18, с. 26]. Вона була пошкоджена, але не знищена. Місцевий мешканець Бачи Данков наглядав за етнографічною збіркою під час війни і зберіг її [21, с. 31].

У повоєнний час люди оновили збірку своїми речами. Однак коштів на реставрацію експонатів, їх консервацію та охорону не було [20, с. 5]. Місцеві селяни щороку безкоштовно робили ремонтні роботи у збірці, але були не в змозі давати кошти для її утримання. Ці гроші мав давати Союз як власник, але не давав. Не оплачувалася навіть робота наглядача.

Про збірку згадували тільки раз на рік, під час «Петровського дзвону», коли у промовах говорили гарні слова, а в газетах писали урочисті матеріали [21, с. 31].

Із 1979 р. у рамках «Петровського дзвону» почала діяти т.зв. «Подобова колонія» (Колонія мистецтва, або Образотворча колонія) – виставка мистецтва, картин і скульптур русинів й українців [8, с. 40]. Сюди щороку залучалося до десяти митців. Тут брали участь художники та скульптори з Хорватії, Боснії, Воєводини, України. Союз видав два каталоги їхніх праць [14, с. 33]. Ініціатором створення «колонії» був Г. Такач [9]. Вона проводилась 10 років, аж до війни [8, с. 40]. Існували плани створення окремої галереї русинів й українців Хорватії [26].

КМТ «Яким Гарді» розвивало й міжнародну співпрацю. Перший закордонний виступ петровчан відбувся 1972 р. у Салерно (Італія) на фестивалі середньоевропейських народів [8, с. 39]. Члени товариства кількаразово виступали у Словаччині, зокрема на святі культури тамтешніх русинів- українців [16, с. 28], на «Свидницьких святах» тощо [31, с. 2].

Під час фестивалів «Петровський дзвін» петровчани приймали гостей з України – учасників закарпатського народного хору з Ужгорода [32, с. 8], ансамблю «Славутич» із Києва [5, с. 24].

У 1980 р. відбулась перша наукова конференція русинів й українців Хорватії у Петровцях, наступного року – друга [2, с. 20]. Такі наукові зібрання продовжувались і після 1991 р. у Вуковарі, Миклушевцях, Петровцях, Славонському Броді. Матеріали конференцій друкувалися окремими збірниками, а згодом – у журналі «Думки з Дунаю» [13, с. 19].

Представницьку конференцію у селі було проведено з нагоди 170-ої річниці переселення русинів у Петровці в рамках «Петровського дзвону-2001». Півтора десятка доповідачів розглядали питання міграції, історії літератури, етнографії. Учасниками були місцеві науковці і представники діаспори, зокрема М.Мушинка з Пряшева, Янко Рамач з Нового Саду [11, с. 23; 12, с. 168]. На цій конференції С.Олеяр (Канада) висунув гіпотезу, що русини були відомі римлянам ще у 200 році до н.е. [23, с. 130].

Петровці були одним із перших русинсько-українських осередків, де діяв театральний гурток [14, с. 32]. 13 січня 1991 р. розпочав свою діяльність клуб аматорів КМТ «Яким Гарді» з Петровців. Авторами ідеї була молодь, яка не мала чим зайнятися довгими зимовими вечорами [10, с. 44]. Фольклорна діяльність ініціювалась З.Костелником, який два роки вивчав хореографію на стажуванні у Києві [32, с. 8].

КМТ Петровців було одним із найактивніших [5, с. 24], однак значні корективи внесла хорватсько-сербська війна. Культурницька робота у селі завмерла. Окупація села і вигнання значної частини мешканців припинили активну діяльність товариства на довгі сім років. Петровчани були розсіяні по всій Хорватії, однак невдовзі почали організовувати діяльність у вигнанні [12, с. 132-133].

13 травня 1995 р. у Загребі скликали засновницьку скупщину товариства під попередньою назвою (КМТ Петровців імені Я.Гарді), з тимчасовим перебуванням у столиці [3, с. 109].

Лише у 1996 р. КМТ вперше після перерви виступає у м. Слагіна, причому в позичених костюмах [12, с. 132–133]. Їхні виступи також були у Загребі, Винковцях та Липовлянах [3, с. 109].

Після хорватсько-сербської війни було відновлено роботу театральної та хорової секцій [12, с. 132–133; 17, с. 23], згодом – фольклорної, танцювальної та інших [3, с. 110]. Зокрема, у 2000 р. вперше після 10-річної перерви у театральній діяльності було поставлено виставу «Ніколи не відомо» русинського автора М.Ковача [3, с. 110; 4, с. 51–52].

Фактично про повноцінне відновлення культурної роботи в цьому осередку не могло йтися аж до завершення реінтеграції Подунав'я у 1998 р. [23, с. 130; 29, с. 7] Проведення традиційних «балів» у Петровцях було відновлено лише в 2000 р. [12, с. 159] Того ж року петровчани брали участь у Святі культури русинів-українців Словаччини [12, с. 155–156]. Розширилась і географія їхніх виступів у Хорватії [3, с. 110].

Петровці могли похвалитися своїми талановитими мешканцями. 2 травня 2000 р. у Загребі відкрито виставку картин молодой художниці з Петровців Жанни Ерделі. Організатори – СРІУ та Бюро з національних меншин. Представлено 45 картин, основна частина – пейзажі села, природи, людей. Її картини також були представлені на «Петровському дзвоні-2000» та на святкуванні 100- річчя українців у Хорватії [12, с. 132].

Таким чином, впродовж розглядуваного періоду Петровці залишалися одним із ключових культурних осередків русинсько-української меншини Хорватії. Тут працювало потужне регіональне товариство з низкою секцій, яке в рамках культурних маніфестацій та програм організовувало культурні маніфестації, виставки, інші заходи. Не зважаючи на несприятливі умови, спричинені хорватсько- сербською війною, можна констатувати зростання діапазону діяльності нашої діаспори у Петровцях.

Однак таке зростання на фоні зменшення чисельності русинсько-української громади Хорватії не є запорукою успішного розвитку русинсько-українських товариств у найближчому майбутньому. Адже якщо не буде достатньої кількості активістів – не існуватимуть і регіональні товариства.

Джерела та література

1. Вше з людзми, у нашим Союзу и зоз Союзом // Думки з Дунаю. – 2001. – № 4. – С. 182–190.
2. Діялносци у Союзу Русинох и Українцях Горватскей // Нова думка. – 2000. – № 113. – С. 19–20.
3. Дудащ В. 60. роки Културно-просвітного дружтва «Яким Гарди» Петровци / В.Дудащ // Думки з Дунаю. – 2010. – № 12. – С. 98–111.
4. Ерделі Я. Зоз фахового сходу «Руснаци у РГ – нешка и ютре» у Миклошевцох / Я.Ерделі // Думки з Дунаю. – 2007. – № 9. – С. 51–55.
5. Костелник В. Невистата діялносци у култури нашого народу / В.Костелник // Нова думка. – 1991. – № 86. – С. 23–25.
6. Костелник В. 80 роки організованей просвітно-културней роботи у Петровцох (1919-

- 1991-1999) (1) / В. Костелник // Нова думка. – 1999. – № 108. С. 41–43.
7. Костелник В. 80 роки організованої просвітно-культурної роботи у Петровцях (1919-1991-1999) (3) / В. Костелник // Нова думка. – 1999. – № 110. – С. 37–38.
  8. Костелник В. 80 роки організованої просвітно-культурної роботи у Петровцях (1919-1991-1999) (5) / В. Костелник // Нова думка. – 2000. – № 112. – С. 39–40.
  9. Костелник В. 85 роки просвіти і культури у Петровцях [Електронний ресурс] / В.Костелник//Режимдоступу:[http:// www.rusnaci.org/rusnaciorg /Croatia/ RK/ Petrovci/ Prosvitakulturapetrovci.aspx](http://www.rusnaci.org/rusnaciorg/Croatia/RK/Petrovci/Prosvitakulturapetrovci.aspx) – Назва з екрану.
  10. Костелник В. Отворени клуб аматорів у Петровцях / В.Костелник // Нова думка. – 1991. – № 86. – С. 44.
  11. Костелник В. Совітованє о 170 році присельованя Русинів / В. Костелник // Нова думка. – 2001. – № 115. – С. 23.
  12. Костелник В. 40 роки Союзу Русинів і Українців Республіки Хорватської / В.Костелник, Г.Такач.– Вуковар, 2008. – 296 с.
  13. Костелник В. 40 роки Союзу Русинів і Українців у Республіки Хорватської / В.Костелник // Думки з Дунаю. – 2007. – № 9. – С. 14–30.
  14. Костелник В. Три дешецроця самопотвердзованя власного національного єства (2) / В.Костелник // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 30–33.
  15. Костелник З. 25. Петровський дзвончок '98 / З. Костелник // Віночок. – 1998. – № 21. – С. 2–3.
  16. Костелник З. КУД «Яким Гарди» з Петровцях на швету культури Русинів і Українців у Словацькій / З. Костелник // Нова думка. – 2000. – № 112. – С. 28.
  17. Костелник З. Петровський дзвончок 2000 – Закончена Центральна манифестация культури Русинів і Українців РГ «Петровський дзвончок» 2000. / З. Костелник // Нова думка. – 2000. – № 112. – С. 19–23.
  18. Костелник З. Почало ше з обнову Дома культури / З. Костелник // Нова думка. – 1998. – № 103. – С. 26.
  19. Лікар Д. За прешли 60 роки достойно зме презентовали нашу культуру / Д.Лікар // Думки з Дунаю. – 2009. – № 11. – С. 113–116.
  20. Мишир Т. Етнографска збирка у Петровцях / Т. Мишир // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 4–5.
  21. Мишир Т. Чом препада Етнографска збирка у Петровцях ? / Т. Мишир // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 31.
  22. Нагірний М. Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття / М.Нагірний. – Нововолинськ, 2012. – 328 с.
  23. Олеяр С. Рутени / С.Олеяр // Думки з Дунаю. – 2001. – № 4. – С. 129–142.
  24. Програма Петровського дзвону // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 2.
  25. Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках / О.Румянцев. – Київ, 2008. – 256 с.
  26. Союз Русинів і Українців як інституція [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.srii.hr/o%20sojuzu.htm> – Назва з екрану.
  27. 170 роки Русинів у Петровцях // Думки з Дунаю. – 2001. – № 4. – С. 98–108.
  28. Такач Г. Хронологійни препатрунок роботи Союзу Русинів і Українців РГ од 1. януар по 1.юлій 2000 року / Г.Такач // Нова думка. – 2000. – № 112. – С. 2.
  29. Тимко О. Актуална розгварка зоз председателем Союзу РиУ РГ мр. Иринейом Мудрим / О. Тимко // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 7–9.
  30. Тимко О. Отримани 26. «Петровський дзвончок» / О.Тимко // Нова думка. – 1999. – № 108. – С. 2.
  31. Тимко О. Святочно означена 30 році Союзу Русинів і Українців РГ / О.Тимко // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 2.
  32. Furmanc J. Značajni rezultati i s reduciranim programima / J.Furmanc // Нова думка. – 1991. – № 86. – С. 8–10.
  33. Koloda S. KUD «Jakim Hardi» – Petrovci / S.Koloda // Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991– 1995) / [urednik S.Burda]. – Zagreb, 1995. – S. 87–88.
  34. Pap A. Rusini u Republici Hrvatskoj / A.Pap // Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj

- (1991–1995) / [urednik S.Burda]. – Zagreb, 1995. – S. 30–32.
35. Petrovačko zvono [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hr.wikipedia.org/wiki/Petrova%C4%8Dko_zvono – Назва з екрану.
36. Rusini i Ukrajinци – aktivni migranti // Rusini i Ukrajinци u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S.Burda]. – Zagreb, 1995. – S. 20–21.

Микола Нагірний

**ПЕРЕСЕЛЕНЦІ ПІД ЧАС ЛОКАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ:
ДОСВІД ХОРВАТСЬКИХ УКРАЇНЦІВ НАПРИКІНЦІ ХХ СТ.**

Стаття присвячена становищу русинсько-української діаспори Хорватії упродовж 1990-х рр. Висвітлено умови, в яких перебували русини й українці під час хорватсько-сербської війни. Описано ставлення влади самопроголошеної Республіки Сербська Країна до українського населення, пояснено причини її ворожості до української діаспори. Виділено причини переселення українців на не охоплені війною території та напрямки цієї міграції. Охарактеризовано масштаби переселення, показано частку українських вигнанців у загальному хорватському контексті. Проаналізовано політику хорватського уряду, діяльність діаспорних організацій, зусилля української влади щодо вимушених переселенців. Розглянуто етапи та особливості повернення українців Хорватії на довоєнні землі свого проживання. Показано суперечливу діяльність міжнародних структур і миротворчих сил під час цього процесу. Охарактеризовано труднощі, з якими стикалися репатріанти під час повернення. Проаналізовано хорватське законодавство з питань реінтеграції.

Ключові слова: українська діаспора, хорватсько-сербська війна, вигнанці, вимушені переселенці, етнічні чистки.

Сучасні події на Донбасі спричинили низку негативних наслідків для України та її суспільства. Однією із них стала проблема переміщених осіб – біженців та вимушених переселенців із зони, охопленої війною. Українці нещодавно вже стикалися з подібними проблемами. Щоправда, це стосувалося однієї з наших найдавніших діаспор – балканської, зокрема, під час хорватсько-сербської війни (1991–1995 рр.). Тож подібність подій та процесів на Балканах і Донбасі, їх близькість у часі і стосунок до українського населення становить актуальність нашої статті.

Дослідження проблематики переселенців під час війни на Балканах – поширена тематика у хорватській історіографії. Однак український чинник цієї проблеми з'являвся лише епізодично в окремих розвідках (М. Киша, О. Малиновської, Г. Такача, Дж. Бикия), спеціальних робіт фактично немає. Тож метою нашого дослідження є висвітлення особливостей вимушеного перебування русинів й українців Хорватії поза своїми домівками внаслідок хорватсько-сербської війни 1990-х років.

За понад 200 років свого перебування на південнослов'янських землях русинсько-українська діаспора зуміла пережити й складні періоди, зокрема лихоліття двох світових воєн. Однак найбільше випробування на її долю випало під час хорватсько-сербської війни 1990-х рр.

Воєнні дії охопили територію, де проживало 80 % усіх русинів й українців [13, s. 18]. 19 грудня 1991 р. проголошено утворення Республіки Сербська Країна (далі – РСК). Під її

владою опинилася половина русинів й українців Вуковарської опчини (адміністративного району) – зокрема, Вуковар, Миклушевіці та Петровці.

Хорватсько-сербська війна посилила міжнаціональний антагонізм, спричинила практику етнічних чисток і виникнення величезної кількості біженців та вигнанців.

На початку війни у Хорватії стосовно всіх мешканців, які змушені були залишити свої оселі, використовувався термін «біженці». Однак, оскільки міжнародне право статус біженців визнає тільки за тими особами, котрі перебувають поза межами своєї держави, то в Хорватії для означення вимушених мігрантів усередині країни («внутрішніх біженців») стали вживати термін «вигнанці» [19, с. 471]. Щодо згаданих категорій також доречно використовувати термін «вимушені переселенці».

Станом на середину листопада 1991 р. у Хорватії налічувалося близько 1 млн вигнанців [2, с. 20]. Ця проблема безпосередньо зачепила й українську діаспору, яка за переписом 1991 р. налічувала 5,8 тис. осіб.

Перші переселенці із русинських населених пунктів Східної Славонії з'явилися ще на початковій стадії війни. На початку вересня 1991 р. їхня кількість перевищила 320 осіб [16, с.17]. Нова хвиля переселенців зумовлена політикою «етнічних чисток» з боку самопроголошеної РСК. Українці й русини взяли активну участь у захисті хорватської незалежності та її територіальної цілісності. Загалом, у складі хорватської армії воювало 410 русинів та українців [13, с. 19], що складало найбільший відсоток військових, порівняно із іншими національними меншинами. Не дивно, що уряд РСК депортував українців під приводом їх співпраці із хорватською владою.

Наймасовішими та резонансними були депортації русинів й українців у 1992 р. з Петровців (22 березня, 112 осіб), Вуковара (21 квітня, 52 особи), Миклушевіців (18 травня, близько 100 осіб) [12, с.13]. Подібні виселення тривали й надалі. Станом на кінець травня 1992 р. нараховувалося понад 2000 вигнанців та 280 біженців серед русинів й українців [5, с. 40]. Разом з тим відбувалася і добровільна еміграція із окупованих територій. Загалом, із 6 тис. русинів й українців близько 50 % були змушені залишити свої домівки [13, с.19]. Серед біженців і вигнанців нехорватської і несербської національностей русини й українці склали понад 25 % [15, с. 393–394].

Частину тих, хто отримав статус біженців чи вигнанців, склали особи, які були полонені та ув'язнені у сербських таборах. Серед русинів й українців таких налічувалося 320 осіб [11, с. 43–44].

Переселенці були розпорошені у 42 населених пунктах Хорватії [13, с. 19]. Сотні сімей (серед них переважно жінки, діти, літні люди, хворі та каліки) змушені були зимувати у таборах для біженців. Вони значною мірою втратили міжособистісні контакти. Наслідком цього стало завмирання культурного, освітнього, духовного та релігійного життя діаспори [11, с. 44].

Головними центрами вимушеної тимчасової еміграції русинів та українців стали Загреб, Градац та Винковці [6, с. 96]. Умови проживання тут були нелегкими: у деяких приміщеннях спали по 20 осіб у кімнаті, незалежно від віку, статі й сімейного стану. Не було елементарних побутових умов – теплої води і т.д. [10, с. 66–67]

Значній кількості вигнанців, розміщених у Винковцях у приватних будинках, не вдалося знайти роботу, і вони жили на соціальну допомогу (4,5 тис. динарів), що достатньо для сплати комунальних послуг, але не вистачало на харчування та інші життєві потреби. Соціальну або іншу допомогу отримували 91 % вигнанців [10, с. 73–75].

Не забули про русинсько-українських вигнанців і в Україні. Зокрема, звідти 4 квітня 1992 р. їм у Загреб надійшли медикаменти та продукти харчування. Україна запропонувала прийняти у себе на відпочинок і навчання 60 дітей, але ніхто з батьків не захотів їх відпускати так далеко [10, с. 52, 67– 68].

Попри складну ситуацію, вигнанці зуміли зберегти і розвинути діяльність своїх культурно-мистецьких товариств: «Осиф Костелник» з Вуковара, «Яким Гарді» з Петровців та «Яким Говля» з Миклушеців. Товариства брали участь у низці культурно-мистецьких заходів [10, s. 88–98].

Намагання вигнанців відзначати свята якомога ближче до дому блокувалися миротворцями. Так, «блакитні шоломи» неодноразово у день мертвих (1 листопада) затримували переселенців на лінії розмежування попри їхнє бажання відвідати кладовища родичів [10, s. 93, 99].

Усі вигнанці бажали повернутися, але реалізація цих прагнень відкладалася на невизначений час. Молодь на новому місці перебування знаходила роботу. Це становило загрозу для такої незначної меншини, оскільки без молоді у неї не було б майбутнього. Виникали побоювання, що русини й українці Хорватії зникнуть як громада. У вигнанні опинилася значна частина інтелігенції та духовенства як носіїв національної свідомості. У 1995 р. Хорватія змінила свою пасивну позицію і вдалася до тактики рішучих дій. У ході збройних операції «Блиск» (30 квітня – 4 травня 1995 р.) і «Буря» (4–6 серпня 1995 р.) ліквідовано Сербську Країну. Однак повернення Східної Славонії, де проживало найбільше русинів й українців, передбачалося робити поступово і під контролем УНТАЕС (перехідної адміністрації ООН). Завдання УНТАЕС полягало у встановленні миру на цій території та відновленні довоєнної мультиетнічної картини регіону. Перехідна адміністрація мала сприяти поверненню біженців та вигнанців, які отримали право на повернення майна [17, s. 284–285].

Відповідно до плану реінтеграції Подунав'я, вигнанців поділено на чотири категорії. До першої потрапляли особи, члени родин яких залишилися на окупованих територіях, і їх слід було возз'єднати. Аби повернутися, достатньо було письмового дозволу від УНТАЕС.

До другої категорії потрапили ті вигнанці, чий будинок не були серйозно пошкоджені, і там ніхто не жив. Однак досить складно було отримувати такі дозволи від перехідної адміністрації ООН, яка ставила їх у залежність від процесу повернення країнських сербів у Хорватію, що емігрували внаслідок «Бурі» в 1995 р. Навіть коли вдавалося отримати такий дозвіл, повернення могло бути проблематичним. Так, русин Янко Тиркайло, повернувшись до Петровців із дозволом від миротворців, застав у своєму будинку сербка, яка добилася того, що поліція УНТАЕС заборонила йому наблизитися до свого ж обійстя [8, с. 16–17].

Третя категорія вигнанців мала повертатися до будинків, у яких уже жили серби. Ті натомість вимагали, аби хорватський уряд виділив житло або кошти, на які вони могли його придбати у Сербії чи Боснії і Герцеговині.

Четверта категорія – це ті, чий будинок були повністю зруйновані. Тут уже не було клопотів з УНТАЕС, але слід було чекати на допомогу від держави у будівництві житла.

На випадок конфліктів за помешкання у Подунав'ї були сформовані так звані житлові комісії, які видавали дозволи на проживання у конкретному приміщенні. Причому вони склалися з 5 осіб, 2 з яких – серби; рішення приймалося тільки одностайно, і фактично право вето нівелювало його [3, с. 10]. Перехідна адміністрація ООН проводила таку політику повернення вигнанців, що поверталися лише серби [9, с. 13].

Під час процесу реінтеграції Подунав'я у 1997 р. хорватський парламент прийняв закон про чинність і перевірку юридичних актів окупаційної влади у Східній Славонії, у т. ч. й стосовно національних меншин. Наслідки цього закону, який Хорватія прийняла під тиском міжнародної спільноти, фактично легалізувавши юридичні акти сербських державних утворень, діаспора відчувала дуже довго. Русини й українці, навіть маючи рішення суду, не могли повернути свою приватну власність та нерухомість, якими володіли до війни. Фактично цей закон був платою за мир у регіоні та за визнання Подунав'я частиною Хорватії [18, с. 88].

Швидке повернення українців і русинів також утруднювалося відсутністю коштів у держави для відбудови житла. Сім'ї репатріантів отримували лише 600 кун допомоги впродовж перших шести місяців [1, с.20; 14]. Допомога на матеріальні та культурні потреби на той час теж була скромною. Так, на 1999 р. уряд виділив Союзу русинів і українців Хорватії 376 тис. кун (трохи більше 50 тис. доларів США), в основному для будівельно-відновлювальних робіт [4, с. 141]. Тривалий час зберігалася непомітна, але відчутна дистанція між колишніми вигнанцями і тими, хто пережив окупацію на місці. Обидві сторони вважали саме себе більш постраждалими у війні [7, с. 29].

Хорватсько-сербська війна значно вплинула на становище русинсько-української меншини Хорватії, особливо у її східній частині. Війна посилила міжнаціональний антагонізм, спричинила практику етнічних чисток і виникнення величезної кількості біженців та вигнанців. Вигнанці значною мірою втратили міжособистісні контакти. Наслідком цього стало завмирання культурного, освітнього, духовного та релігійного життя діаспори. Існувала небезпека розселення або навіть зникнення українсько-русинської громади Хорватії. Тому зрозуміло, що війна, як і спричинені нею втрати, страждання та масовий характер міграції серед русинів та українців у край негативно вплинули на розвиток нашої діаспори у Хорватії. Безумовно, актуальність проблеми вимушених переселенців, спричиненої війною на Донбасі, ще не раз спонукатиме звертатися до розгляду подібних ситуацій у інших країнах. Тож тема українських біженців та вигнанців у Хорватії ще чекатиме на своє ретельне вивчення.

Список використаних джерел

1. Бичанич Ю.-Х. Актуалности о врацаню вигнатих Петровчаньох // Нова думка. 1998. № 104. С. 20–21.
2. Звернення СРУРХ до товариства «Україна» // Нова думка. 1991. № 90/91. С. 20–21.
3. Киш М. Зоз Горватского державного сабору и Влади Републики Горватскей // Нова думка. 1998. № 104. С. 10–11.
4. Костелник В., Такач Г. 40 роки Союзу Русинох и Украинцох Републики. Горватскей. Вуковар, 2008. 296 с.
5. Лист до Президента України // Нова думка. 1992. № 94/95. С. 39–40.
6. Нагірний М. З. Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття. Нововолинськ, 2012. 328 с.
7. Такач Г. Знова бал у Миклошевцох // Нова думка. 2001. № 115. С. 29.
8. Такач Г. О статусох прегнатих // Нова думка. 1997. № 101/102. С. 16–17.
9. Тимко О. Актуална розгварка зоз паном мр. Мирославом Кишом // Нова думка. 1997. № 101/102. С. 11–15.
10. Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. Mikluševci, 2001. 186 s.
11. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991.–1993. g. (2) // Нова думка. 1998. № 106. С. 43–45.
12. Jolić S. „Мушим найсц синов гроб» // Нова думка. 1993. № 98/99. С.
13. Kiš M. Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinci i danas se bore protiv fašizma // Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S.Burda]. Zagreb, 1995. S. 15–19.
14. Report submitted by Croatia pursuant to article 25, paragraph 1 of the framework convention for the protection of national minorities (Received on 16 March 1999) Zagreb, January 1999 URL: <http://www.minelres.lv/reports/croatia/croatia.htm>.
15. Šakić V., Raboteg-Šarić Z., Brajša-Žganec A. Uzroci progonstva i obilježja hrvatskih prognanika u kontekstu izbjegličkog problema u svijetu // Društvena istraživanja. Zagreb. 4–5 / God. 2 (1993). Br. 2–3. Ožujak–lipanj 1993. S. 383–406.
16. Takač G. Stradanja Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske u Domovinskom ratu // Нова

- думка. 1994. № 100. С. 14–20.
17. Temeljni sporazum o Istočnoj Slavoniji, Baranji i Zapadnom Srijemu // Tatalović S. Manijinski narodi i manjine. Zagreb, 1997. S. 284–285.
  18. Zakon o konvalidaciji // Нова думка. 1997. № 101/102. С. 88.
  19. Živić D. Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog rata i poraća // Stvaranje hrvatske drzave i Domovinski rat / [Zdenko Radelic ... \et al.]. Zagreb, 2006. S. 420–483.

Микола Нагірний

УКРАЇНЦІ НА ЗАХИСТІ ХОРВАТСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ У ХХ ст.

У статті розглянуто участь українського населення Хорватії у збройній боротьбі за збереження цієї держави у вирішальні моменти її історії у ХХ ст. Простежено причини, які зумовили участь хорватських українців у війнах за незалежність Хорватії й особливості цієї участі. Проаналізовано масштаби та характер участі української діаспори у військових діях на боці хорват-ських збройних сил. Зроблено оцінку про вагомість українського внеску у боротьбу за відстоювання незалежності Хорватії.

Ключові слова: українці, діаспора, Хорватія, НДХ, Український легіон, Військово-морський легіон, хорватсько-сербська війна, Республіка Сербська Країна

Сучасні події на Сході України піднесли на новий рівень питання лояльності громадян (у тому числі і представників національних меншин) до держави свого проживання. Багатонаціональний Донбас, де українська ідея за 25 років незалежності країни так і не стала переважаючою, виявився легкою мішенню для маніпулювання свідомістю його мешканців.

Питання лояльності населення до держави проживання під час військових подій – не нове. В Європі моделі його поведінки були різними, залежно від обставин і різноманітних факто-рів. Розглянемо цю проблему у ракурсі історії проживання української діаспори у Хорватії.

Метою нашого дослідження є розгляд та аналіз поведінки українців на хорватських землях під час ключових подій ХХ ст. – у Другій світовій (1939-1945) та Вітчизняній або хорватсько-сербській (1991-1995) війнах. Для вирішення даної мети необхідно з'ясувати такі завдання:

- описати становище української діаспори під час вищезгаданих воєн;
- пояснити ставлення українців до хорватських державних утворень;
- охарактеризувати масштаби та значення участі українців на боці Хорватії у даних подіях.

Питання ставлення українського населення до боротьби хорватів за незалежність комплексно не вивчалось. Деякі розвідки (О. Рум'янцева, Б. Ліського, Г. Такача) присвячені лише окремим аспектам цієї проблеми. Тож з'ясування причин і масштабів підтримки українцями Хорватії у визначальні для неї роки є особистим внеском автора, а факт відсутності фундаментальних розробок з цього питання – науковою новинною.

Переселенці з українських земель на південнослов'янські терени становлять найдавнішу українську діаспору. Вона використовує два етноніми: переселенці з українських земель, які прибували на територію Хорватії з середини ХVIII ст., ідентифікували себе як русини; ті ж, хто переселялися сюди з кінця ХІХ ст., називали себе українцями.

Друга світова війна трагічно позначилася на житті русинів та українців Югославії,

які опинилися під ярмом різних профашистських режимів. У перші дні німецького наступу із югославської армії масово дезертирували представники несербських національностей, незадоволених шовіністичною політикою Белграда. За свідченнями очевидців, серед них були й українці [15, с. 157].

Мешканці Срієму і Славонії (пограниччя між сучасними Хорватією та Сербією) опинилися на території проголошеної 10 квітня 1941 р. Незалежної Держави Хорватія (НДХ). До складу новопосталої держави також увійшла Боснія і Герцеговина.

Після приходу до влади у Хорватії усташів навесні 1941 року було прийнято низку расових законів – насамперед щодо сербів та євреїв. Зокрема, 30 квітня держава оголошувала всіх «неарійців» поза законом і забороняла міжетнічні шлюби.

Українці, які не підтримували новостворену державу, або не входили у жодне військове формування усташів, також підпадали під репресії. Хоча загалом становище українців у НДХ було кращим порівняно з «неарійцями». Це пояснювалося тим, що хорвати сподівалися на підтримку українців під час подальшого перебігу війни.

Бажання бачити Україну незалежною за прикладом НДХ сприяло тому, що частина українців почала співпрацювати з усташами.

Влітку 1941 р. український православний священник Василь Стрільчик звернувся з листом до німецького генерала Едмунда Гляйзе фон Хорстенау з проханням сформувати з української молоді Югославії національний легіон для відправки на Східний фронт. Ідею створення українського легіону втілювали італійські військові інструктори [8, с. 69].

Восени 1941 р. розпочався набір добровольців до легіону. Дотепер тривають дискусії про чисельність підрозділу. Зокрема, Р. Лаврів пише про 250 добровольців [4, с. 48], а А. Гралюк – про понад 2 тисячі [2, с. 103]. Загалом, за різними даними, до цього збройного формування долучилося до 1500 осіб.

Українці у створенні легіону бачили запоруку звільнення України від більшовиків. Український легіон мав об'єднатися з козацькою дивізією, у складі якої було 20 тис. військових білоемігрантів, та вирушити на Східний фронт. Багато українців йшло до цього формування завдяки пропаганді, яку часто вели українські священники. Такі священники «вміло заохочували наших хлопців, що є краще боротися за рідну справу, чим іти і гинути за чужі інтереси» [2, с. 103]. З іншого боку, легіонерами ставали, оскільки боялися бути переслідуваними усташами як нейтральні та не записані до хорватських військових формувань особи. Для багатьох мобілізація була примусовою [15, с. 158].

Тобто українці потрапляли до легіону трьома способами: добровільно, примусово або завдяки пропаганді церкви.

Український легіон фактично став структурним елементом хорватського домобранського (домобрани – збройна структура НДХ, завданням якого була оборона держави від ворогів. – М.Н.) руху.

У листопаді 1941 р. легіон зазнав першої поразки – це сталося у районі Біхача (північно-західна Боснія) проти комуністичних партизанів. До кінця року після безупинних кровопролитних боїв у легіоні налічувалося лише 50 бійців [15, с. 160].

Поразка значно підірвала бойовий дух вояків, так що для виправлення ситуації до них прибув керівник одного із відгалужень ОУН А. Мельник. У своїй промові 30 листопада 1941 р. перед легіонерами він зазначив: «Вітаю вас, як... українську збройну націоналістичну формацію... Ви сьогодні із рушницею стоїте побіч хорватських братів. Ви є... висловом прихильності України до хорватського народу... Хоробрі хорватські полки... борються на українській землі проти спільного ворога Москви – український нарід цього не забуде» [9, с. 46, 49].

Після зачитування звернення А. Мельника Український легіон присягнув на вірність Україні у селі Пискавиця біля Бані Луки (Боснія).

Загалом Німеччина не була зацікавлена у створенні незалежної України. Бійців легіону було скеровано до Боснії у район Прнявор – Дервента – Козара боротися проти партизанів. Під час цієї боротьби українські вояки прилучилися до репресій, які застосовували німці щодо мирного сербського населення [5, с. 31].

Загальне розчарування українців, яких не було вислано на східний фронт, викликало хвилю різких протестів і спричинило майбутній розпад легіону. У листах до легіонерів родичі закликали їх виходити з війська – навіть через саботаж, зраду чи дезертирство. Тож українці поступово втікали з легіону. За рік його чисельність скоротилась вдсятеро [15, с. 161].

Незабаром хорватська контррозвідка викрила переговори однієї із сотень легіону з партизанами Йосипа-Броза Тіто, що під впливом комуністичної пропаганди мала намір перейти на бік останніх. Бачачи безперспективність існування Українського легіону, усташська влада прийняла рішення розформувати його як неблагонадійний, що й було зроблено у Вараждину 1942 р. Частина легіонерів повернулися додому, інші продовжили службу у різних формуваннях хорватської армії.

Окрім даного підрозділу, українці масово служили у Хорватському Військово-морському легіоні (Hrvatska Pomorska Legija). Створений 2 червня 1941 р., легіон використовував переобладнані торговельні та рибальські судна та призначався для проведення розмінувальних робіт у Чорному морі. Базувалася хорватська флотилія на території України, основною базою був порт Генічеськ. Командування Військово-морського легіону набирано українських добровольців з числа місцевих моряків і рибалок, які охоче йшли до його лав з огляду на прихильне ставлення хорватів до місцевих українців. Чисельність легіону сягала 1000 осіб, з яких українці склали щонайменше 60%. Легіон вів низку боїв з радянським флотом в Азовському морі, в яких українські добровольці заслужили високу оцінку за мужність і героїзм у боях з боку хорватського та німецького командування.

Наприкінці 1942 р. особовий склад Хорватського Військово-морського легіону було відправлено до Хорватії на переформування, а у жовтні 1943 р. – переведено до Трієсту (Італія) та включено до складу Військово-морського флоту Німеччини. Про подальшу долю українських добровольців цього легіону невідомо [12].

Розчарування українців Хорватії у політиці усташів спричинило їхній поступовий перехід на бік югославського партизанського руху Й.Б. Тіто. За підрахунками дослідників, в Югославській народній армії (ЮНА) та партизанських загонах боролися принаймні 4 тис. українців, що складало 10% представників русько-українського населення держави [10, с. 14].

Загалом доля українців, які підтримували усташів, виявилася складною та трагічною. Нещодавно оприлюднені документи свідчать про численні порушення прав людини щодо полонених військовослужбовців хорватської армії. Зокрема, мали місце численні факти вбивств військовополонених і навіть ліквідація поранених прямо у госпіталях [26; 27].

Прохорватська позиція значної частини українців у Другій світовій війні призвела до того, що українці Хорватії у повоєнні роки зазнавали переслідувань від комуністичної влади Югославії [11, с. 60].

Дещо іншим було ставлення української діаспори до хорватсько-сербського протисто-яння у 1990-х роках. Якщо у 1941-45 рр. їхні погляди різнилися або еволюціонували у бік прокомуністичних симпатій, то наприкінці ХХ ст. абсолютна більшість русинів та українців підтримала Хорватію.

Дезінтеграційні процеси у СФРЮ наприкінці 1980-х рр. спричинили розпад цього наднаціонального утворення на окремі національні республіки, зумовили виникнення потужних сербських рухів на землях, де вони (сербі) склали значний відсоток населення.

Результатом непримиренності сторін і неможливості знайти прийнятний компроміс стала міжетнічна війна.

Русини й українці Хорватії традиційно мало цікавилися політикою [20, с. 48]. Переважно представлені аграріями, виховувані впродовж кількох десятиліть на принципах «братерства і єдності» в Югославії, вони у своїй більшості не проявляли до певного часу особливої політичної активності та не займали чіткої позиції стосовно хорватсько-сербських суперечностей.

Винятком була політика їхнього представницького органу – Союзу русинів і українців Хорватії (СРiУ). Лідери СРiУ схвально зустріли зміни, що відбувалися на зламі 1980-90-х рр. у Хорватії, зокрема, обіцянку нової влади підтримувати та захищати інтереси національних меншин [25, с. 2].

На травневому референдумі 1991 р. русини й українці переважно висловилися за незалежність Хорватії [29, с. 17].

Із переходом сербських військ через Дунай (хорватсько-сербський міжреспубліканський кордон) у липні 1991 р. розпочалася повномасштабна хорватсько-сербська війна. Воєнні дії охопили територію, де проживало 80% усіх русинів та українців [29, с. 18].

Русини та українці Югославії стали громадянами різних держав (СРiО, Хорватії, Боснії і Герцеговини), до того ж таких, що вступили у фазу військових конфліктів. Глибокий трагізм становища людей українського походження полягає у тому, що покликани до військових формувань своїх держав, вони змушені були воювати проти земляків із протилежного боку. Більше того, ворогуючі сторони страчували полонених із числа українців лише за те, що вони були примусово мобілізовані до військових сил супротивника [10, с. 17-18].

На середину листопада 1991 р. на фронті воювали 180 русинів та українців з Вуковара. Лише на одній вуковарській вулиці у східній частині міста його боронило 14 українців, аж поки не закінчились боєприпаси і вояки не були змушені здатися. Двоє з них загинуло [13, с. 14].

Загалом за час облоги й оборони Вуковара (86 днів) у місті загинуло близько 130, поранено 270, у сербські концтабори відведено більше 300, вигнано з рідних місць 500 і втекло від переслідувань 100 русинів та українців [29, с. 18].

На території опчини (адміністративного району) Славонський Брод загинуло 10 вояків і цивільних русинсько-української національності [33, с. 18].

Сербський наступ було затримано неподалік Липовлян (опчина Новска), де проживало близько 550 осіб українського походження. Коли у вересні 1991 р. війна дійшла до Західної Славонії, місцеві українці взяли участь у захисті власної території, ставши до лав новосформованих загонів оборони. Вони одними з перших вступали до добровільних відділів хорватського війська, не чекаючи офіційної мобілізації [6, с. 18].

У боях із набагато краще озброєним ворогом взяло участь 69 українців з Липовлян та околиць, що становило понад 10% українського населення цього краю [30, с. 98-99]. У Каніжі українські мешканці теж одними з перших стали на захист батьківщини [21, с. 50].

На початку війни для оборони сіл Петровці та Миклушевці (опчина Вуковар) були створені озброєні загони, що налічували 59 миклушевчан і 20 петровчан [23, с. 41]. Лише після вимушеного відходу цих загонів до лісу (наприкінці вересня – на початку жовтня 1991 р.) українські села були зайняті підрозділами ЮНА та сербськими паравійськовими формуваннями [16, с. 23; 18, с. 27].

19 грудня 1991 р. на відібраних у Хорватії землях було проголошено Республіку Сербська Країна (РСК). Нове державне утворення взяло на озброєння принципи «Великої Сербії». Тож несербське населення опинилося на шляху політики «сербізації» захоплених територій.

На окупованих територіях для русинів та українців краю (Вуковар, Петровці, Миклуше вці) було встановлено окупаційний режим. У русинсько-українських селах було запроваджено комендантську годину, проводилися допити, катування. Нова влада грабувала обійстя, відбирала сільськогосподарський транспорт і коштовні речі або примушувала продавати їх за мізерні ціни [17, с. 10; 19, с. 13].

Під час масової різанини у Вуковарі наприкінці 1991 р. було вбито 25 представників української та русинської національності [28, с. 13].

Русини й українці зазнавали не тільки терору, а й потрапили під «етнічні чистки». Людей виганяли під приводом співпраці з ворогом і за майновим критерієм: у першу чергу заможніших, аби можна було заселити сербів до їхніх осель. Виселяли також тих, чий родичі були мобілізовані до лав хорватської армії (у Миклушевцях таких нарахували 80 осіб) [22, s. 58-59].

Депортації зачепили русинів та українців усіх трьох населених пунктів регіону, де вони проживали у значній кількості. Наймасовішими та резонансними були депортації русинів та українців у 1992 р. з Петровців (22 березня, понад 110 осіб), Вуковара (21 квітня, 52 особи), Миклушевців (18 травня, близько 100 осіб) [28, с. 13]. Фактично із 6 тис. русинів та українців Хорватії близько 50% були змушені залишити свої домівки [29, с. 19]. Серед біженців і вигнанців нехорватської та несербської національностей русини й українці склали понад 25%.

Причини нелюбові нової влади до українців і русинів були очевидні: ті взяли активну участь у захисті хорватської незалежності та її територіальної цілісності. У пресі югославських русинів з Нового Саду (Воеводина) писалося, що у хорватській армії служать 150 русинів та українців вуковарського краю [22, с. 48]. На хорватському боці боролись і громадяни України з УНА-УНСО [1].

Станом на 30 травня 1992 р. в обороні Хорватії загинуло 30 русинів та українців [7, с. 40]. Загалом у складі хорватської армії воювало 410 русинів та українців [29, с. 19], що складало найбільший відсоток військових порівняно з іншими національними меншинами (усього на 1991 р. у Хорватії нараховувалося менше 5,8 тис. представників нашої діаспори [32, s. 64]). У хорватсько-сербській війні 21 загиблого воїна русинської й української національності було посмертно нагороджено орденом Зринського та Франкопана [14, с. 11]. 16 березня 1992 р. Кризовий штаб СРіУ звернувся до хорватського парламенту (Сабору) з інформацією про страждання нашої діаспори у хорватсько-сербській війні. У зверненні зазначалося, що невелика кількість русинів та українців відіграє непропорційно велику роль в обороні Хорватії, причому як мобілізовані, так і добровольці [24, с. 43-44].

Загалом втрати русинів та українців за час хорватсько-сербської війни склали 3,5% (тоді як за роки Другої світової війни їх загинуло 2%) [29, с. 18]. За оцінками окремих дослідників, у Хорватії загинуло 8% українців і русинів (близько 470 осіб) [3, с. 449]. На окупованих територіях становище русинів та українців мало виразний характер етноциду, що ставило під сумнів саме існування нашої діаспори у Хорватії.

У 1995 р. Хорватія вдалася до тактики рішучих дій. У ході військових операцій «Блиск» (30 квітня – 4 травня 1995 р.) і «Буря» (4-6 серпня 1995 р.) було практично ліквідовано Сербську Країну. Однак у Східній Славонії, де знаходились Петровці, Вуковар і Миклушевці, сербська влада зберігалася [22, с. 108].

Повернення регіону, де проживало найбільше русинів та українців, передбачалося здійснити під контролем УНТАЕС (Перехідної адміністрації ООН). Подунав'я було поступово реінтегроване до складу Хорватії до кінця 1998 р. [31, с. 559].

Таким чином, можна зауважити, що під час вирішальних для Хорватії подій ХХ ст. (1941-45 і 1991-95 рр.) причини підтримки її українцями мали різні підстави. У першому випадку – це сподівання на відновлення Української держави на зразок НДХ, у другому – недалекоглядна політика сербів, спрямована на реалізацію плану «Великої Сербії». Якщо у

Другій світовій війні українська діаспора розчарувалася у політиці усташів і масово почала переходити на бік югославських партизанів, то у хорватсько-сербському протистоянні політика Сербської Країни не залишила українцям вибору, кого підтримувати. І за свій вибір вони заплатили високу ціну – вбитими, репресованими та депортованими.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко В. Хорватія: цеглинка війни та миру [Електронний ресурс] / В. Бондаренко // Дзеркало тижня. – 2001. – 24 листопада. – № 46. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/horvatiya_tseglinki_viyni_ta_miru-26437.html
2. Гралоук А. З історії українців Боснії (Спогади члена однієї родини, що емігрувала до Боснії і уроджена в новій країні) / А. Гралоук. – Мельборн, 2001. – 120 с.
3. Лавер О. Втрати населення СРСР, країн СНД та українського народу у війнах та етнічних конфліктах 1945- 2005 рр. / О. Лавер // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 16 (2). – С. 443-476.
4. Лаврів Р. З пам'яті народної / Р. Лаврів // Нова думка. – 1979. – № 20. – С. 48-54.
5. Лаврів Р. Развидники / Р. Лаврів // Нова Думка. – 1983. – № 35. – С. 31.
6. Липовлянці на першій лінії фронту // Нова думка. – 1992. – № 92/93. – С. 18-19.
7. Лист до Президента України // Нова думка. – 1992. – № 94/95. – С. 40.
8. Ліський Б. Антон Івахнюк – великий українсько- хорватський патріот / Б. Ліський // Українці Хорватії: матеріали і документи = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti / [Упор. С. Бурда і Б. Гралоук]. – Загреб, 2002. – С. 62-73.
9. Ліський Б. З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945) / Б. Ліський // Українці Хорватії: матеріали і документи = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti / [Упор. С. Бурда і Б. Гралоук]. – Загреб, 2002. – С. 38-50.
10. Малиновська О. Українська діаспора в південно-лов'янських землях / О. Малиновська // Українці Хорватії: матеріали і документи = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti / [Упор. С. Бурда і Б. Гралоук]. – Загреб, 2002. – С. 6-20.
11. Мацяк Є. Українці в Хорватії / Є. Мацяк // Українці Хорватії: матеріали і документи = Ukrajinци u Hrvatskoj: materijali i dokumenti / [Упор. С. Бурда і Б. Гралоук]. – Загреб, 2002. – С. 51-61.
12. Милич А. Хорватские добровольцы в германском вермахте во Второй мировой войне / А. Милич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://militera.lib.ru/h/sb_crusade_in_rossia/06.html
13. Панкович М. Шведочене вуковарского бранителя / М. Панкович // Нова думка. – 1992. – № 96/97. – С. 14.
14. Посмертно додзелени ордени Русиним и Українцем // Нова думка. – 1994. – № 100. – С. 11.
15. Румянцев О. Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на територію югославських народів в 1890-1990 роках / О. Румянцев // Українці в Югославії під час Другої світової війни. – К., 2008. – 256 с.
16. Такач Г. Миклошевска воєна хронологія (2) / Г. Такач // Нова думка. – 1992. – № 92/93. – С. 20-23.
17. Такач Г. Миклошевска воєна хронологія (3) / Г. Такач // Нова думка. – 1992. – № 94/95. – С. 9-12.
18. Такач Г. Петровци спадли медзи остатніма (1) / Г. Такач // Нова думка. – 1992. – № 92/93. – С. 24-27.
19. Такач Г. Петровци спадли медзи остатніма (2) / Г. Такач // Нова думка. – 1992. – № 94/95. – С. 13-18.
20. Такач Г. Успішно положення виберанкови екзамен / Г. Такач // Нова думка. – 1992. – № 94/95. – С. 48-49.
21. Такач Г. Хоробрі Каніжці // Г. Такач / Нова думка. – 1998. – № 96/97. – С. 50.
22. Biki Ђ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. / Ђ. Biki. – Mikluševci, 2001. – 186 s.
23. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991-1993 g. (1) / S. Burda // Нова думка. – 1998. –

- № 105. – С. 38-41.
24. Burda S. Iz rada Kriznog staba Saveza 1991-1993 g. (2) / S. Burda // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 43-45.
25. Furminc J. Na zajedničkom poslu suživota svih / J. Furminc // Нова думка. – 1990. – № 88. – С. 2.
26. Izvješće III. odsjeka OZN-e za Hrvatsku upućeno komesaru Glavnog štaba Hrvatske o zapaženim greškama i nedostacima u postrojbama NOV-e, te o ubijanju ratnih zarobljenika // Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946: dokumenti / priredio Zdravko Dizdar. – Slavonski Brod, 2005. – S. 93.
27. Izvješće Javnog tužitelja okruga Banija o stanju u zauzetim mjestima, pljački od strane jedinica II. JA, likvidaciji ranjenika iz sisačke bolnice, zarobljeničkim logorima, te postupku prema «narodnim neprijateljima» // Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944-1946: dokumenti / priredio Zdravko Dizdar. – Slavonski Brod, 2005. – S. 108-111.
28. Jolić S. «Мушим найсц синов гроб» / S. Jolić // Нова думка. – 1993. – № 98/99. – С. 13.
29. Kiš M. Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinici i danas se bore protiv fašizma / M. Kiš // Rusini i Ukrajinici u Republici Hrvatskoj (1991-1995) / [urednik S.Burda]. – Zagreb, 1995. – S. 15-19.
30. Miz R. Ukrajinici u Lipovljanima i Novoj Subockoj / R. Miz. a. Vukovar, 2004. – 107 s.
31. Pavličević D. Povijest Hrvatske / D. Pavličević. – Zagreb, 2000. – 618 s.
32. Statistički ljetopis 1992. – Zagreb, 1993. – 24 godina. – S. 64.
33. Takač G. Stradanja Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske u Domovinskom ratu / G. Takač // Нова думка. – 1994. – № 100. – С. 14-20.

Світлана Лук'янчук, Микола Нагірний, Олександр Савчук

НАЦІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XXI СТ.: ІСТОРИКО-МОВНИЙ АСПЕКТ

У статті на основі критичного аналізу розглянуто основні віхи національного розвитку хорватських українців.

Ключові слова: *русини-українці, Хорватія, ідентичність, мова.*

Проблеми діяльності українських національних меншин у різних країнах у наш час набувають особливої значущості у сфері гуманітарних і суспільних наук. Непрості умови національного розвитку українців як етносу зробили значний вплив на життєдіяльність українців за кордоном. Проблеми виникають у визначенні національної ідентичності, намаганні протиставити сучасній самоназві етносу “українці” більш ранню назву “русини” та спекуляціями різного ґатунку щодо окремої т. зв. “русинської етнічності”. Розглянемо це питання на прикладі Хорватії, яка визнає т. зв. русинів як одну із 22 своїх національних меншин.

Теоретики етно та націєтворчих процесів виокремлюють певну кількість ознак та особливостей, притаманних етнічним спільнотам. Так, Е. Сміт головними атрибутами етнічної спільноти називає такі: 1) групова власна назва; 2) міф про спільних предків; 3) спільна історична пам’ять; 4) один або більше диференційних елементів спільної культури (зазвичай включають релігію, звичаї, мову); 5) зв’язок із конкретним “рідним краєм”; 6) чуття солідарності у значній частини населення [1, с. 26].

Якщо спроектувати це на т. зв. хорватських русинів, то серед найголовніших рис їхньої регіональної (етнічної) ідентичності можна назвати: власний етнонім, прив’язаність до прабадьківщини, історичну пам’ять, мову та релігію як особливі елементи культури, національну (етнічну/регіональну) свідомість. Розглянемо ці риси докладніше.

Загалом русини й українці – два етноніми однієї національної меншини. Поняття “руснак”, “руська національна свідомість”, “руська віра”, “руська мова” різночасово адекватні поняттям “українець”, “українська національна свідомість” і т. д. [2, с. 34-35]. Під етнонімом “русини” історично розуміються жителі України–Русі IX–XII ст.

Перехід із позиції русинства на позиції українства пережив фактично у різний час увесь український народ. На Наддніпрянщині цей процес особливо активно відбувався за Хмельниччини, у Галичині – у другій половині XIX ст., на Закарпатті – у першій половині XX ст. [2, с. 34-35]. Русинами продовжувало називати себе лише населення окраїнних українських територій, які не ввійшли до української держави [3, с. 6–9].

Тому зрозуміло, чому цей процес не зачепив т. зв. південнослов’янських русинів: у XVIII ст. він ще не дійшов до Карпат, а в XX ст. русини були ізольовані від прабадьківщини [2, с. 34-35].

Історичні умови переселень вплинули і на збереження русинського діалекту [3, с. 6–9]. Із середини XVIII ст. долину історичної області Бачка почали активно населяти переселенці з Карпатського регіону. На нові землі переселенці з Карпат принесли самоназву “руснак”, свою національну свідомість, греко-католицьку віру, національну говірку і кириличне письмо, що однозначно вказує на їхнє українське походження [2, с. 34–35].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. проходив новий етап переселень українців, переважно з території Галичини, цього разу під назвами “русини” та “українці” (або “лемки” та “галичани”) [3, с. 7].

Нині у Хорватії проживають українці, які називають себе русинами, які 260 років тому переселилися до Бачки та Срієму, 170 років тому – до Славонії; 110 років тому – на славонську територію; та ті українці з Лемківщини, які осіли на кордоні Славонії та Мославини [4, с. 11].

Для організації свого національного життя у 1919 р. в Новому Саді зібралися українські представники із південнослов'янських земель і заснували Руське народне просвітне товариство (“дружтво”). За основу літературної мови вирішили взяти місцеву розмовну, в основі якої лежала керестурська говірка [5, с. 27]. Фактично вони висловилися за народну (а не українську літературну) мову, якою щодня спілкувалися [6, с. 24]. Хоча з цього приводу велися суперечки, і рішення далось нелегко [7, с. 275–277].

Про суперечки на мовному ґрунті чітко підкреслює одне з висловлювань на зібранні: “Давно, дуже давно відорвалися від нас наші бачванські браття, але своєї народности мови не втратили! Бож всі бачванці є національно-свідомі, хоч говорять шарішським діялектом!” [8, с. 127]. Тут чітко простежується розуміння належності т. зв. бачванців до української національної спільноти.

Звичайно, українці на південнослов'янських теренах, які називали себе русинами переважно більшістю (крім невеликого кола інтелігенції, які називали себе українцями) залишилися вірні своїй давній назві, хоча й дотримувалися думки про спільність з українським народом в етнічному, історичному, культурному і релігійному аспектах. На думку Г. Такача, такий вибір виявився успішним у стримуванні швидкої асиміляції та корисним для розвитку культури, просвіти і національної свідомості [6, с. 24].

Говірка, а також матеріальна та духовна культура українців на південнослов'янських теренах стали об'єктом наукових досліджень з кінця XIX ст. Тоді ж було висунуто кілька гіпотез про походження діалекту південнослов'янських українців, які називали себе русинами. Так, В. Гнатюк вважав, що руська говірка – це один із західноукраїнських діалектів. На думку О. Соболевського, така говірка є східнославацьким діалектом. Були також припущення, за якими русинську говірку трактували як діалект польської, російської чи навіть угорської мов. А. Дуліченко навіть називав їх “югославськими русинами” і стверджував, що цей діалект – це самобутня слов'янська мікронація з окремою мовою [2, с. 34–35]. В. Чарський фактично погоджується з ним, називаючи їхній діалект “південнорусинською мовою” [9]. Д. Кузьменко взагалі русинський діалект називає мовою: “Русинська мова зовсім не схожа на ту говірку, якою розмовляють українські емігранти” [10]. М. Фейса русинську говірку ставить між західно та східнослов'янськими мовами [11].

Така різноманітність зумовлена тим, що автори беруть до уваги більше політичні аспекти, ніж наукові дані. Справді, русинський діалект української мови має багато спільного зі східнославацькими та польськими діалектами, зокрема у фонетиці. Однак низка особливостей фонетичної структури русинського діалекту (доля праслов'янських “gv”, “kv”, рефлексія “ę” та ін.) має не до кінця з'ясоване походження, тому їх не потрібно однозначно кваліфікувати як словацькі або польські [2, с. 34–35].

Незважаючи на яскраво виражену здиференційованість бачвансько-сріємських говірок, зокрема у порівнянні з українською літературною мовою, більшість їхніх

діалектних рис має паралелі у південно-західних говорах української мови, передусім у лемківському діалекті. Наприклад: бачванське “слиза”, “сльоза” – бойківське “сльза”, “слиза”; буковинське “слизіти”, “сочитис”; гуцульське “слиза”; бачванське “огень”, “вогонь” – бойківське “огень”, “огинь”; буковинське “огень” [12].

О. Тимко-Дітко вважає, що лексико-семантична група займенників у говорі бачванських українців сформувалася на українському мовному ґрунті, на його обмеженій території південно-західних говорів під значним впливом західнослов'янських мов. До прикладу: “хто”, “нічий”, “ніхто”, “дахто”, “дакотри”, “тамта”, “тамто”, “жадни”, “дзеяки”, “дзекотри” [13].

М. Жирош доводив, що пращури українців Пряшівщини (Горниці) у давнину говорили не “крава, млеко, робиц”, а “корова, молоко, робити”. Але під впливом пословачення тодішньої “карпато-руської” говірки, міжособистісних контактів та змішування населення відбувається створення нової говірки українців на південнослов'янських теренах [14, с. 17-18]. Тобто первинними для русинських говорів були саме повноголосні форми, які є характерною рисою української мови.

Суттєву відмінність між українською мовою та русинським діалектом можна пояснити тим, що українці на південнослов'янських теренах у різні часи зазнали сильних впливів польської, словацької, угорської, а в новітній час – сербської та хорватської мов [15, с. 45].

На жаль, змушені констатувати, що існують певні спекуляції над цією темою. Так, канадський історик П. Магочі просуває свою ідею про те, що нібито русини – самостійний слов'янський народ зі своєю мовою і культурою [16]. Звичайно, тут закладений принцип сепаратизму і політичні маніпуляції, які не мають нічого спільного з історичною наукою.

П. Магочі продовжив і розвинув справу чеського уряду 1919–1939 рр., який, виходячи зі своїх шовіністичних інтересів щодо українців і тодішньої політичної кон'юнктури, назвав русинський діалект української мови – “русинською мовою” [17]. З цих позицій поляки донедавна називали “русинською” – українську мову загалом, а серби та хорвати визначають її як якусь “літературну мову югославських руснаків” [18].

Українська національна меншина Хорватії мала кілька варіантів назви своєї мови (“руска”, “русинска”) і власного етноніма (“русини”, “руснаки”) [19, с. 53]. Так, у тамтешній пресі писалося “Союз русинів” (“русинох”), але мова “руска”, а народ “руснаки” [20, с. 15].

Розвиток літературно-мовної традиції на базі українського варіанта церковнослов'янської мови вичерпав себе ще у XIX ст. Проте з огляду на територіальну відірваність від української метрополії та спорадичний характер контактів бачванців з їх батьківщиною, поширення в Бачці наддніпрянського або галицького варіантів української літературної мови було справою малоймовірною. Тож чи не єдиним дієвим засобом збереження національної ідентичності було олітературнення місцевої бачвансько-сріємської говірки та витворення нового варіанта української літературної мови [12].

У 1923 р. Гавриїл Костельник написав “Граматику бачванско-рускей бешеди”. У ній розроблено основні правила русинського діалекту з фонетики та морфології. Абетка бачванського варіанта української мови налічує 32 букви. Порівняно з українською, відсутня лише буква “і”, для позначення відповідного звука використовують букву “и” (звук “и” в русинській мові відсутній) [21, с. 1].

У своїх статтях Г. Костельник “Яка наша народна назва?” (1924), “Чом сом постал Українец?” (1935) він докладно (із широким залученням мовознавчих, історичних, етнографічних, фольклористичних фактів) обґрунтовує належність бачванців до українського етносу [12]. У нарисах “Дзе спада наша бешеда” (1922), “Наша бешеда” (1937) Г. Костельник порушує питання глотогенезу мови бачванських українців та доводить, що вона є діалектом української мови, який зазнав впливів і з боку польської та словацької мов

[12]. Його “Грамматика бачванско-рускей бешеди” ґрунтується на двох постулатах: 1) не віддалятися від українського; 2) спростити писемні правила [12].

У часовому проміжку між двома світовими війнами зміцнювалися та розширювалися контакти між емігрантами з етнічних українських земель різних міграційних хвиль. У пошуках роботи боснійські українці переміщалися до більш розвинених сільськогосподарських південнословянських теренів: Бачки, Срієма, Славонії. Деякі з них купували свої земельні ділянки та залишалися разом із нащадками переселенців з України XVIII ст. Встановлення тісних зв'язків між бачвансько-сріємськими українцями та пізнішими переселенцями з України пришвидшувало поширення у середовищі осіб українського походження назви “українець”, яка напередодні Другої світової війни займала сильні позиції, продовжуючи існувати разом зі старою назвою “русин” [3, с. 7].

Після Другої світової війни виникало чимало дискусій стосовно того, яку мову повинна прийняти громада бачвансько-сріємських українців – русинський діалект української мови, українську чи навіть російську. Попри велику кількість аргументів на користь української, мовою громади залишився русинський діалект [8, с. 188].

За критерієм ставлення до свого походження бачвансько-сріємських українців у другій половині XX ст. можна розподілити на дві основні течії: ті, хто визнавали свою належність до української нації, та ті, хто вважали власне походження суто “русинським”, або “руснацьким”, але не українським [8, с. 192]. Ці напрямки не лише оформилися інституційно, але й перебувають у стані протиборства, часто непримиренного: у 1990 р. було засновано Союз русинів і українців Югославії (з 2008 р. перейменовано на Союз русинів-українців) та “Руську матку” [12].

У Хорватії роль виразника інтересів цих двох груп ще у 1968 р. взяла на себе організація української діаспори під назвою “Союз русинів й українців Хорватії” (СРiУ). Позицію СРiУ бачимо у виступах його членів та очільників, а також крізь призму видавничої діяльності, зокрема у матеріалах “Нової думки” та “Віночка”. Проукраїнська політика проводиться у дошкільних і шкільних установах, культурно-мистецьких товариствах, культурних маніфестаціях, релігійних заходах [22, с. 44-45].

Важливу роль у примиренні двох груп у середовищі української національної меншини зіграв М. Киш, депутат хорватського парламенту за квотою національних меншин у 1992–1999 рр., який на запитання про відмінність між “русинами” й “українцями” відповів, що це два етнімі однієї національної меншини (“дві галузки одного дерева”). М. Киш наголосив, що в етнімі “русини” збережено найдавніше ім'я українців та України, у якій українці, які називають себе русинами, вбачають свою прабатьківщину [15, с. 45].

В. Костельник подає терміни “рутени, русини” одними з найдавніших народних назв українців [19]. П. Чучка у своїй статті “Як русини стали українцями” обґрунтовано доводив, що “русини” – це не окремий народ, а давня назва українців [23, с. 34-37]. На сторінках “Віночка” (журналу для дітей та юнацтва української національної меншини) дітям та молоді пояснювали історію етнімів “русин” і “українець”. Наголошувалося, що ці дві назви означають один і той самий народ [24, с. 15].

Автори чи коментатори текстів “Нової думки” часто після терміна “український” у дужках зазначали і (або) “руський” (“русинський”) [25, с. 28]. Зазначення “руською, тобто українською”, свідчить, що автори стояли на позиції, що “русини” – це українці [8, с. 232].

Фактично лейтмотивом більшості публікацій “Нової думки”, принаймні наприкінці XX ст., було твердження: “русин” – традиційна, а українець – актуальна назва того самого народу.

У публічній діяльності українці Хорватії активно використовують дві назви: як “русини”, так і “українці”. У 1999 р. відзначалося 150-річчя переселення русинів до

Миклушевічів [26, с. 8–10], а згодом – 100-річчя переселення українців до Хорватії [77, с. 2–7].

З метою об'єднання двох груп в українському діаспорному середовищі, СРiУ пропонує провадити заходи під назвою “русини-українці”. Водночас регіональні культурно-просвітні та мистецькі осередки часто у власних назвах використовували тільки один етніонім. Наприклад, культурно-просвітницьке товариство українців “Карпати” (Липовляни), культурно-мистецьке товариство русинів (Осієк) тощо [28].

Вдалою назвою національної меншини українців південослов'янських теренів можна вважати русини-українці, адже це підкреслює історичну тяглість етносу. Саме на засіданні культурно-просвітнього товариства (КПТ) українців Загреба (30 червня 1998 р.) його учасники проголосували за те, щоб повернутися до початкової назви товариства, почавши знову замість букви “і” використовувати дефіс: “КПТ русинів-українців Загреба”. За це проголосували всі члени товариства, крім двох, що утрималися [29, с. 17].

9 липня 2000 р. у містечку Велика відбулося засідання управного одбору СРiУ. Серед інших розглядалося питання правильного написання етніоніма меншини. Всі погодилися, що в жодному разі не треба писати “русини, українці”. Вибираючи між варіантами “русини-українці” та “русини й українці”, присутні вирішили перенести розгляд цього питання на пізніше, а до того дотримуватися статуту СРiУ [30, с. 8].

Однак на початку ХХІ ст. такій об'єднувчій політиці було завдано удару з боку хорватської влади. 25 квітня 2001 р. було прийнято зміни до Конституції Хорватії, за якими в “Історичних основах” вже згадувалися (на відміну від першого варіанта 1990 р.) і русини, й українці, причому як два окремі народи, хоч і перелічені один за одним [31]. Таке трактування було закріплене і в останніх змінах до конституції від 16 червня 2010 р. [32]. Таким чином, використовуючи політичний складник, різні лідерські амбіції у середовищі української національної меншини і недостатню політику української держави у підтримці й розвитку українців за кордоном, сталося так, що у Хорватії фактично паралельно діють як Союз русинів й українців, так і окремі українські й т. зв. “русинські” організації. У 2004 р. в Хорватії схвалено закон про захист національних меншин, після чого було засновано окремі координаційні ради як української, так і “русинської” національної меншини в Хорватії [8, с. 242]. Окрім того, існують товариство “Руснак” у Петровцях, товариство “Руснак” у Загребі тощо.

З 2002 р., після схвалення Конституційного закону про права національних меншин, “русини” мають право на місця у Радах меншин у Вуковарсько-Сріємській жупанії, місті Вуковар, опчинах Богдановці й Томполевіці, а також на місця представників меншин у місті Загреб й Осієчко-Баранському окрузі [33].

У вересні 2009 р. Рада у справах національних меншин Хорватії схвалила пропозицію Координаційної ради представників “русинської” меншини затвердити їхні офіційні символи у Хорватії. Офіційним гербом “русинів” став щит з ведмедем та елементи хорватського герба-шахівниці, а урочистим гімном – пісня “Браття-русини” [34]. Було встановлено і День “русинської меншини” – 25 травня [33; 35]. Як бачимо, політика “розділяй і владарюй” знайшла своє втілення і в середовищі української національної меншини.

Тільки як політичне підігравання хорватській владі оцінюємо заяву І. Мудрого, віце-президента Координаційної ради представників т. зв. “русинської меншини” про те, що “русинські символи мають велике значення, оскільки вони є вираженням окремішності русинів щодо українців” [33]. Хоча проведений історико-мовний аналіз свідчить про те, що “русини” – давня історична назва українців, українська меншина на південослов'янських теренах сформувалася внаслідок переселень українців з своїх етнографічних територій, а русинська говірка – це діалект української мови.

Перспективно було б для двох груп української національної меншини у Хорватії, незважаючи на різні політичні й національні провокації з темою т. зв. “русинства”, з боку влади і провладних громадських організацій не залишатись без підтримки “материнської” держави та з огляду на власну нечисленність, сучасні процеси глобалізації, асиміляції, відсутність імовірних мігрантів із прабатьківщини як джерела поповнення діаспори знайти всі потенційні можливості збереження українського національного “Я”. У цьому контексті важливого значення набуває і позиція України, її політика щодо збереження численних діаспор, зокрема й найдавнішої – на Балканах.

Література

1. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт. — К. : Основа, 1994. — 26 с.
2. Белей Л. Югославянских руснаоx и українски бешеди Карпатського району / Л. Белей // Нова думка. — 1991. — № 86. — С. 34-35.
3. Бурда С. Участь в конференції ЕКУ / С. Бурда // Нова думка. — 2000. — № 112. — С. 6-9.
4. Бурда С. Засідання Президії СФУЛО / С. Бурда // Нова думка. — 2000. — № 113. С. 9-11.
5. Тимко О. Вечар и речитал пошведени 160-рочніци од приселєня Русинох до Горватскей / О. Тимко, Е. Барич // Венчик-Віночок-Vjenčić. — 1995. — № 16/17. — С. 25-30.
6. Такач Г. О питаню такволаней українизації Русинох Пряшивщини / Г. Такач // Нова думка. — 1993. — № 98/99. — С. 22-24.
7. Лабош Ф. История русинох Бачки, Сриму и Славоніи 1745-1918. / Ф. Лабош // Вуковар. — 1979. — С. 275-277.
8. Румянцев О. Галичина-Боснія-Восводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1990 роках / О. Румянцев — К., 2008. — 242 с.
9. Чарский В. Южнорусинский язык в свете языковых контактов : лингвогенетический аспект [Електронний ресурс] / Чарский В. // Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/yuzhnorusinskii-yazyk-v-svete-yazykovykh-kontaktov-lingvogeneticheskii-aspekt> — Назва з екрану.
10. Кузьменко Д. Русинська мова [Електронний ресурс] / Д. Кузьменко // Режим доступу: <http://www.mova.info/Page2.aspx?11=107> — Назва з екрану.
11. Фейса М. Основни характеристики руского языка у поровнаню з другима славянскими языками [Електронний ресурс] / М. Фейса // Режим до- ступу: http://rusinistika.com/publ/istorija_rusin_voevodiny/osnovni_kharakteristiki_ruskogo_jazika_u_porovnanju_z_drugima_slavjanskim_jazikami/2-1-0-2 — Назва з екрану.
12. Белей Л. Українці та українська мова на Балканах [Електронний ресурс] / Л. Белей // Режим доступу: <http://www.ethnos.lemky.com/history/292-ukrayinci-ta-ukrayinska-movana-balkanakh.html> — Назва з екрану.
13. Тимко-Дітко О. Займенники у говорі бачванських руснаків [Електронний ресурс] / О. Тимко-Дітко // Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/spml/2008_12/47tymko.pdf — Назва з екрану.
14. Тимко О. Актуална розгварка зоз Мироном Жирошом / О. Тимко // Нова думка. — 1999. — № 109 — С. 17-21.
15. Zidarić V. Multicultural Reality and Perspectives in Croatia / V. Zidarić // Нова думка. — 1998. — № 105. — С. 45.
16. Магочій П.-Р. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів / П.-З. Магочій [пер. з англ. С. Біленького, Н. Кушко; сюжетні комент. до іл. В. Падяка]. — Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2006. — 120 с.
17. Славянские микроязыки [Електронний ресурс] — Режим доступу: // <http://slawianie.narod.ru/str/jazyk/mikro.html> — Назва з екрану.
18. Чучка П. Русинська мова [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um87.htm> — Назва з екрану.
19. Костелник В. Рускосц (“русинство”) на Горннци и у шведе / В. Костелник // Нова

- думка. — 1991. — № 86. — С. 53.
20. Гаргаї Ц. Години руского языка / Ц. Гаргаї // Венчик–Віночок–Vjenčić. — 1995. — № 16/17. — С. 15; Пап А. Як ше Руснаци селили / А. Пап // Венчик–Віночок–Vjenčić. 1995. — № 16/17. — С. 21.
  21. О писму и языку горватских Русинох // Венчик–Віночок–Vjenčić. — 1994. — № 14/15. — С. 1.
  22. Бурда С. Слово представників Союзу на Всесвітньому форумі українців / С. Бурда, В. Сікорський // Нова думка. — 1992. — № 94/95. — С. 44-46.
  23. Чучка П. Як русини постали українці (II) / П. Чучка // Нова думка. — 1990. — № 83. — С. 34–37.
  24. Лятак Д. Чом наша назва Русини-Руснаци / Д. Лятак // Венчик–Віночок–Vjenčić. — 1997. — № 19. — С. 15.
  25. Удвари и фразеологийни словник лемковских (руских) диялектох // Нова думка — 1991. — № 88. — С. 28.
  26. Бучко А. Програма з нагоди означованя 150-ей рочніци од приселеня Руснацох до Миклошевцох / А. Бучко // Нова думка. — 1999. № 109. — С. 8–10.
  27. Бурда С. Маніфестація “100 років українців у Хорватії” / С. Бурда // Нова думка. — 2000. — № 113. — С. 2–7.
  28. Ukrajinske organizacije u Republici Hrvatskoj [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/croatia/cro/publication/content/44243.htm> — Назва з екрану.
  29. Бурда С. Звітне зібрання КПТ русинів і українців Загребя / С. Бурда // Нова думка. — 1998. — № 104. — С. 17.
  30. Такач Г. Хронологийни препатрунок работи Союзу Русинох и Українцяч РГ од 1. юлия по 31. августа 2000 року / Г. Такач // Нова думка. — 2000. — № 113. — С. 8.
  31. Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst) [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/232289.html> — Назва з екрану.
  32. Promjena Ustava Republike Hrvatske (2010.) [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://hr.wikisource.org/wiki/Promjena_Ustava_Republike_Hrvatske_%282010.%29 — Назва з екрану.
  33. Lipovac M. Warholovi sunarodnjaci izbornili svoju posebnost [Електронний ресурс] / М. Lipovac // Vijesnik. — 2010. — 6 veljača. — S. 28 — Режим доступу до журн.: <http://www.vjesnik.hr/html/2010/02/06/Clanak.asp?r=tem&c=11>. — Назва з екрану.
  34. Zapisnik sa 33. sjednice Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.savjet.nacionalne-manjine.info/docs/33ZAPISNIK.doc> — Назва з екрану.
  35. Zagrebački Rusini prvi put proslavili Dan Rusina u Republici Hrvatskoj [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.rusinizg.hr/Hrvatski/1.Dan_Rusina_RH/ProslavaI_Dan_Rusina_RH.html — Назва з екрану.

Галина САГАН

АКТУАЛІЗАЦІЯ “РУСИНЬСЬКОГО ПИТАННЯ” В ХОРВАТІЇ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ВИТОКИ ТА НАСЛІДКИ

У статті висвітлюється розкол у середовищі української діаспори у Хорватії, посилення якого спостерігається в останні роки. Простежується, як русини Хорватії почали демонструвати свою окремішність і віддаленість від українців. Дається оцінка суспільній діяльності обох частин діаспори – української та русинської, доводиться, що такі сепаратистські тенденції мають політичне підґрунтя.

Ключові слова: українська діаспора в Хорватії, русини, русинське питання, Союз русинів та українців Хорватії.

Міжнародний авторитет нашої держави, політична відповідальність перед титульною нацією й навіть територіальна цілісність країни перебувають у прямій залежності від співпраці України зі своїми діаспорами. Адже діаспора – це надзвичайно потужний промоутер державницьких інтересів України у зарубіжжі. З огляду на це, для науковців актуальним є дослідження усіх процесів, які відбуваються у житті зарубіжних українців. Сепаратистські тенденції, які останнім часом спостерігаються в українських діаспорах, без сумніву, негативно позначаються на нашій державі. Аби їх нейтралізувати та запобігати їм у майбутньому, варто детально вивчати життя діаспори. Особливу увагу доцільно приділяти завжди активній діаспорі українців на Балканах – зараз це кілька осередків, що існують у нових незалежних країнах, які виникли на території колишньої Югославії.

Однією з найпотужніших є українська діаспора в Хорватії. Українці тут становлять традиційну національну автохтонну меншину, тобто таку, що проживає на цих теренах понад 100 років (у 2000 р. відсвяткували 100-річчя). 100 років тому українці переселилися у Хорватію з Західної України (точніше з Галичини та Закарпаття, з Лемківщини (південно-східної Польщі) та з північної частини Буковини, тобто з земель, які наприкінці ХІХ–на початку ХХ ст. перебували в одній державі – тодішній Австро-Угорській імперії. Українці осіли переважно в Боснії та Славонії, нині це територіально-адміністративні одиниці двох жупаній Республіки Хорватія – Бродсько-Посавської та Сісачко-Мославачкої¹. Переселенці з Закарпаття та Лемківщини традиційно називають себе русинами, з Галичини та північної Буковини – українцями.

Однак перші переселенці з України з’явилися на хорватських землях значно раніше – ще 1745 р. З 1835р. до східної Славонії (нині це Вуковарсько-Сремська жупанія Хорватії) з Воєводини (Сербія) переселилися українці, предки яких походили з Карпат і Пряшівщини. Саме вони називали себе русинами і розмовляли русинським діалектом. Тривалий час існування двох етнонімів не викликало жодних суперечок серед діаспорян. Усі вони вважали себе українцями, а Україну – країною походження своїх предків. В останні роки риторика дещо змінилася: так зване “русинське питання” набуло політичного забарвлення, що призвело до розколу колись єдиної діаспорної спільноти.

Життя українців на Балканах вивчають не лише українські, а й зарубіжні дослідники. Велику роботу в цьому напрямі проводять вітчизняні науковці В.Євтух²,

С. Качараба³, В. Козлітін⁴, В. Піскун⁵, В. Трошинський⁶, О. Малиновська⁷ та ін. У їхніх розвідках досліджується історія становлення українських діаспор переважно у Сербії, Боснії та Герцеговині. Хронологічно праці охоплюють період з кінця ХІХ до середини ХХ ст. Ближчими до нашого дослідження є праці М. Нагірного⁸, в яких обґрунтовано спростовується намагання протиставити сучасній самоназві етносу “українці” більш ранню назву “русини” та спекуляції різного ґатунку щодо окремішності русинської етнічності.

До вже існуючого доробку у даній статті долучено документи і матеріали, видані зарубіжними українцями⁹. Чимало відомостей почерпнуто з офіційних сайтів Посольства України в Республіці Хорватія, державних інституцій Республіки Хорватія, громадських організацій українців та русинів у Хорватії тощо.

Згідно з останнім службовим переписом населення, у 2011 р. русинів та українців у Хорватії налічується менше 4000, хоч один із активних діячів української діаспори в Хорватії Славко Бурда – перший заступник Голови Європейського конгресу українців Республіки Хорватія – зазначає, що їх значно більше. За весь період існування діаспори на землях Хорватії українцям довелося подолати чимало труднощів матеріального та духовного характеру, проте ні війни, ні тиск різних політичних режимів, ні економічні кризи тощо не знищили національну ідентичність української меншини на теренах Хорватії.

У середині 60-х років ХХ ст. активну роботу згуртування діаспорян на Балканах розгорнула українсько-русинська інтелігенція Хорватії, яка розпочала свою діяльність зі створення товариства, яке б згуртувало навколо себе активістів української діаспори не тільки Хорватії, а й усієї Югославії. Ініціаторами заснування такого товариства стали русинські письменники м. Срем. Вони регулярно збиралися, обговорювали злободенні питання, що активізувало культурну діяльність української спільноти Югославії. Перша зустріч відбулася 4 грудня 1966 р. в с. Бікіч-Долу неподалік м. Шид. Формальним організатором заходу стало культурно-мистецьке товариство “Іван Котляревський”, реальними ж – письменники Василь Мудрий, Стефан Гудак, Володимир Бесерміні і Володимир Костельник. На першому зібранні були присутні політики, керівники Соціалістичного союзу робітничого народу міст Шид і Вуковар, видавці “Руського слова” з м. Нові Сад та часопису “Шветлосц”¹⁰.

На цьому засіданні письменники поставили перед собою кілька завдань, які мали реалізувати у процесі культурно-просвітньої діяльності, зокрема, 1) утвердити місце русинсько-української¹¹ літератури як рівної із сербською, хорватською та загалом із югославською літературою; 2) віднайти спосіб налагодити літературні зв’язки з регіонами України, звідки свого часу емігрували переселенці до Югославії; 3) визначити місце русинсько-української літератури в європейській дійсності та ін. Письменники прийняли рішення раз на рік збиратися на засідання й обговорювати тематику творчої діяльності літераторів, друкувати їхні твори у збірках письменників Югославії та окремих республік – Хорватії, Сербії, Боснії і Герцеговини. Найкращі роботи русинсько-українських письменників планувалось перекладати й видавати хорватською, сербською, македонською та іншими мовами народів Югославії. Було створено й виборний орган товариства – координаційну раду, до якої увійшли Василь Мудрий, Стефан Гудак, Володимир Бесерміні та Володимир Костельник.

Зібрання письменників української діаспори привернуло увагу не тільки представників української діаспори, а й частини югославської спільноти. Свідченням цього, зокрема, стало обговорення шидського зібрання в різних інформаційних інституціях Югославії. Про нього писали у загребському щоденнику “Glasnik”, говорили на “Радіо-Загреб”, розповідали в усіх діаспорних виданнях і радіопередачах¹².

28 травня 1967 р. відбулося засідання координаційної ради у с. Петровец, на якому було вирішено кілька актуальних на той час питань, пов’язаних із культурною

діяльністю української діаспори, зокрема, сформовано розширену раду при видавництві “Руське слово” у м. Нові Сад, обговорено підготовку до зібрання молодих русинсько-українських письменників у м. Шид, проаналізовано стан справ підготовки до святкування двадцятиліття КМТ імені Якіма Гарді тощо. На діяльність, яку розгорнули русинсько-українські письменники, позитивно вплинула фінансова підтримка об'єднаної скупщини Вуковара, яка 17 жовтня 1967 р. виділила 1,4 тис. динарів для реалізації їхніх планів. Кошти пішли на організацію літературних вечорів, видання книг, покриття витрат, пов'язаних із засіданнями координаційної ради та зборами асоціації письменників.

Після кількох засідань координаційної ради 24 грудня 1967 р. в с. Петровці відбулося друге засідання письменників, що привернуло увагу частини югославської громадськості та представників влади. Від останніх були присутні секретар об'єднаного комітету Союзу комуністів Хорватії в м. Вуковар Мілош Попович, голова об'єднаної скупщини міста Звонко Шполяр, голова об'єднаного Союзу робітничого народу Хорватії Мато Правич і ще більше десяти представників владних інституцій та наукових установ Югославії. Майже всі вони у своїх виступах дали схвальну оцінку діяльності русинсько-українських письменників, спрямовану на активізацію культурно-освітнього життя цієї національної меншини. Самі ж ініціатори зібрання відзначили, що не сподівалися на таку увагу до започаткованої лише торік справи.

Головним підсумком другого засідання стала ухвала “Програми діяльності русинсько-українських письменників Срему, Славонії та Боснії на 1968 рік”¹³. У ній наголошувалося на об'єктивній необхідності інституційного об'єднання активістів діаспори, яке б охопило всі регіони компактного проживання українців і русинів Хорватії. Наприкінці 1967 р. було розпочато роботу з заснування Союзу русинів та українців Хорватії. Передусім, потрібно було владнати низку формальностей із владою, яка мала дати дозвіл на створення організації. 5 січня 1968 р. відбулося засідання Комісії з питань народностей республіканської конференції Соціалістичного союзу робітничого народу Хорватії, на якому голова Комісії І.Бієлич позитивно оцінила намагання створити Союз русинів та українців Хорватії. На засіданні виступив В.Костельник – відомий український письменник діаспори, який зазначив, що вперше на зібранні Комісії обговорюються потреби русинів та українців¹⁴.

Отримавши схвалення своїх намірів щодо створення Союзу, ініціативна група почала ще активніше працювати як на території Хорватії, так і в інших регіонах Югославії, де проживали представники української діаспори. Їхні старання незабаром дали позитивні результати. 25 лютого 1968 р. у присутності великої кількості гостей – представників місцевої влади, інтелігенції та активістів української діаспори – у Вуковарі було урочисто проголошено створення Союзу русинів та українців Хорватії, який став основним центром організації громадського та культурного життя українців і русинів Хорватії.

Нові виклики постали перед українсько-русинською громадою Хорватії у XXI ст. Їх характер, на нашу думку, доволі часто має політичне підґрунтя. Так, чимало проблем виникло у контексті визначення національної ідентичності – йдеться, зокрема, про намагання деяких русинських активістів протиставити сучасній самоназві етносу “українці” більш ранню назву “русини” та спекуляції різного ґатунку щодо окремої так званої “русинської етнічності”. За всі роки існування української діаспори в Хорватії ні діаспоряни, ні місцева влада не ставили дане питання у такому розрізі: усі з розумінням сприймали існування етнонімів “русини” й “українці” як назви однієї національної меншини.

Подібні ситуації, пов'язані з питанням русинства, на початку 90-х років XX ст. пережили українські діаспори в Словаччині, Польщі, Румунії. Не оминула ця проблема і Закарпаття. Ідеї існування русинів як окремого етносу належить американсько-канадському вченому угорсько-українського походження Павлу Маґочі – автору фундаментальної

праці “Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)” (авторизований переклад якої з англійської виданий 1994 р. в Ужгороді українською мовою). Без сумніву, треба дати належне зусиллям науковця щодо становлення українознавчих студій у Гарвардському університеті¹⁵, фундаментального дослідження історії українських земель і народів¹⁶. Однак відстоюване ним твердження про те, що русини, у тому числі закарпатські українці, є окремим східнослов'янським народом, який сформувався в Центральній Європі, свого часу завдало значної шкоди національній єдності українців як в Україні, так і за її межами. Актуалізувалося це питання – не в найкращому варіанті – й у Хорватії на початку ХХІ ст.

Українські науковці провели дослідження, зробили ґрунтовний аналіз праць прихильників теорії русинства й науково обґрунтували її хибність. Так, М.Панчук аргументовано довів безпідставність доводів П.Магочі¹⁷, вказавши на ледь помітні зміщення акцентів, хронологічні неточності й авторську упередженість при мотивації дій тих чи інших політичних сил, їхніх лідерів, які діяли у регіонах, де збереглася самоназва “русини”. Висновок М.Панчука: політичне русинство загрожує етнічній і політичній єдності України, її незалежності, тому заперечити цю теорію – означає забезпечити вільний соціально-економічний, політичний і духовний розвиток українського народу, всіх національних громад України.

Історико-філологічні дослідження С.Лук'янчук, М.Нагірного¹⁸ та О.Савчука¹⁹ на прикладі Хорватії також обґрунтовано спростовують намагання П.Магочі та його однодумців протиставити сучасній самоназві етносу “українці” більш ранню назву “русини” та спекуляції різного ґатунку щодо окремішності русинської етнічності. Автори вказують на нагнітання цієї проблеми, з одного боку, деякими лідерами діаспори (І.Мудрим, віце-президентом Координаційної ради представників русинської меншини), а з другого – деякими законодавчими змінами в Хорватії. Так, 25 квітня 2001 р. було прийнято зміни до Конституції Хорватії, за якими в “Історичних основах” згадувалися (на відміну від першого варіанта 1990 р.) і русини, й українці, причому як два окремі народи, хоч і перелічені один за одним²⁰. Таке трактування закріплене і в останніх змінах до конституції від 16 червня 2010 р.²¹

З 2002 р., після схвалення Конституційного закону про права національних меншин, русинам були надані місця у Радах меншин у Вуковарсько-Сремській жупанії, місті Вуковар, в общинах Богдановці й Томпоевці, а також місця представників меншин у місті Загреб й Осієчко-Баранському окрузі. У 2004 р. в Хорватії схвалено закон про захист національних меншин, на підставі чого засновано окремі координаційні ради як української, так і русинської національних меншин у Хорватії. У вересні 2009 р. Рада у справах національних меншин Хорватії схвалила пропозицію Координаційної ради представників русинської меншини затвердити їхні офіційні символи у Хорватії. Офіційним гербом русинів став щит з ведмедем та елементи хорватського герба-шахівниці, а урочистим гімном – пісня “Браття-русини”. Було встановлено і День русинської меншини – 25 травня²².

На лідерські амбіції деяких діячів у середовищі української національної меншини як чинник сепаратистських настроїв в українсько-русинській діаспорі свого часу (2010 р.) вказував С.Бурда. Зокрема, він зазначав, що результатом суперечок всередині “Союзу русинів і українців Хорватії” (далі СРУХ) та бажанням окремих осіб здійснювати власну політику культурного розвитку української меншини у Хорватії став вихід із СРУХ у 2008 р. чотирьох українських культурно-мистецьких товариств і формування “Української громади Республіки Хорватія”. За цих обставин на початку 2014 р. із назви “СРУХ” забрали слово “українців”, і Союз почав гуртувати навколо себе лише русинські організації. “Українська громада”²³ нині налічує понад 400 членів, 350 з яких – українці. Хочеться сподіватися,

що це тимчасові зміни, які не приведуть до якихось незворотних процесів і не нашкодять українській діаспорі в Хорватії.

З огляду на останні події у житті української діаспори в Хорватії, складно оцінити перспективи об'єднання русинів та українців. Посольство України в Хорватії бере активну участь у житті обох частин роз'єднаної діаспори. Так, “Українська громада РХ” звітує, що за останні два роки (2014–2015) разом зі співробітниками посольства відзначала важливі для українського народу події: покладались вінки до пам'ятника жертвам концентраційного табору в Ясеновці, вшановувалась пам'ять загиблих бійців Третього українського фронту в Блоку, пам'ять жертв Вітчизняної війни в Хорватії, спільно були проведені заходи в пам'ять про жертви Чорнобильської катастрофи тощо²⁴.

У середині січня 2015 р. Посол України в Хорватії О.Левченко зустрічався з активістами русинської громади, інформував їх про механізми реалізації Мінських угод, про події на Сході України і в Криму. Також обговорювалися шляхи подальшої співпраці Союзу русинів РХ з Посольством. А вже 31 січня 2016 р. О.Левченко відвідав ювілейний 50-й Бал Русинів Республіки Хорватія, який відбувся у Вуковарі. Цей традиційний культурний захід зібрав русинів з усіх товариств, які працюють у Хорватії²⁵.

Аналіз діяльності русинської й української спільноти в Хорватії за останні роки дає підстави для наступних висновків. Хорватські українці не тільки активно підтримують свою національну ідентичність, а й співпрацюють з хорватськими державними інституціями та Посольством України в Хорватії; вшановують усі свята та пам'ятні події як Хорватії, так і України; демонструють співчуття щодо сучасних подій в Україні, матеріально і духовно допомагають воїнам АТО та їхнім дітям. Русини Хорватії співпрацюють з хорватськими державними інституціями та Посольством України в Хорватії; усі їхні мистецькі та громадські заходи спрямовані на утвердження ідеї, що русини – це окремих народ зі своєю мовою, піснями, танцями тощо, і жодної згадки про своє коріння, прабатьківщину. У виданнях Союзу русинів РХ “Думки з Дунаю”, “Нова думка” практично відсутні слова “Україна”, “український” та ін. Фотоматеріали журналів теж демонструють відхід від усього українського – ніде немає символіки української держави, все рідше діаспоряни одягаються у традиційні українські вишиванки та інше. Серед заходів, до яких вони долучаються чи організують, немає жодного, пов'язаного з творчістю українських митців Т.Шевченка, Лесі Українки чи когось іншого. Ніяк не реагують вони й на сучасне та минуле суспільно-політичне життя в Україні.

А ще не так давно русинські лідери та “Нова думка” висловлювали інші думки. Так, русинський письменник В.Костельник пояснював, що терміни “рутени, русини” є одними з найдавніших народних назв українців²⁶. Автори чи коментатори текстів “Нової думки” часто після терміна “український” у дужках вказували і (або) “руський” (“русинський”)²⁷. Зазначення “руською, тобто українською”, свідчить, що автори стояли на позиції, що “русини” – це українці²⁸. Фактично лейтмотивом більшості публікацій “Нової думки”, принаймні наприкінці ХХ ст., було таке твердження: “русин” – традиційна, а “українець” – актуальна назва того самого народу.

Нині представники русинських та українських товариств намагаються разом не при- ходити на ті чи інші заходи. Так, у Новому Загребі є велика магістральна вулиця за назвою “Українська”, що розмежовує райони Травно, Утрине і Сопот. Свою назву вона дістала на знак вдячності Україні, яка перша з країн-членів ООН визнала незалежність Хорватії 8 вересня 1991 р. У цьому ж кварталі також розташовані вулиці Австрійська, Ватиканська, Ісландська та Німецька, названі на честь інших країн, котрі не забарилися офіційно визнати Хорватію незалежною державою. 10 жовтня 2015 р. у Загребі урочисто відзначили День Української вулиці. У святкуванні взяли участь представники української громади Хорватії, посол України в Республіці Хорватії О.Левченко, співробітники української амбасад, громадські діячі Загреба. Був присутній український поет Олек-

сандр Ірванець. Жодний представник від русинської спільноти не прийшов, хоча ще кілька років тому вони спільно відвідували це щорічне свято. Захід почався біля нещодавно встановленого пам'ятника Тарасові Шевченку. Хор українського культурного товариства “Карпати” з Липовлян виконав гімни Хорватії “Lijera naša Domovino” та України і “Ще не вмерла Україна”. Культурна програма продовжувалася біля пам'ятного каменя на Коперниковій вулиці, біля якого виріс уже чималий каштан – символ Києва²⁹.

Будемо сподіватися, що обидві групи української національної меншини у Хорватії, незважаючи на різні політичні й національні провокації, відновлять свою співпрацю, припинять пошуки причин своєї окремішності, подолають сепаратистські амбіції і дбатимуть про подальше збереження своєї ідентичності, знайомитимуть світ з багатою українською культурою. У цьому контексті важливого значення набуває і позиція України, її політика щодо збереження численних діаспор, зокрема й найдавнішої – на Балканах.

1. Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії // Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. Документи і матеріали. Загреб, 2002. С.173–174.
2. Євтух В.Б., Трошинський В.П., Попок А.А. Закордонне українство. Київ, 2005.
3. Качараба С.П. Греко-католицька церква у ставленні до української еміграції з Галичини наприкінці XIX–на початку XX ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 46. Львів, 2011. С.116–130; Качараба С.П. Душпастирська опіка Греко-католицької церкви над українською еміграцією у Боснії та Герцеговині (кінець XIX – початок XX ст.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету. Спеціальний випуск 49. Львів, 2013. С.130–143; Качараба С.П. Еміграційна політика Польщі та її реалізація на Західній Україні (1919–1939) // Проблеми слов'янознавства. Вип.52. Львів, 2002. С.73–85; Качараба С.П. Оповідання і чутки про еміграцію в Галичині наприкінці XIX–на початку XX ст. // Народознавчі зошити. Львів, 1999. № 2. С.150–153.
4. Козлитин В.Д. Российская и украинская эмиграция в Югославии 1919–1945. Харьков, 1996.
5. Піскун В.М. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття). Київ, 2006.
6. Трошинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. 1999. Т.15.
7. Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях: короткий історичний нарис // Українська діаспора. Число 8. Київ–Чикаго, 1995. С.12–24.
8. Нагірний М. Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці XX століття // Нововолинськ, 2012; Лук'янчук С., Нагірний М., Савчук О. Національний розвиток українців Хорватії у другій половині XVIII–на початку XXI ст.: Історико-мовний аспект // Наукові виклади. 2011. № 6. С.56–60.
9. Українці Хорватії. Матеріали і документи. Книга перша. Документи і матеріали. Загреб, 2002.
10. Приготовки и сноване Союзу Русинок-Українцох Горватскей. 30 роки Союзу русинох и українцох Горватскей / [упорядкував Влад Костельник]. Вуковар, 1998. С.28
11. Термін “українсько-русинська” (наприклад, література) взято з програмного документу Союзу, що свідчить про відсутність розмежування на українську і русинську, а сприйняття діаспорою на Балканах того чи іншого факту, явища чи процесу як єдиного цілого.
12. Там само. С.29-30
13. Приготовки и сноване Союзу Русинок-Українцох Горватскей. 30 роки Союзу русинох и українцох Горватскей / [упорядкував Влад Костельник]. Вуковар, 1998. С.46–50.
14. Там само. С.53.
15. Віднянський С.В. Магочій Павло-Роберт [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т.6: Ла-Мі / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії

- України. Київ, 2009. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Magochy_P
16. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів. Ужгород, 2012.
  17. Панчук М. Політичне русинство в Україні // Політична думка. 1995. №2–3 (6). С.116–123 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lemky.com/86-politichne_rusynstvo_v_ukraini.html
  18. Нагірний М. Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ сто- ліття. Нововолинськ, 2012.
  19. Лук'янчук С., Нагірний М., Савчук О. Національний розвиток українців Хорватії у другій половині ХVІІІ–на початку ХХІ ст.: Історико-мовний аспект // Наукові виклади. 2011. № 6. С.56–60.
  20. Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/232289.html> – Назва з екрану.
  21. Promjena Ustava Republike Hrvatske (2010.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hr.wikisource.org/wiki/Promjena_Ustava_Republike_Hrvatske_%282010.%29 – Назва з екрану.
  22. Лук'янчук С., Нагірний М., Савчук О. Національний розвиток українців Хорватії у другій половині ХVІІІ – на початку ХХІ ст.: Історико-мовний аспект // Наукові виклади. 2011. №6. С.59.
  23. Організації-члени Української громади Республіки Хорватії : “Українська громада міста Загреб” (Загреб), “Українське культурно-просвітницьке товариство “Кобзар” (Загреб), Українське культурно-просвітницьке товариство “Дніпро” (Рієка), Українське культурно-просвітницьке товариство “Калина” (Умаг), Культурно-просвітницьке товариство українців “Карпати” (Липовляни), Українське культурно- просвітницьке товариство “Україна” (Славонський Брод), Українське культурно-просвітницьке товариство ім. Тараса Шевченка (Каніжа), Українське культурно-просвітницьке товариство ім. Андрія Пелиха (Шумече), Українське культурно-просвітницьке товариство ім. Лесі Українки (Осієк), Українське культурно-просвітницьке товариство ім. Івана Франка (Вуковар).
  24. Звіт про виконання плану та програми Української громади Республіки Хорватія (за період від 1 вересня 2014 року до 30 червня 2015 року) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrainianworldcongress.org/.../RZZ2015/...> – Назва з екрану.
  25. Посол України в Хорватії Олександр Левченко відвідав ювілейний 50-й Бал Русинів Республіки Хорватія. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://croatia.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/44406-posol-ukrajini-v-khorvatiji-oleksandr-levchenko-vidvidav-juvilejnih-50-j-bal-rusiniv-respubliki-khorvatija>
  26. Костелник В. Рускосц (“русинство”) на Горннци и у швецє // Нова думка. Загреб, 1991. № 86. С.53.
  27. Удвари и фразеологийни словник лемковских (руских) диялектох // Нова думка. Загреб, 1991. № 88. С.28.
  28. Румянцев О. Галичина–Боснія–Воєводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках. Київ, 2008.
  29. Джуро Відмарович. У суботу, 10 жовтня, у Загребі врочисто відзначили День Української вулиці.

Микола Нагірний

ХОРВАТСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗДРАВКИ ЗЛОДІ

У статті розглянуто науковий доробок хорватської дослідниці Здравки Злоді. Охарактеризовано її праці у сфері хорватсько-українських тем. Проаналізовано ключові позиції авторки, її погляди стосовно питання ідентичності русинів Хорватії та проблеми належності терміну «руський» до київської і московської спадщини. На підставі висвітлених праць зроблено висновок про важливість дослідницької роботи З. Злоді для подальшого розвитку українсько-хорватської наукової співпраці.

Ключові слова: *Здравка Злоді, українці, русини, дослідження, українсько-хорватські зв'язки.*

Українські теми у Хорватії піднімають переважно вихідці з України (Є. Пащенко, Б. Гралюк). Фактично єдиним винятком серед фахових істориків Хорватії є Здравка Злоді – доктор наук, науковий співробітник Хорватського інституту історії.

Область її наукових інтересів пов'язана з історією Центральної та Східної Європи, з наголосом на хорватсько-слов'янських зв'язках (зокрема хорватсько-польських, хорватсько-українських та хорватсько-російських).

У її доробку чимало робіт славістичного характеру, значна частина з яких присвячена українській тематиці, зокрема, питанням історії української діаспори Хорватії та національної ідентичності русинів/українців.

Характерно, що в українській історіографії вивченню та аналізу творчого доробку З. Злоді практично не приділено жодної уваги. Тож наше завдання – заповнити цю прогалину і ознайомити вітчизняний науковий світ з роботами хорватської дослідниці, що стосуються саме української проблематики.

У полі зору З. Злоді насамперед перебувала українсько-русинська меншина Хорватії. Цій темі дослідниця присвятила кілька наукових статей, дисертацію та монографію.

Перший її виступ з цієї проблематики відбувся 2005 р. в Рієці на «Днях русинської та української культури «Рушняк–2005» на тему «Русини і українці в Республіці Хорватія з XVIII по XX ст.». Того ж року у виданні «*Scrinia Slavonica*» вийшла стаття З. Злоді «Русини/українці у Хорватії: етапи імміграції та проблема назви» [10]. Робота присвячена історії імміграції русинів та українців на територію хорватських земель та аналізу соціально-політичних і релігійних чинників, що вплинули на формування специфіки їхнього етнопонаціонального самовизначення у Південно-Східній Європі з XVIII по XX ст.

З. Злоді писала цю статтю на основі періодичних видань і частини доступної їй літератури. Особливу увагу приділено проблемі термінології та термінологічній роздвоєності, яка виникла в результаті цих переселень впродовж чотирьох різних хвиль міграції. Авторка наголошує на важливості розгляду питань термінології, оскільки, як зазначає З. Злоді, причини термінологічної подвійності етноніму недостатньо відомі

широким громадським та науковим колам Хорватії. У тексті додається таблиця із зазначенням кількості представників українсько-русинської меншини за період з 1880 по 1991 рр.

Особлива увага приділена обставинам, які впливали на формування етнокультурної ідентичності та зміни форми етноніму представників нашої діаспори (русин, русин-українець, українець). Незважаючи на певні розбіжності щодо самоназви українсько-русинської меншини Хорватії, авторка вважає, що питання єдності їхньої етнічної ідентичності не підлягає дискусії.

Звертає на себе увагу обширна бібліографія, якою користувалася дослідниця при підготовці цього та наступних досліджень. Причому лівова частка з них – українськомовні матеріали, видані у Львові, Києві та інших містах України. На основі цієї роботи З. Злоді у 2010 р. захистила докторську дисертацію з тождоною назвою.

Інша робота дослідниці – «Русини про себе на сторінках «Руських новин» – присвячена тому, як хорватські русини сприймали себе у міжвоєнний період. Значимо, що тижневик «Руські новини» був першим офіційним бюлетенем південнослов'янських русинів у Королівстві сербів, хорватів, словенців (СХС) з 1924 р. до 1941 р.

Провівши систематичний огляд всіх чисел видання за згаданий період, авторка показала, що саме русини писали про себе і як ідентифікувалися у цей час. Вивчивши діаспорну пресу майже за двадцять років, дослідниця показала неоднорідність самоідентифікації русинів та українців краю [9]. Власне ця неоднорідність заважала об'єднанню обох груп населення.

Особливості хорватських українців, їхні досягнення, подібності та відмінності стосовно місцевої російської діаспори З. Злоді проаналізувала у роботі «Культурна ідентичність росіян і українців Хорватії: характеристика, розвиток, збереженість». Дослідницею було проведено порівняльний аналіз діяльності двох меншин щодо збереження їхньої ідентичності, при цьому авторка вказувала на ступінь важливості участі цих діаспор у суспільному житті Хорватії. У заключній частині роботи З. Злоді звернула увагу на розбіжності між законодавчо гарантованими правами національних меншин та практикою їх застосування на прикладі українців і росіян в Хорватії [7].

Займалася З. Злоді і популяризацією українських історичних джерел у себе на батьківщині. Зокрема, до 200-річчя від дня народження Маркіяна Шашкевича у співавторстві з Б. Гралуком вона видала книгу «Русалка Дністрова: перша книга українською мовою в Хорватії», що вийшла в рамках серії «Українськими шляхами по Загребі і Хорватії».

Автори, окрім відомих фактів про діяльність та творчість діячів «Руської трійці», описують історичне тло регіону, де була створена пам'ятка. Вони фокусують увагу на її поширенні у Хорватії, наголошуючи, що у її збереженні від знищення помітну роль відіграли хорватські, словенські та сербські реформатори. Книга містить як додатки листи авторів «Русалки Дністрової» та їхніх сучасників [5].

Досліджує З. Злоді і питання військовополонених Російської імперії у Першій світовій війні, які перебували на території Хорватії, однак українських солдатів із загального масиву не виділяє. Доповіді з цієї теми («Російські військовополонені та перебіжчики за фондами Хорватського державного архіву у Загребі» та «Свобода полону: російські в'язні війни на хорватських землях у 1914–1918 рр.») вона виголошувала на конференціях у Москві («Архивы Хорватии в Доме русского зарубежья им. А. Солженицына», 06–12.06.2011) та Загребі (Конгрес хорватських істориків, 1-5.10.2012).

З. Злоді також рецензувала кілька праць, присвячених українсько-хорватським взаєминам, серед них – дослідження Б. Гралука [4] про греко-католицьку єпархію у Липовлянах та М. Нагірного [1] про утворення Республіки Хорватія [3] та становище українсько-русинської меншини в ній [2].

Найважливішою, на наш погляд, роботою хорватської дослідниці є її наукова монографія «Від роду до імені. Вступ до історії хорватсько-українських відносин» [8]. Це своєрідний синтез попередніх праць З. Злоді, де вона намагається пояснити подвійність імені «русин/українець» у хорватських землях, залучаючи загальноукраїнський контекст. Завданням авторки було встановлення взаємозв'язку трьох етнонімів та їх взаємини в контексті історико-територіальних реалій. З. Злоді позиціонує свою роботу виключно як спробу історіографічного обговорення множинності етнонімів українського народу. Незважаючи на численні спроби утвердити русинську ідентичність на основі мовної та іншої окремішності, є історичне тло, вважає дослідниця, без якого неможливо зрозуміти фігурування трьох етнонімів. Авторка наголошує, що вона абстрагувалася від сучасних політичних подій, пов'язаних із русинським питанням.

Подвійність етноніму нашої меншини у Хорватії дослідниця пояснює розтягненим у часі процесом переселення на Балкани. Перші переселенці прибули сюди ще до національного відродження на прабатьківщині (Карпатський регіон), наступні вже встигли змінити власний етнонім.

Загалом З. Злоді виділяє дві міграційні хвилі, кожна з яких мала по дві фази. Зокрема, перша хвиля містить русинсько-підкарпатську (1745–1768) і козацьку (кінець XVIII ст.) міграції, друга – русинсько-українську (остання чверть XIX – початок XX ст.) та українську (після визвольних змагань 1917–1921 рр.) [8, с. 82–108].

Переселенці з українських земель у Хорватію (русини та українці) були одним і тим самим народом, але з двома етнонімами – давнішим та новішим. При цьому представникам третьої та четвертої фаз переселення (нової міграційної хвилі) принесли у Хорватію етнонім «українці», хоча назва «русин», як пише авторка, їм була не чужа. Нерідко вони писали про себе як «русини-українці». До 1971 р. усіх представників нашої меншини в Хорватії записували русинами. Після цієї дати з'явилися окремі поняття «русини» і «українці», однак сама діаспора і надалі писала про себе як про цілісність. Приділено в роботі увагу і греко-католицькій церкві, яка допомогла зберегти русинську/українську ідентичність.

Авторка досліджує питання вживання різних назв нашого народу у хорватських виданнях від XIX століття до початку Другої світової війни. Якщо тут термін «малоруси» зустрічається доволі часто, то у діаспорних виданнях Хорватії воно замінено назвою «русини/руснаки», яка виразно пов'язується з українським народом. Вказується на часте спільне використання (поєднання) етнонімів у публікаціях: «русько-український», «русин-українець», «русько-українська мова» та розрізнення «руса-москаля» від «руса-українця». Авторка зазначає, що у радянську добу малорусами називали відданих Москві українців. Малоросійська назва як історичне ім'я частини українського народу згодом отримало негативне забарвлення. Поряд з цим З. Злоді виділяє зусилля окремих представників діаспори щодо дистанціювання від українського імені та пропаганди окремішності русинів (т. зв. карпаторосів).

Проаналізувавши наявну літературу (як української меншини, так і хорватську), З. Злоді приходить до висновку про однаковість (тотожність) етнонімів «русин» і «українець». В іншому місці дослідниця зазначає, що «Русь», «русин» і «українець» («малоросіянин») – три історично пов'язаних, однак не повністю тотожних етноніми. Вона стверджує, що Київська Русь – це історико-міфологічна спадщина не тільки русинів та українців, а й інших слов'янських народів. Варто відзначити величезний обсяг матеріалів, опрацьованих і використаних З. Злоді при написанні монографії. Сюди увійшли публікації хорватською, українською, російською, русинською, польською та іншими мовами. «Від роду до імені» розглядають як спробу історіографічних міркувань на тему, яка, попри підтвердження русинської ідентичності, заснованої на лінгвістичних та інших особливостях, має своє

історичне тло, без якого неможливо зрозуміти три вищезгадані етніми, як і відповідну термінологію [6].

Насамкінець З. Злоді запропонувала використовувати у хорватській історичній науці новий підхід до історичних назв та етнімів, пов'язаних з історією України:

- не отожднювати Київську Русь із Росією;
- відрізнати термін «руський» від терміну «російський», пишучи *ruski* у контексті власне «російський», а для інших значень використовувати наступні терміни: *staroruski* або *kijevski* (як належний до Давньокіївської держави у загальнослов'янському значенні), *rus'ki* або *staroukrajinski* (як такий, що стосується виключно українського контексту), *ruski* або *rusanacki* (стосовно сучасних русинів);
- на письмі термін «Русь», «руський» (у значенні український) писати з апострофом для розрізнення з «руським» («російським»);
- сам термін «російський» писати не «*ruski*», а «*ros'ijskij*»).

Підсумовуючи сказане, слід наголосити, що в особі Здравки Злоді історична наука отримала плідного дослідника хорватсько-українських взаємин, яка може принести багато користі як у справі подальших досліджень у цьому напрямку, так і у співпраці між науковцями обох країн.

Список використаних джерел та літератури:

1. Нагірний М. Становлення та розвиток Республіки Хорватія: державно-політичний аспект. Нововолинськ, 2008. 184 с.
2. Нагірний М. Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття. Нововолинськ, 2012. 328 с.
3. *Časopis za suvremenu povijest*. Zagreb, 2010. Br. 2. S. 533–536.
4. Grajčuk B. Grkokatolička župa Bezgrešnog začeca svete Ane Lipovljani – 100 godina ukrajinske grkokatoličke župe Lipovljani 1909–2009. Vukovar; Lipovljani, 2010. 291 s.
5. Grajčuk B., Zdravka Z. Rusalka Dnjistrova Markijana Šaškevyča, Ivana Vahylevyča i Jakiva Holovackoga 1836/37: prvaknjigana ukrajinsko mjezikuu Hrvatskoj: uz 200-tu obljetnicu rodenja Markijana Šaškevyča. Ukrajinska zajednica Grada Zagreba, 2011. 146 s.
6. Hrvatska znanstvena bibliografija. Pregled bibliografske jedinice broj: 681750. URL: <http://bib.irb.hr/prikazi-rad-rad=681750> (data zvernennia: 23.10.2016).
7. Zlodi Z. Kulturni identitet Ukrajinaca i Rusa u Republici Hrvatskoj - obilježja, razvoj, očuvanost. Nacionalne manjine u Hrvatskoj i Hrvati kao manjina – europski izazovi. Zbornik radova. Zagreb, Hrvatska, 2012. S. 17–27.
8. Zlodi Z. Od roda do imena. Prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih odnosa. Zagreb, 2012. 354 s.
9. Zlodi Z. Rusini o sebi na stranicama Ruskih novina (Руски Новини). *Časopis za suvremenu povijest*. 2011. № 43. S. 183–223.
10. Zlodi Z. Rusini/Ukrajinci u Hrvatskoj – etape doseljavanja i problem imena. *Scrinia Slavonica*. Rujan 2005. Vol. 5. №. 1. S. 408–431.

Оксана Гула

СИСТЕМА ОСВІТИ РЕСПУБЛІКИ ХОРВАТІЯ: УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті на основі опрацьованих шкільних та вузівських планів і програм досліджено особливості здобуття освіти у Республіці Хорватія. Висвітлено образ України та українців у змісті підручників з історії не лише хорватських шкіл, але й вищих освітніх закладів, у яких викладаються українознавчі предмети.

Ключові слова: освіта, школа, університет, хорвати, українці, еміграція.

На сучасному етапі у світі яскраво спостерігається глобалізаційна тенденція. У той же час вона перебуває в діалектичному зв'язку із тенденцією до посилення національної окремішності та зростання націоналістичних рухів. Тому для адекватного реагування на виклики часу багатонаціональні держави проявляють інтерес до вивчення національних історій та культур тих народів, які проживають на їхній території. Україна зацікавлена у вивченні позитивного досвіду подібної міжнародної співпраці. Особливо ж цінним є не лише історичний, культурний, але насамперед освітній досвід країни зі схожою історичною долею – Хорватії.

Варто зазначити, що нині не існує окремого спеціального дослідження з цієї проблематики. Проте нараховується ряд праць, у яких науковці частково торкаються заявленої теми. Так, М. Нагірний, вивчаючи історію появи та розвитку на хорватських територіях русинської та української діаспори, аналізує у своїх статтях і освітній аспект [13], а також демонструє проблемність збереження української мови в чужорідному середовищі [14].

Натомість хорватські дослідники більше уваги приділяють розгляду особливостей української мови, її синтаксису, правопису та схожості з хорватською мовою [1]. Також робляться спроби проаналізувати сучасну структуру навчання в тих установах, де ведеться викладання української мови [2].

Система освіти Республіки Хорватія побудована за західноєвропейським зразком та поєднує у собі чотири рівні здобуття знань: дошкільне виховання, основна, середня та вища школа.

Дошкільне виховання регламентується Законом про дошкільну освіту, прийнятим у січні 1997 р. [10], та поправкою [8] до нього, прийнятою у жовтні 2007 р. Цими актами передбачається, що дитина (від 6 міс. до 6 років), отримуючи дошкільну освіту, перебуває під захистом держави, тобто має право на повноцінну підготовку до школи, кваліфікований нагляд та харчування. У цей період діти віком від 4 до 6 років, окрім основних предметів, вивчають англійську, німецьку, італійську, французьку, іспанську мови (на вибір).

Основна школа. Перші вісім років початкового навчання в Хорватії регулюються Законом про освіту в початковій і середній школі (Народні новини. – 87/2008 [9]). Здобуття початкової освіти починається зі вступу до першого класу початкової школи і є обов'язковим для всіх дітей від шести до п'ятнадцяти років. Це стосується усіх дітей, які

проживають в Республіці Хорватія, незалежно від їх національності. Для людей, старших за п'ятнадцять років, котрі з різних причин не здобули початкової освіти, розроблено спеціальну систему в галузі базової освіти для дорослих.

Середня школа, залежно від типу навчального плану і програми, які в кожній із них реалізуються, поділяється на гімназії, професійно-технічні школи, художні школи. Гімназії, в свою чергу, поділяються на загальні або спеціальні, де навчання триває принаймні чотири роки. Після завершення гімназії учень отримує диплом про закінчення середньої школи.

Професійно-технічні школи (технічні, промислові, торговельні та ін., відповідно до типу навчальної програми) виконують навчальний план від одного до п'яти років. Після завершення цього типу навчального закладу учневі вручається сертифікат про отримання середньої освіти, а також конкретну спеціальність.

Художні школи (музичні, танцювальні, мистецькі та ін., відповідно до типу навчальної програми) виконують навчальний план за чотири роки. В результаті його реалізації учень одержує середню освіту.

Ще одним із різновидів здобуття середньої освіти є ремісничі училища. Навчальний план тут виконується упродовж трьох років та передбачає набуття освіти двома способами. Відмінність першого полягає в тому, що практичні заняття для учня проходять в училищі і складають 50% від навчальної програми. Другий спосіб включає в себе отримання теоретичних знань в кабінетах училища, а практика, що займає близько 65% від усієї програми, проходить у виробничих майстернях. Також існують відмінності між здачею іспиту. У першому випадку учень просто здає іспит, у другому ж – він може здавати як іспит, так і спеціальний кваліфікований тест [15].

Щодо вивчення історії різних країн варто зауважити, що саме у середній школі учні починають глибше знайомитися з минулим країн світу. І українська історія не виняток. Насамперед хорватські школярі вивчають період Київської Русі, причому у підручниках стверджується, що було два потужних центри, які хотіли стати основою об'єднання слов'ян, – це Київ та Новгород. Зрештою, Київ переміг, тут першим князем став Олег.

Наступним періодом вивчення є сутички русичів із сусідніми народами. Розглядаються військові походи руських князів, йдеться про міць та спритність військ. Детально вивчається діяльність Ярослава Мудрого, а закінчується вивчення української історії нападами монголів та розпадом Київської Русі.

У Хорватії проживає значна кількість вихідців з України, частина з яких називає себе русинами. Це – нащадки переселенців XIX ст., в основному з територій Західної України. Русини намагаються зберегти свою культурну, мовну окремішність та відмежовуються від власне української національної меншини.

Законодавством Республіки Хорватія передбачене та реалізується право національних меншин на вивчення рідної мови в загальноосвітніх школах. Діаспора докладає послідовних зусиль щодо розвитку шкільництва українською мовою. Станом на сьогодні в Хорватії здійснюється вивчення українознавчих предметів у чотирьох хорватських школах в Липовлянах, Петровцях, Канижі і Шумече, які відвідують понад 50 учнів. На щорічній основі організуються літні школи для дітей з вивчення української й русинської мов, які проходять в Україні та в Республіці Хорватія. В Україні такі школи для хорватських дітей були організовані в Закарпатській (м. Хуст, м. Мукачеве) та Тернопільській областях (м. Бучач). Учасниками літніх шкіл кожного року є близько 100 дітей з родин діаспори [18].

На щорічних літніх школах, що організовувалися Міністерством освіти та спорту Хорватії, школярі вивчали мову, історію, географію, віровчення, етнографію, музику, культуру, фольклор, хореографію та ін. Українська і русинська мови вивчалися окремо. Першим уроком щодня було заняття з рідної мови. Відомості про обсяг дисциплін та їх

співвідношення містять звіти літніх шкіл. Наприклад, на Літній школі-93 на вивчення української і русинської мов відводилося 170 годин, співів, танців і хореографії – по 16, історії, віровчення та хорового співу – по 20, географії – 817. Також читались окремі спеціальні лекції на теми: «Історія русинів», «Видавнича діяльність русинів і українців РХ», «Українські народні танці і народний одяг» та ін. У кожній літній школі проводилося два літературних вечори, присвячені ювілеям українських і русинських діячів культури. Урочисті заходи з приводу закриття літніх шкіл зазвичай передбачали організацію одного або двох концертів, на яких читалися уривки з русинських й українських драматичних творів, декламувалися русинські та українські поезії, співалися русинські та українські пісні. Учасникам літньої школи вручалися дипломи [13, с. 19–20].

Таким чином, у 1990-х роках літні школи продовжували виконувати роль допоміжних для дітей, не охоплених регулярним вивченням рідної мови у своїх населених пунктах. У час війни літні школи стали єдиним і тому необхідним центром підтримки освіти рідною мовою, збереження національної свідомості. І хоча за останні двадцять років рівень знання рідної мови помітно знизився, все ж без літніх шкіл процеси асиміляції української та русинської молоді відбувалися б значно швидше [13, с. 22].

До вищих навчальних закладів Республіки Хорватія належать університети й академії мистецтв у їхньому складі, інститути, коледжі і вищі школи.

Університет, інститут і академія мистецтв створені для надання вищої освіти, проведення наукових, професійних і мистецьких заходів та інших видів діяльності відповідно до закону та власних статутів цих освітніх закладів. У межах вищої освіти ці навчальні заклади функціонують відповідно до Закону про науку і вищу освіту (Офіційний вісник. – №123/03 [5], №105/04 [6], №174/04 [7]), а також можуть організовувати і проводити професійне навчання.

Університетське навчання готує студентів до роботи в науці та вищій школі, бізнесі, державному секторі та виховує поведінку у суспільстві в цілому. Це навчання включає в себе три рівні: переддипломний, дипломний та післядипломний.

Інститути, коледжі і вищі школи у Хорватії було створено з метою отримання студентами вищої освіти за допомогою організації та проведення більш поглиблених фахових досліджень у сферах менеджменту, економіки, медицини, інформаційних технологій, крім того, виконання професійної, наукової діяльності відповідно до Закону про науку і вищу освіту і статутів цих закладів.

Професійне навчання дає студентам відповідний рівень знань і навичок для виконання професійної, в основному технічної, діяльності і готує їх до майбутнього працевлаштування. Професійні дослідження включають у себе два рівні: професійне навчання і фахове дипломне професійне навчання.

У Республіці Хорватія існує п'ять державних інститутів: у Загребі, Осієку, Спліті, Задарі і Рієці, а також сім університетів: в Дубровнику, Осієку, Пулі, Рієці, Спліті, Задарі, Загребі.

Новітній етап розвитку вищої освіти в Задарі розпочався 1955 р. шляхом прийняття Закону про заснування філософського факультету, а в 1998 р. – створення вищої школи педагогічної освіти. Ці дві інституції стали основою для відкриття університету в Задарі в 2002 р.

У 2000 р. на факультеті філософії нараховувалось 16 відділів і 17 різних навчальних груп, аспірантура, додаткові дослідження в цілому близько для 3400 студентів. Викладання здійснювали 240 співробітників, у тому числі іноземні спеціалісти. При університеті на філософському факультеті діяла Академія освіти. З 1998 р. на факультеті філософії було утворено ще й педагогічний коледж. Після проголошення про відкриття університету у 2002 р. згадані інституції, а також Студентський центр було реорганізовано у 16 університетських кафедр та 9 професійних відділів університету. Вже на 2016

р. в університеті функціонувало 25 факультетів, де навчалось понад 5000 студентів: факультет англійської мови, археології, екології, агрономії та аквакультури, економіки, етнології та культурної антропології, філософії, французьких та іберороманських студій, географічний, германістики, інформатики, освіти та підготовки педагогів, класичної філології, хорватських та слов'янських досліджень, лінгвістики, факультет педагогічної освіти в Госпічі, педагогіки, історичний, історії мистецтва, морський факультет, психології, соціології, факультет італійських студій, туризму та комунікації, охорони здоров'я, богословський. Успішно функціонувала аспірантура.

Для організації та заохочення науково-дослідної роботи університет створив три науково-дослідницькі центри: адриатично-ономастичних досліджень, центр Степана Матічевича та центр досліджень карсту і прибережної смуги. Крім того, в університеті діють два центри для навчальної роботи: спортивно-оздоровчий центр та центр іноземних мов [4].

Університет Спліту був заснований 15 червня 1974 р. Згодом він перетворився на найважливіший науково-освітній заклад регіону і розгорнув свою діяльність на чотирнадцяти факультетах, таких як: економічний, електротехнічний, будівництва та суднобудування, архітектури і геодезії, філософський, католицький богословський, хіміко-технологічний, медичний, кінезології, поморський, юридичний, природничо-математичний, а також кількох відділах, що відповідають за вивчення моря, охорону здоров'я, розвиток криміналістичних студій. Крім того, при університеті діяла Академія мистецтв. Дослідницькі зусилля університету зосереджені в наукових галузях, що характеризують природні, культурно-історичні, соціальні, економічні та інші особливості регіону [12]. Нині на факультетах навчається близько 20 000 студентів.

Університет у Рієці був заснований в 1973 р. внаслідок розширення кількості вищих навчальних закладів у Західній Хорватії. На сьогодні університет налічує десять факультетів: медичний, океанології, права, філософський, інженерний, філологічний, економічний, факультет туристичної гастрономії, макроекономіки і туризму. Завдяки активній співпраці з промисловими товариствами і партнерству з громадами університет робить свій внесок в соціально-культурний розвиток хорватського суспільства. Університет Рієки знаходиться в числі 500 кращих європейських університетів, він динамічно розвивається, що сприяє мобільності і становленню дослідницької кар'єри кожного зі студентів, дає можливість виявити талант і підприємницьку енергію [17].

Університет ім. Ю. Добрили в Пулі був заснований відповідно до закону у вересні 2006 р. В університеті функціонує п'ять факультетів: гуманітарних наук, музичний, економіки і туризму, підвищення кваліфікації вчителів, факультет з викладанням італійською мовою, філософський. Окрім цього, в університеті функціонують різноманітні центри: з досліджень моря, інформатики, культурологічних студій тощо [19].

Ініціатива для заснування університету в Осієку була започаткована в 1975 р., коли хорватський парламент прийняв рішення про створення університету в Осієку, до складу якого ввійшли: економічний факультет, факультет сільського господарства та харчових технологій, сільськогосподарський інститут, факультет машинобудування та військово-морської архітектури Загреба для машинобудування в Славонському Броді, педагогічна академія Осієку, музична академія у Загребі з музичним відділом тут, міська бібліотека та історичний архів Осієку.

У 1975 р. було створено юридичний факультет в Осієку, 1976 р. – факультет харчових технологій, у 1977 р. – факультет педагогіки, 1979 р. – медичний факультет.

У 1982 р був створений будівельний факультет, а у 1990 р. – електротехнічний факультет. Тоді ж керівництво університету присвоїло йому ім'я Йосипа Юра Штросмайера, відомого хорватського політичного діяча.

У 1999 р. було створено кафедру математики як філії університету, і в цьому ж році

було відкрито Студентський будинок у Славонському Броді. На сьогодні в університеті функціонують такі факультети: юридичний, електротехнічний, будівництва, сільського господарства, католицького богослов'я, медичний, педагогічний, біологічний, хімічний, фізичний, математичний, економічний, а також Академія мистецтв. Освіту у цьому навчальному закладі здобувають у середньому 20 000 студентів [16].

Історія вищої освіти та науково-дослідницької роботи в Дубровнику починається в далекому минулому. Особливо це стосується соціальних та природничих наук. Так, дубровчанин Б. Котрулевич ще у 1458 р. написав чотири книги «Про торгівлю і досконалого купця», які є першою роботою такого типу. В той же час Н. Сагровеїч, також громадянин колишньої Республіки Дубровник (існувала у 1358 – 1815 рр.), був першим хорватом, який написав книгу з навігації. Єзуїти в 1624 р. заснували тут колегіум, який у 1654 р. Сенат Республіки Дубровник оголосив суспільною установою вищої освіти, де викладали мистецтво і науку. Колегіум став попередником сучасної вищої освіти в Дубровнику. Із заснуванням факультету морських студій, а потім факультету туризму та зовнішньої торгівлі тут почалася нова епоха сучасної освіти. Ці факультети функціонували як інститут аж до 2001 р., коли було оголошено про утворення Дубровницького університету [20]. На сьогодні в університеті навчається понад 2500 студентів та функціонують такі факультети: економічний, інженерний, інформатики, водного господарства, океанології, охорони історичних пам'яток.

Університет у Загребі є найбільшим навчальним закладом у Хорватії і по праву вважається одним із найперших університетів на території Південно-Східної Європи. Він виник у другій половині XVII ст. завдяки указу імператора Леопольда I Габсбурга (1640–1705), виданому у вересні 1669 р., тодішній єзуїтській Академії наук вільного королівського міста Загреб було розширено права і привілеї. У її стінах проводилося викладання філософії та теології. З 1692 р. надання вищої освіти відбувалося у Новій Академії Загреба – установі, що продовжила справу Академії наук та діяла під керівництвом єзуїтів. Наступною віхою в історії формування університету в Загребі стало підписання законодавчого акта імператором Францом-Йосипом під час його перебування у Загребі 1869 р., на основі якого вже 19 жовтня 1874 р. було відкрито сучасний університет Загреба. У його складі тоді функціонувало чотири факультети: юридичний, теології, філософії та медицини. Сьогодні у стінах Загребського університету діє 29 факультетів, які включають 111 кафедр та разом забезпечують здобуття високоякісної освіти за різними кваліфікаційними рівнями та напрямками, такими як архітектура, геодезія, будівництво, право, фізична культура, філософський, фармацевтичний, медичний та ін. При університеті діє також кілька мистецьких академій та видавництва. Університет нараховує понад 70 000 студентів [3].

Саме у Загребському університеті діє у складі відділу східнослов'янських мов і літератур філософського факультету кафедра української мови і літератури. Лекційне викладання української мови було введено ще у 1944 р., а повний, 4-річний, курс зі спеціальності «Українська мова і література» на філософському факультеті Загребського університету відкрився восени 1997 р. завдяки підтримці Посла України у Республіці Хорватія А. Шостака, а також представників преси та 14-ти студентам-україністам. Курс, на чолі якого дев'ять років стояв професор, доктор наук М. Поповіч, відкрився в межах тодішнього відділу слов'янської мови і літератури. Проте спеціальність не входила до жодної з кафедр відділу як один із двопредметних напрямків навчання на філософському факультеті, тобто курс україністики не міг функціонувати самостійно, лише у поєднанні з якимось іншим предметом, причому обидва предмети мусили мати рівні права (викладатися однаковою кількістю годин тощо). Разом з тим по закінченні 4-річного курсу спеціальності «Українська мова і література» випускники отримували диплом бакалавра гуманітарних наук за напрямом «україністика» [11, с. 237 – 238].

Сьогодні кафедра української мови та літератури філософського факультету Загребського університету вважається головним центром академічної науки у Хорватії. Щороку на кафедру по плану вступає 22 студенти, які за нормами Загребського університету мають двопредметне навчання: у зв'язку зі специфічним поділом відділів і кафедр університету на кожній із них є студенти-україністи. Кафедра не відчуває нестачі студентів насамперед через високий авторитет викладачів, а також завдяки її розгалуженому міжнародному співробітництву. Крім того, у хорватського населення є виняткова симпатія до українців насамперед через схожість історичного минулого та однієї з теорій про походження хорватів з Карпатського регіону [11, с. 240–241]. Окрім курсу історії української літератури та історії України загалом, хорватські студенти протягом усього періоду навчання студіюють основи граматики, лінгвістики, морфології, орфографії, синтаксису, лексикології, фразеології, фонетики. Ви вчення усіх цих складових мовознавства супроводжується проведенням практичних занять, де для закріплення здобутих знань та їх вдосконалення проводяться колоквіуми, контрольні роботи, обговорення у вигляді діалогів, перевірка за допомогою перекладів українських текстів.

З самого початку велику підтримку мала україністика від усіх послів України в Хорватії. Так, у березні 2011 р. відбулася важлива для україністики подія відкриття української аудиторії імені Тараса Шевченка на філософському факультеті, велику допомогу в обладнанні аудиторії надало Посольство України в Республіці Хорватія, особливо всіляко сприяли цій події послы Б. Зайчук і О. Левченко. Посольство України в Хорватії і зараз найактивніше допомагає кафедрі. Про діяльність загребської україністики знають і в Україні, її розвиток підтримали своїми приїздами і виступами з лекціями перед студентами відомі вчені: П. Гриценко, О. Тищенко, П. Чучка, О. Паламарчук, О. Дзюба, ректор Київського університету В. Скопенко. Письменник і літературознавець І. Дзюба подарував необхідну кафедрі багату бібліотеку, а в 2011–2012 академічному році цикл лекцій прочитали професор Л. Васильєва і поетеса Г. Крук, педагог і методист С. Соколова. Надзвичайно цікавими для усіх студентів і викладачів були зустрічі з українськими поетами Д. Павличком, І. Драчем, Л. Талалаєм, сучасними прозаїками і поетами О. Ірванцем, Ю. Ан-друховичем, Г. Крук та ін. [2, с. 276–277].

Отже, становлення українознавчих досліджень у Хорватії тісно пов'язане зі створенням кафедри української мови та літератури на філософському факультеті Загребського університету. Кафедра стала основним центром українознавчих студій у хорватському науковому середовищі. Процес її становлення та розвитку розпочався ще наприкінці ХІХ ст. із вивчення студентами перекладених на хорватську мову творів періоду Київської Русі, а продовжився після започаткування спеціальності «Українська мова і література» та викладання курсу на окремій кафедрі україністики. Це значно розширило тематику навчальних курсів та дало змогу детальніше ознайомлювати студентів з особливостями української мови, культури, історії. Поступово збільшилося коло предметів, що викладаються хорватським студентам. Крім того, на сучасному етапі проведення активної наукової, організаторської роботи викладачами та студентами кафедри сприяє насамперед збереженню української національної ідентичності в іноземному середовищі, а також забезпечує поширення відомостей про українську художню літературу серед хорватського населення.

Поширення українознавчих знань має важливе політичне значення для Хорватії. Насамперед це забезпечує стабільність держави, адже влада надає повну можливість зберігати та розвивати власну національну культуру в рамках існуючого хорватського суспільства. Разом з цим створюється зручний майданчик для проведення акцій «культурної дипломатії»: міждержавний діалог відбувається на рівні усього суспільства, а не обмежується офіційними особами.

Таким чином, протягом усього періоду становлення кафедри української мови та літератури на філософському факультеті Загребського університету була і залишається центром формування і поширення української національної культури, а також консолідуючим ядром, навколо якого продовжує збиратися розпорошена українська діаспора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дуганджич А. Соматичні фраземи з компонентом «рука» в хорватській і українській мовах / А. Дуганджич // UCRAINISTICA: збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 11. – С. 69–80.
2. Дуганджич А., Павлешен Д. Вивчення української мови як іноземної в Загребському університеті (сучасний стан і розвиток україністики в Хорватії) / А. Дуганджич, Д. Павлешен // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2014. – Вип. 9. – С. 268–278.
3. Загребський університет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unizg.hr/o-sveucilistu/sastavnice-sveucilista/fakulteti/>
4. Задарський університет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unizd.hr/Onama/tabid/55/language/hr-HR/Default.aspx>
5. Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju // Narodne novine. – 31.07.2003. – Br. 123.
6. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju // Narodne novine. – 28.07.2004. – Br. 105.
7. Zakon o izmjenama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju // Narodne novine. – 10.12.2004. – Br. 174.
8. Zakon o izmjenama i dopuni Zakona o predškolskom odgoju i naobrazbi [Електронний ресурс] // Narodne novine. – 19.10.2007. – Br. 107. – Режим доступу: <http://narodne-novine.nn.hr/sluzbeni/pregledBroj.aspx>
9. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi [Електронний ресурс] // Narodne novine. – 25.07.2008. – Br. 87. – Режим доступу: <http://narodne-novine.nn.hr/default.aspx>
10. Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi [Електронний ресурс] // Narodne novine. – 30.01.1997. – Br. 10. – Режим доступу: <http://narodne-novine.nn.hr/default.aspx>
11. Іванченко О. Українознавчі дослідження в Хорватії (на прикладі діяльності кафедри української мови і літератури Загребського університету) / О. Іванченко // Збірник наукових праць ННДПУВІ. – 2013. – Т. XXXI. – С. 232–246.
12. Історія університету у Спліті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unist.hr/Osveu%C4%8Dili%C5%A1tu/Povijest/tabid/57/>
13. Нагірний М. «Літні школи» як чинник збереження національної ідентичності русинів та українців Хорватії (1990-ті роки) / М. Нагірний // Проблеми слов'язнознавства. – 2011. – Вип. 60. – С. 273 – 279.
14. Нагірний М. Нова думка як джерело до вивчення історії русинів та українців Хорватії (1990-ті рр.) / М. Нагірний // Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Історичні науки. – 2010. – Вип. 15. – С. 276–288.
15. Об образовании в Хорватии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://peopleandcountries.com/article-1804-1.html>
16. Про університет у Осієку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unios.hr/o-sveucilistu/sastavnice/>
17. Рієкський університет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uniri.hr/>
18. Українці в Хорватії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://croatia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-croatia/ukrainians-in-croatia>
19. Університет ім. Ю. Добрилі в Пулі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unipu.hr/sastavnice>
20. Університет у Дубровнику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unidu.hr/obavijest.php?idizbornik=15>

Фабрика-Процька Ольга Романівна

**ХАРАКТЕРИСТИКА СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО
СЕРЕДОВИЩА ЕТНІЧНИХ ГРУП (РУСИНІВ, ЛЕМКІВ
ТА РУСНАКІВ) В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ**

Анотація.

Метою статті є висвітлення суспільно-культурного середовища русинів, лемків та руснаків в історичному контексті. У дослідженні використано методи аналізу історичних джерел, що відображають основні тенденції розвитку та функціонування суспільно-культурного життя етнічних груп українців. Соціокультурний метод дозволив розглянути русинську, руснацьку та лемківську культуру як складову частину національних традицій українського народу крізь призму детермінуючого фактора культури. Для одержання всебічної інформації щодо висвітлення загальної характеристики суспільно-культурного життя етнічних груп було використано ряд теоретичних методів: оглядово-аналітичний аналіз наукової, фольклористичної, історичної, етнографічної, культурологічної та мистецтвознавчої літератури в межах досліджуваної тематики; історичний метод, завдяки якому прослідковано історичні етапи руснаків, русинів та лемків; а також феноменологічний метод для осмислення вагомості культури етнічних груп українців у контексті культуротворчих проявів ідентифікації. Наукова новизна роботи полягає у комплексному висвітленні суспільно-культурного середовища в контексті історії. Висновки. Отже, східнослов'янська група Карпатського регіону, зокрема України, яку становлять закарпатські русини-українці та русини Сербії, протягом століть зазнавала впливу тих народів, які її оточували (поляків, словаків, угорців, румунів, німців, сербів, хорватів), однак вони також збагачували культуру цих народів, зокрема, Бачки, Керестура та інших місць. Та, незважаючи на такі обставини, у своїй основі русини-переселенці та українці-переселенці не втратили своєї національної ідентифікації. Культурні зв'язки між русинами Бачки та населенням Карпат ніколи не переривалися. Можемо говорити про єдність лемків і руснаків Бачки у національній свідомості, культурі та мові, їх взаємодію у культурній та етнічній площині усіх русько-лемківських діаспор ще на початку XIX століття, перед проголошенням політизації лемківського та русинського питання. Свідченням спорідненості руснаків Бачки з усім русько-українським етнокультурним простором є поширення жанру коломийки, традицію ж шкільництва русини принесли з собою до Бачки із Закарпаття. Тож можемо стверджувати про спорідненість українського етносу на території Сербії і Хорватії. Проте русинська ідентичність може зміцнюватися лише тоді, коли буде орієнтуватися на українську націю. Доведено, що вивчення історії, особливостей визначення ідентифікації українського населення на різних теренах є одним із головних питань сьогодення. Народна культура етнічних груп русинів, лемків та руснаків має ознаки загальноукраїнської культури. Незважаючи на складні історичні події, у своїй основі лемки, русини та руснаки-переселенці зберегли свою національну, зокрема українську, специфіку ідентифікації.

Ключові слова: історія; суспільно-культурна діяльність; руснаки; русини; лемки; українці; національна ідентичність

Вступ

У незвичних реаліях сьогодення особливої потреби набувають питання консолідації українського етносу як у країні, так і за її межами. Розпорошені по всьому світу українці пройшли складні шляхи розвитку на територіях багатьох держав. Однак, незважаючи на процеси інтеграції у різні суспільства, зберегли характерні особливості своєї культури та мови.

Вивчення та аналіз процесів розвитку духовної культури, зокрема, суспільно-культурного середовища русинів, руснаків та лемків як невід'ємної складової частини загальнонаціональної культури України, – актуальне завдання мистецтвознавства та культурології у наш час.

Зацікавленість русинами бере початок із кінця XIX – початку XX ст. Велику роботу в національному та культурному визначенні ідентифікації русинів Бачки (паннонські русини, які проживають у Сербії і Хорватії. – Авт.) здійснювало чимало дослідників, про це написано багато публіцистичних та наукових праць.

Насамперед відзначимо чисельні роботи всесвітньовідомого українського фольклориста та етнографа Володимира Гнатюка. Його зацікавленість українським фольклором виникла під впливом М. Грушевського, О. Колесси, І. Франка, М. Драгоманова. Він упродовж 1895–1903 рр. здійснив шість фольклорно-етнографічних експедицій на Закарпаття при написанні книги «Етнографічні матеріали з Угорської Русі», яка містить велику кількість фактологічних матеріалів і є вагомим джерелом для подальшого вивчення минулого русинів Угорщини та колишньої Югославії, а також для пізнання мови та фольклору Закарпаття. Учений стверджував, що русини Південної Угорщини належать до українського народу, хоча їхня мова зазнала великого впливу з боку словацької (Гнатюк, 1985-1988).

У другій половині XX ст. фольклорист та українознавець М. Мушинка (1989), досліджуючи наукову діяльність Володимира Гнатюка, виявив велику кількість документів та фотографій, які забезпечили створення музею видатного вченого- фольклориста в його рідному селі Велесневі на Тернопільщині. Він став одним із організаторів з'їзду славістів-україністів у Празі, хоча члени делегації УРСР відмовилися підтримати пропозицію про створення Міжнародної асоціації українців. Основну увагу у своїй науковій діяльності М. Мушинка присвятив фольклорно-етнографічній спадщині Пряшівщини та й загалом національній культурі Карпат і Балкан.

Вагомий внесок у дослідження українських етнічних меншин вніс засновник та перший голова Союзу росіян і українців Югославії Ю. Тамаш (1997; 2016), який займався російською, українською, воєводинською та югославською поезією XX століття, історією російської літератури, а також історією та культурою населення Карпат і руснаками Бачки як етнічною частиною українського народу. Досліджуючи світогляд русинів Південної Угорщини крізь призму апокрифів з їх рукописних збірників із XVIII та XIX ст., А. Дуличенко (1972) звернув увагу, що у середині XIX ст. русинська інтелігенція почала налагоджувати зв'язки з русинськими громадськими і культурно-освітніми діячами у межах Австрійської імперії, та на початку 1850-х рр. у газеті «Вестникъ для русиновъ» русини з Бачки публікують перші відомості про себе. Також доробок М. Жирош (2008), О. Тимко (1994), О. Румянцева (2008) розкриває історію, життя та побут русинів, наголошуючи, що, незважаючи на доволі високий рівень економічного розвитку русинів Бачки, їхнє культурно-освітнє життя було менш розвинутим, ніж українців Галичини.

Однак культурне середовище русинів, лемків та руснаків Сербії та Хорватії недостатньо висвітлене та потребує окремого дослідження.

Мета статті

Метою статті є висвітлення суспільно-культурного середовища русинів, лемків та руснаків в історичному контексті.

Методологія дослідження полягає у поєднанні методів пізнання, зумовлених вимогами об'єктивного аналізу історичних джерел, що відображають основні тенденції розвитку та функціонування суспільно-культурного життя етнічних груп українців. Використання соціокультурної методології дозволило розглянути об'єкт – русинську, руснацьку та лемківську культуру як складову частину національних традицій українського народу крізь призму детермінуючого фактора культури. Соціокультурний підхід акцентує увагу на єдності культури й суспільства з опорою на теоретичні положення культурології, психології, соціології, етнографії тощо. Для одержання всебічної інформації щодо висвітлення загальної характеристики суспільно-культурного життя етнічних груп було використано ряд теоретичних методів: оглядово-аналітичний аналіз наукової, фольклористичної, історичної, етнографічної, культурологічної та мистецтвознавчої літератури в межах досліджуваної тематики, історичний метод, завдяки якому прослідковано історичні етапи становлення руснаків, русинів та лемків, а також феноменологічний метод для осмислення вагомості культури етнічних груп українців у контексті культуротворчих проявів ідентифікації.

Виклад матеріалу дослідження

До східнослов'янської групи Карпатського регіону, зокрема України, належать закарпатські русини-українці та русини Сербії. Протягом століть бездержавності України їх мова та культура зазнавали впливу тих народів, які їх оточували, а саме: поляків, словаків, угорців, румунів, німців. Однак вони також збагачували культуру цих народів. Після переселення до Бачки, Керестура та інших місць українці й русини взаємодіяли з хорватами, сербами, німцями. Але і в таких обставинах у своїй основі русини-переселенці та українці-переселенці не втратили національної ідентифікації.

Незважаючи на сьогоденне розселення у Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині, Румунії, Хорватії, Сербії, русини, лемки та руснаки продовжують підтримувати зв'язки з Україною, вважаючи її своєю батьківщиною. Особливо це стосується бачвансько-сримських русинів, які понад 260 років тому переселились на сучасну територію Сербії з Шариського та Земплинського регіонів Словаччини і спільно протягом кількох століть входили до Закарпаття й були одним цілим з усім українським народом (Хланта, 2014).

Початково русини населяли територію Східної Словаччини, а саме: регіони Горніци, Шариш, Земплин, Спиш, а також частково – польську Лемківщину, західну Галичину та сучасну Закарпатську область. Втікаючи від лиха, утисків та переслідувань, протестуючи проти гноблення і закріпачення, у пошуках кращого життя русини в середині XVIII ст. почали переселятися до південних частин колишньої Угорщини – на вільні простори Бачки.

Перші групи поселенців приїхали у 1745 р. в Керестуру на основі урядового контракту, який був виданий мешканцю села Червеньова Берегського комітату (Мукачівського району Закарпатської області). Документ передбачав дозвіл привести з собою 200 русинів греко-католицького віросповідання (Хланта, 2014). Згодом оселялися у Коцурі та інших місцях Сербії. Поселяючись на незайманих або спустошених війнами землях, привозили із собою звичаї, рідну мову, обряди, промисли, народну творчість

та віру. Найбільша частина русинів із Закарпаття оселилася на території Бачки, до якої раніше прибуло чимало переселенців із Галичини. «Протестуючи проти панщини та експлуатації, селяни з польської території, тобто з Галичини, втікали до Закарпаття на угорську територію... Про це свідчать звіти жупанатських комісій, що вже у XVI ст. у жупанатах Спиш, Шариш, Земплин, Унг, Берег, Мараморощ, тобто від Тренчина по Сигет, зустрічаються тисячі прізвищ утікачів із Галичини та Закарпаття. Від панщини втікали і в наступні століття...» (Хланта, 2014, с. 4).

Дослідник О. Тимко (1994), вивчаючи життя русинів Карпат, які тривалий час добиралися до Бачки, у християнському календарі «Дзвони» констатує: «...Де були пани жорстокі, важкі умови для життя, вони їх покидали і вирушали далі. Котрі проходили через угорський та словацький край, ті вбирали до своєї мови чимало їхніх слів. Були групи, які мали по 60–70 % угорської термінології. Групи, котрі проходили через Румунію до Бачки, ті мало запозичили чужого. Потім вони злилися до одного, в якому переважала угорська термінологія. У ті часи то було цілком закономірне і природне явище, то був жаргон, який давав можливість порозумітися із сусідами, зокрема угорцями» (с. 149-150). Згодом із м. Керестура переселялися до м. Нові Сад.

Духовна культура русинів та лемків, зокрема усна, є свідченням єдності бойків, лемків та гуцулів із південнослов'янським світом та русинством як частиною української нації. Лемки, які жили по обох схилах Карпат, переймали впливи поляків, словаків та угорців. Відзначимо музичний (танцювальний) фольклор – жанр коломийки. У XX ст. у весільному обряді лемків коломийку було замінено чардашем. Проте зберігся давній танок «обертас» або «обертак».

Щодо малювання ікон, то, зокрема, лемківською особливістю є малювання образів на склі з апокрифічними мотивами. Живопис на склі у Карпатах був поширеним упродовж XIX століття і розповсюджувався не стільки у церквах, скільки у селянських домівках (хижах). Особливо популярними були на образах святі: Миколай, Ілля, Павло, Петро, Георгій, а найбільше – Богородиця з Ісусом, так звана Лемківська Мадонна.

Зокрема, Володимир Гнатюк лемківську говірку вважав IV числом групи українських верховинських або карпатських говірок, яка «поширюється на південно-західну частину Буковини і гірську частину Галичини, аж до Попраду і на Угорську Русь, та поділяється на наступні говірки:

- чисто українська говірка, якою розмовляють гуцули і бойки на Буковині, Галичині і в Угорщині;
- мішана говірка, головна характеристика якої – нерухомий наголос на по-передньому складі, а розмовляють нею лемки Галичини і Угорщини;
- словацько-українська, сильно пословачена говірка, якою розмовляють лише в Угорщині, частині жуп (регіонів) Земплин, Шариш, Спиш, Абауй, а також колоністи у Бачці і Сриму (Славонії)» (Сополига, 2016, с. 235).

Так, Ю. Тамаш (1997) визначав мову русинів Бачки наближеною до лемківських говорів та східнославацького діалекту (віходнярська говірка). На його думку, одна діаспора не може бути материком другій діаспорі, бо найчастіше діаспори «...змушені шукати своє коріння між материнськими націями (наприклад, лемки та русини між українцями) до тих пір, доки сама діаспора не стане сама собі матір'ю, як це сталося в руснаків Бачки» (с. 235). У зв'язку з цим слід констатувати, що східнославацький діалект, а точніше – віходнярська говірка, мова русинів Бачки та лемківський діалект, мають спільну основу консервативної збереженої мовної системи.

Юліан Тамаш (2016) зазначає, що на початку XIX століття, перед проголошенням політизації лемківського та русинського питань, існувало чимало неспростованих фактів, які у царині національної свідомості, культури та мови засвідчують єдність лемків

і руснаків Бачки, створюючи взаємодію у культурній та етнічній площині усіх русько-лемківських діаспор, незважаючи на політично- історичні труднощі, що спіткали їх у XX столітті.

До 1918 року русини-українці Галичини та русини-українці, розселені на території Сриму, Бачки, Славонії та Боснії, жили в одній державі – Австро-Угорській імперії. Однак 31 жовтня 1918 р. Австро-Угорська імперія розпалася. За Сен-Жерменським договором 10 вересня 1919 р. Буковина відійшла до Румунії, а Закарпаття – до Чехословаччини, Галичина ж опинилася у складі Польщі.

Дослідник І. Хланта (2014) зазначає, що «...на просторах південнослов'янських земель 1 грудня 1918 р. було сформовано нову державу – Королівство сербів, хорватів і словенців (із жовтня 1929 р. – Югославія), до складу якої увійшли Сербія, в т. ч. Вардарська Македонія, Чорногорія, а також південно- слов'янські землі колишньої Австро-Угорщини – Боснія, Герцеговина, Хорватія, Словенія, Воєводина, Македонія і Славонія» (с. 6).

За висловом І. Хланти (2014), з виникненням міграційних процесів від середини XVIII ст. з північно-східних районів Угорщини (Абауй, Боршод, Земплин, Спіш, Унг, Уточ, Берег та Мараморощ) русини прийшли на територію сучасної Воєводина (Сербії). У першій хвилі оселилися у Керестурі та Коцурі, згодом із Бачки емігрували малими групами до Славонії та Сриму. Велика кількість поселенців прибула з Шарисько-Земплинського району Словаччини, говірка яких і лягла в основу сучасної стандартної літературної мови русинів колишньої Югославії. Із того часу русини-українці Бачки, Славонії, Сриму та Боснії живуть відокремлено від північно-східних русинів-українців.

Переселяючись на нові місця, русини переносили і свої традиції. Так, традицію шкільництва до Бачки вони перенесли із Закарпаття. Зокрема, у народній школі навчали писати, читати, рахувати, церковного співу, виховували віру та ін.

Після розпаду Австро-Угорської імперії, відчуваючи потребу плекання рідної мови та культури, у Новому Саді русини в 1919 р. створили перші культурно-освітні товариства, а у 1922 р. українцями-переселенцями було створено товариство «Просвіта» у Загребі* (Боснія). При цій організації розпочали свою діяльність читальні, драматичні, танцювальні, музичні та літературні гуртки, жінки отримували знання про господарство, дівчата навчалися вишивати та ін. Організації були копією культурно-освітнього товариства «Просвіта» (заснованого у Львові 1868 р.) і давали можливість русинам легше адаптуватися до місцевого культурного оточення, а згодом для їх нащадків стали необхідністю щодо збереження національної та культурної ідентичності. Така ж культурна діяльність розвивалась при школах та парафіях. Виходили друком «Руски календар» (1921), щотижнева газета «Руски новини» (1924–1941 рр.), підручники для школярів та ін. У 1935 р. у Шиді було створено організацію під назвою «Союз українських школярів у Югославії», метою якої було виховання у патріотичному українському та югославському дусі.

1945 р. у Руському Керестурі побачила світ газета «Руске слово», а з 1964 р. при ній почав друкуватись додаток «Літературне слово».

Разом із тим, русини та українці Хорватії не мали організованої середньої школи, але у них була можливість вивчати програму середньої школи у т. зв. Літніх школах для русинів і українців, які організовувалися після закінчення навчального року у літні місяці. А починаючи із 1968 року, на філософському факультеті Університету Загребя уже викладалася українська мова і література. Того ж року було створено «Союз русинів і українців Хорватії» – організацію, яка нараховувала понад 600 членів та ґрунтувалася на об'єднанні русинів і українців, при чому обидві групи вважали Україну своєю прабатьківщиною.

Починаючи з 1971 р., у Загребі русинською, українською та хорватською мовами виходив у світ інформативний часопис «Нова думка». Згодом почав видаватися часопис

для школярів «Венчик» як навчальне доповнення для школярів та вчителів в дусі любові до рідної мови та культури.

Однак культурно-просвітницька діяльність русинів та українців не завжди мали сприятливі умови в Югославії. Наприклад, заборонялося мати офіційні контакти з культурними осередками України, навчати молодь мови, музики, культури, танцям, фольклору, отримувати кадрову та іншу допомогу. За висловом дослідників, місцеве населення могло спиратися лише на свої сили у Воєводіні або у Хорватії.

Серед діючих організацій, куди залучалися як представники хорватського народу, так і інших національних меншин, назвемо Угрупування українців, Товариство хорватсько-української співпраці та Хорватсько-українське товариство. Щороку русини та українці Хорватії організовували різноманітні культурні заходи. Серед фольклорних фестивалів відомими стали: «Петровецький дзвін» (Петровці); «Міклушевецьке літо» (Міклушевці); огляди співочих колективів і хорів «Дравські хвилі» (Осієк); фестиваль дитячої творчості «Славонський Брод»; дні української і русинської культури (Рієці, Загреб); Шевченківські вечори (Загреб, Липовляни, Каніжа); поетичні вечори, присвячені творчості письменників з України і місцевої діаспори (Хорватія, Воєводина – Сербія і Боснія); вечори пісні, танцю і фольклору (Шумече, Каніжа, Липовляни) та ін.

У 1985** році при міській бібліотеці Загребача почала діяти Головна бібліотека русинів і українців, роботу якої фінансує Міністерство культури Республіки Хорватія.

Після проголошення незалежності Хорватії в Університеті Загребача на філософському факультеті з 2001 року існує кафедра української мови та літератури. У русинів є свої веб-сторінки, а також вони мають право на інформативну і видавничу діяльність, друк книг (періодичні видання «Нова думка», «Віночок», «Наша газета», «Вісник», «Думки з Дунаю»). Відповідно до існуючого Закону про права національних меншин етнічні групи українців мають право на культурну автономію, політичне представництво у Хорватському Парламенті і у Раді національних меншин уряду Республіки Хорватія, вибирають і пропонують своїх представників, окремо для русинської і окремо для української меншин. На рівні структур місцевого і регіонального управління і самоуправління мають право засновувати свої Ради і вибирати представників русинської і української національних меншин, засновувати свої координації; мають права на освіту мовою меншини та на службове використання своєї мови і письма, на двомовність, тобто можливість використовувати власні топоніми – назви сіл і вулиць, як і свою національну символіку: гімн, прапор та ін.

У Загребі 2002 року було засновано Товариство української культури. Серед основних засад діяльності організації – представлення і популяризація української культури між русинами і українцями Хорватії.

У Славонії (частина Хорватії) у 2005 році було засновано третю організацію «Руснак», яка об'єднує також порівняно невелику кількість представників виключно русинської національної меншини та пропагує думку, що Україна не є прабатьківщиною русинів.

Через суперечки та бажання окремих осіб здійснювати власну політику культурного розвитку української національної меншини у Хорватії з «Союзу русинів і українців Хорватії» відокремились українці та у 2008 році утворили 4 українських культурно-мистецьких та просвітних товариства, які сформувались в «Українську громаду Республіки Хорватія».

Свідченням спорідненості руснаків Бачки з усім українським етнокультурним простором є поширення жанру коломийки. «Коломийка – одночасно мікро- і макроструктура, і її можна кваліфікувати як короткий вірш найрізноманітнішого змісту», – зазначає дослідник Ю. Тамаш (2016, с. 236). Це не простий вірш жартівливого змісту, який бере початок із XVI століття. Такі ліричні поетичні тексти зустрічаються лише в українців

та руснаків. Вони не притаманні ані полякам, ані словакам. Трапляється запозичення текстів від русинів-українців, але з іншою формою та метроритмом. Схожі поетичні форми мають інші народи: поляки – краков'як, серби – бетярець, росіяни – частушки, французи – куплет, однак в усіх них різний метроритм.

Культурні зв'язки між русинами Бачки та населенням Карпат ніколи не переривалися. Слушну думку висловив дослідник Ю. Тамаш (2016) про те, що русинська регіональна ідентичність може зміцнюватися лише тоді, коли буде спиратися на свою історичну українську націю, а також на збереження глибокого зв'язку людини і території, його зв'язку з часом і простором, комплексом історичної та просторової дійсності, збереженням регіональної мовної самобутності тощо. «Щоб русинство залишилось живим із природною мовою, воно мусить обмежитися регіональною культурною ідентичністю у рамках українського культурно-історичного простору. Новітня карпаторусинська ідея, – за словами Ю. Тамаша (2016), – та практика її реалізації, на жаль, набула не культурного, а суто політичного спрямування як різновид антиукраїнської, а отже, і антирусинської діяльності» (с. 237).

Висновки

Отже, східнослов'янська група Карпатського регіону, зокрема України, яку становлять закарпатські русини-українці та русини Сербії, протягом століть зазнавала впливу тих народів, які її оточували (поляків, словаків, угорців, румунів, німців, сербів, хорватів), однак і вони також збагачували культуру цих народів, зокрема Бачки, Керестура та інших місць. Та, незважаючи на такі обставини, у своїй основі русини-переселенці та українці-переселенці не втратили своєї національної ідентифікації.

Культурні зв'язки між русинами Бачки та населенням Карпат ніколи не переривалися. Можемо говорити про єдність лемків і руснаків Бачки у національній свідомості, культурі та мові, їх взаємодію у культурній та етнічній площині усіх русько-лемківських діаспор ще на початку XIX століття, перед проголошенням політизації лемківського та русинського питання.

Свідченням спорідненості руснаків Бачки з усім русько-українським етнокультурним простором є поширення жанру коломийки, традицію шкільництва русини також принесли з собою до Бачки із Закарпаття. Тож можемо стверджувати щодо єдності українського етносу на території Сербії і Хорватії. Проте русинська ідентичність може зміцнюватися лише тоді, коли буде спиратися на українську націю.

Таким чином, національна приналежність та нація загалом визначаються тільки як суб'єктивне право людини на вибір ідентичності, а не як колективна сутність, сформована культурою, історією та суспільним життям. Мовний, літературний, культурний, політичний, національний регіоналізми мають сенс та позитивний характер лише тоді, коли вирішують існуючі історичні, суспільні та психологічні проблеми.

Список використаних джерел

- Гнатюк, В. (1985–1988). Етнографічні матеріали з Угорської Руси (Т. 1-5). Нови Сад: Руске слово.
- Дуличенко, А. (1972). О єднім жриделе у вязи историї югославянских Руснаках у XVIII и XIX вику. Шветлосц, 2, 162.
- Жирош, М. (2008). Бачванско-Сримски руснаци дома и у Швеце 1745–2005 (Т. 7). Нови Сад: Руске Слово.
- Карась, Г.В. (2012) Музична культура української діаспори у світовому часопросторі XX століття [Монографія]. Івано-Франківськ: Тіповіт.
- Мушинка, М. (1989). Глас коцурского Русина сторочней давности. Нова думка, 78, рок

XVIII, 22-25.

- Рамач, Я. (2007). Руснаци у Южней Угорскей (1751–1918). Нови Сад: Войводянска академия наукох и уметносцох.
- Румянцев, О. (2008). Галичина – Боснія – Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 рр. Київ: ФАДА, ЛТД.
- Сополига, М. (Ред.). (2016). Науковий збірник Музею української культури у Свиднику = Vedecky zbornik Muzea ukrajinskej kultury vo Svidniku (Вип. 28: Українці в історії та культурі Карпат). Свидник.
- Тамаш, Ю. (1997). История русской литературы. Београд: Завод за Уцбенике.
- Тамаш, Ю. (2016). Чому русини/руснаки Бачки частина українського народу. В Науковий збірник Музею української культури у Свиднику = Vedecky zbornik Muzea ukrajinskej kultury vo Svidniku (Вип. 28: Українці в історії та культурі Карпат, с. 228-240). Свидник.
- Тимко, О. (1994). Шліди історії у нашей писні. В Християнски календар «Дзвони» за 1995 рок (с. 149-150). Нови Сад.
- Хланта, І.В. (Упоряд.). (2014). Пісня над Дунаєм. Народні пісні русинів (українців) Сербії.

Примітка редактора (Славко Бурда)

- *Є дві Просвіти, перша була заснована в Прияворі (Боснія) в 1909 році, а друга в Загребі (Хорватія) в 1922 році.
- ** Центральна бібліотека русинів та українців Республіки Хорватія була заснована в 1995 році в Загребі.

Славко Бурда

СУЧАСНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ

У цій роботі буде розглянуто тільки українців, які належать до української національної меншини в Хорватії, та їх центральної організації - Української Громади в Республіці Хорватія. Не вдаючись до основного чи наукового пояснення, Хорватія визнала русинів Хорватії окремою національною меншиною. Русини не заперечували. Навіть сьогодні вони виступають як окрема національна меншина, і як інші національні меншини Хорватії мають і користуються всіма правами на культурну автономію. Вісімнадцять років минуло з того часу, як у Хорватії діють декілька центральних організацій русинів та українців. До 2002 року у русинів та українців була тільки одна центральна організація - Союз русинів та українців Республіки Хорватія. У Загребі 2002 року було засновано Товариство української культури. У 2005 році було засновано третю організацію «Руснак», яка об'єднує невелику кількість представників виключно русинської національної меншини та пропагує думку, що Україна не є прабатьківщиною русинів.

З часу свого заснування в 1968 році та наступних сорока років Союз русинів та українців Республіки Хорватія відіграв величезну роль у збереженні культурної та національної самобутності русинів та українців. Через суперечки та бажання окремих осіб здійснювати власну політику культурного розвитку української національної меншини у Хорватії з «Союзу русинів і українців Хорватії» відокремились у 2008 році 4 українських культурно-мистецьких та просвітних товариств. Отже, сьогодні ті самі русини та українці розійшлись і розділились та діють у двох центральних організаціях – «Українській громаді Республіки Хорватії» та «Союзі русинів Республіки Хорватія». У рамках цих двох центральних організацій, що діють на рівні всієї території Хорватії, входять близько двадцяти українських та русинських, міських та сільських культурно-освітніх або культурно-мистецьких товариств. Окрім них, діють «Товариство української культури» та «Товариство русинів Республіки Хорватія «Руснак»». Від установ існує «Центральна бібліотека русинів та українців Республіки Хорватія» та «Кафедра української мови та літератури на Філософському факультеті Загребського університету». Українці та русини в Хорватії в основному греко-католики, вони самі побудували свої церкви за місцем свого проживання які належать до Крижевацької греко-католицької єпархії.

Переселення українців на терени Хорватії

Українці в Хорватії є старою меншиною. На терени Хорватії вони переселилися 120 років тому переважно із західних регіонів України: з галицьких, буковинських і закарпатських земель. Більшість з них представляли хвилю економічної міграції, проте були серед них і політичні емігранти. На ці території «економічні» мігранти прибували в той час, коли Хорватія входила до складу Австро-Угорської монархії. Переважно йшлося про переселення сільських господарств та селянських сімей, які займаються тваринництвом та сільським господарством. Серед переселенців також були робітники, майстри різних

ремесел та посадовці, останні - в меншій кількості. В Хорватії вони переважно поселилися в Славонії – сьогоднішній Бродсько-Посавській та Сісацько-Мославинській областях. Під час Першої світової війни та після її закінчення до цих країв, переважно до столиці Загреба, прибули політичні емігранти з Центральної та Південно-Східної України.

Це була достатньо велика група біженців різних професій та різного матеріального статусу, які шукали політичного притулку вже в новій державі, сформований після Версальського миру - в Королівстві сербів, хорватів та словенців, до якого адміністративно належала Хорватія. Тут важливо зазначити, що на момент самого переселення між новоприбулими цивільними та їхніми сім'ями ідентифікація за національністю не мала значення. Всі вони були тоді російськими емігрантами. Поділ емігрантів на дві великі групи - російську та українську – відбувся лише пізніше.

Те, що українці більше тяжіли до Загреба, а російське населення до Белграда, Нового Сада та інших місць тодішньої Югославії – цілкомита правда. Незабаром після приїзду до Хорватії, українці цієї групи разом з невеликою кількістю політичних емігрантів-петлюрівців, що збігли після розпаду Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, сформували перші українські громадські організації, які були явно неполітичними, але мали ознаки формування політичної думки. Вони стояли на засадах збереження української ідентичності на цих теренах та потреби надання всілякої допомоги в будівництві незалежної української держави і ознайомлення місцевого корінного населення з українською культурою, традиціями та звичаями.

Саме ці перші організації на чолі з українською «Просвітою» змогли об'єднати значну кількість економічних та політичних емігрантів та зацікавити їх культурно-просвітньою та політичною діяльністю на цих теренах. В той час не існувало української держави і ці організації спільно з тодішньою владою, які давали їм таку можливість, зберігали і підтримували українську національну та культурну ідентичність. Крім них важливо відзначити ту роль, яку відіграло у справі збереження цієї ідентичності українське духовенство та Церква. В цьому процесі серед українських віруючих велику роль відіграла Львівська митрополія на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким і не меншою мірою – Крижевацька єпархія з українськими єпископами Юлієм Дрогобицьким, Діонісієм Нярадїєм та іншими. Безумовно, ці культурні організації та духовенство підключилися до міжнародної діяльності, яка тоді поєднала українську еміграцію в Європі, Америці та Канаді. Аналізуючи життя та діяльність українців на цих просторах за останні 120 років, ми повинні виділити кілька пластів та окремих періодів з їх специфікою та характерними рисами. Я їх перерахую, але не буду вдаватися в широту пояснення їх особливостей. Зокрема потрібно відзначити що після II. світової війни до Хорватії було секундарне переселення українців з Боснії. Це також повторино в часі нової війни та розпаду Югославії.

Перший етап охоплює час від переселення до Першої світової війни в період існування Австро-Угорської монархії. Другий етап – період між Першою та Другою світовою війною в Королівстві сербів, хорватів та словенців, яке згодом перетворилося на Королівство Югославія. Третій етап – період Соціалістичної Югославії аж до самого 1991 року. Четвертий етап - час в незалежній і суверенній Республіці Хорватія, яка зараз є членом Європейського Союзу.

Українці сьогодні

Українці в Хорватії є однією з двадцяти двох визнаних національних меншин і за чисельністю та відсотком у загальній кількості населення займають середню позицію. За даними перепису населення 1991 року, в Хорватії проживало 2 494 українців, за переписом 2001 року - 1 977, а за даними перепису 2011 року – 1 878 осіб. Порівнюючи результати

останніх трьох переписів в Республіці Хорватії, можна помітити, що кількість українців постійно зменшується. Це відбувається не різко, а відносно поступово.

Українці в Хорватії за статусом та середнім віком є старою меншиною. Окрім старіння основною причиною зменшення їх кількості є також асиміляція. Молоді українці часто укладають так звані «змішані шлюби» з хорватами як представниками переважного етносу та з іншими представниками нацменшин.

Особливістю української національної меншини є переважна належність до Греко-Католицької Церкви. Цей факт відіграв досить велике значення для збереження ідентичності, оскільки віросповідання значно відрізнялося українське населення від етносу більшості як в релігійному, так і в культурологічному плані. Якщо стосовно змішаних шлюбів та деяких інших сегментів інтегрованості в хорватське суспільство (функціональна інтеграція) можна сказати, що вони є обтяжуючими обставинами для утвердження та довготривалого збереження української національної ідентичності, то стосовно Греко-Католицької Церкви діє протилежне правило. Окрім релігійної, її місія безумовно полягала у гуртуванні українців, збереженні пам'яті про батьківщину, звичаї, а також у підтримці всіх аспектів діяльності, які творять національну ідентичність.

Розподіл української національної спільноти по жупаніях є неоднорідним. Більшість українців, в порівнянні з середніми цифрами по країні, проживає у Вуковарсько-Сріємській, Сісацько-Мославинській, Бродсько-Посавській жупаніях та в місті Загреб. Їх переселення до таких частин Хорватії, стало, поза сумнівів, головною причиною такого розподілу українців і в сучасний час.

Специфіка міста Загреб полягає в тому, що він завдяки своєму загальному рівню розвитку, особливо економічного та фінансового, є бажаним місцем проживання для мешканців як самої Хорватії, так і інших країн, зокрема, колишньої Югославії. Ці причини мотивують і українців переїхати саме до столиці. Крім того, важливо зазначити, що після здобуття незалежності в Хорватію переїхали сотні новоприбулих українців і українок. Ця сама остання хвиля міграції переважно представлена українськими жінками, що вийшли заміж за хорватів або представників інших національностей, а також українців, які тимчасово працюють в Хорватії. В основному це - митці, оперні співаки, музиканти та балерини. Вони працюють у хорватських національних театрах в Загребі, Рієці та Осієку. Нова група українців зараз проживає в містах на узбережжі Адріатичного моря в Приморсько-Горанській і Сплітсько-Далматинській жупанії, на півострові Істра та на островах Адріатичної Хорватії.

Законодавча база в Республіці Хорватія

В Республіці Хорватія поняття «національна меншина» визначено в статті 5 конституційного Закону «Про права національних меншин»: В розумінні цього закону нацменшина - це «група хорватських громадян, які традиційно проживають на території Республіки Хорватії, а її члени мають етнічні, мовні, культурні та/або релігійні особливості, які відрізняють їх від інших громадян і вони мають бажання зберігати такі риси».

У преамбулі Конституції наведені 22 національні меншини в Республіці Хорватії, серед яких і українська.

Права національних меншин в Республіці Хорватія регулюються Конституцією Республіки Хорватія, конституційним Законом «Про права національних меншин» та іншими національними законами.

Конституція Республіки Хорватія гарантує рівність прав громадян, що належать до національних меншин, та представників більшості. Конституцією прописано, що рівність та захист прав національних меншин регулюються конституційним законом. Членам усіх

національних меншин гарантується свобода вираження національної ідентичності, вільне користування своєю мовою та письмом, а також культурна автономія. Крім того, членам національних меншин, окрім загального виборчого права, законом забезпечується і право вибору своїх представників до Парламенту Хорватії.

Конституційний закон про права нацменшин всесторонньо забезпечив захист прав національних меншин в Республіці Хорватія. Хід реалізації прав меншин регулюється окремими законами. Серед таких законів - Закон «Про використання мови і письма національних меншин в Республіці Хорватія», Закон «Про виховання та освіту представників національних меншин» та Закон «Про реєстр рад, координацій та представників національних меншин».

Серед інших законів, окремими положеннями яких розроблено механізми реалізації окремих прав національних меншин, гарантованих конституційним законом, є: Закон «Про особисту ідентифікаційну картку», Закон «Про вибори депутатів до Хорватського Сабору, Закон «Про місцеві вибори», Закон «Про систему державного управління», Закон «Про місцеве і територіальне (регіональне) самоврядування», Закон «Про державних службовців», Закон «Про службовців та працівників органів місцевого та територіального (регіонального) самоврядування», Закон «Про суди», Закон «Про державну прокуратуру», Закон «Про Державну суддівську раду» та ін.

Конституційний закон «Про права національних меншин в Республіці Хорватія» гарантує реалізацію особливих прав та свобод національних меншин, які включають:

- вільне висловлювання про приналежність до певної національної меншини в Республіці Хорватія;
- право використовувати своє ім'я та прізвище на мові, якою вони використовуються, право бути офіційно визнаним за ними та їхніми дітьми та право на реєстрацію в книгах реєстрації громадянських станів та інших офіційних документах;
- право на те, аби бланк особистої ідентифікаційної картки був надрукований та заповнений також мовою та письмом, якими вони користуються;
- право на використання своєї мови та письма, приватно та у громадському вжитку, а також в офіційному користуванні;
- право на виховання та освіту на мові та письмі, яким вони користуються;
- право на використання власної символіки;
- реалізація культурної автономії шляхом підтримки, розвитку та вираження власної культури, збереження і захисту власних культурних цінностей та традицій;
- право сповідувати свою віру і засновувати релігійні громади разом з іншими представниками релігійної групи;
- доступ до засобів масової інформації та здійснення масового інформування (отримання та розповсюдження інформації) на мові та письмі, якими вони користуються;
- самоорганізація та об'єднання заради досягнення спільних інтересів;
- представництво інтересів в Хорватському Саборі;
- представництво в представницьких органах одиниць місцевого та територіального (регіонального) самоврядування;
- представництво в органах державного управління та правосуддя;
- представництво в органах виконавчої влади одиниць місцевого та територіального (регіонального) самоврядування;
- представництво в органах управління одиниць місцевого та територіального (регіонального) самоврядування;
- участь членів національних меншин у громадському житті та управлінні місцевими справами через раду та представників національних меншин, координацію рад і

представників національних меншин;

- захист від будь-яких дій, які загрожують або можуть загрожувати їх існуванню, реалізації прав та свобод.

З метою розвитку, збереження та захисту становища національних меншин у суспільстві конституційним законом врегульовано право членів національних меншин обирати Ради і представників національних меншин в одиницях місцевого та територіального (регіонального) самоврядування.

Рада та представники нацменшин обираються заради забезпечення участі нацменшин у громадському житті та управлінні на місцях в муніципалітетах, містах та областях, на території їх обрання.

Що сьогодні мають українці в Республіці Хорватія

Українці, як і інші національні меншини в Хорватії, мають право на культурну автономію.

Крім того, вони перебувають у групі з 12 національних меншин, які можуть обрати одного депутата парламенту Хорватії. На жаль, через їх малу кількість та аполітичну діяльність вони більше не мають шансів обрати когось із українців.

Українці мають центральну організацію: Українську громаду в Республіці Хорватія, яка об'єднує десять українських культурно-просвітніх та культурно-мистецьких товариств. В Хорватії існують і інші українські товариства, які не входять до Української громади в РХ.

З установ українці мають: Центральну бібліотеку русинів та українців в Республіці Хорватія, засновану в 1995 році, з її філіями в інших місцях, де компактно проживають українці. З 2001 року на Філософському факультеті Загребського університету діє Кафедра української мови та літератури. Посольство України в Республіці Хорватія працює з 1995 року. Українці греко-католицького віросповідання у місцях свого компактного проживання в селах та містах мають побудовані церкви та монастирі сестер милосердя, які належать до Крижевецької єпархії та Загребської митрополії під юрисдикцією Святого Престолу.

Окрім церков та культурних товариств вони мають свої українські відділення при хорватських школах від 1 до 8 класу, де факультативно вивчається українська мова і зберігається культура. Це так звані (недільні «малі школи») уроки за моделлю «С», де окрім вивчення української мови і письма також вивчається історія, географія та культура України (віронаук катехизм та народна творчість, тобто музика і фольклор). Для тих дітей, які не можуть регулярно відвідувати заняття в недільних «малих школах», організуються тзв. «Літні школи». Українська громада РХ за фінансової підтримки Міністерства освіти, науки і спорту організовує Літні школи для вивчення української мови і культури.

Центральне об'єднання або Українська громада в Республіці Хорватія, як і інші культурні товариства, крім танцювальних і музичних ансамблів та інших форм культурного аматеризму, можуть займатися видавничою та інформаційною діяльністю, а останнім часом мати і власні веб-сайти.

Українці в Хорватії мають свій двомісячний журнал «Вісник». У деяких регіонах Хорватії вони мають свої випуски в рамках радіопередач. На національному рівні існує телевізійна програма «Призма» та «Мозаїка меншин».

Колись українці мали власні щомісячні телевізійні хроніки на п'ятнадцять хвилин українською мовою. Окремі українські радіопередачі, як і телевізійні хроніки, перестали транслюватися.

Окрім того, українці втратили свої незалежні радіо та телевізійні передачі, втратили і Етнографічну колекцію, яка повинна була перетворитися на музей.

Втім слід відзначити, що вони встановили три пам'ятники і дві меморіальні дошки (на честь 100-річчя переселення до Хорватії та 80-річчя від дня заснування першої організації в еміграції, тобто української «Просвіти»), а також меморіальний камінь україно-хорватської дружби. Зведено пам'ятники великим українцям Івану Франку та Тарасу Шевченку.

З набуттям чинності нового Закону «Про об'єднання» свої статuti привели у відповідність до нього 10 українських культурних товариств, які через Українську громаду в Республіці Хорватія отримують фінансування з державного бюджету від центральної організації всіх нацменшин - Ради з питань національних меншин при Уряді РХ. Десять культурних товариств розташовані по всій Хорватії, два - у Загребі, а по одному - у містах Спліт, Рієка, Осіек, Вуковар, Славонський Брод та три - сільські товариства Липовляни, Каніжа та Шумече.

Співпраця діючих українських організацій, які представляють так звану «стару» діаспору, з новоутвореними міграційними хвилями, тобто з українцями, які приїхали після здобуття незалежності обох країн, існує і знаходиться в процесі розвитку. Культурні товариства діють на добровільній основі, і будь-хто може стати їх членами. У роботу раніше заснованих товариств разом з колишніми членами включаються і новоприбулі українці. У деяких громадах в нещодавно створених товариствах діють тільки новоприбулі. Важливо відзначити, що в Українській громаді Республіки Хорватії є і представники останньої хвилі, які відіграють важливу та відповідальну роль з огляду на фахову освіту і професію. Так, в загальноосвітніх школах та на Кафедрі української мови та літератури працюють вчителі та викладачі, які належать до нової емігрантської хвилі з України. У кількох культурних товариствах їх роботою також керують українці, які прибули до Хорватії з метою тимчасової роботи, а згодом залишилися назавжди і приєдналися до роботи та діяльності української діаспори. Через брак експертів з так званої «старої діаспори» роботу отримують новоприбулі українці. Серед них жінки - керівник Центральної бібліотеки українців у Хорватії, а також редактор український журналу «Вісник», які належить до нової хвилі еміграції.

Після перших виборів рад та представників національних меншин до органів місцевого самоврядування українці мали чотири ради та п'ять представників і заснували Координацію української національної меншини в Республіці Хорватія.

Ради українців - у місті Вуковар, у общинах Богдановці, Бебрина, та Липовляни, а Представники - у Загребі, у Приморсько-горанському повіті, у Сісачко-мославінському повіті, у Бродсько-посавінському повіті та у Вуковарсько-срїмському повіті.

Три Ради та п'ять представників українців у місцевих органах місцевого самоврядування можуть вносити пропозиції щодо українців через Комітет з питань національних меншин, але лише як українці вони не можуть прийняти рішення.

І наприкінці трохи детальніше про специфіку останньої хвилі новоприбулих з України, про що написали самі її представники.

Сучасна міграційна хвиля

Перший оповідач – записано у 2018 році

На сьогоднішній день встановити точну кількість осіб, які прибули з України за останні 5-10 років і представляють собою останню – вже можна сказати п'яту хвилю міграції – достеменно неможливо. Абсолютну цифру не знає ані Посольство, ані поліція: частина

громадян перебуває на консульському обліку, але чимало переселенців звертаються до дипустанови лише в разі крайньої потреби. З отриманням посвідки про постійне місце проживання на 10 років або громадянства, переселенці взагалі більше не звертаються до жодних установ.

Приблизна кількість новоприбулих на даний час оцінюється в 250-300 осіб.

До цього слід додати ще і трудових мігрантів з України, які прибули на роботу за строковими трудовими угодами, переважно за робітничими спеціальностями.

Трудова міграція «в чистому вигляді» - це зовсім свіжа тенденція 2017 року, адже до цього часу хорватський ринок праці, в тому числі через обмежуючий візовий режим, був закритим для українських громадян.

Об'єктивною причиною відкриття ринку став вакуум, який утворився зі вступом Хорватії до ЄС. Внаслідок членства в Євросоюзі кращі хорватські спеціалісти емігрували в пошуках більш оплачуваної роботи переважно в Німеччину та Ірландію, відкривши таким чином нішу для українців та інших іноземців.

Не рахуючи трудових мігрантів, решта громадяни є переважно людьми з високим рівнем фахової освіти – як правило, вищої. Їх середній вік – 30-45 років, а географічно вони представляють всі області України.

В соціальному плані обличчя нових переселенців також починає змінюватися. Якщо 10 років тому новоприбулі на 95% представляли собою жіноче населення - так звану «шлюбну міграцію» - то дедалі, хоча і повільно, але зростає кількість осіб, які працюють за контрактом, відкрили або мають намір відкрити власний малий бізнес.

Соціальний статус переважної більшості є неоднозначним. Проблемою номер один 30-40 річних є недостатня кількість робочих місць, причому наявність двох вищих освіт не є пріоритетною для роботодавців.

Українські жінки часто скаржаться на те, що їм доводиться спрощувати своє резюме для пошуку роботи, аби уникнути коментаря: «Ви занадто освічені для нашої компанії».

Крім того, незважаючи на доброзичливість та чуйність хорватів, в цілому позитивне ставлення до українців в суспільстві та щире емпатію у зв'язку з війною на Сході, яка нагадує події в самій Хорватії, молоді українці часто скаржаться на те, що хорвати переважно прагнуть працевлаштувати хорвата, а не іноземця, навіть незважаючи на нижчий рівень кваліфікації.

Залучення новоприбулих емігрантів до громадського життя діаспори є пропорційно до кількості невисоким. Частина з них прагне підтримувати зв'язок з співвітчизниками, але цей зв'язок базується передусім на спільності вузьких інтересів. Включення в загальний контекст їх в переважній більшості не цікавить.

Гостра потреба у спілкуванні відчувається у тих, хто емігрував вже сформованою особистістю і вже має кількарічний досвід проживання в країні. Спілкування з земляками є також актуальним для осіб, які прибули зовсім недавно і потребують емоційної, правової та іншої підтримки, досконало не володіючи мовою країни проживання і не знаючи місцеві закони і звичаї. Протягом періоду адаптації молоді українці готові брати участь в різних заходах, але тільки на початку – поки вони ще себе не реалізували в інших сферах (в роботі та дітях).

Головні причини неготовності активно включитися в «українські справи» і вступати в будьякі культурно-просвітні товариства є такими:

- відсутність товариства, яке б об'єднувало молодь;
- відсутність альтруїстичного лідера, який би займався неоплачуваною громадською роботою;
- відсутність часу (вікова група 25-45 років зосереджена на першочергових завдань

- професійної реалізації та батьківства, що є цілком природним для цього віку);
- усвідомлення того, що існуючі товариства з об'єктивних причин навряд чи в змозі надати вкрай необхідну консультативну підтримку в процесі інтеграції в нове середовище, забезпечити роботою тощо, наслідком чого є відсутність мотивації;
- небажання долучатися до заходів через важкий особистий психологічний стан, стрес переїзду, зменшення почуття власної вартості через нереалізованість.

Крім цього, не слід відкидати ще один важливий фактор - розчарування економічною та політичною ситуацією в Україні, яке блокує ідею щодо залучення до громадської роботи. При таких обставинах деморалізованості витратити час на українські справи стає абстракцією.

Як би там не було, завдання всіх категорій громадян з тимчасовим дозволом на перебуванням або посвідкою на постійне проживання – не займатися збереженням ідентичності, а банально вижити в нових обставинах.

На даному етапі можна стверджувати, що жодна церква не виконує більше об'єднуючу функцію для останньої хвилі переселенців. Новоприбулі відвідують як Греко-католицьку церкву, так і Сербську Православну, Римо-Католицьку або жодну.

Частина більш активних і свідомих новоприбулих українців підтримують контакти шляхом неформальних зустрічей.

В Загребі, наприклад, чітко визначено, що кожного 15 числа місяця в один і той же час вони збираються в кав'ярні, куди може прийти будь-хто.

Загальним каналом спілкування, який реально працює, залишаються соціальні мережі, зокрема відкрита група в Фейсбуці, створена активістами тої ж останньої хвилі для надання взаємної підтримки, обміну досвідом та корисною інформацією.

Незважаючи на певну апатію серед молодих українців до більшої заангажованості, все ж слід відзначити, що завдяки їх самоорганізації та зусиллям поодиноких осіб час від часу організуються заходи, завдяки яким в суспільстві популяризується українська культура.

Наприклад, напередодні Паски проводилися майстер-класи по писанкарству, збори для колективного приготування традиційних українських страв перед Різдом, різдвяні благодійні ярмарки... Хоча часто молоді українці не афішують цього, вони повністю забезпечували волонтерську підтримку груп українських дітей з зони АТО під час реабілітації протягом 4 років, а також долучилися до збору гуманітарної допомоги для АТО. Наразі порушене питання про можливість організації факультативного вивчення дітей українською мовою в Загребі.

Багато факторів свідчать про те, що хоча наразі остання хвиля ще тільки акумулює свої сили, не відчуючи гострої потреби брати участь в роботі існуючих товариств, проте в перспективі наступних одного-двох років питання щодо їх афірмації стане актуальним і є підстави сподіватися, що стан речей зміниться і це може бути досить прогресивна молода громада.

Не можна не згадати про вплив російської пропаганди на ситуацію в громаді. Як я вже зазначив, серед представників останньої хвилі є вихідці з усіх регіонів України, зовсім протилежних політичних поглядів.

Тож всередині самої групи новітньої хвилі немає повної єдності в питанні ставлення до подій в Україні, що, власне, відображає ситуацію в самій Україні. Втім, більшість є все ж патріотично або хоча б нейтрально настроєними.

В 2014 році в групі мігрантів з колишнього СРСР, куди входили вихідці з колишнього СРСР, відбулися дезінтеграційні рухи, внаслідок чого спілкування між представниками українського, російського та інших народів обмежилось, але не припинилося. Припинилося лише спілкування з тими представниками російської діаспори,

які відверто підтримують чинну російську зовнішню політику.

Більшість нових мігрантів не відчуває вплив російської пропаганди в Хорватії і готові спілкуватися та підтримувати контакти з такими ж мігрантами з Росії. Це нагадує ситуацію на початку 20 століття, коли політичні мігранти, опинившись в одному баркасі, не проводили між собою жодних поділів.

Другий оповідач записано у 2018 році

«Мій погляд з 9-ти річним досвідом проживання на території Хорватії»

Хорвати, як і українці, дуже доброзичливі та чуйні, що характерно слов'янським народам. Життя в Хорватії досить безпечне, особливо для молодих мам і дітей: дитячі майданчики, ігрові, кімнати матері й дитини прилаштовані для комфортного перебування в них без загрози травм.

З огляду на поточну суспільно-політичну ситуацію в Україні і тривання збройного конфлікту з Росією, наразі вплив російської пропаганди на теперішню ситуацію тут, в Хорватії, не відчувається. Скажімо так, навіть навпаки, нова хвиля мігрантів з України та Росії спілкуються між собою, діляться корисними знахідками та освітніми прийомами і спеціальними програмами навчання для дітей. Відчувається підтримка і дружній дух між молоддю, що є досить важливим для виховання толерантної та сучасної європейської молоді.

Зацікавленість в спілкуванні з співвітчизниками по інтересам гостро відчувається, так як, народившись в Україні, вивчившись, та емігрувати вже встановленою особистістю - не є так просто в ментальному розумінні. Та, щоб інтегруватись, звикнути та влаштуватись кожному індивідуально потрібен час і оточення. Для цього існує досить багато культурних організацій як в Загребі, так і в інших містах. Наприклад, напередодні Паски проводилися майстер-класи по писанкам та шкрябанкам; також збираємось на колективне приготування наших традиційних українських страв, співаємо пісень, та просто спілкуємось та ділимося досвідом.

В розмовах з іншими 30-40 річними українками проблемою номер один являється недостатня кількість робочих місць... і наявність двох-трьох вищих освіт, що не є в пріоритеті у роботодавців. Також українкам доводилось змінювати (спрощувати) своє резюме для пошуку роботи; навіть звучав коментар: «Ви занадто освічені для нашої компанії».

На жаль, із-за досить високого відсотка безробіття, роботодавець перш за все працевлаштує менш досвідченого хорвата, а не іноземця. Наскільки мені відомо, на п'ять робочих місць дозволено лише одне - для іноземного робітника. І так як і на Батьківщині, якщо немає знайомств, то працевлаштуватись практично неможливо.

Тобто, можу зробити висновки, що працівники якщо й потрібні, то на літній сезон для роботи на узбережжі, та для роботи на будівельних майданчиках. Особливо відчувається недостатня кількість медичного персоналу – як лікарів, так і медсестер. По останнім даним цифра досягає близько восьми тисяч, так як із-за невисокої платні, хорватські спеціалісти емігрують в свою чергу в більш прогресивні Європейські країни (Німеччина, Ірландія...). По власному досвіду поділюсь рекордом чекання черги до вузького спеціаліста – 9 місяців.

Останніми роками міграція зростає, і молодша, прогресивніша діаспора масово облаштовується за кордоном. Але не забуваймо хто ми, звідки ми!

Висновки

Незважаючи на післявоєнні труднощі та виклики перехідного періоду, Хорватії вдалося створити всеосяжну модель захисту прав національних меншин на національному рівні та привести її у відповідність до європейського досвіду і стандартів. Важливо підкреслити, що завдяки моделі культурної автономії меншини інтегруються в хорватське суспільство, а не асимілюються. Вона дозволяє представникам національних меншин зберігати та розвивати свою самобутність (етнічну, культурну, мовну, релігійну), як окремо, так і в об'єднанні з іншими громадянами.

Відповідно до прийнятої моделі культурної автономії більшість етнічних прав національних меншин (освіта, наука, бібліотеки, охорона пам'яток) реалізуються через державні установи, що відповідають за фахові напрямки та питання управління в певних сферах суспільного життя, чим реалізується принцип інтегрування представників нацменшин у хорватське суспільство, а також збереження їх культурної та національної ідентичності.

Друга частина етнічних прав (інформування, видавництво та культурний аматеризм) забезпечує діяльність неурядових об'єднань національних меншин і, таким чином, їх додатковий захист від асиміляції. Модель уможливує та сприяє розвитку відносин представників меншини з народом їх рідної держави задля можливостей їх культурного та мовного розвитку.

Проте, під час реалізації моделі культурної автономії виникають проблеми через обмежений рівень кваліфікації та підготовки певних установ, через недостатню зацікавленість окремих органів місцевого самоврядування, через сталу апатію в процесі мобілізації представників національних меншин та їх організацій. Вирішення цих проблем повинно бути пріоритетним для покращення становища меншин в Хорватії.

У питанні підтримки з боку держави українська меншина в Хорватії не відрізняється від інших.

Підтримку своїх проєктів вона отримує так само, як і інші національні меншини. Існують критерії розподілу бюджетних коштів, після якого здійснюється контроль їх цільового використання.

Цю частину роботи для Уряду Республіки Хорватії виконує Рада з питань національних меншин, членом якої є і наша представниця. Українці не скаржаться через виділені річні кошти, хоча їх недостатньо.

Від держави Хорватії окремо виділяються кошти на видавничу і інформаційну діяльність, роботу наших культурно-просвітніх товариств, тобто на культурний аматеризм або роботу танцювальних, музичних, пісенних, образотворчих, театральних чи інших секцій при товариствах.

Міністерство науки і освіти забезпечує кошти для роботи наших українських відділень при хорватських загальноосвітніх школах, для проведення так званих «Літніх» шкіл для учнів 1-8 та 9-12 класів. Кафедра української мови та літератури має гарантоване фінансування через Філософський факультет Університету в Загребі.

Міністерство культури забезпечує кошти для роботи Центральної бібліотеки русинів і українців Республіки Хорватії.

В рамках можливостей органи місцевого самоуправління (райони, міста і області) підтримують за рахунок власного бюджету роботу Рад та представників української національної меншини.

Найбільшу нашу радість викликає те, що нам вдалося, незважаючи на асиміляцію, зберегти свою мову, віросповідання, культуру, традиції та звичаї - нашу духовність. Після ідентифікації ми також проходили процес інтеграції в хорватське суспільство, досягли і власної емансипації.

Ми дуже раді тому, що практично у кожному місці, де є українці, існує церква, культурне товариство, школи... в деяких - пам'ятники, меморіальні дошки чи інші пам'ятні місця.

Ми також можемо бути задоволеними і нашою видавничою діяльністю, адже нам вдалося надрукувати чимало книг. Серед нас є невелика кількість письменників та поетів. Друкувалися книги про нашу прабатьківщину Україну, а також про нас, наше життя в діаспорі.

З самого початку незалежності України і Хорватії ми встановили добру, надійну і успішну співпрацю з українськими організаціями та українською владою (я маю на увазі Уряд України), різними міністерствами і Верховною Радою України.

Ми також співпрацюємо з багатьма неурядовими організаціями, такими як УВКР або «Україна – Світ» та іншими.

Ми брали участь у роботі всіх шести форумів в Україні.

Ми дуже добре співпрацюємо з Посольством України в Республіці Хорватія. Разом ми організуємо безліч заходів, зустрічей, круглих столів, лекцій, презентацій, виставок. Разом ми беремо участь у з'ясуванні правди про ситуацію та нав'язану війну на сході України в Донецькій та Луганській областях.

Ми провели кілька акцій протесту і демонстрацій на головній площі столиці Хорватії, вимагаючи від хорватського народу і хорватської влади показувати і говорити в Хорватії правду про Україну, особливо в засобах масової інформації - на радіо і телебаченні. Ми зібрали і відправили допомогу військовим в Україну і далі продовжуватимемо працювати над цим, ми брали участь у реабілітації та допомозі пораненим українським солдатам, які реабілітуються в Хорватії. Ми також підключилися до діяльності щодо організації та проведення відпочинку дітей з зони АТО на Адріатиці.

В Загребі ми провели кілька регіональних конференцій, а також європейську конференцію з учасниками та представниками української діаспори з 22 європейських країн. Неодноразово у нас в Хорватії з візитом перебували голови і секретарі Світового Конгресу Українців.

Ми встановили особливе співробітництво з українцями в регіоні, зокрема в Сербії, Боснії, Словенії, Угорщині.

За останні 120 років українцям в Хорватії вдалося зберегти свою мову, віросповідання, культуру, звичаї та традиції. Вони інтегровані в хорватське суспільство, але водночас мають боротися проти асиміляції. Хорватія надає і забезпечує можливість захисту та збереження культурної та національної ідентичності кожної національної меншини, в тому числі і української. Водночас, поруч з усіма нормативно-правовими актами та дуже високим рівнем правових норм з питань прав і свобод нацменшин в Республіці Хорватія, серед яких і українська, майбутнє українців, Української громади та збереження української національної та культурної ідентичності залежить від їх власного бажання та організованості – тобто від них самих. Можливості для цього існують і це потрібно використати.

В першу чергу, в керівних та представницьких органах центральної і головної організації існує брак кваліфікованих, професійних, освічених та відповідальних осіб. Складається така ситуація, що центральною організацією та культурними товариствами керують недостатньо кваліфіковані та поверхові особи і тому велика кількість питань не вирішується так, як це потрібно і так, як це було б найкраще для української громади.

Через це в хорватському суспільстві українська громада втрачає свою репутацію та вихід на окремі політичні та соціальні структури на державному рівні, які на місцевому та регіональному рівні не бажають вступати в більш широку і тісну співпрацю з нездібними особами, які втім мають здатності зробити недієздатними інших «демократичними» способами.

Співпраця підтримується без великої перспективи, формально, тільки «для порядку».

По-друге, українські товариства протягом багатьох років вказують на брак професіоналів для ведення діяльності музично-фольклорних ансамблів. Немає підготовлених хореографів та диригентів з необхідними знаннями української музики. Рідко яке культурне товариство має народний оркестр.

Чому відчувається занепад якості культурної самодіяльності – культурного аматеризму.

Деякі товариства та центральна організація не мають адекватного функціонального простору для своєї діяльності.

У Вуковарі проблема завершення будівництва дому залишається невирішеною, а Загреб через відсутність коштів не в змозі платити орендну плату за орендоване міське приміщення, відновити та привести простір в функціональний стан.

В Загребі, де існує найбільша концентрація свідомої інтелектуальної сили та потенціал нашої української меншини протягом багатьох років залишається невирішеним питання консолідації та спільних дій українців.

У хорватських школах при українських секціях відчувається брак українських народних вчителів чи педагогів, якісних шкільних програм, підручників та відповідних педагогічних матеріалів.

Окрім вищезгаданого, передусім відчувається безсилля і відсутність політичної волі всієї української громади обрати більш сильний і краще підготовлений орган управління, представництва та координуючо-оперативного органу і надати шанс здатним, освіченим, кваліфікованим і якісно іншим людям. З іншим керівництвом і управлінням було б набагато краще і корисніше вирішувати поточні проблеми і займатися врядуванням всього життя українців на цих теренах.

Стаття - Доповідь, представлена на XI Світовому конгресі українців, що відбувся у Києві 24-27 листопада 2018 року та була представлена Славком Бурдою, заступником голови Української громади Республіки Хорватія, на регіональному круглому столі «Розвиток українських громад у Східній Європі».

Славко Бурда

**ВНЕСОК СЕРГІЯ БУРДИ В РОЗВИТОК
УКРАЇНСЬКО-ХОРВАТСЬКИХ ВЗАЄМИН
ШЛЯХОМ ПУБЛІКАЦІЙ ПРО УКРАЇНУ**

Цінний внесок у розвиток хорватсько-українських відносин зробив хорватський журналіст українського походження Сергій Бурда. Впродовж 2007-2019 рр. він підготував близько 10 публікацій з історії, культури та політичного життя України.

Сергій Бурда народився в Загребі (1981 році), де закінчив загальноосвітню школу та гімназію, Факультет політичних наук Загребського університету і здобув звання магістра журналістики. З молодшого віку він був активним учасником літніх шкіл русинів та українців Республіки Хорватія, учнем українського класу у загальноосвітній школі Мирослава Крлежи в Загребі. Крім шкільного життя він брав активну участь в діяльності Культурно-просвітнього товариства русинів та українців м.Загреба і в той час відіграв помітну роль в роботі танцювальних секцій, секцій акторській майстерності та співу. В рамках реалізації культурно-мистецької програми Союзу русинів та українців Республіки Хорватія із загребським товариством брав участь в численних культурно-мистецьких заходах як в Загребі, так і в інших місцях Хорватії.

Під час навчання в університеті Сергій Бурда редагував перший вісник Представника української національної меншини в місті Загребі та новоствореної Координації української національної меншини в Республіці Хорватія. Вже тоді він почав періодично писати на українські теми, публікуючи свої роботи в друкованих хорватських виданнях та виданнях нацменшин. Розмовляє хорватською, українською та англійською мовами.

Перша публікація Сергія Бурди під назвою «Україна: серце Європи» побачила світ в 2007 році за часів існування Союзу русинів та українців Республіки Хорватія і містила цікаві факти з української історії та культури, підкріплені прекрасними фотографіями різних авторів. Це видання наблизило хорватському читачеві чимало маловідомих фактів про Україну.

Написавши та відредагувавши книгу «Історія України» (2009 р.), за словами видатного хорватського історика та письменника Джуро Відмаровича, Сергій Бурда створив новаторську працю в площині сучасних українсько-хорватських історичних відносин. Про цю роботу п.Джуро Відмарович пише: «У виданні неправильні тлумачення української історії подані так, як їх нарешті могли і мали можливість пояснити сучасні українські історики. Українській історіографії за останні два десятиліття довелося докласти величезних зусиль, щоб представити власну історію як своєму народові, так і світові, без великоруських, малоросійських та русофільських ідеологій та стереотипів». У передмові до книги Д.Відмарович зазначає: «Сергій Бурда знайомить нас із такими зусиллями і цим, як представник української національної меншини в Республіці Хорватія, він сприяє зближенню народу більшості з рідним народом. Це - приклад того, як інтелектуал меншини може виступати в ролі моста між двома народами».

Ознайомившись із книгою, колишній президент Хорватії Іво Йосипович вручив авторові лист-подяку, вказуючи на особливу цінність ілюстрованого історичного видання, яке має понад 320 сторінок та підкреслюючи важливість роботи Сергія Бурди, спрямованої на поглибленні зв'язків між двома дружніми хорватським та українським народами.

Хорватський читач позитивно сприймає «Історію України», а представники інтелектуальної еліти отримали чіткі рамки для кращого розуміння української та російської історії.

Книга отримала позитивну оцінку в самій Україні, де пройшла кілька детальних рецензій.

Впродовж наступного періоду журналіст Сергій Бурда також підготував кілька цікавих публікацій.

Так, в 2011 році, з нагоди 25-ї річниці Чорнобильської трагедії - найбільшої ядерної катастрофи, яка сталася в Україні - в співпраці з Хорватсько-українським товариством та Культурно-просвітнім товариством русинів та українців Загреб було опубліковане видання «Чорнобильська катастрофа - через 25 років». Карти на 63 сторінках майстерно пояснили всі підобиці аварії.

У книзі, яку було видано в 2013 році під назвою «Слов'янська колекція - Україна» Сергій Бурда пише про українську культуру, її давню історію, багатство та різноплановість. Через окремі елементи він вводить читача в фойє багатой слов'янської культури, коліскою якої була територія України.

Особливе значення мала публікація 2015 року «Обриси предків - Збірник українських біографій». Тоді Україна зіткнулася зі збройною агресією і ця війна не закінчилася й донині. Через біографії визначних українців Сергій Бурда окремо показав суть та менталітет українського народу, який не примирився з російською та радянською окупацією, врівноважено змалював складність відносин у біполярному світі між двома світовими імперіями, в розвиток яких парадоксальний внесок зробили і українці - вчені, митці, військові тощо.

Історик Філіп Шкільян з Інституту міграції та етнічних досліджень пише в передмові до видання: «Читаючи цю книгу, я зрозумів, як мало хорвати знають про своїх слов'янських братів-українців. Про деяких діячів, про яких автор вирішив написати в книзі, я почув вперше, хоча їх роль не лише в локальному та національному вимірі, але і в глобальному, не є незначною ... Автор робить вірний висновок, коли пише, що в такий спосіб хорвати нарешті знайдуть відповідь на питання хто ж такі українці».

Наступна робота Сергія Бурди 2016 року «Я подорожую Україною» знайомить читача з українськими традиціями, магічними елементами української культури, коріння яких сягає часів скіфів, кельтів, готів та вікінгів.

Особливу роль, яку в історії України відіграли українські козаки, Сергій Бурда висвітлює у 2017 році в публікації «Козацькі війни за незалежність». Давні українські традиції ґрунтуються на слов'янських звичаях з елементами кельтської, скіфської та інших культур. Книга розповідає про боротьбу козаків за незалежність України, про їх величезний внесок у розвиток Російської імперії, культури та державності.

В усіх публікаціях Сергій Бурда пояснює читачеві, що середньовічна держава Русь була попередницею України, а сучасна Росія раніше була відомою як Московія (Моксель), акцентуючи на тому, що йдеться про два абсолютно різні світи.

У виданні зроблено спробу пояснити західноєвропейському читачеві складні відносини між Україною та Росією, позначені постійними спробами фальсифікувати історію, слугуючи інтересам імперської політики.

Публікація Сергія Бурди 2019 року під назвою «Українське відродження - 20 століття, 20 мільйонів жертв» можливо якнайкраще пояснює споконвічну боротьбу українського народу за здобуття незалежності. Видання на 120 сторінках знайомить з періодом ХІХ І ХХ століття, коли український народ зазнав величезних людських жертв, прагнучи здобути незалежність. В більшій частині книги використані матеріали з раніше написаної «Історії України» з акцентом на ролі українців у Другій світовій війні.

Окрім ряду публікацій, підготовлених Сергієм Бурдою в його 30-річному віці, він також опублікував у засобах масової інформації низку статей, присвячених роз'ясненню історичної, культурної та політичної ваги України в світі.

С. Бурда приділив особливу увагу професійній обробці та презентації видання 2003 року «Голодомор 1932-1933 років» і 2006 року «НАТО та Україна».

Через такі засоби масової інформації як провідні хорватські видання *Jutarnji list*, *Glas Slavonije*, *Index*, *Dnevno* та інші він неодноразово інформував широку хорватську громадськість про актуальні питання, пов'язані з Україною, свідченням чого є заголовки «Україна - нова російська мета?!» (2008 р.), «Незалежна Україна знаменує кінець імперської Росії» (2014 р.) та ін.

Крім того, слід зазначити, що магістр журналістики Сергій Бурда займається підприємництвом, весь свій культурно-просвітницький внесок він робив виключно з почуття любові до своєї Батьківщини України та до українського народу й надалі продовжує сприяти поглибленню хорватсько-українських взаємин.

Міленко Попович, Ана Дуганджич
Загребський університет

ЗАГРЕБСЬКА УКРАЇНІСТИКА

Мені довелося не тільки стояти біля витоків загребської україністики, а й брати найактивнішу участь у її становленні, і хотілося б лишити спогад про людей, які свої знання, уміння, працю і любов вкладали в її розвиток, і про події, що передували її виникненню.

Незабутній академік Олександр Флакер (Aleksandar Flaker, помер у 2010 р.) у своїй останній за життя виданій книзі *Autotopografija II* (2010 р.), згадуючи кінець 40-их років, пише: «Мене в той час цікавили російські слов'янофіли, в яких я бачив попередників Сталінового всеслов'янства, а так дійшов і до Тараса Шевченка, українського романтика і противника царського централізму; вже Петра I звинувачував, що будував Санкт-Петербург на «українських кістках», а й сам був на каторзі. Статтю надіслав у *Izvor*, пізніше вона сподобалась і українцям; цитував місця, яких вони не осмілилися згадати. Антиця Менац зацікавилася Шевченком і почала перекладати його поезії. Так у діалозі народжувалася майбутня загребська україністика – від лекторату (А. Коваль) до кафедри (Р. Тростинська)» (*Autotopografija II*, с. 44-45).

А зароджувалася вона на філософському факультеті Загребського університету і з ним невіддільно пов'язана до сьогоднішнього дня.

Філософський факультет у Загребі, столиці Республіки Хорватія, найбільший факультет у державі: у ньому на сьогодні працює біля 400 викладачів різного профілю, включаючи й асистентів, і навчається понад 6000 студентів стаціонару і 500 аспірантів.

Історія його сягає 1669-го року, коли в Загребі почала діяти єзуїтська академія, і цей рік вважається й першим роком існування Загребського університету, а 1874-го року було відкрито університет нового типу, до складу якого входили богословський (*bogoslovni*), юридичний (*pravoslovni*) і філософський (*mudroslovni*) факультети. Нинішній філософський є спадкоємцем того мудрословного факультету.

Назва факультету «філософський» залишилася без зміни. Він не розділювався на філософський, історичний і філологічний, і тому на цьому факультеті існують відділення філософії, психології, педагогіки, соціології, етнології і антропології, археології, історії, історії мистецтв, загального мовознавства, загальної фонетики, світової літератури, класичної філології, філології сучасних германських, романських і слов'янських мов, а також кафедри турецької мови, індології, китайської, японської та інших мов.

Загребський філософський факультет функціонує у складі Загребського університету, до якого входять усі інші факультети та академії регіону. Наприклад, у структурі Загребського університету, крім філософського, є ще політехнічний, кораблебудівний, медичний, економічний, юридичний факультети, консерваторія, академія мистецтв та багато інших. Очолює університет ректор, а факультети й академії – декани. Філософський факультет поділяється на відділення, відділення – на кафедри.

Шлях до викладання української мови як самостійної спеціальності та створення кафедри української мови і літератури був нелегким, довгим і з перервами, хоч знайомство з українськими писемними пам'ятками розпочалося зразу ж 1874-го року при вивченні

слов'янської філології. Перші заняття проводив славіст Леопольд (Лавослав) Гайтлер (Leopold /Lavoslav/ Geitler), чех, що прибув з Праги. І хоч на лекціях учений розповідав і про Нестора – літописця Київської Русі, і про величну пам'ятку – літопис Повість врем'яних літ, «дивну сув'язь прадавньої української історії й слова» (В. Яременко), і про найвидатніший художній твір давньоруської літератури XII ст. – героїчну поему Слово о полку Ігоревім, але, виходячи з політичного становища в царській Росії, яке відбивалося і на трактуванні історії та в філології, він не міг говорити про них як про пам'ятки, в першу чергу, українські. Вони вважалися писемними пам'ятками давньоруської літератури і пов'язували їх виключно з російською словесністю (з політичних мотивів, незнання та ін.), хоч і було відомо, що руська мова – це давня назва мови української, що це пам'ятки південної частини Русі, що погляди українських учених на спорідненість Слова о полку Ігоревім з українськими думами поділяв і видатний хорватський славіст В. Ягич (Vatroslav Jagić).

Більш пощастило новій українській літературі, з якою студенти мудрословного факультету, як і інші читачі, певною мірою могли познайомитися в перекладах, починаючи з Розритої могили Шевченка, перекладеної Августом Шеноа (August Šenoa) і надрукованої в 1863-му році в загребському журналі *Naše gore list*, а також його віршем Нащо мені женитися, а поеми Гамалія і Тризна ще 1844-го року були передані О. Бодянським (Шевченко з ним познайомився в 1843-му році) через словацького філолога П. Шафарика (P. Šafárik) хорватському поетові (словенцю) Станку Вразу (Stanko Vraz) (Гамалія і тепер зберігається в славістичній бібліотеці філософського факультету).

Остання чверть XIX ст. і перша XX ст. відзначені посиленням інтересом до української літератури в Хорватії. Так, 1886-го року з'явилися три публікації їй присвячені: загребський журнал *Vienac* подав огляд української літератури від І. Котляревського до М. Вовчка, автор якого – історик, політик, перший президент Південнослов'янської (Югославської) академії наук і мистецтв (JAZU – тепер HAZU), священник Франьо Рачкий (Franjo Rački) – надзвичайно високо оцінив Шевченка; Шевченкові присвятив статтю і задарський журнал *Zora* (див. про це у І. Юшука); поглибила знання хорватів і велика праця З. Ковачевича (Z. Kovačević) Літературне відродження українців, уміщена в альманасі *Zvonimir*. З любові до Шевченка колишній студент загребського університету, хорватський поет Август Харамбашич (August Harambašić), переклав велику частину поетичної спадщини Кобзаря (також і Народні оповідання Марка Вовчка, а перше знайомство з письменницею відбулося 1869-го року: *Vienac* опублікував Двох синів у перекладі О. Новаковича (O. Novaković)). Багато зробив для популяризації творчості Шевченка відомий хорватський поет С. С. Краньчевич (Silvije Strahimir Kranjčević), з'явилися численні публікації до ювілею Шевченка. Отже, у хорватській пресі друкувалися не тільки переклади творів багатьох українських письменників, а й огляди, статті, повідомлення, розвідки, йшли п'єси В. Винниченка (з 1911-го року великим успіхом у Загребі користувалася його драма *Базар*, пізніше – *Брехня*).

У двадцятих роках XX ст. у Загребі побачили світ праці шведського літературознавця А. Єнсена (A. Jensen) Тарас Шевченко як народний епік, політичний борець і апостол правди, хорватського вченого-славіста, професора Загребського університету Й. Бадалича (Josip Badalić) Шевченкова доба і південні слов'яни та праці інших авторів. Значний внесок зробив і Станко Гашпарович (Stanko Gašparović) своїм пристрасним дослідженням Тарас Шевченко (1814–1861) – найбільший поет і пророк України, надрукованим у 1942-му році в Загребі, а 1943-го «*Suvremena biblioteka*» (Загреб) видала в його перекладі 33 новели В. Стефаніка і додаток – ґрунтовний аналіз творчості письменника та визначення його місця в літературі.

Вперше (у вигляді лекторату) українська мова почала викладатися на філософському факультеті під кінець війни (1944–1945 рр., два семестри).

У повоєнні роки професори-слависти філософського факультету постійно пропагують серед студентів (і громадськості) українську літературу. В 1950-му році відомий літературознавець і перекладач Олександр Флакер у журналі *Izvor* (Загреб) опублікував велику статтю Тарас Шевченко – борець і революціонер з доданим Заповітом у перекладі проф. Антиці Менац (*Antica Menac*, померла у 2020 р.), який увійшов і до книги її перекладів *Ukrajinska lirika*, виданої 1998-го року в Загребі, а також до антології (*Antologija svjetske poezije*). У пресі часто з'являються переклади як з української прози, так і поезії, і найчастіше серед перекладачів зустрічаються імена професорів О. Флакера і А. Менац. У 1964-му році в журналі *Umjetnost riječi* (Загреб) опубліковано дослідження професора-слависта Йосипа Бадалича Т. Г. Шевченко в хорватській літературі.

Вразили хорватів і «шістдесятники» та їхній предтеча – Ліна Костенко, яких відкрили читачам О. Флакер і А. Менац. У літературних журналах Загреб і Спліта вони друкують переклади поезій Л. Костенко, І. Драча, В. Симоненка, М. Вінграновського, Б. Олійника, поета «розстріляного відродження» Є. Плужника, а й В. Сосюри, і прозові твори В. Шевчука, Є. Гуцала, В. Дрозда, Григора Тютюнника, В. Коротича, а також О. Гончара, О. Вишні та ін. За ними (і з ними) перекладають М. Мулич (*Malik Mullić*), Є. Барич (*Eugenija Barić*), А. Кнежевич (*Anto Knežević*), М. Ковач (*Mirko Kovač*), М. Менац (*Mira Menac*) та інші. Українська література стає популярною, ближчою, формується суспільна думка про необхідність глибшого знайомства з культурою, історією, мовою більш як 50-мільйонного слов'янського народу. Було підготовлено ґрунт для співпраці.

І в тривожний для України 1964-й рік (до влади повернулися сталіністи, закінчилася «хрущовська відлига», 1965-го вже почалися політичні процеси), завдяки зусиллям професорів (пізніше академіків), тоді завідуючих кафедрами російської літератури і російської мови, Олександра Флакера і Антиці Менац, на філософському факультеті при кафедрі російської мови відділення слов'янських мов і літератур було відкрито постійний лекторат української мови, який працював через рік, єдиний у колишній Югославії.

Отже, систематичне викладання української мови почалося 1964-го року. Першим лектором була професор Київського університету Алла Коваль: «Окріпнув український лекторат у Загребі, особливо завдяки Аллі Петрівні Коваль та її інтенсивній співпраці з Антицею Менац», – підкреслює О. Флакер (*Autotopografija II*, с. 205). Заняття проводили викладачі Київського, Львівського, Одеського й Харківського університетів (Алла Коваль, Анатолій Погрібний, Євген Пащенко – КДУ, Іван Остапик – ЛДУ, Володимир Дроздовський, Анна Рудницька – ОДУ, Олександр Юрченко, Раїса Тростинська – ХДУ). Одні з них, як буває в житті, лишили менш помітний слід, інші – глибокий: писали посібники для студентів, укладали словники, виступали в пресі зі статтями, у видавництвах як консультанти і рецензенти, проводили літературні вечори на факультеті та в Товаристві русинів і українців та ін. – робили все, щоб підтримати вогник любові до українського слова. У 1984-му році А. Менац звернулася з проханням до міністерств Хорватії та України залишити Раїсу Тростинську, яка мала великий успіх у роботі, ще на два роки, і з того часу лекторат став щорічним.

У 1991-му році почалася агресія на Хорватію, кривава війна тривала до осені 1995-го року. Частина іноземних лекторів виїхала, не стало й деяких лекторатів, а ті, що лишилися, працювали в складних умовах. Український лекторат з 1992-го року став вільним, і з того часу до 1997-го р. вела його тг. sc. Р. Тростинська, завдяки якій він щороку мав від 30-и до 40-а студентів (як правило, це були найкращі студенти найрізноманітніших відділень). У ті жорстокі часи страждань і втрат на заняттях лекторату панувала якась особлива атмосфера, оповита теплом і любов'ю. Траплялося, що приходили тільки поглянути й почути декілька слів, а потім залишалися й ставали ревними постійними слухачами.

За 33 роки існування лекторату української мови крізь нього пройшли сотні слухачів: спочатку це були студенти русистики, а з 1992-го р. – полоністики, богемістики, хорватистики, англістики, германістики, романістики, загального мовознавства, загальної фонетики, археології, етнології, історії, історії мистецтв, соціології, філософії, педагогіки, психології, люди з дипломами інших факультетів, молоді викладачі-філологи, священники. Той лекторат став твердою основою для відкриття відділення української мови і літератури. Для майбутнього відділення потрібно було скласти навчальні програми на 4 роки з конкретним описом кожного предмета з української мови і літератури, загального мовознавства та ін. і списком основної й додаткової літератури до кожного з них. Програми спочатку йшли на закриті рецензування трьом хорватським професорам-фахівцям з мови, літератури та загального мовознавства, а після проходження різних інстанцій – до Міністерства. Грунтовні й широкі знання з мови і літератури та ерудиція *mr.sc. P. Тростинської* забезпечили високу оцінку рецензентами запропонованих нею програм.

І в жовтні 1997-го року на філософському факультеті в урочистій обстановці (присутні були повноважний посол України в Республіці Хорватія пан Анатолій Шостак, представники міністерства Хорватії, ректорату, управління факультету, товариств русинів і українців та хорватсько-української дружби, журналісти, викладачі й студенти факультету) було відкрито *studij* української мови і літератури у складі відділення слов'янських мов і літератур (офіційно завідуючим був призначений професор *dr. sc. Міленко Попович* (*Milenko Popović*)). До 2001-го року україністика була складовою частиною відділення слов'янських мов і літератур без власної кафедри, а 2001-го року заснована Кафедра української мови і літератури (завкафедри до кінця 2006-го року був проф. М. Попович), «... загребська україністика, така рідкісна в європейських університетах, здобувала контури, що довели до заснування кафедри, яка, перш за все завдячуючи Раїсі Тростинській, дуже швидко розвивається», – наголошує О. Флакер (*Autotopografija II*, с. 205).

Україністика, як майже всі спеціальності, – «двопредметна» (двоєдина), а це означає, що студент україністики мусить паралельно (рівноправно) освоювати ще одну спеціальність. Наприклад, студенти першого випуску україністики (12 осіб) у дипломах мають спеціальності: учитель української мови і літератури та англійської мови і літератури, української і хорватської, російської, словацької; української мови і літератури та історії, педагогіки і т. д.

Навчання на україністиці, як і на всіх відділеннях факультету, тривало чотири роки; за болонським процесом триває п'ять (програми пристосовувала *mr. sc. P. Тростинська*, а рецензування вони проходили вже й за кордоном – Австрія, Угорщина – і знову були високо оцінені).

Хоч питання кадрів було надзвичайно складним – професор *dr. sc. М. Попович* був єдиним штатним працівником факультету, завідував кафедрою російської мови (україністам читав курс старослов'янської мови, вступ до загального мовознавства і вступ до слов'янської філології), *mr. sc. P. Тростинська* (викладач філологічного факультету Харківського національного університету, померла у 2016 р.) працювала у функції іноземного лектора й виконувала по два, а то й три навантаження (викладала фонетику і фонологію, морфологію, синтаксис, лексику і фразеологію, літературу XIX і XX ст., вела семінари, проводила практичні заняття з мови), працювали погодинно в певні періоди *dr. sc. Євген Пашенко* (викладав культуру і цивілізацію України), *dr. sc. Дубравка Поляк-Макаруха* (*Dubravka Poljak-Makaruha* – вступ до української літератури), *mr. sc. Юрій Лисенко* (морфологію, стилістику), *mr. sc. Оксана Коломієць* (стилістику), з 1998-го року погодинно почали працювати *mr. sc. Оксана Тимко Дітко* (*Oksana Timko Ditko* – вела практичні заняття з мови, викладала історичну граматику, вступ до славістики) і о. Володимир Кубінський (проводив практичні заняття з мови, вправи з перекладу, викладав культуру і цивілізацію України) – кафедра не тільки повністю виконувала програму, а

працювала настільки успішно, що 2002-го року була нагороджена Грамотою голови парламенту Республіки Хорватія.

Ректорат і всі декани філософського факультету допомагали вирішувати питання кадрів, а розв'язав його декан професор dr. sc. М. Юркович (Miljenko Jurković): крім постійних викладачів М. Поповича і Р. Тростинської, на кафедрі було прийнято три доценти – dr. sc. Є. Пащенко, dr. sc. Д. Поляк-Макаруха і dr. sc. О. Тимко Дітко, випускниці загребської україністики – Тетяна Фудерер і Сільвія Гралюк (Silvija Graļjuk) почали працювати як асистенти, а Дарія Павлешен у функції лектора, погодинно почали працювати ще дві наші випускниці – Ана Дуганджич (Ana Dugandžić) та Іва Лехуншек-Панич (Iva Lehunšek-Panić), а також канд. наук Леся Петровська, канд. наук Лариса Чернишенко, mr. sc. Дамір Пешорда (Damir Pešorda), а пізніше і випускники кафедри Діана Ділл (Dijana Dill), Домагой Кличек (Domagoj Klīček) і Йосип Ралашич (Josip Ralašić).

На сьогоднішній день на кафедрі працюють: завкафедри – професор dr. sc. О. Тимко Дітко, професор dr. sc. Т. Фудерер, два старші лектори – dr. sc. Д. Павлешен і dr. sc. А. Дуганджич, постдокторант dr. sc. С. Гралюк та асистенти Домагой Кличек і Йосип Ралашич. На кафедрі погодинно ще працюють і професор emeritus dr. sc. М. Попович і професор dr. sc. Є. Пащенко (на пенсії) та кандидат наук Л. Петровська.

Навчальний фонд комплектувався впродовж багатьох років і постійно поповнюється. Особливо треба відзначити великий внесок покійного Миколи Глюза, який, живучи в Хорватії, зібрав цінну бібліотеку і подарував її україністиці; подякувати mr. sc. Р. Тростинській, яка, разом з М. Поповичем, роками привозила книги з України і комплектувала кафедральну бібліотеку, київській Просвіті і львівській Просвіті, Левкові Довговичу, Ользі Паламарчук, Іванові Дзюбі та Олені Дзюбі, Михайлові Наенку, Володимиру Калашнику, Юрію Безхутрому, Людмилі Васильєвій, колишньому послу Республіки Хорватія в Україні Джуро Відмаровичу (Đuro Vidmarović), А. Менац, Посольству України, усім викладачам України, які тут колись працювали, і усім, що тепер тут працюють, за подаровані книги, бібліотекаря україніської книги при загребській міській бібліотеці Катерині Тодорцев Хлача (Katarina Todorcev Hlača).

Щиро дякуємо Посольству України в Хорватії, послам Анатолію Шостаку, Віктору Кирику, Маркіянові Лубківському, Борису Зайчуку, Олександрю Левченку, а також Тимчасовим повіреним у справах України в Республіці Хорватія Анатолію Чернишенку, Юрію Лисенку, Ярославу Сімонову, Сергію Горопасі та теперішньому Надзвичайному і Повноважному Послу України в Республіці Хорватія Василю Кириличу за постійну підтримку україністики, за безкоштовні візи викладачам і студентам, які під час поїздок до України завжди забезпечують себе словниками, підручниками, необхідною навчальною й художньою літературою і їдуть туди з великою радістю. Ректорат Київського національного університету, Інститут філології і кафедра слов'янської філології, як і Ректорат Львівського національного університету і філологічний факультет та Кафедра слов'янської філології, завжди приймали студентів якнайкраще, за що ми їм дуже вдячні.

Науково-методична продукція україністики, починаючи від двомовного словника (1979) А. Менац і А. П. Коваль, тримовного фразеологічного словника (1985, 1993) А. Менац і Р. Тростинської, посібника з хорватськосербської (як тоді називалася) мови для студентів (1990) М. Поповича, Р. Тростинської і В. Калашника, співавторства Р. Тростинської у хорватсько-слов'янському словнику компаративних фразеологізмів (2006), чотирьох десятків сумісних (1987-2009) контрастивних досліджень М. Поповича і Р. Тростинської з фонетики і фонології, морфології, морфеміки, морфології, графеміки, семантики, перекладу, фразеології хорватської, української і російської мов, а також більше трьох десятків праць окремо кожного з них, опублікованих у різних наукових журналах і збірниках (книги, праці та співавторство в словниках dr. sc. М. Поповича як русиста не беруться до уваги), 150-ти статей про українських письменників у одинадцятитомній

хорватській енциклопедії (1999-2009) mr. sc. Р. Тростинської, спільних перекладів поезії, прози, наукової літератури, а також інших публікацій, з прибуттям нових членів кафедри урізноманітнілася, розширилися параметри досліджень. Так, dr. sc. О. Тимко Дітко і dr. sc. Т. Фудерер, крім десятка компаративних статей з граматики (кожна окремо), мають і інше: у dr. sc. О. Тимко Дітко є цілий ряд публікацій з русинської мови, вона брала участь у підготовці двотомного сербсько-русинського словника (1995, 1997), видала посібник з історичної граматики української мови (у співавторстві з Ю. Юсип-Якимович), а dr. sc. Т. Фудерер вивчає феномен українського суржика, у Києві опубліковано дві її монографії, в яких досліджує українську мову з соціолінгвістичної точки зору – проблеми суржика і стратифікації, була й упорядником збірника, виданого з нагоди 20-річчя кафедри україністики у Загребі (разом з Ж. Челіч). Проблемами етногенезу хорватів, українсько-хорватськими літературними порівняннями (від бароко до модернізму), історико-культурними зв'язками двох народів найактивніше займається dr. sc. Є. Пащенко. Є. Пащенко – автор багатьох книг і монографій, а також він був і є упорядником і редактором багатьох книг і збірників (20 книжок у серії *Ucrainiana Croatica*). У інших викладачів теж є низка наукових статей і праць, а крім того dr. sc. Д. Павлешен захистила дисертацію на тему українського постмодернізму, dr. sc. А. Дуганджич на тему соматичних фразеологізмів у хорватській і українській мовах, а dr. sc. С. Гралюк на тему прийменників з родовим відмінком у хорватській і українській мовах. Асистент Д. Кличек досліджує давню українську літературу і мову, а Й. Ралашич – етнологічні зв'язки.

Р. Тростинська залишила нас у грудні 2016-ого року, до останнього дня вона працювала зі студентами. Усі свої зусилля в останні три роки свого життя вона зосередила на підготовці великого українсько-хорватського та хорватсько-українського словника. На жаль, цей словник до сьогодні ще не опубліковано. Р. Тростинська нагороджена медалями «За доблестный труд ...» (1970), «Ветеран труда» (1990), знаком «Відмінник освіти України» (2006), Почесною грамотою Верховної Ради України (2011), та відзнакою Президента України – ювілейною медаллю «25 років незалежності України» (22 серпня 2016). Раїса Іванівна Тростинська назавжди залишиться у світлій пам'яті колег і студентів.

Стаття опублікована у Збірнику наукових праць за матеріалами конференції «Хорватистика у Київському університеті імені Тараса Шевченка: 25 років спеціальності» (Київ, 2020)

Левко Довгович

З ІСТОРІЇ КООРДИНАЦІЙНОГО ОСЕРЕДКУ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ЦЕНТРАЛЬНИХ УСТАНОВ - ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНГРЕС УКРАЇНЦІВ

Після Другої світової війни, внаслідок репресій сталінського та гітлерівського режимів і жахливих воєнних подій в Україні, сотні тисяч українців опинилось біженцями під опікою урядів західноєвропейських країн: Бельгії, Великобританії, Голландії, Іспанії, Італії, Німеччини, Франції, Швейцарії, Швеції та в дальших країнах західного світу. Для керівників у Москві було неприпустиме, щоб вихідці з Радянського Союзу залишались за кордоном. Москва докладала максимальних зусиль, легальних і нелегальних, щоб переконати українців повернути на рідні землі. З України, однак, почали надходити трагічні вісті, котрі свідчили про те, як «щиро» вітали «радянські» власті своїх колишніх громадян, що повернули в Україну – переважна більшість з них опинилася в сталінських концентраційних таборах.

Зрозумівши ганебну пропаганду радянських агітаторів, наші біженці почали категорично відмовлятися від «добровільного» повернення на Україну. Московський уряд від західноєвропейських держав вимагав, щоб вони насильно видавали українців у руки радянських органів. Доля українських скитальців, розкиданих по цілому європейському континенті, але і в інших державах поза межами Європи, де мала вплив Москва, була занадто складною і небезпечною. Не обійшлося і без людських жертв. Необхідність самозахисту з кожним днем ставала більш актуальною.

За сприянням вже організованої української громадськості Америки й Канади, майже в усіх вище згаданих європейських країнах почали утворюватись Українські допомогіві комітети, які захищали інтереси й потреби українських емігрантів. Спільна мета й порозуміння між окремими комітетами привела до активної координованої співпраці. В перших повоєнних роках відбулись чотири спільні Конференції українських допомогівих комітетів.

Представники допомогівих комітетів переконували урядників західної Європи про національну самобутність українців, зокрема в тих європейських країнах, в яких після війни опинились українці, але й офіційних представників міжнародних організацій, котрі були зобов'язані вирішувати проблеми зростаючої кількості багатотисячної і багатонаціональної маси емігрантів.

Від 31 грудня 1948 по 4 січня 1949 року, в до сьогодні діючому осередку головної управи Союзу українців у Великобританії (СУБ)¹, (діяльність Союзу започаткована в Лондоні уже в 1946 році), відбулась V-та Конференція українських громадських допомогівих комітетів Європи. Учасниками Конференції були повноважні представники «Центрального представництва української еміграції в Німеччині» (ЦПУЕН)², «Українського допомогівого комітету в Римі» (УДКР)³, «Українського допомогівого комітету в Женеві» (УДКЖ)⁴, «Українського допомогівого комітету в Бельгії» (УДКБ)⁵, «Української громади у Швеції» (УГШ)⁶, «Об'єднання українців Голландії» (ОУГ)⁷, «Українського допомогівого комітету у Франції» (УДКФ)⁸, «Українського допомогівого комітету в Іспанії» (УДКІ)⁹ і «Союзу

українців у Великобританії», який, згідно з Протоколами СУБ, в післявоєнних роках частково допомагав вирішувати і справи українських емігрантів Азії та Африки.

Головним завданням Конференції було створити Українське міжкrajове суспільно-громадське об'єднання міжнародного значення і провести вибори керівних органів першого Координаційного осередку українських громадських центральних установ (КОУГЦУ)¹⁰ в країнах Європи, Азії та Африки. Основоположниками КОУГЦУ було дев'ять вище згаданих українських центральних громадсько-допомогових установ у західній Європі.

До першого керівного органу, тобто Президії КОУГЦУ, було обрано таких представників за окремі організації: голова КОУГЦУ – В. Мудрий (Німеччина), заступник голови – Б. Панчук (Британія), секретар – А. Кішка (Бельгія), члени – С. Созонов (Франція) та І. Прашко (Італія). Діловим секретарем КОУГЦУ став Ю. Сальський (Великобританія). Конференція прийняла рішення, що секретаріат Координаційного осередку буде перебувати в Лондоні.

Таким чином Координаційний осередок українських громадських центральних установ у січні 1949 року отримав уповноваження від українських суспільно-громадських організацій Європи, Азії та Африки представляти і захищати національні і громадські інтереси майже двохсот тисячної спільноти українських емігрантів.

Учасники конференції висловили й таку думку, що організаціям українців-емігрантів належало б мати й свою світову громадську надбудову. Пропонували назву: «Світовий конгрес українців». Пророча мрія основоположників КОУГЦУ стала дійсністю в 1967 році – в Нью-Йорку був заснований «Світовий конгрес вільних українців» (СКВУ)¹¹, сучасна назва якого – «Світовий конгрес українців» (СКУ)¹², тобто 18 років після заснування КОУГЦУ, який, практично, став одним із основоположників СКВУ-СКУ.

Крім установчого Конгресу на переломі 1948-49 років у Лондоні та першої брюссельської Конференції у 1950 році, відбулось ще 8 пленарних Конгресів делегатів-членів КОУГЦУ: в Брюсселі (Бельгія) – 1967, 1978; в Парижі (Франція) – 1970; в Аахені та Мюнхені (Німеччина) – 1974, 1982; в Лондоні (Англія) – 1985, 1989; в Празі (Чехія) – 1994.

Діловими головами КОУГЦУ-ЕКУ від 1949 по 1994 рр., в поодиноких однорічних каденціях були: В. Мудрий, Ю. Студинський, А. Мельник (11 років), С. Мудрик – всі за ЦПУЕН (Німеччина); І. Дмитрів – СУБ (Великобританія); О. Коваль – ОДКБ (Бельгія). Почесним головою КОУГЦУ було обрано А. Мельника – ЦПУЕН (Німеччина).

Особливої праці та уваги вимагало діловодство в секретаріаті КОУГЦУ-ЕКУ. За винятком 1949-1950 рр., коли секретаріатом КОУГЦУ завідували А. Кішка і М. Дзьоба (УДКБ, Бельгія) та 1989-1994 рр., коли секретаріат очолювали представники ЦПУЕН (Німеччина) – В. Ленік і С. Костюк, діяльність секретаріату забезпечували представники СУБ в Лондоні (Великобританія): Ю. Сальський, Т. Данилів, С. Фостун, І. Равлюк та Т. Дмитрів. Від 1994 року секретаріат ЕКУ в Лондоні очолювали: голова Секретаріату – Любомир Мазур, голова (СУБ) та генеральний секретар – Ф. Курляк (СУБ, Великобританія).

В окремих періодах 1949-1991 років КОУГЦУ представляв національні та громадські інтереси українців і українських громад у 21-них країнах, а саме: Австрія, Бельгія, Великобританія, Голландія, Єгипет, Іспанія, Ірак, Італія, Ліван, Люксембург, Німеччина, Норвегія, Палестина, Персія, Сирія, Туніс, Туреччина, Франція, Цейлон, Швейцарія, Швеція – з цього переліку бачимо, куди тільки лихоліття 20 століття не занесло наших сестер і братів та десятки тисяч тих, що опинились у згадуваних країнах. (Протоколи СУБ, 1946-1994).

Поступово, з розвитком організованого громадського життя українців у країнах західної Європи та кількарічним вирішуванням проблем українців Азії й Африки, КОУГЦУ зняв із себе координаційні обов'язки у відношенні до українських громад згадуваних двох континентів, тобто Азії та Африки.

Головними завданнями Координаційного осередку в 1949-1991 роках було:

- захищати й представляти національні та громадські інтереси українців-емігрантів;
- координувати діяльність членства існуючих українських центральних громадських установ Європи;
- допомагати при заснуванні українських центральних громадських установ в дальших країнах Європи, де проживають українці;
- допомагати своїм членам на різних ділянках суспільно-громадського й культурно-освітнього життя та сприяти громадській і культурній діяльності в українських громадах суміжних країн, котрі ще не стали членами КОУГЦУ;
- нав'язувати і утримувати співпрацю з українськими центральними організаціями, об'єднаннями й установами інших континентів;
- та, зокрема,
- захищати принцип незалежності та самостійності України та державницьких інтересів і соборності українського народу.
- Необхідно підкреслити, що в 1949-1991 роках КОУГЦУ в усіх своїх діях звертав максимальну увагу зорганізованих українських громад західної Європи до того:
  - а) щоб відігравали провідну роль в питанні правдивого пояснювання української національної справи в країнах їхнього проживання;
  - б) щоб проводили кропітку просвітянсько-агітаційну діяльність між корінним населенням у країнах свого проживання стосовно віковичної української ідеї – визволення українського народу з поневолення панівних влад і створення Самостійної, Соборної Української держави.

Історичні зміни, що настали в останньому десятиріччі минулого століття в центральній і східній Європі та в колишньому СРСР, зокрема відновлення Самостійної Незалежної Української держави, не залишилися поза увагою КОУГЦУ і визначною мірою вплинули на подальший розвиток діяльності КОУГЦУ.

КОУГЦУ від заснування СКВУ тісно співпрацювало з СКВУ – світовою координаційною надбудовою українських громадських організацій і стало колективним членом СКВУ, а посередництвом КОУГЦУ і всі європейські українські організації ввійшли в колективне членство СКВУ.

26-27 лютого 1994 р. – Прага, VIII Конгрес-3'їзд КОУГЦУ

26-27 лютого 1994 року в Празі здійснено VIII-ий Конгрес-3'їзд КОУГЦУ, членство якого в той час нараховувало 12 українських громадських організацій у 8-ми країнах західної Європи, а саме Австрія, Бельгія, Великобританія, Голландія, Німеччина, Франція, Швеція, Швейцарія. В роботі 3'їзду брали участь представники таких країн: Бельгія – Омелян Коваль, Великобританія – Любомир Мазур, Федір Курляк, Маркіян Шептицький, Польща – Юрій Рейт, Словаччина – Юрій Бача, Левко Довгович, Чехія – Лідія та Віктор Райчинці, Тетяна Беднаржова, Микола Шатилов, Гостями 3'їзду були Надзвичайний і Повноважний Посол України в Чеській республіці Роман Лубківський, секретар посольства Олександр Медовников, член секретаріату Ради для національностей Уряду Чеської республіки Ладислав Горал, представник німецької громади в Чеській республіці пані Ябуркова, священники греко-католицької церкви в Празі.

Беручи до уваги величезні зміни в політичному житті континенту, а зокрема на те, що Україна стала Незалежною Самостійною державою, в Празі було доповнено та усучаснено Статут КОУГЦУ. За новим Статутом КОУГЦУ був перейменований на Європейський Конгрес Українців, скорочено ЕКУ¹³. Новий Статут сприяв прийняттю нових членів в ЕКУ, зокрема з країн середньої та східної Європи, тобто з колишніх постсоціалістичних

країн. Першим головою ЕКУ на однорічну каденцію було обрано Омеляна Ковалю – Український допомоговий комітет Бельгії (УДКБ), 1-им заступником Левка Довговича – за Координаційну Раду Русинів-Українців Словаччини (КРРУС)¹⁴ та молодіжну організацію ПЛАСТ¹⁵ в Словаччині, 2-им заступником Юрія Рейта – Об'єднання Українців у Польщі (ОУП)¹⁶ головою секретаріату обрано Любомира Мазура, генеральним секретарем Федора Курляка, скарбником Маркіяна Шептицького – Союз Українців Британії (СУБ), всі три з Великобританії та член Президії Лідія Райчинець – Українська ініціатива в Чеській республіці (УІЧР)¹⁷. VIII-ий Конгрес прийняв рішення, що Секретаріат ЕКУ буде і надалі працювати в Лондоні.

Найбільш конкретними формами роботи протягом діяльності КОУГЦУ-ЕКУ були статутом призначені періодичні Річні наради Голів українських організацій – дійсних, умовних та асоційованих членів ЕКУ – та звітно-виборчі пленарні Конгреси-З'їзди уповноважених делегатів окремих організацій-членів КОУГЦУ-ЕКУ.

6-8 вересня 1995 р. – Бельгія, I-ша Річна нарада ЕКУ

Від зміни Статуту та назви КОУГЦУ на ЕКУ в 1994 році в Празі, 6-8 вересня 1995 року відбулася на Франкополі в Бельгії I-ша Річна нарада ЕКУ, за участі повноважних делегатів організацій-членів ЕКУ, на якій в Статут введено зміну – однорічну каденцію діяльності проводу ЕКУ продовжити для керівних органів ЕКУ на дворічну каденцію.

За Статутом на I-й Річній нараді в Бельгії головування мав перебрати 1-ий заступник голови ЕКУ, Левко Довгович, а до тогочасний голова Омелян Коваль мав зайняти функцію 2-го заступника. Головою секретаріату залишився Любомир Мазур, генеральним секретарем Федір Курляк, а скарбником Маркіян Шептицький. На прохання Левка Довговича, головування на два роки (1995-96) було доручене II-му заступнику Юрію Рейту. Заступниками голови ЕКУ стали – Левко Довгович 1-им, а Омелян Коваль 2-им заступником.

На I-й Річній нараді, вже під назвою ЕКУ, в 1995 році в Бельгії, в члени ЕКУ були вперше прийняті українські громади з колишніх постсоціалістичних держав, а саме Координаційна рада русинів-українців Словаччини (КРУСР) – повірений голова проф. Юрій Бача та Об'єднання українців Польщі – голова Юрій Рейт, які доповнили попереднє членство ЕКУ. Для покращання діяльності ЕКУ, на цій Нараді був ухвалений внесок про створення комісій ЕКУ: Науково-виховної – голова Омелян Коваль, Молодіжної – голова Петро Тима (ОУП) та Зовнішніх зв'язків – голова Юрій Рейт.

6-7 грудня 1996 р. – Мюнхен, II-га Річна нарада ЕКУ

II-га Річна нарада відбулася в Мюнхені, Німеччина 6-7 грудня 1996 року, за участі: голови ЕКУ Юрія Рейта (Польща), 1-го заступника голови Левка Довговича (Словаччина), 2-го заступника Омеляна Ковалю (Бельгія), голови секретаріату ЕКУ Любомира Мазура, генерального секретаря Федіра Курляка, скарбника ЕКУ Маркіяна Шептицького (усі Великобританія).

Голова ЕКУ Юрій Рейт відкрив нараду II-их Річних зборів і привітав офіційних гостей – генерального консула України в Німеччині Григорія Хоружого, ректора Українського вільного університету Мирослава Лабуньку та представників таких європейських країн: Бельгія – Омеляна Ковалю, Великобританія – Любомира Мазура, Федора Курляка та Маркіяна Шептицького, Естонія – Юрія Чайківського, Німеччина – Ірину Сп'єх, Степана Костюка, Румунія – Степана Ткачука, Словаччина – Левка Довговича та голову контрольної комісії ЕКУ Юрія Ковальчука – Німеччина.

Після ухвалення денного порядку і встановлення правосильності Народи,

прийнято в члени ЕКУ Українську Громаду Швеції – голова Богдан Залуга.

Обрано контрольно-ревізійну комісію у складі: голова Юрій Ковальчук – Німеччина, члени Ірина Сп'єх та Степан Костюк – Німеччина, Степан Ткачук – Румунія. Юрій Чайківський – Естонія.

Далі пройшли звітування голови ЕКУ Юрія Рейта, та голови секретаріату Любомира Мазура, скарбника Маркіяна Шептицького. Пройшло і звітування представників організацій-членів ЕКУ. Була зроблена оцінка діяльності українських громад в країнах проживання і було висловлено прохання до подальшої допомоги Уряду й Президента України та Посольств України в даних державах.

Голова секретаріату ЕКУ Любомир Мазур інформував про зацікавлення кількох постсоціалістичних країн середньої та східної Європи стати членами ЕКУ. У зв'язку з тим Президія прийняла пропозицію Левка Довговича розділити зацікавлені держави на три групи для швидших переговорів їхнього вступу в ЕКУ. Голові ЕКУ Юрію Рейту приділені держави: Литва, Латвія, Естонія, Кубань, Молдова, першому заступнику голови ЕКУ Левку Довговичу – Боснія і Герцеговина, Сербія і Чорногорія, Угорщина, Чехія, Хорватія, Югославія, другому заступнику Омеляну Ковалю – держави західної Європи.

Були обговорені технічні питання стосовно здійснення чергового ІХ пленарного З'їзду ЕКУ в 1997 році в місті Кошиці, Словаччина. Керівні органи ЕКУ залишились без змін. Була зроблена оцінка умов діяльності українських організацій в країнах проживання і було висловлено очікування подальшої допомоги і захисту їх прав зі сторони Уряду та Президента України.

14-16 листопада 1997 р. – ІХ-ий З'їзд, Кошиці

ІХ-ий З'їзд ЕКУ відбувся в Кошицях, Словацька республіка, 14-16 листопада 1997 року, на якому були заступлені члени керівних органів ЕКУ, уповноважені й делеговані представники організацій-членів ЕКУ та запрошені гості.

Учасниками З'їзду було 17 організацій-членів ЕКУ з 11 країн Європи: Бельгія – Омелян Коваль, Великобританія – Любомир Мазур, Федір Курляк, Маркіян Шептицький, Святомир М. Фостун, Марія Капустинська, Естонія – Юрій Чайківський, Німеччина – Ірена Сп'єх, Польща – Юрій Рейт, Александер Маслей, Румунія – Степан Ткачук, Словаччина – Левко та Олена Довговичі, Юрій Бача, та Павло Богдан, Угорщина – Ярослава Хортяні, Юрій Кравченко, Франція – Володимир Косик, Хорватія – Славко Бурда, Чехія – Лідія Райчинець.

ІХ-ий З'їзд від імені української громадськості Словаччини відкрив і привітав присутніх учасників 1-ий заступник голови ЕКУ Левко Довгович. Далі з вітальним словом виступили офіційні гості: від імені Президента Словацької Республіки – Ладіслав Орос, завідуючий канцелярією Президента, Посол України в Словацькій Республіці – Дмитро Павличко, 1-ий заступник голови Державного комітету України у справах національностей і міграції – Володимир Трощинський, голова Української Всесвітньої Координаційної ради УВКР¹⁸ – Іван Драч, Генеральний секретар СКУ – Ярослав Соколик, голова Світової федерації українських жіночих організацій (СФУЖО)¹⁹ – Оксана Соколик.

Робочу Президію очолив голова ЕКУ Юрій Рейт (Польща). Далі до робочої Президії були покликані голова Секретаріату ЕКУ Любомир Мазур та Марія Капустинська (Великобританія), Левко Довгович та Юрій Бача (Словаччина) та почесні гості: Генеральний секретар СКУ Ярослав Соколик, голова канцелярії Президента Словаччини Ладіслав Орос, Посол України в Словаччині – Дмитро Павличко та голова УВКР – Іван Драч.

Далі З'їзд обрав робочі комісії в такому складі:

Резолюційна комісія – голова Святомир М. Фостун (Великобританія), Омелян

Коваль (Бельгія), Юрій Бача (Словаччина), Контрольна комісія – голова Мирон Кертчак та Петро Тима (Польща), Степан Ткачук (Румунія), Фінансово-бюджетова комісія – голова Маркіян Шептицький (Великобританія), Лідія Райчинець (Чехія), Юрій Чайківський (Естонія).

Після виборів комісії голова секретаріату Любомир Мазур коротеньким вступним словом пригадав схему взаємної організаційної співпраці між ЕКУ, СКУ і УВКР, одночасно згадуючи про рівень до тогочасних зобов'язань ЕКУ у відношенні до СКУ та УВКР.

На IX-му пленарному З'їзді ЕКУ ухвалено додаток до Статуту – дворічну каденцію керівних органів ЕКУ продовжено на 4 роки та дано можливість приймати в члени ЕКУ також умовних і асоційованих членів.

З'їзд познайомився з заявами у членство ЕКУ від таких центральних громадських організацій: Товариство Української Культури Угорщини (ТУКУ)²⁰ – голова Ярослава Хортяні, Союз Русинів і Українців Хорватії республіки (СРУХР)²¹ – голова Василь Сікорський, Об'єднаний Комітет Української Громади Франції (ОКУГФ)²² – голова Володимир Косик, Союз Русинів-Українців Словацької республіки (СРУСР)²³ – голова Іван Лаба, Об'єднання Лемків у Польщі (ОЛП)²⁴ – голова Стефан Гладик, Українська Ініціатива Чехії – голова Лідія Райчинець, Спілка Українців Латвії (СУЛ)²⁵ – голова Іван Наливайко.

Обрано нове керівництво ЕКУ: голова – Левко Довгович (Словаччина), 1-ий заступник – Ірина Спех (Німеччина), 2-ий заступник – Юрій Рейт, (Польща), голова секретаріату – Любомир Мазур, генеральний секретар – Федір Курляк, скарбник – Маркіян Шептицький (Великобританія). Громадський Суд: голова – Святомир М. Фостун (Великобританія), члени Президії – Юрій Бача (Словаччина), Володимир Косик (Франція). Почесним головою ЕКУ обрано – Омеляна Ковалья (Бельгія).

Беручи в увагу суспільно-політичні обставини, але й прохання поодиноких українських громад в окремих європейських державах, Президія ЕКУ, з метою громадсько-політичної і моральної підтримки їхньої діяльності, вирішила провести III-тю і IV-ту Річні наради ЕКУ в Словаччині (1998 і 1999 роках).

Чому 3 рази підряд в Словаччині? З усіх українських громад, організованих в ЕКУ, найгірша ситуація є між автохтонним населенням Словаччини, тобто на Пряшівщині де проходить інтенсивна денационалізація українців.

20-22 листопада 1998 р., Кошиці – III-тя річна нарада ЕКУ

20-21 листопада 1998 року, в місті Кошиці, Словаччина відбулася III-тя Річна нарада ЕКУ, яку відкрив і привітав присутніх голова ЕКУ Левко Довгович (Словаччина). Була обрана робоча президія в такому складі: голова Левко Довгович, 1-ий заступник голови ЕКУ Ірена Сп'ех (Німеччина), голова секретаріату Любомир Мазур та генеральний секретар Федір Курляк (Великобританія).

Були обрані робочі комісії: резолюційна – Юрій Бача (Словаччина), Люба Фостун (Великобританія), Лідія Райчинець (Чехія); контрольно-ревізійна – Ірина Сп'ех (Німеччина), Гаврііл Такач (Хорватія), Павло Богдан (Словаччина).

Нарада прийняла в дійсних членів ЕКУ такі крайові центральні організації: Репрезентативний комітет української громади Франції (РКУГФ) – голова Богдан Копчук, Союз русинів і українців Хорватської республіки (СРУХР) – голова Ірени Мудрий, Українська асоціація творчої інтелігенції «Світ культури» Боснії (УАТІ-СК)²⁶ – голова о. Петро Овад, Українська ініціатива Чехії (УІЧР) – голова Лідія Райчинець.

Виправдалися і передали уповноваження такі країни: Бельгія – Омелян Коваль, Литва – Віктор Чернишук, Іспанія – Теодор Барабаш, Естонія – Віра Коник, Польща –

Юрій Рейт, Швеція – Ірена Сушельницька.

Таким чином у Нараді брало участь 14 країн Європи. Прямо 8 країн: Боснія, Великобританія, Німеччина, Румунія, Словаччина, Франція, Хорватія, Чехія. Виправдані 4 країни: Бельгія, Естонія, Іспанія, Литва.

Умовно прийнято в члени ЕКУ Об'єднання Лемків (Польща) – голова Стефан Гладик, Союз русинів-українців Словацької республіки (СРУСР) - голова Іван Лаба, Спілка українців Латвії (СУЛ) – голова Іван Наливайко, Товариство української культури Угорщини (ТУКУ) – голова Ярослава Хортяні. Термін «умовно» означає, що наведені організації мають надіслати на Секретаріат ЕКУ додатково необхідні письмові матеріали для прийняття в члени ЕКУ.

22-28 серпня 1999 р. – Президія ЕКУ в Лондоні та святкування 8-ї річниці Незалежності України 25 серпня пройшло чергове засідання Президії ЕКУ за участі голови ЕКУ Левка Довговича, 1-го заступника голови Ірени Сп'єх, голови секретаріату Любомира Мазура генерального секретаря Федора Курляка та скарбника ЕКУ Маркіяна Шептицького. Крім обговорення організаційних питань урядово-адміністративного порядку, пов'язані з діловодством Президії ЕКУ від III-ої Наради ЕКУ в листопаді 1998 року в Кошицях, головна увага була приділена тогорічному урочистому відзначенні 50-річчя ЕКУ, колишнього КОУГЦУ. Обговоривши з відповідними зацікавленими особами, Президія ЕКУ вирішила, що у 1999 році «Золотий ювілей ЕКУ» відзначатиметься двома заходами європейського масштабу:

- Ювілейна Конференція Української молоді Європи – Будапешт, Угорщина
- (з підтримкою Уряду Угорщини);
- IV-та ювілейна Річна нарада голів складових частин ЕКУ під патронатом Президента Словаччини в Кошицях.

22-24 жовтня 1999 р., Будапешт - зустріч української молоді Європи

22-23 жовтня 1999 року у Будапешті, з нагоди золотого ювілейного року КОУГЦУ-ЕКУ – 50-річчя діяльності та з ініціативи голови ЕКУ Левка Довговича й голови ТУКУ Ярослави Хортяні, було зорганізовано першу європейську конференцію української молоді Європи, під заголовком «Українська молодь Європи на порозі XXI віку». Конференцію фінансово й технічно забезпечили Державне самоврядування української національної меншини та Товариство Української культури в Угорщині (ТУКУ).

У Конференції брало участь понад 80 осіб, з того 56 представників-делегатів української молоді з 18 європейських країн, а саме: Австрії, Білорусі, Боснії, Великобританії, Голландії, Греції, Данії, Естонії, Німеччини, Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини, України, Франції, Хорватії, Чехії, Швейцарії. Офіційними гостями Конференції були Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорщині Орест Климпуш, речник Державного комітету Угорщини у справах національних меншин Тошо Дончев, генеральний секретар СКУ Віктор Педенко. Далі були присутніми голови місцевих самоврядувань українців м. Будапешта: Катерина Піллер – Будапешт-Старе місто, Єлизавета Ладані – IV-ий район Будапешта та Наталія Шойтош – м. Сегед, Юрій Кравченко – м. Комаром і дальші гості з Угорщини та з закордоння.

Конференцію відкрив голова ЕКУ Левко Довгович і передав слово для привітання учасників голові ТУКУ Ярославі Хортяні, головному організаторові та спонсорові зустрічі. Після привітання голова секретаріату ЕКУ Любомир Мазур познайомив присутніх з 50-ти літньою історією та діяльністю КОУГЦУ-ЕКУ.

Опісля делегати 18 країн інформували учасників Конференції про громадське життя українців у країнах їхнього проживання, з наголосом про діяльність української молоді. Далі були запропоновані такі теми для обговорення:

1. Українська молодь Європи – Україна-Світове українство.
2. Збереження української ідентичності – релігія, мова, культура.
3. Українська молодь Європи та суспільно-громадське життя.
4. Освіта й професія – необхідність для української молоді.

Для координації спільних дій при реалізації прийнятих постанов і підготовку статуту Європейського конгресу української молоді (ЕКУМ)²⁷ та її керівних органів, Конференція обрала 9-ти членну «Координаційну раду української молоді при ЕКУ» у такому складі: голова Петро Тима – Польща, члени: Наталка Бадзьо – Естонія, Орест Гралюк – Хорватія, Роман Довгович – Словаччина, Павло Друль – Німеччина, Григорій Овад – Боснія, Мирослав Пітулей – Україна, Богдан Райчинець – Чехія, Ігор Шипайло – Угорщина.

Вкінці Конференції 1-ої ЕКУМ голова ЕКУ Левко Довгович подякував від свого імені та імені Президії ЕКУ головному організатору Конференції провуду ТУКУ під керівництвом Ярослави Хортяні, усім делегатам, гостям і учасникам. «Завдяки всім учасникам, Конференція була успішною, що констатували усі присутні й гості, зокрема молоді делегати». (з Протоколу Конференції).

3-5 листопада 1999 р. – IV річна нарада, Кошиці

3-5 листопада 1999 року відбулася у Кошицях IV-та Річна нарада голів організацій-членів ЕКУ, присвячена золотому ювілею тобто 50-річчю заснування КОУГЦУ-ЕКУ. Перша сесія урочистого засідання була присвячена відзначенню золото-ювілейного року КОУГЦУ-ЕКУ. Урочисте засідання відкрив голова ЕКУ Левко Довгович (Словаччина) і попросив православного й греко-католицького священників – оо. Івана Глеганича (Словаччина) та Петра Овада (Боснія) провести спільну молитву.

Обрано робочу президію: голова Левко Довгович, члени Президії – голова секретаріату Любомир Мазур, генеральний секретар Федір Курляк, почесний голова ЕКУ Омелян Коваль, засновник та основоположник КОГЦУ. Далі у президію покликано почесних гостей: Посла України в Словаччині Юрія Рилача, Президента СКУ Аскольда Лозинського, завідуючого канцелярією Президента Словаччини Йосифа Широтняка та учасників установчих зборів КОУГЦУ, котрі проходили в Лондоні у 1949 році Ярослава Гавриха з Англії та Омеляна Кушпета з Голландії.

Були обрані робочі комісії Річної наради: резолюційна – Омелян Коваль (Бельгія), Борис Гралюк (Хорватія), Люба Фостун (Великобританія); контрольно-ревізійна – Омелян Кушпета (Голандія), Олександр Трансмунд-Журавель (Данія), Юрій Чайківський (Естонія).

Перша сесія урочистої Наради завершилася врученням нагород. Президент СКУ, Аскольд Лозинський, вручив найвищу нагороду СКУ Медаль св. Володимира Великого почесному голові ЕКУ Омеляну Ковалю і голові ЕКУ Левку Довговичу та передав почесні грамоти з текстом «За визначну працю у зміцненні української громади в Європі та для добра Української Держави».

З ініціативи Левка Довговича та Любомира Мазура, до 50-річчя КОУГЦУ-ЕКУ, була видана брошура англійською та українською мовами з назвою «Європейський конгрес українців – 50-ліття», автор голова секретаріату ЕКУ, Любомир Мазур. Брошуру отримали усі учасники IV-ої Річної наради.

Нарада проходила під патронатом Президента Словацької республіки Рудольфа Шустера. Офіційними гостями Наради були посол України в Словаччині Юрій Рилач, Президент СКУ Аскольд Лозинський, завідуючий канцелярією Президента Словаччини Йосиф Широтняк, представники Міністерств Словацької республіки: культури – Габрієла Ярябікова, закордонних справ – Марек Бенчіч, представник Міністерства освіти України – Оксана Волошин та учасники установчих зборів КОУГЦУ, котрі проходили в Лондоні

у 1949 році – Ярослав Гаврих з Англії, Омелян Коваль з Бельгії та Омелян Кушпета з Голландії.

Гостями IV-ої Річної наради були: з Великобританії – Люба Фостун, Ярослав Гаврих; з Боснії – Харян Степан; з Данії – Олександр Трансмунд-Журавель; з Словаччини – Олена Довгович, Ярослав Господар, Мирослав Сополіга, Мирослав Ілюк, Петро Сокол; з Угорщини – Наталія Шойтош, п. Шойтош, Юрій Кравченко; Україна – Віталій Боровко, Ярослав Гратчук; з Хорватії – Борис Гралюк, Ганна Мудра; з Чехії – Віктор Райчинець. Далі були прочитані вітальні листи від Президентів України та Президента Словацької республіки – Леоніда Кучми та Рудольфа Шустера, від голови Словацької Народної Ради, голови Словацького Уряду, окремих Міністрів України й Словаччини та від різних організацій Світового українства. З усним вітанням виступив Президент СКУ Аскольд Лозинський.

4 листопада другу ділову сесію Наради відкрив голова ЕКУ Левко Довгович і доручив голові секретаріату ЕКУ Любомиру Мазуру головувати Народою. Після ухвалення денного порядку і встановлення правосильності в рішеннях та на внесок Президії ЕКУ, Народа голів затвердила в дійсне членство ЕКУ такі крайові центральні репрезентації: Дансько-Українське Товариство (ДУТ)²⁸ – голова Петро Балицький, Союз Русинів-Українців Словацької республіки – голова Іван Лаба, Товариство Української Культури в Угорщині – голова Ярослава Хортяні. В стані умовного членства ЕКУ залишилися: Об'єднання Лемків (Польща) голова Стефан Гладик та Спілка Українців Латвії – голова Іван Наливайко.

Далі учасники Наради вислухали звіти голови ЕКУ Левка Довговича, голови секретаріату Любомира Мазура, скарбника Маркіяна Шептицького та звітування представників організацій-членів ЕКУ з 12 країн Європи: Бельгія – Омелян Коваль, Боснія – о. Петро Овад, Великобританія – Федір Курляк, Голландія – Омелян Кушпета, Данія – Петро Балицький, Естонія – Юрій Чайківський, Німеччина – Леся Сотурчак, Румунія – Степан Ткачук, Угорщина – Ярослава Хортяні, Словаччина – Юрій Бача, Іван Лаба, Хорватія – Іреней Мудрий, Чехія – Лідія Райчинець.

27-28 жовтня 2000 р. – V-та Річна нарада 2000 р., Таллін

У зв'язку з пропозицією Славка Бурди та за планом роботи Президії ЕКУ, V-та Річна нарада ЕКУ у 2000 році мала відбутись у Хорватії. Заступник голови Українського земляцтва Естонії (УЗЕ)*²⁸ Юрій Чайківський, на IV-ій Річній нараді у Кошицях, попросив провід ЕКУ провести Річну нараду в Таллінні. Причина: «Окремі представники естонського уряду вважають українців «руськими-москалями» і годі їх переконати, що то два різні народи. Провід УЗЕ переконаний, що після побуту і зустрічей представників такої престижної організації як ЕКУ з представниками естонського Уряду, погляди чиновників зміняться». Президія ЕКУ, після консультацій з головою Союзу русинів і українців Хорватської республіки Іринеем Мудрим і секретарем Гавриїлом Такачем та ініціатором проведення V-их Річних зборів у Хорватії Славком Бурдою, вирішила реалізувати Річну нараду в Естонії.

Отже V-та Річна нарада ЕКУ відбулася 27-28 жовтня 2000 року в місті Таллінні, Естонія і відіграла позитивну роль для української національної меншини Естонії в тому розумінні, що офіційні зустрічі проводу та делегатів ЕКУ з державними представниками Естонії частково переконали урядових чинників, що українці є самобутньою нацією і самобутнім народом і не належать, за їхнім міркуванням, до «руських».

В Нараді взяли участь члени Президії ЕКУ – голова Левко Довгович, 1-ий заступник голови Ірина Сп'єх, голова секретаріату Любомир Мазур, генеральний секретар Федір Курляк, скарбник Маркіян Шептицький, та делегати 17 організацій-членів ЕКУ з 13

Європейських країн: Бельгія – Омелян Коваль, Естонія – Орест Боднар голова УЗЕ, його заступник Юрій Чайківський та Ніна Охрименко, Литва – Неля Макаренко, Німеччина – Ірена Сп'єх, Словаччина – Олена Довгович. Переданими письмовими уповноваженнями були заступлені члени ЕКУ з таких країн: Боснія, Данія, Іспанія, Румунія, Угорщина, Франція, Хорватія, Чехія.

Після відкриття наради головою УЗЕ Орестом Боднаром, який привітав офіційних гостей, з привітаннями виступили: міністерша народонаселення Естонії Катрін Сакс, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Естонії Анатолій Макаревич, представник Міністерства культури Естонії Алер Гил, гості Наради Віктор Єганов – Фінляндія, та голова умовного члена ЕКУ Іван Наливайко – Латвія, з України – голова УВКР Михайло Горинь та Оксана Волошин з Міністерства освіти України, Ігор Винниченко з Інститут досліджень діаспори.

Після офіційних привітань гостей, голова ЕКУ Левко Довгович привітав учасників Наради від імені СКУ та ЕКУ, причому звертаючись головним чином до офіційних представників Естонського уряду, між іншим сказав і так: «Я з Естонією пов'язаний посередництвом вашого славного культурного діяча, Лео Каалміта, мого учителя театрального мистецтва в сталінських концентраційних таборах за Байкалом. Він був одним із тих моїх учителів, які мене, 18 річного юнака, «вивели у люди». Хочу подякувати естонському народові за мого учителя і вшанувати його пам'ять разом з Вами хвилиною тиха. Дозвольте висловити щирю подяку естонському уряду за підтримку й допомогу українцям, які живуть в Естонії і нагадати гірку правду, що і естонці і українці витерпіли свою калварію під час довгорічної московської окупації». Виступ голови ЕКУ зробив надзвичайно позитивне враження на представників естонського Уряду.

27 жовтня після обіду вужчий провід УЗЕ, Президія ЕКУ і чільні представники з України, відбули офіційні зустрічі з віце-канцлером Гарі Тілдо та на Міністерстві народонаселення з Катериною Сакс, під час яких обговорювалася проблематика української національної меншини в Естонії. Члени Уряду цікавилися, між іншим, і життям українських громад в країнах Європи.

Ввечері учасників V-ої Наради прийняв у будинку українського посольства Надзвичайний і Повноважний Посол України Анатолій Макаревич.

28 жовтня проводили робочу сесію V-ої Наради ЕКУ Левко Довгович, на зміну з Іреною Сп'єх. Перед приступом до справ денного порядку, учасники наради вислухали дві доповіді від запрошених гостей: «Правильна діаспорна філософія» – о. Василя Зінька (Бразилія-Україна) та «Політика Росії в Естонії» – Голови Асоціації народів Естонії Якуба Прозеса.

Ухваливши денний порядок, Нарада ствердила присутність потрібного кворуму для прийняття рішень Наради згідно зі Статутом ЕКУ. Президія ствердила, що ЕКУ в сучасності нараховує 21 громадських організацій дійсними членами з 16 країн Європи та 2 організації умовними членами – Об'єднання Лемків (Польща) та Спілку Українців Латвії.

Про діяльність Президії та Секретаріату ЕКУ від листопада 1999 року в Кошицях по жовтень 2000 року звітували голова ЕКУ Левко Довгович, голова секретаріату ЕКУ Любомир Мазур і скарбник Маркіан Шептицький, а за працю Виховної комісії ЕКУ Омелян Коваль. Далі звітували представники організацій-членів ЕКУ. Відбулася дискусія над звітами. Найбільше часу приділено проблемам української громади Естонії.

16-17 листопада 2001 р. - X-ий З'їзд – Будапешт

X-ий З'їзд ЕКУ проходив 16-18 листопада 2001 року в Будапешті. Під час X-го З'їзду ЕКУ відбулися ще дві непересічні події – святкування 10-ої річниці Товариства української культури Угорщини і відкриття скульптури-пам'ятника угорському королеві

Андрашу I-му та його дружині – українській княгині Анастасії, доньки Ярослава Мудрого в м. Тігонь.

На відкритті X-го З'їзду голова ЕКУ Левко Довгович привітав гостей і присутніх делегатів 21 організацій-членів ЕКУ з 13-ти країн Європи. Висловив щирі gratуляції керівництву ТУКУ до 10-річчя діяльності Товариства та до успішного завершення скульптури-пам'ятника королю Андрашу I-му та українській княгині Анастасії. Опісля однохвилинною мовчанкою вшановано пам'ять бл. пам'яті Лідії Райчинець, голови УІЧР (Чехія), бл. пам'яті Володимира Панчука, голови ЦПУН (Німеччина), та дальших громадських діячів ЕКУ, які відійшли у вічність від IX-го З'їзду ЕКУ у 1997 році в Кошицях.

З'їзд обрав робочу Президію в такому складі: Ярослава Хортяні – голова, Левко Довгович – заступник, Любомир Мазур та Федір Курляк – секретарі. До почесної Президії запрошено Посла України в Угорщині Ореста Климпуша, голову УВКР Михайла Гориня, Генерального секретаря СКУ Віктора Педенка і представника угорського Уряду Антола Павліка.

На З'їзді було присутніх 21 організацій-членів ЕКУ з 13 країн Європи: Бельгія – Омелян Коваль, Боснія – о. Петро Овад, Великобританія – Любомир Мазур, Федір Курляк, Данія – Петро Кузьма-Балицький, Естонія – Юрій Чайківський, Німеччина – Ірина Козак, Осип Рожко, Польща – Мирон Кертичак, Степан Гладик, Румунія – Степан Ткачук, Словацьчина – Левко й Олена Довговичі, Іван Лаба, Юрій Бача, Угорщина – Ярослава Хортяні, Юрій Кравченко, Франція – Ярослава Йосипишина, Хорватія – Славко Бурда, Чехія – Віктор і Богдан Райчинці. Організації-члени ЕКУ з 3 країн Литва, Іспанія, Швеція передали свої голоси та уповноваження і виправдалися за відсутність на X-ому З'їзді.

З привітаннями виступили Посол України в Угорщині – Орест Климпуш, голова УВКР – Михайло Горинь, Генеральний секретар СКУ – Віктор Педенко, який вручив Грамоти СКУ голові ЕКУ Левку Довговичу та голові секретарю ЕКУ Любомиру Мазуру за довгорічну працю для добра українських громад в Європі, далі з вітаннями виступили референт департаменту Етнічних і національних меншин Угорського уряду – Анатол Павлік, голова відділу сільського туризму при Європейському Союзі – п. Чакічаба, заступник голови Світової федерації українських жіночих організацій – Ірина Козак,

Прийнято письмові привіти від члена Президії ЕКУ Ірини Сп'єх з Німеччини, голови мирового суду ЕКУ Святомира Фостуна з Великобританії та від голови Асоціації Українців Іспанії (АУІ)²⁹ Теодора Барабаша.

Обрано тричленні комісії: контрольно-ревізійну – Віктор Райчинець (Чехія), Петро Кузьма-Балицький (Данія), Юрій Кравченко (Угорщина); резолюційну – Юрій Бача (Словацьчина), Ярослава Хортяні (Угорщина), Люба Фостун (Великобританія) і Богдан Райчинець (Чехія); фінансово-бюджетну – Славко Бурда (Хорватія), Мирон Кертичак (Польща), Маркіян Шептицький (Великобританія).

Слідували Звіти проводу ЕКУ та організацій членів ЕКУ. Проїшла дискусія до окремих звітів. Обговорено в ширшому масштабі план діяльності ЕКУ і його складових частин.

Далі прийнято в члени ЕКУ організації, представники котрих були присутні на X-му З'їзді: Об'єднання Лемків у Польщі (ОЛП) – представник Степан Лукачин, Союз русинів і українців Югославії (СРУЮ)³⁰ – голова Оксана Сакач, Товариство української рідної мови «Просвіта» в Сербії і Чорногорії (ТУРМ)³¹ – голова Василь Дацишин, Болгарсько-Українську фундацію «Мати Україна» (БУФ)³² – голова Олена Коцева, Асоціацію українців Греції (АУГ)³³ – голова Галина Маслюк.

На X-му З'їзді пройшли вибори проводу ЕКУ на дальшу чотирирічну каденцію: голова Левко Довгович (Словацьчина), 1-ий заступник голови – Ярослава Хортяні (Угорщина), 2-ий заступник – Мирон Кертичак (Польща), голова секретаріату – Любомир Мазур, генеральний секретар – Федір Курляк, скарбник – Маркіян Шептицький

(Великобританія). Під кінець З'їзду завітав між учасників Міністр культури України – Юрій Богуцький, який виступив з вітальною промовою від себе особисто і прочитав письмові вітання від Президента України Леоніда Кучми та від Прем'єр Міністра Анатолія Кінаха.

17 листопада 2001 р. – відкриття скульптури-пам'ятника в м. Тігонь

17 листопада 2001 року в м. Тігонь, за участі представників Міністерства культури Угорщини, міністра культури України Юрія Богуцького та учасників Х-го З'їзду ЕКУ відбулося урочисте відкриття скульптури-пам'ятника королю Андрашу 1-му та українській княгині Анастасії в м. Тігонь. При скульптурній композиції виступили з вітальним словом Міністр культури України Юрій Богуцький, Генеральний секретар СКУ Віктор Педенко, Надзвичайний і Повноважний посол України в Угорщині Орест Климпуш, голова УВКР Михайло Горинь, голова Міської ради м. Тігонь. Далі з висловами щирої подяки виступили українською та угорською мовами голова ТУКУ Ярослава Хортяні та голова ЕКУ Левко Довгович:

Після урочистих промов слідував акт посвячення пам'ятника, який виконали митрополит Української православної церкви Київського патріархату зі Львова владика Андрій та єпископ угорської католицької церкви. Церковні і світські пісні при пам'ятнику заспівав «Хор хлопчиків та юнаків з Мукачева, під керівництвом доц. Володимира Волонтира.

23-24 серпня 2002 р. – Будапешт, зустріч з головами регіональних організацій-членів ЕКУ

1-ий заступник голови ЕКУ, Ярослава Хортяні, 23-24 серпня 2002 року, zorganizувала в Будапешті регіональну Наряду голів організацій-членів ЕКУ, які підлягають під опіку 1-го заступника, а саме з головами: Культурно-просвітнього товариства міста Загреб – Славком Бурдою, Союзу Українців Румунії – Степаном Ткачуком, Товариством «Просвіта» (Сербія) – Василем Дацишином. В Наряді брав участь і голова ЕКУ Левко Довгович. Обговорено ряд питань з діяльності регіональних організацій-членів ЕКУ, питання відносно роботи з молоддю, питання підготовки Річної наради ЕКУ в Афінах, про святкування 80-річчя товариства «Просвіта» в Хорватії та 30-річчя діяльності українського Культурно-просвітнянського товариства в Загребі.

26-27 жовтня 2002 р. – VI-та Річна нарада – 2002 р. – Афіни

Старовинне головне місто Греції Афіни (Атени), 26-27 жовтня 2002 року привітали учасників VI-ої Річної наради ЕКУ. Голова ЕКУ Левко Довгович відкрив ділову частину VI-ої Наряди і привітав запрошених грецьких і українських гостей та присутніх делегатів організацій-членів ЕКУ. Після відкриття голова ЕКУ, з нагоди 60-річчя УПА, попросив присутніх вшанувати однохвилинною мовчанкою пам'ять воїнів УПА, що віддали своє життя за волю України та всіх покійних провідних громадських діячів, працівників у системі ЕКУ, які відійшли у вічність від Х-го З'їзду ЕКУ.

В Наряді взяли участь – голова ЕКУ Левко Довгович (Словаччина), 1-ий заступник голови Ярослава Хортяні (Угорщина), члени секретаріату ЕКУ – Любомир Мазур, Федір Курляк і Маркіан Шептицький (Великобританія). Представники 16 організацій-членів ЕКУ з 13 країн Європи: Бельгія – Омелян Коваль, Болгарія – Валентина Драгулева, Олена Коцева, Лариса Нінова, Великобританія – Любомир Мазур, Федір Курляк, Маркіан Шептицький, Микола Матвійський, Люба Фостун, Греція – Галина Маслюк, Естонія – Віра

Коник, Німеччина – Ірена Сп'єх, Румунія – Степан Ткачук, Віржинія Ткачук, Словаччина – Олена Довгович, Сербія-Чорногорія – Василь Дацишин, Мирослав Гочак, Угорщина – Ярослава Хортяні, Наталія Шойтош, Хорватія – Славко Бурда, Чехія – Ленка Кнап, Віктор і Богдан Райчинці, Югославія – Марія Сакач, Борис Варга. 5 країн надіслало виправдання та письмові уповноваження: Боснія, Данія, Іспанія, Литва, Польща.

Офіційними гостями VI-ої Наради були: Генеральний консул України в Греції С. Альошин, Президент СКУ Аскольд Лозинський, Президент Грецько-Української Торговельної Палати Я. Поліхронопулос та представник Об'єднання українських жінок в Німеччині Ірина Сп'єх.

Слідували усні вітання від генерального консула України в Афінах С. Альошина, який прочитав вітального листа від Посла України в Греції та Альбанії Віктора Кальника, від Президента СКУ Аскольда Лозинського, Президента Греко-Української Палати Торгівлі Я. Поліхронополоса. Телефонічне вітання від основного фундатора і почесного члена Української громади в Греції Дімітріса Вернадакіса. Були надіслані вітальні листи від Громади Українців Литви (ГУЛ) – за підписом голови Віктора Чернишука, від Асоціації Українців Іспанії (АУІ), підпис голови Теодора Барабаша.

Після вітань була обрана робоча Президія в такому складі: голова ЕКУ Левко Довгович, 1-ий заступник голови Ярослава Хортяні, голова секретаріату Любомир Мазур та генеральний секретар ЕКУ Федір Курляк, голова Українсько-Грецької думки (колишньої Асоціації українців Греції) Галина Маслюк. Почесними членами Президії були Президент СКУ Аскольд Лозинський та генеральний консул України С. Альошин.

Обрано робочі комісії: Контрольно-ревізійна – Омелян Коваль (Бельгія), Ярослава Хортяні (Угорщина), Ірина Сп'єх (Німеччина) та Віра Коник (Естонія); Резолюційна – Микола Матвіївський (Великобританія) Галина Маслюк (Греція), Наталка Шойтош (Угорщина), Богдан Райчинець (Чехія).

Далі Нарада приступила до обговорення виринаючих справ з протоколу X-го З'їзду в Будапешті, а саме, прийняття в дійсне членство Українсько-Грецької Думки (УГД)³⁴ (колишню Асоціацію Українців у Греції) – голова Галина Маслюк, Болгарсько-Української Фундації «Мати Україна» - голова Олена Коцева, Товариство української мови, літератури й культури «Просвіта» (Сербія) – голова Василь Дацишин та Союзу Русинів-Українців у Югославії – голова Марія Сакач. В умовне членство ЕКУ прийнято дві організації – Об'єднання Українських Жінок у Німеччині (ОУЖН)³⁵ та Конгрес Українців Естонії (КУЕ)³⁶.

Про діяльність від X-го З'їзду в Будапешті до VI-ої Наради звітували вищезгадані голова ЕКУ, голова секретаріату, скарбник та голови окремих Комісій ЕКУ. Секретаріат ЕКУ констатував, що в сучасності членами ЕКУ є 29 організацій-членів ЕКУ у 21 країнах Європи: Бельгія, Боснія, Болгарія, Великобританія, Греція, Данія, Іспанія, Естонія, Латвія, Литва, Німеччина, Польща, Румунія, Словаччина, Сербія-Чорногорія, Угорщина, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція, Югославія.

У постанові VI-ої Наради Голів організацій-членів ЕКУ найбільше уваги приділено 70-ти річному ювілею Голодомору-Геноциду 1932-33 рр. в Україні.

5-6 грудня 2003 р. - VII Річна нарада, Прага

VII-му Річну нараду відкрив голова ЕКУ Левко Довгович і попросив присутніх вшанувати пам'ять жертв Голодомору-Геноциду в Україні у 1932-33 роках і пам'ять всіх провідних українських суспільно-громадських діячів та працівників у системі ЕКУ, які відійшли у вічність від VI-ої Наради в Афінах – в тому числі в особливий спосіб згадано основоположницю і довгорічну голову УІЧР Лідію Райчинець, далі Тетяну Беднаржову, колишню голову української жіночої організації в Чехії, Іллю Дмитріва, колишнього голову

КОУГЦУ і СУБ та Ярослава Гавриха, одного з основоположників КОУГЦУ.

Після скорботної одної хвилини, голова ЕКУ привітав усіх присутніх і своє привітання закінчив такими словами: «Головне місто Чеської республіки, Прагу, між двома Світовими війнами називали «Українська Прага», через велику кількість визначних, високоосвічених українських емігрантів, які створили у Празі Український Вільний Університет, Вищий педагогічний інститут ім. Драгоманова, Вищу українську мистецьку школу, Вищий сільськогосподарський інститут в Подебрадах та українську гімназію в Модржанах. І в 2003 році можна назвати Прагу українською, через багато заробітчан з України. Отже сучасна «Українська Прага» привітала 5-6 грудня 2003 року «Українську Європу» для здійснення VII Річної наради представників українських громадських організацій-членів ЕКУ». Опісля передав слово для привітання учасників Наради голові УГЧР Віктору Райчинцю.

Нарадою керувала робоча Президія: голова ЕКУ Левко Довгович, 1-ий заступник голови Ярослава Хортяні, 2-ий заступник Мирон Кертичак, голова УГЧР Віктор Райчинець, голова секретаріату Любомир Мазур, генеральний секретар Федір Курляк, скарбник Маркіян Шептицький. До почесної робочої Президії покликано радника Українського Посольства в Чехії п. Моторного та голову Національних меншин при мерії міста Праги Ярослава Балвіна.

Далі у Нараді брало участь 19 організацій-членів ЕКУ з 12 країн Європи: Бельгія – Омелян Коваль; Болгарія – Олена Коцева; Великобританія – Любомир Мазур, Федір Курляк, Геня Мандзій, Маркіян Шептицький, Микола Матвіївський; Греція – Галина Маслюк; Естонія – Віра Коник; Німеччина – Роман Шупер, Марія Ковалишин, Таня Тарапацька-Шафовал; Польща – Мирон Кертичак, Ярослав Чухта; Сербія-Чорногорія – Василь Дацишин, Мирослав Гочак; Словаччина – Левко Довгович, Олена Довгович; Угорщина – Ярослава Хортяні, Наталка Шойтош, Юрій Кравченко; Хорватія – Славко Бурда, Чехія – Віктор Райчинець, Ленка Кнап, Богдан Райчинець, Марія Прокоп'юк, Христина Бойко. Переданими письмовими уповноваженнями були заступлені члени ЕКУ з таких країн: Іспанія, Латвія, Литва, Румунія.

Пройшло затвердження денного порядку. Були обрані робочі комісії. Контрольно-ревізійна – Омелян Коваль (Бельгія), Мирон Кертичак (Польща), Юрій Кравченко (Угорщина); резолюційна – Наталка Шойтош (Угорщина), Василь Дацишин (Сербія і Чорногорія), Галина Маслюк (Греція), Микола Матвіївський (Великобританія), Славко Бурда (Хорватія).

Для змін та осучаснення Статуту ЕКУ, було покликано до дії Статутову Комісію в складі: Ярослава Хортяні (Угорщина), Мирон Кертичак (Польща), Василь Дацишин (Сербія і Чорногорія), Галина Маслюк (Греція), Микола Матвіївський (Великобританія).

Слідувало звітування голови ЕКУ Левка Довговича, голови секретаріату Любомира Мазура та скарбника Маркіяна Шептицького.

Голова ЕКУ у своєму звіті підкреслив, що найактуальнішим цьогорічним завданням було відзначення 70-річчя Голодомору-Геноциду в рр.1932-1933.

2004 р. – Річна нарада ЕКУ не відбулася.

Необхідно констатувати, що протягом 55 років діяльності КОУГЦУ-ЕКУ, у 2004 році вперше не відбулась запланована Річна нарада голів організацій-членів ЕКУ. Головною причиною було вибори президента України. Члени Президії, Секретаріату і поодинокі представники організацій-членів ЕКУ були міжнародними спостерігачами, допомагали здійсненню демократичних виборів Президента України, а тим самим і завершенню демократизації суспільно-політичного прямування України. По цій причині постанови попередніх річних Нарад ЕКУ, призначені для підсумків на VIII Річній нараді, перекладено

на XI-ий З'їзд ЕКУ, який відбудеться восени 2005 року в місті Кошиці, Словаччина.

17-18 червня 2005 р. – Президія ЕКУ в Мішкольці, Угорщина

17 червня 2005 року відбулася нарада поширеної Президії ЕКУ у м. Мішкольц, Угорщина, за участі голови ЕКУ Левка Довговича та голови секретаріату Любомира Мазура, заступників голови ЕКУ Ярослави Хортяні та Мирона Кертичака, заступника голови ТУКУ Юрія Кравченка та заступника голови ОЛП Олеса Маслея.

Крім обговорення поточних справ, головним питанням Президії було вирішити місце реалізації XI З'їзду ЕКУ, обговорено організаційні справи і програму З'їзду та встановлено кількість делегатів і гостей на XI З'їзд ЕКУ. За рекомендацією голови ЕКУ вирішено провести З'їзд у м. Кошиці, Словаччина. Організацію З'їзду довірено Левку Довговичу. Загальна кількість учасників 50 осіб, з того по одному повіреному делегатові з 30 організацій-членів ЕКУ з 21 країн Європи, 20 місць для гостей з України, США та дальших країн Європи, включно Словаччини.

8-10 вересня 2005 р. – Загреб, регіональна нарада організацій-членів ЕКУ

8-10 вересня 2005 року участь голови ЕКУ Левка Довговича на II-ій Регіональній нараді організацій-членів ЕКУ в Загребі, Хорватія, яку скликала I-ий заступник голови ЕКУ Ярослава Хортяні. Учасниками Наради були представники таких країн: Болгарія, Боснія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Угорщина, Хорватія. Представники із згадуваних країн звітували про діяльність своїх організацій від VII-ої Річної наради у 2003 році в Празі. Голова ЕКУ інформував присутніх, що XI-ий З'їзд ЕКУ відбудеться 11-13 листопада 2005 року в Кошицях, Словаччина. Познайомив учасників Наради з пропонованою програмою XI-го З'їду ЕКУ.

11- 13 листопада 2005 р. – XI-ий З'їзд, Кошиці

11-13 листопада 2005 року, у рекреаційному осередку «Здата Івка» біля Кошиць, пройшов XI-ий З'їзд ЕКУ. Першу робочу сесію відкрив голова ЕКУ Левко Довгович, привітав делегатів організацій-членів ЕКУ і гостей. Опісля однохвилинним мовчанням вшановано пам'ять діячів з країн-членів ЕКУ, які відійшли у вічність від VII Наради ЕКУ в Празі – бл. пам'яті Святомира Фостуна – голови Об'єднання бувших вояків українців у Великобританії, Маркіяна Шептицького – скарбника ЕКУ, Степана Ткачука – голови Союзу українців Румунії.

Було обрано робочу Президію у такому склад: голова – Ярослава Хортяні (Угорщина), заступник голови - Мирон Кертичак (Польща) голова секретаріату – Любомир Мазур (Великобританія). До почесної Президії були запрошені: голова ЕКУ – Левко Довгович (Словаччина), генеральна консулка України в Пряшеві – Інна Огнівець, голова УВКР – Михайло Горинь (Київ), генеральний секретар СКУ - Віктор Педенко (Торонто, Канада) та голова СРУСР – Іван Лаба (Словаччина).

З привітаннями виступили генеральна консулка України Інна Огнівець, яка в додаток прочитала вітального листа від Міністра закордонних справ України Бориса Тарасюка. Далі з вітаннями виступили: голова УВКР Михайло Горинь, генеральний секретар СКУ Віктор Педенко та голова СРУСР Іван Лаба.

Після привітів, делегати обрали робочі комісії З'їзду: мандантно-верифікаційна – Юрій Кравченко (Угорщина), Інна Лісова (Греція). Петро Гелебан (Сербія і Чорногорія); резолюційна – Наталка Шойтош (Угорщина), Галина Маслюк (Греція) Мирослав Гочак (Сербія і Чорногорія), Олесь Маслей (Польща), Павло Богдан (Словаччина); контрольно-

ревізійна – Омелян Коваль, (Бельгія), Єлизавета Ладані (Угорщина), Віктор Райчинець (Чехія).

На З'їзді були присутні делегати і гості з 11-ти країн Європи та 17-ти організацій-членів ЕКУ: Бельгія – Омелян Коваль, Великобританія – Любомир Мазур, Греція – Галина Маслюк, Інна Лісова, Естонія – Віра Коник, Польща – Мирон Кертичак, Олесь Маслей, Сербія і Чорногорія – Мирослав Гочак, Петро Гелебан, Словаччина – Левко Довгович, Олена Довгович, Іван Лаба, Павло Богдан, Петро Сокіл, Мирослав Ілюк, Мирослав Сополіга, Йосиф Вархол, Іван Голодняк, Угорщина – Ярослава Хортяні, Наталка Шойтош, Єлизавета Ладані, Марія Ігнац, Юрій Кравченко, Хорватія – Ярослав Бурда, Гаврііл Такач, Чехія – Віктор Райчинець, Швеція – Наталія Кондратева.

Переданими голосами були заступлені організації-члени ЕКУ з таких країн: Боснія, Данія, Латвія.

Присутніми на З'їзді були і запрошені представники організації Федерація Українських Асоціацій Іспанії, яка кандидувала у члени ЕКУ – голова Михайло Петруняк, секретар – Іван Блясин та представник українців Португалії – Володимир Мельник.

Заради цікавості якщо у 1994 році під час III З'їзду КОУГЦУ в Празі членство КОУГЦУ нараховувало 12 українських громадських організацій у 8-ми країнах західної Європи, то у 2005 році, під час реалізації XI-го З'їзду ЕКУ координувало діяльність 30 організацій-членів ЕКУ у 21 державах Європи: Бельгія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Великобританія, Греція, Данія, Естонія, Іспанія, Латвія, Литва, Німеччина, Польща, Румунія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Угорщина, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція, Югославія.

Далі за планом роботи З'їзд затвердив зміни у Статуті ЕКУ – тобто ухвалив підвищення кількості членів Президії у зв'язку з прийняттям дальших організацій-членів ЕКУ. За дальших дійсних членів ЕКУ було прийнято Федерацію українських асоціацій Іспанії (ФУАІ)³⁷ – голова Михайло Петруняк та умовно Спілку українців Португалії (СУП)³⁸ – представник Володимир Мельник.

На чергову ділову каденцію 2005-2009 рр. XI-ий З'їзд обрав нове керівництво ЕКУ в такому складі: голова Ярослава Хортяні – Угорщина, 1-ий заступник Мирон Кертичак – Польща, 2-ий заступник Галина Маслюк – Греція, голова секретаріату Любомир Мазур та генеральний секретар Федір Курляк – Великобританія. Члени Президії: Славко Бурда – Хорватія, Левко Довгович та Іван Лаба – Словаччина, Віктор Райчинець – Чехія. Контрольно-ревізійна комісія ЕКУ обрана в складі: Мирослав Гочак (Сербія і Чорногорія), Ліза Ладані (Угорщина) і Славко Канюка (Великобританія); Громадський суд – Юрій Бача (Словаччина) Гаврііл Такач (Хорватія) і Віра Коник (Естонія).

3-5 листопада 2006 р. – VIII-ма річна нарада ЕКУ, Загреб – 2006 р.

3-5 листопада 2006 року в Загребі, під патронатом Президента Хорватської республіки Степана Месича та СРУХ, відбулася VIII-ма Річна нарада ЕКУ.

У Річній нараді брали участь члени Президії: голова ЕКУ Ярослава Хортяні – Угорщина, 2-ий заступник голови Галина Маслюк – Греція, голова секретаріату Любомир Мазур – Великобританія, члени Президії: Левко Довгович та Іван Лаба – Словаччина, Славко Бурда – Хорватія, Віктор Райчинець – Чехія.

Учасниками VIII-ої Річної наради були представники українських громад Європи з 19 європейських держав:

Болгарія – Олена Коцева; Боснія і Герцеговина – Степан Гаврилук, Марія Стефанюк; Великобританія – Любомир Мазур, Зенко Ластовецький; Греція – Галина Маслюк, Оксана Неконечна; Данія – Іван Нестер; Естонія – Віра Коник; Іспанія – Михайло Петруняк, Литва – Віктор Чернишук; Німеччина – Андрій та Іван Куцан, Марія Ковалишин;

Польща – Петро Тима; Португалія – Оксана Левкович; Румунія – Степан Бучута, Іван Ковач; Сербія і Чорногорія – Мирослав Гочак, Петро Гелебан, Ярослав Комбіль; Сербія – Меланія і Владо Висловські, Йоаким Грубиня; Словаччина – Левко та Олена Довгович, Іван Лаба; Угорщина – Ярослава Хортяні, Юрій Кравченко; Франція – Іван Пастерняк; Хорватія – Славков Бурда, Гаврііл Такач, Даніел Перунський, Володимир Провчі, Звонко Костельник, Володимир Тимко, Мірко Федак, Никола Застрижний, Михайло Семенюк, Іван Семенюк, Никола Юриста, Ірена Наги, Роман Біляк; Чехія – Віктор Райчинець; Швеція – Григорій Будяк.

3-го листопада Президію ЕКУ та офіційних гостей VIII Річної наради Дмитра Павличка – голову УВКР, Василя Боечка – начальника Міністерства закордонних справ України для співпраці з українською діаспорою, Віктора Педенка – генерального секретаря СКУ прийняв Президент Хорватської республіки Степан Месич. Славко Бурда подякував Президентові за прийняття та представив членів делегації. Після того Любомир Мазур коротко проінформував про ЕКУ, голова ЕКУ Ярослава Хортяні, голова УВКР Михайло Горинь та Віктор Педенко інформували про взаємовідношення та співпрацю між трьома гілками організованого Світового українства УВКР, СКУ, ЕКУ. Опісля відбулася офіційна зустріч з головою Ради національних меншин Хорватії з паном Александром Толнауером, який інформував учасників зустрічі, що в Хорватії є 15 національних меншин, річний бюджет Ради для діяльності нацменшин є 170 000 Євро. Сказав дуже цікаву інформацію, що в Європі знаходиться 246 мільйонів осіб, які вважають себе представниками якоїсь нацменшини в країні свого перебування.

Після обіду того самого дня прийняв усіх учасників VIII-ої Річної наради Надзвичайний і Повноважний Посол України в Хорватії Анатолій Чернишенко.

4-го листопада голова ЕКУ Ярослава Хортяні відкрила першу сесію Річної наради і привітала офіційних хорватських і українських гостей, делегатів організацій-членів ЕКУ і представників української громади Хорватії. Далі передала керівництво наради члену Президії, Славкові Бурдові, який представив офіційних гостей: Василя Боечка – начальника Міністерства закордонних справ для співпраці з українською діаспорою, Дмитра Павличка – голову УВКР, Віктора Педенка – генерального секретаря СКУ, Анатолія Чернишенка – Посла України в Хорватії, Гордана Собола – народного депутата хорватського собору (парламенту), голову парламентарної комісії для співпраці з депутатами Верховної Ради України, Івана Трнокопа – заступника голови хорватсько-українського товариства.

Однохвилинною мовчанкою вшановано пам'ять діячів з країн-членів ЕКУ, які відійшли у вічність від XI Зїзду ЕКУ в Словаччині – бл. пам. о. Петра Овада (ТСК, Боснія) і Мирона Кертичака (ОУП), а також пам'ять тих українців, які загинули під час югославської вітчизняної війни.

Обрано робочі комісії Річної наради: контрольно-ревізійна – Мирослав Гочак (Сербія і Чорногорія) Zenko Ластовецький (Великобританія) та Віктор Райчинець (Чехія); резолюційна – Галина Маслюк (Греція), Олена Коцева (Болгарія), Марія Ковалишин (Німеччина), Славко Бурда (Хорватія), Петро Тима (Польща).

Слідувало звітування голови ЕКУ Ярослави Хортяні, голови секретаріату Любомира Мазура та представників організацій-членів ЕКУ. Відбулася дискусія над звітами. Галина Маслюк попросила звільнити її з посади члена Президії ЕКУ. Замість неї кооптовано Петра Тиму (ОУП), замість Мирона Кертичака, який відійшов у вічність 1-им заступником став Славко Бурда.

10-12 липня 2007 р. – Будапешт, засідання Президії ЕКУ

10-11 липня 2007 року в Будапешті (Угорщина) проходило засідання Президії ЕКУ, учасниками якої були голова ЕКУ Ярослава Хортяні (Угорщина), 1-ий заступник

голови Славко Бурда (Хорватія), голова секретаріату Любомир Мазур (Великобританія), члени Президії Левко Довгович та Лаба Іван (Словаччина), Віктор Райчинець (Чехія), та запрошені гості члени ТУКУ Наталія Шойтош, Єлизавета Ладані та Ігор Шипайло.

28- 29 березня 2009 р. – Будапешт – Президія

28-29 березня 2009 року, в Будинку болгарської культури, в Будапешті, відбулося засідання Президії ЕКУ, за участі голови ЕКУ Ярослави Хортяні (Угорщина), голови секретаріату ЕКУ Любомира Мазура (Великобританія) та членів Президії Віктора Райчинця (Чехія), Славка Бурди (Хорватія), Левка Довговича та Івана Лаби (Словаччина). З поважної причини був відсутній член Президії з Польщі, Петро Тима.

За словами Ярослави Хортяні це засідання Президії присвячене Шевченківським дням та підготовці XII-го З'їзду ЕКУ наприкінці жовтня-початку листопада 2009 року. Складовою частиною XII-го З'їзду мало б бути відзначення 60-річчя заснування КОУГЦУ-ЕКУ. Президія вирішила здійснити відзначення в Лондоні, там, де і була українська європейська надбудова КОУГЦУ заснована. Головною темою, між іншими справами, було питання, яким чином мають відбутися урочистості, йшлося про відзначення та вручення нагород ветеранам та активістам ЕКУ. Президія доручила Левку Довговичу з нагоди 60-річчя КОУГЦУ-ЕКУ забезпечити пропам'ятні келишки з логом ЕКУ і написом «60 років ЕКУ» для всіх організацій-членів ЕКУ та чільним представникам і активним діячам ЕКУ.

Далі обговорено результати відзначення організаціями-членами ЕКУ ювілейної 75-ої річниці Голодомору в Україні. Члени Президії дійшли згоди – надіслати листи подяки до тих посольств України, які активно долучилися до акції «Незгасима свічка пам'яті».

Голова ЕКУ, Ярослава Хортяні підкреслила, що ЕКУ серед інших пунктів вважає пріоритетом забезпечення прав автохтонного українського населення, зокрема в Словаччині, Польщі, Румунії та на Балканах.

13-15 листопада 2009 р. – XII З'їзд ЕКУ, Лондон

Українські організації Європи, під час XII-го З'їзду ЕКУ 13-15 листопада 2009 року в Лондоні, відзначили діамантовий ювілей, тобто 60 років від заснування української європейської громадської надбудови КОУГЦУ-ЕКУ. На XII-му З'їзді та святкуванні ювілею були присутні – голова ЕКУ Ярослава Хортяні (Угорщина), голова секретаріату Любомир Мазур (Великобританія) та члени Президії: Славко Бурда (Хорватія), Віктор Райчинець (Чехія), Левко Довгович та Іван Лаба (Словаччина) і делегати з 20 організацій-членів ЕКУ. Гостями З'їзду були Надзвичайний і Повноважний Посол України у Великобританії Ігор Харченко, Президент СКУ Євген Чолій та голова СУБу Зенко Ластовецький.

Письмові вітання з нагоди 60-річчя КОУГЦУ-ЕКУ надійшли від Президента України Віктора Ющенка, голови Верховної Ради Володимира Литвина, Міністра закордонних справ України Петра Порошенка, голови УВКР Дмитра Павличка. Вітання надіслали і колишні голови ЕКУ Омелян Коваль та Юрій Рейт і дальші українські крайові організації Європи й США.

Відкриття урочистої сесії З'їзду відбулося в приміщенні, в якому у 1949 році пройшли установчі збори КОУГЦУ, який у 1994 році був перейменований на ЕКУ і відіграв важливу роль у процесі об'єднання українців Європи, поза межами України. Під час урочистої сесії «за заслуги» нагороджено ювілейною медаллю ЕКУ і пропам'ятними грамотами видатних діячів ЕКУ Омеляна Ковалю (Бельгія), Левка Довговича та Івана Лабу (Словаччина). Юрія Рейта (Польща), Володимира Косика (Франція), Теодора Барабаша

(Іспанія), Галину Маслюк (Греція), Любомира Мазура та Івана Равлюка (Великобританія) і Союз українців Великобританії.

З'їзд ухвалив також додаток до Статуту ЕКУ, на основі якого була підвищена кількість членів Президії з 7 на 9, що надає можливість поширення дії Президії ЕКУ на дальші регіони Європи.

На основі нижче наведених матеріалів, спрацював мгр. Левко Довгович, почесний голова ЕКУ

Використані протоколи й публікації

1. Рукописні Протоколи – Союзу Українців Великобританії (СУБ), 1948-1956 рр.
2. Д-р Любомир Мазур – Бюлетень «50 років КОУГЦУ-ЕКУ», Кошиці-Лондон, 1999 р.
3. «Десять років демократії (1989-2000). Здобутки і втрати», Збірник доповідей, Ужгород, 2002 р.
4. Протоколи, комюніке й резолюції Конгресів-З'їздів: VIII-го – Прага (1994), IX-го – Кошиці (1997), X-го – Будапешт (2001), XI-го – Кошиці (2005), XII-го – Лондон (2009). (Архів голови та члена Президії ЕКУ, Левка Довговича).
5. Протоколи, комюніке й резолюції Річних нарад голів організацій-членів ЕКУ: I-ої – Брюссель (1995), II-ої – Мюнхен (1996), III-ої – Кошиці (1998), IV-ої – Кошиці (1999), V-ої – Таллінн (2000) VI-ої – Афіни-Атени (2002), VII-ої – Прага (2003), VIII-ої – Загреб (2006). (Архів голови та члена Президії ЕКУ, Левка Довговича).
6. Журнал-двомісячник «Громада» пресовий орган ТУКУ, Будапешт, Угорщина.
7. Часопис «Пороги» - пресовий орган УІЧР, Прага, Чехія.
8. Газета «Українська думка» - пресовий орган СУБ, Лондон, Англія.
9. Часопис «Ватра» - пресовий орган Об'єднання Лемків в Польщі.
10. Газета «Нове життя» - пресовий орган СРУСР, Пряшів, Словаччина.

Підсумки (або резюме) моєї діяльності в ЕКУ

Заради цікавості у 1994 році КОУГЦУ координувало діяльність 12 українських громадських організацій у 8-ми країнах західної Європи: Бельгія, Великобританія, Голландія, Італія, Іспанія, Німеччині, Швеція, Франція.

Від 1994 року по 2009 рік, діючи вже під назвою «Європейський Конгрес Українців», ЕКУ поступово поширив свої повноваження та координував і захищав національні інтереси 30-ти українських суспільно-громадських організаціях у 21 державі Європи: Бельгія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Великобританія, Голландія, Греція, Данія, Іспанія, Естонія, Латвія, Литва, Німеччина, Польща, Румунія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Угорщина, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція.

Метою стислого історичного огляду діяльності Координаційної осередку українських громадських центральних установ та Європейського конгресу українців було подати основні інформації про роботу найстаршої міжкрайової української координаційної надбудови в Європі протягом 60 років.

Пояснення слів

1. СУБ – Союз Українців Великобританії.
2. ЦПУЕН – Центральне представництво української еміграції в Німеччині.
3. УДКР – Український допомоговий комітету у Римі.
4. УДКЖ – Український допомоговий комітету у Женеві.
5. УДКБ – Український допомоговий комітет в Бельгії.
6. УГШ – Українська громада у Швеції.
7. ОУГ – Об'єднання українців Голландії.
8. УДКФ - Український допомоговий комітет у Франції.

9. УДКІ - Український допомоговий комітет в Іспанії.
10. КОУГЦУ – Координаційного осередку українських громадських центральних установ,
11. СКВУ – Світовий конгрес вільних українців.
12. СКУ – Світовий конгрес українців.
13. ЕКУ - Европейський Конгрес Українців,
14. КРРУС – Координаційна Рада Русинів-Українців Словаччини.
15. ПЛІАСТ – українська молодіжна скаутська організація Словаччини.
16. ОУП - Об'єднання Українців у Польщі.
17. УІСР - Українська ініціатива в Чеській республіці ,
18. УВКР – Українська всесвітня координаційна рада.
19. СФУЖО – Світова федерація українських жіночих організацій.
20. ТУКУ – Товариство Української Культури Угорщини.
21. СУРХР – Союзу русинів-українців Хорватії республіки.
22. ОКУГФ - Об'єднаний Комітет Української Громади Франції.
23. СРУСР – Союз Русинів-Українців Словацької Республіки.
24. ОЛП – Об'єднання Лемків у Польщі.
25. СУЛ – Спілка українців Латвії.
26. УАПІ-СК – Українська асоціація творчої інтелігенції «Світ культури» Боснії.
27. ЕКУМ – Європейський конгрес української молоді.
28. УЗЕ – Українське земляцтво Естонії.
29. АУІ – Асоціації Українців Іспанії.
30. СРУЮ – Союз русинів і українців Югославії.
31. ТУРМ – Товариство української рідної мови «Просвіта» в Сербії Чорногорії.
32. БУФ – Болгарсько-Українську фундацію «Маги Україна».
33. АУГ – Асоціація українців Греції.
34. УГД – Українсько-Грецької Думки.
35. ОУЖН - Об'єднання Українських Жінок у Німеччині.
36. КУЕ – Конгрес Українців Естонії.
37. ФУАІ – Федерацію українських асоціацій Іспанії.
38. СУП – Спілку українців Португалії.

БІОГРАФІЇ

**ВЛАСЕНКО Валерій Миколайович, кандидат історичних наук (1998), доцент (2002).
Сумський державний університет м. Суми, Україна**

Народився 15 жовтня 1959 р. у м. Суми. Закінчив історичний факультет Харківського державного університету (нині Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна). З 1991 р. працює в Сумському державному університеті. Пройшов шлях від лаборанта до завідувача кафедри. У 2012 р. закінчив докторантуру Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Сфера наукових інтересів – міжвоєнна українська еміграція в Південно-Східній Європі, історія кооперації, регіональна історія.

Автор близько 250 наукових і навчально-методичних праць, опублікованих у зарубіжних (Болгарія, Молдова, Німеччина, Польща, Румунія, Сербія, США, Чехія) й українських виданнях, близько 600 статей в енциклопедично-довідкових виданнях та пресі. Автор, співавтор, укладач книг «Я ще вернусь... Олександр Олесь і Білопільщина», «Василь Филонович. Березневі дні Карпатської України», «Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920-1923 рр.)», «Бородаєвський Сергій Васильович: Короткий біобібліографічний покажчик», «Борис Кирилович Мигаль: спогади, документи, матеріали» та ін.

Член редколегії енциклопедичного довідника «Сумщина в іменах», «Книги пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Сумська область», «Зводу пам'яток історії та культури України: Сумська область», наукових журналів «Європейські історичні студії», «Сумська старовина», щорічника «Україна дипломатична», науковий редактор книги «Прокуратура Сумщини: історія та сучасність», співавтор книги «Суми. Вулицями старого міста». Співорганізатор виставки «З Шевченком у серці...» в історико-меморіальному музеї Михайла Грушевського у Києві (2013). Разом з Президентом України провів всеукраїнський урок пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. (Харків, 19 листопада 2008 р.).

Лауреат II премії у галузі україністики Фонду Воляників-Швабінських при Фундації Українського вільного університету в Нью-Йорку (2006), XII Київського Міжнародного фестивалю документальних фільмів «Кінолітопис - 2013», переможець всеукраїнських конкурсів науково-пошукових робіт «Голодомор 1932-1933 рр. Україна пам'ятає» (2007) та «Голодомор 1932-1933 рр. в Україні. Пам'ять народу» (2008). Лауреат обласної літературно-краєзнавчо-мистецької премії (2017). Нагороджений дипломом Президента України.

САГАН Галина Василівна,

доктор історичних наук, професор, заступник декана Історико-філософського факультету у Київському університеті імені Бориса Грінченка, Київ, Україна

Саган Галина Василівна народилася 20 листопада 1970 року у м. Львові. У 1988 р. закінчила із срібною медаллю Кременецьку СШ № 5 (м.Кременець Тернопільської обл.). У 1993 р. закінчила історичний факультет Київського державного педінституту ім. М.П.Драгоманова за спеціальністю історія та методика виховної роботи. У 1997-2000 роках навчалася та успішно закінчила аспірантуру Інституту української археології та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України (м.Київ), захистивши кандидатську дисертацію на тему «Наукові зв'язки українських та іноземних вчених у міжвоєнний період (1918 - 1939 рр.)». У 2007-2010 роках навчалася у докторантурі цього ж Інституту. У 2015 р. захистила докторську дисертацію на тему: «Суспільно-культурні зв'язки Югославії та України (1918–1991 рр.)». Опублікувала понад 70 наукових праць, у т.ч. 5 монографій (3 одноосібні, 2 у співавторстві).

Трудову діяльність розпочала у серпні 1993 р. лаборантом Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. Протягом 2001-2007 рр. працювала доцентом у Київському славистичному університеті. З 2010 р. і до нині працюю заступником декана Історико-філософського факультету у Київському університеті імені Бориса Грінченка.

Одружена. Чоловік, Саган Олександр Назарович, (1966 р. нар.) - провідний науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. Маю три дочки: Ольга (1992 р.нар.), Роксолана (1995 р.нар.) і Дарина (2000 р.нар.).

НАГІРНИЙ Микола Зіновійович,

кандидат наук, працював на посадах старшого викладача та доцента у Нововолинському навчально-науковому інституті економіки та менеджменту Тернопільського національного економічного університету. Сьогодні викладач у Володимир-Волинському педагогічному фаховому коледжі.

Микола Зіновійович Нагірний народився 1976 р. у місті Нововолинськ Волинської області. З 1994 по 1999 рр. навчався у Львівському національному університеті імені Івана Франка за спеціальністю «Історія». 2000 - 2003 рр. - період навчання в аспірантурі того ж університету. У 1998 р. був стипендіатом Верховної Ради України, 2000 р. – стипендіатом Фонду Петра Яцика. Стажувався в університетах Варшави та Загреба.

Кандидатську дисертацію зі спеціальності 07.00.02 „всесвітня історія” захистив 2004 р. і отримав науковий ступінь кандидата історичних наук.

30 жовтня 2008 р. Атестаційна колегія Міністерства освіти і науки України присвоїла Нагірному М.З. вчене звання доцента.

Упродовж 2004-18 рр. працював на посадах старшого викладача та доцента у Нововолинському навчально-науковому інституті економіки та менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

З 2018 р. і по даний час працює викладачем у Володимир-Волинському педагогічному фаховому коледжі.

Автор понад 60 наукових та навчально-методичних праць, серед яких – навчальний посібник і дві наукові монографії: «Становлення та розвиток Республіки Хорватія: державно-політичний аспект» (2008) та «Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття» (2012). Сфера наукових зацікавлень – сучасна історія Хорватії, русинсько-українська діаспора Хорватії, національні меншини Європи.

ГУЛА Оксана Григорівна,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу технологічного забезпечення архівної справи Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. (УНДІАСД), Київ, Україна

Оксана Григорівна Гула народилася 02 жовтня 1984 р. в с. Тетерівка Жашківського району Черкаської області. У 2002 р. зі срібною медаллю закінчила Тетерівську загальноосвітню школу I-III ступенів. У 2007 р. закінчила магістратуру історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка. У 2007 - 2010 рр. навчалася в аспірантурі КНУ імені Тараса Шевченка та захистила дисертацію на тему: «Хорватські національно-політичні сили в Королівстві СХС/Югославія (1918 – 1941)», кандидат історичних наук.

З 2011 р. працювала науковим, згодом – старшим науковим співробітником Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії.

Сьогодні - старший науковий співробітник відділу технологічного забезпечення архівної справи Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Автор наукових досліджень з історії хорватських політичних партій 1918 – 1941 рр., діяльності української еміграції в Королівстві СХС/Югославії, а також життя і творчості окремих представників української діаспори.

Наукові зацікавлення: історія націоналістичних рухів, історія Балкан, українська діаспора.

РУМЯНЦЕВ Олег Євгенович,

доктор з дослідницької праці, доцент у Палермському університеті, працює в галузі славістичних та мовознавчих студій. Італія.

Олег Румянцев (Oleg Romyantsev, PhD, associate professor) закінчив 2005 р. Венеціанський університет Ка Фоскарі, де вивчав славистику і проводив дослідження з історії та ідентичності українців і русинів на теренах колишньої Югославії. У період навчання збирав матеріали на території Сербії, зокрема Воєводини, та Македонії. Видав такі монографії: “Галичина-Боснія-Воєводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890-1990 роках” (Київ, 2008), “Питання ідентичності русинів і українців колишньої Югославії” (Мюнхен-Берлін, 2010), “Українці у Македонії: статті та інтерв’ю” (Київ, 2010). Продовжує вивчати питання ідентичності бачвансько-сремських русинів у другій половині ХХ століття, публікує статті у фахових виданнях русинів Сербії. З 2009 р. викладає слов’янські мови в італійських університетах, публікує дидактичні матеріали для студентів-славістів Італії. На сьогодні

є доцентом у Палермському університеті, працює в галузі славістичних та мовознавчих студій.

ЖИТТЄПИСІ

Життєпис Заслуженого діяча мистецтв України Левка Довговича

Левко Довгович народився 29 вересня 1935 року в Ужгороді, Закарпатська область України, в родині греко-католицького священика. 2 лютого 1950 року 14 річного Левка з дальшими юнаками ув'язнили за антирадянську діяльність. 22 травня 1950 року Военний трибунал відсудив його в Ужгороді на 10 років ГУЛАГів. У жовтні 1952 року, Архангельський обласний суд, за втечу з концентраційного табору, засудив його на дальших 10 років. 16 вересня 1963 року в Москві засудили на кару смерті за активну участь в страйку політичних в'язнів на 29 шахті на Воркуті, але через те, що йому ще не сповнилося 18 років, кару смерті замінили на 10 років суворих таборів і рік строгої тюрми. У різних в'язницях та концентраційних таборах Радянського Союзу був від 2 лютого 1950 року аж до кінця червня 1956 року.

26 липня 1956 року повернув в Ужгород. З допомогою патріотів нашого народу закінчив в Ужгороді екстерном середню школу та хормейстерські курси.

4 березня 1957 року, на пів нелегально емігрував в тодішню Чехословаччину. У 1957 році допоміг відновити діяльність Українського хору в Празі і до червня 1963 року був хормейстером хору. Від 1 листопада до 2 лютого 1965 року працював у професійному Піддуклянському українському народному ансамблі в Пряшеві. Від 1965 року працював на Окружному комітеті Культурного Союзу Українських трудящих (ОК КСУТ) референтом для колективів народної художньої самодіяльності та завідувачим Українським клубом у Пряшеві, в якому проводив широко спектральну роботу з українською середньо шкільною молоддю і де заснував молодіжний ансамбль «Весна», який діяв до 1971 року. У 1968 році заснував у Кошицях український хор «Ластівку», та український театральний гурток «ДУМКА».

У 1959 році заочно закінчив хормейстерські курси на Празькій консерваторії, а у 1974 році закінчив студії української мови та історії на Філософському факультеті Карлового університету в Празі.

Після окупації Чехословаччини військами Варшавського пакту у 1968 році, в рамках «нормалізації-консолідації» політичного життя, керівництво Центрального комітету українських трудящих звільнило Левка Довговича з роботи через те, що «ідеологічно негативно діяв на молодь і виховував молодь в націоналістичному дусі». Йому було заборонено працювати у культурній сфері та в шкільництві. Його звільненням з роботи перестали працювати і ансамбль «Весна» і хор «Ластівка». Левко Довгович 15 років працював у Кошицях в будівництві.

Аж у 1985 році було йому дозволено працювати з українськими колективами. Заснував у Кошицях Український народний аматорський хор «Карпати», який протягом

35 років діяльності здійснив близько 500 концертів у Словаччині та за кордоном – Австрії, Бельгії, Болгарії, Польщі, Угорщині, Чехії та на Україні.

У 1991 році з своєю дружиною та синами і дальшими активістами відновив у Словаччині діяльність української молодіжної організації «ПЛАСТ», яка щороку організує зустрічі української молоді Словаччини, але і закордоння. По сучасність є головою «ПЛАСТУ». Роботі з нашою молоддю та роботі з хоровими колективами пожертвував ціле своє життя.

Від 1964 року по 1967 рік був першим заступником Президента Європейського конгресу українців (ЕКУ), а від 1967 аж по 2005 рік Президентом ЕКУ. Від 1967 по 2006 рік член Президії Української Всесвітньої Координаційної Ради. Від 2005 по 2009 рік член Президії ЕКУ, від 2009 Почесний член Президії ЕКУ, а від 2019 року Почесний голова ЕКУ.

Нагороди:

1. Орден «За заслуги» III ступеня – «За вагомий особистий внесок у зміцненні міжнародного авторитету України, популяризація її історичної спадщини і сучасних досягнень та з нагоди 16-ї річниці незалежності України.
2. Грамота Всеукраїнського Братства ОУН-УПА – 2008 рік
3. «Медаль св. Володимира Великого» - від Світового Конгресу Українців «За визначну працю у зміцненні української громади в Європі та для добра Української Держави» - 2005 р.
4. «Срібна медаль» - від Міністерства внутрішніх справ Словаччини «За активну транскордонну співпрацю між Словацькою республікою та Україною» - 2005 р.
5. Орден «Хрест звитяги» - «За заслуги в національно-визвольній боротьбі та в розбудові української держави» - 2010 р.
6. Заслужений діяч мистецтва України - «За вагомий особистий внесок у зміцнення міжнародного авторитету України і розвиток міжнародного співробітництва та плідну громадську діяльність» - 2020 р.

Життєпис - Славко Бурда, громадський діяч, організатор культурно-освітнього життя української діаспори в Хорватії

Славко Бурда народився у 1950 році в м.Врбас (Бачка, Воєводина). Після закінчення гімназії навчався на Економічному факультеті в Суботиці та в Загребі. В 1980 році одружився і назавжди оселився в Загребі. У шлюбі з Ганною Белецан народилися його син Сергій та донька Олександра, які тепер обоє мають вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра журналістики.

Після переселення до Загреба С.Бурда працював на провідному заводі «Гредель» з виробництва та ремонту рухомого складу, спочатку на різних посадах економіста, а останні двадцять років і до виходу на пенсію у 2015 р. обіймав посаду начальника управління економічного та фінансового нагляду та внутрішнього аудиту.

За часів навчання в школі та університеті брав активну участь в діяльності української громади в рідному Врбасі, був учасником студентських таборів русинсько-української молоді в Ліповачі, Борово та Стрмці. Деякий час жив в Уппсалі (Швеція) та в Баня-Луці (Боснія). В Загребі він одразу долучився до роботи української громади, незабаром став секретарем, а згодом головою Культурно-просвітнього товариства русинів та українців Загреба. Окрім інших суспільних та громадських обов'язків, С. Бурда пише статті для журналу «Нова думка» та стає позаштатним співробітником Хорватського радіо і телебачення, в основному готуючи матеріали та інформуючи про різні події в житті русинсько-української громади міста Загреба. Він активно співпрацює над створенням та трансляцією незалежних телевізійних передач - хронік русинів та українців Хорватії. Під час Вітчизняної війни в Хорватії був активним секретарем Кризового штабу русинів та українців Республіки Хорватія. Згодом обраний секретарем та головою центральної організації - Союзу русинів та українців Республіки Хорватія. Керував літніми школами русинів та українців Хорватії з 1992 по 1997 рік, які проводились в Загребі. В той період С. Бурда брав участь в різних конференціях, трибунах та круглих столах, поширюючи правдиву інформацію про Хорватію та про страждання русинів та українців на її теренах. Мав помітні виступи щодо успіхів та проблем русинсько-української громади Хорватії в Італії, Словаччині, Україні, Угорщині, Польщі, Чехії, Боснії, Великобританії та Хорватії. Брав участь у п'яти форумах українців у Києві. Один мандат був членом Президії української діаспори Заходу в Українській Всесвітній Координаційній Раді (УВКР). Під час двох мандатів, які тривали десять років, він обіймав посаду першого заступника голови Європейського Конгресу Українців, а одного - члена Статутної комісії Світового Конгресу Українців та члена Президії СФУЛО. С.Бурда є членом Хорватсько-українського товариства дружби в Хорватії з часів його заснування, деякий час був секретарем, а сьогодні є його віце-президентом. Брав участь у заснуванні культурних товариств русинів та українців у Вінковцях, Ліповлянах та Рієці, а також в організації заснування Центральної бібліотеки русинів та українців Республіки Хорватія. Був засновником і першим головою Координації української національної меншини Республіки Хорватії, а також першим обраним представником

української національної меншини в місті Загреб. Деякий час також був членом Ради з питань національних меншин при Уряді Республіки Хорватія. У 1993 році він першим в незалежній Хорватії започаткував вшанування пам'яті жертв Голодомору в Україні 1932-1933 років. Брав активну участь у встановленні меморіальних дошок з нагоди 100-річчя переселення українців в Хорватію, 80-річчя заснування української «Просвіти», а також зведенні пам'ятника Тарасу Шевченку в Загребі. Окрім співпраці та публікації статей в журналах «Нова думка» та «Вісник», він також відредагував десяток книг про життя та діяльність русинів та українців у Хорватії. За його редакції світ побачили такі видання: «Русини та українці в Республіці Хорватія» (1994 р., 1995 р.), «Культурно – просвітне товариство русинів та українців Загреба (1997 р.)», «Українці Хорватії: матеріали та документи», Книга перша (2002 р.); «Хорватсько-українське товариство дружби» (2005 р.) та ін.

Сьогодні Славко Бурда обіймає посаду голови УКПД «Кобзар» в Загребі і є одним із заступників голови Української громади Республіці Хорватія.

Відзначений нагородами:

1. 1999 р. - Орден хорватського хреста-трилисника - нагорода Президента Республіки Хорватії д-ра Ф.Туджмана, якою відзначаються військові заслуги в обороні або збереженні суверенітету Хорватії, особливий внесок у розвиток та імідж Хорватії і добробут її громадян.
2. 2001 р. - Почесна грамота Міністерства закордонних справ України з нагоди 10-ї річниці незалежності України за вагомий внесок у консолідацію української нації у світі.
3. 2001 р. - Орден Христа Спасителя - нагорода Патріарха Київського і Всієї Руси-України Філарета за заслуги з відродження духовності в Україні та утвердження єдиної Православної Церкви в Україні.
4. 2001 р. - Відзнака голови Хорватського Сабору (парламенту) з нагоди 10-ї річниці взаємного визнання Республіки Хорватії та України за особливий внесок в покращення співпраці між двома країнами, між хорватським та українським народом.
5. 2006 р. - Орден за заслуги III-го ступеня від Президента України Віктора Ющенка з нагоди 15-ї річниці незалежності України. Нагороду отримав в Києві особисто.
6. 2011 р. - Ювілейна медаль «20-й рік незалежності» з нагоди 20-ї річниці незалежності України (Київ).
7. 2013 р. - Грамота та Зірка «Патріот України» Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка», за проявлений патріотизм та бездоганне служіння Україні (Львів).
8. 2015 р. - Ювілейна медаль УВКР - «200-річчя з дня народження Тараса Шевченка»
9. 2018 р. - Медаль Св. Володимира Великого від Світового Конгресу Українців з нагоди 50-річчя СКУ.

ПІСЛЯМОВА

Олег Румянцев

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ – ТОМ II

Українська діаспора в Хорватії, як і діаспори в інших країнах на території колишньої Югославії, являє собою надзвичайно цікаве явище, чие вивчення відкриває широкі дослідницькі перспективи та продовжує заохочувати науковців до висвітлення її історичних, мовних та культурних координат. Ця діаспора, географічно розташована між Панонською рівниною та Балканським масивом, стає відомою на теренах України завдяки українським науковцям — від Володимира Гнатюка, що вперше звернув увагу на русинів Бачки наприкінці XIX ст., до Олекси Мишанича, чий проникливість та науковий хист повертають у 60-х роках XX ст. до обігу сам факт існування на мапі Європи русинів-українців Югославії. Утім, протягом XX століття найбільшу частину дослідницької праці, зокрема практичну її частину — збір статистичної інформації, описання діяльності громади, публікування дописів у місцевих періодичних виданнях тощо — виконувала безпосередньо інтелігенція діаспори. Якщо йдеться про громади русинів (українців) карпатського (середина XVIII-середина XIX ст.) й галицького (кінець XIX-початок XX ст.) переселень — тобто про ту різномірну спільноту, що на сьогодні створює етно-лінгвістичний кістяк цієї подвійної русинсько-української діаспори — то у період між двома світовими війнами кола відповідної громадської інтелігенції переважно склалися з представників духовництва та з нечисленних активістів — вчителів, лікарів, нотаріусів тощо. А якщо брати до уваги кола нечисленної, але політично активної громади, що сформувалася на теренах Королівства сербів, хорватів і словенців по Першій світовій війні, то складалася вона фактично з міграційної інтелігенції, яка, хоча й спорадично, але залишала про свою діяльність важливу інформацію. На основі цієї інформаційної спадщини сьогодні описано значну частину історії українців Хорватії, і збірка, що її читач тримає в руках, є до цього переконливим доказом.

В Україні доба зацікавленості закордонним українством настає після здобуття країною незалежності. Проводяться перші зустрічі з діаспорянами, конференції й візити, а зокрема — з'являються перші українські публікації щодо закордонного українства. Ці публікації мали здебільшого фактологічний характер і публікувалися у формі довідників, де укладачі наводили перелік закордонних організацій, або надавали стисле описання їхньої діяльності. Наведемо декілька прикладів. Розпочнемо з видання “Зарубіжні українці” від 1991 р., до якого потрапило й описання буття й діяльності українців Хорватії в рамках ще югославської діаспори; тут зокрема відзначено діяльність Союзу русинів і українців Хорватії. У відомому широкому колам читачів нарисі “Українці в світі”, т. 15 від 1999 р., що вийшов за ред. Трощинського-Шевченка, українців Хорватії віднесено до країн вже колишньої Югославії; до публікації увійшла певна статистична інформація, а також перші нотатки про долю українців у останніх пост-югославських війнах. Слід навести також декілька публікацій Інституту дослідження діаспори, що сьогодні є бібліографічними

рідкостями: “Українське зарубіжжя. Бібліографічний покажчик літератури” від 1999 р. — тут наведено 7 публікацій про українців Хорватії; у наступному однойменному виданні від 2006 р. наведено відповідно вже 32 публікації; “Українська освіта й українознавчі студії за кордоном” від 2001 р. — довідник містить інформацію про україністику в Загребському університеті та про викладання української мови в чотирьох школах Хорватії; “Українські організації в країнах заходу” від 2004 р. — тут згадано 16 українських культурних і видавничих установ у Хорватії. Слід сказати, що не в усіх довідниках цього типу присутня інформація про українців Хорватії — навіть у тих, що містять інформацію про діаспору в інших країнах колишньої Югославії: так, у претензійному виданні “Українці зарубіжжя та Україна” Табачника-Попова від 2007 р. згадано лише хорватські освітні заклади.

У колах діаспори в тих роках також спостерігається видавнича активність — у Хорватії продовжує виходити “Нова думка”, а в Сербії, поряд суто русинських видань (“Руске слово”, “Шветлосц” тощо), українців починають видавати “Українське слово” (перший номер від 1996 р.). Саме в цей період, 2002 р., з’являється перший том “Українці Хорватії” за ред. Славка Бурди та Бориса Гралука — перша україномовна збірка фахових дописів з історії українців цієї незалежної країни. До публікації увійшли важливі статті О.Малюновської та В.Козлітіна, що висвітлювали історію, коріння, актуальність української діаспори на теренах колишньої Югославії, зокрема Хорватії. Серед дописів — численні розвідки українських науковців, у тому числі Володимира Сергійчука і Євгена Пашенка. Вагома частина опублікованих праць належала безпосередньо дослідникам з діаспори — серед них такі відомі автори, як Богдан Ліський, Роман Мизь, Юліан Тамаш, Іван Терлюк, Славко Бурда, Іван Барщевський та інші. Книжку опубліковано у Загребі, тому вона не потрапила безпосередньо до зацікавленого українського читача, однак стала частиною спеціальної літератури з історії Хорватської та пост-югославської діаспори.

Структура другого тому, склад авторів, типологія текстів свідчать про цілком інакшу ситуацію у цьому відгалуженні вивчення української діаспори на теперішньому етапі. Насамперед, у порівнянні з першою збіркою, до якої надали свої розвідки різні науковці, журналісти та активісти, до цього тому увійшли численні праці нечисленних дослідників — В.Власенка, М.Нагірного, Г.Саган, О.Гули, О.Фабрики-Процької, С.Лук’ячук, О.Савчук, М.Попович, А.Дуганджич, О.Румянцева — що їх вже було опубліковано у різних україномовних фахових виданнях, а також неопубліковані матеріали Л.Довговича і С.Бурди. Тобто наукова інформація, що з нею вже був ознайомлений український науковець, тепер потрапить до уваги читачів з діаспори. Ця нова типологія видання може бути обумовлена багатьма чинниками, як і стратегічними рішеннями упорядника збірки. Утім, на нашу думку, цьому можна надати декілька додаткових пояснень.

У порівнянні з ситуацією на зламі ХХ та ХІХ століть, процес дослідження української діаспори у Хорватії — зрештою, як і всіх діаспор на теренах колишньої Югославії — увійшов до нової фази. З’явилися спеціальні монографії, де з певною детальністю описано буття цих українських громад, а зокрема опубліковано фахові статті, у яких, на основі детального вивчення джерел, розглянуто вже більш специфічні явища за певний період часу. Кількість науковців, що професійно опрацьовує наведену проблематику, не можна вважати значною, однак дослідження мають ознаки вже не оглядових праць, а відносяться до типу вузькофахових досліджень.

Спробуємо виокремити декілька тематичних блоків нового видання. Більшість статей збірки стосується міграційних процесів, ідеологічної складової, культурної й політичної активності різних українських організації і громад у міжвоєнний період. Найважливіший науковий доробок на цій царині належить Валерієві Власенку — фахівцеві, що присвятив значну частину своєї різноманітної наукової діяльності висвітленню історії української діаспори — зокрема у межах Югославії у період між двома світовими війнами. До видання увійшли публікації, де науковець на основі архівних та

опублікованих у емігрантській періодиці джерел описує три хвили біженців з українських теренів: ‘національна’ неоднорідність (адже йдеться й про т.зв. ‘російську’ міграцію) і високий рівень мобільності роблять це явище доволі складним для дослідження. У інших розвідках дослідник описує діяльність українських організацій: наприклад, заснування й активність “Просвіти” в Загребі, діяльність українських радикальних організацій — зокрема мало відомого Українського фашистського здвигу. Зі статей Власенка ми дізнаємося про взаємодію біженців з хорватськими й сербськими колами, а також з російськими емігрантами — зокрема на цій царині Власенко висвітлює маловідомі факти (наприклад, сприймання окремими російськими імперіалістами незалежної України як форпосту для відновлення російської імперії). Науковець висвітлює також правовий аспект перебування іммігрантів на території Королівства СХС. До цього ж тематичного блоку слід залучити дві статті Галини Саган: у першій дослідниця детально розглядає діяльність української дипломатії в Загребі, а у другій описує діяльність українських організацій у міжвоєнній Хорватії. Дослідженню активності українських міжвоєнних культурно-просвітних організацій з погляду процесу збереження ідентичності присвячено одну з праць дослідниці Оксани Гули. До збірки залучено статтю Олега Румянцева, присвячену пресі русинів і українців міжвоєнної Югославії.

Статті дослідника Миколи Нагірного, до чиїх наукових інтересів входять історія народів колишньої Югославії на сучасному етапі й міжетнічні стосунки, створюють окремий тематичний блок, у якому висвітлено життя українців Хорватії за часів війн у Балканському регіоні. Зокрема одна зі статей стосується участі українців у Другій світовій війні та розвінчує міф ‘колабораціонізму’, яким певні типи пропаганди люблять таврувати діяльність українських формувань. Декілька розвідок детально висвітлюють долю русинів і українців Хорватії за часів останньої хорватсько-сербської війни: історик розглядає участь українців у цій війні, описує болоче питання біженців, пише про діяльність кризового штабу русинів-українців, з’ясовує роль періодичних видань у інформуванні щодо воєнних подій тощо.

Численні статті можна вмістити до доволі різноманітного тематичного угруповання, що висвітлює різні аспекти культурного життя діаспори та її ідентичність у різні періоди. Наприклад, одну зі статей М.Нагірного присвячено ролі центрального видання русинів і українців Хорватії “Нова думка”. У інших статтях дослідник описує найважливіші місця поселення русинів і українців цієї країни — Славонські Брод, Вуковар, Петровці. Особливо цікавою є його стаття про динаміку чисельності українців Республіки, у якій науковець пояснює причини відповідних змін. До цього ж блоку віднесемо й дослідження так званого “русинського питання”: оглядова стаття трьох авторів — Світлани Лук’ячук, Миколи Нагірного та Олександра Савчука — знайомить з основними фазами дискусії щодо спільності чи то окремішності культур русинів та українців Югославії, подає ставлення найвидатніших діячів культури й мовознавців до цього питання. До цієї ж теми слід віднести статтю дослідниці Ольги Фабрики-Процької про суспільно-культурне середовище русинів на протязі їхньої історії, а також розвідку Галини Саган, що розглядає вплив церкви на ідентичність русинів та описує взаємодію церкви з цією громадою. Стаття М.Нагірного, у якій він описує діяльність літніх шкіл україністики в Хорватії, так само торкається складної теми русинської ідентичності на новому етапі.

Окрему групу складають чотири статті, що стосуються освітньої та наукової діяльності в галузі україністики, а також популяризації української ідеї у межах Хорватії. О.Гула у своїй розвідці описує українознавчий аспект загальної системи хорватської освіти. М.Нагірний розповідає про науково-дослідницький українознавчий доробок представниці хорватського академічного світу Здравки Злодій. Міленко Попович і Ана Дуганджич доповідають про витоки хорватської україністики та про важливість академічних надбань цього наукового осередку. Славко Бурда описує діяльність Сергія Бурди, який багато

зробив для популяризації української історії, культури і державності в Хорватії.

Зацікавленість викликає важливий фактологічний матеріал українського громадського діяча зі Словаччини Левко Довговича: у ньому наведено інформацію про діяльність Координаційного осередку українських громадських центральних установ, згодом — Європейського конгресу українців. У статті, між іншим, згадано імена видатних українських активістів Хорватії — Славка Бурди, Гавріїла Такача, Бориса Гралюка та інших діячів.

На завершення Славко Бурда пропонує детальний огляд ситуації українців Хорватії на сучасному етапі, описує їхні права і потенційні можливості, надає перелік активних товариств, висвітлює роль нової міграційної хвилі. Разом з тим описує загальні вади — пасивність, аполітичність, відсутність кадрів — тобто чинники, що призвели до втрати теле- і радіопрограм та окремих культурних надбань громади.

Отже, другий том “Україні Хорватії” є фаховим, актуальним за змістом виданням. Можна зауважити, що очевидним є певне взаємне накладання наукового матеріалу: окремі статті посилаються на тотожні факти, описують ідентичні явища. Це можна трактувати як свідчення того, що рівень дослідження увійшов до фази високої спеціалізації, коли запропоновані матеріали стають плідною цариною для порівняння, уточнення й критичного сприймання пластів інформації. Отже, публікація буде зокрема цікавою для тих читачів, що готові до детального вивчення окремих аспектів життя цієї діаспори.

Українська діаспора Хорватії — як і інші діаспори країн колишньої Югославії — являє собою цікаве явище, оскільки і типологія мігрантів, і доба міграції, і, у певній мірі, умови до яких потрапили переселенці — сприяли збереженню їхньої мовної та культурної ідентичності. Асиміляцію — явище типове для будь-якої меншини — значно призупинили численні чинники: власне, сам факт формування діаспори у період українського відродження в кінці XIX — на початку XX століття заклав підвалини для активності іммігрантів не лише в культурно-освітній, але й у політичній площині.

Важливим завданням дослідника, що стає до вивчення ідентичності українців на теренах колишньої Югославії, є врахування головної специфічності цієї діаспори — її подвійного походження, галицького й карпатського: перше сприяло укоріненню української ідентичності у межах діаспори, друге дозволяє сьогодні умовно визначати цю діаспору найстарішою діаспорою України. Можна навіть казати про “потрійне” походження українців на цих теренах: хоча політичні мігранти міжвоєнного періоду й не стали етно-лінгвістичною базою діаспори, їхня політична активність значно відбилася на процесі формування ідентичності переселенців і галицької, і карпатської хвилі.

На основі частини праць, що увійшли до цієї збірки — зокрема тих, що стосуються міжвоєнного періоду — можна зробити ще один, необхідний на наш погляд висновок. Як діяльність українських мігрантів різних хвиль є пов’язаною зі внутріполітичною ситуацією у Королівстві СХС/Югославія та з зовнішньополітичною ситуацією на європейському рівні, так долю хорватських українців, зокрема у рамках XX століття, необхідно вивчати у рамках єдиної, умовно кажучи, пост-югославської української діаспори. Більшість публікацій у цьому збірнику підтверджують необхідність такого підходу.

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ / МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

Книга друга

Матеріали зібрав та до друку збірника підготував
Славко Бурда

Книга видана за підтримки Ради національних меншин Республіки Хорватія
Запис СІР доступний у комп'ютерному каталозі Національної та університетської
бібліотеки в Загребі під номером 001075001
ISBN 978-953-8108-03-7
Загреб, 2020 р.

